

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVI. ÉVFOLYAM

1972

1-4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr—Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:

MOLLAY KÁROLY

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>A szerkesztő bizottság: Huszonöt évfolyam után</i>	1
<i>Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története II—III. rész.</i>	23, 115
<i>Horváth Zoltán: Házi Jenő 80 éves</i>	97
<i>Huszár Lajos: Bajor pénzek forgalma a középkori Magyarországon</i>	145
<i>Katona János: Csorna fejlődése a felszabadulás után</i>	8
<i>László Gyula: „Inter Sabariam et Carnuntum...”</i>	320
<i>Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853—1903)</i>	228, 289
<i>Mastalirné Zádor Márta: Schwartner Márton soproni kapcsolatai</i>	245
<i>Mikó Sándor: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előzményei és következményei Sopron vármegyében</i>	129, 211
<i>Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos fejlesztése</i>	99
<i>Szabó Jenő: Mende Gusztáv és művészete</i>	40
<i>Szigeti Kilián: Halper János (1817—1886) orgonaépítő mester élete és működése</i>	307
<i>Szita Szabolcs: Szovjet őrnagy visszaemlékezései Sopron vármegye felszabadulásáról</i>	2
<i>Tompos Ernő: Sopronban őrzött címeres levelek</i>	193

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

<i>Baraczkai István</i> : Győr—Sopron megyei adatok a XVI. század derekáról a Nádasdy-számadásokban (1544—1554)	55
<i>Házi Jenő</i> : A soproni polgári családok (1535—1848)	160
<i>Hiller István</i> : Adatok a szervezett ismeretterjesztés soproni történetéből (1841—1972)	334
<i>Mollay Károly</i> : Népi hiedelmeink kutatása	257
<i>Szathmári István</i> : Befejeződött Győr—Sopron megye földrajzi neveinek összegyűjtése	253

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Becht Rezső</i> : Évfordulók a Storno-házban	267
<i>Berecz Dezső</i> : Blaha Lujza és vetélytársai a soproni színpadon	72
<i>Berecz Dezső</i> : A Nemzeti Színház és Sopron	358
<i>Dobos Tibor</i> : Műszaki-mérnöki és technikai ellátottság Sopronban és környékén 1966-ban	65
<i>Ferenczy Imre—Trostl Rudolfné</i> : A soproni eszperantó mozgalom kezdetei (1910—1914)	365
<i>Fried István</i> : N. Apáthi Kiss Sámuel arcképéhez (1796—1861)	263
<i>Hárs József</i> : Rákosi források	276
<i>Hárs József</i> : Az első idegenvezető-képzés Sopronban	354
<i>Hiller István</i> : Egy soproni forradalmár tudós életrajzához	176
<i>Katona Imre</i> : Merkur-keresztes soproni ház	350
<i>Kovács József László</i> : A Szent Mihály templom leltára 1551-ből	344
<i>Kovács József László</i> : Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben (1555—1556)	345
<i>Krammer Jenő</i> : Néhány mozzanat a 90 éves kismartoni polgári iskola (Hauptschule) múltjából	76
<i>Kunszery Gyula</i> : Aszalay József és Melczer István	355
<i>Lóránt Ödön</i> : Kilátók Sopronban	170
<i>Tirnitz József</i> : Michel János soproni krónikaíró	271
<i>Winkler Gábor</i> : Soproni műemlékek építési idejére vonatkozó adatok	357
<i>Zakar János</i> : Sopron vármegye térképe egy 1802—1811 között készült magyar atlaszban	168

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

<i>Domonkos Ottó</i> : A Liszt Ferenc Múzeum 1971. évi munkája	367
<i>Gáspárdy Sándor</i> : A soproni képzőművészeti élet alakulása 1970-ben és 1971-ben	277
<i>Horváth Zoltán</i> : A Győr—Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron) 1971. évi munkájáról	182
<i>Jancsovcics Antal</i> : Fertődi Zenei Napok (1972. jún. 17—júl. 2)	373
<i>Kelényi Ferenc</i> : Nemzetközi nevelési szeminárium Sopronban	279
<i>Környei Attila</i> : A Liszt Ferenc Múzeum Diebold Károly emlékkiállítás	370
<i>Losonci Miklós</i> : „Művésztelep '72”	371
<i>Szabó Lajos</i> : A soproni Liszt Ferenc Művelődési Központ 1970/71. évadja	81

MEGEMLEKEZÉSEK

Kónya Lajos 1914—1972 (<i>Becht Rezső</i>)	374
Lóránt (Lipner) Ödön 1896—1972 (<i>Augusztinovicz Elemér</i>)	184
Stasney Albert 1889—1971 (<i>Gunda Mihály</i>)	83

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Dercsényi Dezső—Entz Géza—Havassy Pál—Merényi Ferenc (szerk.): Magyar műemlékvédelem 1967—1968. Bp., 1970 (<i>Mollay Károly</i>)	377
50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv. Eisenstadt, 1971 (<i>Fogarassy László</i>)	94
Gaál, Károly (Red.): Ethnographia Pannonica. Sozialhistorische und ethnologische Studien zum Pannonischen Raum. Eisenstadt, 1971 (<i>Mollay Károly</i>)	93
Galavics Géza: Program és műalkotás a 18. század végén. Egy festmény születése és fogadtatása. Bp., 1971 (<i>Mollay Károly</i>)	92
Herpay Imre (szerk.): Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián. Sopron 1919—1969. Sopron, 1970 (<i>Mollay Károly</i>)	191
Hiller István: Sopron bibliográfiája az 1971. évre	86
Hochenbichler, Eduard: Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem. Wien—Frankfurt—Zürich, 1971 (<i>Fogarassy László</i>)	379
Kaufmann, Jacques: Eine Studie über Die Beziehungen der Habsburger zum Königreich Ungarn in den Jahren 1278 bis 1366. Eisenstadt, 1970 (<i>Mollay Károly</i>)	93
Keresztényi József: Az olimpiák története. Olümpiától Münchenig. Bp., 1972 ^o (<i>Mollay Károly</i>)	382
Imre Samu: A felsőöri nyelvjárás. Bp., 1971 (<i>Mollay Károly</i>)	284
Lőrinczy György: Sopron. Bp., 1971 (<i>Mollay Károly</i>)	285
Magyar Arnold: Schicksal eines Klosters. Das erste Franziskanerkloster von Eisenstadt im Rahmen der Geschichte der Marianischen Ordensprovinz 1386—1625. Eisenstadt, 1970 (<i>Mollay Károly</i>)	93
A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968. Bp., 1971 (<i>Mollay Károly</i>)	91
Markos György: Vándorló fegyház. Bp., 1971 (<i>Papp István</i>)	380
Papp István: Sopron az 1960—1970 közötti történeti irodalomban	185
Rácz Endre: Fertőd. Bp., 1972 (<i>Mollay Károly</i>)	285
Soós Katalin: Burgenland az európai politikában (1918—1921). Bp., 1971 (<i>Fogarassy László</i>)	282
Ulbrich, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne. 1. Halbband. Eisenstadt, 1970 (<i>Mollay Károly</i>)	284
LEVÉLSZEKRÉNY	95, 287, 382
INHALTSANGABE UND KURZE AUSZÜGE	96, 192, 288, 383

A KÉPEK JEGYZÉKE:

1. Arcképek

Diebold Károly 369	Lóránt (Lipner) Ödön 184
Kónya Lajos 375	Mende Gusztáv 49
Nyikolaj Petrovics Korolkov 6	Stasney Albert 84
Krammer József 78	Széchenyi Ferenc 223
Lähne Frigyes 229	Széchenyi Zsigmond 131
Lähne Vilmos 291	

2. Címerek, pecsétek

Brunner János 206	Prunner Erhard 201
Fellner János 205	Prunner János 203
Feyrer család 198, 199	Natl család 209
Göttersdorf Rozália 195	Seidelmann Károly 309
Klein János Kristóf 352, 353	Trifuesz család 207
Klügel család 309	Wierth család 210
Markini-embléma 351	Wohlmuth család 208

3. Festmények

Mende Gusztáv: Menekülők 43	Mende Gusztáv: Soproni körhinta 41
Mende Gusztáv: Öreg ivó ponichter 47	Mende Gusztáv: Új bor 45

4. Grafikonok

Az aktív keresők megoszlása népgazdasági áganként 1960-ban (Csornán)	15
A paraszti gazdaságok megoszlása nagyságcsopontonként 1949-ben (Csornán)	11

5. Soproni városrészek

Betonakadály romjai a Sopron—Balf közötti vasútvonalon 5	Lähne-intézet 231, 233, 235, 237, 239, 241, 293, 295, 297, 299, 301
Az egykori Nagyszoda 303	A második kilátó a Károly-magaslaton 173
Gloriette az Alom-hegyen 171	A második kilátó a Várhegyen 172
Gloriette a Sörház-dombon 174	
Kilátó a Kecsehegyen 175	

6. Térképek

Bajor pénzek magyarországi lelőhelyei 153	Késő avar kori leletek a Kárpát-medence nyugati területein 327
A Bécs elleni hadműveletek 3	A középkori Bajorország 151
Bruck—Királyhida 1921. szept. 24. 29	Kirchschlag 1921. szept. 5. 27
A Dunántúl püspökségei Szt. István korában 325	Lövő határa 1771-ben 215
A Fertőtáj 105	Az ún. Nagyerdő lozsi részének irtásra kijelölt része 135
Fontosabb középkori utak a Dunántúlon 323	A Nagyerdő területén létesült iváni irtásföldek 219
Fontosabb római utak a Dunántúlon 321	A nyugat-magyarország' harcok 32/a
A Kárpát-medence nyugati területeinek honfoglalás kori és Árpád-kori lelőhelyei 329	Sopron vármegye Görög Demeter atlaszában 169

7. Vegyes

Geleji Sándor sajátkezű nyilatkozatából 180	Az Ostenburg-zászlóalj tisztikara Kismartonban 25
Halper János orgonái 317—319	Vidossich brigadéros-ezredes és törzse 37
Klügel József orgona-tervrajzai 311, 315	

111 327

Közvetlen Könyvtár

SOPRONI SZEMLE

XXVI. ÉVFOLYAM 1972. 1. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVIL FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC olvasószerkesztő, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS jegyző, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:
Mollay Károly

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>A szerkesztő bizottság:</i> Huszonöt évfolyam után	1
<i>Szita Szabolcs:</i> Szovjet őrnagy visszaemlékezései Sopron vármegye felszabadulásáról	2
<i>Katona János:</i> Csorna fejlődése a felszabadulás után	8
<i>Fogarassy László:</i> A nyugat-magyarországi kérdés katonai története II. rész (1921. aug.-szept.)	23
<i>Szabó Jenő:</i> Mende Gusztáv és művészete	40

Helytörténetírásunk időszerű kérdései:

<i>Baraczkai István:</i> Győr-Sopron megyei adatok a XVI. század derekáról a Nádasy-számadásokban (1544—1554)	55
---	----

Kisebb közlemények:

<i>Dobos Tibor:</i> Műszaki — mérnöki, technikus — ellátottság Sopronban és környékén 1966-ban	65
<i>Berecz Dezső:</i> Blaha Lujza és vetélytársai a soproni színpadon	72
<i>Krammer Jenő:</i> Néhány mozzanat a 90 éves kismartoni polgári iskola múltjából	76

Sopron kulturális élete

<i>Szabó Lajos:</i> A soproni Liszt Ferenc Művelődési Központ 1970/71. évadja	81
---	----

Megemlékezések:

<i>Gunda Mihály:</i> Stasney Albert (1889—1971)	83
---	----

Soproni könyvespolc:

<i>Hiller István:</i> Sopron bibliográfiája az 1971. évre	86
<i>Mollay Károly:</i> A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968. Bp., 1971	91
<i>Mollay Károly:</i> Galavics Géza: Program és műalkotás a 18. század végén. Bp. 1971	92
<i>Mollay Károly:</i> Burgenländische Forschungen Heft 59, 60, 61. Eisenstadt, 1970—1971	93
<i>Fogarassy László:</i> 50 Jahre Burgenland. Eisenstadt, 1971.	94
<i>Levélsekrény</i>	95

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVI. ÉVFOLYAM

1972

I. SZÁM

Huszonöt évfolyam után

Harmincöt évvel ezelőtt a Városszépítő Egyesület kiadásában indult el a Soproni Szemle, a tavalyi évfolyammal jelent meg huszönötödik kötete, mivel a folyóirat megjelenése 1945–1954-ig szünetelt. Huszonöt évfolyam említésre méltó teljesítmény egy helytörténeti folyóirat életében, hiszen a helytörténet-írás nem jelentett mindig olyan elismert és megbecsült munkát, mint ma, a helytörténeti kutatás csak az utóbbi években kezdett országos mozgalommá fejlődni. A Soproni Szemlének egyszerre kellett és kell eleget tennie a helytörténeti ismeretterjesztés és a tudományos igényesség követelményének is, helytörténeten az élet teljes egészének feltárását értve, a legrégebb időktől a máig. Ehhez olyan munkatársakat kellett kinevelnie, toboroznia, a folyóirat köré tömörítenie, akik e kettős követelménynek eleget tudnak tenni. A szerkesztő bizottság és a szerkesztő e feladatát azonban nem teljesíthette volna, ha 1955-től kezdve Sopron városa tanácsa és társadalma nem áll melléjük teljes anyagi és erkölcsi támogatásával, ha a különböző történeti tudományok hivatásos és nem hivatásos művelői, a ma kérdéseinek ismerői közreműködésükkel nem teszik lehetővé a folyóirat Sopronon és környékén túlmutató célkitűzéseinek megvalósítását. A 25 éves jubileumon köszönetet mondunk a soproni nyomda dolgozóinak is, akik soproni szívvel és szeretettel azon voltak, hogy folyóiratunk igényes kiállításban jelenhessék meg.

Az új negyedszázad első számát abban a reményben indítjuk útjára, hogy folyóiratunkat tartalomban és színvonalban ezután is tovább fejleszthetjük.

A szerkesztő bizottság

Szita Szabolcs:

Szovjet őrnagy visszaemlékezései Sopron vármegye felszabadulásáról

1944 novemberében a hadműveletek hazánk egész területére kiterjedtek. Tolbuchin marsall csapatai megkezdték a Dunántúl felszabadítását. Hitler különösen fontosnak találta ezen országrész megtartását, hiszen csapatai itt már Ausztriát, Dél-Németországot és a cseh iparvidéket védték. Budapesten a németek nyilas csatlósai és a szélsőjobboldali pártok vezérfiai „kitartásról” és a német csodafegyverekről szónokoltak, ugyanakkor Szálasi „nemzetvezető” és a főbb kormányhivatalok november első felében megkezdték az „áttelepülést” a Gyepű I-re (Farkasgyepű) és a Gyepű II-re, a nyugati határszélre.¹ 1944 novemberének utolsó napjaiban az országgyűlés két háza, a képviselőház és a felsőház Sopronba költözött.

A német főparancsnokság terve az volt, hogy a Margit-vonalon² és a régi osztrák–magyar (1938 márciusától német–magyar) határon húzódó Susanne-állásokon tartóztatja fel a szovjet erőket. Azt remélték, hogy a 6. német páncélos hadsereg offenzívája sikeres lesz, és visszaszorítják a 3. Ukrán Front csapatait a Duna keleti partjára. Ez nem sikerült, s elkeseredett harcok bontakoztak ki Budapest, majd Székesfehérvár³ térségében.

Budapest 1945. február 13-án felszabadult. Február végén a hitleristák hozzáfogtak a március 6-ra tervezett támadásuk előkészítéséhez.

A szovjet haditerv a németek védelemben való bevárását írta elő, ugyanakkor a német főerők elvéreztetését és kimerítését. A német haderőnek csaknem kétszer annyi harckocsija volt a Dunántúlon, mint a szovjeteknek,⁴ de egyebekben valamelyest gyengébben álltak.

A Legfelsőbb Parancsnokság március 9-i direktívája: „A 3. Ukrán Front védelmi harcokkal gyengítse az ellenség Székesfehérvár körzetében támadó harckocsi-csoportosítását, majd legkésőbb március 15–16-án jobb szárnyával lendüljön támadásba, zúzza szét az ellenséget a Balatontól északra és fejlessze ki a csapat Pápa, Sopron irányába.”

A Velencei-tó környékén lezajlott páncélos csatákban a németek óriási veszteségeket szenvedtek, március 15-e után már csak a védekezésre és menekülésre gondolhattak. Összeomlott Hitler utolsó támadása, elkövetkezett a felszabadító hadműveletek nagy fordulópontja hazánkban.

1945. március 16-án nagy erejű támadás indult, az ún. bécsi támadó hadművelet. Tolbuchin marsall két hadsereggel kezdte meg a támadást Csákberény

1 Karsai Elek és M. Somlyai Magda: A felszabadulás krónikája. Budapest, 1970, 89. lap.

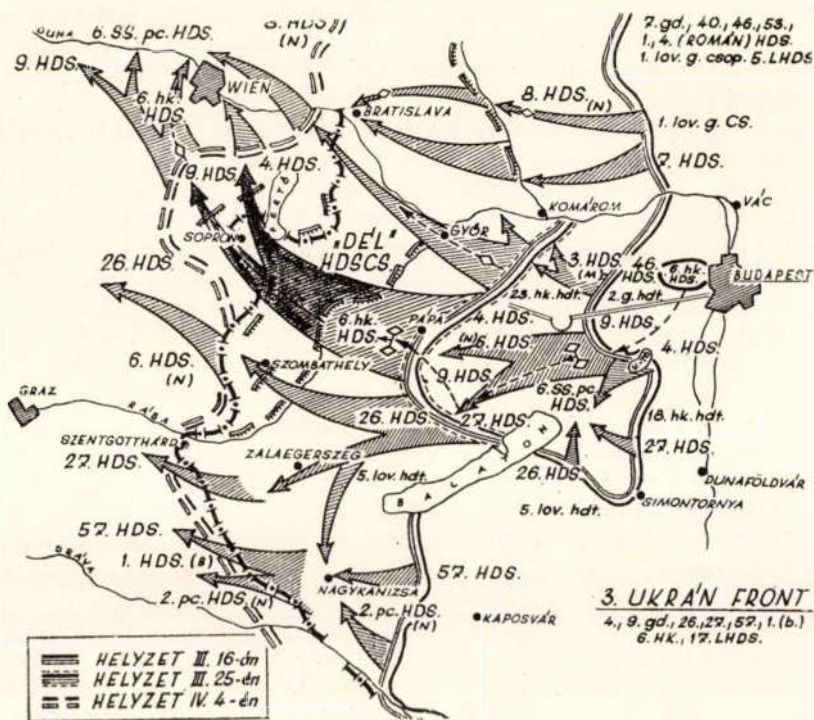
2 A Margit-vonal a Balaton, a Velencei-tó, Martonvásár és Erd között húzódott. Lásd: Csima János: Makótól Sopronig. Bp., 1970, 63. lap.

3 A 3. Ukrán Front csapatai február 7-én elérték a Velencei-tó–Seregélyes–Enying–Balaton szakaszt; a 4. gárdahadsereg jobb szárnya és közepe a Zámoly–Székesfehérvár vonalon építette ki állásait. Vö. Karsai–M. Somlyai i. m. 199. lap.

4 1945. márc. 6-án a 3. Ukrán Frontnak 5 összefegyvernemi hadserege (37 lövészhadosztály és 6 bolgár gyalogoshadosztály), egy légi hadserege, két harckocsi hadteste, egy gépesített és egy lovashadteste volt. A csapatok állományába kb. 407 ezer katona és tisz, 6890 löveg és aknavető, 407 harckocsi és rohamlőveg, valamint 965 repülőgép tartozott. Vö. A Nagy Honvédó Hábortú története 1941–1945. Bp., 1967, 5. kötet 163. lap.

és Székesfehérvár között.⁵ Az egyik a 4. gárdahadsereg volt Zahvatajev altábornagy vezetésével. A másik, a 9. gárdahadsereg, Glagoljev altábornaggal az élen, a front tartalékából érkezett. Az erőviszonyok: élő erő 4 : 1, lövegek és aknavetők 9 : 1, harckocsik és rohamlövegek 1 : 1, a 4. és 9. gárdahadsereg javára.⁶

Ebben az időben, a támadást megelőző napon a nyilas táborban még ábrándoznak. Egy újsághír: „A nemzetvezető egymillió pengővel jutalmazza Budapest újjáépítésének legművészeibb pályatervét.”⁷

A Bécs elleni hadműveletek

A 3. Ukrán Frontnak a haditerv szerint fő erejével a „móri kapu” és a Balaton között, Pápán, Sopronon keresztül Bécsújhely irányába kellett támadást intéznie Bécs ellen. Március 19-én a szovjet gárdisták már a Bakony keleti szélénél harcoltak. 25-én a Bakony nyugati peremrészeit is elfoglalták, harc nélkül felszabadult Pápa. Szöny, Komárom és Győr kiürítése a német csapatok menekülésének szinte csak epizódjai. A Déli Hadseregcsoport súlyos veszteségeket szenvedett.

5 Csima i. m. 162. lap.

6 Karsai-M. Somlyai i. m. 317. lap.

7 Papp István: A budapesti hadművelet és a korabeli nyilas sajtó. SSz. 1965, 244. lap.

A 4. gárdahadsereg a 3. Ukrán Front jobbszárnyán támadott. Az 1. sz. gépesített dandár március utolsó napjaiban érte el az akkori Sopron vármegye határát. A bécsi támadó hadművelet ezen szakaszában Sopron elfoglalása mind stratégiai, mind politikai okokból fontos volt. Sopron megye felszabadulásával a német haderő Bécs előtti egyik utolsó támaszpontja került felszámolásra, megnyílt az út a hadművelet sikeres befejezéséhez (április 13: Bécs elfoglalása).

A nyugati országrész felszabadításában a szovjet haderő soraiban a 4. és 9. gárdahadsereg, valamint a 9. gárda harckocsizó hadsereg harcolt. Az ellenfél erői közé a 6. SS-páncélos hadsereg, valamint a magyar 3. hadsereg maradványai tartoztak.

Ekkor már teljes volt a magyar reakciós politika csődje, mely értelmetlen utóvédharcok színterévé változtatta hazánkat. Felesleges és hiábavaló volt az a véráldozat, szenvedés és anyagi pusztulás, melyet az irredenta sóvárgás és vak németbarátság okozott.

Ebben az időszakban a Rába és Répce vonalától nagyjából az országhatárig, pontosabban Soprontól Körmendig terjedt a Gyepű II., a Szálasi-féle tartomány. A nyugati vármegyék települései túlszűfoltak voltak a menekültektől,⁸ mivel a front közeledtével valóságos népvándorlás indult meg Nyugat felé.

„Csak azért is Budapest I.” – rikoltotta a Csepregen működő nyilas rádió. A hitlerista fenevad utolsó rúgásai, a nyilas téboly végőrái sok szenvedést zúdítottak a Sopronban és környékén élő, illetve ide hurcúlt vagy menekült lakosokra. Több száz zsidó és munkaszolgálatos halt mártírhalált. A nyilasok ittléte miatt súlyos bombatámadások érték a várost és közvetlen környékét. A hadianyagszállítások miatt elpusztult a vasúti berendezések jelentős része.

Sopron előtt Todt-alakulatok, a munkaszolgálatosok és a kirendelt lakosság sáncmunkájával tankcsapdákat és betonakadályokat alakítottak ki. De semmilyen erőfeszítés sem állíthatta meg az acélöklöt. Március 31-ről április 1-re virradóra felszabadult Sopron.

E történelmi események egyik résztvevőjét, *Nyikolaj Petrovics Korolkov* ezredest, a „Krasznaja Zvezda” c. szovjet lap magyarországi tudósítóját felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából látta vendégül Sopron.⁹

N. P. Korolkov 1944–45-ben a Szovjet Hadsereg őrnagyaként, mint a 3. Ukrán Front kötelékébe tartozó 4. gárdahadsereg 1. sz. gépesített dandárának parancsnokhelyettese a dunai átkelésnél kapcsolódott be Magyarország felszabadításába. Alakulata, az I. sz. gépesített dandár egy harckocsizó ezredből és két lövészezredből állt. A hadműveletekben az őrnagy a dandárparancsnok operatív csoportját vezette és kétszer sebesült meg. Negyedévszázad után is pontosan emlékezik a dunántúli hadműveletekre. A harcok történetét jegyzetekben rögzítette. Ezekben feleleveníti a Sárvíz-csatornánál, a Balaton északkeleti partjánál, valamint a Bakony hegyei között vívott küzdelem főbb mozzanatait, s helyet kapott az akkori Sopron vármegye felszabadításának vázlatos leírása is. A II. világháború történetének feldolgozásaiban, a megye területén 1945. március 28-a és április első napja között lezajlott harci események leírása néhány mondat és utalás csupán.

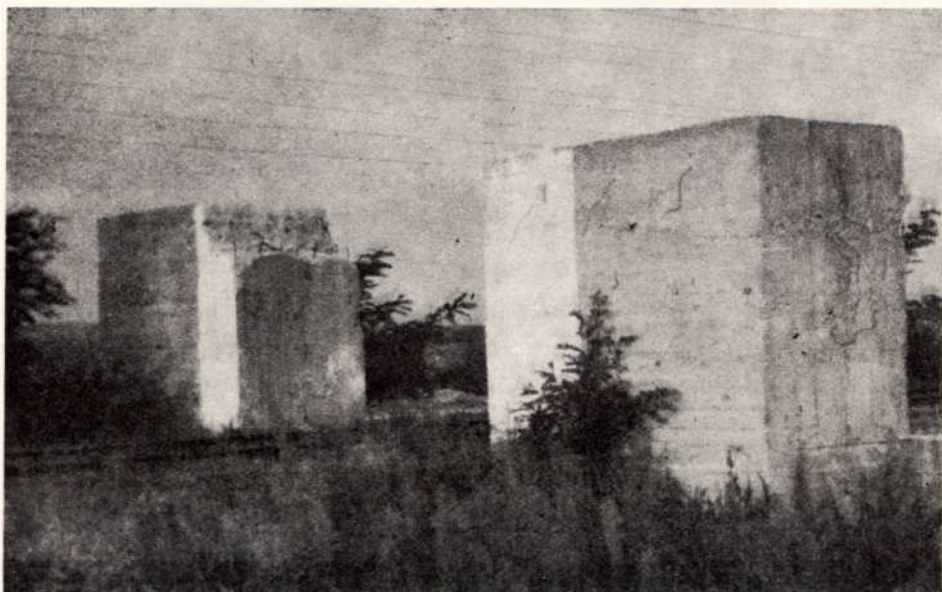
Korolkov harci krónikájának fordítása során kitűnt, hogy közreadása a felszabadulás történetét gazdagítja. A volt törzstiszt helyismerete és tárgyilagos-

⁸ Vö. Karsai-M. Somlyai i. m. 114. lap.

⁹ Kisalföld, 1970. ápr. 1.

sága hasznosan egészíti ki eddigi ismereteinket, ezért a megyei vonatkozásokat a következőkben kívánjuk bemutatni:

1945. március 28-án este Moszkva Csorna felszabadítói tiszteletére díszlővéseket adott le. Csornáért az I. számú gépesített dandár gárdistái harcoltak. Hogyan is történt? A csapat élenjáró osztaga, Baranov kapitány zászlóalja, harckocsikkal megerősítve Mórachidához érkezett. Előttük a Marcal csatorna és a Rába folyó. A hidak felrobbantva. Gázlót nem találtak. Ekkor a felderítők a vízbe vetették magukat. A géppisztolyos katonák utánuk. A helyben talált egyszerű úszó alkalmatosságok segítségével a szemben levő part mellett fekvő Árpás községhez igyekeztek.¹⁰ A község irányából géppisztoly- és géppuskasorozatok hangja hallatszott. A hátráló hitleristák megpróbálták visszanyomni a szovjet előőrseket,¹¹ de a támadást már elfojtani nem

Betonakadály romjai a Sopron—Balf közötti vasútvonalon

lehetett. Baranov zászlóaljának felderítői és géppisztolyosai elérték a part szélét, s ott megkapaszkodva, határozott rohammal elfoglalták a partmenti települést. Rövidesen megérkeztek a pontonok. A hadtest mérnökőrnagyának, Szmirnovnak parancsnoksága alatt hamarosan elkészült a híd. A csapat északra igyekezett.

Március 28-án 9 óra 15 perckor Rábapordányban voltak, egy óra múlva felszabadult Dör¹² és 12 órakor megkezdődött Csornáért a harc.

A Gyórtól Csorna felé vezető úton az ellenséges haderő szétszóródott, rendezetlenül menekülő hosszú sorait figyelték meg. Autók, lovasfogatok, tankok, páncélozott szállítójárművek szemmel láthatóan irányítatlan oszlopokban, egymást akadályozva

¹⁰ Kisalföld, 1970. márc. 28.

¹¹ Kisalföld, 1970. márc. 28.: V. Fomin: Az utolsó puskalövések.

¹² Vö. Kisalföld, 1970. márc. 28.

vonultak nyugat felé. Zatulej ezredes a kialakult helyzetet értékelve döntött. A parancs lényegében abban állt, hogy a városkára nyugatról (előretörve a keleti széléről is), a Linkó¹³ patakánál megállva kell a csapást mérni, s így az ellenséget már helyből tüzrel kell fogadni.¹⁴ A csapatok tisztjei elegendő harci tapasztalattal bírtak.

Kitűntek bátorságukkal, együtt dolgoztak a törzssel és a parancsnokot megértették a félszavából is. Helyesen értelmezték a parancsban rejlő elgondolást, Csorna felszabadításának tervét Baranov kapitány, az 1. zászlóalj parancsnoka, Gorin kapitány, a 3. zászlóalj parancsnokhelyettese és a tüzérhadosztály parancsnoka, Makarov fő-

Nyikolaj Petrovics Korolkov őrnagy (ma ezredes)

hadnagy is. Az irányításuk alá tartozó csapatrészeket a támadás irányába vezényelték és pontban 12 órakor megkezdték a harcot a heységben. A dandár erejének egy része már jó előre belötte a Linkó partja mentét, majd azonnal Csorna keleti szélé felé tört. Másfél órát tartott a harc.¹⁵ Az ellenség veszteségeit először fel sem lehetett mérni.

¹³ Belvízvezető csatorna, Szilnél ered. Vö. SSz. 1959, 278. lap.

¹⁴ Az ellenséget üldözve a front magasabb egységei, az ellenállási csomópontok elfoglalása végett gyakran alkalmazták a megkerülő manővert, az átkelőhelyek birtokbavételére pedig harcokcsikkal megerősített gyorsan mozgó gyalogsági osztagokat különítették ki. A N. Honv. Háború tört. 5. kötet 174. lap.

¹⁵ Egy magyar zászlóalj átállt a Szovjet Hadsereg oldalára. Papp István: Magyarország felszabadulásának kronológiája helytörténeti adatokkal (1944–1945). SSz. 1970, 14. lap.

A szovjet veszteségek nem voltak jelentősek. Akármilyen vonzó is volt a csábítás az új győzelem¹⁶ megünneplésére, a dandár gárdistái átengedve helyüket az ideérkező magasabb lövészegységnek, tovább mentek dél felé, Szil község irányába. Ugyanakkor a talált csapásokon, mezei utakon törtek előre Sopron felé.

Tolbuchinnak, a Szovjetunió marsalljának¹⁷ a parancsa az volt, hogy Sopront március 31-én 15 óráig fel kell szabadítani. A parancs teljesítése során a dandár a hadtest más csapataival együtt gyors mozdulattal elérte a Nagycenk—Deutschkreutz vonalat. Ez fedezte a Sopronhoz vezető megközelítési utakat, s jól fel volt szerelve műszaki létesítményekkel. A németek mindkét helységet körülkerítették tankelhárító csapdákkal, az utcákon barikádokat és különféle akadályokat építettek, hiszen ekkor már a saját határukhoz szorultak.

Mindebből látható volt, hogy komoly harcra szánták el magukat az Ausztriához vezető kapuért: Sopron városáért.

A szovjet dandár fő erői megkezdték a harcot a védelem első vonalaiért. Ebben a szakaszban magas szintű katonai tudást és hősiességet fejtettek ki a hadtest felderítői Aniszimov kapitány parancsnoksága alatt. Nagycenk alól motorkerékpárokon és páncélozott szállítójárműveken előretörték Fertőboz állomásra, ahol útra kész szerelvények álltak hadianyaggal megrakva. A felderítők a megáradt Fertő tó nyugati partja mentén behatoltak a Szárhalmi erdőbe, ahonnan egészen váratlanul betörték Sopron keleti külvárosába. A géppisztolyosok elfoglalták az Ikva folyón át vezető hidat,¹⁸ melyen keresztül átjött az egész zászlóalj. Ez március 31-én 20 óra 30 perckor történt.

Ebben az időben a dandár fő erői is áttörték az ellenfél védelmét a Nagycenk—Deutschkreutz vonalon.¹⁹ A zászlóaljak Sopron délkeleti határához értek.²⁰

16 A márc. 28-i sikeres harcok eredményeként a 3. Ukrán Front csapatai 150 helységből verték ki a fasisztákat. Vö. Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. Bp., 1955, 173. lap.

17 Fjodor Ivanovics Tolbuchin (1894–1949). Katonai pályafutását az első világháború idején kezdte, a polgárháború és intervenció idején katonai parancsnokként harcolt az ellenforradalmi erők ellen. A Nagy Honvédő Háború idején frontparancsnok, 1942–43-ban a sztálingrádi csatában hadseregparancsnok, 1943-ban a D-i front, majd a 4., ill. a Magyarország felszabadításában is részt vett. 3. Ukrán Front parancsnoka, 1946-tól a Kaukázuson túli katonai körzet parancsnoka.

18 A város felszabadulásának szemtanúi szerint itt a Póda Endre utcai közúti hídról esik szó. (Ma Híd utca). A híd környékén a felszabadulás első napjaiban kiegészített katonai járművek roncsai, valamint német katonák holttelével hevertek.

19 A vonal egyik áttörése a 27. sz. órháznál történt; a Sopron–Nagykanizsai vasút, valamint a Sopron–Lövői országút keresztezésénél. A szovjet páncélosok ellen a németek 2 francia típusú páncéltörő ágyút, valamint hernyótalpas gépkocsira szerelt négycsövű ágyút vetettek be (Lovas Gyula közlése). Ekkor történt Süttör, Hidegség, Nagycenk, Kópháza felszabadítása.

20 A kópházi út irányából végzett felderítés a város felszabadulása történetének érdekes részlete. Lukácsi József így emlékezik: Március 26-án mint halálraítelt katonai légitámadás idején megszökött a soproni 48-as laktanyából. Kapuvárra akart hazajutni. Március 29-én este 6–7 óra között a nagycenki erdőszélen szovjet őrség tartóztatta fel. Miután kikérdezték, kérték, kalauzolja a felderítőket Sopronban. A szovjetek a katonai objektumok, valamint a posta, kórház és vágóhid elhelyezkedése után érdeklődtek. 8 óra körül három szovjet felderítőtisztrel gépkocsin bejöttek Sopronba. Először a sopronkőhidai börtönhöz mentek, majd visszajöttek a városba. Közben a Szent Mihály temetőnél és a Sas téren német katonákba ütköztek, csak tűzbarc árán tudtak továbbjutni. Majd a Várkerületen és a Kossuth Lajos utcán végighaladva a Manningér úti József főherceg 18-as gyalogsági laktanya és a Frigyes főherceg tüzérségi laktanya környékét, valamint a 48-as laktanyában tartózkodó katonai erő nagyságát próbálták ki-kémlelni. Valamennyi objektum őrségét figyelmeztették (tiszteket már seholsem találtak), hogy fegyvereiket zárt helyen gyűjtsék össze vagy semmisítsék meg, és a Szovjet Hadsereg bevonulása alkalmából ne használják. Majd a Rákóczi utca, Széchenyi tér (itt valószínűleg postai berendezések megsemmisítését akadályozták meg), Magyar utca útvonalon haladtak kifelé a városból. A vasúti felüljáró híd előtt német katonákkal tűzpárbajt vívtak, ekkor az egyik szovjet tiszt megsebesült, akit a kórházban helyeztek el. Ezután visszatértek a nagycenki erdőbe, ahol már nagyszámú szovjet páncélos és egyéb harci eszköz állt harckészzen a támadáshoz. Rövidesen el is indultak Sopron felé.

Korolkov megemlékezik még egy epizódról, amely szinte meseszerű. Sztjepán Paramonovics Zatulej, a dandár parancsnoka igen pedáns ember volt, ellenőrzés nélkül a harcok eredményeit sohasem jelentette. Mikor a dandár törzse előtt ismeretessé vált Aniszimov motorkerékpáros zászlóaljának betörése az Ikva patakhoz, Sopron keleti külvárosába, Zatulej, mint mindig, most is parancsot adott a hír hitelességének ellenőrzésére. Korolkov Baranov kapitánnyal együtt beült egy zsákmányolt páncélozott járműbe és elszáguldott előre. Szürkületben értek a városba, ahol ekkor még a fasiszták voltak. A németek sajátjuknak hitték járművüket és szabadon átengedték őket. Így szerencsésen eljutottak motorkerékpárosaikig. De a gárdisták, akik az Ikván lévő átkelőt védték, azonnal tüzet nyitottak a nagy fekete keresztrel ellátott páncélozott szállítóra. A gép oldalra dőlt és lángba borult. Szerencsére épségben ki tudták vetni magukat a tűzbe borult járműből, s így ezredtársaik között találták magukat. Sopront Russzijanov altábornagy gárdistái szabadították fel.²¹ Éjszakai harc egy ismeretlen városban nem könnyű feladat. Az utcákban nehezen tudtak eligazodni, tájékozódni.²² Végül is április 1-én hajnali 3 órára teljesen megtisztították a várost a fasiszta német haderőtől.

„Visszagondolok a 25 évvel ezelőtti Sopronra; lerombolt²³ lakóházak, törmelék halmokkal teli néptelen utcák. A pusztá város sötétségben, kenyér, víz és tető nélkül. Ma már szinte hihetetlen, milyen volt. Hisz feltámadt azóta, mint a szépség és a történelmi műemlékek városa.

Mindössze egy éjszakát voltunk itt Sopronban 1945-ben. Április elsején dandárunk átlépte a határt,²⁴ és folytattuk a támadást Ausztria fővárosáért, Bécsért...” — emlíkezik Korolkov.

Katona János:

Csorna fejlődése a felszabadulás után

1. A város fejlődési feltételeinek megváltozása

A második világháborút követően Csorna (1971 óta város) gazdaságtörténetének jelentős, forradalmi változást hozó állomása volt az 1945 márciusában megindított földreform. A Sopron megyei Földbirtokrendezési Tanács és a Sopron megyei miniszteri biztos 1945. május 7-i közös elvi határozatában a földbirtokreform végrehajtásáról — többek között — az alábbiakban intézkedett: Parasztbirtokosnak — mint jogosultnak — csak az tekinthető, aki társadalmilag és gazdaságilag is dolgozó parasztnak számít. A mezőgazdasági felszereléseket és épületeket a földgigénylőknek kell juttatni. A juttatás nem egy évre szól, hanem mindenkori örök tulajdonba kapják a földet. A Csornai Községi Föld-

21 Harci érdemeiket méltatja a legfelső parancsnok, J. Sztálin 1945. ápr. 1-i 325. sz. parancsa. Vö. Németh Tihamér: Sopron felszabadulása az egykorú hivatalos szovjet jelentésekben és sajtóban. SSz. 1960, 2. lap.

22 A harc hőseiről és epizódjairól számol be a Tihanyban talált „Szovjetszkij Vojn” c. frontújság, a 3. Ukrán Front napilapjának 1945. ápr. 4-i száma. Vö. Kisalföld, 1970. márc. 29.

23 A Sopront ért 9 bombatámadás pusztításairól lásd Soproni Újság 1945. okt. 9. Vö. még Boronkai Pál: Sopron újjáépítése. SSz. 1960, 8–10. lap.

24 Ekkor szabadult fel Agfalva.

igénylő Bizottság a 600/1945. M. E. sz. rendelet végrehajtásaképpen az alábbi tulajdonosok birtokában lévő területeket vette igénybe:

Csornai Premontrei Kanonokrend	1 457 kh
Herceg Esterházy Pál hitbizomány	8 445 kh
Összesen:	9 902 kh

A fenti területből 6 375 kh-at 550 földigénylőnek juttattak. Az új földhözjutottak közül 258 volt gazdasági cseléd. Ezek átlagosan 12 kh földet kaptak. Földhöz jutott 144 törpebirtokos is átlagosan 8 kh föld juttatásával. A Földigénylő Bizottság határozata szerint a Premontrei Kanonokrend javára 311 kh-at mentesítettek a megváltás alól. (E terület azért haladta meg a szokásos 100 kh-at, mivel gyengébb minőségű föld volt.) Ezen túlmenően a templomi javadalom javára 81 kh, a Csornai Rk. Egyház részére pedig 80 kh-at biztosítottak. A felvett jegyzőkönyv¹ külön intézkedik az ingatlanok, felszerelések juttatásáról és a szeszgyárnak községi kezelésbe adásáról. Gondoskodtak 150 kh-as kísérleti gazdaság felállításáról is. A fentiekon túlmenően házhely céljára 267 kh-at tartottak vissza. A téli gazdasági iskola 41 kh-at, a Téglagyár 56 és Csorna község 190 kh-at kapott. Közös gelőnek 249 kh-at biztosítottak.

2. Az ipar, a mezőgazdaság fejlődése és a népesség szerkezetének módosulása

Csorna 25 éves gazdasági fejlődésének, különösen a mezőgazdaság történetének felvázolása külön tanulmányt érdemel. E fejezet keretében csupán a település ipari üzemeinek jellemzésére, a földbirtokviszonyok változására, a mezőgazdasági termelés, különös tekintettel a termelőszövetkezeti gazdálkodás vázlatos bemutatására vállalkoztam a teljességre való törekvés igénye nélkül. Az ipar és a mezőgazdaság kérdéseinek tárgyalásával összhangban a népesség szerkezetében bekövetkezett arányváltozásokra is utaltam. Bár a fejezet elsősorban a felszabadulást követő időszakokkal foglalkozik, egyes ipari üzemek ismertetésénél célszerűnek mutatkozott a második világháborút megelőző időre is hivatkozni. 1945 előtt, de a felszabadulást követően is Csorna iparát néhány középüzem és a nagyobb számú, nagy hagyományokkal rendelkező kisipar jellemezte. Háziipari termékei a hazai és külföldi piacokon is ismertek voltak. A település iparosodása szempontjából jelentősebb változás csak a 60-as években következett be, amikor több ipari üzem Csornára való telepítésére sor került. A község iparának bővülését jelzi, hogy 1960-ban a keresők 20⁰/₀-a, 1965-re már 30⁰/₀-a dolgozott az iparban. A község ipari üzemeinek főbb adatait, mutatóit az alábbiakban lehet összefoglalni:

Az 1884-ben alapított gőztéglagyár már 1904-ben szállított falitéglat, cseréparut az ország különböző területeire. A cég tulajdonát képezte a szabadalmazott „Rapid”-tégla, amelyet kizárólag a gyár hozott forgalomba. 1930-ra a gyár termelése elérte a 4 millió téglat és cseréparut. A téglagyárat a második világháborúban nagyobb károsodás nem érte. 1945-ben 2300 db tégla befogadására alkalmas kemencével rendelkezett. 1949-re a tégla- és cseréptermelés már elérte az évi 10 millió darabot. Az üzemet 1948-ban államosították. Ezt követően

¹ Jegyzőkönyv a Csornai Községi Földigénylő Bizottság 1945. április 30-án tartott üléséről.

került sor villamosítására. 1969-ben az üzem már 3,5 millió cseréparut és 13 millió téglát gyártott. Jelenlegi termékei a tömör- és lyukastégla, valamint a „Rapid”-födém. 1949–1969 között az üzem fejlődését jól jellemzi, hogy a termelés volumenindexe 182⁰/₀-ra emelkedett. Teljes létszáma 95 főről 131 főre emelkedett. Az üzem fejlesztésére megvan a lehetőség, mivel a bányafúrásokkal eddig feltárt 100 000 m² terület mellett – becslés szerint – a további terjeszkedés területe kb. 250 000 m². Az 1895-ben alapított Csornai Gőzmalom munkáslétszáma az 1920–1930-as években 20 fő körül volt. Jelenlegi épülete 1908-ban létesült, mivel 1907-ben a malom leégett. A malom profilja a Rábaköz gabonájának feldolgozása, őrlése volt. A Győr-Sopron megyei Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalat Csornai Malomüzemét 1948-ban szervezték. Gőzerővel 1955-ig dolgoztak. 1956-ban került sor 5 millió Ft-os korszerűsítésére. Napi kapacitása 1969-ben 7 vagon gabona feldolgozása. Létszáma 49 fő. Az üzemhez tartozik a szanyi, kapuvári és a csornai takarmánykeverő üzem, valamint 10 terményraktár.

A Fővárosi Tejüzem Rt. csornai tejcsernoka és vajgyára 1925 évben alakult. 1930-ban a napi feldolgozott tej mennyisége 10 000 liter tej volt. Az üzem vaj, túró, tejfel készítésével is foglalkozott a felszabadulás előtt. Létszáma 12 fő volt. 1945 után termelése növekedett. 1945-ben 12 000 és 1969-ben már 35 000 liter tejet dolgoztak fel. Létszáma 1969-ben 31 fő. 1951-ben villamosították, majd 1959-ben korszerűsítették az üzemet. Jelenlegi profilja a budapesti és helyi tejjel-ellátás, nyerstej mélyhűtése és pasztórizálása. A vajgyártás 1952-ben szűnt meg.

A MOFÉM Csornai Gyáregysége 1969. február 1-én létesült csiszoló és forgácsoló részleggel. 1969. évi termelési értéke 8,6 millió Ft volt. Munkáslétszáma 120 fő.

A Soproni Ruhagyár Csornai Telepét 1967. április 27-én szervezték. Munkáslétszáma 200 fő. Profilja: a kiszabott ruhadarabokat az első leigazítási munkától készre varrni.

A Műanyagfeldolgozó és Kefegyártó Vállalat telepe 1964 márciusában alakult. Profilja: műanyagok feldolgozása, műanyag csomagoló anyagok készítése. PVC zsák, ruha előállítás stb. 1969. évi munkáslétszáma 98 fő volt. Termelési értéke az 1964. évi 2 millió Ft-ról 1969-re 13 millió Ft-ra emelkedett.

A Csornai Háziipari Szövetkezetet 1938-ban Élő Pál plébános hívta életre kosárfonás céljára. 1942-ben már heti 30–35 000 szatyrot, papucsot, lábtörlőt, szőnyeget készítettek gyékényből, kukoricacsuhéból. Termékei számos európai ország piacaira is eljutottak. 1963-ban kézimunka részlege is beindult, rábaközi párnák, terítők előállítására. Exportra is szállítanak. 1967-ben konfekció részleget, 1968-ban pedig torontáli szőnyeg részleget szerveztek. 1952-ben 1 millió. 1969-ben már 4 millió Ft a termelési értéke. Taglétszáma 1952-ben 380, 1969-ben 600 fő. A nők foglalkoztatására hozták létre a győri Háziipari Tsz bedolgozó részlegét. Női ruhák, kötények varrását végzik. Tagjainak száma 100 fő.

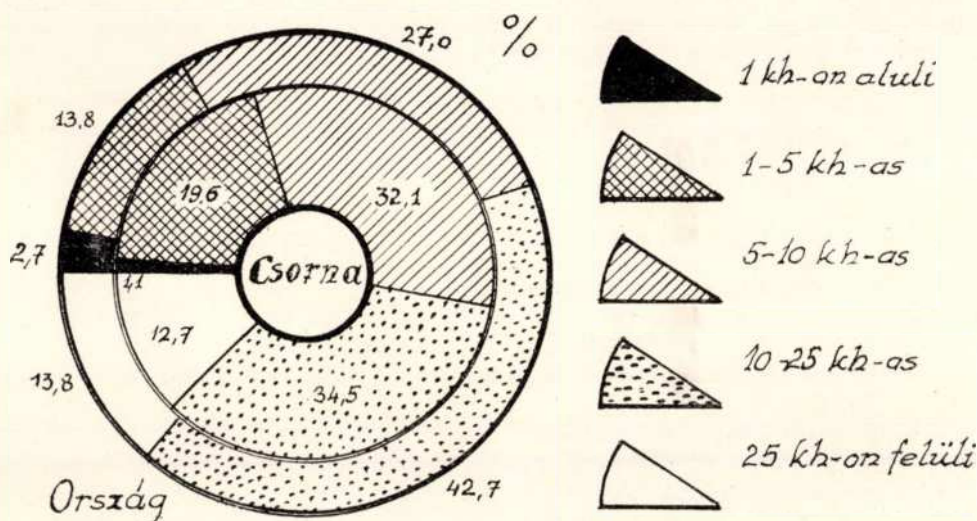
Az állami Mezőgazdasági Gépállomás 1949-ben alakult. A tsz-ek erőgépeinek javítása, szerviz-ellátás és szaktanácsadás mellett az üzem villanyszerelői, víz- és épületgépészeti, állattenyésztési technológiájú profiljának bevezetése jelentős lépés volt a tsz-ek támogatását illetően.

A lakosságnak nyújtott szolgáltatás szempontjából jelentős szerepet tölt be az Építőipari, az Asztalos, valamint a Cipész és Fodrász KTSZ. Dolgozóinak, tagjainak száma az 1960. évi 390 főről 1968 végére 670 főre emelkedett. Csornán és vidékén 14 felvevőhelyet tartanak fenn. A kisiparosok száma az 1968. évben 103 fő volt. Átlagos életkoruk 57 év.

Csorna ipara bár fejlődött, elmaradt Győr-Sopron megye nagyobb településeinek – Sopron, Mosonmagyaróvár – ipari ellátottságától. Az alábbi összehasonlítás erre mutat rá.

A 10 000 lakosra jutó iparban foglalkoztatottak száma (1968. év):

Győr-Sopron megye	1778 fő
Győr	4841 fő
Sopron	3180 fő
Mosonmagyaróvár	4087 fő
Csorna	1384 fő

A paraszti gazdaságok megoszlása nagyságcsoportonként 1949-ben

Csorna gazdaságában jelentős helyet foglal el a mezőgazdaság. A mezőgazdasági termelésben meghatározó szerepet tölt be a gabona, a kukorica, a cukorrépa és a pillangósok termelése. Fejlett állattenyésztéssel is rendelkezik. Főleg a szarvasmarha- és sertésenyésztése jelent fontos jövedelemforrást a mezőgazdasági lakosságnak.

Az 1. sz. ábra és az 1. sz. táblázat a felszabadulást követő 1949. évi földbirtokkategóriákat, valamint az első tsz-szervezést követő 1952. évi állapotot mutatja be. Az adatok arra utalnak, hogy Csornán mindkét időpontban a közép- és kisparaszti gazdaságok domináltak. 1952-re azonban a birtokkategóriák között jelentős változás állt elő. Nőtt a 0–1 és 1–5 kh nagyságú birtokok aránya, a 25 kh feletti gazdaságok aránya pedig csökkent.

I. sz. táblázat: A csornai mezőgazdasági üzemek száma és földterülete²

Gazdasági kategória	Gazdaságok száma		Földterülete kh
	1949.	1952. évben	
0– 1 kh	157	383	183
1– 5 kh	425	640	1612
5–10 kh	396	491	4041
10–25 kh	241	210	2050
25 kh felett	13	9	125
Összesen:	1232	1733	8011
Termelőszövetkezet	—	1	300
Állami gazdaság	—	2	1385

1952-ben Csornán egy mezőgazdasági termelőszövetkezet működött és 300 kh-on gazdálkodott. Az 1959. évi fordulatot megelőző állapotot az 1958. évi néhány adat, mutató reprezentálja. 1958. december 31-én Csornán az Új Élet és a Szabadság termelőszövetkezetet találjuk. Főbb adataik:³

	Új Élet	Szabadság
összes terület, kh	442	291
tagok száma, fő	51	23
1 tagra jutó terület, kh	6,1	10,1
1 kh-ra jutó tiszta vagyon, Ft	1505	662
1 tagra jutó évi munkaegység	318	228
1 munkaegységre jutó részesedés, Ft	39,40	32,50
állatállomány: közös szarvasmarha, db	56	28
közös sertés, db	25	76
közös ló, db	16	12
100 kh szántóra jutó számosállat	19,3	17,5
Győr-Sopron megyei átlag		36,1
Csornai járási átlag		45,4
Országos átlag		23,1

1959. december 31-ére Csornán már 5 mezőgazdasági termelőszövetkezet alakult. Jellemző adataik az alábbiakban foglalható össze:

	Rákóczi	Petőfi	November 7	Szabadság	Új Élet
összes közös terület, kh	1027	2322	1095	1145	1443
ebből szántó, kh	617	1429	927	744	1033
tagok száma	79	300	135	127	166
1 tagra jutó terület, kh (országos átlag, 6,8 kh)	7,1	4,8	6,8	6	6,3
Állatállomány közös (db)					
szarvasmarha	64	165	122	98	107
sertés	35	28	31	100	44
ló	55	103	54	51	62
juh	—	—	—	—	—
100 kh-ra jutó számosállat	17,6	15,2	15,7	17,1	13,4

² Csorna község 1949. és 1952. évi gazdálajstroma.

³ A KSH Győr-Sopron megyei Igazgatósága Csornai Járási Felügyelőségének irattára.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1959 végén 7034 kh-dat birtokoltak. A tagok száma az 1958. évi 74 főről 807 főre növekedett. A megalakult nagygazdaságok azonban alacsony állatlétszámmal rendelkeztek. Az átlagos 1 tagra jutó területük az országos átlaggal volt közel azonos. Az 1960–1967. évek fejlődését – többek között – az átlagtermés növekedése, a közös állomány mennyiségének és minőségének kedvező változása is bizonyítja. Valamennyi főbb termékből 7 év alatt emelkedett az átlagtermés az mg. tsz.-ekben. A búza átlagtermésének növekedését, a közös és háztáji állatállomány változását mutatja be a 2. sz. és a 3. sz. táblázat.

2. sz. táblázat: A búza átlagtermésének alakulása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

Mg. tsz. megnevezése	q/kh		%
	1960	1967	
November 7	11,4	13,7	120
Petőfi	11,2	14,9	133
Rákóczi	9,9	16,7	167
Új Élet	12,4	14,5	117

3. sz. táblázat: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji állatállománya (március 31-én)

Megnevezés	darab		%
	1960	1967	
Közös gazdaság			
szarvasmarha	574	878	153
ló	350	171	49
sertés	603	1311	218
Háztáji gazdaság			
szarvasmarha	1178	968	82
sertés	1082	1259	116
ló	10	—	—

A termelőszövetkezetek vagyoni helyzetének 10 éves fejlődését mutatja az egy tagra jutó összes és tiszta vagyon¹:

Tsz. megnevezése	1 tagra jutó			
	összes vagyon, Ft		tiszta vagyon, Ft	
	1960	1969	1960	1969
Petőfi	21 494	52 700	9 591	42 700
November 7	31 297	62 500	13 126	59 800
Rákóczi	30 259	77 200	18 151	62 400
Új Élet	26 555	60 100	12 410	40 200

¹ Győr-Sopron megye statisztikai évkönyvei, 1960–1968.

A szövetkezetek alábbi fontosabb munkaügyi adataiból megállapítható, hogy 1960–1967 között a családok száma alig emelkedett. A tagok számának 37 fős növekedése mellett a nyugdíjasok számaránya jelentősen megnőtt.

4. sz. táblázat: A mezőgazdasági tsz-ek főbb munkaügyi adatai

Megnevezés	1960	1967	%
Tagok száma	804	841	104,5
Nyugdíjasok száma	171	283	165,5
Családok száma	807	813	100,7

Az mg. tsz-ek fejlődését, a korszerűbb termelést jelzi a gépesítési színvonal alakulása is. 1960-ban a község 5 termelőszövetkezete 4 db saját traktorral rendelkezett, 1969-ben már 43 db a traktorállományuk. A saját gazdaság részére végzett évi munkanapok száma pedig az 1960. évi 539 munkanapról 1969-re 8282 munkanapra növekedett. A korszerűbb termelés bizonyítéka az is, hogy 1969-ben már 3793 kh szántót (a szántó terület 60⁰/₀-át) műtrágyázták.

A földbirtokviszonyok állapotára jellemző, hogy 1968-ban a mg. tsz-ek és állami gazdaságok már a szántó 92⁰/₀-án, a kisegítő és egyéni gazdaságok pedig 5⁰/₀-án gazdálkodtak (5. sz. táblázat):

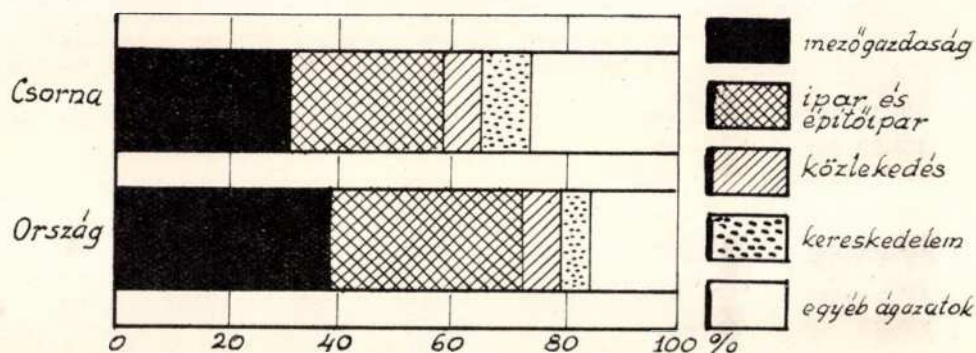
	A mezőgazdaság terület szektorok szerint	Ebből szántó
Allami gazdaság és áll. váll.	3 215 kh	1 041 kh
Mg. termelőszövetkezet	10 799 kh	6 015 kh
Tanácsi gazdaság	264 kh	5 kh
Kisegítő gazdaság	178 kh	153 kh
Egyéni gazdaság	326 kh	216 kh
Egyéb	1 188 kh	253 kh
Összesen:	15 970 kh	7 682 kh

A mezőgazdasági nagyüzemek megerősödése, a szocialista tulajdonviszonyok megszilárdulása, általában a mezőgazdasági termelés új alapokra helyezése kihatott a lakosság összetételére. A gépesítés, a munka termelékenységének növelése – számos egyéb társadalmi-gazdasági tényező mellett – a fejlődés adott szakaszán, a mezőgazdasági keresők arányának csökkentését vonta maga után a mezőgazdasági keresők abszolút számának egyidejű csökkenése mellett. Az 1949 és 1960 közötti változást mutatja be a 6. sz. táblázat: Az aktív keresők arányainak változása Csornán⁵

⁵ A népszámlálás adatai, 1949, 1960.

	1949		1960	
	fő	%-os megoszlás	fő	%-os megoszlás
Népesség összesen	8955	—	9192	—
Ebből keresők:	3969	100	4219	100
iparban, építőiparban	918	22,9	1135	26,9
mezőgazdaságban	1957	48,9	1293	30,7
közlekedésben	137	3,4	273	6,5
kereskedelemben	219	5,5	364	8,6
egyéb	738	19,3	1154	27,3 ^s

A 2. sz. ábra szerint Csornán a mezőgazdasági és egyéb aktív keresők aránya magasabb volt, mint országosan. Az ipari keresők aránya azonban elmarad az országos mutatóktól.

Az aktív keresők megoszlása népgazdasági áganként 1960-ban

3. Csorna városiasodása és jelenlegi funkciói

E fejezet keretében Csorna városiasodása folyamatának, elért színvonalának néhány fontosabb jellemzője: a népesség alakulása, a lakáshelyzet, kommunális ellátás, az áruellátás, oktatás, egészségügy kérdései kerülnek bemutatásra. Az adatok, mutatók — kevés kivétellel — az 1968. évi színvonal rögzítésére vonatkoznak. A megállapítások, következtetések is erre az időpontra, az eddig elért fejlődésre utalnak. Így érthetően az azóta eltelt változást, fejlődést nem tükrözhetik.

1. Népesség

Csorna lakosságának száma az elmúlt 8–10 év alatt számottevően nem növekedett. A stagnálást azonban nem lehet egyértelműen negatívan értékelni. Ugyanis ebben az időszakban a községek jelentős részénél a lélekszám csökkenését tapasztaljuk. A városiasodásnak sem feltétlen kritériuma a lakosság számának rohamos növekedése.

Néhány megállapítás a népesség 1960–1968. évi adataival kapcsolatban. A lakosság számára kihatott az elvándorlás, bevándorlás negatív különbözete; a nagyobb elvándorlás évenként átlagosan 1⁰/₀-kal csökkentette a létszámot; a mezőgazdasági környezet bizonyos lehetőségeket teremtett a folyamatos bevándorlásra; 1962–1965 között a természetes szaporodás évenként átlagosan 35 fő volt, később a mutató növekvő; az ipari és egyéb munkalehetőség növekedésével az eljárók száma csökkent, ez a további bevándorlásnak is kedvezett. Csorna lakóinak száma 1960–1968 között 36 fővel gyarapodott. Az elvándorlók száma (627 fő) több volt a bevándorlók (581 fő) számánál. Az 1000 lakosra jutó természetes szaporodás az 1961. évben volt a legmagasabb (5,1) és 1962-ben a legalacsonyabb (2,9). Az 1960–1967. évek átlagában a természetes szaporodás mutatója (4,6) alacsonyabb volt, mint Győr-Sopron megyében (5,2). A fenti években lényegesen megnőtt – a 0–14 évesek terhére – a 40–59 évesek aránya. Emelkedett a keresők aránya a népességben belül. Ennek ellenére azonban a 100 keresőre jutó eltartottak száma 3 fővel volt magasabb az 1965. évben, mint 1960-ban.

7. sz. táblázat: Csorna népességének megoszlása munkaerőforrás szempontjából

Megnevezés	1960. év népesség		1965. év népesség		1967. év népesség	
	fő	%	fő	%	fő	%
0–14 évesek	2666	29	2493	27	2101	23
15–39 évesek	3244	35	2775	30	3070	33
40–59 évesek	2155	23	2895	33	3020	33
60 éves és idősebb	1127	13	986	10	1001	11
Összesen	9192	100	9149	100	9192	100
Ebből a nők száma:	4761	52	4712	51,6		
Ebből munka-képes korú:	5399	59	5670	60		
Keresők száma:	4219	100	4264	100		
férfi:	2891	69	2448	58		
nő:	1328	31	1816	42		

Alapvető változás mutatkozik a foglalkozás szerinti megoszlásnál. A mezőgazdasággal foglalkozók aránya az összkeresők százalékos arányához képest 115 év alatt kevesebb, mint 1/3-ára csökkent. 1960–1965 között a csökkenés 4⁰/₀-os:

Év	Mezőgazdaság	Egyéb
1850	90	10
1930	35	65
1949	45	55
1960	30	70
1965	26	74

3.2. Lakóépületek, lakáshelyzet

Egy település fejlettségi színvonalának, lakói életkörülményeinek, általában az ellátottság fokának fontos mutatója a lakáshelyzet. Közismert, hogy a korábbi évek gazdaságpolitikája kihatott a vidék lakásépítéseire is. A vidék iparosításának előtérbe kerülése, a lakásgazdálkodás új alapokra helyezése kedvező hatást váltott ki ezen a területen is. A település városias jellegénél fontos szerepet tölt be a község beépítettsége, az emeletes házak aránya, a lakóházak építési anyagának minősége, valamint a lakóépületek kora.

A lakóépületek száma Csorna községben az alábbiak szerint alakult:

Év	Lakóépületek száma	ebből: szilárd falazatú	%
1900	781	233	30
1910	816	347	40
1920	902	437	48
1949	1411	972	68
1960	1771	1398	79

60 év alatt a szilárd falazatú lakóházak aránya több mint 2,5-szeresére emelkedett. 1949-ben az alapincézetlen lakóházak 90⁰/₀-ot képviseltek, 1960-ban ez az arány 85⁰/₀.

A régi lakóházak magas arányát az alábbi összeállítás mutatja be:

Megnevezés	Lakóépületek száma Lakóépületek kora 1960. január 1-én	%
Összes lakóépület, db:	1771	100
ebből 1900 előtt épült:	516	29
1900–1945 között épült:	775	44
1945 után épült:	480	27

1960-ban a községben 46 emeletes épületet tartottak számon; ez a lakóházak 2,5⁰/₀-a volt. A külterületi lakóházak száma 152.⁶

A lakások számának alakulása:

Év	db	Növekedés db
1949	2040	—
1960	2309	269
1965	2530	221
1968	2602	72

⁶ Csorna törzskönyve.

Magas a megszűnt lakások száma. Évenként átlagosan 20 lakás megszűnésével kell számolni, mivel a lakóházak jelentős része öreg, korszerűtlen, de városrendezési és egyéb célból is szükséges lebontásuk. 1961–1965 között 57 lakást kapcsoltak be a vízhálózatba és 74 lakást a csatornahálózatba. A lakások villanyellátottságának aránya már 1967 végén 95,6%-os volt.

A lakásellátottság színvonalát az alábbiakkal lehet bemutatni:

Év	Csorna	100 lakásra jutó lélekszám A megyei mutató %-ában	Győr-Sopron megye
1960	398	98,2	391
1967	353	93,7	331

A fenti összeállítás szerint a lakosság számához viszonyított lakásépítés üteme a megyében átlagosan kedvezőbben alakult, mint Csornán.

3.3. Kommunális ellátás

A kommunális ellátottság színvonala közvetlenül befolyásolja a lakosság sokoldalú életkörülményeinek alakulását. A városiasodás Csornán is maga után vonta a kommunális ellátás és szolgáltatás iránti társadalmi és személyi igények növekedését. A növekvő szükségletek kielégítését szolgálta az ivóvízellátás, csatornázás, energiaellátás, helyi úthálózat, parkosítás javítását célzó községpolitika. A lakosság ivóvízellátásának megjavítására már az 1966. évben vízmű-társulat alakult. Az 1966-ban tervbe vett 24 km hosszú vízvezeték-hálózat a város minden utcájának közfolyókkal való ellátását tűzte ki célul. A közműves csatornázás megtervezése és megvalósítása is jelentős előrelépést jelent a város életében. A községet a villamosenergia hálózatba 1912-ben kötötték be. Azóta a település villamosítása, különösen az utóbbi években, sokat korszerűsödött. Nagy fényerejű neon-világítást kapott a város főutcája. A közvilágítás színvonala az alábbiakkal mutatható be:

	Csorna	Győr-Sopron megye községei
Az 1 km belterületi útra jutó közvilágítási lámpahelyek száma (1968)	12	5,5

Az utak, járdák építése megfelelő ütemben halad. Átlagosan évenként 6 utcában korszerűsítik a makadám utat. A lakóházépítések révén az út- és járdaépítés feladatai állandóan nőnek. 1968 végén a járdák hossza 58,4 km, ebből 54,2 km kiépített járda. A belterületi utak hossza 30,2 km, ebből kiépített 16,1 km.

A kiépített utak, járdák aránya:

	Csorna	Győr-Sopron megye községei
Kiépített belterületi utak aránya %-ban	53,3	36,4
Kiépített belterületi járdák aránya %-ban	92,8	28,3

A kiépített belterületi utak és járdák arányai kedvezőek Csorna községben. A község parkosításában figyelemreméltó eredményt értek el. Az 1968 végéig parkosított terület 26 000 m². A parkok ápoltak, szépek. A jelenlegi közfürdőt 1963-ban helyezték üzembe. A termálfürdő megépítése e téren is jelentős előrelépés lesz. A községben benzinkút, autóbusz helyi járat, posta, távbeszélő állomás található (1967-ben a távbeszélő állomások száma 398 volt).

3.4. Áruellátás

A város középfokú ellátási szerepköréből következik, hogy a lakosság ellátásán túlmenően a környék igényeit is ki kell elégíteni. Bár a modern kereskedelem követelményeit illetően még sok a tennivaló, az alábbi összeállítások érzékeltetik a település kereskedelmének viszonylagos fejlettségét, az ellátás adott színvonalát. A kiskereskedelem egységeinek száma az alábbiak szerint alakult:

	1960	1967
Kisker. boltok száma:	41	54
alapterülete, m ²	2982	3375
Vendéglátó egységek száma:	13	18
alapterülete, m ²	963	1129

A kereskedelem szerepének növekedését mutatja többek között az, hogy 1900–1968 között a kereskedelemben dolgozók száma 185 főről 491 főre emelkedett. Az alábbi mutatók hűen tükrözik az elért fejlődést. Az adott színvonalat mutatja be az alábbi összehasonlítás is:

	Csorna	Győr-Sopron megye összesen
	1967. év	
az 1 boltra jutó lakos	169	324
ebből:		
az 1 élelmiszert árusító boltra jutó lakos	294	432
az 1 vendéglátóhelyre jutó lakosok száma	506	633
az 1 lakosra jutó bolti forgalom, Ft	10 832	3 908
vendéglátói forgalom 1 lakosra, Ft	1 540	985

Bár a kereskedelmi hálózat – amint a fentiek is utalnak erre – sokat fejlődött, a boltok, különösen a szakboltok eladótere túlszűfolt, rosszak a raktározás körülményei. A jelenlegi hálózat lényeges megjavítását eredményezte a Mártírok terén kb. 7 millió forinttal megépített áruház.

3.5. Egészségügy

Csorna és az ellátási vonzáskörében élő lakosság egészségügyi ellátásának színvonalát alapvetően meghatározza a városban működő Járási Kórház és Rendelőintézet. 1967-ben a városban 4 körzeti orvos, 4 védőnő és 4 körzeti ápolónő működött. A kórházi ágyak fejlesztése az alábbiak szerint alakult:

	1960. dec. 31.	1967. dec. 31.	%
Győr-Sopron megye	2631	3193	121
Csornai Járási Tanács Kórháza	273	343	126
Index	10,4	10,8	

Vagyis a férőhelyek számát a fenti időszakban Csornán a megyeinél jobban fejlesztették.

A kórházi orvos-, kórházi ágyellátás színvonalát az alábbi mutatók a megyei színvonalhoz hasonlítják (1967):

Település	100 kórházi ágyra jutó orvos	10 000 lakosra jutó kórházi ágy	az ápolás átlagos ideje	a halálozási arány % ^a
Csorna	4,7	93,2	17,8	1,9
Megeye	6,5	79,6	18,2	2,1

A járóbetegellátásban fontos feladatot lát el a Rendelőintézet. A lakosság 15-féle szakrendelést vehet igénybe. Az 1969. évben egy 10 állásos rendelőintézet építése kezdődött el. A létesítményhez 40 szakorvosi és 120 asszisztensi óra szervezését tervezték. A város orvosellátottságát az alábbi összehasonlító mutatók szemléltetik:

Település	Az orvosok száma (1967. dec. 31.)	ebből szakorvos		A körzeti orvosok száma	Az egy körzeti orvosra jutó lakos
		száma	a megyei szakorvosainak % ^a -ában		
Csorna	31	20	5,5	4	3100
Megeye	600	360	100,0	125	3208
%	5,1	5,5	—	3,2	96,9

Fentiek bizonyítják, hogy Csorna egészségügyi ellátásának színvonala már az 1967–1968. évekre elérte a városi színvonal követelményeit.

3.6. Művelődésügy

Az iskolázottság színvonala egyik jellemző mutatója a lakosság kulturáltságának. Az iskolázottság azonban függvénye az állam tudatos kultúrpolitikájának, a kialakult társadalmi szokásoknak, illetve a közszellemnek is. Csorna 9192 főt kitevő lakosságának iskolázottsági színvonala az alábbi táblázattal mutatható be (1968.):

Település	egyetemi végzettségűek	középiskolai végzettségűek	Az általános iskola			
			8	6–7 osztályát végezték	1–5	7 évesnél idősebb
Csorna	151	622	3229	3587	1274	8863
%	2	7	36	41	14	100

A továbbiakban az oktatási és művelődési színvonal helyzetét célszerű felmérni. 1968-ban a községben egy 150 férőhelyes (10 óvónővel) és egy 35 férőhelyes (2 óvónővel) óvoda működött. Az óvodákba beírt gyermekek száma 1967. december 31-én 222 fő volt.

Az óvodai ellátottság színvonalát az alábbiak jellemzik.
Óvodai ellátottság 100 óvodáskorú gyermekekre:

Megnevezés	1965	1970
Győr-Sopron megye városai	70,5	65,9
Győr-Sopron megye községei	41,8	46,1
Csorna	42,3	37,0

Csorna községben 3 általános iskola működik. A beírt tanulók száma az alábbiak szerint alakult:

évek	fő	index
1965	1462	100
1967	1388	95
1968	1290	88

A csökkenés 3 év alatt 172 fő volt. Szükséges megjegyezni, hogy a csökkenésnél 50 fővel közrejátszott a körzetesítés is (Földsziget). Az általános iskolai osztálytermek száma 38. A váltással használt tantermek száma az 1967. évben 2, az 1968. évben már csak 1. A nevelők száma 59 fő. A tanulócsoporthoz száma 40 volt. A település középiskolai ellátottsága kedvező. A Hunyadi János Gimnázium 502 tanulóval, 21 tanerővel működött; a tantermek száma 11 volt a vizsgált időpontban. Fontos szerepet tölt be a 408. sz. Ipari Tanulóiskola is. Az 1968/69. tanévben 69 főt iskoláztak be. A Csukás Zoltán Mezőgazdasági Technikum tanulóinak száma 189 fő (1968. szeptember 1-i adatok). Említésre méltó, hogy a fenti időpontban folyamatban volt a technikum 15 millió forintos fejlesztése (Diákotthon bővítése, sportcsarnok építése, 4 tanterem építése stb.). A középiskolai vidéki (bejáró, diákotthonban elhelyezett) tanulók aránya 47–48⁰/₀. A gimnáziumi tanulók elhelyezésére 77, a technikumi tanulók részére 140 férőhelyes diákotthon állt rendelkezésre. A középiskolai ellátás színvonalát (1967/68. tanévi adatok alapján) az alábbiak mutatják:

Település	A tanulók száma	a megye összes tanulóinak ⁰ / ₀ -ában	1 tanerőre jutó tanuló száma	1 osztályteremre jutó tanuló száma	Az 1000 lakosra jutó középiskolai tanulók száma
Csorna	692	5,8	19	46	14
Megye összesen	11 955	100,0	19	41	34

Az 1000 lakosra jutó középiskolai tanulók mutatójánál a járás lakosságát vetjük figyelembe. Megjegyezzük, hogy a Mezőgazdasági Technikum bővítésével a középiskolai ellátottság még tovább javult. Említésre méltó a 320 fős általános

nos iskolai napközi és az 50 fős (6 hónapos) idény napközi otthon, valamint a 4 tanerős, 110 fővel beiskolázott zeneiskola.

A művelődés helyzetét az alábbiakkal lehet jellemezni: Földszigeten 1 kultúrterem, a Csatári majorban 1 kultúrház áll a lakosság szolgálatában. A városban új művelődési ház épült.

A tanács könyvtárának fontosabb adatai 1967-ben:

Megnevezés	Könyvvállomány 1000 kötetben	Az 1000 lakosra jutó könyvtári kötet	Az egy beirat- kozottra jutó kölcshözött kötet
Csorna	17	1870	32
Megye	553	1360	25
Országos	—	1425	27

A rádió és televízió előfizetők száma 1967-ben:

Megnevezés	Az 1000 lakosra jutó rádió televízió előfizetők száma	
Csorna	209	104
Megye	226	110

3.7. A külterület ellátottsága

Az 1960. január 1-én végrehajtott népszámlálás szerint a község lakóiból 804 fő (a lakosság 8,9%-a) külterületen lakott. A külterületi települések között legjelentősebb Földsziget és a Csatári major. Földsziget Csornától 14 km-re, a Csatári major 6 km-re fekszik. A felszabadulás után Földszigeten 99, a Csatári majorban 18 új ház épült, mivel korábban e két település fejlesztése volt kijelölve. A Csatári major lakóinak többsége fokozatosan a községbe igyekszik telepedni, így fejlesztésére már nincs szükség. A kevés gyermeklétszám miatt az általános iskola is megszűnt és a gyermekek Csornára járnak iskolába. Földszigettel kapcsolatban már más a helyzet. Alsótagozatos iskolája, kultúrterme és filmszínháza van. Lakóinak száma 450 fő volt 1960. január 1-én. Földsziget-hez tartozik Hosszúdomb. 4 házból áll, 6 család lakja. Fejlesztése nem indokolt. Földsziget ellátottságára jellemző: 1963-ban kapott villanyt, ivóvízellátása ki-elégítő, mivel rendelkezik bővízü artézi kúttal. A település területén 1260 m² járda épült. Az iskola részére két tanterem áll rendelkezésre. A pedagógusok részére új lakás épült. Új orvosi rendelőt létesítettek. Csornával buszjárat köti össze. Egy vegyesbolt és egy italbolt a legfontosabb cikkekből az ellátást biztosítja. Viszont a Csatári majorban csupán a legminimálisabb feltételek biztosítottak (villany, kultúrterem). Ivóvízellátása jó. Élelmiszer- és italboltja van.

3.8. Vonzáskörzete, külső funkciói

Csorna község a csornai járás székhelye. 1964. január 1-én a járás lakóinak száma 50 792 fő volt. 1969. október 1-én — a kapuvári járás megszűnésével — a járás területe, lakóinak, településeinek száma megnövekedett. Az 1970. jú-

lius 1-i állapot szerint a csornai járásban 58 község, 38 tanács volt található. A megnövekedett járás lakóinak száma 62 631 fő volt. Politikai, igazgatási intézményei (Megyei Tanács Járási Hivatala, pártbizottság, rendőrség, tűzoltóság), szociális közintézményei (Járási Kórház, rendelőintézet, gyógyszerár), kulturális intézményei (középiskolák, járási kultúrház, filmszínház) és egyéb intézményei (vágóhíd, sportpálya stb.) a járás lakossága, illetve egyes vonatkozásokban a környék községei irányában fejt ki vonzó hatást. Fejlett autóbushálózata centrális a járás székhelyével, a vasúti közlekedés is hozzájárul Csorna gyors eléréséhez. Útviszonyai is kielégítőek. Sajátos probléma azonban az átszervezést követően a volt kapuvári járáshoz tartozó községek Csornához irányuló autóbushálójának megszervezése. Az átszervezést követően — Kapuvár terhére — jelentősen megnőtt Csorna áruforgalma. Az igazgatási határok módosulása, a közlekedés „igazítása” hozzájárult bizonyos mértékben az ellátási vonzókör módosulásához is. Csornára naponta átlagosan négyszázan járnak be dolgozni. Ez is hozzájárul vonzóköre bővítéséhez, a külső területekkel való szorosabb kapcsolatához, áruforgalma növekedéséhez. Jelentős (kb. 600 fő) az eljárók száma is. A további munkaalkalmak teremtése, jelenlegi üzemeinek bővítése várhatóan hozzájárul a bejárók számának emeléséhez és az eljárók csökkenéséhez.

Fogarassy László:

A nyugat-magyarországi kérdés katonai története

(II. rész: 1921 augusztus—szeptember)

A soproni antantmisszió kidolgozta és 1921. augusztus 1-i kelettel nyomtatásban is kiadta Nyugat-Magyarország átadási tervét (Plan de transfert).³⁸ Az igazság kedvéért le kell szögezni, hogy a békekonferencia a magyar békeszerződés kidolgozása kapcsán még legjobban osztrák viszonylatban respektálta az etnográfiai határokat. Az Ausztriának ítélt községek közül mind az 1910., mind pedig az 1920. évi népszámlálás adatai szerint csak Királyhidán (ma: Bruckneudorf), Nagycenken, Felsőpulyán (Oberpullendorf), Középpulyán (Mittelpullendorf), Felsőörött (Oberwart), Alsóörött (Untervart) és Órszigeten (Siget) élt abszolút többségben a magyar lakosság. Sopron városában a németek 1910-ben még enyhe többséget képeztek, 1920-ban azonban már a magyaroknak volt csekély abszolút többségük. Ez azzal magyarázható, hogy az 1919-ben Ausztriába emigráltak, vagy más okokból kiköltözöttek túlnyomórészt német anyanyelvűek voltak, másrészt pedig a magyar érzelművé asszimilálódott német származású értelmiségből is többen jelentkeztek 1920-ban magyarnak, mint tíz évvel azelőtt. A soproni német lakosság napilapja, az Ödenburger Zeitung is magyarbarát szellemben volt szerkesztve, itt jelent meg Straner Vilmos evangélikus teológiai tanár közismert magyar szellemű költeménye is. Az Ödenburger Zeitung akkor kezdett osztrákpárti szellemben írni, amikor részvényeinek öthatodrésztét egy nagynémet irányt képviselő boroszlói konzorcium vásárolta

³⁸ Megtalálható a Magyar Országos Levéltárban K 26 ME 1387/1921. sz. aktacsomóban (Nyugatmagyarországi ügyek II.)

meg, amelyek addig a Röttig-Romwalter nyomda és a Soproni Takarékbank birtokában voltak.³⁹

Az 1921. augusztus 6-án Sopron székhellyel megalakult, Nyugat-Magyarország átadásával megbízott Szövetségek Tábournoki Bizottság, amelynek elnöke Carlo Antonio Ferrario, tagjai pedig Philippe Hamelin és Reginald Gorton tábornokok voltak, Olaszország, Franciaország, illetve Nagy-Britannia részéről. Az alakuló ülésen megjelent dr. Davy az osztrák kormány és Sigray főkormánybiztos a magyar kormány képviselőjében. Sigray ezen az ülésen felolvasott egy nyilatkozatot, amely szerint a magyar kormány Burgenland átadását azon terület előzetes visszaadásához kötötte, amelyet a jugoszlávok a békeszerződés ellenére még mindig megszállva tartottak (Baranya, Észak-Bácska, szegedi háromszög). Ez ellen sem az antanttábornokok, sem Ausztria képviselője nem emeltek kifogást.⁴⁰ Az eddig Sopronban működő antantmisszió tisztjei és legénysége (60 olasz és 20–20 francia és angol katona) az antanttábornoki misszió rendelkezésére állottak. Hamelin tábornok rosszalotta, hogy az elcsatolandó terület egyes falvaiban a nagynémet propaganda hatására fekete-fehér-piros lobogókat tűznek ki, ugyanakkor azt is kifogásolta, hogy a magyar sajtó ezt a nagynémet propagandát agyonhallgatja, viszont minden alkalmat felhasznál az antant, de főleg Franciaország elleni izgatásra.⁴¹ Az antanttábornoki misszió (részben a felső-sziléziai események hatására is) elrendelte, hogy a magyar haderő két nappal az osztrák bevonulás előtt vonuljon ki Burgenlandból, a következő napon a csendőrség és vámőrség távozzék, az osztrákok pedig Burgenland megszállására ne a szövetségi haderőt, hanem csendőrségüket vessék be. A Nagykövetek Tanácsa ezzel az intézkedéssel azonosította magát, és 1921. augusztus 10-én kifejezetten megtiltotta az osztrák kormánynak a Bundesheer alkalmazását. Ezzel azt is meg akarta akadályozni, hogy az osztrák és magyar csapatok az új határon összetűzenek. Michael Hainisch, az osztrák köztársasági elnök véletlenül ugyanazon a napon tett látogatást Hallstattban Masaryk elnöknel, aki Burgenland megszállására csehszlovák katonai segítséget helyezett kilátásba. A Nagykövetek Tanácsának döntése folytán azonban nyilvánvaló volt, hogy ha a nagyhatalmak a Bundesheer bevetése ellen óvást emeltek, nem fognak tűrni Burgenlandban csehszlovák (vagy éppen jugoszláv) katonai intervenciót sem.

Lehár ezredes valójában 1921 június eleje óta nem teljesített tényleges szolgálatot, nyilvánvalóan a nyugállományba helyezés előtt szabadságolták. Azokba a megbeszélésekbe, amelyek ebben a hónapban Bethlen miniszterelnök és Bánffy külügyminiszter közt folytak, nem vonták be. Az elcsatolandó terület magyarbarát lakosainak katonai megszervezése ezzel voltaképpen félbe is maradt. A közvélemény hangulatára való tekintettel, amely Burgenland megvédését követelte, Bánffy és Bethlen a fegyveres ellenállás megszervezését átengedte az Etelközi Szövetségnek (szabadkirályválasztó alapon működő titkos társaság), amelynek ők maguk is tagjai voltak. Friedrich István, az ellenforradalom első, akkoriban már háttérbe szorított miniszterelnöke, aki erről mit sem tudott, maga akarta kezébe venni a szabadcsapatok megszervezését és irányítását. E szándékát „A Nép” c. lap 1921. augusztus 17-i számában bejelentette, majd rögtön utána Balatonfüreden ütötte föl főhadiszállását, ahonnan augusztus 26-án

39 HIL VKF 15 12003/II. Keresztes Artúr vk. őrnagy jelentése 1920. február 27-ről, aki megemlíti, hogy a boroszlói konzorcium hallomás szerint nyolc hírlapvállalatot tart fenn.

40 Villani i. m. 9–10.

41 OL ME K 1387/1921–H. tétel. A Honvédelmi Minisztérium 4676/Eln. D. titkos, 1921. július 21-i jelentése. – A szarvkői esetet Missuray is említi (19. l.).

Az Ostenburg-zászlóalj tisztikara Kismartonban 1921 augusztusában
(Munkásmozgalmi Múzeum archívuma)

a Sopron melletti Balf fürdőre költözött szűkebb törzsével együtt. Következő nap este fél kilenc órakor pedig haditanácsot tartott a soproni Pannónia szállóban.⁴² Friedrich Sopronban és Szombathelyen csoportparancsnokságokat létesített. Az irreguláris csapatok áramlása Nyugat-Magyarország felé megindult. Friedrichnek az volt az elgondolása, hogy a magyar fegyveres erők által már kiürített, de osztrákok által még meg nem szállt területen kikiáltja a független és önálló Lajtabánság államot, az osztrák karhatalommal pedig – a népek önrendelkezési jogára való hivatkozással – fegyveresen szembeszáll. A függetlenségi proklamációt 8000 példányban magyar, német és horvát nyelven kinyomatta és Sopronba, valamint Szombathelyre terjesztés végett eljuttatta. Magával hozott egy felkelőcsapatot, amelyet augusztus 27-ről 28-ra virradó éjjel fegyvertelenül küldött ki a határra azzal, hogy a fegyvereket teherautókon küldi utánuk. Azonban Győr pályaudvarán a felkelőcsapatok fegyvereit szállító három áljelzésű vasúti teherkocsit akkoriban még kiderítetlen okokból hidegvágányra tolatták. Ezért a Savanyúkútnál vagy Lajtaújfalu tájékán fegyvertelenül veszteglő Friedrich-felkelőcsapat kora hajnalban kénytelen volt visszafordulni Sopronba. Azonban dr. Laky Vilmos László győri bencés tanár – aki az ottani Ébredő Magyarok Egyesülete keretében vett részt a felkelés szervezésében – telefonon kieszközölte, hogy az említett vasúti kocsikat később útnak indítsák. Az egyik vasúti kocsin levő teherautó, fegyverrel és felszereléssel megrakva rögtön Sopronba indult, de ott nem a Friedrich-, hanem a Héjjas-felkelők rendelkezésére bocsátották. Ezzel a fegyverszállítmánnyal vívták meg az első ágfalvi ütközetet.⁴³ Ez volt az oka annak, hogy Lajtabánság kikiáltása akkor még elmaradt, bár ennek a hírért a bécsi lapok is hozták. Később egy nemzetgyűlési vita folytán nyilvánosságra jutott, hogy a vasúti kocsik hidegvágányra tolása és a teherautónak Héjjasék részére való átadása a miniszterelnök parancsára történt. A Friedrich-féle felkelőszervezet hadiszállítmányait ütközben lekapcsoltatták és más felkelőszervezeteknek utaltatták ki.⁴⁴

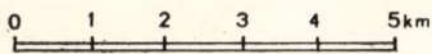
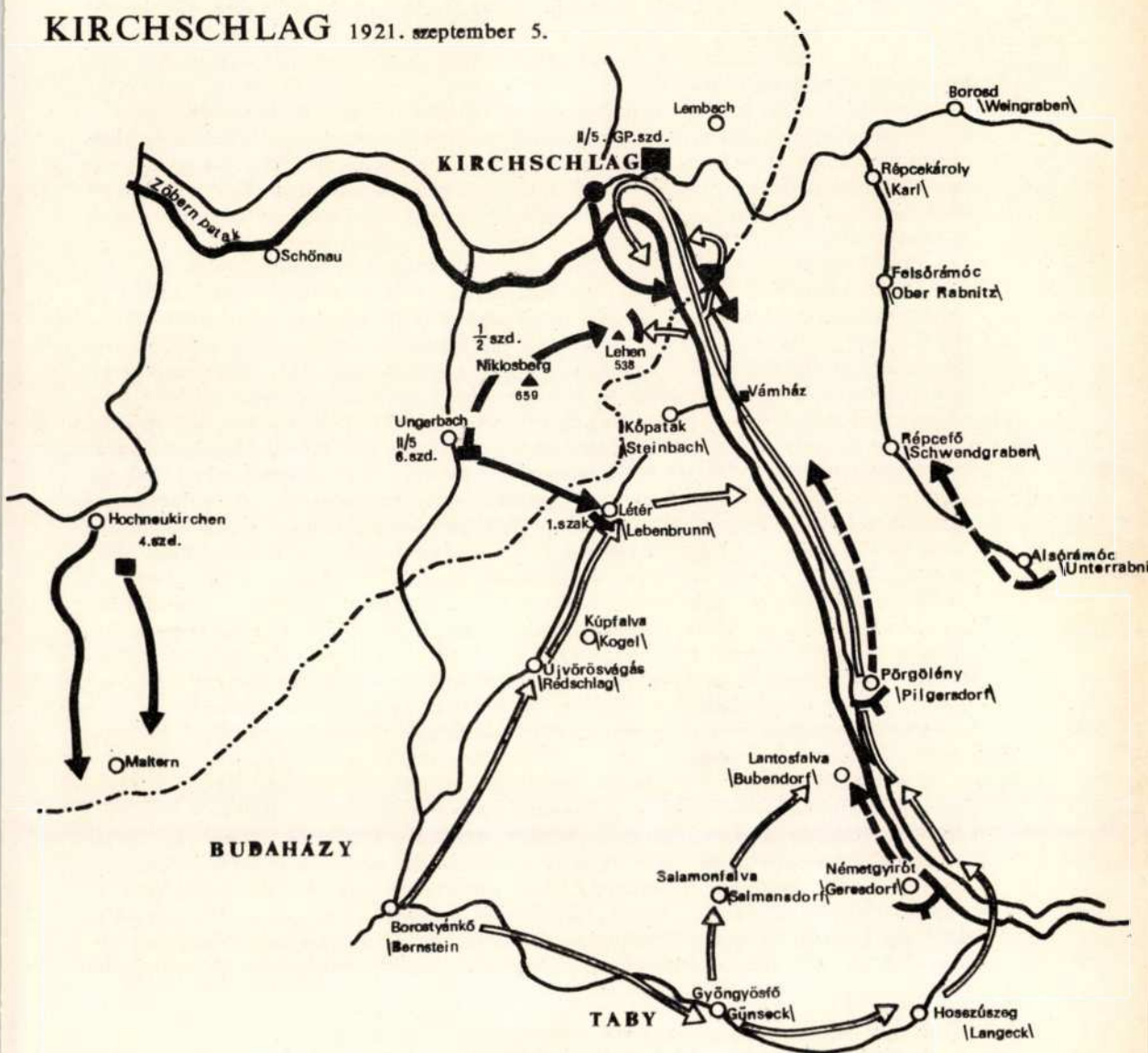
Sigray főkörménybiztos a „plan de transfert” átvétele után jelentette Bethlen miniszterelnöknek, hogy Nyugat-Magyarországon fegyveres ellenállás készül, mivel pedig a rendelkezésére álló karhatalom csekély létszámú, csak úgy vállalhatja a felelősséget az esetleges zavargásokra való tekintettel, ha erre a célra tartalékokat kap. Bethlen tudtára adta Sigraynak, hogy erre a célra az 1. (Prónay) és 2. (Ostenburg) csendőr-tartalékszázaljakat bocsáthatja rendelkezésre. Ezek azonosak voltak a szegedi, illetve székesfehérvári vadászszázaljakkal, amelyeket 1921. február 10-ével a honvédség kötelékéből a csendőrséghez helyeztek át. Tehát valójában rejtett katonai alakulatok voltak. Augusztus 15-én az 1. csendőr-tartalékszázalaj megérkezett Felsőőrre, a 2. csendőr-tartalékszázalaj pedig Kismartonba. Prónay alezredes azonban két függőben levő fegyelmi ügye miatt kénytelen volt Budapesten maradni, helyette Ranzenberger Viktor népfelkelő százados vitte ki a százalaját Nyugat-Magyarországra. Sigray a két százalajnak kiszállítását nem jelentette be előre az antanttábor-

42 Friedrich szűkebb törzséhez tartozott Urmánczy Nándor, Inzelt István ezredes, Dénesfay-Dinich Vidor, Maderspach Viktor huszárkapitány. A haditanácsban rajtuk kívül részt vett még Hir György nemzetgyűlési képviselő, dr. Wein Dezső tart. orvos-százados, Arany János Paskál áldozópap, Székely Elemér főhadnagy (a soproni főiskolás karhatalmi század parancsnoka) és Héjjas Iván tart. főhadnagy. Lásd Wein Dezső dr. naplója (Missuray 170–171. ll.) és ifj. Krúg Lajos: Tűzek a végeken. Sopron 1931, 40–41.

43 Missuray 74–75., 99., 172. ll.

44 Nemzetgyűlési napló 1922. XV. kötet, 183., 334. ll. (Az 1922. január 16-i és 21-i ülés jegyzőkönyvei, Friedrich István, illetve Szilágyi Lajos képviselők felszólalásai.)

KIRCHSCHLAG 1921. szeptember 5.

1 : 100 000

noki misszióknak, mire Carlo Antonio Ferrario tábornok erélyesen tiltakozott Sigraynál, tudomására adva, hogy ezt a Nagykövetek Tanácsának jelenteni fogja. Sigray megtagadta a csendőrzászlóalj kivonását, így azok Nyugat-magyarországon maradtak.⁴⁵

Bánffy Miklós külügyminiszter emlékirataiban maga is elismeri, hogy a burgenlandi ellenállás hátterében maga a magyar kormány állott. Szerinte elsőrendű érdek volt, hogy az összes szálak a miniszterelnök kezében fussanak össze, amiről Friedrich mint ellenzéki képviselő nem is tudhatott. Ezért kellett őt eltávolítani a felkelés területéről,⁴⁶ amit egyébként a soproni antanttábornokok is követeltek.

Mielőtt a bandaharcok leírásához fognánk, meg kell emlékeznünk az osztrák csendőrségről is. Ez Német-Ausztria megalakulása után a rendőrséghez és pénzügyőrséghez hasonlóan polgári őrsereggé alakult át, a katonai rendfokozatok helyett tisztviselői címeket vezettek be. Ebben az időben még a régi osztrák–magyar egyenruhát és rangjelzéseket viselték, de már tányérsapkával. A vámőrök még nem cserélték ki tányérsapkára a monarchiából örökölt tisztisapkájukat sem.⁴⁷ A szövetségi belügyi hivatal már 1919. július 9-én Bécsújhely székhellyel határvéd-csendőrparancsnokságot állított fel, Georg Ornauer országos csendőrigazgató (ezredes) vezetésével, aki az I. világháború alatt először Mödling, majd Wiener Neustadt csendőrszárnyparancsnoka (Gendarmerieabteilung) volt. A bécsújhelyi „Gendarmeriegrenzschutzleitung” előbb 400, majd 1000 főnyi létszámmal rendelkezett; ezt a Burgenlandba való bevonulás előtt 2000 főre emelték, ami az összes létszámnak egyötödét tette ki. A létszámot az elszakadt területekről érkezett – főleg volt cseh- és morvaországi – csendőrökkel töltötték fel. Az osztrák csendőrségen nem a szociáldemokráta, hanem inkább a keresztényszocialista befolyás dominált.⁴⁸ A bevonulásra készülő csendőröket még vámőrök erősítették meg, létszámuk 250–300 fő lehetett. Gyalogsági kézfegyverekkel voltak ellátva, a magyar honvédelmi minisztériumhoz beérkezett jelentés szerint a határmenti csendőrörsök gépfegyvereket is kaptak.⁴⁹

Augusztus 27-én az átadandó területen állomásozó reguláris magyar csapatok elvonulása megkezdődött. Éspedig Nezsiederről (Neusiedel) a 3. huszárezred I. osztálya Mosonszentpéter–Mosonszentjános körletébe, Sopronból a II. osztály Vasszécsenybe és Peresznyére, az ezredtörzs pedig Nagylozsrá. Kismartonból az 5/II. zászlóalj 6. százada Sopronkövesdre, az 5/I. zászlóalj Fertőhomok–Hegykő körletébe, a 6/II. zászlóalj 4. százada Sopronkövesdre, az 5/III. zászlóalj 9. százada pedig Gyalókára rendeltetett. Az ugyancsak Sopronból kivont 3/1. és 3/2. úteget Pinnyére, illetve Nagylozsrá szállították. A vámőrség

45 Gróf Sigray Antal felszólalása a nemzetgyűlésen 1922. január 19-én.

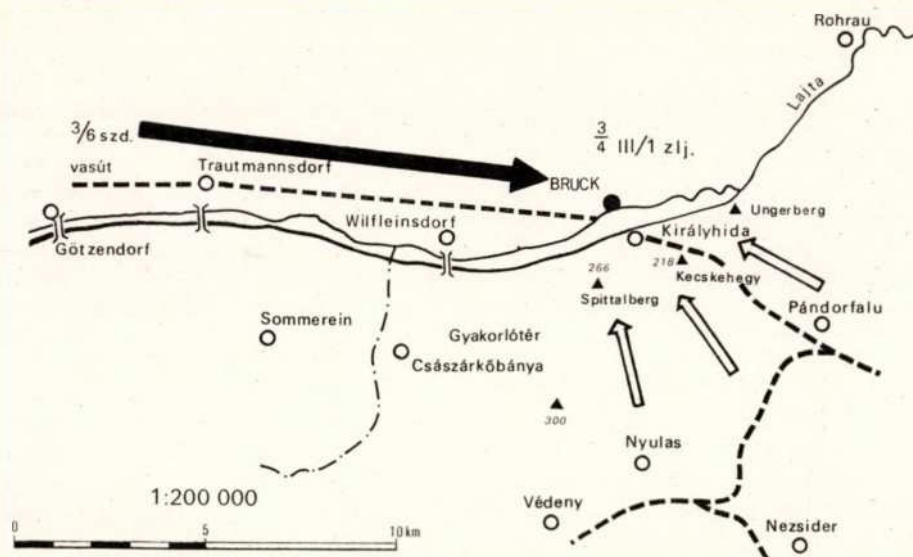
46 Bánffy Miklós: Huszonöt év. 61–62. l. (Kézirat.)

47 A csendőrségi címek a következők voltak: Zentráldirektor (vezérőrnagy vagy altábornagy), Landesdirektor (ezredes), Oberinspektor I. Klasse (alezredes), Oberinspektor II. Klasse (őrnagy), Bezirksinspektor I., II., III. Klasse (százados, főhadnagy, hadnagy), Revierinspektor (tiszthelyettes), Rayoninspektor (őrmester), Patrouillenleiter (szakaszvezető), Gendarm-csendőr (tizedes), Probegendarm-pröbacsendőr (közlegény.) Erről egykorú fényképfelvételek tanúskodnak, pl. a Bergből Köpcsénybe bevonult csendőr-vámőr különítményről. A vámőrök régi típusú tisztisapkáikról felismerhetők.

48 Dr. Alfred Rausnitz: Die Gendarmerie im Burgenlande. A Neubauer-féle gyűjteményes kiadványban, 219., 220., 233. l. A bécsújhelyi parancsnokság átalakulóban volt burgenlandi országos csendőrparancsnoksággá, alatta 5 kerületi, 11 járási parancsnoksággal és 65 csendőrkirendeltséggel.

49 HIL VKF 37/2502. 1921. aug. 27-ről érkezett jelentés.

és a pénzügyőrség már az előző napon elvonult a trianoni vonal mögé, amelynek elzárását azonnal megkezdte. (Vámőrcsoportok voltak a következő átadandó helyeken: Köpcsény, Királyhida, Szarvko, Savanyúkút, Sopron, Kabold, Pinkafő, Sentelek, Gyanafalva.) A csendőrség augusztus 28-án kezdte meg a kivonulást, és aznap délig el kellett érnie az úgynevezett „A”-zóna határát. Ez a csendőrőrsökön és az 1. és 2. országos csendőr-tartalékszászlóaljon kívül a Királyhidán állomásozott Moson-megyei csendőr-tartalékszászadra és a Sopronban elhelyezett Sopron megyei csendőr-tartalékszászadra vonatkozott. Távozásra készültek azonkívül a köpcsényi, királyhidai, lajtaújfalusi, savanyúkúti, lakompaki, pinkafői és radafalvi rendőrkirendeltségek, a ruszti őrség, a soproni és kismartoni rendőrkapitányság.⁵⁰

BRUCK-KIRÁLYHIDA 1921. szeptember 24.

Bruck—Királyhida 1921. szept. 24.

1921. augusztus 28-ra virradó éjjel az osztrák csendőrök és vámőrök tizenegy különböző létszámú oszlopra tagolva átlépték a történelmi határt. Az egyes oszlopok parancsnokai voltak: Berg: Revierinspektor Tuczka; Bruck an der Leitha: Oberinspektor Kreuth; Ebenfurt: Oberinspektor Franz Berger; Wiener Neustadt: Weiss és Hueber főfelügyelők (Oberinspektor) 367 fővel; Hochwollkersdorf: Revierinspektor Peschl; Kirchsclag: Bezirksinspektor Rauscher; Friedberg: Oberinspektor Vyčichl (202 csendőr és 22 vámőr); Hartberg: Revierinspektor Pinska; Burgau: Revierinspektor Wenzel Schumann (40 fő); Fürstenfeld: Oberinspektor Richard Dimmel; Fehring: Revierinspektor Josef Lang (86

⁵⁰ HIL VKF 1921. augusztus 1-i és szeptember 1-i hadrendek (HM 3612. és 3619/1921. titkos 1. sz.). Ezek és az októberi hadrend (3626/1921. titkos 1. sz.) alapján a fegyveres alakulatok helyzete mind 1921. aug. 28-án, mind pedig október 4-én megállapítható, a részletezéstől is eltekintünk.

fő). A hivatalos osztrák forrás nem közli az összes oszlopok létszámát, csak annyit említ, hogy a legkisebb csoport 18 főből állott.

A bergi oszlop zavar nélkül beérkezett Köpcsénybe, a brucki oszlop pedig Pándorfalun át beért Nezsiderbe, ahonnan Pátfalura, Féltoronyra és Boldogasszonyra tolt előre őrsöket. Zuránynál védelmi készületségben állott a magyar-óvári gazdasági akadémia 130 főnyi felkelőcsapata és egy negyventagú Héjjaszabadsapat. A felkelők gyenge biztosításait az osztrák csendőrzárőrök Miklós-halma és Mosonszentandrás határában észlelték.⁵¹ Az ebenfurti oszlop Lajtaújfalunál lépte át a régi határt, bevonult az Ostenburg-zászlóalj által rövid idővel azelőtt feladott Kismartonba és innen Cinfalva–Szentmargitbánya vonaláig. Este egy-egy Héjjas-banda a cinfalvai és szentmargitbányai csendőrsöt megtámadta, és az osztrák csendőröket kivonulásra kényszerítette Kismarton irányában. A bécsújhelyi oszlop Lajtaszentmiklósnál zavartalanul átvonult burgenlandi területre, mivel a közelben felvonult Friedrich-felkelők – mint már említettük – hiába várakoztak fegyvereikre, és ezért visszatértek Sopronba. A bécsújhelyi oszlop Pecsényéd és Nagymarton felé vonult, és aznap 15 óráig szintén zavartalanul elérte Somfalva–Ágfalva–Brennbergbánya vonalát. Ekkor azonban az Ágfalva keleti kijáratánál álló élt egy Héjjas-osztag megtámadta, mire az ottani csendőrök harchoz fejlődtek. Az ágfalvi ütközet ideje alatt ért be Sopronba a kismartoni országúton az Osterburg-zászlóalj. Ostenburg őrnagy azonnal egy csendőrkülönítményt rendelt ki Ágfalvára, amely az ott harcoló Héjjas-felkelőket lefegyverezte, a fogságukba került osztrák csendőröket pedig szabadon bocsátotta. Ugyanakkor azonban Ostenburg a soproni 48-as laktanya udvarán beszédet tartott katonái és polgári lakosok előtt, s kijelentette, hogy idáig parancsszóra visszavonult ugyan, de Sopront föl nem adja.

A hochwolkersdorfi csendőroszlop Kaboldon át Lakompakig jutott, a kirchschlagi oszlop északi ága pedig Felsőpulyára, déli ága Németgyirótig ért, ütközben a megjelölt helyeken őrsöket állítva fel. Támadás nem érte őket, mert dr. Egan Imre borostyánkői lakos lovas felkelőcsapatának Felsőpulyáig húzódó portyázásai egyelőre csak felderítő célt szolgáltak. Dr. Egan nyugalmazott Békés megyei főispán, tartalékos főhadnagy volt és Borostyánkő tájékán volt a birtoka.

A friedbergi oszlop Pinkafőnél Kuti László főhadnagy ötventagú felkelőcsapatának ellenállásába ütközött. Heves tűzharc után az osztrákok még a sötétség beállta előtt visszavonultak Sinnersdorf irányában. A hartbergi oszlopon Alhónál rajtaütött Héjjas Tibor hadnagy negyventagú csapata és visszavonulásra kényszerítette. (A Pinkafőnél és Alhónál harcoló felkelők nagyrészt a Héjjas-különítményhez tartozó kecskemétiiek voltak.) A burgauai oszlop át sem tudott jutni a határon, mert az átlépést Somogyi Köllő László hetventagú, székegyekből és nyugat-magyarországi lakosokból álló felkelőcsapata megakadályozta. A burgauai csendőroszlop parancsnoka a tűzharcban meg is sebesült.

A fürstenfeldi oszlop Radafalvánál burgenlandi területre lépve két részre oszlott, északi szárnyát Németgyiróra, déli szárnyát pedig Rábakeresztúrra tolt ki zavarás nélkül. Végül a fehringi oszlop ugyancsak zavartalanul elérte menetcélját: Gyanafalván keresztül vonulva Nagyfalvánál és Farkasdifalvánál

⁵¹ Gerald Schlag: Die Kämpfe um das Burgenland 1921. Wien 1970, 6. A Miklós-halmánál észlelt felkelőzárőrök valóban Zurányt biztosították, a mosonszentandrásai biztosítás azonban a közelben elszállásolt 3. huszárezredtől volt.

érte el az új határt, egy-egy csendőrőrs pedig Vasdobrára és Tókára vonult be.⁵²

A Sopronba bevonult Ostenburg-zászlóalj Héjjas Ivánt a Pannónia szállodában tartóztatta le: ott volt a főhadiszállása, onnan dirigálta kerékpáros küldöncök útján az Ágfalvánál és Kismartontól délkeletre harcoló felkelőt, összesen százhusz embert. Nagyobb részük kecskeméti volt, kisebb részük pedig erdélyi menekült, köztük Maderspach Viktor tartalékos huszárkapitány. Ostenburg őrnagy az Ágfalvánál lefegyverzett felkelőket felszólította, hogy álljanak szolgálatba zászlóaljánál. Mivel ezt megtagadták, kitoloncoltatta őket Sopronból. A vasúti szállítás közben azonban Francia-Kiss Mihály tiszthelyettes az élükön (akit 1957-ben a fehérterrorban való közreműködése miatt halálra ítélték és felakasztottak) megszöktek és rövidesen Felsőőrött jelentkeztek. Ötven felkelő azonban – a már említett Maderspach századossal együtt – belépett az Ostenburg-zászlóaljba, köztük valószínűleg a Friedrich-felkelők egy része.⁵³ Az Ostenburg-zászlóalj csendőrei egyúttal megszállták az Ödenburger Zeitung szerkesztőségét is, ahol osztrák propaganda-röpiratokat foglaltak le. Erre később a szerkesztőség exponált tagjai, Hans Ambroschitz főszerkesztővel együtt Ausztriába szöktek, és kiadták a „Der freie Burgenländer” című lapot. Az Ödenburger Zeitung új szerkesztősége ismét magyarbarát szellemben dolgozott, és az újság tartotta is ezt a vonalat huszonnégy évig, amíg meg nem szűnt.

Sigray fő kormánybiztos parancsára a magyar fegyveres alakulatok beszüntették a visszavonulást, és megálltak a következő vonalon: Fácánkert major (Köpcsénytől keletre) – Lajtakörtvéyes–Zurány–Boldogasszony–Vulkaporádány–Fertőmegyes–Ágfalva–Doborján–Borisfalva–Felsőpulya–Németgyirót–Gáborfalva–Szalónakújtelep–Vasjobbágyi–Özgödör–Rábakeresztúr. Sopron lakosságának magyar érzelmű többsége ujjongva vette tudomásul, hogy Nyugat-Magyarországra és vele együtt Sopron város másnapra tervezett átadása nem fog megtörténni. Zsembery Gyula, Sopron vármegye főispánja erről táviratilag értesítette az időközben már Kapuvárra települt Gévay-Wolf Lajos alispánt. Az antanttábornokok tiltakoztak Sigraynál a visszavonulás beszüntetése miatt, felelőssé tették a már kiürített területeken történt fegyveres akciókért és felszólították, hogy rendelje el a magyar csapatok visszavonulásának folytatását a trianoni békeszerződésben megállapított határvonalra. Sigray azt válaszolta, hogy nem folytatja a visszavonulást, mivel egyrészt a jugoszlávok sem fejezték be a délvideki területek kiürítését, másrészt pedig a még átadandó területet kézízálogként tartja vissza az osztrákokkal szemben fennálló követelések fejében. Ugyancsak kijelentette, hogy nem vállal semmilyen felelősséget azért, ami a már kiürített területen folyik, mert az a magára hagyott lakosság fegyveres ellenállása. (Utólag természetesen kitudódott, hogy a fegyveres ellenállóknak csak kis töredéke volt burgenlandi.) Erre az antanttábornokok tudomására adták Sigraynak, hogy az eseményeket jelenteni fogják a Nagykövetek Tanácsá-

52 A hadműveletek leírásánál részben a „Nyugat-magyarországi bandaharcok” c. régebbi tanulmányomra támaszkodtam (Vasí Szenile 1961/I, 39–49). Adataimat az újabban feltárt levéltári anyag, források és feldolgozások alapján módosítottam és újabbakat is közzétettem. Itt csak annyit, hogy az osztrák csendőrsztagokhoz felfegyverzett polgárokból álló alakulatok nem csatlakoztak. Az ún. „kommunista bandákról” szóló híreszteléseknek annyi volt az alapja, hogy a Bécsújhelyről Lajtaszentmiklóásra átvonuló 4. csendőrszlophoz számos bécsújhelyi polgár csatlakozott, és azt a történelmi határon túl is elkísérte (Rausnitz i. m. 239).

53 MOL ME 1387/1921. 1921. augusztus 31-i jelentése szerint ötvenen jelentkeztek az Ostenburg-zászlóaljnál szolgálattételre, köztük Maderspach százados 12 székellyel és néhány tart. tiszttel. Urmánczy és Friedrich embereikkel elhagyják Balfot. – HIL VKF 13/10882 sz. alatt levő szeptember 20–21-i kimutatás szerint az Ostenburg-zászlóalj 712 emberrel érkezett Nyugat-Magyarországra, a bevonult tartalék 877 fő volt, utóbb álltál a felkelőkhöz 105 ember, létszám 1484 fő.

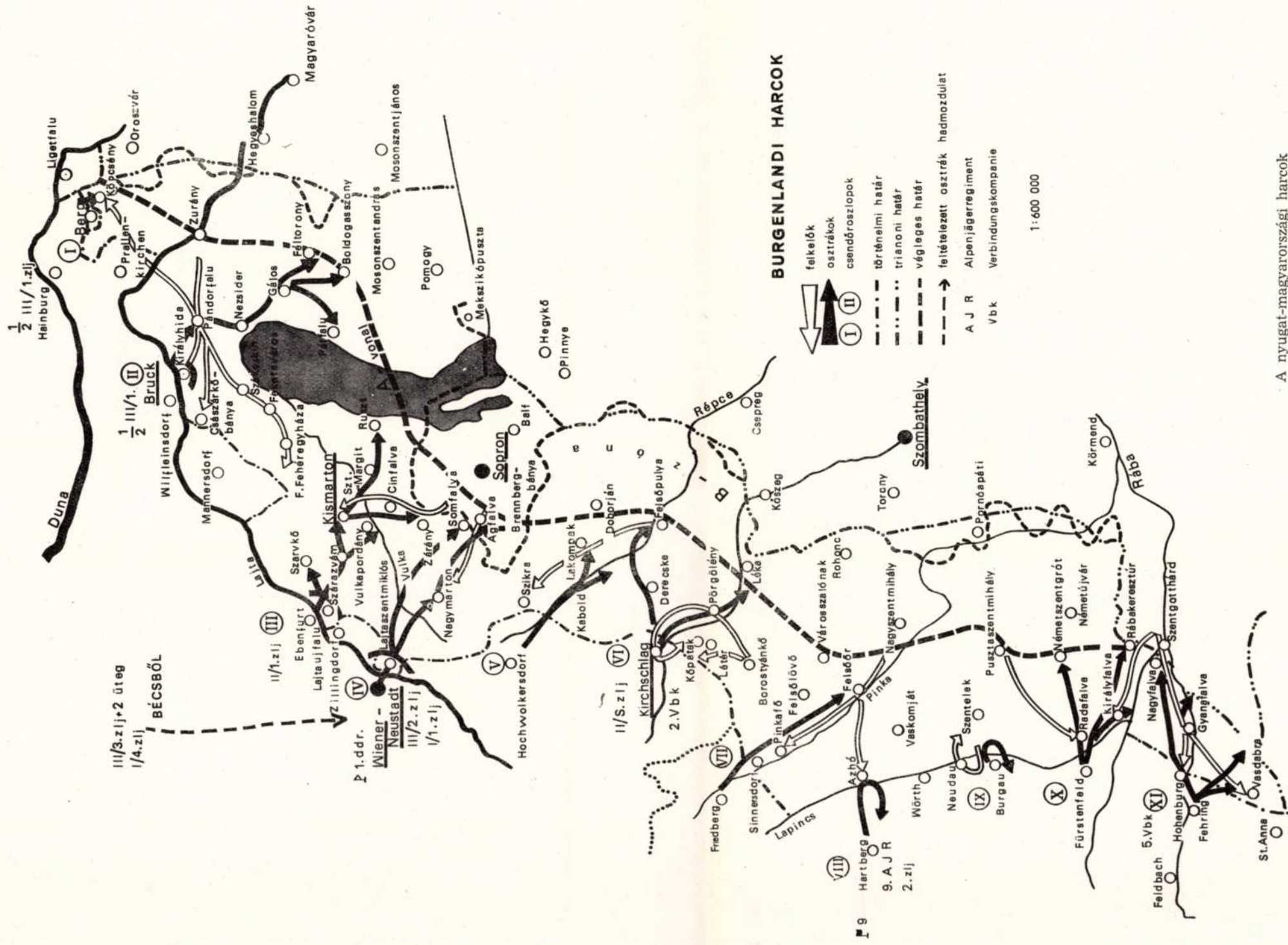
nak. Együttal elrendelték, hogy az osztrák karhatalom is szüntesse be az előnyomulását az „A”-vonalon. Fenntartották azon álláspontjukat, hogy a burgenlandi bandaharcokért a felelősséget viselnie kell, ezért sem vele, sem helyettesével (báró Villani Frigyes dr.) tárgyalni nem hajlandók. Erre a magyar kormány szeptember első napjaiban új meghatalmazottat nevezett ki Hegedűs Pál altábornagy személyében, aki a fegyveres erő feletti parancsnokságot is átvette, Sigraynak pedig meghagyták közigazgatási hatáskörét.⁵⁴ Sigray le is akart köszönni, de lemondását nem fogadták el. Habár az antanttábornoki misszió hivatalosan meg is szakította a kapcsolatokat Sigrayval. Gorton angol tábornok magánemberként továbbra is érintkezett vele. Tudtára is adta, hogy a burgenlandi események miatt csehszlovák–jugoszláv katonai beavatkozástól nem kell tartani, mert az antant ezt nem fogja megengedni. Hegedűs altábornagy kinevezésének további következménye még az lett, hogy Köller György ezredes, aki mint katonai szakértő volt Sigrayhoz beosztva, most mint vezérkari főnök Hegedűshöz kapott beosztást.

Az ágfalvi ütközet folyamán a felkelők elfogták dr. Davyt is, aki autójával Sopronból Nagymarton felé igyekezett. Fogságából Ostenburg-csendőrök szabadították ki. Miután értesült róla, hogy hasonló fegyveres összecsapás Pinkafőnél, Alhónál és Burgóhegynél is történt, úgy intézkedett, hogy a burgenlandi tartományi hivatal személyzete a továbbiakig maradjon Bécsújhelyen. A készenlében álló különvonat pedig a tartományi hivatal tisztviselői helyett kétszáz osztrák csendőrt szállított augusztus 29-én reggel Ágfalvára Anton Kremen főfelügyelő, Ornauer segéd tisztjének parancsnoksága alatt. Mivel számítani lehetett rá, hogy a magyar szabadsapatok megtámadják ezt a vonatot, a vasutas személyzetet önkéntes jelentkezőkből állították össze. Köztük volt Püchler bécsújhelyi szociáldemokrata alpolgármester, eredetileg mozdonyvezető, aki vállalta, hogy a szerelvényt elvezeti az ágfalvi vasútállomásra. Ez baj nélkül megtörtént.⁵⁵

Augusztus 29-én Sopronba visszatért a vármegye alispánja, és továbbra is ott hivataloskodott. A kiürítés megszűnt, a rendőrség és a pénzügyigazgatóság a helyén maradt. A bányászati és erdészeti főiskola hallgatói gyűlést tartottak, amelyen azt a határozatot hozták, hogy kérné fogják a főiskolás karhatalomnak tisztiszázad formájában az Ostenburg-zászlóaljba való felvételét. Ez meg is történt, a főiskolás karhatalmi század pedig elhelyezkedett a 48-as laktanyában, most már mint a 2. csendőr-tartalékszázalj V. tisztiszázada. A Károly király laktanyában tanyázó Héjjas-felkelőket Ostenburg, mint már említettük, leszerelte és kitoloncolta, kivéve azokat, akik Maderspach századossal az élükön szolgálattételre jelentkeztek. A Nyugatmagyarországi Szövetség augusztus 29-én este megbeszélést tartott a Pannónia szálló turistatermében, amelyen azt a határozatot hozta, hogy a felkelést fegyveres erővel fogja támogatni. A határozatot Villanival ad hoc küldöttség útján tudatták, amelynek tagjai voltak többek közt dr. Töpler Kálmán volt polgármester és dr. Pinezich István ügyvéd is. Villani a küldöttséget lebeszélte azzal, hogy a kitört felkelés nem látszik komoly-nak, a magyar kormánynak viszont súlyos fejfájást okoz, inkább a felkelés lecsillapításában működjenek közre. (A jobbkez tehát nem is sejtette, hogy mit csinál a bal.) A Nyugatmagyarországi Szövetség ennek ellenére megkezdte a soproni hadviselt tisztek és altisztek szervezését. Jelentkezett is 140 ember,

⁵⁴ Villani I. m. 12. — HIL kéziratgyűjtemény 205/2071: Nyugatmagyarország, Sopron. Összefoglaló a nyugatmagyarországi főkormánybiztosság működéséről, II. kötet, (Nincs oldalszámozva)

⁵⁵ Löger I. m. 180.

A nyugat-magyarországi harcok

akiknek Ostenburg fegyvert és muníciót bocsátott rendelkezésre a Ferenc József laktanyában. Ez volt Sopronban a felkelés főtartaléka, amely csak akkor lépett volna akcióba, ha az osztrákoknak sikerült volna Sopronba behatolniuk. Erre azonban sohasem került sor, ezért ez az alakulat nem is vett részt a felkelőharcokban, csupán néhány tagja távozott utólag a szabadcsapatok által megszállt területsávra.⁵⁶

A soproni antantmisszió egyik tagja dr. Davy tartományfőnökkel közölte, hogy Burgenland megszállásánál ne számítsen antantcsapatokra, azonban azt tanácsolja, hogy az osztrák csendőrséget szereljék fel nehéz fegyverekkel (géppuskákkal és ágyúkkal), az ezek kezelésére igénybe vett katonai alakulatokat pedig öltöztessék csendőregyenruhába. Hogy ezt a tanácsot az osztrák hadügyminisztérium nem fogadta meg, erre hivatalos történéssük, Knaus tábornok nem tud más magyarázatot adni, mint hogy „nem akarta a rendelkezésre álló csekély létszámú erőt szétforgácsolni.”⁵⁷

A bandaharcok második napján úgy látszott, hogy a Stájerországgal szomszédos burgenlandi terület bandamentes, mert a szabadcsapatok eltűntek. Az előző napon Felsőőrnél antant katonák elfogtak és Felsőőrrre bekísértek egy fegyvertelenül menetelő felkelőcsapatot, amely azonban gróf Erdődy Tamás ottani tűzoltóparancsnok segítségével és helyi lakosok támogatásával az őket őrző marokkói katonákat ártalmatlanná tette és elmenekült. Ezután tiltotta meg a soproni antanttábornoki misszió, hogy antantcsapatok az osztrákok oldalán beavatkozzanak. Mind az említett, nagyrészt gödöllői ÉME-tagokból álló csapat, mind pedig a többi osztagok az „A”-zóna erdeiben lappangtak, vagy pedig felvonulóban voltak. A Pinka völgyébe kirendelt antantiszt azon véleménye után, hogy itt már szabadcsapatok nincsenek, a 7. csendőroszlop Sinnersdorfnál újra átlépte a történelmi határt, ezúttal már Pinkafőn keresztül Felsőőrrre jutott. Itt azonban Taby Árpád főhadnagy (Prónay-tiszt, a felkelés idején álneve Rott főhadnagy) 28 tagú csapatával megtámadta. A géppuskával és kézigránátokkal végrehajtott rajtaütés a biztosítást elhanyagoló osztrák csendőröket pihenőállásban érte. Rövid ellenállás után pánikszerűen vonultak vissza Stájerországba, egyik szakaszuk azonban a 362-es dombtetőn géppuskával állást foglalt, és a zöm visszavonulását példásan fedezte.⁵⁸ Taby csapata egy rajt Felsőőrön hátrahagyott és Szentelekre indult az ottani osztrák csendőrosztag kiszorítására.⁵⁹ A 8. csendőroszlop 29-én baj nélkül elérte Alhót, ahonnan Árokszállásra és Vaskomjátra tolt ki őrsöket, azonban a felkelők sikeres felsőőri akciónak hatására visszarendelték a Lapincs folyó mögé, ahol újból a határbiztosító szolgálatot látta el. A 9. csendőroszlop augusztus 29-én már át sem kelt, tehát Szenteleken csak a 8. csendőroszlop felderítő osztaga tartózkodhatott. A Városzalónak és Borostyánkő vonalában működő Egan-féle felkelőcsapat megsegítésére a Nagyszentmihályra bevont felkelőcsoportokat küldték ki.

A 10. csendőroszlop déli csoportját Rábakeresztúron, Szentgotthárd felől, sárváriakból álló szabadcsapat, Pletszkáts Ferenc főhadnagy parancsnoksága alatt megtámadta. Az osztrák csendőrök a Schuch-féle vendéglőben eltorla-

56 Krúg i. m. 53–54; Ádám i. m. 23–24.

57 Knaus i. m. 129.

58 Rausnitz i. m. 245. A felsőőri ütközetet Missuray-Krúg Héjjas Jenő nyomán írja le. Ez alkalommal az osztrák csendőrök Felsőőrvőt és Borostyánkőt is feladták. (Lásd: Gendarmen und Soldaten im Kampfe für das Burgenland. Eine Chronologie der Ereignisse während der Landnahme. Burgenländische Freiheit, 1931. szept. 11.)

59 Ugyanott.

szolva védekeztek, majd egyenként elmenekültek. Az utolsónak maradt tizenkét csendőrt elfogták a felkelők, azonban egy hét múlva a tüzsz gyanánt letartóztatott magyarbarát királyfalvi plébánosért kicserélték. A 10. oszlop zöme (120 csendőr) Németújvárra készült folytatni útját, ahonnan Schalk Samu polgármester vezetése alatt osztrákbarát lakosok deputációja érkezett. Dimmel főfelügyelő azonban egy antanttiszt révén értesítést kapott róla, hogy a további előnyomulás elmarad. Ezért az ellene északi, déli és keleti irányból felvonuló szabadcsapatok támadását nem várta be, hanem exponált állásából Fürstenfeldre tért vissza. Magyar forrásokból az állapítható meg, hogy egy húsztagú szabadcsapat Pusztaszentmihályról kiindulva, Fűvessy Imre és Kaas László hadnagyk vezetésével, ezen a napon Szénásgödör községet érte el, 30-án pedig Nad és Felsőújlak falvakba jutott, augusztus utolsó napján pedig megszállta a Fürstenfelddel szemközt fekvő Radafalvát. A Rábakeresztúrról támadó sárvári szabadcsapat Patafalván és Dobrafalván át a történelmi határon levő Királyfalvára ért.⁶⁰ Nagyfalváról Molnár Endre főhadnagy szabadcsapata (Prónay-különítményes tisztt) szorította ki az osztrák csendőrőrsöt, Förster Lajos tart. főhadnagy (aransarkantyús vitéz, kunszentmiklósi főszolgabíró, Prónay és Héjjas Iván barátja) pedig szabadcsapatával Szentgotthárd felől a vasútvonal mentén vonult Gyanafalva felé, és azt harc nélkül elfoglalta. A gyanafalvai antantmisszió feje, de Ligny francia ezredes ez alkalommal írásbeli tiltakozást nyújtott át a felkelők parancsnokának és szóbelileg is felszólította, hogy csapattal vonuljon vissza. Az Elzásszal példálódzó felkelőparancsnoknak azt válaszolta, hogy ő megérti a magyarok helyzetét, de mint katona belső érzelmeit nem nyilváníthatja, ő hivatalos kötelességéből kifolyólag csak a fölösleges vérontás és ellenségeskedés kiküszöbölése érdekében kíván közbelépni. Ekkor közbeszólt az egyik felkelő, hogy nekik négy Elzászuk van és tovább nem várhatnak, mert tönkremennek. De Ligny ezredes fejcsóválva válaszolta: „Lehet, hogy talán szerencséjük lesz, de mégis azt hiszem, hogy kissé korán kezdtek.” E párbeszéd után a Förster-féle szabadcsapat még aznap megszállta Malomgödör községet, augusztus 30-án Velike és Mészvölgy községekbe tolt ki osztagokat.

Magyar jelentés szerint Gyanafalva környékén az első időben egyes felkelők részéről zsarolási kísérletek fordultak elő, azonban az ottani felkelőparancsnokság a vétkeseket nyilvánosan megbotoztatva, ezeket azonnal eltávolította Buregenland területéről. Ennek az volt a hatása, hogy az ottani lakosság első ijedtségében az erdőkbe hajtott lábasjóságait és járműveit már másnap hazahajtotta. Még az Ausztriába menekült osztrákbarátok is — az exponált személyek kivételével — visszatértek lakóhelyükre.⁶¹

Augusztus 31-én osztrák részről megkísérelték az Alhóra vezető Lapinshíd elfoglalását. A támadást a Taby-féle szabadcsapat visszaverte, a hidat pedig felgyújtotta. Más felkelőosztagok stájer területen portyázva, megsarcolták Dechantskirchen, Kroisegg, Lafnitz községeket. Hohenbruggnál viszont az 5. osztrák híradószázad (Verbindungskompanie) visszaverte támadásukat, sőt egy géppuskát is zsákmányul ejtett.⁶²

60 Rausnitz i. m. 246; Missuray-Krúg i. m. 90–91. (Héjjas Jenőtől átvett tévedése, hogy Sárszentmihályt ír Pusztaszentmihály helyett.)

61 OL ME K 26/1264–1921 (Nyugatmagyarországi ügyek I.) A Magyar Nemzeti Szövetség Vas megyei kiküldöttjének jelentése 1921. nov. 10-én Szentgotthárdról az 1921 augusztusi és szeptemberi eseményekről 9541/1921 sz. alatt. A jelentés többi része is érdekes, mert a gyanafalvai és környékbeli osztrák- és magyarpartí megnyilvánulásokról számol be.

12 Dr. Victor Miltschinsky: Das Verbrechen von Ödenburg, Wien 1922, 37; Knaus i. m. 130.

Augusztus végére tehát Pinkafőtől Gyanafalva környékéig az „A”-zóna Burgenland déli részében teljesen a felkelők ellenőrzése alá került, csak a jugoszláv határszélen félreeső Tóka községben maradt egy ideig osztrák csendőr-őrs. A Pinka völgyétől északra az osztrák csendőrök helyükön maradtak, a szentmargitbányai csetepaté után feladott Kismartonba augusztus 30-án pedig jelentékeny erősítésekkel tértek vissza, újból felállítva a szentmargitbányai és cinalvi csendőrőrsöt, egyúttal Vulkapordányban és Zarányban is létesítve ki- rendeltséget, majd bevonultak Rusztra. A bécsi „Jövő” híradása szerint az ezen a környéken garázdálkodó bandát az osztrák csendőrség elűzte.⁶³

Augusztus 30-án a bécsújhelyi lakosság megnyugtatása végett Bécsből oda- irányították a Bundesheer II/1. zászlóalját, amelyet aztán Ebenfurtba toltak el az ottani szénbányák és villamosművek védelmére. Ugyancsak Bécsújhelyre rendelték az osztrák fővárosból az 1. dandárparancsnokságot (Rudolf Vidossich ezredes-brigadéros), a III/2. zászlóaljat és egy lovasszakaszt, a II/5. zászlóaljat pedig Kirchschiag felé irányították. Az antant tilalma folytán e csapatok Bur- genland területére nem léphettek, Vaugoin hadügyminiszter azonban intézke- dett, hogy a Bundesheer mind a hat vegyesdandárának hadműveletekre alkal- mas részei vonuljanak fel a burgenlandi határra. Ez azonban csak papíron maradt. 1921 szeptember elején tehát az 1. osztrák dandár parancsnoksága két védőszakaszra osztva ellátta a történelmi magyar határ védelmét, egyúttal a még Burgenlandban levő csendőrség hátát fedte. A stájerországi védőszakasz parancsnoka Wilhelm Medicus ezredes lett, akinek Hartbergben volt a törzse. Alá volt rendelve a 9. és 10. alpesi vadászrezd 5 1/2 gyalogos, valamint 2 1/2 gép- puskás százada, az 5. lovasszázad egy-egy lovas és lovas géppuskás szakasza és a védőszakasz mentén elosztott 5. híradószázad. Az egyes alcsoportok Fehring– Fürstenfeld–Burgau–Wörth– Alhótól nyugatra, a Lapincs (Lafnitz) folyónál és Sinnersdorfnál állottak, Hartbergnél pedig a védőszakasz tartalék. Az alsó- ausztriai védőszakasszal közvetlenül Vidossich ezredes rendelkezett. Kirch- schlagnál a II/5. zászlóalj és a 2. híradószázad, Bécsújhelyen az I/1. és III/2. zászlóalj, Ebenfurtnál a II/1. zászlóalj, Bruckban és Hainburgban a III/1. zászló- alj állott rendelkezésére. A Bundesheer húsz géppuskát teljes felszereléssel átadott a Burgenlandban levő csendőrőrsnek, amely ekkor még tartotta Német- gyirót–Felsőpulya–Ágfalva–Szentmargitbánya–Pátfalva–Boldogasszony – Fél- torony–Gálos–Pándorfalu–Köpcsény vonalát.⁶⁴ Németgyiróton 80, Pörgölény- ben 40, Létérben (Lebenbrunn) 25 főnyi osztrák csendőr volt, Kőpatakon pedig 10 vámőr. Volt még csendőrőrs Alsórámócon és Derecskén is.

Szeptember 2-án Egan Imre felkelővezér tíztagú lovasőrsével Felsőpulyá- ról Pörgölény felé haladt, ahol osztrák csendőrökkel vívott járőrharcbán meg- sebesült és fogságba esett. A sebesült Egant megkötözve kocsin szállították be a kirchschiagi kórházba. A védekezni képtelen sebesültet a lakosság útközben

⁶³ Föltehetőleg a Tóka Elemér–Parragh Endre-féle szabadcsapat. Erről írja Héjjas Jenő (42. l.), hogy augusztus 30-án Felsőpéterfánál, szept. 1-én Kaboldnál, szept. 3-án pedig Száraz- vámnál sikeresen támadtak. A Burgenländische Freiheit 58. sz. jegyzetben említett cikke szerint Sopronszentmárton, Kabold és Lakompak csendőrállomásokat ki kellett üríteniök az osztrák- koknak.

⁶⁴ Knaus i. m. 130–132. Szeptember 3-án Hohenbruggnál, 4-én pedig Sinnersdorfnál említ csetepatét, Héjjas Jenő pedig szept. 2-án Radafalvánál. A II/5. alsó-ausztriai gyalogzászlóalj 12 tisztből, 15 altisztből és 465 közkatonából állott. A zászlóalj törzs az 5. és géppuskás századdal Kirchschiagban, a 4. század Hochnekkirchennél, a 6. század pedig Ungerbachban volt elszál- lásolva. Az alárendelt 2. híradószázad részeit elosztották, rendelkezésre állott még egy műszaki szakasz is.

ütlegelte, Kirchschlagban azonban egy osztrák ezredorvos erélyes fellépésével megmentette a meglincseléstől. Különben a Pinkafőnél sebesülten elfogott és az osztrák csendőrök által agyonvert felkelőtársa sorsára jutott volna.⁶⁵ Ugyanezen a napon Gyöngyösfőnél, 4-én pedig Salamonfalvánál folytak járőrharcolt szabadsapatok és osztrák csendőrök közt. Utóbbiak kiszorítására Taby Árpád (álnevén Rott) főhadnagynak rendelkezésére állottak az előző napon Felsőőrre érkezett kőszegi és magyaróvári felkelők. Újvörösvágás és Kúpfalva községeket a borostyánkői Budaházy-féle felkelőparancsnokság (Budaházy Miklós százados és Láner István főhadnagy csoportjai) egyidejűleg szállotta meg. Taby főhadnagy a Felsőőrön gyülekezett felkelőket három rohamcsoportra osztva, szeptember 5-ére virradó éjjel Tarcsafürdőn és Borostyánkőn át Gyöngyösfőre és Hosszúszegre szállította azzal a paranccsal, hogy ott kocsiról szállva, Németgyirótot és Pörgölényt foglalják el. Az első rohamcsoport magyaróvári főiskolásokból és Francia-Kiss Mihály tiszthelyettes géppuskásosztagából, a második csoport kecskeméti szabadsapatosokból, a harmadik csoport pedig a kőszegi felkelőkülönítményből és ide beosztott kecskeméti felkelőkből állott. A Budaházy-csoportnak (debreceniek, székelyek) Létér felé támadva a Taby-csoport balszárnyát kellett fedeznie.

Létérről és Németgyirótról szeptember 5-én hajnali 5 órakor jelentették Kirchschlagra, hogy a felkelők megtámadták őket. Erre a II/5. zászlóalj parancsnoka Ungerbachról Létérbe rendelte a 6. század felét az ottani csendőrség megerősítésére, másik felét pedig a 659 méter magas Niklasbergre vezényelte, ahol a zászlóalj megfigyelőállomása is volt. Az 5. század a Kirchschlagból Pörgölénybe vezető országút mentén felvonult a történelmi határvonal védelmére, a Hochneukirchenben levő 4. század pedig Maltern táján a történelmi határra járőröket tolt ki. Időközben a felkelők Németgyirótról Lantosfalvára szorították ki az osztrák csendőröket, ott egy részüket elfogták, más részüket pedig szétverték. A lantosfalvi Karácsonyi-malmot, amelynek osztrákbarát tulajdonosa közreműködött Egan főhadnagy elfogásában, a felkelők lerombolták. A molnár még idejében elmenekült a csendőrökkel együtt Kirchschlagra. Lantosfalva elfoglalásában részt vett a Budaházy-csoport egyik részlege is, a Taby-csoporttal együtt támadva Pörgölényre és innen tovább Kirchschlag felé. Egy járőr Kőpatakon át felderített Létér felé. Az ottani osztrák katonai és csendőrosztatok – immár három oldalon bekerítve – az egyedüli szabad útvonalon Ungerbachba vonultak. Háromnegyed tizenegy órakor a Kirchschlagból Pörgölény felé felderítő osztrák katonai járőr hirtelen a felkelők kerékpáros élével akadt össze és tüzet nyitott rá. Erre a felkelők élcsoportja is harchoz fejlődött. Ekkor már a kirchschlagi lakosság egy része és a nyaralók a félvert harangok kongása mellett pánikban menekültek a községből, főleg annak a hatására, hogy a Zöbern patak völgyéből menekült csendőrök és vámőrök rémhíre szerint 2500 főnyi reguláris magyar katonaság vonult Kirchschlag ellen. (A támadók közül többen valóban viseltek katonai egyenruhát, illetve annak a részeit.) Az egész kirchschlagi helyőrség kivonult a tűzvonalba, éppen idejében, mert a felkelők – kihasználva az erdős-hegyes terepet – majdnem bekerítették a Dini százados parancsnoksága alatt álló 5. századot. Jól tartotta magát a harcban a Kugler

⁶⁵ Missuray i. m. 101–102. A pinkafői eset: uo. 119., 300 l. Az osztrák forrás csak annyit ismer be, hogy az egyik Pinkafőnél elesett felkelőnél dum-dum töltényeket találtak, (Gendarmen und Soldaten im Kampfe für das Burgenland. Burgenländische Freiheit vom 11. September 1931). A valóság tehát az, hogy a felkelőt a nemzetközi megállapodások alapján eltiltott töltények használata miatt végezték ki, s felettes hatóságuknak nyilván nem jelentették.

Vidossich brigadéros-ezredes (a sofőr mellett) és tőrzse Felsőőrött
(Bécsi Hadtörténelmi Múzeum archívuma)

tiszthelyettes parancsnoksága alatt álló géppuskás osztag. Kirchsclag telefonösszeköttetése Wiener Neustadttal megszakadt, mivel a felkelők elvágták a vezetékét. Amikor a felkelők Kirchsclag első házáit elérték, Taby 12 óra 30 perckor elrendelte a visszavonulást a magyar területre. 13 órakeret véget ért az ütközet, mivel a felkelőket sem a Bundesheer, sem a csendőrség nem üldözte.⁶⁶ Ferrario tábornok Sopronból autón ment ki az ütközet színhelyére, hogy az eseményeket kivizsgálja. Az osztrákok azon kérését, hogy a Bundesheer meg szállhasson néhány burgenlandi területen levő, harcászatiilag fontos magaslatot, nem teljesítette. (Azt taktikai okokból hallgatták el, hogy az ütközet kezdetén már behatoltak burgenlandi területre, ahol három hősi halottat is hátrahagytak.) Ferrario azonban ahhoz sem járult hozzá, hogy a magyar csendőrség rendteremtés végett előnyomuljon a történelmi határig. Kijelentette, hogy ilyen engedélyt csak akkor adhat, ha a magyar kormány a parlamenti többség támogatása mellett ünnepélyes nyilatkozatot tesz, hogy a magyar csapatokat kizárólag a rend helyreállítása, illetve a felkelők leszerelése végett küldi vissza a régi határig, utána azonban visszarendeli őket az „A”-vonalra. Hegedűs altábornagynak megemlítette, hogy a felkelők két, Kirchsclagnál elfogott osztrák katonát azzal a megokolással, hogy kommunisták, kivégezték.⁶⁷ A tettesek csakis kecskeméti Héjjas-felkelők lehetnek, mert a magyaróváriak – mint azt osztrák szerző (Gerald Schlag) is megállapítja – megakadályozták a hadifoglyok bántalmazását.

A kirchsclagi ütközet a legnagyobb arányú volt a burgenlandi harcok történetében. Részt vett benne 290 magyar felkelő, 270 osztrák katona és 250 osztrák csendőr és vámőr. Híre bejárta a világsajtót. A felkelők vesztesége 7 halott, meg nem állapítható számú sebesült és fogoly volt, az osztrákoké 10 halott, 17 sebesült és 36 fogoly (közülük 9 katona, 11 csendőr és 16 vámőr). Zsákmányoltak egy osztrák géppuskát 12 rakasz tölténnyel, egy távbeszélőállomást, számos puskát, tölténytáskát, sisakot és bőröndöt.⁶⁸ Missuray is említi, hogy ha osztrák hadifogolynál dum-dum töltényt vagy osztrák kommunista párttagsági igazolványt találtak, annak nem kegyelmeztek. Ezzel a konkrét kirchsclagi esetre céloz.

Vidossich brigadéros-ezredes arra a hírre, hogy Kirchsclagnál csatározás folyik, riadóztatta a bécsújhelyi III/2. zászlóaljat, azt vasúton és teherautókon

66 A kirchsclagi ütközet feldolgozásánál valamennyi jelentősebb osztrák és magyar feldolgozást figyelembe vettem. (Elsősorban Knaust, Miakert, Missurayt és Héjjas. Alexander Hübner, a Reichspost és más bécsi lapok tudósítója szem- és fültanúra való hivatkozással írja, hogy a felkelők „előre, éljen a király” (eredetiben is magyarul) kiáltással rohmoztak Kirchsclagnál. Ezek csak községi, esetleg magyaróvári szabadesapatosok lehetnek. (Alexander Hübner: Im Burgenland – zehn Jahre Tagesschriftsteller. Eisenstadt 1931, 28–29)

67 OL ME Nyugatmagyarországi iratok II. A Főkormánybiztosság távirati jelentése 1921. szeptember 6-án 19 óra 45 perckor a Miniszterelnökségnek, valamint Hegedűs altábornagy jelentése szeptember 19-én. Az I. csomóban (OL ME K 26 1264/21) „Jung József osztrák kommunista katona írományai” c. borítékban megtalálhatók fent nevezett, Franz Samotny és Slegmund Smrcka katonai igazolványai, Franz Rosenauer szociáldemokrata pártigazolványa és egy meghívóúrlap a „Lokalorganisation Döbling der Kommunistischen Partei Oesterreichs” gyűlésére, amelynek hátlapján a KPÖ szervezet egyik gyűlésére vonatkozó feljegyzések vannak. A felkoncolt katonák nevei Ferdinand Kamper és Hugo Mladenka, nevükre szóló iratok a borítékban nincsenek. Lehet, hogy a meghívóúrlapot találták Kampernél, de valószínűbb, hogy a tettesek (Francia-Kiss Mihály emberei lehetnek) a vizsgálat megnehezítése végett a KPÖ-igazolványokat eltűntették. (Hegedűs altábornagy OL ME idézett akták közt elfekvő jelentésében közli, hogy a felkelők parancsnokságát a foglyokkal szemben emberséges bánásmódra intette, 1921. szept. 19-én.)

68 Missuray 112, 126. o.

Kirchschlagra irányította, Bécsújhely védelmére pedig a II/1. zászlóaljat rendelte Ebenfurttól, az I/4. úteget pedig Bécsből. Az osztrák csendőrség önként feladta Felsőpulya és Lakompak környékét, amelyet (Prónay szerint) Urmánczy Nándor emberei szálltak meg. Hochwolkersdorfban nemcsak az 5. csendőrszlop gyülekezett, hanem ide különült ki a Bécsújhelyről Frohsdorfbba rendelt I/4. Bundesheer-zászlóalj egyik százada is. Vidossich ezredes azt tanácsolta Schober kancellárnak, hogy küldjenek ki két zászlóaljat Kismartonba és egy zászlóaljat Nezsiderbe. Schober ezt a javaslatot a soproni antanttábornokok ellenzése miatt elvetette. Azonban folytatták a történelmi határ megerősítését. A felkelők zöme Pörgölényben gyülekezett, a határt járőrökkel figyeltették. A helyszíni vizsgálat végett Kirchschlagra érkezett Ferrario tábornok nem járult hozzá, hogy a Bundesheer megszállhasson burgenlandi területen fekvő, harcászatiilag fontos magaslatokat, amivel újabb összeütközésnek vette elejét.⁶⁹

Schober kancellár a kirchschlagi ütközetben elesett katonák hozzátartozóinak és a súlyos sebesülteknek támogatására alapítványt létesített, amelyet Michael Hainisch szöv. elnök saját anyagi hozzájárulásával megkettőztetett. A kirchschlagi állásokat megtekintette Hallier francia tábornok, Brudge amerikai ezredes és Cunninghame angol ezredes (majdan Montgomery marsall). Cunninghame ezredes külön gratulált Vaugoin osztrák hadügyminiszternek katonái bátor magatartásához.

Nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy Cunninghame angol katonai attaséről a bécsi magyar követség jelentette, hogy „több megbízható oldalról vett értesítés szerint” a legutóbbi napokban Nyugat-Magyarországon járt és ott magyar katonai és más tényezők bizalmába furakodott. Ilyen módon Schober kancellárnak számos adatot hozott, melyek a magyar kormánynak a nyugat-magyarországi felkeléssel kapcsolatos összeköttetéseire kompromittáló erővel bírnak. Ezt a jelentést Kánya Kálmán rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter azzal továbbította a miniszterelnöknek, hogy Cunninghame ezredessel szemben a legmesszebb menő tartózkodás tanúsítandó és erről értesítsék Sigrayt is. Schober nem kívánja az adatokat felhasználni, mert nem akarja kiélezni a helyzetet.⁷⁰

(Folytatjuk)

69 Knaus i. m. 131–134. A Burgenländische Freiheit idézett cikke kiemeli a felsőpulyai értelmiség barátságatlan magatartását. Ferrario tábornok ugyanakkor ahhoz sem járult hozzá, hogy a magyar csendőrség rendteremtés végett előnyomuljon a történelmi határig, illetve azt olyan feltételhez kötötte, hogy a magyar kormány tegyen a parlamenti többség támogatásával ünnepélyes nyilatkozatot, hogy a magyar csapatokat kizárólag a felkelők leszerelése végett küldi a régi határig, utána pedig azonnal visszarendeli az „A”-vonalra. (OL ME idézett iratok. A Főkormánybiztosság távirati jelentése 1921. szeptember 6-án 19 óra 45 perckor a Miniszterelnökségnek.)

70 Missuray i. m. 116, 129. – OL ME idézett iratok, KÜM titkos 5035/pol. 1921. szept. 5-i jelentés Bethlen István miniszterelnöknek.

Mende Gusztáv és művészete

„E krónika megírására a tollat régi szándék adja kezembe és az a meggondolás, hogy a mai viharos történelmi időkben, amikor a drámai események egymást követik, családi vagy egyéni vonatkozásban fontos események gyorsan feledésbe merülnek. De írom tanúságképpen önmagamnak is, mert az eseményeket követve, azokból következtetni szeretek és ahhoz mérten cselekedni. Így utólag ellenőrizhetem következtetésem okait, rugóit és az eredményt, vagyis önmagam megismeréséhez jutok.” — írja Mende¹ Gusztáv abban a vaskos, bőrhátú könyvben, ahová már vagy húsz esztendeje jegyzeti időközönként gondolatait, de 1945. január 25-én új fejezetet nyit a fenti bevezetéssel és utána sorra veszi eddigi élete eseményeit.²

Soproni vonás ez a krónikairás. Hozzásegíti nemcsak Mende Gusztávot önmaga, hanem bennünket is az ő emberi, művészi és soproni arcának megismeréséhez.

Az ember

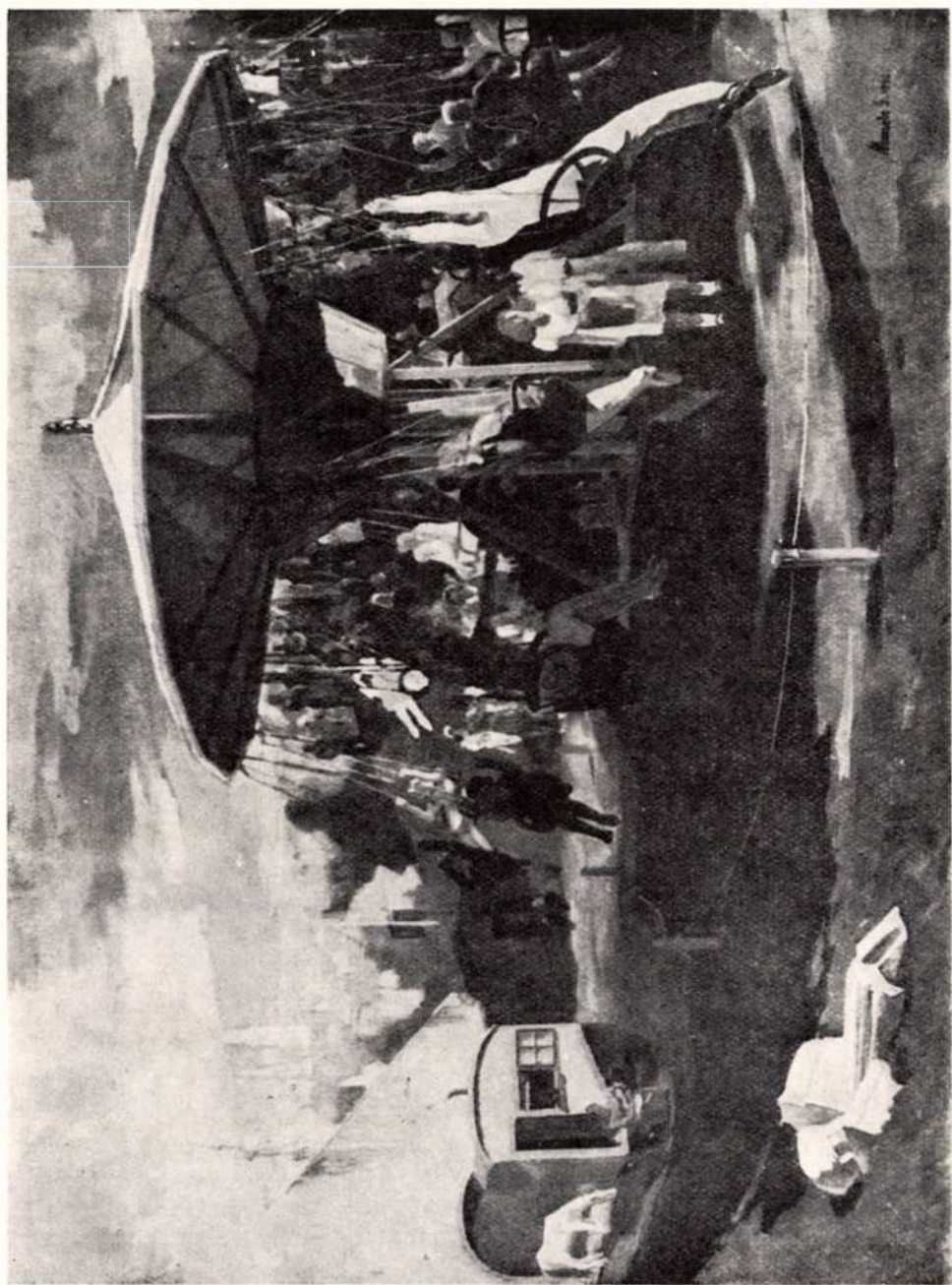
Maga állapítja meg családjáról, hogy az jellegzetesen kispolgári. A vagyonos nagy- és dédszülőktől hozott magával bizonyos polgári önérzetet és kényesen vigyázott erkölcsi jóhírére. „Apai ágról dédszüleim és azok elődei mind molnárok voltak, innen eredhetett nevük” — írja Mende Gusztáv. Az apai ág felmenői között tényleg gyakori foglalkozás a molnárság. Apai nagyapja, Mühl Sámuel ugyan raktárosként hal meg, de egy ideig ő is gyakorolja a molnárságot, 1861 táján a fertőszentmiklósi malmot bérlő, 1828-ban, születésénél két molnár is bábáskodik: apja, Mühl Konrád — Mende Gusztáv dédapja — aki akkoriban a Tómalmost bérlő, s a keresztapa, aki szintén Mühl, szintén Sámuel és — szintén molnár. Az apai ükapák egyikéről, Mühl Konrád Jánosról szintén tudjuk, hogy a bánfalvi (Poropatits-féle) malomban volt molnár. A foglalkozás és a néveredet kapcsolata, valamint az, hogy a család az ellenreformáció elől, a 17. század elején jött Württembergből Sopronba, családi szájhagyomány.

Az anyai ág régi és jónevű polgárcsaládba vezet, amelynek ősi fészke a Halász utca 5. szám alatti Zethner Meierhof (major). A nagyapa, Zethner Nándor rokonát, Zethner Zsófiát vette nőül, — tekintettel másodfokú unokatestvéri rokonságukra, diszpenzációval. Ő is, mint elődei, „gazda és polgár”-ként szerepel az anyakönyvekben, városszerte ismert ember, városatyja. A kilencvenes években, amikor Ferenc József Sopronba látogat, ő vezeti a fogadására kirendelt lovasbandériumot.

Érdekes, hogy a krónikairó fiú írásában az apa alakja sokkal markánsabban jelenik meg, mint az anyáé. „Fáradhatatlan szorgalmú, széles kedélyskálájú, minden új dologért lelkesedni tudó, de néha szeszélyes és határozatlan aszszony” — írja anyjáról. Apjáról viszont ezt: „Gyermekeiről való gondoskodása valóságos éposz, amelyben a hős mindenét odaadja szeretteiért, sohasem panaszkodik, de ad és ad, amíg csak telik tőle, hogy gyermekeiből az legyen, amire egy nehéz élet robotjában elgémberedett szíve vágyott — életörömmel áldott, boldog ember. Szimbóluma bennem élni fog, amíg élek: bütykös, inas, gém-

¹ Az eredeti Mühl családnevét 1937-ben belügyminiszteri engedéllyel Mende-re változtatta.

² Krónikája és levelezésének egy része a soproni levéltárban van.

Soproni körhinta (1942). Tempera

beredett munkás keze, a család munkagépe, amely ha restellett is simogatni, de áldólag felettünk volt mindig." A kihűlt atyai kéz gipszmintáját ott őrzi műtermében.

Az apa haláláig „abszolút példa férfiasságban, túrni és szenvedni tudásban és végtelen önfeláldozásban.” A fiút apja egy életen át tapasztalt kemény állhatatossága vezeti, amikor élete során, művészete nehéz perceiben sohasem választja a könnyebb megoldást, a járhatóbb utat. A gipszkéz ott a műteremben figyelmeztetője.

Nehéz életű ember volt — írja epitáfiumszerű írásában Mende Gusztávról a barát, László Gyula. Tömör foglalata ez a mondat életének, akár sírkövére is rá lehetne vésní.³

Nehéz élete már diákkorában kezdődik. A Bécsi utca 18. számú házban lévő kis pékműhely csak nehezen tartja el a Mühl család hat gyermekét.⁴ A két idősebbnek, Nándornak és Gusztávnak már a polgári iskola elvégzése után helyt kell állnia a műhelyben. „Éjfél után két óraker keltünk fel, a sütemények készítésénél, sütésénél segítettünk. Majd egyikünk két órára lefeküdt és utána öt óraker reggel, a kihordáskor, ismét felkelt. Sok rosszullettel, ájulással járt ez a keserves munka, úgy látszik, vérszegény is voltam és a meleg sütőszoba levegőjét s apám erős pipafüstjét nem bírtam. Ilyenkor aztán, mielőtt összerogytam, egy szál alsóruhában, amelyre fehér kötény volt kötve, kitántorogtam az udvarra (ha havazott vagy fagyott, akkor is), míg magamhoz nem tértem. Sokszor egy éjszaka többször is egymás után. Ez így ment évekig, a képesítő vizsgáig, sőt még azokon túl is. A tanítójelölt és az érettségiző diák reggel kézikosárral hordta ki a süteményt. Reggel öt óraker kezdtük és hét órára fejeztük be. A Mühl fiúk sok helyt voltak ébresztők és pontos órák hajnalban.” Ne higgyük, hogy e sorok panaszképpen íródtak, le: „De megvolt a szépsége és romantikája is az éjszakai munkának: a rövid pihenők csendjében olvashattam is. Különösen lukullusi örömet adott — ha nem is volt egészséges — a jó, papa-főzte pékfeketekává és a friss, ropogós kifli vagy sóscipó. Aztán a reggeli napkelte, a városszéli élet éledése, a hajnali csend, a friss levegő, az ismerős és mindig ugyanazokkal az emberekkel való találkozás csupa olyan élmény volt, amely szülőföldem szeretetéhez, lokálpatriotizmusomhoz vezetett.”

Ne feledjük, e sorok 1945-ben íródtak: a kész festő emlékezik vissza. Az a festő, aki még ezután is annyi hajnali órán áll a bécsi utcai kútnál, hogy meglesse és leskiccelje a permetezésre, kötözésre, szüretelésre induló poncichtereket. Talán a zsemlett kihordó kisdíák emlékeit kutatja vázlaiban...

Az első világháború a nehéz diákságból még nehezebb helyre, a kaszárnyába, majd a harcra viszi. A tanítóképző harmadik évfolyamából gyorstalpaló vizsgát tesz 1917 tavaszán és ősszel már be is öltöztetik katonának. Megjárja Erdélyt, Belgiumot, alig egy évig viseli a mundért, de csak évek múltán heveri ki a katonaságnál elszenvedett sok lelki sérülést.

Tanítói oklevelét a Tanácsköztársaság alatt szerzi meg de mivel „semmiféle más pályára nem vonzódik, csak a festőre” és mert Sopronban ilyen iskola nincs, anyja rábeszélésére az anyagi gondokkal küszködő apa megengedi, hogy felvételt kérje a bécsi festőakadémián. Bemutatott munkái megtetszenek az

³ A levél eredeti je a soproni levéltárban.

⁴ A gyermekek: Nándor (1897-), az ev. egyházközség ny. pénztárosa; Gusztáv (1899-1963) festőművész; Aladár (1902-), ny. zenetanár; Gyula (1905-1906); Hermína (1906-), Horváth József festőművész felesége; Ernő (1909-) pékmester, Margit (1912-), Mátyás Vilmos erdészeti kutató felesége.

Menekülők (1944). Olaj. A soproni Liszt Ferenc Múzeumban

egyik professzornak, de a történelem ismét közbeszól – ha közvetve is. A harc-
terekről ekkor özönlik vissza a polgári életbe a felbomló Monarchia fiatalsága,
elárasztva az egyetemeket és akadémiákat. Amikor a professzor megtudja, hogy
az előtte tébláboló sovány fiatalembernek biztosítva van kenyere, hiszen tanítói
oklevéllel rendelkezik és ráadásul még külföldi is, elutasítja.

Félév késéssel iratkozik be a budapesti Iparművészeti Iskolába. Apja nő-
vére „a munkanélküliség, családi gondok (három gyermek) ellenére” szeretettel
fogadja Budapesten ingyenszállásra, amit ő „kifogástalan magaviselettel, az
unokatestvérekre gyakorolt jó nevelői hatással” igyekezett meghálálni, no meg
segít esténként – éjfélig – a házmesteri kapunyitogató kötelesség teljesítésében.

A csupán kötelességekből álló élet nehéz éveit alig néhány világító,
meleg folt. Az egyik: első sikeres szereplése a soproni Képzőművészeti Kör ki-
állításán. A másik: „Öreg néni” című képe szerepel a nonsai világhiállítás ma-
gyar részében. Ő maga erről egy iparművészeti folyóirat reprodukciójából sze-
rez tudomást.

Újabb felvételi vizsga, ezúttal a Képzőművészeti Főiskolán. Nem veszik
fel – tévedésből. Glatz Oszkár tudomást szerez esetéről és hívatja, mert „vég-
telenül sajnálja, hogy kibukott, miért nem jelentkezett nála”, ő rögtön felvenné
most is szakosztályába, de csak lecke könyv nélkül, mert az utólagos felvételek
ideje már lejárt. „Ezt nem tehettem – írja krónikájában – nekem az itt eltöl-
tött időmért valamit végezni kellett, bizonyítvány nélkül nem tölthettem el
egy évet, ezt szüleim nem nézték volna jó szemmel. Azonkívül az Iparművészeti
Iskolában már befizettem a keservesen összehozott beíratási díjakat. Így hát
maradtam!”

1925 őszén Csók és Bosznay egyaránt felvennék szakosztályukra. Bosznay
választja. Egyidejűleg új szállásra költözik, hogy megszabaduljon a rokonai se-
gítségétől. Egy körüti szabómester három gyermekét tanítja szállás fejében.
Rendszeres kosztja nincs, főképpen a hazuról, havonta egyszer-kétszer érkező
csomagokból él. A hústalan, majd később Bicsérdy-féle nyerskosztra nemcsak
szükségből, hanem meggyőződésből tér át, mert ekkor már aszkézisra hajló
egyénisége megtalálta természetének megfelelő, „a helyes légzést, gondolkodást,
táplálkozást és tökéletes életmódot” hirdető mazdaznan tant és hívévé szegő-
dik. Amíg lehet, kenyéren és gyümölcsön él, néha két, négy, sőt hat napig is
böjtöl. Télen a „szégyenlős szegények” étkeztetési akcióján részesül ebédben.
„Mint vegetariánus természetesen a húsievest vagy húsételt – ha nagyritkán
volt – nem fogyaszthattam, ilyenkor partnereimmel cseréltem el tésztára (mez-
telen főtt tésztára vagy vízben főtt gránicára) esetleg főzelékre. 'Dilis'-nek tar-
tottak, hogy a húst üres főzelékért elcserélem.”

Huszonhét éves, amikor a sors súlyos választót elé állítja. Sopron polgár-
mestere, dr. Thurner Mihály ajánlatot tesz neki, hogy jöjjön Sopronba, iparos-
tanuló iskolai tanítónak. Választania kell a biztos kenyér és álmai valóra vál-
tása között. „Szüleimnek tovább nem lehettem terhére. Továbbtanulásomhoz
ebben az időben nem volt megfelelő alkalom az anyagi feltételek előteremté-
sére. Tanítással csak lakásomat tudtam biztosítani. A soproni állás visszautasí-
tása ebben az időben, amikor emberek tízezrei munka nélkül voltak és végzett
diplomások évek sora után sem tudtak elhelyezkedni, az önként felkínálkozó
'életre szóló állás' elszalasztása lett volna. Nem szívesen, de megpályáztam és
elnyertem, összes pesti kollégáim irigységére, mert próba-, vagy inségmunkás
jelleg nélkül, egyszerre véglegesítve, a polgári iskolai tanárok státuszának X.
fizetési osztályába sorolva kezdhettem a pedagógusi pályát.” De a döntés nehéz
volt, mert: „amitől irtóztam, az az elméleti tudást adó iskola és a pedagógusi

pálya volt mindazóta, hogy művészi hajlamaim kezdtek kibontakozni. És éppen ide kerültem a sors szeszélyéből!"

„Jöttömet nem ünnepelték Sopronban, de már vártak. Munkával, 'önzetlen munkával' – írja némi öngúnnyal. Az 'önzetlen munka' (ma társadalmi munkának mondanánk) a Hubertusz vadászlak művészi dekorációja, amelynek megvalósítására ekkor szervezi meg a soproni művésztársadalmat dr. Heimler Károly, a város agilis főjegyzője, a Városszépítő Egyesület elnöke. Mende Gusztáv bekapcsolódik a munkába, tevékenykedik a Képzőművészeti Körben is,

Új bor (1956). Olaj.
Mühl Nándor (Sopron) tulajdona

amelynek csakhamar titkára lesz, és ezzel már nyakig benne van a város művészi és társadalmi életében.

Másfél olyan évtized következik most, amikor Mende Gusztáv iskolai munkáján kívül csak a festésnek él. Mintha nehéz élete megenyhült volna. De ez csak látszat. A vidéki élet langyos nyugalma mögött önmagával viaskodik. Hiába épül meg műterme (tégláit első Sopronban kiállított aktképének árából veszi), aztán olaszos reminiscenciájú villája a város legszebb kilátású helyén (nem véletlen, hogy alig néhány lépésnyire van tőle Heimler Károly kertje, akit szintén a kilátás szépsége csábított ide), hiába a sikerek, elismerések, elégedetlen, kételkedik önmagában. Keresi a bizonyosságot: saját külön festői útját.

Bár irtózik a pedagóguspályától, emberszeretete ott is megtalálja munkájának magasabb eszmei célját, amely nélkül nem tud dolgozni. Aki látta a keze alól kikerült iparosnemzedék rajzait, stílusanulmányait, az tudja, milyen komoly ízlésnevelést végzett az iskolában is.

1934-ben megnősül. Igazi művészfeleséget (Lándori Angéla) kap, legbensőbb problémáinak megértő társát, aki mélyen érti szótlanságát is s jobban hisz benne, mint ő saját magában. Az évek ezután, minden benső kínlódása ellenére, szinte rohannak, hiszen ha letudta napi penzumát az iskolában, festhet és ez mindennél több.

Aztán ismét közbelép a történelem: a hitleri agressziók nyugtalan évei, majd maga a háború, bevonulás, bombázások. A festés csak a napról napra tengődő élet peremén létezik. Lavocsne környékén festett képein nem a táj, hanem a háború nyomasztó közelsége a szomorú. Nagyon keveset tud dolgozni.

A háború után azonban szinte a megszállottak energiájával lát munkához. Hajszolja magát, nem kímél fáradságot, hogy ismét feltámassza a Képzőművészeti Kört, 1946-ban rajztanfolyamokat rendez, előadásokat tart, így reméli, hogy a város művészeti élete ismét feléled. Azt lehetne várni, hogy most, amikor a művészetet népszerűsítő törekvései és a szocialista rendszer kulturális célkitűzései annyira egybevágnak, fáradozásának magukkal sodró eredményei lesznek. Nem így történik. A Kör ötven éves jubiláris kiállítását 1947 őszén még megrendezi, de utána lemond. Feljegyzéseiben erről semmiféle részlet, egyetlen név sem szerepel. Noha nagyon jól ismeri a színpalak mögötti szereplőket, csupán egyetlen mondattal utal rájuk: „Kitűnt, hogy vidékies, nyárspolgári irigység és meg nem értés munkámat szabotálja.” Visszavonul műtermébe, csak a szabadrajz iskolát vezeti tovább, művészetelméleti kérdésekkel foglalkozik, amelyek mélyén kételyei önmaga iránt és kiapadhatatlan szakmai igényessége rejtőzik.

Aztán elkövetkezik az 1959-es év, néhány hét a tokaji művésztelepen, ahol megéri nehéz élete talán legszebb óráit. A csillagok ideje ez, amikor megérzi, rátalál arra, amit egész életén át keresett: önmagára. Ecsete szinte szárnyat kap, oldódnak régi görcsös merevségei, mert – milyen különös – a soproni táj szerelmese egy Bodrog-parti táj színeiben találja meg végre önmagát.

Ezután nincs más semmi életében, csak a festés. Lerázta magáról az iskolai munka nyűgét, nyugdíjban van és fest. Gyönyörű ez az utolsó négy év, megvan végre önmaga bizonyossága.

Gyönyörű és – rövid! Elsuhan, mint egy pillanat és már itt is a nap, amikor Mende Gusztáv utoljára áll stafflija elé, hogy agyában és szemében izzó színeit vászonra tegye. De a tettig már nem jut el. Lepillant még utoljára a soproni völgybe szelíden lefutó dombhajlatokra, napfényben fürdő kertjére, amelynek lábánál ott a szülői ház, meghittten szűk udvarával, a friss kenyér és zsemle illatával, annyi kedves óra házimuzsikájával: fiatalságával.

Aztán lehúnyódik szeme, ecsetje mellett leghívebb szerszáma.

A művész

Mende Gusztáv élete nemcsak azért volt nehéz, mert a sors annyi megpróbáltatást mért rá, hanem azért is, mert sohasem tért ki az elébe táruló nehézségek elől. Művésznak készült, becsületesen, őszintén s így nézett szemközt önmagával is.

Feljegyzéseiben lépten-nyomon bukkannak elő olyan részletek, amelyek kételkedését önmagában és ebből fakadó kíméletlen önkritikáját árulják el:

„Közvetlenül a festésre, rajzolásra okot Nándor bátyám szolgáltatott. Ő a reáliskolában már 'nagyon szép' motívumokat rajzolt és festett. Otthoni rajzmunkái ébresztették fel bennem az első művészi vállalkozást. Ő évekig jobban festett, mint én és ki tudja, ha tovább gyakorolja, nem vitte volna-e többre, mint én és vajon nem hagytam volna-e abba, ha a reáliskolából nem kerül át a kereskedelmi iskolába, ahol rajztanítás nem volt. Versenytárs nélkül maradva,

Öreg ivó poncichter (1955).
A soproni poncichter-szobában

hamarosan az én munkáim voltak a tökéletesebbek.” Kétkedése ott bujkál ezekben a sorokban is: „Már másodikas, harmadikas polgárista koromban a rajztanítás maga adott impulzust, bár a tanítás tömegtanítás volt (negyvenen zsúfolódtunk egy osztályba), de társaimtól, akik gyakran ügyesebbek voltak, mint én, sokat tanultam.” Egy másik helyen: „A képezdében csak a felsőbb osztályokban sikerült Bielitz Margit és Kássa Gábor tanárok figyelmét felkeltenem nem annyira jó, mint inkább odaadó munkám révén.”

Az 1917. évi, bevonulás előtti vakációban két hónapot tölt barátjával, Sterbenz Károllyal az Erdburger nevű szőlőjük fakunyhójában, ahol „reggeltől estig szívük vágyának, a festészetnek élhettek.” De önkritikája itt is működik: „Az

ebből az időből származó munkák művészi vonást keveset, inkább nagy odaadást és fejlődő készséget árulnak el." Talán éppen ez a megfigyelt fejlődő készség lobbantja fel az eddig kimondani sem mert vágyát, hogy életét a festésnek szentelhesse: „A művészi továbbképzés vágya ekkor lépett fel bennem először, de annak lehetősége nem látszott még. Szüleim öt gyermeket iskoláztak és vagyoniilag gyengén álltak.”

Mégis sikerült. Katonaság, háború és sikertelen bécsi próbálkozás után a budapesti Iparművészeti Iskolában köt ki. „Az első három évfolyam alatt még mindig nem jelentkeztek feltűnően a tehetség jelei” – írja önmagával elégedetlenül az itt töltött kezdeti időkről. Sándor Béla díszítőfestő a mestere, s ha nyíltan nem is mondja ki, véleménye róla az: nem mester, csak mesterember. Ő pedig művész akar lenni és elkívánczik tőle. Újváry Ignáchoz kerül, akinél végre szíve szerint: festhet. Itt készül „Öreg néni” című képe, amelynek reprodukcióját majd a nonsai vilákiállításról szóló ismertetésben látja viszont. Újváry után a Székely Bertalan tanítvány Stein János a mestere, sok újat nem kaphat tőle, megismerteti a komponálás meg nem tanulható művészetének alapjaival. Bár érez haladást, megint csak elégedetlen, mert lassú a fejlődése. „Művészet terén elmélet és célkitűzés tekintetében messze előbbre voltam, mint amennyit megoldani tudtam” – írja az Iparművészeti Iskolában töltött idejéről. „Ilyenkor nagy nyugtalanság vett erőt rajtam. Sokszor voltak kételyeim aziránt, hogy egyáltalán elérhetem-e, vagy csak megközelíthetem-e a célt, amelyet festészet terén magam el tűztem. Alig vártam a kisebb-nagyobb iskolai szüneteket, amikor hazatérve, gátlás nélkül belevethettem magamat a teljesen önálló munkába. Ez, sajnos, még jobban elmélyítette képességeimben való bizalmatlanságomat. Keserűségemben még feszültebb munkába fogtam, míg teljesen meg nem állt minden reménykeltő folyamat. Stagnáció, pangás, tehetetlenség sokkolt ezután következni, amikor már csak kötelességérvetből folytattam a munkát és viseltem a pályával vállalt terhet.” Ezeket a művészi útjának kezdetéről szóló megállapításokat húsz évvel később írja. A mondatok mögül minduntalan kiérződő kétkedések és kínládások mutatják, hogy azok az eltelt húsz év alatt sem halványodtak el. Nem is halványodhattak el, mert a húsz év – ki tudja hányszor – megismételte őket.

Azt reméli, hogy a Képzőművészeti Főiskolán majd megszabadul kételyeitől. Az egy évvel azelőtti sikertelen kísérlete után felvételi vizsga nélkül Csók is, Bosznay is felveszi szakára. Bosznay Istvánt választja, bár már néhány hónap után tudja, hogy hibásan választott, kitart a szakon. „Lelkiismeretesen korrigált” – írja Bosznayról –, dicsérettel nem fukarkodott. Családi kapcsolatot tudott tanulói és közte teremteni. De a művészet lényegéről vajmi keveset tudtam meg. Józan naturalizmust tanított. Ő maga tájképfestő volt, figurális képpel sohasem szerepelt. A mester nekem egyszerűen nem sokat adhatott, nem is igen vártam mit, csak dolgozni akartam.” Lyka Károly művészettörténeti előadásai jelentenek számára valamit, meg a múzeumok és könyvtárak állandó látogatása. „A Szépművészeti Múzeum számomra templom volt, ahol vásárrapontként a múzsák társaságában istentiszteleten jelentem meg. A nagyok művei előtt órákat töltöttem el.” Giotto, Rembrandt, Goya, El Greco s az akkori (1923–24) „maiak” közül főképpen Csók és Vaszary mutattak neki távlatot.

Az a megtiszteltetés éri, hogy Bory Jenő, a szobrász-szak vezetője, akinek óráin igen jól halad, rábeszéli, lépjen át hozzá, ő ellátja munkával, megélhetése biztosítva lesz. Nem enged a csábításnak, noha Bory igen dicséri reliefjeit: „Nem tehettem, hat évi festészeti tanulmány után!” Így dönt akkor, amikor

szállásért instruál, hazulról kapott csomagokból és ingyenkonyhai étkezésekből tengődik.

Ennek a csábitásnak nem enged, de alig egy évvel azután, amikor Sopron állással kínálja – elfogadja. Miért tette? Miért mondott le életcéljáról, a festésről? Majd két évtizeddel később így ír életének e súlyos döntéséről: „Nem bántam meg, bár nem tudom, mi lett volna belőlem, ha kitépem magamat az

Önarckép (1949). Olaj.
A soproni Liszt Ferenc Múzeumban

elpolgáriasodás és elvidékiesedés veszélyét magában rejtő pályától, de képességeimet, azok határait nagyon jól éreztem mindig, ma is. Határozott életcél kialakítása után elég hamar beleéltem magamat hivatalomba, amely alkalmasnak mutatkozott arra, hogy Sopron művészi levegőjében kibontakozzak az iskola művészetéből.” Ismét önmagában való kételkedése befolyásolta, vagy reális életszemlélete döntött így? Talán mindkettő együtt.

Hazajön és életéről, amely most az iskola és műterme között folyik, csak képei vallanak. Első szereplései a Képzőművészeti Kör tárlatain még az aka-

démizmus jegyeit árulják el, mint a „Hóhér feje” és „Fekvő akt” című képei. De már a harmincas évek elején „kezd kibontakozni az iskola művészetéből”, megjelennek a napfényt és atmoszférát lehelő akvarelljei a tárlatokon. A sajátos technikával és rajzos folthangszúllyal készült képeket csakhamar megkedvelik és a soproni lakások falain a már elismert helyi festők képei mellett megjelennek a Mende-alkotások is. Jellegzetesen mutatják ekkori festői irányát Bécsi úti házának (14., ma 18. sz.) teraszáról festett képei, mind az impresszionizmus leheletfinom alkotásai. És minden képén ott biztos rajztudásának bizonyítéka, a hibátlan térmegejtés és képalakítás.

E korszakának egyik legkiemelkedőbb alkotása a „Húgom hegedűvel” című képe. (Kismartonban díjat kapott, jelenleg a soproni Liszt Ferenc Múzeum tulajdona.) Mély tónusaival s a gallér fehérségével fokozza az ellentétet, az arc finom megmunkálása, a könnyedén meghajtott fej és az egész alapkompozíciója hűgának gyengéd, nőies lelkületét sugározza. Ugyancsak ebből az időből származik a gyermekkori játszópajtás, kedves jóbarát, titkos ideál és állandó modell, Ulman Gréti portréja, amelynek hasonlóak az erényei.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy alkotó munkája ebben a korszakban zavartalan. Elégedetlen önmagával, érzi, hogy sikereiben nagy része van a rutinnak és az elmaradott közízlésnek, az évek óta szükségesnek tartott „egyívásúak csoportosodásától” remél segítséget és iránymutatást, mert „a kiállítások kvalitásaik ellenére unalmasak és semmitmondóak, hiányzik belőlük minden frissesség és érdekesség” – írja 1935. évi feljegyzéseiben. A kereső nyugtalanság megmutatkozik képein is: három-négyszer is megfesti ugyanabz a témát, és néha egy képen belül is többféle technikát alkalmaz. Amit már tud, az nem elégíti ki, nem akar betokosodni (erre éppen elég sok soproni pályatársa példáját látja maga előtt), keresi az újat témában, festésmódban.

1936-ban olaszországi utat tesz, csak tíz nap, társutazás, Velence, Firenze, Nápoly, Capri, Róma, mindenütt csak pillanatok, amikor hónapok sem volnának elegendők. De a benyomások így is maradandók. Egyszerűen nem tudja feledni Assisit és főleg az olasz freskókat, hiszen már 1928-ban így rajong róluk: „A freskó a festészet csúcspontja, vele a legmonumentálisabb hatás érhető el, intenzivitása mellett legáltalánosabban érthető kifejezésmód.” Az olasz középkor és reneszánsz idehaza is tovább él benne. Már főiskolás korában szerette a temperát, és most ennek alapján erősen leegyszerűsített, rendkívül finom rajzú és színskálájú munkákat hoz létre, mint az „Üdvözlégy, Mária”-t s az „Assisi szent Ferenc a madarakkal” címűt, háttérben Assisi városával. Ide sorakozik a Bécsi-dombon működött Roll-féle körhintáról készült „Soproni körhinta” számtalan vázlata és változata és két „Ringlispil” című képe, amelyek szintén tempera-technikával, mozgalmas, színes kavargást ragadnak meg. Színhely a római amfiteátrum, háttérben a város látképével.

Csatkai Endre úgy vélte, hogy ezeken a képein szembetűnő az Aba-Novák hatás. Ez a feltételezés nem helytálló, olaszországi útja után festett képein nem Aba-Novák, hanem az olasz reneszánsz és főleg aszkétikus életfelfogásának hatásai érződnek. Szent Ferenc arcában és alakjában nem nehéz felismerni a fiatal Mendét, aki főiskolás korában megismerkedik a mazdaznani perzsa-hindu életfilozófiával, és akire igen nagy hatással van egyik tanára, Simay Imre. Mellette a „növendék éppen úgy, mint a modell ájulásig fáradt s a szó szoros értelmében 'rogyásig' dolgozott, mert amíg jelen volt, több szünetet nem engedett, minthogy felálljunk a bakról, hogy messziről nézzük a rajzot. Tanításainak legérdekesebb része az akarat, a művészjellem kialakulása köré csoportosultak. Évek múltán döbbsentem csak rá egy és más dologra, amit kaotikus előadásából

akkor nem értettem meg." Az évek múltán való rádöbbenésnek talán éppen az assisi képek születése volt az eredménye.

1941-ben festi meg egyik legszebb portréját „Feleségem, fekete fátyolban” címmel. Ez a kép tudásának jegyeit és az impresszionizmus minden lehetőségét magában foglalja. Lélekábrázolása erőteljes, formamegoldása a klasszikus háromszög. Középpontban a fej és a kezek gyöngéden egymásba fonódva. Ismét feltűnő nagy rajztudása és a lágy, puha mintázása. A kékek, szürkék, a fekete és a test rózsaszíne nagyszerű színharmóniában olvad össze.

A második világháborúban, súlyos lelki gyötrelmei ellenére, még katona korában is fest. A Kárpátok, a ruszin táj csodás fényhatásai, a parasztok, aztán a katonaélet képei, diófapác technikával a témái.

A háború után ismét hűgát festi. Két képet is készít róla, a „Székely ruhában” és a „Panaszkodók” címűeket. Ebben az időben robban ki belőle — talán éppen a szocialista realizmus hatására — régóta ápoltság: megfesteni környezetét, amelyben felnőtt, Sopron poncchereit, a szőlőművelés egyes fázisait, a metszést, permetezést, szüretet és préselést. „Új bor” című képe ebből a témakörből való. A szőlőgazda az ablak világossága felé tartja poharában az új bort. A beszűrődő fény a szürke árnyalatok gazdag változatosságát villantja meg. Időben és témakörben hasonló hozzá az „Öreg ivó ponccheter” című képe. E korszakból ezek legjobb munkái, bár őt magát korántsem elégitik ki.

Elégedetlen, noha vannak sikerei. Az „Assisi szent Ferenc a madarakkal” című képét 1938-ban a Nemzeti Szalon állítja ki, majd a következő évben elnyeri vele Szombathelyen a Szent Márton Céh plakettjét, és ugyancsak e képe alapján veszik fel az Országos Képzőművészeti Egyesület tagjának, amely a mai Képzőművészeti Alap valamiféle elődje, Sopronból rajta kívül csak Horváth József a tagja. A Múcsarnok tárlatain majdnem mindig szerepel akvarellje, sikerrel állít ki Kaposvárott, Szombathelyen, Győrött és Kismartonban, ahol a „nagy” Ambrosi elől nyeri el az első díjat. Magánosok, közületek veszik képeit. 1959 nyarán meghívást kap a budapesti Ernst Múzeumba, kiállításra. Ez már hivatalos és országos elismerés és a kritika is nagyon szép: „Mende vízfestményei felülemelkednek a megszokott grafikai teljesítményen, önálló, egyéni, zárt műfajt képviselnek. Tárgyválasztásban, felfogásban és megjelenítési formában a Nyugat-Dunántúlra jellemző tájművészetet valósítják meg, az egyéni előadási stílus pedig a vízfestés magas szintű és haladó szellemű művelőjére vall.”⁵

Az elismerő kritika elégtétel sok, kicsinyes helyi bántásért, de addigi munkásságára vonatkozik. Ő pedig ezen már túl van. Már nem elég neki a csupán felületi ábrázolás és atmoszférikus hatás. Az örök elégedetlen, a nyughatatlan kereső, a meggyőzhetetlen kételkedő, aki az olasz reneszánsz, a plein air, az impresszionizmus, a szocialista realizmus hatásai között próbálta megtalálni saját útját, még ugyanebben az évben a tokaji művésztelepen eltöltött néhány hét alatt végre rátalál saját formanyelvére: a konstruktív képfelépítés mellett a színproblémák és mélyebb lelki élmény ábrázolására. Mintha megnyilna lelke, zárkózott egyéniségének minden rejtett dinamikáját rávetíti képeire színeivel. Megszületnek legszebb, legkorszerűbb alkotásai. Nem tarka, hanem színes, ha nem megy másképpen, spachtlival rakja fel dúsán a festéket. Egyik-másik színdús bulgáriai vázlata Kandinszkyra emlékeztet. Tobzódik a színekben. Képei konstruktívan felépítettek és mégis színben oldottak.

Sopron közönsége azonban értetlenül áll képei előtt. Nem tetszenek úgy,

mint impresszionista korának alkotásai. Ez azonban nem gátolja, „ne felejtjük el, hogy a közönség mindig lassabban fejlődik” – vigasztalja önmagát, és lendületesen dolgozik tovább. Ekkor készül „Szüret” című munkája, a Mélyútból feljövő, fejn szőlővel telt vödört vivő asszony, háttérben a táj domborulatai ragyogóan sárga és veres szőlőtövekkel, az asszony lilásszürke színekben pompázó kötött mellénykében. Technikája olyan egyszerű, mint temperaképein, de teljes festőiségében és konstruktív képalkotásában.

Most már látja saját útját és mindjobban elfordul a természet önként kínálta, de olykor közömbös színeitől. Megteremti a maga ragyogó színvilágát. Három, Balatonfüreden készült képe már ezt az új színvilágot és új, friss meglátásokat tükrözi. Ezek az erényei a „Tómalmi lapályban feltörő vihar” című képének is. Az „Elhagyott agyagbánya” valósággal kozmikus sugárzású kép, a Nap ellen ágaskodó domborulatok és a magányos csille, izzó fehér és sárga, ultramarinkék és drappban fürdő dombok, feloldott fény. Aztán a „Trnovo nap-sütésben” című képe, ahol cinóberben égnek a háztetők és a háttérben lilás-kéken sötétlik a sziklák kontrasztja. Itthon megfesti a Várkerület egy részét a Mária szobortól az Oroszlán gyógyszertár felé, „Novemberi est” címmel. Az úttest zöldeskék színei, a háztetők sötétvörösei a nonfiguratívok gazdag színskáláját idézik, de erőteljesen festik érzéseit is.

Ebben a színvilágban jön létre még néhány Mély úti részlet, szemben a Nappal és kora hajnalban (a Liszt Ferenc Múzeum és a Nemzeti Galéria tulajdonában). Aztán a lilákkal és párizsi kékkel festett női aktja.

Az örök kételkedő, kísérletező, önmagával vívódó Mende Gusztáv művészséé tisztult. Levetkezett impresszionista látásmódjából csak érzékenysége maradt meg a nüanszok megérzéséhez. Festészete teljesen oldott, a formákat egészen lazán kezeli, hihetetlenül felfokozza színeit és meghökkentő kontrasztokat alkalmaz. Modern és jövőbe mutató az, amit most fest és aminek váratlan halála vet véget.

A soproni

Valósággal önvallomás az a néhány mondat, amelyet az „Erdő-berek a soproni festészetben” című múzeumi különkiállítás megnyitóján elmondott: „Valahányszor a soproni léleknek valamilyen alakulásával találkozunk, jóleső érzés fog el bennünket. Érzés, amely egyúttal értékelése is a műnek.” Aztán: „Szív és szeretet kell ahhoz, hogy a tájék visszaadásában szív és szeretet türoződjék.”

Mende Gusztáv soproni volt, szívvel-lélekkel, lokálpatrióta, a fogalom legnemesebb értelmében. Az volt akkor is, azokban az években, amikor a „lokálpatrióta” megbélyegzés volt és félreállítást jelentett. Számára ez belső magatartás volt, nemcsak önként vállalt munka, hanem önként vállalt gond, aggodás, készenlét és kötelesség tudat városa iránt.

Írásai között találtam ezt az 1926-ból származó feljegyzést: „Heimler Károly főjegyzővel ismeretségbe kerülve, sokat beszélgettünk a soproni művésztelepről.” Majdnem harminc év telt el, amíg 1960. február 12-én Sopron város tanácsának végrehajtó bizottsága elfogadta a „Művésztelep javaslat”-át, hogy „létesítsünk Sopronban olyan művészeti közösséget, amely az itt honos hagyományokat tovább fejleszti, a történelmi és festői légkört, szocialista jelenünket a kies vidék embereinek ábrázolásán keresztül tükrözi és a jövőre is

utal . . ." Csak azok, akik igazán szeretik városukat, tudnak ilyen szívósan és kitarítóan dolgozni érdekében."

Ugyanígy ernyedetlen kitartással munkálkodott a város művészi közizlésének nevelésén. A harmincas évek folyamán sorozatosan tart előadásokat (feleségével együtt), amelyekben arra a kérdésre próbál választ adni: „miért szép?” A Képzőművészeti Kör életében nemcsak azért vesz részt, mert festő, hanem azért is, mert érzi, hogy a Kör egészséges társadalmi alakulat, tagjai között egyformán megtalálható a hivatásos festő, műkedvelő laikus, művészetbarát. A körüli ülések, összejövetelek közelebb hozzák egymáshoz ezeket az embereket s ennek a művészet látja hasznát. Körülbelül ugyanaz történik itt, mint a Városszépítő Egyesületben, ahol Heimler Károly az egyesületi összejöveteleken, fehér asztal melletti baráti beszélgetéseken agitálja meg a tehetősebb iparosokat, kereskedőket városszépítő és építő céljaira, s bőkezűbbjét még a választmányba is beválasztatja. A Képzőművészeti Kör tagsága élő reklámja és propogandája volt a körüli rendezvényeknek, főleg tárlatoknak. Sokat tett a Kör alakrajzkurzusa a művészi ízlés neveléséért s ennek — természetesen fizetés nélkül — Mende volt a mozgatója. Ezek az alakrajzórák nagyon látogatottak voltak, a kaszinói (ma Liszt Ferenc Művelődési Központ) második emeleti műterme sokszor kicsinynek bizonyult a két sorban, felkaréjban felállított rajzbakok számára. Ide mindenki eljárhatott, aki hajlamot érzett a rajzolásra. A hivatásosok Mende Gusztávval élükön, ingyen és ösztinte segítőkészséggel álltak a legügyetlenebb kezdő mellé is. Az órákra sokszor látogattak be olyan egyesületi tagok is, akik maguk nem rajzoltak, csupán érdeklődtek. Kedélyes légkör alakult ki ilyenkor, amely sokban hozzájárult a Kör lüktető életének fenntartásához.

Ez egyszersmind magyarázata annak is, hogy a felszabadulás után Mende Gusztáv miért fordít annyi energiát a Kör feltámasztására. A Kör ellen nincs politikai szempontból kifogás, mégis igen nehezen akar életre kelni, hiába agitál, cikkez az újságokban. Kiállításra csak 1946 őszén tudja összehozni a festőket, százhusz képet állítanak ki a Kaszinó (akkor Szakszervezeti Székház) három termében. A tárlat szépen látogatott, Mende sorozatos tárlatvezetéseket rendez és egy újfajta rendezvényt, a kritikaversenyt. Utóbbin főképpen a fiatalok vesz részt, a legtalálóbb kritikái megállapítások díjat kapnak. Saját akvarelljeit és linómetszeteit osztja ki díjként. Munkájáért csupán ő nem kap semmit, legfeljebb gáncsoskodást.

A körüli rajztanfolyamokat azonban állandó helyiség híján nem tudja feltámasztani, amikor azonban a Városháza egyik alagsori helyiségében a városi népművelésnek sikerül rajztanfolyamot indítania, első szóra, fizetés nélkül vállalja annak vezetését és vezeti lelkiismeretesen hónapokon keresztül.

A következő évben még megrendezi a Kör ötven éves jubileumi kiállítását. Segítséget azonban jóformán sehonnan sem kap. „A paravánok felkutatásától, összehordásától, plakátragasztástól és minden rendezői munkától kezdve a megnyitáig, reprezentálásig és a diszközgyűlés levezetéséig minden reám maradt. A helyzet végre felébresztette önérzetemet és elhatároztam, hogy a Kör vezetését (elnöke volt) nem vállalom.” Lemond és lemondása után rövidesen a Kör is megszűnik. Akik gáncsolták, kritizálták és áskálódtak ellene, azoknak

6 Az 1920-as évek elején egy-két nyáron át festettek festőművész növendékek Sopronban. E kezdeményezésnek szintén Mende Gusztáv volt a lelke, de anyagiak hiányában csakhamar ebbamaradt. Az egyik ilyen „festőtáborozáson” (mert művésztelepnak nem lehetett nevezni) ismerte meg Mende Lándori Angélat.

eszükebe sem jutott, hogy helyére lépve, folytassák munkáját. Máig sem sikerült a Kört feltámasztani.

Szomorúan elgondolkodtató, hogy Mende Gusztáv önzetlen munkássága szülővárosa érdekében hogyan szenved egymás után hajótörést. Heimler Károly kérésére elvállalja a Hubertusz vadászlak falainak dekorálását társadalmi munkában. Meg is festi a poncichter életből vett triptichont, a „Babtermelés”-t. (a jobb oldali kép a babhordást, a bal oldali a szezelést a Két mór-ház kapujában, a középső pedig a babcséplést ábrázolja). A vadászlak és vele a hármaskép 1945-ben megsemmisül. Évek munkáját és energiáját fordítja a Képzőművészeti Kör életében tartására, a kicsinyes irigység és áskálódás lemondhatja, s a Kör megszűnik. Halála előtt még egyszer próbál valamit tenni városa érdekében. Úgy rendelkezik, hogy festői termésének javarészét, mintegy negyven képét városa kapja meg azzal, hogy az alapja legyen egy létesítendő soproni galériának. Ezzel is kudarcot vall. Noha más városokban, ahol sokkal kevesebb művészi lehetőség van rá, sorra létesülnek a helyi képtárak, Mende Gusztáv képei hét évvel halála után sincsenek az őket megillető helyen, a Soproni Galéria falán.

Elszomorító az is, hogy ő, aki olyan önzetlenül dolgozott egész életében városáért, még halála után sem kapott érte a legcsekélyebb elismerést sem. Életében azzal vádolták, hogy „lokálpatrióta” és „apolitikus”, és tették ezt olyanok, akiknek önmaguk érvényesülése volt egyetlen politikájuk. Kétségbevonták tudását azok, akik maguk művészi téren még nyomába sem értek. Ő maga a sérelmekre, bántásokra sohasem felelt. Soproni volt és apja fia: „Apám szótlanlansága belém is átplántálódott. Gondolataim közlését nem tartom szükségesnek...” Még halotti maszkjának ajkai is szigorúan össze vannak zárva.

A Mende Gusztávról felvázolt képet talán legméltóbban a művészetről szóló néhány feljegyzése egészíti ki:

„Ha a művész következetesen, elszigetelten formai megoldásokra törekszik, eljut az absztrakt ábrázolásig. Ha következetes a tartalom elszigetelt kutatásában, eljut a naturalizmusig. Sem a l'art pour l'art, sem a 'tisztá realizmus' új művészetet nem alakíthat ki. A kettő csak szintézisbe hozva eredményezhet újat.”

„Szomorú, hogy a művészek között olyan nagy az ellentét a korszerű és avult fogalmáról. A magam részéről kétségbevonom valaki művészi voltát, ha nem az ígéretes, az újat részesíti előnyben a régi, a bevált isnétlenségével szemben, aki a kísérletezést és a mutatkozó újszerűségeket nem örömmel fogadja.”

E soroknak az ad nyomatékot, hogy egy becsületes, fáradhatatlanul munkában töltött művészélet bizonyítja igazságukat.⁷

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Baraczka István:

Győr-Sopron megyei adatok a XVI. század derekáról a Nádasdy-számadásokban (1544–1554)

1. A Mohácsnál veszett király koronájának megszerzéséért fegyverhez nyúlt és egyaránt megkoronázott két király meg-megújuló harca, hatalmaskodó híveik kölcsönös szabadjára engedése roppant megpróbáltatásokat zúdított az ország népére. Amikor pedig mindkét király önzése és tehetetlensége révén 1541-ben Buda könnyűszerrel a török kezére került, még nyomasztóbbá nehezült az idők járása. Súlyát nemcsak a szabadságukat veszített területek népei sínylették, hanem azok is, akik – mint Győr és Sopron megye népei – félkézzel öntevédelmük megszervezésén, félkézzel a munkán, maguk fenntartásán fáradoztak.

Ezekből a veszedelmektől terhes időkből, a XVI. század derekáról nem sok olyan történeti forrás maradt, amely élénk tárná az akkor élt emberek mindennapi életének anyagi viszonyait, a termelvények mennyiségét, a piac árait, a munkabérek alakulását, az utak viszonyait, a révhelyeket, a szállás lehetőségeit. A megye területén szinte csak Sopron város őrizte meg számadásainak java részét (a városi kamarás számadásait, az ispotály számadásait, a templomok számadásait stb.), amelyekből kép alkotható.

Győr-Sopron megye más városaira és községeire jórészt idegenből kell az adatokat pótolni. Ilyenül kínálkoznak a Magyar Országos Levéltárban, a Nádasdy-levéltár keretében őrzött Nádasdy-számadások. Ez a levéltári jelzetük is, így kérhetők: Nádasdy-levéltár, Számadások. Sok tekintetben alkalmasak a soproni adatok kiegészítésére is. E számadások 1540–1550 között keletkezett részét szemelvényekben, sokszorosítva, kézirat gyanánt, 1959-ben kiadták.¹

Nádasdy Tamás a Mohácsnál veszett II. Lajos magyar király titkára volt, majd budai várnagy, országbíró, mint ilyen az I. Ferdinánd által létrehozott és Pozsonyban működött helytartótanács tagja, később (1554–1562) az ország nádora. Állandó lakhelye Sárvárton, birtokán volt. Innen utazott hivatali teendőinek ellátására gyakorta Pozsonyba, Bécsbe, Prágába, Nagyszombatba, hová éppen dolga szólította. Az utazásokon maga is, kísérete is kisebb-nagyobb szolgáltatásokat vett igénybe, megvásárolta a szükségeseket, és minderről a számadója pontos feljegyzést készített, hogy urának a kapott pénzről híven elszámolhasson.

Nádasdy és emberei azonban nem csupán átutazóban, hivatalos útjaik során érintették Győr-Sopron megyét. A megye területén lévő Nádasdy-uradalmak – hogy csak a legjelentősebb Kapuvár és Csepreg említették – számos „magánutazást” igényeltek. Azok ügyeinek intézése kapcsán nem „útijegyzetek”, hanem valóságos és az uradalmakkal összefüggő számadások kerülnek a számadó papírjaira.

Még a Vas megyében fekvő Nádasdy-birtokok (Léka, Egervár stb.) is több olyan számadói feljegyzés elindítói, melyek Győr-Sopron megye területére vonatkoznak, hasznosítható történeti adatokkal szolgálnak.

A térképre tekintvén, nem nehéz látni, hogy ezek az utazások, megszállá-

¹ Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1510–1550-es számadásaiból. Történeti-néprajzi füzetek. I–II. köt. Szerk. Belényesy Márta. Budapest, 1959.

sok és vásárlások gyakran érintették Győr-Sopron megye területét, és így az érintett városok és községek hiányzó gazdaságtörténeti adatait legalább részben, de mindenképpen hasznosan pótolják. Nem kivétel ez alól Sopron város sem, ha számára a följegyzések nem is egyedülállóak. Több oldalról megvilágítva a kisebb jelentőségű gazdasági tények is többet mondanak, hitelesebben dokumentálnak.

Egyáltalában nem lényeges, hogy kitől vagy kinek a számára jöttek létre e számadások. Az a döntő, hogy hitelt érdemlően tájékoztassanak. Tehát nem azért irányul rájuk a figyelem, mert a XVI. század egyik sokat és országos dolgokban szereplő személye számára készültek, hanem azért, mert familiárisai, fizetett szolgálói feljegyzéseikben híven adták vissza a tényeket, becsületük és hűségük a reájuk bízott pénz hovafoordításában és elkönyvelésében nem bírta őket csalárdságra. Ilyen módon a számadásaikban ránk maradt adatokat bizalommal kezelhetjük.

A számadásoknak a megye területére vonatkozó feljegyzései nem egyformán jelentősek, mennyiségileg ugyanakkor igen számottevőek. Ennélfogva inkább válogatott bemutatásuk, semmint betűhív közlésük látszott ezúttal hasznosnak, hogy később a helytörténet részleteinek kutatói figyelme reájuk irányíttassék, helyel-közzel már e bemutatásból is kielégíttessék. Minthogy a hangsúly a megye területére vonatkozó gazdaságtörténeti feljegyzések bemutatásán és nem az utazások célján vagy azok irányán van — nehézkes is volna ezeket a számadásokból pontosan nyomon követni —, az időrendi áttekintés látszik kézenfekvőnek.

2. 1544. március 25-én, *Cenken* bort vásárolnak 86 dénárért, részben az „étekbe”, részben „az uram asztalához”, részben pedig a kocsisoknak, a szakácsoknak és az ifjaknak (apródoknak). Ugyanezen napon *Fehéregyházán* (Donnerskirchen) hasonló céllal vásárolnak ismét bort 38 dénárért. Itt is éjszakázanak, mert a „gazdasszonynak szénáért és az ő boráért és gyertyáért és ló állásáért” (istállózásáért) 32 dénárt fizetnek ki. „Az ház népének innyok való pénzt” 60 dénárt adnak, a hámos („kocsis”) lovak számára pedig zabot vesznek 22 dénárért. A számadásokból egyébként ezúttal világosan kitűnik, hogy Pozsonyba igyekeznek.

1544. március 28-án 16 dénárt kap a *győri* révén a révész az átkelésért. *Győrött* vásárolnak „az abrakosnak” halat 8 dénárért, bort 58, „cipót és kenyeret” 12, babot² pedig ebédre 2 dénárért. „Az várbeli kapun állóknak uram hagyásából” 1 forint jut. Ugyanott kap Simonfi, „hogy az malomköveket az vízen hozatta költségére” 4 forintot.

1544. március 30-án *Kapuvárott* („Kapuban”) vannak. Itt kap János mester, „a *baboti* salétrom csináló”,³ „hogy magát segítse” 2 forintot, bizonyos Ferenc pedig, „hogy be nem érték volt estve Kapuba, hanem *Bogyoszlón* hált és ott költött az ifjakra”, 10 dénárt. Kapuban fizeti ki Rumynak is a számadó a 8 dénárt, „hogy uram Bodakon az révésznek pénzt adatott vele.”

1544. április 10-én *Sopronban* halat vásárolnak 38 dénárért.

1544. április 12-e ismét a *győri* révén találja őket, ahol a révésznek 12 dénárt fizetnek. Tehát 4 dénárral kevesebbet, mint március 28-án, ami arra enged

² Az emberi táplálkozásra alkalmas bab magyar neve az eddigi ismeretek szerint 1585-ben fordul elő először. Vö. Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Ep., 1967, *bab* címszónál. Itt 41 évvel korábbi adatot kapunk.

³ A salétromkészítés későbbi történetére vö. Csatka Endre: A salétromfőzés soproni múltjából. SSz. XIX. (1965), 274–279.

következtetni, hogy ezúttal kisebb létszámú csoport kelt át a vízen. Győrött egyébként ebédre költ a számadó. Kenyeret 8, rákot 3, mézet 5 dénárért vásárol. Szénára 2 dénárt ad ki. Ugyanitt ad „az vén embernek, hogy az oltóágat utánok hozta vala Sülyből” 10 dénárt.

Ugyanaznap Szil érintésével Kapuvárra visz az útjuk. Szilben a számadó bort hozat 12 dénárért, és annak a legénynek, aki őt a „kapui” útra kísérte 8 dénárt fizet.

Kapuvárott különböző személyeknek bér jellegű kifizetéseket eszközöl. A fizetés jogcímét nem jegyezte fel. Így Szemcseinek 4, Lovász Miklósnak 1, Pinnyáknak 1, Lovász Balázsnek, „az ki Kanizsáról az lovakkal jött volt” 1, Bontának 2, Gergely kocsisnak 1, István kocsisnak 1, a kulcsár taljának 1 forintot és a kis Pinnyáknak 25 dénárt fizet ki.

1544. április 16-án Cenkén, „hogy Bécsbe mentönk”, bort vásárolnak 56 dénárért, majd ugyanott hagymát 1, gyertyát 2, borjúhúst 14 dénár erejéig. Itt ad a számadó Török András deáknak 4, a szekérvezető Péternek 2, a szekérvezető Jánosnak 2 forintot. A rákövetkező két napot Bécsben töltik.

Hazafelé Sopronon át térnek meg, és ott 1544. április 19-én „az szekér, hogy megtörött vala, az kovácsnak adtam tőle” 12 dénárt. Itt vásárolnak két méczabot is 32 dénárért, és adnak a „gazdának ételért, italért, szénáért, kenyérért” 55 dénárt. Sárvárra igyekezvén, még ugyanaz nap bort töltenek Cenkén 20 dénárért.

1544. április 20-án már Sárvárott fizet ki 8 forintot a számadó „az maradék pénzből Beyczy Ambrusnak az ló árába, kit Lövőről Sárkánynak visszaküldtek volt Sopronná.”

1544. április 22-én, Ivánban „az ludfiakért, kit Sárvárra vittek” 95 dénár jár. Ugyanitt vásárolnak 3 dénárért „tikmonyat” (tojást).

1544. április 23-án Bodonhelyt rákért 8 dénárt, egy szatyorért 2 dénárt, borért 33 dénárt fizetnek ki.

Még ugyanaznap Győrött az útra kenyeret, foghagymát szereznek be 16 dénárért, „az palack tokbeli palackba” (tokos palackba) bort töltenek 20 dénárért és öt köből zabért 85 dénárt fizetnek, azaz köblönként 17 dénárt. A győri révész is meg a medvei révész is 12–12 dénárt kap az átkelésekért. Medvén még vásárolnak 10 dénár fejében „túrót, káposztát, tikmonyat”, és itt kapja meg Paladin Markó is a 10 dénárját, „kit uram az győri réven adatott vele.”

Közel egy hónapot töltenek el Komáromban, és csak 1544. május 22-ről van bejegyzés a számadásokban Győről, ahol „az palack tokba az útra bort” töltenek 42 dénárért. Kenyérre 10, vacsorára a sütni való pecsenyére 10, 2 pint ecetre 16, egy sóra 8 dénár szükségeltetik. Rajki János pordányi szolgálja számára a 2 köből zab Győrött ezúttal 28 dénárba kerül.

1544. május 23-án Pordányban (Rábapordány) kelt a feljegyzés, ahol „az abrakosnak való kenyérért” 12 dénárt ad ki a számadó.

1544. május 24-én már ismét Győrött kap a sáfár huszonöt pénzt (dénárt), „hogy konyhára valót szerezzen.” A győri ebédhez a borra, „az uram asztalához és az uramnak”, 66 dénár, „az ifjaknak és kocsisoknak és szakácsoknak” 24 dénár megy el borra. Ugyanez nap a győri réven 16 dénár a révészé. Még mielőtt elutaztak volna azonban „uram szükségére,” egy konc papirost vásárol a számadó 8 dénárért.

Nem sokat időztek Pozsonyban és Somorján, mert május 27-én már a medvei réven adnak „az révészeknek innyok való pénzt” és még aznap a győri révészek is megkapják az átszállításért járó 12 dénárt. Győrött kap a sáfár is „az nap hetven pénzt, hogy az lovásznak és kocsisoknak és az útra valami pecse-

nyét és kenyeret vegyen." Ebédre bort vesznek 36 dénár érőt, „az négy kocsi-beli lovaknak zabot” 28 dénárért, ami az eddigiek alapján 2 köből zab árát teszi ki. Még mindig aznap „hazajövet” — tehát Sárvárra mennek — „Szilben, hogy megállottunk vala, hozattam az uraimnak bort”, 12 dénárért. A sáfárnak is itt jut még 32 dénár, „kit az lovászoknak *Pordányban* (Rábapordány) adott költsé-
ségbe, hogy Sárvárra jöttek.”

1544. június 1-én „*Kapuban*” (Kipuvárott) Tollkötő Jánosnak fizet ki a számadó ura hagyásából 10 forintot. *Pordányban* bort hozat 46 dénárért, a kocsisoknak pedig, beleértve a komáromi kocsist is, együttesen juttat 5 forintot. *Bodonhelyt* ismét 12 dénár megy el borra, az urak számára. Ugyanaznap *Ikrényben* Szalainak jár a számadótól 50 dénár, „hogy Győrre vivé Horváti Novitynak az daru tollakat — költségére.”

A számadások feljegyzéseit nyomon követve, a június 2—június 6 között eltelt négy napot Nádasdy és számadója — természetesen a kísérettel együtt — Pozsonyban töltik, ahol sokféle szerszámot, ruhaneműt. papírost, porozót, fonalat, posztót és egyebet vásárolnak.

1544. június 6-án kelnek át a pozsonyi réven, 16 dénár a költsége, és még aznap *Szilben* vannak, ahol a kovácsnak két ló megpatkolásáért 12 dénárt fizetnek. Zabot is vesznek ugyanott „az 5 kocsi-beli lovaknak” 50 dénárért.

1544. június 7-én *Győrben* ebédre a kenyér 12 dénár, a vöröshagyma 2 dénár ára. Vettek ismét zabot „az 5 kocsi-beli lovaknak” 70 dénárért. — Félreértés ne essék, itt nem 5 lóról van szó, hanem 5 kocsihoz való lóról, amelyeknek számát nem részletezik. Ezt látszik alátámasztani ez a feljegyzés is, amely az e napon borra kiadott 32 dénárt indokolja: „és Győrön ebédre hozattam bort az ifjaknak és az öt kocsisnak.” Itt, *Győrben* töltet a számadó ecetet 16 dénárért, és ugyanennyibe kerül a mazsola is, amit ura a várba kéretett. Az ebédre csíkot is vásárolnak 6 dénár árát. — „... az borbélynak az ki vizet uram lábának csinált vala attól” 10 dénárt fizetnek. Este már *Pordányban* vacsoráznak, csíkot 8 dénárért, kenyeret 10, bort pedig 28 dénárért vesznek.

1544. június 8-át *Pordányban* töltik. Az ebéd kiadósnak látszik, mert a számadó két süldőt vesz 22 dénárért, egy fazék tejet 4 dénárért, kenyeret 9 dénárért, bort az ebédhez inni 26 dénárért, étekbe tenni 4 dénárért. Hozzáfűzi, hogy ebédre mindezt „mindnyájonknak”. Vacsorára már tehénhúsra ad ki 20 dénárt, abból főznek és pecsenyét sütnek.

1544. június 9-én ebédre még *Pordányban* vannak, az ifjak és a kocsisok csíkot és tejet 8, valamint kenyeret ugyancsak 8 dénár árát kapnak. A lovászok „hogy *Pordányba* jutának” kenyeret és tejet esznek, 5 dénár értékűt. A bor itt sem marad el 16 dénárért. Az este már Győrött, illetőleg *Medvén* éri őket. *Győrött* „az útra, vacsorára tehénhúst” és kenyeret vásárolnak. Az előbbi 32, az utóbbit 12 dénárért. Nádasdy fehér cipót kap *Győrött* 4 dénárért. Ugyanitt töltet még bort a számadó 24 dénár érőt és vásárol az útra gyertyát 2, petrezselymet és hagymát 3 dénár árát. Még aznap este *Medvén* is hozat bort „az uraimnak és az kocsisoknak és az ifjaknak” 20 dénárért. — Egy parasztember, „az ki az füvet az lovaknak hozta, innya való pénzt” 3 dénárt kap.

1544. június 10-én, *Medvén* egy fa kerék 28 dénárba kerül.

Másnap, 11-én, ugyancsak *Medvén* a számadóval 16 dénár ára halat vásároltat Nádasdy „az községnek”. — Itt nem *Medve* község egyetemére kell gondolni, hanem a kíséret egészére, közösségére.

Ebédhez a kenyér 8, a bor mindnyájuknak 60 dénárt tesz ki. *Medvétől Győrnek* visszafelé jövet, „megszállottonk egy faluban” — írja a számadó; ő maga bemegy a városba, hogy a lovaknak abrakot vegyen „és az kiknek adós-

sok voltonk". megadja, mit 2 forint fedez. Mielőtt Győrből az eddig meg nem nevezett faluba visszaindulna, vacsorára vesz halat, csíkot és rákot 20, kenyeret 16, hagymát 3 és urának fehér cipót ugyancsak 3 dénárón. És este, amikor Győrből visszatér, a borvásárlás feljegyzésében elárulja a falu nevét is, ahol megháltak. „Azon este hozattam Vámost vacsorára bort” 20 dénárért. A kocsisoknak és a lovászoknak 16 dénárt ad borra.

1544. június 12-én már reggel Győrött vannak. Az urának ebédre három ludfiat vesz 18 dénárón. A komáromi kocsisnak két istrángért 4 dénárt fizet. A komáromi legénynek a hám csináltatására 5 dénárt ad. Vacsorára az ura asztalára tyúkfiait vásárol 4 dénárért, a többiek 20 dénár ára tehéhhúst kapnak, amit részben sütve, részben főve fogyasztanak. A vásárolt 2 köpönyeg ára 7 forintot, a 10 szőrtarisznya ára 1 forint 42 dénárt tesz ki.

1544. június 13-át is Győrött töltik. „Az négy kocsigyőri lovagnak” zabra 40, szénára 12 dénárt adnak ki. A sáfár 1 forintot kap „az konyha szükségére”, este ismét 1 forintot. Nádasdy e napon vendégeket fogad, borra 2 forintot és 5 dénárt kell kiadni. A meggy, amelynek mennyiségét szintén nem jegyezték fel, 8 dénárba kerül. Egy konc papirosért most Győrben 10 dénárt adnak.

1544. június 14-én még Győrött ugyan, de már az útra vásárol a számadó: a három kocsisnak zabot 40 dénárért; „az Estván kocsisnak két estrángot és egy gyeplőt” 6 dénárért. A „kicsin” nadrágjáért 6 dénárt fizet. Aznap Pordányban fizet a győri kocsisnak 2 dénárt, Szilben pedig kenyeret 3, bort 24 dénárért vásárol.

1544. június 15-én, útban Kapuvár felé egy nyulat vesz a számadó urának 4 dénárért. Kapuban több napot időznek, de csak 20-án eszközöl ott a számadó kiadást: ura „hagyásából” a szili plébánosnak „öröm miséért” 50 dénárt ad.

A megyénk területétől való néhány napos távollét után, 1544. június 26-án ismét Kapuból keltezi kiadásait a számadó. E napon Nádasdy felesége is itt tartózkodik, mert itt ad át neki a számadó 1 forintot, hogy Baboton a salétromcsinálónénak adott pénzt megtérítse. A salétromcsináló legényeknek juttatott 25 dénárt is most, Kapuban téríti meg.

A következő napon, 27-én ugyancsak Kapuban fizet „szolgálattában” Beszerédi Györgynek 6, Irsai Jánosnak 10 forintot. A baboti embernek, Illés Estvännak a vemhek áráért 7 forint jár, Komlósinak pedig, „hogy az bátyjának sisakot vegyen” 1 forintot könyvelnek el. Még mindig Kapuban, 28-án Popicsnak ad a számadó 50 dénárt „maga szükségére.” A most említett emberek, ha nem is voltak kapuváriak — ezt e számadásokból nem lehet felderíteni — mindenesetre itt állottak szolgálatban ez idő tájt. A megyebeli ismerősök körét a számadás egy július 8-i feljegyzése is bővíti. Ezt mondja: „Registrum (jegyzék) az pénzről, kit Sennyey Ferenc Kapuból küldött Wági Boldisár által, az e pénz két száz forint volt.” — És következik a kiadási tételek felsorolása.

Hosszabb körmendi tartózkodás után egy-két nap Sárvárról telik el, majd 1544. július 24-én Ivánban kelt a feljegyzés, hogy Sárvárról Kapuba hivatván, ott bort vett 6 dénárért, ami akkortájt egy pint bor árának felelt meg.

Július 27-én Nádasdy is Kapuban van már, mert innen küld levelet „Botytyáni uram után”, a postakocsi költségébe 10 dénárt adván. — Másnap a kapuvári borbély kap 50 dénárt, „az ki uram fejét megmosta.” Szilveszter Jánosnak „maga segítségére 10, Hadaverdi Andrásnak „egy hó pénzt”, 24 forintot fizet ki a számadó.

A következő napokban is Kapuvárból kelteztetnek a kiadások. Július 29-én Tollkötő János kap szolgálatjába 10 forintot, Káldi Gergely pedig egy kocsiáért, „az ki az Bonta kocsiába jár” szintén 10 forintot. Bizonyos Márta

asszonynak, „az wenasszonnak” Nádasdy „akarattyából” fizet a számadó 11 forintot. Timsóra, „kivel az ló lábait mossák” 6 dénár könyveltetik.⁴ Július 30-án Sibrik Pál a költségére 1 forintot kap, hogy Batthyány után vitte a szekeret Kapuból Pozsonyba. Másnap a *csepregi* lakatgyártónak adott 20 dénár és a kapui kertésznének egy cipellőre juttatott 20 dénár szerepel a kiadások között.

1544. augusztus 2-án *Kapuban* Győrre készülődnek. Sibrik Pált a szállás fogadás végett küldik előre, költőpénzül 1 forintot kap. Nem tudni, hogy ki ment utána, mert a számadó posztvásárlás ügyében Bécsbe ment mindjárt másnapon, onnan visszatérve Sárvárott, Kapornakon és Kanizsán keltezi a kiadásait.

Csak augusztus 20-án költ *Pordányban* 55 dénárt ebédre, vásárol egy féket 10 dénárért, majd innen ismét Bécsbe utazik — Nádasdy kíséretében. — A bécsi tartózkodás hosszúra nyúlik. 1544. szeptember 13-án töltet bort 8 dénárért a számadó, hogy Komáromba indulnak. Nádasdy Kemendivel előbb még *Szilbe* ment. Szeptember 17-én indulnak Komáromból *Győrbe*, a medvei és a győri révén 12–12 dénárt fizetnek.

1544. szeptember 18-án *Győrött* az ebédhez főzni való húsrá 14 dénár, 3 kappanra 21 dénár, petrezselyemre és fokhagymára 4 dénár, a kenyérre 6 dénár fogy el. Vacsorára — egyebek mellett — a 3 tyúk 21 dénárba kerül. Bonta kocsis egy istrángot vesz 4 dénárért, a „kocsi kenni” való háj 6 dénárt emészt fel, a Nádasdy számára vásárolt pléh palack 32 dénárt igényel. Az esti gyertyára 2 dénár is elegendő.

Szeptember 19-én már *Kapuvárra* készülődnek Győrött a maguk és a lovak ellátásával; kenyérre 8, zabra 15 dénárt adnak ki. 28-án azonban ismét *Győrből* jegyzik a kiadásokat. Az e napi vacsorán pecsenye szerepel 12 dénárért. Másnap 6 dénárjával veszik a bor pintjét, de ezt már a komáromi útra töltetik. Még mielőtt Győrből elindulnának Magyar Kristófnak vesznek egy süveget 14 dénárért.

1544. október 5-én este érkeznek vissza Komáromból *Győrbe*. 8 dénár ára pecsenye és 2 kappan a vacsorakiadás. György szakács gondoskodik az ebédről is, a vacsoráról is, amelyekre egyenként és sommáza 50–50 dénár szerepel a kiadások között. 7-én az egész napi ellátás költségeit ugyancsak részletezés nélkül 4 forintban könyvelik el. Október 8-án Ferencnek, a sáfárnak reggel és este 1–1 tallért ad a számadó a konyhai szükségletekre, ő maga 2 ludat vásárolt 16 dénárért, és borra 60 dénárt számol el.

1544. október 9-én, változatlanul *Győrben*, a számadó maga vásárol papírost 8 dénár árát, ami egy konc papír értékének felel meg; vesz továbbá két „tikfiat” ugyancsak 8 dénárért. „... az mosónak, ki abroszt mit mosott” 12 dénárt fizet. Este vendégük volt, borra 32 dénár megy el.

1544. október 10-én *Győrött* Nádasdy költségére 3 lakatot vásárolnak 24 dénárért, bizonyos „Máriának” pedig, akit közelebbről nem jelölnek meg, egy süveget 14 dénáron. „Felsz Lénárt” trombitásainak 4 tallért, „az Horváti Novith trombitásainak” 11 tallért jegyeznek fel a számadásba.

Másnap, 11-én Magyar Kristóf kap egy forintot, hogy Kanizsára küldték. „Egy vízhez való korsót” 6 dénáron vesznek.

Október 12-én „az mészárosnak, kit rovásra hordattam ez ideig Győrött” 1 forintot ad a számadó.

⁴ A timsót már az ókori népi orvoslásban, főként összehúzó, vérzéscsillító hatása miatt használták. Vö. Wörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin u. Leipzig 1927-től, *Alaun* cím-szó alatt.

Október 13-án a vásárolt 2 konc papiros ára 16 dénárt tesz ki. Szalai János gyermeke, ki Győrre Nádasdyhoz levéllel érkezik, 10 dénárt kap. — Az abroszokat és a lepedőket mosónak ugyancsak 10 dénárt adnak. A Nádasdy számára vásárolt egy sáf lépésmézi ára 1 forint 10 dénár.

A következő napon, 14-én a *győri* kovács a Bonta kocsis lovának patkolásért 5 dénár bért kap. Az élelem és a bor árát csak sommázva jegyzik fel e napon is, mint a következőn is.

1544. október 16-án a számadónak *Pordányban* akadt dolga, és a kocsisnak, aki Győrről hozta, 25 dénárt fizet. Innen még aznap továbbutazik *Kapuba*, hol Gergely kocsis, „szolgálatában” 1 forintot kap. Egy tallért adnak Tatai Gergely kezéhez, „hogyma valami miveseket fogad vele”. Ez alkalommal nem sokat időznek *Kapuban*, másnap Egervárnak veszik az utat, és út közben egy vénasszonyt szánnak meg 10 dénárral. Az előbb említett Gergely kocsisnak Sárvárott „szegődésébe” két ingre 36 dénárt ad a számadó, tehát szolgálatáért a pénz fizetésén túl ruha járandósága is volt (november 7).

1544. november 13-án este érkeznek vissza megyénk területére, *Győrbe*. Élelemmel el vannak látva, csak borra költenek 17 dénárt. Másnap már fölkerekednek Komárom felé. De még *Győrött* vesznek szilvát 8, répát 4, istrángot 15, gyertyát 2, szénát már *Medvén* 20 dénáron. Komáromból Bécsbe visz az útjuk. Csak a karácsony előtti napon térnek meg Sárvárra.

1945. január 11-én *Kapuba* szinte csak azért utazik a számadó, hogy a szolgálati béreket kifizesse. Így kap Sárkány 10 forintot, Tamás kovács 10 forintot, Trombitás András 2 forintot, Dobos Albert 1 forintot, Fekete Péter, a rudas mester 3 forintot, Sixtus deák 3 forintot. Egy némának 20 dénárt juttat. Másnap már útban van Pozsony felé, hogy onnan ura parancsára Bécsbe igyekezzen vásárolni.

Megyénk területét a számadási feljegyzések csak március 13-án érintik ismét, amikor Sárvárról Pozsonyba menet *Cenken* át utaznak. 20 „pénzen” (dénáron) bort vásárolnak, majd 14-én éjjel — a széleskúti vendégfogadót elérni igyekezvén — két cenki embernek a kíséretért 8 dénárt fizetnek.

1545. április 1-én Pozsonyból jövet *Sopronba* érkeznek, ahol 72 pénzen harmadfél szapu zabot vesznek a lovaknak, és mielőtt *Cenkre* indultak volna 12 dénárért kenyeret vásároltak az útra. *Cenken* már csak a halat veszik 15 dénáron, és utaznak tovább Sárvár felé.

1545. április 8-án 58 *csepregi* ember dolgozik a Rába melletti irtáson. 5–5 dénárt kapnak fejenként e napra.

1545. április 17-én *Szergényben* a salétromcsináló „szolgálatába” adott 1 forint van feljegyezve.

Másnap *Csapodon* Harmat János lovászmester ugyanezen a címen ugyanennyit kap. *Kapuban* ugyanaznap Bosnyák és Hazug János szolgálak költségtérítésként 50–50 dénár juttatásban részesülnek.

1545. április 20-án a Rába mellett napestig az irtáson dolgoznak *Ivánból* nyolcan, *Peresztegről* tizenhárman; másnap *Ivánból* ugyanannyian, *Cenkről* kilencen, *Peresztegről* ismét tizenhárman; egy-egy napra mindannyian 5–5 dénárt kapnak.

1545. április 22-én az irtáson a munka folytatódik. Ugyanazok vesznek benne részt, akik az előző napon. Ezúttal egy-egy garast kapnak, ami dénárból az előző napi juttatásnak felel meg, azaz 1 garas = 5 dénár. — E napon azonban *Csepregről* nyolc „tizedes” is a munkán van, és ezek nevét, valamint a velük lévő emberek számát a számadó feljegyezte. Éspedig: Pintér János tizenegyedmagával, Krajczár Benedek tizenegyedmagával, Molnár Benedek „tizen-

kettőd" magával, Antal Tamás tizedmagával, Baranyai Lőrinc tizenegyedmagával, Kovács Benedek tizenegyedmagával, Walti Péter tizedmagával, Oswald János tizenkettődmagával. Fejenként 5–5 dénárt kapnak.

1545. április 23-án kilenc *Ivánból* való dolgozik az irtáson napi 5 dénár díjazással.

1545. május 10-én *Csapodon* egy pásztornak 9 dénárt adnak, de a számadásban nem indokolják. Ugyanitt Horvát Jánosnak, a lovászmesternek „szolgálatyában” fizetnek 2 forintot. Cenken e napon a konyhakocsira kast vesznek 16 dénáron. Ugyanitt a „tótoknak”, akik a Fertő mellett két törököt fogtak volt, egy forint jutalmat adnak.

1545. szeptember 30-án Pozsonyból *Sarródon* át igyekeznek Kapuba. A számadó ott vásárol bort 50 dénárért és tyúkot, tojást, gyertyát 25 dénáron.

Kapuban csak október 6-án jegyzi fel, hogy az abroszok, keszkenők és ingek mosásáért 14 dénárt fizet a mosónak.

Másnap a monyorókeréki lakatgyártó kap 50 dénárt.

Október 9-én a disznópásztor süvegje 14 dénárba kerül, 13-án pedig a mosásért fizet ki a számadó ismét 8 dénárt.

Hosszabb sárvári, majd pápai tartózkodás után december 18-án *Újkéren* át Bécsbe igyekeznek. Újkéren egy parasztembernek 4 dénárt adnak, hogy Palotához levelet vitt. A bort ugyanott 20 dénáron veszik.

December 19-én érkeznek *Sopronba*, hol halat 32, kenyeret és zsemlét 10 dénár érőt vásárolnak. A szekerek kenéséhez szükséges hájért 14 dénárt hagynak Sopronban.

Még aznap *Pordányban* (Vulkapordány) a gazdának borért, zabért, szénáért, kenyérért, fáért 1 forintot és 28 pénzt fizetnek. A „legénynek” 4 dénár „trinkgeltet” adnak. (E szó használata az egyébként magyar nyelven folyó számadásokban nem volna feltűnő, de a rákövetkező második feljegyzésben, ahol a wolteri gazdának, szállásadójuknak, megfizet a szolgálataiért, magyar nyelven sorolván fel a bort, kenyeret, szénát, zabot, ecetet és a konyhára való egyéb szükségességeket – humorosan hat a rövid feljegyzés: az „hauszgezindnek altam hat penzt.” Mindamellelt arra enged következtetni, hogy a számadó – Zoltán Imre – németül tudott. Így érthető az is, hogy Nádasdy miért küldi őt több ízben Bécsbe bevásárolni, és miért találjuk őt a bécsi utakon a kíséretben).

Viszonylag hosszú idő után, csak 1547 októberében (közelebbi dátum nélkül), amikor Bécsből jönnek, említik a számadások *Sopront*, ahol pecsenyét vesznek 10 dénáron, továbbá bort 21 krajcáron, tojást 1 krajcáron, valamint 2 krajcár ára szénát.

1547. november 5-én Nádasdy és kísérete *Sopronban* ebédel. Egy harcsát és két retket vásárol a számadó, továbbá zsemlét és kenyeret 10 dénáron, tojást 3 dénáron. A kocsisoknak 7 dénárt ad borra, maguknak pedig 4 dénár árát vásárol.

November 23-án – Pozsonyba menet – *Újkéren* ebédelnek, csak borra költenek 32 dénárt, és *Cenken* hálnak meg, ahol tehénhús pecsenyét vesznek 14 fontot 24 dénárért; gyertyát 4 dénárért és bort 35 dénárért. – A kimért marhahús fontjának ez az 1,6–1,8 dénárnyi ára ezekben az években állandónak látszik. Ugyanakkor 1 font viza 6 dénárba kerül!

Megyénk területét a számadások ismét hosszabb idő múltán említik. 1548. február 26-án, Lékán kap a *kapui* szekérvezető 16 dénárt, hogy halat hozott Kapuvárról. A *csepregi* lakatgyártónak is Lékán fizetnek ki 10 dénárt közelebbi megjelölés nélkül.

1548. március 2-án, *Csepregen* szánnak meg egy szegény embert 50 dénár-

ral. Ugyanott heringet vesznek 8 dénárón. Sárvárról Lékára menet *Csepreget* gyakran érintik. Március 13-án „két rendbeli deákoknak” adnak ott ilyen alkalommal 12 dénárt. Ugyanakkor vesznek Csepregeben 6 dénárjával 8 meszelyt, amiket magukkal visznek Lékára.

Március 20-án, Pozsonyba menet *Cenken* kapnak a kocsisok borra 5 dénárt, *Fehéregyházán* (Donnerskirchen) pedig gyertyát 3, kenyeret 8, bort 20, tojást 3 dénárón vásárolnak. A szállást adó gazda sóért, fáért, borért 12, a szolgálója szolgálatért külön 6 dénárt kap.

Négy nap múltán Pozsonyból Lékára jövet *Ruszt*on ebédelnek. Kenyérre 6, tojásra 3, borra 23 dénárt könyvelnek el.

1548. április 13-án, Lékán a *soproni* kocsis 80 dénárt kap, mert két toásót Sopronból Lékára visz. A toásó szolgálói 20 dénárt kapnak, hogy Sopronba, haza bocsáttattak. Április 15-én a két toásó is hazamegy Lékáról, 1–1 tallért kapnak; *Esegvári Farkas* kocsis pedig 50 dénár költséget, hogy őket Sopronba vitte.

1549-ben egy bécsi út során, amikor *Nádasdy* felesége december 2-án utazik oda, *Újkéren* vesznek bort 32, kenyeret 4 dénárón. Aznap *Cenken* egy szegénynek adnak 2 bécsi dénárt.

1550. február 25-én *Nádasdy* és kísérete *Sopronon* át hazaindul. Három kocsist fogadnak, akik a kocsik kenéséhez Sopronig szükséges háj vásárlásához 12 dénárt kapnak. Sáfár *Ferenc* másnap indul Sopronba, hogy szállást szerezzen.

1550. június 14-én, Bécsből jövet „*Köppordányban*” hálnak. A gazdának kenyérért, zsemléért, sóért, fáért, ecetért, gyertyáért, borért másfél forintot fizetnek. Másnap *Sopronban* zsemlét és kenyeret vesznek 20 krajcáron, tehénhúst 40 dénárón.

1550. augusztus 29-én ismét *Sopronban* vannak. 1½ font faolajért – amit étkezéshez használtak – 16 dénárt adnak. ½ font háj – kocsikenéshez – 4 dénárba kerül.

1551-ben a Sárvárott folyó posztóosztáskor bukkan fel *Kapuvár* neve. Szent György nap után való vasárnap (április 26) az úriak (értsd: apródok) és mesterek ruházatára *Sennyey Ferenc* kezéhez öt vég karáziaposztót küldenek *Kapuvárra*, május 7-én pedig ugyancsak *Sennyey Ferenc* kezéhez 25 rőf *nürnbergi* posztót küldenek *Kapuba* az ott lévő négy fogarasi oláh dolmányára és nadrágjára.

A számadások csak 1554. március 3-án említenek ismét megyénket érintő adatokat. *Cenkről* – Pozsonyba menet – *Horvátfaluba* megy előre főzetni a sáfár és víz magával 4 forint 90 dénárt és 2 bécsit (bécsi dénárt). *Sopronban* *Nádasdy Jakab* számára vásárolnak cipellőst 20 dénárón. *Horvátfaluba* felé menet árvíz van. Egy hrovátnak 4 dénárt adnak, hogy mutassa az utat a faluba.

1554. március 24-én egy *szentmiklósi* ember (*Fertőszentmiklós*) „tikfiakat” visz Pozsonyba *Nádasdy* háztartásába. Révpénzül, hogy átmenjen a *Fertőn*, 5 dénárt adnak neki.

3. A *Nádasdy*-számadások bemutatásában nem vezetett az a törekvés, hogy a Győr-Sopron megyei vonatkozású feljegyzések mindegyikét sorra vegyünk. Sokkal inkább az látszott célszerűnek, hogy *mindenfajta* feljegyzés szerepeljen a bemutatottak között. A helytörténet részleteinek kutatói meg fogják találni a módját, hogy elmélyülten megvizsgáljanak minden egyes feljegyzést.

Ez annál inkább szükséges és kívánatos volna, mert a megyénk területére vonatkozó feljegyzések adatainak forrásértéke a nem Győr-Sopron megyei adatokkal összehasonlítva jelentőségében csak nyerne. Példaképpen utalni lehet a papír árának meghatározására, illetőleg az írópapír értékének megállapítására. Papírt vásárolnak Győrben, Pozsonyban, Bécsben, Prágában. Mindenütt szaba-

tosan meghatározott mennyiségben és áron, időben sem mérvadóan hosszú időközben. A XVI. század közepére, 8–10 évi időközre a papír árának egész sora állítható össze. Azt nem is említjük, hogy éppen a papír árára a soproni számadáskönyvekben is, szinte évről évre fognak a kutatók megbízható adatokat találni. A Sopron városi számadások ismeretében nem alaptalan az a megállapítás, hogy a Nádasdy-számadások adatainak a soproniakkal való összevetése egy nagyobb tanulmány anyagául kínálkozik.

Szükségesnek véljük felhívni a figyelmet azok számára, kik ár- és bértörténetét iránt érdeklődnek, hogy több esetben meghatározott mennyiségű árukra (pl. hús³ bor, papír, stb.) és pontosan körülírt szolgáltatásokra (pl. mosás, patkolás stb.) megbízható forint~dénár adatokat, értékeket fognak találni.

Eppen ehhez és általában a számadások gyümölcsözőbb felhasználásához – minden egyéb fejtegetés mellőzésével – a magyar aranyforint értékét a vizsgált korszakban 140 magyar dénárban látjuk meghatározottnak. A garasnak mind a 4, mind az 5 dénáros „árfolyama” szerepel Egy krajcár 1,33 magyar dénár értékű.⁶

Nagyon egyoldalú volna a számadások bemutatása, ha nem történnék legalább utalás arra, hogy a számadások nem csupán ár- és bértörténeti vizsgálódásokra adnak anyagot. Nádasdynak és kíséretének utazásai például a Sárvár–Pozsony, Sárvár–Bécs, Sárvár–Prága, Sárvár–Nagyszombat, Sárvár–Győr vonalakon az időközben történt megszállások, vásárlások helyeinek feltüntetésével alapos következtetést engednek az akkor használt és a Győr–Sopron megyén átvezető utak megrajzolására.

Ezen túlmenőleg, hogy ismét csak példaképpen tegyünk utalásokat, az étkezéshez történt bevásárlásokból szinte ez étlapok összeállíthatók. A javadalmazásra kiosztott posztók minősége és mennyisége a ruházkodás tanulmányozásához ad kitűnő adatokat.

A számadások az 1550–1552. években volt posztóosztásokat részletesen megörökítették. Sok esetben nemcsak a posztó színét és mennyiségét tartalmazák, hanem azt is, kinek és mire osztottak posztót. Például szürke purpián posztóból Bálint deáknak egy felsőruhára valóul 4 $\frac{1}{2}$ rőföt adnak. Sarap János felesége egy szoknyára világoskék hosszú nürnbergi posztóból – ahogy ők mondják „löremberger”-ből – 7 $\frac{1}{2}$ rőföt kap. Egy dolmányhoz 7 rőf világoskék karázsia posztót, bélésül 5 rőf silány posztót mérnek. Egy gyermeknadrághoz 2 rőf volt elegendő, bélésül egy és egy fertály rőf.

A Kapuvárban és Csepregen akkor tevékenykedő személyekről nem egy esetben név szerint ad a számadás felsorolásokat, és ezek is meg egyéb adatok is sokban segítségére lesznek a helytörténeti kutatóknak. Az ivániai és csepregiek részvétele a rábaparti erdők irtásában, a folyómeder új malomhoz való megmunkálásában szintén becses adatközlése a bemutatott számadásoknak.

Elgondolkoztató, hogy az egyéb forrásokból megállapíthatóan élénk kereskedelmet űző Sopronban miért eszközölnek olyan ritkán és szinte jelentéktelen bevásárlásokat. E tekintetben Győr vagy akár Komárom inkább előtérbe nyomul, hogy Pozsony ne is említettessék. Egyébként a bevásárlások haszonnal tanulmányozható képet adnak akár Bécs, akár Prága áruválasztékára, illetőleg ezek hazai összehasonlítására.

⁵ A soproni városi húsellátásról, a XVI. század második feléből származó adatokkal, vö. Házi Jenő: Sopron város húsellátása 1470-ben. Városi Szemle XXX. évf.-ből kiny. Budapest, 1944.

⁶ Vö. Baraczka István: A hazai pénzrendszerek és pénzek történetéhez (1540–1560). Levéltári Közlemények XXXVI. 235–256. 1.

A soproniak is megteszik, hogy vas- és faárúkért (sínvas, deszka stb.) a szomszédos osztrák piacokat (elsősorban Bécsújhelyt) felkeresik, és ez azok termelési és nyersanyag-viszonyait mérlegelve, érthető.⁷

Sopronban ez idő tájt tiznél is több nagykereskedő működött. A gyér számban fennmaradt vámnaplók arról tanúskodnak, hogy kiterjedt külföldi kereskedelmi összeköttetések is voltak. Jelentős kiviteli és behozatali forgalmat bonyolítottak le. Velük egy későbbi részletes tanulmányban lesz érdemes foglalkozni. A soproni számadások pedig bőven szolgáltatnak adatokat a város áruválasztékára és az árakra; összehasonlítva a bécsi adatokkal, mai szóval sok tekintetben „versenyképesek” voltak, mégis kiestek az érdemleges vásárlások köréből. Két tényezőre maguk a Nádasdy-számadások engednek következtetni. Az egyik az, hogy Nádasdy az utakat este nem Sopronban metszi. A szomszédos „Kapu”-ban (Kapuvár) „otthon” van a szállás. A másik az, hogy Pozsonyban Nádasdynak ugyancsak háza van, Bécsben pedig minden egyes alkalommal hosszabban időzik, nemegyszer a felesége is Bécsben tartózkodik, és így kézenfekvő a választékkal bőven szolgáló Bécs előtérbe kerülése. Mindezek magukból a számadásokból kihámozhatók, és végül is nem jelentéktelen az idegenben való vásárlások összehasonlításokra alapot adó adattömege.

A kiragadott példák és témafölvetések arra irányultak, hogy a bemutatott és a helytörténeti szempontból értékes adatokat folyóiratunk hagyományaihoz hűen az érdeklődés körébe vonják és alátámaszzák a teljes anyag tanulmányozásának hasznát.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Dobos Tibor:

Műszaki — mérnöki és technikai — ellátottság Sopronban és környékén 1966-ban

1. A MTESz Soproni Intézőbizottsága 1966 elején felkért, hogy az Ifjú Műszakiak segítségével készítsem el az Intézőbizottsághoz tartozó területen, tehát a Sopron és Kapuvár környékén dolgozó műszaki értelmiség statisztikai adatainak feldolgozását. Tekintettel arra, hogy a Statisztikai Hivatal kiadványaiban nem állt rendelkezésre megfelelő adat, ezért kérdőívet bocsátottam ki. Az adatszolgáltatásban 197 üzem, vállalat, intézmény, termelőszövetkezet műszaki dolgozói vettek részt. A beérkezett kérdőívek száma 1082 db volt.

Az adatgyűjtést elsősorban a műszaki mérnöki, a felsőfokú technikai és technikai végzettségűek körében végeztük, az 1966. III. 31-i állapotnak megfelelően. Ezenkívül az állatorvosi, a gyógyszerészi képzettségűek adatait, továbbá az üzemeknél, a vállalatoknál működő közgazdasági technikumai végzettségűek adatait is feldolgoztuk.

A kérdőívek szakszerű kitöltését, továbbítását az üzemek, vállalatok, intézmények vezetői, személyzeti előadói ellenőrizték. Munkájukért ezúton is köszönetet mondunk.

A beérkezett 1082 db kérdőívből megállapítható, hogy kitöltésük nagyon lelkiismeretesen történt, az adatszolgáltatás megfelelő volt.

⁷ Ezzel kapcsolatban vö. Pickl, Othmar: Das älteste Geschäftsbuch Österreichs. Die Gewölberegister der Wiener Neustädter Firma Alexius Finck (1516—cca 1538) und verwandtes Material zur Geschichte des steirischen Handels im 15./16. Jahrhundert, Graz, 1966. Vö. még V. Kovács Sándor ismertetését: SSz. 1966, 287.

Különösen említésre méltó, hogy a megkérdezettek a kérdőívben szereplő, „munkaköre igényel-e mérnöki, vagy technikus végzettséget” kérdésre nagyon reálisan feleltek.

E munkát megelőzően hasonló feldolgozással nem találkozhatunk. Viszont ahhoz, hogy az illetékesek a műszaki káderkérdésben tisztán lássanak, szükség volt egy olyan felmérésre, amely a műszakiak szélesebb problémáit is felöleli. Szakáganként dolgoztuk fel, külön-külön a mérnöki, a felsőfokú technikus és technikus végzettségnek megfelelően a következő kérdéseket az 1966. III. 31-i állapotnak megfelelően:

1. A különböző képzettséggel rendelkezők megoszlása születési évük alapján.
2. A különböző képzettséggel rendelkezők korosztályának megoszlása az oklevél megszerzésének időpontja alapján. Az eltöltött szakmai gyakorlat.
3. A különböző képzettségűek alapfizetésének változatai.
4. A különböző képzettségűek mellékfoglalkozására vonatkozó kérdések.
5. A különböző képzettségűek munkakörére vonatkozó adatok.
6. A különböző képzettségűek megoszlása munkahelyük és a munkakörükben eltöltött idő alapján.
7. A különböző képzettségűek továbbképzése, az idegen nyelvekben való jártasságuk megoszlása.

A műszakiak létszáma:

A betöltött mérnöki munkahelyek száma	348 fő	
ebből férfi	318 fő	91,3%
nő	30 fő	8,7%
A felsőfokú technikus végzettségűek száma	48 fő	
ebből férfi	46 fő	95,8%
nő	2 fő	4,2%
A technikus végzettségűek száma	686 fő	
ebből férfi	531 fő	77,3%
nő	155 fő	22,7%

A feldolgozott adatok alapján a következő statisztikai összefoglalót adjuk:

2. Mérnökök

A mérnöki munkakörben lévők megoszlása születési évük alapján:

1938 után született	39 fő	11,5%
1933—38	69 fő	19,8%
1928—33	79 fő	22,7%
1923—28	60 fő	17,2%
1918—23	41 fő	11,7%
1913—18	20 fő	5,7%
1908—13	17 fő	4,8%
1903—08	18 fő	4,9%
1903 előtt született	5 fő	1,7%

Amint a fentiekből is kitűnik, az 1928 után születettek 53,7%-os aránya azt mutatja, hogy a fiatalabb korosztály megfelelő utánpótlásra enged következtetni. Az 1928—33 évben születettek részaránya a legnagyobb: 22,7%.

A mérnöki képzettségűek megoszlása az oklevél megszerzésének időpontja és az eltöltött szakmai gyakorlat alapján:

1— 3 év	42 fő	12,0%
3— 5 év	25 fő	7,2%
5—10 év	91 fő	28,1%
10—15 év	77 fő	22,1%
15—20 év	46 fő	13,2%
20—25 év	26 fő	7,4%
25—30 év	12 fő	3,4%
30— év	29 fő	8,6%

Az 1—10 éves szakmai gyakorlattal rendelkezők részaránya 54,3%, ami hasonlóan a fiatal műszakiak szerepét, más oldalról a fiatal műszakiakkal való törődés fontosságát mutatja. Az eltöltött szakmai gyakorlat részben a beiskolázást is kifejezi. Hiszen a beiskolázás függvényeként kapott az illető szakma megfelelő műszakit.

A mérnöki képzettségűek alapfizetése nagyon változó szintet mutat az egyes szakágak összehasonlításában. A legmagasabb szintet a bányá- és építész mérnökök érték el, a legalacsonyabbat az agrár jellegű mérnökök. Ezenkívül a gyógyszerészek és állatorvosok fizetése is meglehetősen alacsony szintet mutatott más szakágakhoz viszonyítva.

A mérnöki képzettségűek közül 33 főnek (9,2%) volt mellékfoglalkozása.

A mérnöki képzettségűek munkakörük alapján való megoszlása:

Megfelelő szakmában dolgozott	273 fő	78,4%
Rokon szakmában dolgozott	64 fő	18,3%
Nem megfelelő szakmában dolgozott	11 fő	3,3%
Munkaköre igényelt mérnöki végzettséget	324 fő	93,1%
Munkaköre nem igényelt mérnöki végzettséget	24 fő	6,9%
Munkahelye nem a lakhelyén volt	24 fő	6,9%

A fentiek ismerete rávilágít arra, hogy ún. „szakember felesleggel” rendelkezünk, hiszen a „nem megfelelő munkakörben” és a „munkaköre nem igényel mérnöki végzettséget” rovaton kb. 10% felesleg mutatkozik. Ez azt mutatja, hogy a mérnökök 10%-át nem megfelelő helyen foglalkoztatjuk. Ez a probléma elsősorban a földmérő, faipari, erdész, gépész, agrár szakágaknál jelentkezik.

A mérnöki képzettségűek munkahelyük és a munkakörükben eltöltött idő alapján való megoszlása a következő volt:

Munkahelyén dolgozott:

1— 3 éve	81 fő	23,2%
3— 5 „	39 fő	11,2%
5—10 „	116 fő	33,3%
10—15 „	64 fő	18,4%
15—20 „	37 fő	10,6%
20—25 „	6 fő	1,7%
25	5 fő	1,6%

Munkakörében dolgozott:

1—3 éve	102 fő	29,3 ⁰ / ₀
3—5 „	63 fő	18,1 ⁰ / ₀
5—10 „	103 fő	29,6 ⁰ / ₀
10—15 „	45 fő	12,9 ⁰ / ₀
15—20 „	19 fő	5,4 ⁰ / ₀
20—25 „	9 fő	2,5 ⁰ / ₀
25	7 fő	2,2 ⁰ / ₀

A fentiekből kitűnik, hogy 5—10 évig a legmagasabb az arányszám a munkahelyén és munkakörében dolgozók viszonylatában egyaránt. Szakmai szempontból a fenti százalékos megoszlás alapján megfelelőnek mondható az azonos munkakörben és munkahelyen eltöltött szakmai gyakorlat. A mérnöki képzettségük továbbképzésével kapcsolatos megoszlás:

Második diplomával rendelkezik:	40 fő	11,5 ⁰ / ₀
Szaktanfolyamot végzett:	134 fő	38,5 ⁰ / ₀

Különösen hiányolnunk kell a mérnöktovábbképző tanfolyamokat. E téren lemaradás mutatkozik. A szaktanfolyamok kisebb mérvű szakmai továbbképzést biztosítottak. A mérnöktovábbképző tanfolyamok megszervezése elsősorban a MTESz feladata.

Az idegen nyelvekben való jártasság megfelelőnek mondható. Elsősorban a német nyelvben magas fokú a képzettség. 165 fő beszéli alap-, közép-, illetve felsőfokon (47⁰/₀). Ezt követi az orosz nyelvtudás: 55 fő (16⁰/₀); majd az angol: 26 fő (8⁰/₀) és a francia: 16 fő (4⁰/₀). Több nyelven 91 fő (26⁰/₀) beszél.

3. Felsőfokú technikai végzettségük:

A felsőfokú képzettségük megoszlása születési évük alapján:

1938 után született	14 fő	35,8 ⁰ / ₀
1933—38 „	7 fő	17,9 ⁰ / ₀
1928—33 „	5 fő	12,8 ⁰ / ₀
1923—28 „	6 fő	15,7 ⁰ / ₀
1918—23 „	5 fő	12,8 ⁰ / ₀
1913—18 „	1 fő	2,5 ⁰ / ₀
1908—13 „	1 fő	2,5 ⁰ / ₀

A felsőfokú technikai végzettségűeknél az 1928 után születettek részaránya 66,5⁰/₀. A legfiatalabb korosztály, az 1938 után születettek 35,8⁰/₀-ban vannak képviselve.

A felsőfokú technikai végzettségük megoszlása az oklevél megszerzésének időpontja és az eltöltött szakmai gyakorlat alapján:

1—3 év	35 fő	90,0 ⁰ / ₀
3—5 év	2 fő	5,0 ⁰ / ₀
5—10 év	2 fő	5,0 ⁰ / ₀

Amint a fentiekből kitűnik, egytől három éves szakmai gyakorlattal 90⁰/₀ rendelkezik.

Az alapfizetés tekintetében az agrár felsőfokú technikusok fizetése volt a legalacsonyabb.

A felsőfokú technikummal rendelkezők közül mindössze egy főnek (2,5%) volt mellékfoglalkozása.

A felsőfokú technikusok képzettségük munkakörük alapján való megoszlása:

Megfelelő szakmában dolgozott	28 fő	71,7%
Rokon szakmában dolgozott	8 fő	20,5%
Nem megfelelő szakmában dolgozott	3 fő	7,8%
Munkaköre igényelt felsőfokú technikus végzettséget	38 fő	97,4%
Munkaköre nem igényelt felsőfokú techn. végzettséget	1 fő	2,6%
Munkahelye nem a lakóhelyén volt	14 fő	35,8%

A fentiek rávilágítanak arra, hogy ez esetben is több szakember nem a szakmájában foglalkozott (7,8%). A rokon szakmában 20,5%-a dolgozott. Ez elsősorban az agrár- és öntőszakmákban jelentkezett.

Figyelemre méltó, hogy 35,8%-a vidékről járt munkahelyére.

A felsőfokú technikusok képzettségük munkahelyük és a munkakörükben eltöltött idő alapján való megoszlása a következő volt:

Munkahelyén dolgozott:

1— 3 éve	18 fő	46,1%
3— 5 éve	2 fő	5,1%
5—10 éve	6 fő	15,6%
10—15 éve	8 fő	20,5%
15—20 éve	4 fő	10,2%
20—25 éve	— fő	—%
25—	1 fő	2,5%

Munkakörében dolgozott:

1— 3 éve	19 fő	48,7%
3— 5 éve	5 fő	12,6%
5—10 éve	6 fő	15,6%
10—15 éve	6 fő	15,6%
15—20 éve	2 fő	5,0%
20—25 éve	1 fő	2,5%

A felsőfokú technikusok végzettségük továbbképzésével kapcsolatos megoszlás:

Második diplomával rendelkezett:	4 fő	10,2%
Szaktanfolyamot végzett:	8 fő	20,5%

Az idegen nyelvekben való jártasság már kívánivalót hagy maga után.

4. Technikumi végzettségűek:

A technikumai végzettségűek megoszlása születési évük alapján:

1938 után született	248 fő	35,6%
1933—38	135 fő	19,4%
1928—33	110 fő	15,8%
1923—28	94 fő	13,5%
1918—23	68 fő	9,8%
1913—18	24 fő	3,4%
1908—13	11 fő	1,7%
1903—08	5 fő	0,8%

Az 1928 után születettek részaránya 70,8%. Tehát a műszakiaknál a technikus szinten a legmagasabb a fiatalok részaránya. A technikumai végzettségűek megoszlása az oklevél megszerzésének időpontja és az eltöltött szakmai gyakorlatuk alapján:

1— 3 év	241 fő	34,6%
3— 5 év	123 fő	17,7%
5—10 év	178 fő	25,6%
10—15 év	83 fő	11,9%
15—20 év	27 fő	3,8%
20—25 év	19 fő	2,7%
25—30 év	14 fő	2,0%
30—	10 fő	1,7%

A 10 éven belül végzettek 77,9%-os részaránya a fiatal technikusokkal való aktívabb foglalkozást igényel. Különösen aránytalanok az alapfizetések. A közgazdasági technikusok alapfizetése volt a legalacsonyabb. Hasonló alacsony szintet mutatott az agrár jellegű technikusoké (erdész, agrár) és a vegyészeké. Legmagasabb volt az építészeké, mintegy 46%-kal magasabb a legalacsonyabb alapfizetésű szinthez viszonyítva. A technikumai végzettségűek munkakörük alapján való megoszlása:

Megfelelő szakmában dolgozott	520 fő	74,8%
Rokon szakmában dolgozott	104 fő	14,9%
Nem megfelelő szakmában dolgozott	71 fő	10,3%
Munkaköre igényelt technikusai beosztást	574 fő	82,8%
Munkaköre nem igényelt technikusai beosztást	121 fő	17,2%
Munkahelye nem a lakhelyén volt	145 fő	20,9%

A fenti adatokból látjuk, hogy a technikusok foglalkoztatása nem volt megfelelő, mintegy 27,5%-a nem dolgozott megfelelő szakmában, illetve munkaköre nem igényelt technikusai végzettséget. Különösen a gépész, textil és agrár szakágak technikusait nem foglalkoztatták végzettségüknek megfelelően. A vegyész és földmérő technikusokon kívül minden szakágban jelentkezett ez a probléma. E téren tehát felül kell vizsgálni a technikusok foglalkoztatását. Ez természetesen felhívta a figyelmet a beiskoláztatás mértékére is.

A technikusai végzettségűek munkahelyük és a munkakörükben eltöltött idő alapján való megoszlása a következő volt:

A munkahelyén dolgozott:

1— 3 éve	134 fő	19,4%
3— 5 éve	104 fő	14,9%
5—10 éve	187 fő	26,9%
10—15 éve	107 fő	15,4%
15—20 éve	107 fő	15,4%
20—25 éve	38 fő	5,4%
25—	18 fő	2,6%

Munkakörében dolgozott:

1— 3 éve	275 fő	39,5%
3— 5 éve	151 fő	21,7%
5—10 éve	162 fő	23,3%
10—15 éve	69 fő	10,0%
15—20 éve	31 fő	4,4%
20—25 éve	4 fő	0,6%
25—	3 fő	0,5%

A fenti táblázat rávilágít arra, hogy 5—10 évig a jelenlegi munkahelyükön dolgozók száma 26,9%-ot tett ki. Viszont a jelenlegi munkakörben 1—3 év közötti ideig dolgozók részaránya 39,5%. Tehát elég magas volt azoknak a száma, akik kevés szakmai gyakorlattal látták el munkakörüket.

A technikai végzettségük továbbképzésével kapcsolatos megoszlás:

Második diplomával rendelkezett	14 fő	2,0%
Szaktanfolyamot végzett	226 fő	32,5%

A szaktanfolyamon való részvétel elfogadhatónak mondható. A kérdőívek kitöltésénél azonban sokan kérték továbbképző tanfolyamok indítását. Az üzemeken túl, elsősorban a MTESz és TIT szervezésében, az igényeknek megfelelően kellene megszervezni a technikusok számára is a továbbképző tanfolyamokat.

Az idegen nyelvben való jártasság elég alacsony szintet mutatott. Német nyelvből 140 fő (20%), orosz nyelvből 55 fő (8%) beszélt alap-, közép- vagy felsőfokon. Az angol és francia nyelvismeret elenyésző volt. Több nyelven mindössze 51 fő (7,5%) beszélt.

A műszaki szakemberek statisztikája tehát több ellentmondásos kérdés megoldására hívta fel a figyelmet. Ezzel a rövid értékelő összefoglalóval több oldalról szeretnénk volna bemutatni a Sopronban és környékén dolgozó műszakiak főbb adatait az 1966. évi állapotnak megfelelően.

Az azóta eltelt időben sok probléma megoldódott. Mindenekelőtt az alapfizetések emelése terén történt változás, és Sopron nagyarányú iparfejlesztése lehetővé tette, hogy az egyes szakágakban a műszakiak mindinkább végzettségüknek megfelelő munkát végezzenek. Az azóta eltelt néhány évben egyes szakmák (mint pl. a textil-műszaki) hiánnyal küzdenek. A jelenlegi műszaki ellátottság kb. 5%-kal magasabb, mint az 1966. évi. Megállapítható, hogy a még 1966-ban meglévő hiányosságok — ha erre jelenleg konkrét adataink nincsenek is — nagyrészt megszűntek, vagy szűnőfélben vannak. Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével a műszakiak mindinkább aktív részesei, vezetői, irányítói annak a munkának, amelyet dolgozó népünk joggal elvár tőlük.¹

¹ Dobos Tibor: Mérnök- és technikus ellátottság a MTESz soproni Intézőbizottságához tartozó területen. Sopron, 1967; uő.: Mérnökök és technikusok címtára a Soproni MTESz Intézőbizottság területén. Sopron, 1967 (Az Erdészeti és Falpari Egyetem Jegyzetsokszorosító részlegénél megjelent kiadványok).

Blaha Lujza és vetélytársai a soproni színpadon

Még zengett a város Jászai Mari vendégjátékának sikerétől, amikor 1885. dec. 1-én Blaha Lujza,¹ a nemzet csalogánya megérkezett a soproni vasútállomásra, ahol a Színpártoló Egyesület vezetősége és nagy tömeg fogadta forró lelkesedéssel. Blaha Lujza valamikor már játszott a soproni színpadon nevelőapja vezetéknevén — mint Kölesi Lujza — gyermekszerepeket, így 1860 tavaszán Hidassy Elek társulatánál, 1861-ben pedig Szigeti Imrénél.² Különös véletlen, hogy ezekben az években e társulatoknak tagja volt Tamássy József³ is, aki később a Nemzeti Színházban, azután a Népszínházban Blaha Lujza állandó partnere lett, kettőjük különleges egyénisége, romantikus játékmódora vitte diadalra a népszínművet.

Blaha Lujza dec. 2-án lépett a soproni közönség elé, eljátszva híres szerepét, a Török bírónét (Csepreghy Ferenc: A piros bugyelláris), 3-án az Eleven ördög c. operettben lépett fel, 4-én pedig Millöcker Koldusdiák c., sokat játszott operettjében búcsúzott. Az Eleven ördög szövegírója, Deréki Antal⁴ 1881-ben Sopronban is színészkedett, komponistája, Konti József⁵ 1884-ben a soproni német társulat karmestere volt.

A „Sopron” (dec. 2.) tárcarovatában „Echo” (Latkóczy Mihály álneve) színházi csevegése vezette be Blaha Lujza vendégszereplését, az előadásokról pedig a dec. 5-i és 9-i számban „R” jelzéssel Újváry Béla ír tudósítást. A soproniak minden este megtöltötték a nézőteret, s ritkán tapasztalt lelkesedéssel ünnepezték a művésznőt. Már első megjelenésekor is éljenzés, tapsvihár fogadta, s a zsinórpaddalról leengedték a Színpártoló Egyesület koszorúját. Páratlan magyaros játéka, dalai a legnagyobb sikert aratták, írja a tudósító. Eleven ördögét szeretetreméltóság, pajzán játékoság, diszkrét humor jellemezte, a Koldusdiák-beli énekszámait pedig a közönség alig győzte meghálálni. A lap a helyi szereplőkkel meg van ugyan elégedve, de megjegyzi, hogy az operett gyenge oldala a társulatnak, többet nem is lehet kívánni tőle.

Dec. 5-ére Almásy Tihamér (Balogh Tihamér orvos írói álneve) Tót leány c. gyenge darabját hirdették, ebben Blahánénak hálás szerepe lehetett volna. A közönség abban a reményben töltötte meg a színházat, hogy Blaháné játszik. Erről valóban volt szó, de Blaháné nem vállalta a fellépést — az utazás és a próbák kifárasztották —, s így „véget értek az aranylujzai vagyis az aranjuzai szép napok”, írja szellemesen Újváry Béla. Az Oedenburger Zeitung nem vett tudomást Blaha Lujza szerepléséről, ellenben a linzi színházról közölt tudósítást.

Blaha Lujza 21 éves korában, 1871-ben került a Nemzeti Színházhoz, játszott operettben, leginkább népszínműben, énekelt operában (Auber: A fekete dominó) és ala-

1 Blaha Lujza (1850–1926) első férje és tanítómestere Blaha János színházi karmester volt: bár még kétszer ment férjhez, Blaha nevét tette halhatatlanná. 1871-től a Nemzeti Színház tagja volt, s e minőségben szerepelt 1875–1908-ig a Népszínházban.

2 Csatkai Endre: A soproni magyar színészet története 1841–1950. Sopron 1960.

3 Tamássy József (1835–1892) 1870-től a Nemzeti Színház tagja, 1875-től a Népszínházé. 1888-ban szélütés érte. Közel két évtizedig volt Blaháné partnere.

4 Deréki Antal (1849–1931) vidéki színész és igazgató. Később a színészkedést abbahagyva lapot szerkesztett, darabokat, színházi emlékezőségeket írt.

5 Konti József (1852–1905) lengyelországi születésű zenész, több, sikerrel játszott operett komponistája. 1876 óta élt Magyarországon, a Népszínház, majd a Király-színház karmestere. Itt vezényelte a János vitéz első ötven előadását. Bókay János állított neki szép emléket az Egy rózsaszál szebben beszél c. regényében.

kította Puckot a Szentivánéji álomban (Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története Ipest 1937). A Népszínház megnyitásakor (1875) a Nemzeti Színház Blaha Lujzát és több társát átengedte az új színháznak, amely az operett és a népszínmű otthona lett. Természetes következmény volt, hogy a közönség egy része is átment az új színházba.

Az első népszínmű, Szigligeti Szökött katonája 1843. nov. 25-én szólalt meg a Nemzeti Színházban, az operett pedig 1860-ban vonult be oda Offenbachhal. Blaha Lujza egyéni kedvessége, bája, vidámsága, tűzrőlpattant temperamentuma mindkét műfajban diadalmaskodott, de igazi életeleme a népszínmű volt, ennek volt koronázatlan királynője mindaddig, amíg a századfordulón a műfaj önmagát ki nem élte, más szóval, amíg Blaháné a szerelmes szerepekből ki nem öregedett. A dicsőségben méltán osztozott vele Tamássy József, aki a színházon kívül is fokossal, cifraszűrben járt, s mélyen lenézte az operettet.

A népszínművet az irodalomtörténeti értékelés már régen elmarasztalta. Ezt az értékelést Benedek Marcell így foglalja össze (Irodalmi lexikon. Bp., 1927): „Mesterseges világot alkotott, érzékeny szerelmesekből és egyéb állandó típusokból örökös vasárnappá varázsolta a falut.” Ezt tette Blaháné is abban az irreális, stilizált világban, amit a népszínmű jelentett. Egy távolba vesző romantikus kor szülötte volt, de színháztörténeti jelentősége tagadhatatlan. A „Sopron” 1887. dec. 31-i számában a színiévadra való visszapillantás keretében olvassuk a következőket: Az operett nem kell Sopronban, de e téren egyébként se konkurrálhatunk a német társulatokkal Marad a dráma és a népszínmű. Különösen utóbbira van szükség, mert a német színház ilyet nem tud produkálni.” A cikket (—) jelzéssel valószínűleg Újváry Béla írta. A jól felszerelt, jól szervezett és százados tapasztalatokkal bíró német társulatokkal az operában, operettben, sőt a drámában is nehéz volt versenyre kelni, népszínművet azonban csak a magyar színészek játszottak és Blahánét csak a magyar színházban lehetett hallani.

A soproni Színpartoló Egyesület 1887 tavaszán nagy fába vágta a fejszét: pénzre lévén szüksége, elhatározta, hogy műkedvelőkkel előadja a Falu rosszát, Tóth Ede pályadíjnyertes népszínművét, és Finum Rózsi szerepére felkéri Blahánét. A rendezést Újváry Béla vállalta, felesége kapta Feledi Boris szerepét, Göndör Sándorét apám. Berecz Ábel, a kántortanítóét dr. Gaár Vilmos, a „Sopron” szerkesztője, a csendbiztosét Strompf Gyula líceumi tanár, aki a diáktársadalomban is a csendbiztos szerepét képviselte. Az ugyancsak műkedvelőkből álló zenekart Kossow Jenő vezényelte. Az előadást május 22-ére és 23-ára tűzték ki, a jegyek elővételben elfogytak. Blaháné elfogadta a meghívást és május 21-én megérkezett. A Sopron május 25-i számában a tudósító köszönetet mond Blaha Lujzának, hogy a műkedvelőket megtisztelte közreműködésével, hangsúlyozva: mennyire elragadta a közönséget. A többi szereplő a legnemesebb ambíciótól vezérelve igyekezett a feladatnak megfelelni. A lap következő számában (V. 28.) „őszinte csevegés” foglalkozik a Falu rosszával. Aláírása: Lyukas Mogyoró, vagyis a kezdőbetűknek megfelelően: Latkóczy Mihály. Az ország legfinomabb Finum Rózsija ragyogott, írja, olyan asszony, akibe Göndör Sándor kivételével minden magyar ember beleszeret. Ez az egy is csak azért kivétel, mert Tóth Ede így akarja. Sorra veszi a szereplőket, a rendezőt, a karmestert, a sügőt és mindenkiről tud valami huncutságot. Bizonyára szellemes célzásai ma már nem fejtethők meg. Göndör Sándor alakítójának jó szívvel tanácsolja, ne növecsse meg többé a szakállát. E mondatnak az a magyarázata, hogy apám egész életében kurtára nyírt korszakállt viselt, s Finum Rózsi kedvéért kénytelen volt leborotváltatni. Apám egyébként: sose beszélt erről a szereplésről, ha kérdeztem, nem válaszolt, csak mosolygott a bajusza alatt. Másoktól hallottam, hogy túlságosan sok volt a próba és az előadásra apám alaposan berekedt. No de Blaháné bizonyára énekelt helyéite is. A második előadást társasvacsera követte, ott Blaháné megígérte, hogy a Piros bugyellárist is eljátssza a műkedvelő gárdával, erre azonban nem került sor.

Az Oedenburger Zeitung kivételes ünnepségnak mondja a két színházi estét, amelyet emelkedett hangulatban kellett élvezni. Blaháné már megjelenésével megragadott minden szívet, hatása jelenetről jelenetre emelkedett, a legtakarosabb „menyecske”, szép éneke szívhez szól, jókedvet teremt, elragad és elvarázsol. Megdicséri a műkedvelőket is szorgalmukért, érdemes teljesítményükért. Hivatásos színészekről is láttunk már gyengébb előadásokat, írja. Göndör Sándorról az az véleménye, hogy a szövegrészben sokkal jobb volt, mint az énekekben. Igazi falurossza volt, írja, s nem tudni, hogy ez dicséretnek vehető-e, hiszen apám politikai ellenfele volt a lapnak. A két előadás bevétele 1206 frt volt, ebből 422 frt a tiszta haszon, melyet a színtársulat segélyezésére szolgáló összeghez csatoltak. 1886-ban például 2050 frt-tal segítette a Színpártoló Egyesület a társulatot.

Blaha Lujza egyedülálló volt a maga nemében, mégis voltak vetélytársai, új erők törtek előre. Ezek közé sorolható Hegyi Aranka, a legszebb magyar színésznők egyike, és különösen Pálmay Ilka, aki a múlt század végén Jászai és Blaháné mellett a harmadik tündöklő csillag volt a magyar színészet egén. Véletlen, hogy 1887 decemberében Somogyi Károly színigazgató meghívására először Pálmay Ilka, utána Hegyi Aranka jelent meg a soproni színpadon.

Pálmay Ilka⁶ dec. 5-étől kezdve öt estén át szerepelt, öt estén át zúgott a taps és hullott a virág. Műsora: Lecocq „Nap és hold” c. divatos operettje, a Csókon szerzett völegény (Szigeti népszerű darabja), Hervé Nebántsvirága, melyben Újváry szerint „az alamuszi macskák legaranyosabb példánya volt”, Szigeti Nőemancipációja és Sullivan angol operettje, a Mikado. Újváry így hódol a Sopron dec. 7-i számában: „Láttuk Pálmayt, akit a közönség üdvöskéjének, a kritika nebántsvirágának tartanak s aki ide varázsolta szépségét, kedvességét, páratlan pajkosságát.”

Hegyi Aranka⁷ dec. 28-án Lilit játszotta (Hervé) és Szaffit a Cigánybáróban (Strauss). Ismét megtelt a színház, ismét hullott a virág és Újváry Béla ismét hódolt: „Dalaiban lélek, finom árnyékolás, igazi értelem van... Szaffi minden dalát, minden jelenetét tapsvihar követte.” Hegyi Aranka a helyi társulat tagjait is magával ragadta, s „még a gyenge is jónak tetszett”, írja a Sopron. Sajnos Újváry ezúttal sem hatol a művészi ábrázolás lényegéig, s elszalasztja azt a ritka alkalmat, hogy összehasonlítást tegyen a népszínházi triumvirátus (Blaha—Pálmay—Hegyi) külön-külön ragyogó tagjai között, akik egy éven belül Sopronban is megszólaltak. A 20-as, 30-as években még gyakran láttam Pálmay Ilkát a pesti utcán, idős korában is megőrizte bájosságát, s hibátlan alakja után akkor is megfordultak az emberek.

A század elején a népszínmű a végét járta, realisabb igényű közönség ült a nézőtérén, új csillagok jelentek meg, Küry Klára fénykorát élte, megjelent Fedák Sári izgalmas egyénisége, Blaháné viszont már 54 éves volt. Országos körútra indult, hogy búcsút vegyen szerepeitől és azoktól, akiknek évtizedeken keresztül csalóányuk volt. 1904-ben ennek a körútnak volt egyik állomása Sopron. Bizony a fogadtatás nem olyan volt, mint régen, az állomáson nem várta se virág, se szónoklat, s csak a harmadik estén telt meg a nézőtér. A Soproni Napló (IV. 28.) lelkesen üdvözlö a csalóányt, aki elhallgatni készül, de kifogásolja a kulturális egyesületek és a fiatalság távolmaradását. Blaha Lujza ápr. 24-én Bokor József történelmi tárgyú zenés darabjában, a Kurucfurfangban lépett fel, s a „Sopron” névtelen tudósítója szerint „Elérhetetlenül magas művészettel, gyönyörűen játszott, énekelt. Tehetségét, művészi erejét, elbájoló kedvességét mindenki ismeri.” Második este a Szókimondó asszonyság

⁶ Pálmay Ilka (1860–1945) a múlt század két utolsó évtizedének ünnepelelt operettprimadonája, aki népszínművekben is szerepelt. 1881-től a Népszínház tagja, később csak egyes szerepekre szerződött, szerepelt Bécsben és Amerikában is.

⁷ Hegyi Aranka (1855–1906) exotikus szépség, 1879-től a Népszínház tagja.

(Sardou) hálás címszerepét aranyos humorral alakította. Tisztelői hatalmas koszorúval jutalmazták, ezt Blaháné másnap délelőtt a Széchenyi-szoborra helyezte. Ápr. 26-án a közönség búcsúzásképpen végre a Tót leányban láthatta, nem is fogvott ki az ünneplésből, s Blahánét a tömeg még az utcán is elkísérte, amire Sopronban csak ritkán került sor. „Hódoló bámulattal néztük gyönyörű alakítását és fájt a szívünk, hogy Blaha Lujza búcsúzik birodalmától”. A búcsúesten az egyesületek koszorúí és a tisztelők virágbokrétaí borították a színpadot. Az Oedenburger Zeitung szerint is leírhatatlan volt a siker: Blaháné még mindig az a szép asszony, akit az egész világ ismert, mint Madame Sans-Gêne élethű ábrázolással brillírozott s a Tót leányban diadalmaskodott, amit önmagából hozzáad a szerephez, az maga a színészi tökéletesség.

A Kurucfurfang előadásán gyerekfejjel voltam a nézőtérén. Csak annyira emlékszem, hogy valaki sötétkék pruszlikban, bokorugró szoknyában, piros kötényben, gyöngyös pártában perdült ki a színpadra, s az volt Blaháné. Talán egy évtizeddel később a Nemzeti Színházban mint bájos nagymamát láttam Csiky Gergely darabjában. Ugyanabban az időben valamilyen újságírói megbízással kerestem föl. Az Emke kávéház fölött lakott, tágas, múzeumnak beillő lakásban, melynek ablakai az egykori Népszínház épületére néztek, oda, ahol dicsőséges művészi pályája lezajlott. Csathó Kálmán írja Ilyennek láttam őket c. könyvében (Bp. 1957): „1908-ban a régi hajlékából kitelepített Nemzeti Színház mintha csak utána akart volna menni Blahánénak, beköltözött ideiglenesen a Népszínház épületébe”. Új szerepet is játszott: Móricz Zsigmond Sári bíró című darabjában a bírónét. A darabot Csathó rendezte s így ír róla előbb említett könyvében: „A Sári bíró próbáin döbentem rá, hogy ez »a nemzet csalogánya« micsoda kiváló, nagy drámai művésznő, aki akkor is méltán foglalhatott volna helyet mint legelső rangú nagy művésznő a legnagyobbak között, ha sohasem énekelt volna... Mindent meg tudott csinálni a színpadon, amivel egyénisége nem volt ríktó ellentétben, volt szíve, humora, jellemábrázoló vagyis alakító képessége.”

Az említett vetélytársak közül Küry Klára⁸ 1914. jan. 8-án és 9-én Márfi Károly társulatánál lépett fel a soproni színházban. Két parádés szerepét játszotta: az Erdészleánykát Jarno operettjében és Lehár Víg özvegyét. A Soproni Napló jegyzi fel, hogy Küry alakítása mindkét szerepben széles skálájú művészi teljesítmény volt, játéka finom humort csempézett, s a különben hideg soproni publikum alaposan felmelegedett. Az első előadáson már leeresztették a vasfüggönyt, amikor még mindig zúgott a taps, s a közönség még látni akarta Küryt. A vasfüggönyt, amelyen akkor még nem volt ajtó, felhúzták embermagasságra, hogy Küry a közönség elé léphessen. Ezt másodsor is, harmadszor is meg kellett ismételn, de a függöny kezelője elügyetlenkedte a dolgot, mert a harmadszori leeresztéskor a nehéz függönyt a még hajlongó művésznő nyakára engedte. A vendég hátrafelé nem tudott lépni, de szerencsésen feltalálta magát és beleugrott a sűgölyukba. Onnan dugta ki szőke fejét, jelezve, hogy nem történt baja, persze az ijedtségen és egy kis horzsoláson kívül.

A vetélytársak közé tartozó Fedák Sári⁹ csak akkor szerepelt Sopronban, amikor már túl volt operettprimadonna sikerein, s mint a Vígszínház tagja prózai szerepeket játszott. 1926. okt. 24-én és 25-én szerepelt Somogyi Károly társulatánál, aki az általános közönyt vendégszereplésekkel igyekezett megszüntetni. Lengyel Menyhért két darabja került színre, az Antonia és a Seybold, az író mindkét darabjának női

⁸ Küry Klára (1870–1935) a Népszínház tagja 1892–1902-ig, azután egyes szerepekre szerződött, Amerikát is megjárta.

⁹ Fedák Sári (1879–1955) a Népszínházban indult, majd a Király-színházhoz szerződött, de játszott a Vígszínházban és a Nemzeti Színházban is.

főszerepét Fedák testére szabta. A közönség betódult a színházba, lelkesen ünnepelte a vendéget, s az Antonia II. felvonása után 18-szor hívta függöny elé. A Sopronvármegyében (sz.l.) vagyis Szentimrey Lajos ír színes riportot, abból megtudjuk, hogy Fedák Cadillac-ján érkezett Kürthy Sárival és Mindszenty Tiborral s a Blum-féle papírkereskedésben 124 rajongójának adott autogrammot. Antonijája páratlan színpadi alkotás, a közönség szeme előtt megvalósult teremtés volt. Szintén Szentimrey írta meg Fedáknak azt a nyilatkozatát, hogy a Seybold címe soproni eredetű. Kürthy Sári¹⁰ ugyanis, aki a 90-es évek végén soproni társulat tagja volt, Lengyel Menyhértnek elmondta egyszer, hogy Sopronban egy Seybold nevű családnál lakott. Az írónak ez a név annyira megtetszett, hogy darabjában felhasználta. A Seybold előadásáról Parragi György számolt be, megállapítva, hogy Fedák minden mozdulatában, pillantásában, szavában a maga ősi folyton változó, folytonosan aktív ösztönéletét éli.

Fedák Sári 1944 novemberében Budapest ostroma elől menekült Sopronba, a Május 1. téren lakott s alacsony, hajlotthatú, valószínűleg szándékosan kopott, szürke formájában belevesztett az idetódultak tömegébe. Senkinek se juttatta eszébe az egykori daliás János vitézt vagy Bob herceget. A színházban Szalay Károly érdemes társulata működött és Fedák több ízben fellépett, mindig nagy sikerrel. Késői korszakának két hálás szerepét alakította a Vén diófa és a Tokaji asszú c. népszínműszerű darabokban. Még mindig, 65 éves korában is, nagy színész volt. Aztán kitűnt, hogy beleszédült a nyilas eszmékbe, Szalay igazgató minden könyörgése ellenére egyik szerepébe valamiféle Szalasi-nótát csempészett. A nézőtér fagyosan fogadta. Majd eltűnt, s csak akkor hallottunk felőle, amikor Budapesten a népbíróság egy évi börtönre ítélte.

Krammer Jenő:

Néhány mozzanat a 90 éves kismartoni polgári iskola (Hauptschule) múltjából

Az 1970/71. iskolai évvel a szomszédos burgenlandi Kismartonban (Eisenstadt) működésének 90. esztendejét zárta le ez az intézmény. Mint minden határmenti, több nemzetiség találkozó pontján létesült iskola, változatos ez a kilenc évtizedes múlt: 40 esztendőt belőle mint magyar tanítási nyelvű polgári iskola élt meg, 1921-től 1928-ig „österreichische Bürgerschule” a neve, onnan kezdve pedig az osztrák iskolai törvényeknek megfelelően „Hauptschule für Knaben und Mädchen.” Közben a két világháborút is átvészelte, 1938 márciusától 1945-ig pedig a hitleri harmadik birodalom tanügyi kormányzatának volt alávetve. Tanulóifjúsága három nyelv érintkezésének légkörében növekedett fel (német, magyar, horvát), s ez nem maradt hatás nélkül reá.

10 évvel ezelőtt a 80. iskolai év befejeztével a Soproni Szemlében is megemlékeztünk erről a szép múltú tanügyi intézményről, összefoglalva történetét és értékelve mindenkori jelentőségét.¹ Ilyen történeti visszatekintések olvashatók a hajdani ma-

¹⁰ Kürthy Sári 1901-től a Vígsház tagja, Fedák baráti köréhez tartozott, külföldi turnéin is elkísérte.

¹ A nyolcvanéves kismartoni polgári iskola (ma Hauptschule) múltjából. SSz. 1962, 327–321.

gyar polgári iskola millenniumi értesítőjében (1895/96), a huszonöt éves fennállásról emlékező 1903/4—1905/6. iskolai évekről kiadott összevont értesítőben, újabban a Hauptschulenak a 75. tanévről szóló, természetesen német nyelvű jubileumi értesítőjében, az 1970—71. évről szóló Jahresberichtben pedig ünnepi megemlékezés a Burgenland fennállásának ötven, az iskola kilencven évéről. Mivel így az iskola életének nagyobbik része Ausztria keretében telt el, talán nem is látszik kellően indokoltnak, hogy ismét megemlékezzünk róla, ha mégis megtesszük, történik ez azért, mert hajdan, éppen fennállásának első két évtizedében Sopron vármegye büszkeségei közé tartozott. A kismartoni és a kapuvári polgári iskolát mint kiváló művelődési intézményt emlegették. Ennek a fölöttébb sikeres köznevelői múltnak titka, hogy akkor még Eötvös elgondolásának optimizmusa járta át ezeknek az iskoláknak nevelőit és vezetőit: az a hit, hogy a polgári iskolák hivatottak a mezőgazdaság, a kereskedelem és az ipar (kézművesség) számára művelt, etikailag megalapozott, testben és lélekben egészséges polgárokat, mai szóval középkadereket nevelni. Ezért a polgári iskola négy, illetőleg hat osztályában lezárt kerek egészként alakították ki a művelődési programot, amelynek elsajátítása után a szakemberek a gyakorlati életben is megfelelő „lelki” felkészültséggel állhatták meg helyüket.

Az ilyen elgondolással életre hívott polgári iskolákat (Csengery Antal középiskoláknak akarta nevezni) Eötvös József 1868. évi XXXVIII. tc-e alkotta meg, azaz a céllal, hogy „a magyar középosztályt tömegesen emelje az általános műveltség magasabb színvonalára”. Hogy Eötvös József elgondolása a kiváló Csengery Antal megvalósító munkájával milyen mélyen áthatotta az ügy szolgálatába állított pedagógusokat, igazolja a kismartoni polgári iskola első igazgatójának, édesapámnak, Krammer Józsefnek lelkes küzdelme az eszme maradéktalan megvalósításáért. 1903-ban, több mint két évtizedes lankadatlan munka után, látva olyan törekvéseket, amelyek a polgári iskolák eredeti elgondolásának jogosultságát kétségbe vonják, töretlen hívvel tett hitvallást Eötvös elképzelése mellett: „S mi ma, midőn 22 évi erős küzdelem után végre elértük a fejlődés ama fokát, hogy e par excellence lateiner, prókátor nemzet mind inkább megbarátkozik a polgáriskola eszméjével, s vele együtt polgári életpályákkal, mi ma oda működünk, hogy halhatatlan Eötvösünk e kiváló alkotása — 22 évi sikerdús működés után — megcsonkítottassék.”

E szavakból kiviláglik, hogy a polgári iskolák megteremtésével valóságos nemzetnevelői, pontosabban nemzet-átnevelői tervet kívántak az említett kultúrpolitikusok megvalósítani: a magyar középrétegeket gyakorlati pályákra irányítani, de egyúttal színvonalas műveltséggel felvértezni.

A kismartoni és kapuvári polgári iskolák e művelődési tervnek szolgálatában állottak, működésük első évtizedeiben nagy lendülettel, őszinte hivatástudattal és nevelői optimizmussal. Ezek az erények tükröződnek eredményeikben.

Csodálni való az is, milyen körültekintő komolysággal választották ki ezeknek az intézeteknek vezetőit. Így pl. a kismartoni polgári iskola első igazgatójával a 23 éves fiatal tanítóképző intézeti tanárt szemelték ki, mert úgy találták, hogy ifjú erő, lelkes hivatástudat és persze szakmai rátermettség kell az ilyen egészen újszerű feladatok megoldásához. Bámolni lehet az akkori tanügyi hatóságok merészségét, hogy hinni tudtak a kezdő pedagógusban, akit a feladatra alkalmasnak tartottak. Maga Krammer József nehezen hagyta el éppen megkezdett tanítóképzői feladatkörét, amit bizonyít az is, hogy csak egy hónappal az iskolai év megkezdése után vette át igazgatói tisztét. A kapuvári polgári iskola hasonlóképpen fiatal igazgatóval, Scherer Gyulával indult, aki az első négy évben Kismartonban mint tanár működött és a polgári iskola kiépítésében Krammer Józseffel szorosan együttműködött. Mindketten Eötvös József, illetőleg Csengery Antal lelkes hívei, nemzetnevelői programjuk lelki ismeretes propagátorai.

Krammer József és Scherer Gyula pedagógiai törekvéseit érdemes lenne egyszer egymással párhuzamosan is kimerítően tanulmányozni, mert valóban olyan időszakát képviselik Eötvös nevelői programjának, amelyben rendkívül sok egészséges, erősen előremutató kezdeményezést fedezhetünk fel. Később maga a polgári iskola sokat veszített időszerűségéből, a továbbiakban már nem tett lehetővé olyan gazdag

kibontakozást, amelyet a kezdet ígért. De a rendkívül termékeny, eredményes alapvetés még sokáig kiváló iskolává tette a kismartoni polgárit, ezt jogutódja, a *Hauptschule* is mindig elismerte és igyekezett sok pedagógiai kezdeményezését továbbfejleszteni. Az iskola 50. jubileumára (1931-ben) meghívták első igazgatóját, aki akkor Pozsonyban mint nyugdíjas élt, s azóta is minden visszaemlékezésükben kiemelik negyedévszázados hajdani kismartoni működését.²

Valóban az első két évtized az, amelyről illő és tanulságos a 90. évforduló alkalmából is megemlékeznünk. Jellemző, hogy a meginduláskor az igazgató részletesen

Krammer József kismartoni polgári iskolai igazgató (1890-es évek)

kifejtett nevelői programot terjesztett a gondnokság elé, s ebben olyan eszméket említ, amelyek a modern nevelés alaptételei. Az előterjesztés így szól: „Minden törekvésem oda fog irányulni, hogy a vezetésem alatt álló iskolában a tanítás lényegében a *nevelés*, különösen pedig az értelmi és erkölcsi képzés *szolgálatában* álljon. A tanulás súlypontja pedig a házból (lektanulás) az *iskolába* helyeztessék át (tanítás); ne magyarázzon a tanár, hanem *tanítson!* Tanítson abban az értelemben, hogy az értelmi és erkölcsi képzés szolgálatában ne csak az elsajátítandó ismeretek, a tudás anyagának megértéséről, hanem egyúttal az emlékezetben való megtartásukról, tehát elsajátításukról is gondoskodik. Részletesebben kifejtve ez az elv így szól:

² Erre vö. Krammer, Eugen: Der erste Direktor der 80jährigen Eisenstädter Hauptschule. Burgenländische Heimatblätter 1962, 34–42.

A nevelőtanítás feladata, hogy a tanulók értelmét művelje, gondolkozó- és ítélő képességeket fejlessze, erkölcsi jellemöket szilárdítsa, s amellett velők a megkívánható ismereteket is elsajátíttassa. Így válhatnak majd az ifjakkól derék, jóra való, becsületes, erős akaratú, cselekvőképes, érzékeny, mély gondolkozású és helyes ítéletű férfiak.

Mind az értelmi képzés, mind pedig az akarat és a munkaképesség fejlesztése föltételezi, hogy a tanítás szüntelenül igénybe vegye a tanulók közreműködését; csak azt sajátítja el a tanuló, amiben aktív szellemi tevékenységet fejtett ki A passzív munka közreműködés erre nem elegendő; de nem kevésbé alkalmatlan ez a szellemi munka sikerére is. Magának a növendéknek kell gondolkoznia, neki kell ítélnie, következtetnie s egyáltalában okoskodnia, ha azt akarjuk, hogy a tanításnak sikere legyen...”

Ehhez hasonló nevelői elvek mellett a program nem feledkezik meg az egészségügyi föltételekről sem, s az iskola feladatát abban is látja, hogy „a/ figyelmet fordítson a növendékek helyes testtartására ülés, állás és járás közben; b/ módját ejtse annak, hogy az ismeretközléssel kapcsolatban, ahol rá alkalom nyílik, egyúttal megismertesse az elkerülhetetlenül szükséges egészségtani szabályokat; c/ minél több alkalmat nyújtson a kirándulásokra és a tornajátékokra; (e végből a tek. gondnokság feladata lenne, hogy alkalmas játszótérrel gondoskodják); d/ ne terhelje meg a tanulókat leckékkel és házi dolgozatokkal; e/ testgyakorlat tanítása mellett alkalmat nyújtson — a tek. gondnokság szíves támogatása útján — télen a korcsolyázásra, nyáron pedig a szabadban való fürdésre és úszásra”.

Ilyen és hasonló elvek, valamint gyakorlati elhatározások hangzottak el az iskola megnyitásakor 1881 őszén, és az elkövetkező 25 év értesítői beszámolnak arról, milyen következetesen, okos fokozatossággal igyekezett ezeket az iskola továbbfejleszteni és megvalósítani.

Mind a kismartoni, mind a kapuvári polgári iskola komolyan vette azt a tervet is, hogy a művelődési feladaton kívül az iskola utolsó három évfolyamában (IV—VI. osztály) az azt kívánóknak gyakorlati képzést is adjon. Így Kismartonban már 1884-ben az iskolával szoros kapcsolatban lakatosipari tanműhelyt is nyitottak, amely kitűnő lakatosi képzést adott, megfelelő elméleti alapokkal, valamint az iparághoz szükséges rajzolás gyakorlásával. Tíz éves fennállásakor, 1894-ben, visszatekintve működésére, emlékezetbe idézi az értesítő a tanműhely létrehozását szabályozó rendeletet: „Némely polgári iskola mellé az ország különböző vidékein ipartanműhely állíttatik avégett, hogy abban az ipar egy bizonyos ága, az arra rendelt tanító és esteleg segédek által, rendszeren műveltsék, egyszersmind ebben a polgári iskola azon növendékei, kik magokat az ipari pályán akarják kiművelni, alkalmat találjanak az ott fölvett iparág megtanulására.” Vezető gondolat volt ebben, hogy a tanulók általános műveltségi szintjének emelése mellett három év alatt a fölvett iparágba is annyira betanulhassanak, mint egy iparos tanonc. A szorosabban vett szellemi és a lényegében gyakorlati képzés szimbiózisa valósult így meg, mégpedig a kismartoni iskola esetében olyan tökéletesen, hogy az igazgató később elmondhatta: „Valóban figyelemre méltó jelenség az, hogy még más helyeken a polgári iskolákkal kapcsolatos ipartanműhelyek még azon időben, a mikor szervezetük életrevalóságában bízva a hatóságok mindent elkövettek fenntartásukért, egymásután megszüntek, addig a kismartoni polgáriskolával egybekapacsolt lakatos ipartanműhelyet még most is rendszer létszámban (évfolyamonként 6, összesen 18) látogatják.” Hozzátehetjük, hogy ez a „lakatos ipartanműhely” csodálatosan életképesnek bizonyult, s még a későbbi osztrák időkben is büszkén számoltak be működéséről. Pedig közben önálló ipari szakiskolák létesültek, s az ipari képzés intenzitása a rohamosan fejlődő technika következtében egészen más megoldásokat követelt. Azt mondhatnók, az eredeti elgondolás bizonyos tekintetben embrionálisan a mai politechnikai nevelés elvét rejtette magában.

Az első igazgató azonban nemcsak a nevelői elveket és azok gyakorlati vonatkozásait vette rendkívül komolyan, de saját továbbképzését is állandóan szem előtt

tartotta. Az *Eisenstädter Zeitung* hasábjain megjelent néhány levele arról tudósít, hogy igazgatói működésének nyolcadik éve után a nyári szünetet (némi bővítéssel) három hónapos külföldi tanulmányútra fordította: Franciaországban, Angliában és Németországban főleg tanügyi intézményeket látogatott meg. Érdekes módon világki ki e levelekből, mennyire ragaszkodott már a fiatal iskolaigazgató (30 éves akkor) Kismartonhoz. Párizsból, az akkori (1889-i) világkiállítás színhelyéről írja a következőket (érdekes módon a német nyelvű újságban magyarul jelentek meg sorai; ilyen kétnyelvűségre más helyütt is akad példa az *Eisenstädter Zeitung* akkori évfolyamaiban):

Párizs, 89. május 18-án. Tisztelt Szerkesztő Ur! Sok földet bejártam, sok szórakozást találtam — de az „*Eisenstädter Zeitung*”-ot seholsem. Már pedig anélkül mi sem tökéletes. Éppen azért arra kérem a Tek. Szerkesztő Urat, ne terheltessék becses lapja május 10-iki s a következő számait ide czimemre megküldeni. (Megtettük.) A portót visszajövet megtérítem.

Párizsról csak annyit egyenlőre, hogy meglepett: Bécs bizony még messze mögötte van. A kiállítás rendkívül gazdag és tanulságos. Az élet itt a járatlannak retentő drága; másfelől meg, a beavatott olcsóbban élhet itt, mint Bécsben.

Szívélyes üdvözzel tisztelem

Krammer.

Minden Kismarton-szeretet ellenére azért Párizs megnyerte a fiatal magyar pedagógus szívét, erről tanúskodik onnan írt utolsó levele:

Akarva, nemakarva, el kell hagynom e világvárost, hol 2 $\frac{1}{2}$ hónapi tartózkodás folyamán sokat láttam és tanultam. Csak az vigasztal, hogy kárptólást fogok találni Londonban, mely kétségkívül a legérdekesebb város Európában. Az „*Eisenstädter Zeitung*”-ot azonban ott se nélkülözhetem, kérem azt „*The Maudville*” Private Hotel, 8, Maudville Place, Manchester Square” czimezni.

Szívélyes üdvözzel tisztelem

Krammer

Alljon itt még a hazatérését bejelentő utolsó levele:

1. Sept. 1889. London.

Tekintetes Szerkesztő Úr!

Tisztelettel értesítem a tek. Szerkesztő Urat arról, hogy szeptember hó 1-ső napján útra kelek szép hazánk felé: „Wherever we wander there's no place like home.” Örömmel térek vissza kedves városkánkba, hogy az Önök nagyrabecsült körében újra hivatásomnak és barátaimnak szenteljem napjaimat. Belgiumon és Németországon át veszem utamat, mely fejedt (!) államokban 2 hét folyamán még sok értékes tanulmányt és tapasztalást vélek eszközölhetni. A közeli viszontlátás reményében szívélyesen üdvözlöi Önöket, őszinte hívők

Krammer József.

A ma 90 éves kismartoni nevelői intézménynek kétségtelenül első hősi korszakába vezetnek vissza ezek a levelek: amikor az ambíciózus fiatal igazgató külföldi tanulmányok révén megerősítést keresett a meghirdetett korszerű nevelői elvek és gyakorlat gazdag kibontakoztatásához.

Talán nem érdektelen ezekre ma emlékeztetnünk.

Az intézménynek a 90 esztendő alatt 9 igazgatója volt: Krammer József (1881—1906, akkor Pozsonyba helyezték át); Takáts József (1907—1924); Regierungsrat Alois Derfler (1925—1938); Franz Gross (1938—1945). Regierungsrat Prof. Hans Job (1945—1951); Schulrat August Strobl (1951—1957); Hans Bauer (1957—1964), Franz Pronai 1964 szeptember óta.

Ami az iskola elhelyezését illeti: 1881 szeptemberében a Leinner-házban (mai Landesarchiv) nyílt meg, s 1882 tavaszán költöztek be az addigra elkészült iskolai épületbe. Ebben 83 éven keresztül folyt a tanítás, 1965 őszén viszont a mai pompás

fekvésű modern épületbe költözhetett be az iskola, azóta a neve „Hauptschule für Knaben und Mädchen Eisenstadt-Rosenthal”.

Külön érdemes hangsúlyoznunk, hogy az értesítők tanúsága szerint a 90 év folyamán nem olvasható — kifejezetten kritikus időkben sem — egyetlen türelmetlen, meg nem értő hang a nemzetiségi kérdésekben. Nyelvi nehézségekkel küzdött az iskola, alapításakor a többnyire német ajkú tanulók fogyatékos magyar nyelvi tudása miatt, az Auszriához csatolás első éveiben viszont a német tanítási nyelv sok esetben tökéletlen ismerete miatt. Burgenlandban ugyanis a nagyszámú német ajkú lakosság zöme anyanyelvét hosszú évtizedeken keresztül főleg csak nyelvjárásként beszélte, s a művelt köznyelvet kevésbé ismerte.

A 90 év sokszor vetett fel bonyolult, nehéz kérdéseket, de az intézményt mindig tisztá nevelői törekvés hatotta át, amely főleg arra irányult, hogy a reá bízott ifjúság műveltségi, etikai szintjét emelje és testi-lelki egészségét ápolja. Erről egyaránt tanúskodnak mind a magyar időszak, mind az osztrák évtizedek évkönyvei.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Szabó Lajos:

A soproni Liszt Ferenc Művelődési Központ 1970/71. évadja

A Liszt Ferenc Művelődési Központ 1970-ben nyílt meg. Az épület már ezelőtt is jelentős szerepet töltött be a város közművelődésében. Az 1873. januárjában az épületben megnyílt Kaszinó már egy réginek a hajtása, amely Széchenyi István mozgalmában gyökerezik¹. Az épület 1945-ig meghatározója volt a város közművelődésének. Ez az időszak nem egyértelmű, hiszen haladó és visszahúzó erők harcának színtere volt az akkori Kaszinó épülete. Mégis a kor számos jelentős alakja hangversenyzett termeiben, felolvasott, szerepelt színpadán. A felemás állapot nemcsak ebben mutatkozott, hanem a szellemiségben is.

A felszabadulás után a kulturális forradalom idején alakult meg a Városi Kultúrház, amelyben otthonra találtak a művelődni és szórakozni vágyó emberek. Kevés híradást, anyagot lehet találni az ötvenes évekről, de a statisztikai adatokból következtetni lehet az élénk zenei, irodalmi, képzőművészeti tevékenységre, az öntevékeny művészeti csoportok munkájára. A kor minden hibája ellenére a munka nyomán a város művelődési életének középpontjává vált az intézmény, ezek számára nyújtott olyan alapvető művelődési lehetőségeket, amelyek felhasználásával elindulhattak a kultúra magasabb régiói felé. Hatóköre a járási feladatokkal az ötvenes évek közepétől méginkább bővül, s így a falu életének közvetett alakítója is az intézmény. A 60-as évekre azonban az épület olyan állapotba került, hogy nem lehetett tovább halogatni a teljes vizsgálatot. A Faipari Kutatóintézet 1963. évi szakértői megállapítása már előrehaladott gombásodásról beszél. Az intézet javaslata alapján 1963-ban bezárták a Házat és a Városi Tanács az É. M. Középülettervező Vállalatot bízta meg a rekonstrukciós terv kidolgozásával. A felújítási munkálatok 1966-ban megindultak és 1970 márciusában átadták a teljesen átépített házat.²

Az intézmény művelődési központként kezdte meg munkáját. Alapvető feladata a művelődés és szórakozás több oldalú lehetőségének biztosítása korszerűen berendezett s felszerelt épületben, kulturált körülmények között. Ennek megvalósítása érdekében a szervezett keretek között folyó ismeretterjesztés változatos formáit kellett kialakítania, az egyes rétegek igényeire s a hagyományokra épülő kis közösségek

1 Vö. Deszkásy Boldizsár: A soproni Kaszinó 100 éve. Sopron egy évszázad tükrében (1843–1943). Sopron, 1944.

2 Szabó Lajos: A soproni „Kaszinó” és a Liszt Ferenc Művelődési Ház. SSz. XXIV (1970), 78–85.

munkáját biztosítani, segíteni és szélesíteni az ifjúság művelődési és szórakozási lehetőségeit, a különféle művészeti ágak (zene, képzőművészet, irodalom stb.) alkotásait magas színvonalon bemutatni, s mindezek hatásaival fejleszteni az emberek szocialista irányú alakulását, világnézeti, társadalmi hatékonyságát. Az indulás esztendejében a társadalmi helyzet különleges volta határozta meg a munka természetét és formáit. Ismeretes, hogy manapság nagyok a közművelődéssel szemben támasztott társadalmi igények, ugyanakkor a feltételek nem minden esetben biztosítottak. Az indulási év bizonytalanságait a közművelődésből hiányzó egységes koncepció is fokozta.

Az elmúlt évadban 217 különféle rendezvény volt az intézményben 77 180 látogatóval. Ez az első pillanatra soknak tűnik akkor, ha önmagában vizsgáljuk, de a kiscsoportos foglalkozásokhoz viszonyítva jó az arány. E rendezvények látogatói létszáma elég magas, hiszen azt jelenti, hogy átlagosan minden soproni lakos két ízben vehetett részt előadáson, s ez megnyugtató. A rendezvények között a zeneiek az uralkodóak. Ezt a város hagyományai, jelenlegi igényei sugallják és erősítik, az intézmény lehetőségei pedig parancsolják. Az Országos Filharmónia tíz hangversenyén a klasszikus és modern muzsika legszebb alkotásai hangzottak el a Budapesti MÁV Szimfonikus és a Soproni Liszt Ferenc Szimfonikus Zenekar előadásában. Emlékezetes estét szerzett Jeanne Marie Darré, Ungár Imre, Kocsis Zoltán, Ránki Dezső és az Állami Litván Vonósnégyes. Az orgonairodalom remekei sorozatban Pécsi Sebestyén, Gergely Ferenc, Margittay Sándor, Sebestyén János, Kovács Endre és Szatmáry Lilla szólaltatta meg Bachtól a ma alkotókig az orgonamuzsika jeles darabjait. Az ifjúsági hangversenyek pedig fontos szerepet töltenek be az iskolán kívüli zenei képzésben, ez egyik fontos formája az új zeneértő közönség nevelésének. E hangversenyeken a művekhez, a technikájukhoz s mondanivalójukhoz fűzött magyarázatok elengedhetetlen feltételei a munkának, a nevelésnek. Az előzetes ismertetésen túl a következő évad ifjúsági hangversenyein a közös zenehallgatás varázsát kell megéreztetni a fiatalokkal. A differenciált ismertetés és muzsikálás célja e találkozók az, hogy élményszerű formát adjanak az iskolában tanult zenei ismereteknek. A megalakult Ifjú Zenebarátok Klubja pedig még intenzívebb és közvetlenebb kapcsolatot alakít ki a muzsikával.

Az ismeretterjesztésben a városi TIT-tel közösen rendezett Szabadegyetem nyolc előadása volt jelentős, amelynek keretében Bezzegh László, Vonsik Gyula, Kubinszky Mihály, Szalatnai Rezső, Lőrincze Lajos, Nemeskürty István, Gyertyán Ervin és Újfalussy József tartottak előadást. Irodalmi, művészeti s más közérdekű témákról több előadás, vetítés, ismertetés hangzott el.

Több országos jellegű tanácskozás, konferencia színhelye volt az intézmény, nevezetesen a MTA Irodalomtudományi Intézetének Lackner Kristóf születése 400. évfordulója alkalmával tudományos ülészakot rendezett a közép-európai humanizmus problémáiról.³ Az ülészak befejezéseként a Sopronban működött Rauch András Zenei emlékkönyvének (Nürnberg, 1627.) első bemutatója hangzott el.

Az Országos Diáknapok művészeti bemutatóinak, versenyeinek adott otthont az intézmény 1971. május 20–24-ig.

Az Állami Bábszínház két ízben tartott előadást. A Magyar Nyelv Hete keretében Éder Zoltán „Régi nyelvészetünk dunántúli fellegvárjai” címmel értekezett. Újlaki Károly „És szólt a Romlás”, Tompa László: Virrasztó címmel az ókori és mai görög irodalom, illetve a régi s a mai magyar irodalom alkotásaiból tartottak sikeres előadást.

A Magyar Rádió „Ki nyer ma?” zenés fejtörője április 4-én és az Ünnepi Hetek idején egy héten át jelentkezett a pincepresszóból. Hosszasan lehetne sorolni a kisebb-nagyobb eseményeket, rendezvényeket, a tanácsi és országgyűlési választási gyűlésektől az Eneklő Ifjúság hangversenyein, irodalmi, művészeti bemutatókon át

³ Kovács József László: A közép-európai humanizmus kérdése. Ülészak Lackner Kristóf születésének 400. évfordulója alkalmából (Sopron, 1971. május 6–8). SSz. XXV (1971), 272–3.

a bálókig, amelyek színesen és gazdagon, egymást váltva és kiegészítve zajlottak az intézmény falai között.

Persze a látványos, sok-sok embert mozgató eseményeken túl a kiscsoportos foglalkozások azok, amelyek keretein belül az egyes ember érdeklődése, önművelődési hajlama összekapcsolódik a közösségért végzett tevékenységgel. E foglalkozások kevésbé látványosak, mindennapi apró és állhatatos munkát kívánnak s a közművelődés korszerű és kiteljesedő formái közé tartoznak. A különféle tanfolyamokon — szabás-varrás, nyelvtanítások, műszaki rajz — és foglalkozásokon — képzőművészeti stúdió, rajzkör, irodalmi kör, lemezbarátok köre — a hasznos tudnivalókon túl, az ismeretek mellett az izlés- és tudatfejlesztő tevékenység is jelentős.

A klubok (nők, ifjúsági, népművelők, tartalékosok, akvaristák) azonos érdeklődésű emberek találkozói, ahol sok irányú munka, hasznos művelődés folyik.

A művészeti csoportok munkáját is a rendszeres, tudatos élet jellemzi. A Liszt Ferenc Szimfonikus Zenekar, a Fúvószenekar, a Fiú-kórus élete az intézményben zajlik és tevékenységük eredményességét hangversenyeik sikerei fémjelzik. A Szimfonikus Zenekar az 1829-ben alakult Zeneegyesület jogutódaként sokat tesz az ötszázéves soproni zene ápolásáért.

A képzőművészeti élet mindennapi munkája a Képzőművészeti Stúdió és a Rajzkör szervezeti keretei között folyik, amelyek az 1897-ben alapított Soproni Képzőművészeti Kör tevékenységének folytatói.

Az intézmény előcsarnokai alkalmasak kiállítások rendezésére. A kiállított anyagok közül a jelentősebbek J. Abramocskij szovjet fotóművész, a mai magyar iparművészet, az Ünnepi Hetek bemutatói, Erfurt város bemutatkozása s a Liszt Ferenc emlékkiállítás volt. Az átlagos látogatószám 1200—1400 között mozgott. Az új évadban tovább folytatjuk az élő magyar képzőművészek tárlatainak rendezését a Műcsarnokkal közös gondozásban.

A különféle szolgáltatások közé kell sorolni az állami és társadalmi ünnepek méltó rendezését, a művészeti szemlék, irodalmi színpadok bemutatói, kórusok minősítő hangversenyei, úttörő határtalálkozó, tanácskozások, továbbképzések lebonyolítását.

Az intézmény személyi ellátottsága kielégítő. 19 főfoglalkozású dolgozó mellett 18 állandó részfoglalkozású dolgozót s alkalmanként még 18—20 főt foglalkoztatunk.

A gazdálkodást önálló bruttó rendszerben bonyolítjuk s pénzeszközeinket az OTP, az általa vezetett folyószámlán tartja nyílván s kezeli. Jóváhagyott állami támogatásunk 740 000,— Ft, költségvetésünk végösszege 2 124 000 Ft.

Az új évad közművelődési munkatervét az érvényes művelődéspolitikai irányelvek alapján dolgoztuk ki. Különösen kiemelten foglalkozunk a kiscsoportokkal, mint a népművelés hatásos, emberformáló, személyiségalkító formáival, s e kevésbé látványos, de jelentős tevékenység mellett a rendezvényekkel (hangversenyei, kiállítások, tanácskozások, szórakoztató műsorok) szolgáljuk a város művelődését.

MEGEMLEKEZÉSEK

Gunda Mihály:

Stasney Albert
(1889—1971)

Stasney Albert 1889. november 16-án született Déván. Főiskolai tanulmányait Selmecbányán a Bányászati és Erdészeti Főiskolán végezte, ahol 1912-ben fémkohómérnöki oklevelet szerzett.

Oktatási tevékenységét ugyanebben az évben kezdte meg Selmecbányán a Bányászati és Erdészeti Főiskola Ábrázoló geometriai Tanszékén. Az első világháború kitörése után a frontra került, ahol súlyos kézsérülést szenvedett. Felgyógyulása után

1917—18-ban kohóüzemet vezetett. Műszaki beosztásban nem kisebb nagyságokkal szolgált együtt, mint a világhírű — később az Egyesült Államokba vándorolt — aerodinamikus, Kármán Tódor és a helikopter feltalálója, Asboth Oszkár.

A háború után visszakerült Selmecbányára a Főiskolára. Hamarosan megbízásokkal látták el a Sopronba költöztetés irányításával kapcsolatosan. E téren nagy érdemeket szerzett.

Házasságát 1920-ban kötötte és több mint ötven évig élt boldog házasságban. Házasságából két gyermeke született. Fia a második világháborúban esett el.

Elődjének, dr. Fodor Lászlónak halála után 1924-ben bízták meg az Ábrázoló geometria Tanszék vezetésével. 1929-ben rendkívüli egyetemi tanári kinevezést kapott, 1937-ben pedig egyetemi nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. A tanszéket nyugalomba vonulásáig, 1963-ig vezette. Az ábrázoló geometrián kívül a műszaki rajz és géprajz tantárgyakat is oktatta. Nagy lelkesedéssel és odaadással foglalkozott a korszerű sokszorosító módszerekkel. E célból mintaszerű egyetemi könyvkötő részleggel is rendelkező sokszorosító műhelyt létesített.

Dr. Stasney professzort a mérnökképzésben elért kiemelkedő munkásságáért 1953-ban a Munka Erdemren arany fokozatával tüntették ki, majd az Erdészeti Kiváló Dolgozója kitüntetéssel jutalmazták. Az oktatás és kutatás területén elért ered-

ményeit a Mikovinyi Sámuel emlékérem adományozásával ismerték el. Fémkohómérnöki oklevelének 50 éves évfordulója évében, 1962-ben fémkohómérnöki aranydiplomával tüntették ki, ugyanekkor az egyetem által adományozható legmagasabb kitüntetésben részesült: díszdoktorrá avatása fejezte ki az Alma Mater háláját és tiszteletét.

Oktató-, kutató- és nevelőmunkáját 51 éven keresztül, fáradhatatlanul és töretlenül végezte, miközben egész bányá-, kohó-, faipari-, földmérő-, geofizikus-, és geológus mérnök generációk kerültek ki a keze alól, amelyek a gyakorlati életben jól megállták helyüket. Ha csak ezt tekintenénk, akkor is nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy munkája eredményes volt.

Dr. Stasney professzor oktató-nevelő munkáját nagy gonddal végezte. Előadásaira mindig komolyan készült, azokat állandóan új és gyakorlati ismeretekkel bővítette. Elsőrendű didaktikai módszerekkel oktatott. Előadásait a tőle megszokott következetességgel, szemléltetően és érthetően tartotta. Hallgatóiban nemcsak érdeklődést keltett, hanem kedvet is adott az általa oktatott tárgyak elsajátítására. Erős akaraterejére vall, hogy sérült keze ellenére kiválóan bánt a rajzeszközökkel.

A hallgatóság nevelését példamutató életmódjával, munkaszeretetével, a mérnöki pálya iránti rajongással végezte. Véleményét mindenkor és mindenkinek őszintén megmondta, bírálta is, ha úgy érezte, hogy azzal a fiatal mérnökjelölt jellemét formálja. Igazi tanítómester volt. Az oktató-, nevelő- és kutatómunkában eltöltött időből eredményekben gazdag 51 évet mondhatott magáénak. Tanított, amikor előadásait tartotta, amikor munkatársával foglalkozott, tanított a rajzteremben, amikor a hallgatóknak magyarázott. Eredményesen teremtett kapcsolatot az üzemi kiválókkal és az egyetemi oktatás között.

Elévülhetetlen érdeme, hogy az országban először ő tette műszaki jellegűvé az ábrázoló geometria oktatását.

Tanítványai az Ő oktatásán keresztül ismerték meg először a mérnöki gondolkodásmódot és annak rajzban való kifejezését, a mérnöki oktatás örömeit. Azóta is ez az öröm ismétlődik tanítványai életében, amikor az élet feladatai valósulnak meg érzékelhető módon.

Okosan, céltudatosan bánt az ifjúsággal. Tudta, hogy nem az elnézés és a liberális módszer használ az ifjúságnak. Tudatosan alkalmazta azt a módszert, hogy feladatokkal kell ellátni a hallgatókat, és a feladatok teljesítését komolyan meg is kell követelni. Ebből a bölcs alapelvől fakadó életszemlélete végigkísérte egész életét.

Irodalmi munkásságát illetően megállapíthatjuk, hogy egyetemi jegyzetei a rajzolás tudománya, a térbeli látás, a tervezési készség fejlesztése, a mérnöki kifejezés-mód tökéletesítése tekintetében jelentenek úttörő munkát, amelyet az ország más műszaki egyetemei és főiskolái is eredményesen hasznosítottak. Szakdolgozatainak elévülhetetlen érdeme, hogy különleges gyakorlati feladatokat grafikus úton, konstruktív módon oldott meg.

Dr. Stasney professzor a faipari mérnökképzés megszervezése és megindítása terén úttörő munkát végzett.

Hosszú oktató pályafutása nem volt zökkenőmentes. A második világháború pótolhatatlan veszteséget okozott családjában, s feldúlta második otthonát, tanszékét is. Mégis csodálatos ambícióval, minden fájdalmat túlszárnyaló odaadó munkával látott hozzá tanszékének újjáépítéséhez, az oktatási körülmények megjavításához, hogy begyógyítsa a sebeket. Ha saját fiából nem is tudott kohómérnököt nevelni, más szülők gyermekeit fogadta fiaivá, oktatta, nevelte őket a mérnöki hivatás, a szakma szeretetére.

Egyetemünket több ízben érte megrázkódtatás. Amikor professzorainak, oktatóinak komoly nehézségei voltak, Ő minden körülmények közt helyt állt és hű maradt Alma Materünkhöz.

Dr. Stasney Albert, a diákság szeretett „Staszi” bácsija, az utolsó selmeci professzor küzdelmes életútja 1971-ben véget ért, de örökségül hagyta ránk az áldozatkész munkára való törekvést. 1971. október 4-én kísértük utolsó útjára.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Hiller István:

Sopron bibliográfiája az 1971. évre

A használó könnyebb és gyorsabb eligazodása céljából ez évi bibliográfiánkat az Egyetemes Tizedes Osztályozás rendszerének figyelembevételével kilenc tudományterületre bontottam.

Az adatgyűjtés munkájában Kubinszky Mihály, Mastalir Ernőné, Mollay Károly, Palásti Kálmán és Papp István voltak segítségemre. Az egyeztetés, osztályozás és leírás munkáiban Mastalir Ernőné és Palásti Kálmán nyújtottak segítséget. Készségükért ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni.

Általános művek

Domonkos Ottó: A helytörténeti kutatás 25 éve Sopronban című kiállítás. SSz. XXV, 1971, 81—84. p.

Domonkos Ottó—Vendel Miklós: Jelentés a Központi Bányászati Múzeum 1969. évi munkájáról. SSz. XXV, 1971, 84—86. p.

Entz Géza: Szakál Ernő visegrádi kiállítása. SSz. XXV, 1971, 362—368. p.

Gunda Mihály: A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) Sopron Városi Szervezetének működéséről. SSz. XXV, 1971, 184—187. p.

Győr-Sopron megye statisztikai évkönyve 1970. Bp. 1971, Statisztikai K.

Hiller István: Sopron bibliográfiája az 1970. évre. SSz. XXV, 1971, 86—94. p.

Horváth Zoltán: A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) 1970. évi munkájáról. SSz. XXV, 1971, 182—184. p.

Horváth Zoltán: „Dr. Lackner Kristóf és kora” című kiállítás a Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltárban (Sopron). (1971. május 6—október 15). SSz. XXV, 1971, 273—281. p.

K. Gy.: Beszámoló a Műemléki Albizottságok VI. Országos Értekezletéről. Műemlékvédelem XV, 1971, 174—180. p.

Környei Attila: Liszt Ferenc emlékkiállítás a Múzeumban. SSz. XXV, 1971, 361—362. p.

Környei Attila: Csatkai Endre irodalmi munkássága. I—II. (Bibliográfia). SSz. XXV, 1971, 66—75. és 145—165. p.

A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968. Összeállította a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkaközössége. Bp. 1971, Akadémiai K. 856 p.

Prokopp Mária: A XXII. Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszus. Budapest, 1969. szeptember 15—30. Művészettörténeti Értesítő XX, 1971, 38—46. p.

Sajó, Géza—Soltész, Erzsébet: Catalogus Incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. Budapestini, MCMLXX, 2 köt. LXXIX + 1444 p. + 78 fakszimile.

A Soproni József Attila Gimnázium évkönyve (1970—71). Az iskola fennállásának 100. esztendejében. (Szerk. Kőműves Éva) Bp. 1971, TIT soksz. 120 p.

Soproni Temperöntési és Mintakészítési Napok. Sopron, 1970. okt. 15—16. Bányászati és Kohászati Lapok, Öntöde XXII, 1971, 73—96. p.

Szita Szabolcs: Városi kitüntetést alapított Sopron. SSz. XXV, 1971, 76—78. p.

Tanévnyitás az Egyetemen. Erdőgazdaság és Faipar 1971, 11. sz. 16. p.

Társadalomtudományok

Béldi Ferenc: Az Erdészeti és Faipari Egyetem továbbképzési tervei. Az Erdő XX, 1971, 205—209. p.

- Buza János: Szakács Sándor: Állami gazdaságaink helyzetének alakulása 1945—1948. (Budapest, 1969. Akadémiai K.) (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 94—95. p.
- Egy óra KISZ fiatalokkal. Erdőgazdaság és Faipar XXIV, 1971, 12. sz. 6. p.
- Fried István: A csepregi pünkösdi királyok. (Adalék Jókai Mór forrásaihoz.) SSz. XXV, 1971, 262—264. p.
- Graefe, Iris Barbara: Die Auswanderung der Donnerskirchner nach Übersee. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 168—188. p.
- Győr-Sopron megye társadalmi — gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. Írta Gerő Terézia stb. Területi Statisztika XXI, 1971, 177—201. p.
- Hünner László: Fűrész Gyula tevékenysége a soproni Szociáldemokrata Pártban. SSz. XXV, 1971, 124—130. p.
- Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián... (Könyvismertetés). Erdőgazdaság és Faipar. XXIV, 1971, 2. sz. 17. z.
- Mollay Károly: Hiller István: Az Erdészeti és Faipari Egyetem. Sopron, 1970, 78 p. (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 190. p.
- Nyári Egyetem, Sopron munkarendje (és előadáskivonatok. Kiad. a Soproni Erdészeti és Faipari Egyetem.) Sopron, 1971. (Sokszorosított kiadvány.)
- Sopron. Crescat, floreat Acamedia! Erdőgazdaság és Faipar XXIV, 1971. 1. sz. 9—14. p.

Természettudományok

- Gál János: Az erdészeti-faipari felsőoktatás helyzete és feladatai. Az Erdő XX, 1971, 196—205. p.
- Graefe, Gernot: Zwei neue Fundorte für den Spinnenläufer *Scutigera coleoptrata* L. im nördlichen Burgenland und einige Fragen zur Verbreitung dieser Tierart. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 37—40. p.
- Nagy János: Adatok Sopron vármegye erdőgazdálkodásának helyzetéről az 1945-ös földreform után. Erdészeti és Faipari Tájékoztató 1971, 2—3. sz. 177—188. p.
- Traxler, Gottfried: Floristische Neuigkeiten aus dem Burgenland (V). Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 49—56. p.

Alkalmazott tudományok

- Preuss, Erich: Die Győr-Sopron-Ebenfurter Eisenbahn. (GySEV) Eisenbahn Jahrbuch 1970. Berlin, 1971, Verl. für Verkehrswesen. 150—155. p.
- Sternhort, Hans: Die Eisenbahn im Burgenland. Eisenbahn XXIV, 1971, 161—166 p.

Művészet

- Böhönyei János: Denkmalpflege in Ungarn: Schloss Eszterházy. Deutsche Architektur 1971. 1. sz. 2. p.
- Csatkai Endre: Sopron. Bp. 1971, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 157 p.
- Eperjessy Kálmán: Városaink múltja és jelene. Bp. 1971, Műszaki K. 308 p.
- Galavics Géza: Program és műalkotás a 18. század végén. Egy festmény születése és fogadtatása. Bp. 1971, Akadémiai K. 71 p. + 20 kép. (Művészettörténeti füzetek 2.) (Dorfmeister István soproni festőnek a szombathelyi székesegyház mellékoltárára készült képéről).
- Gerő László: Perényi Imre: A város központja. Bp. 1970, Műszaki K. 212 p. (Könyvismertetés). Műemlékvédelem XV, 1971, 183—187. p.
- Gradwohl, Karl—Sattler, Anton: Die Entwicklung des burgenländischen Sängerewesens bis 1971. Burgenländische Forschungen Heft 62, Eisenstadt, 1971, 55 p.
- Győr megye nagyjai. Rézkarc sorozat. H. n. é. n. (A 20 rézkarcból 9 Sopron megyei vonatkozású személyt ábrázol: Bors László, Entzbruder Dezső, Jászai Mari, Kellner Sándor, Liszt Ferenc, Lumniczer Sándor, Szerb Antal, Széchenyi István, Varga Tibor).

Koppány Tibor: Műemlékvédelem Ausztriában (Tanulmányutak). Műemlékvédelem XV, 1971, 42—45. p.

Kovács József László: Emblematika, hieroglifika, manierizmus. (Fejezet Lackner Kristóf művészi világából.) I—II. SSz. XXV, 1—7. és 97—108. p.

K(ovács) S(ándor): Televíziós és mikrohullámú adóállomás. Sopron. Magyar Építőművészet 1971, 2. sz. 41—43. p.

Landl Róbert: Beruházói vélemény a Vásárcsarnok tervezői és kivitelezői munkájáról. Műszaki Tervezés 1971, 8. sz. 10—11. p.

Lóránt Ödön: Napsugaras kapuk Sopronban. SSz. XXV, 1971, 170—175. p.

Lőrinczy György: Sopron. (Bp. 1971.) Corvina 14 p. + 51 t.

Lőrinczy György: Sopron. (Könyvismertetés). Fotó XVIII, 1971, 432. p.

M(edvedt) L(ászló): Vásárcsarnok, Sopron. Műszaki Tervezés 1971, 8. sz. 8—9. p.

Nagy Alpár: Kodály Zoltán és Sopron. SSz. +XV, 1971, 41—51. p.

Oltai Katalin: Osztrákok műemléki látogatása Magyarországon (Tanulmányutak). Műemlékvédelem XV, 1971, 46. p.

Órsi Károly: Az elmúlt 10 év kertépítési eredményei a műemlékvédelemben. Műemlékvédelem XV, 1971, 129—147. p.

Pusztai László: Köpp Farkas kismartoni festő képe a solymári r. k. templomban. SSz. XXV, 1971, 264—267. p.

Rózsa György: Lackner Kristóf, a rézmetsző. I—II. SSz. XXV, 1971, 194—207. és 312—322. p.

Sedlmayr János: Soproni műemlék lakóházak kutatásának és helyreállításának kérdései. Magyar Építőművészet, 1971, 1. sz. 50—54. p.

Sopron. (Összeállította és képszerkesztő: Friedrich Károly. Bev.: Csatkai Endre. Bp. 1971, Athenaeum ny. 165 p. (Panoráma képeskönyvek)

Sopron nyáron (Cserhalmi Imre) Népszabadság 1971 júl. 15.

Tompos Ernő: Lackner-címerek és domborművek. SSz. XXV, 1971, 208—213. p.

Ulbrich, Karl: Ansichten nordburgenländischer Orte aus 1692. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 131—137. p.

Winkler Gábor: A Lenck család mauzóleuma a soproni evangélikus temetőben. Műemlékvédelem XV, 1971, 34—36. p.

Zimmermann, F.: Österreichisches Städtebuch. Die Städte des Burgenlandes. Hgg. Alfred Hoffmann. Wien, 1970, Hollinek Verl. 176 p. (Könyvismertetés). Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 92—93. p.

Nyelvtudomány, irodalom

E. Abaffy Erzsébet: A XVI. századi Dunántúl nyelvjárásának mondattanához. Magyar Nyelv LXVII, (1971), 155—169. p.

Csatkai Endre: Sebestyén Gábor soproni anagrammaszerző. (Kis kép a Bach korszak soproni magyar irodalmáról.) SSz. XXV, 1971, 351—353. p.

Horváth József: Életem útja. SSz. XXV, 1971, 239—249. p.

Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp. 1971, Akadémiai K. 394 p.
Mersic, Martin: Die Anfänge des burgenländischen kroatischen Schrifttums. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 140—143. p.

Mollay Károly: Pflagner Margit (Red.): Begegnung mit dem Burgenland. Das Grenzland in der Literatur. Wien, 1971, Verl. Wilhelm Meissel, 147 p. + 18 tollrajz. (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 383—384. p.

Mollay Károly: A német nyelvű írásbeliség és szépirodalom a XVI. század végén Sopronban. Helikon 1971, 447—453. p.

Molnár Aurél: Sopron holdfényben. Tükör VIII, 1971, 48. sz. 10—11. p.

Nyéki Károly: Egy elfelejtett költő egy elfelejtett költőről. (Ludvig Kálmán Gyóni Gézaról.) SSz. XXV, 1971, 354—355. p.

Papp István: Földes Mihály: A tűztorony új fiai. Bp. 1970, Kossuth K. 286 p. (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 379—380. p.

Vas József: Csorna nevének eredete. Magyar Nyelv LXVII, 1971, 347—353. p.

Földrajz, történelem

Alkonyi István: Sopron város térképei az Országos Széchényi Könyvtár térkép-tárában. SSz. XXV, 1971, 165—170. p.

Alma Mater Sopron. (Az Erdészeti és Faipari Egyetem hagyományai.) Írták: Hiller István, Tamás László, Herpay Imre, Cziráki József, Németh András, Papp István. Sopron, 1971, Erdészeti és Faipari Egyetem. 113 p. + 51 kép. (Sokszorosított kiadvány)

Berecz Dezső: Jászai Mari látogatásai Nagycenken és Rábatamásiban. SSz. XXV, 1971, 118—123. p.

Csatkai Endre: Cégérek. Bp. 1971, Corvina K. 64 p. 24 t.

Dax, Wolfgang: 50 Jahre Landesamtsblatt für das Burgenland. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 149—155. p.

Der Einmarsch der österreichischen Gendarmerie in das Burgenland vom 28. August bis zum 8. September 1921. Volk und Heimat XXIV, 1970—1971, 6., 14.

Faragó Sándor: Buti László beledi paraszt feljegyzései 1839—1875-ig. SSz. 1971, 78—81. p.

Felgenhauer, Sabine: Die keramischen Funde aus dem St. Michaelskärner in Eisenstadt. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 57—77. p.

Fitz, Jenő: Dobó Árpád: Die Verwaltung der römischen Provinz von Pannonien von Augustus bis Diocletianus. Amsterdam, 1968, Hakkert 201 p. (Könyvismertetés). Gnomon, XLIII, 1971, 418—420. p.

Fogarassy László: Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába. SSz. XXV, 1971, 138—145. p.

Fogarassy László: Gerald Schlag: Die Kämpfe um das Burgenland 1921. (Militärhistorische Schriftenreihe. Heft 16.) Wien, 1970, 34 p. + 2 mell. (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 190—192. p.

Fogarassy László: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „Budaörsi csata”. Hadtörténelmi Közlemények XVIII, 1971, 314—341. p.

Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. (I. rész: 1918 december—1921 augusztus). SSz. XXV, 1971, 291—302. p.

Fogarassy László: A soproni népszavazás. SSz. XXV, 1971, 335—347. p.

Fried István: Egy elfelejtett Gellert-levél. SSz. XXV, 1971, 267—268. p.

Gajdos, Vsevlad J.: Franz Liszt und Stanislaus Albach. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 156—168. p.

Gimes Endre: Nagycenk, Útikalauz. (Kiadja a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal) Bp. 1971, Panoráma K. 93 p.

Haas, Hanns: Anmerkungen zur Burgenlandfrage auf der Pariser Friedenskonferenz. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 97—108. p.

Hárs József: Néhány szó az 1971. évi Soproni Ünnepi Hetekről. SSz. XXV, 1971, 372—377. p.

Hetyéssy István: Sopron vármegye 1646. évi tisztújító közgyűlésének előzményei és Nádasdy Ferenc. SSz. XXV, 1971, 269—271. p.

Hiller István: Egy lap vadászatunk történetéből. Erdőgazdaság és Faipar 1971, 6. sz. 14—15. p.

Hiller István: Kellner Sándor és a soproni küldöttek a Tanácsok Országos Gyűlésén (1919 június). SSz. XXV, 1071, 52—59. p.

Hiller István: Egy Sopron megyei tanító Napóleonnál. SSz. XXV, 1971, 356—361. p.

Horváth Zoltán: Sopron város új címere. SSz. XXV, 1971, 131—137. p.

Horváth Zoltán: Lackner Kristóf árvaalapítványa. SSz. XXV, 1971, 249—251. p.

Horváth Zoltán: Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. (Dunántúl.) Bp. 1970, Akadémiai K. 529 p. (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 285—287. p.

Horváth Zoltán: Három ország versengése Nyugat-Magyarországért. A soproni népszavazás 50. évfordulóján. I—II. Kisalföld XXVII, 1971, 294—295. sz.

50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv. Burgenländische Forschungen, Sonderheft III: Festgabe. Eisenstadt, 1971, 215 p.

- K. M.: Holl Imre: Sopron középkori városfalai. (Archeológiai Értesítő, 1967. 155—183 p.) Hadtörténelmi Közlemények XVIII, 1971, 368. p.
- Kietaibl, Hans: Aus dem ältesten Matrikenbuch der Pfarre Purbach am Neusiedler See. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 123—131. p.
- Kiss Ervin: Geleji Sándor. Bp. 1971, Akadémiai K. 175 p. (A múlt magyar tudósai sorozat)
- Koloszövcskaja, Ju. K.: Rol' italijanszkih otpuscennikov v romanizacii Panonii. Vesztnik Drevnej Isztorii 1971, 2. sz. 57—70. p.
- Komlós Géza: XVII—XVIII. századi erdei legeltetések a röjtöki Nagyerdő mai területén. SSz. XXV, 1971, 176—182. p.
- Kovács József László: A közép-európai humanizmus kérdései. (Ülésszak Lackner Kristóf születésének 400. évfordulója alkalmából, Sopron, 1971. május 6—8.) SSz. XXV, 1971, 272—273. p.
- Kovács József László: Mollay, Karl: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439—1440.) Wien, 1971, Österreichischer Bundesverlag 95 p. (Wiener Neudrucke Bd. 2.) (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 381—382. p.
- Kőhegyi Mihály: A tárnoki hatóság és tárnoki szék (1526—1849). Bp. 1968, Akadémiai K. 119 p. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. 2.) (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 192. p.
- Lóránt Ödön: Blériot Sopronban. SSz. XXV, 1971, 256—261. p.
- Lovas Gyula: A soproni bérkocsis cég válsága. (1845—1847). SSz. XXV, 1971, 252—259. p.
- Merényi Oszkár: Berzsenyi soproni tankönyveiről és első soproni olvasmányairól. I—II. SSz. XXV, 1971, 227—238. és 302—311. p.
- Michalitsch, Josef: Eine westungarische Frage vor 1918. Volk und Heimat XXIV, 1970—1971, 5., 4—5.
- Michalitsch, Josef: Der Friedensvertrag von Saint-Germain und der Gewinn des Burgenlandes. Volk und Heimat XXIV, 1970—1971, 7. 2., 4—5.
- Michalitsch, Josef: Die Haltung der westungarischer Bevölkerung zum Anschlussgedanken. Volk und Heimat XXIV, 1970—1971, 6. 2., 4.
- Mihály Péter: Régészeti kutatások a nyugati Hanságban. I—II. SSz. XXV, 1971, 17—28. és 109—117. p.
- Mikó Sándor: Rábaközi kép a kuruc-labanc háború idejéből. SSz. XXV, 1971, 29—40. p.
- Mollay, Karl: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439—1440.) Wien, 1971, Österreichischer Bundesverlag 95 p. (Wiener Neudrucke Bd. 2.)
- Mollay Károly: Lechner Karl (Red.): Donauländer und Burgenland. (Handbuch der historischen Stätten: Österreich Bd. 1.) Stuttgart, 1970, Alfred Kröner Verl. 909 p. (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 96. p.
- Mollay Károly: Breu, Josef: Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten, Wien, 1970, Verl. Franz Deuticke. 246 p. Mit 17 Karten und 32 photographischen Aufnahmen. (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 287—288. p.
- Mollay Károly: Scheiber Sándor: Magyar-zsidó Oklevéltár XII. kötet 1296—1760. Bp. 1970, 525 p. (Könyvismertetés). SSz. XXV, 1971, 380—381. p.
- Pfleger, Ludwig. Ödenburg, das verlorene Herz des Burgenlandes. Feststellungen und Folgerungen. Wien, 1971, 102 p. (Eckartschriften, Heft 39.)
- Prickler, Harald: Die Pestepidemie des Jahres 1600. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 109—116. p.
- Prickler, Harald: Galeeren auf dem Neusiedler See? Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 189—190. p.
- Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600. Írták: Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, Kelecsényi Ákos. Bp. 1971, 928 p.
- Soós Katalin: Burgenland az európai politikában 1918—1921. Bp. 1971, Akadémiai. 193 p.
- Sopron 1970. (Írták: Hiller István, Horváth Mihály, Kubinszky Mihályné, Landl Róbert, Papp István, Pogány Lóránt). (Készült az 1971-es tanácsválasztásokra) Sopron, 1970, Hazafias Népfront Városi Bizottsága és Sopron Város Tanácsa. 153 p.

Speidl Zoltán: IV. Károly két restaurációs kísérletének nyugat-magyarországi vonatkozásai (1921). Vasi Szemle XXV, 1971, 107—119. p.

Speidl Zoltán: A legitimista — szabad királyválasztó harc és a „Nemzeti hadsereg” (1919—1921). Hadtörténelmi Közlemények XVIII, 1971, 292—313. p.

Stadler, Karl R.: Das Werden des Burgenlandes — ein Teil der österreichischen und europäischen Nachkriegsgeschichte. Burgenländische Heimatblätter XXXIII, 1971, 1—17. p.

Tirnitz József: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526—1711. Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából, szerk. Bónis György és Degré Alajos. Bp. 1971, Közgazdasági és Jogi Kiadó 53—79. p.

Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum. I—II SSz. XXV, 1971, 214—226. és 322—334. p.

Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum újkori története. (Pusztuló műemlékek). Műemlékvédelem XV, 1971, 235—237. p.

R. Várkonyi Ágnes: Sopron vármegyének szóló pátens a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 elején. SSz. XXV, 1971, 348—351. p.

Vyvilalová, M.: K spolocnym inspiracnym zdrojom Juraja Paikovica a Jánosa Kisa v Jene. Historické Studie XV, 1971, 37—60. p.

Köszöntők

Bogsch László: Vendel Miklós 75 éves. SSz. XXV, 1971, 289—290. p.

Kocsis József: Tárczy-Hornoch Antal 70 éves. SSz. XXV, 1971, 1—2. p.

Mollay Károly: Gyulay Zoltán 70 éves. SSz. XXV, 1971, 193. p.

Megemlékezések

Becht Rezső: Dorosmay János (1886—1966). SSz. XXV, 1971, 282—285. p.

Fogarassy László: Traeger Ernő (1877—1971). SSz. XXV, 1971, 377—378. p.

Környei Attila: A helytörténész Csatkai Endre. SSz. XXV, 1971, 59—66. p.

Környei Attila: Bors András (1899—1970). SSz. XXV, 1971, 87—88. p.

Metzl János: Dr. Király Jenő munkásságáról. SSz. XXV, 1971, 369—372. p.

Mollay Károly: Bán János (1887—1971). SSz. XXV, 1971, 188. p.

Nagy Tibor: Vajda Péter. Élet és Tudomány XXVI, 1971, 1058. és 1091. p.

Dr. Stasney Albert. Erdőgazdaság és Faipar 1971, 11. sz. 16. p.

Mollay Károly:

A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968.

Összeállította a Magyar Tudományok Akadémia Történettudományi Intézetének munkaközössége. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 856 lap.

Az egész magyar történet bibliográfiája még nem készült el, pedig ez mutatná meg igazában, mely korszakok vagy részletkérdések feldolgozása, forrásainak feltárása hiányos vagy maradt el a többihez képest. Kosáry Domokos „Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába” című munkája (Bp., 1951—1958, 3 kötet) csak 1825-ig terjed, átdolgozott, új kiadásának, amely 1848-ig halad, csak első kötete jelent meg 1970-ben (vö. SSz. 1955, 4. sz.; 1971, 189). Az I. Tóth Zoltán szerkesztette „Magyar történeti bibliográfia” (Bp., 1950—1959, 4 kötet) az 1825—1867-ig terjedő korszakot öleli fel, az 1817—1918-ig terjedő korszakra vonatkozó irodalom csak a MTA Történettudományi Intézetének cédulakatalógusában áll a kutatók rendelkezésére. Amíg a teljes bibliográfia elkészül, ill. megjelenhet, csak az itt ismertetendő válogatott bibliográfia ad a mai színvonalon áttekintést a magyar történet egészére vonatkozó kutatásokról.

Nagy hiányt pótol a kötet azzal is, hogy éppen az újabb, 1945—1968-ig megjelent történettudományi irodalmat tárja fel és rendszerezi. A bibliográfiai leírásnál a terjedelmesebb munkákat ismertetés követi. Az eddigi bibliográfiákkal ellentétben újítása e munkának, hogy a kötetnek több mint háromnegyed részét kitevő magyar történeti bibliográfia után a nálunk 1945—1968 között megjelent egyetemes történeti irodalmat is rendszerezi és leírja. Ez a használó számára szélesebb összefüggések felismerését is lehetővé teszi. A kötetet jó név- és tárgymutató egészíti ki.

A magyar és az egyetemes történeti rész egyes korszakainak felépítése azonos. Az általános, összefoglaló művek után a források, műfajok szerint részletezve, majd a feldolgozások, a gazdaságtörténet, társadalomtörténet, politikai történet, a munkás- és parasztmozgalmak története részterületei szerint csoportosítva következnek. Mindezekben belül a kötet összeállítói nagy figyelmet szenteltek a helytörténeti irodalomnak is. A bibliográfia így tanulságosan dokumentálja, hogyan illeszkedik bele a helytörténetírás — sajátos problematikáján túlmenően — az országos történet kutatásába. A kötet ilyen szempontból is hasznos olvasmánya és segédkönyve lesz a helytörténet művelőinek. Amit hiányolni lehet, az a történettudomány számára hasznosítható nyelvtörténeti kutatások eredményeinek aránylag szerény felhasználása.

Folyóiratunk érdeklődési körébe a név- és tárgymutató számos, jól dokumentált címszava vág. A földrajzi címszavak közül a jelentősebbek: Pannonia, Nyugat-Magyarország, Sopron megye, Burgenland, Győr-Sopron megye, továbbá Ágfalva, Bággyoszovát, Balf, Brennbergbánya, Csorna, Darufalva (Drassburg), Eszterháza (Fertőd), Fertő, Fertőboz, Kapuvár, Macskakő (elpusztult), Muzsaj, Nagyerdő, Rőjtök, Sopron, Sopronkőhida.

Mollay Károly:

Galavics Géza: Program és műalkotás a 18. század végén
Egy festmény születése és fogadtatása. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971,
71 lap + 21 kép (Művészettörténeti füzetek 2)

Dorffmaister István soproni festő (1729—1797) Szombathelyen, a püspöki palotában felfedezett freskóit folyóiratunkban Thomas Edit ismertette (SSz. 1962, 114—23, 242—65). Galavics Géza munkája a művésznek eddig is ismert, „Szent István megaiapítja a pannonhalmi apátságot” című, a szombathelyi székesegyház mellékoltárára készült képét tárgyalja. Mindkét tanulmány újat jelent a hazai barokk-kutatásban, mert a stílustörténeti vizsgálaton túlmenően a műalkotás tematikai vizsgálatát végzi el, ezzel pedig behelyezi keletkezése korának társadalmi összefüggéseibe. Galavics először tisztázza az 1791—1792-ben festett kép témájának irodalmi előzményeit, nevezetesen a Szent István-kultusz alakulását: „Dorffmaister Istvánnak az alapító Szent Istvánt ábrázoló képe éppúgy a felvilágosodás és a józsefi abszolutizmus hatása alatt — de azokkal szembefordulva — s a nemesi ellenállás eszméinek befolyása alatt, azokhoz csatlakozva formálódott, mint a korszerűsített mondanivalójú prédikációk” (24). Azután bemutatja a megrendelőt, a II. Józseffel legélesebben szembenálló Szily János püspököt, aki nemcsak a kép témáját határozta meg, hanem például a neki bemutatott vázlaton szereplő szerzeteseket kora nemesi ízlésének megfelelően magyar ruhás alakokkal cseréltette fel. A művészről szóló fejezet, amely helytörténetírásunkat legjobban érdekelheti, a festő műhelytitkaiba enged bepillantást: Vinzenz Fischernek, Mária Terézia udvari festőjének 1774 előtt keletkezett rézmetszete ad indítást a témához, amelyet Szily utasításai alapján is erősen historizálva (pl. a viseletek, a királyi korona megfestésében) oldott meg. Galavics nagy valószínűséggel azonosítja és bemutatja azt a két metszetet, amelyet Szily levelében ajánl a Sopronban dolgozó művésznek, hogy a királyi koronát hitelesen megfesthesse. A megrendelőnek e historizáló kívánsága a barokk művészt az új festői irányzat, a klasszicizmus felé viszi, mögötte azonban a nemesi ellenállás ideológiája áll.

„A közönség” című fejezet a kép korabeli fogadtatásáról ír, amelyről két magyar nyelvű óda és az egyiknek német nyelvű, szabad fordítása tanúskodik. Czinke Ferenc szombathelyi gimnáziumi tanár első, legtanulságosabb ódája nemcsak a képet írja le, hanem elítéli a magyar főnemesség Habsburg-hűségét, elnémetesedését, Magyarország Ausztriától való gazdasági függését, követeli már az erőszakos magyarosítást, mint a nemzetvé válás alapját. Ebből a szempontból jellemző, hogy még a festő nevét, amely az egyik magyar vitéz csizmájának sarkán látható, is megmagyarosítja: 'S a' Rajzoló? — Egy büszke Magyar tipor/annak nevé. Ah! megnevezem / Sopron termette 's Németből Magyarra / termetem én: *Falumester — Éljen!*”. Nem véletlen, hogy Geiger Seraphinus soproni domonkos szerzetes, ugyancsak gimnáziumi tanár, az óda szabad fordításában, amely a hazai németességnek a középkor óta kimutatható hungarus tudatát példázza, egyúttal a hazai németesség öntudatát is élesíti. Dorffmaister képe tehát nemcsak megrendelőjének állásfoglalását, a művész fejlődését a klasszicizmus felé, hanem a társadalom aktuális problémáit is közvetíti. Galavics könyve közvetlen soproni vonatkozásain túlmenően helytörténetírásunk számára a komplex kutatás példájával is tanulsággal szolgál.

Mollay Károly:

Kaufmann, Jacques: Eine Studie über Die Beziehungen der Habsburger zum Königreiche Ungarn in den Jahren 1278 bis 1366. Eisenstadt, 1970, 124 S. (Burgenländische Forschungen Heft 59)

Magyar, Arnold: Schicksal eines Klosters. Das erste Franziskanerkloster von Eisenstadt im Rahmen der Geschichte der Marianischen Ordensprovinz 1386—1625.

Eisenstadt, 1970, 164 S. (Burgenländische Forschungen Heft 60)

Gaál, Károly (Red.): Ethnographia Pannonica. Sozialhistorische und ethnologische Studien zum pannonischen Raum.

Eisenstadt, 1971, 117 S. (Burgenländische Forschungen Heft 61)

A „Burgenländische Forschungen” e három száma is tanúbizonysága annak a sokrétű helytörténeti kutatásnak, amely Burgenlanddal kapcsolatban folyik. Az 59. szám szerzője az 1278—1366-ig terjedő korszak osztrák—magyar politikai kapcsolatainak eseménytörténetét nyújtja, különös tekintettel a Habsburgokra. A Habsburgok Ausztriában IV. László magyar király segítségével, II. Ottokár cseh király legyőzésével 1278-ban jutottak uralomra, 1376-ig maradtak szövetségben a magyar királlyal: akkor a Luxemburg-házból származó IV. Károly császár (Zsigmond királyunk apja) oldalára pártoltak át. Kár, hogy Kaufmann csak a forrásokat és a német nyelvű szakirodalmat használja fel, a magyar nyelvű teljesen figyelmen kívül hagyja, ami minden igyekezete ellenére egyoldalúvá teszi munkáját.

A 60. szám szerzője magyar származású, így a magyar nyelvű történeti irodalom felhasználása itt kielégítő. Nem kielégítő azonban a könyv IX. fejezete, amelyben a szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy a magyar nyelvű Guary-kódex az 1483—1490 közti években a kismartoni ferences kolostorban, az ott élő laikus testvérek számára készült volna. Az eddigi szakirodalom külső és belső érvekkel nagyon valószínűvé tette, hogy az értékes magyar nyelvemlék az óbudai klarissza apácák számára az 1490-es évek elején Óbudán készült, ahonnan a török elől menekítették Pozsonyba. E külső és belső érveket a szerző nem cáfolta meg. Helytörténeti szempontból megemlítjük még azt az 5 okmányt, amelyet a szerző Borchy Mátyás soproni ferences gvardián és magyarországi tartományfőnök tevékenységével kapcsolatban közöl (1569—1582.). Az 1570. évi latin nyelvű Borchy Mátyás, aki saját bevallása szerint nem tudott németül, humanista latinsággal „Guardianus *Semproniensis*”-nek nevezi magát.

A 61. szám azokat az előadásokat tartalmazza, amelyeket osztrák, magyar, cseh, horvát és szlovén kutatók a címben jelzett téma egyes részkérdéseiről (őstörténet, népi műveltség, földművelés, iparosodás hatása, népi táplálkozás, gazdaság, népmese, népi szokások kutatása stb.) a burgenlandi rádióban elmondtak. A kötet szép példája az egy területre vonatkozó tudományos kutatások nemzetközi egybehangolásának.

Fogarassy László:

50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv. (Burgenländische Forschungen, Sonderheft III: Festgabe). Eisenstadt 1971, 214 lap + számos kép.

Ez az ünnepi kiadvány Burgenland tartomány megalakulásának ötvenedik évfordulója alkalmával jelent meg Kismartonban és kilenc cikket tartalmaz, számos fényképmelléklettel.

Otto Guglia „Die Angliederung des Burgenlandes an Österreich” (3—14. l.) című tájékoztató jellegű bevezető tanulmánya után következik a kötet számunkra is legérdekesebb dolgozata: Irmtraut Lindeck-Pozza „Zur Vorgeschichte des Venediger Protokolls” (15—44. l.). A szerző elsősorban római levéltárak adatai alapján dolgozott, az általa feltárt anyag teljesen új megvilágításba helyezi az akkori olasz külpolitikát és ezen belül is della Torretta márkijéét. Az olasz külügyi akták idevontatkozó részeiből a lábjegyzetekben olasz eredetiben idézték. Ha mást nem is, ezt a tanulmányt (az olasz idézetekkel együtt) feltétlenül le kellene fordítani magyar nyelvre.

A jogtörténeteseket érdekelni fogja Wolfgang Daxtől „Burgenländisches Landesrecht” (45—92. l.), mivel Nagy Iván (1937) és Újlaki Miklós (Jogtudományi Közlemények 1947) publikációi óta a magyar jogszabályok burgenlandi sorsáról, valamint a burgenlandi jogalkotás alakulásáról magyar nyelvű összefoglalás nem jelent meg, de pusztán osztrák szempontból is úttörő jellegű.

Gerald Schlag „Die politischen Parteien des Burgenlandes, 1921—1934” (93—124. l.) c. tanulmánya a burgenlandi tartomány politikai életének története a pártok feloszlásáig, illetve a fasiszta színezetű rendi állam kialakulásáig. A két legerősebb csoportosulást mindvégig a szociáldemokraták és a keresztényszocialisták képezték. A szociáldemokrata vezetők közt számos olyan személyiség volt, aki a Magyar Tanácsköztársaság idején exponált szerepet játszott (Leser, Wagast, Till, Suchard), de az Anschluss után nem csatlakozott a kommunistákhoz. A magyarbarátok általában a keresztényszocialistákra adták le szavazataikat, maga a pártszervezet vezetése azonban ausztrófil kezekben volt és maradt.

Az 1934—1938 közti politikai életről ír Otto Mödglagl „Burgenland im Ständestaat” (125—133. l.) c. cikkében. A Schusnigg-féle népszavazás sikere érdekében a kismartoni Landhausban tárgyalások folytak egy szociáldemokraták és kommunistákat is magában foglaló, de a nemzeti szocialistákat kirekesztő hazafias front megszervezése érdekében (eredetiben: „patriotische Front”; nem tévesztendő össze a Vaterländische Fronttal).

Johann Kriegler „Die politischen Führungskräfte des Burgenlandes in der Ersten Republik” (134—159. l.) lexikális és statisztikai jellegű adatokat tartalmaz a Bundestagba és Landtagba beválasztott képviselőkről. Mind a birodalmi, mind pedig a tartományi gyűlésbe csak német és horvát nemzetiségű politikusok kerültek be, magyar nemzetiségű képviselőjelölt 1938-ig nem kapott mandátumot.

Josef Rittsteuer „Die kirchliche Entwicklung des Burgenlandes” (160—177. l.) lényegében a katolikus egyház politikai és jogi történetét tárgyalja, megállapítva, hogy 1921-ben az ottani klérus nagyobb része magyarbarátként viselkedett, az osztrákpartiak közül többen a felkelők elől menekülni kényszerültek, egyiket pedig meggyilkolták. (Pataki Ferenc pornóapáti plébánost. Azonban Géfin Gyulának a szom-

batnélyi egyházmegye történetéről szóló könyve alapján bonyolultabb esetet kell feltételezni.) Burgenland területén előbb apostoli adminisztrátúra, 1970-ban püspökség létesült Kismarton székhellyel (Dioecesis Sideropolitana).

Bernhard H. Zimmermann „Die Protestanten des Burgenlandes in der Bilanz eines halben Jahrhunderts” (178—195. l.) c. cikkében említi, hogy 1921-ben 27 evangélikus és egy református egyházközség került Ausztriához, ahol részükre külön szuperintendensi hivatalt szerveztek. A virágzó tevékenységről tanúskodó beszámoló után következik Nikolaus Vielmetti „Das Schicksal der jüdischen Gemeinden des Burgenlandes” (196—214. l.) c. közleménye, amelyből kiemeljük a nagymartoni hitközségre vonatkozó adatokat. Kiryat Mattersdorf néven működik Jeruzsálemben a Burgenlandból kivándorolt zsidók orthodox hitközsége, amely Ehrenfeld nagymartoni rabbi alapítása.

LEVÉLSZEKRÉNY

Breu József (Bécs) írja: Könyvemnek a SSz. 1971/3. számában megjelent ismertetésével kapcsolatban a következőket jegyzem meg: „Ich bin mir auch vollkommen bewusst, dass Herkunftsnamen wie Német, Magyar usw. nur als Indiz bei nationalitätsgeschichtlichen Untersuchungen zu werten sind, keineswegs aber als Beweis für die Nationalität einer besonderen Person. Ich finde keine einzige Stelle in meinem Buch, in der ich anders verfahren wäre”. Házi Jenő cikkét az 59. lapon ismertetem, a titkos rendeletet különben Bidermann már 1888-ban tárgyalta, magam könyvem 20. lapján az ügyre kitértem.” Jedenfalls habe ich mich im grossen gesehen über Ihre Besprechung gefreut”. — Mollay Károly válasza: A szerző például a 96. lapon Fertőszentmiklós, Fertőszéplak, Németkeresztúr és Kapuvár községekben, de könyve más helyein is felhasználja a *Német*, *Horvát*, *Oláh* családnevek adatait. Házi Jenő cikkére az 59. lap jegyzetében utal.

Fogarassy László (Pozsony) írja: „A soproni népszavazás” c. cikkemben (SSz. 1971/4) nyomdatechnikai okokból sajnálatos elírás történt: a népszavazás eredményének legutolsó rovata a „nem érvényes” szavazatokat mutatja ki. (Az első szó a szedésnél kiesett.). Másik cikkemben (uo. 298. lap) a 23. jegyzet 2—3. sora helyesen: „I. soproni zlj., egy üteg Sopronban.”

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis und kurze Auszüge:

- Das Redaktionskomitee:* Nach 25 Jahrgängen der Ödenburger Rundschau. Kurzer Rückblick auf die 35jährige Geschichte der Zeitschrift
- Szita, Szabolcs:* Erinnerungen eines sowjetischen Majors über die Befreiung des Ödenburger Komitates. Aufzeichnungen des Majors Nikolai Korolkow, der im März 1945 an den Kämpfen im Ödenburger Komitat teilnahm.
- Katona, Johann:* Die Entwicklung von Csorna seit 1945. Eine statistische Analyse über die jüngste Entwicklung der jüngsten (1971) Stadt des Komitates, mit besonderer Rücksicht auf Industrie und den Handel.
- Fogarassy, Ladislaus:* Militärgeschichte der westungarischen Frage II. Teil: Aug.—Sept. 1921. Fortsetzung der im Heft 4/1971 begonnenen Studie.
- Szabó, Jenő:* Gustav Mende, der Künstler und der Mensch. Würdigung des 1963 verstorbenen Kunstmalers unter Benützung seines Tagebuches.
- Baraczka, Stefan:* Wirtschaftsgeschichtliches von der Mitte des 16. Jahrhunderts aus den Rechnungsbüchern des Thomas Nádasdy (1544—1554). Die in ungarischer Sprache geführten Rechnungsbücher sind nicht nur in sprachgeschichtlicher, sondern auch in wirtschafts- und kulturgeschichtlicher Hinsicht eine wahre Fundgrube für die Zustände im damaligen Westungarn.

Kleine Mitteilungen

- Dobos, Tibor:* Eine Bestandesaufnahme über die Lage der Ingenieure und Techniker in Ödenburg und Umgebung aus dem Jahre 1966.
- Berecz, Desider:* Luise Blaha und ihre Rivalinnen auf der Ödenburger Bühne
- Krammer, Jenő:* Einzelheiten aus der Geschichte der 90jährigen Bürgerschule (Hauptschule) in Eisenstadt. Der Sohn des ersten Direktors der seinerzeit sehr anerkannten Bürgerschule berichtet über die pädagogischen Zielsetzungen seines Vaters Josef Krammer.

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Szabó, Ludwig:* Die Tätigkeit des Franz—Liszt—Kulturzentrums im Jahre 1970/1971.

Nekrolog

- Gunda, Michael:* Albert Stasney (1889—1971). Nachruf auf den Professor der Universität für Forstwissenschaft und Holzindustrie in Ödenburg

Bücherschau

- Hiller, Stefan:* Ödenburg-Bibliographie des Jahres 1971
- Mollay, Karl:* Auswahl-Bibliographie der ungarischen geschichtswissenschaftlichen Literatur der Jahre 1945—1968 (ung.)
- Mollay, Karl:* Galavics, Géza: Programm und Kunstwerk am Ende des 18. Jahrhunderts (ung.)
- Mollay, Karl:* Burgenländische Forschungen Hefte 59—61.
- Fogarassy, Ladislaus:* 50 Jahre Burgenland. Festgabe.

Briefkasten

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAINHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. A kézirat gépelése. Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, í, Ű* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre felsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat¹⁶.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. A lapalji jegyzetek. Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló pontos irodalmi utalások, pontos forrásjegyzetek. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk.

Könyvre (lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek változtatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43.). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

Folyóirat cikkére így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkre így; pl.: A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1933. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés aláhúzással stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli, tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajtot (térképvázat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 iv terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066.

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Felelős kiadó: Ugróczy Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 iv = 8^{3/4} (A, 5 iv) — Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme, 72.4993

Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda

INDEX: 25.915

FV 324

SOPRONI SZEMLE

XXVI. ÉVFOLYAM 1972. 2. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

LÁVIL FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:
MOLLAY KÁROLY

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>Horváth Zoltán: Házi Jenő 80 éves</i>	97
<i>Pichler János: A Fertőtáj fejlesztése és tudományos feltárása</i>	99
<i>Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (III. rész: 1921. szept.—nov.)</i>	115
<i>Mikó Sándor: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előzményei és következményei Sopron vármegyében I. rész</i>	129
<i>Huszár Lajos: Bajor pénzek forgalma a középkori Magyarországon</i>	145

Helytörténetírásunk időszerű kérdései:

<i>Házi Jenő: A soproni polgári családok (1535—1848)</i>	160
--	-----

Kisebb közlemények:

<i>Zakar János: Sopron vármegye térképe egy 1802—1811 között készült magyar atlaszban</i>	168
<i>Lóránt Ödön: Kilátók Sopronban</i>	170
<i>Hiller István: Egy soproni forradalmár tudós életrajzához</i>	176

Sopron kulturális élete

<i>Horváth Zoltán: A Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron) 1971. évi munkájáról</i>	182
---	-----

Megemlékezések:

<i>Augusztinovicz Elemér: Lóránt Ödön (1896—1972)</i>	184
---	-----

Soproni könyvespolc:

<i>Papp István: Sopron az 1960—1970 közötti történeti irodalomban</i>	185
<i>Mollay Károly: Herpay Imre (szerk.): Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián. Sopron 1919—1969. Sopron, 1970</i>	191

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVI. ÉVFOLYAM

1972

2. SZÁM

Házi Jenő 80 éves

Köszöntjük a 80. születésnapját ünneplő Házi Jenőt, a soproni helytörténetírás nesztorát, a magyar középkori forrásközlés egyik legjelentősebb tudósát, a Magyar Tudományos Akadémia volt levelező tagját, Sopron nyugalmazott főlevéltárosát.

1892. április 16-án Vásárúton, Pozsony megyében született, parasztcsaládból. A középiskolát Pozsonyban végezte, az egyetemet Budapesten. Már egyetemi tanulmányai során lelkes kutatója a középkori magyar történetnek. Megfordult Pozsony, Nagyszombat, Esztergom, Budapest és Bécs levéltáraiban. Kutatómunkájának eredménye: „Detrekő vára a középkorban” (Hadtörténeti Közlemények 1914). A történelem-földrajz szakos tanár első, kitűnő értekezése ez.

Az első világháborúban kétszer súlyosan megsebesült. Alighogy visszanyerte egészségét, 1917. május 29-én doktorált magyar történelemből. Még ez év áprilisában levéltári kezelői vizsgát tett. Nem véletlen, hogy Csánki Dezső történettudós, a Magyar Országos Levéltár neves főlevéltárnoka éppen Házi Jenőt ajánlotta Sopron városának levéltára élére. 1917. május 13-án vette át hivatalát, ekkor 25 éves volt. A levéltári fogalmazói szakvizsga után 1918-ban főlevéltárosi besorolást kapott. A fogalmazói szakvizsgával ez időben csupán hatan rendelkeztek az országban. A tudományos követelményeknek megfelelően rendezte a levéltár iratanyagát. Kétezer darab középkori oklevelet lajstromozott, számos történeti értékű iratot mentett meg a pusztulástól.

„Sopron szabad királyi város története” címmel 1921–1943 közt, 13 kötetben tette közzé levéltárunk középkori anyagának jó részét. Azóta Házi Jenő nevét a tudományos világ a legjelentősebb középkori forrásközlők nevével együtt emlegeti. A 13 kötet a magyarországi középkori várostörténeti kutatás aranybányája. A török pusztítása miatt csak Sopron rendelkezik olyan levéltárral, mely középkorának mindennapi életét bemutathatná. Sopron magyar kultúráját tanúsítja az 1928-ban megjelent „A XVI. századbeli magyar levelek Sopron sz. kir. város levéltárából”, Augusztinovicz Elemérrel mint társszerzővel pedig „Sopron a régi magyar irodalomban” (1936) c. munkája. Házi Jenő nevéhez fűződik többek között a Soproni Virágének, a magyar szerelmi líra legrégebbi emlékének és a Soproni magyar–latin Szójegyzék (1924) felfedezése

is. Közel húsz esztendő szorgalmas tudományos munkálkodása után 1938. május 6-án, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta. Székfoglaló előadásában a városi igazgatási szervezet (kancellária) kialakulásának történetét mutatta be a XI–XIV. századi Sopron társadalmi és gazdasági fejlődése alapján. Az 1937-ben meginduló Soproni Szemle szerkesztő bizottságának is tevékeny tagja volt. 1939-től a nyilas párt helyi mozgalma ellen szervezett és agitált. Ezért a Gestapo 1944. október 15-én 24 társával együtt túszként tartóztatta és közülük kettőt meggyilkolt. Ötvennyolc éves korában, 1950-ben nyugdíjazták.

A tisztelet és az elismerés hangján szólhatunk nyugdíjazása óta végzett tudományos munkájáról is. A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének kiadásában 1965–1971 közt megjelent a Magyar–zsidó Oklevéltár VIII–XIII. kötete. Az egyenként 500–600 oldalas forráskiadvány nagy részében Házi Jenő munkája. Kiadásra kész kéziratok közül is néhányat megemlítnék: A soproni *Gerichtsbuch* (434 gépelt oldal); A Vasvár–szombathelyi káptalani levéltár középkori oklevelei (900 p.); A Niczky-család középkori oklevelei (250 p.); A soproni polgári családok 1535–1848 (1400 p.).

Nem vállalkozhatunk itt kisebb terjedelmű tanulmányainak, cikkeinek teljes bemutatására. Ezek megjelentetése főleg a felszabadulás utáni időre esik. Közülük több Sopron története eddig alig érintett területeinek feltárására ösztönzi kutatóinkat. Ilyenek: Macskakő vára (SSz. 1962); A soproni külváros 2. fertályának telekkönyve az 1536. évből (SSz. 1959.); A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben (SSz. 1965); A legrégebb felekezeti anyakönyvek statisztikai táblázatai (SSz. 1966); Néhány adat községeink középkori határához (Tört. tud. tanulmányok Bp., 1958) stb. A 60-as években tartott előadásaival a soproni idegenvezetők képzéséhez hatékonyan hozzájárult.

Kívánjuk, hogy erőben és jó egészségben tovább munkálkodhassék a soproni helytörténetírás javára.

Horváth Zoltán

A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása

A Soprontól 7 km távolságra fekvő Fertő tó fürdési és vízi sportolási lehetőségeivel kiegészíti a város hegyvidéki üdülőkben és műemlékekben gazdag környezetét. A város lakói az elmúlt másfél évtized alatt nagy energiával, egyéni munkával cölöpökre faházak vízi sporttelepet építettek. Ez a kezdeményezés is azt mutatja, hogy a tó meleg vize, nagy vízfelülete, a táj különleges természeti viszonyai, megnyugtató jellege, enyhe klímája kitűnő lehetőséget nyújt a magyar dolgozók és a külföldi látogatók üdülésére.

A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottsága neves orvosprofesszorokat kért fel a tó ilyen szempontból való vizsgálatára. Dr. Bakács Tibor, az Országos Közegészségügyi Intézet főigazgatója, dr. Schulhof Ödön, az Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet tudományos igazgatója és dr. Páter János, a Pécsi Orvostudományi Egyetem Közegészségtani Intézetének igazgatója szerint a Fertő tó mind higiénés, mind balneológiai szempontból igen alkalmas üdültetés és munkaerő regenerálódás, tehát a népegészségügy és a népgazdaság ezen céljainak megvalósítására.

A tó és a vele — természeti adottságai folytán — összefüggő terület jellegzetes tájegységet alkot (1. ábra). Célszerű a terület fejlesztését és természetvédelmét egységes terv alapján irányítani.

Tavak mint üdülőközpontok irányított fejlesztéséhez számos esetben (Balaton, Velencei-tó, Fertő tó osztrák partja, Wörthi-tó, Bodeni-tó) csak akkor kezdtek hozzá, amikor a tömegfürdőzés, a vízszennyeződés, a szabálytalan építkezés megindult, és nehéz akadályokat gördített a területrendezés útjába.

A Fertő tó és környéke a két állam közötti megosztottsága, illetve az országhatárhoz való közelsége miatt e hibáktól mentes. Éppen ezért területén korszerű tájfejlesztési program kidolgozása alapján olyan üdülővidék alakítható ki, amelyben az ember — a természetbe illő létesítmények felhasználásával — megtalálja pihenési, sportolási és szórakozási lehetőségét.

Ennek a tervszerű fejlesztésnek előkészítésére szükséges a táj természet- és gazdaságföldrajzi adottságainak tudományos kutatása, regionális vizsgálata, s ezek alapján az elrendezés és a szükséges építmények átfogó, majd részletesebb műszaki és gazdasági tervezése.

Tanulmányunk a fejlesztési folyamat jelenlegi helyzetéről kíván tájékoztatást nyújtani.

Az első javaslat 1963-ban a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B. részére készült „Tanulmány a Fertőtáj távlati fejlesztésére” címmel. Magába foglalta a tó és a körülötte levő 10 község — mint tájegység — fejlesztési elgondolását. A regionális vizsgálatok alapján kidolgozott következő munka a „Nyugat-dunántúli üdülőtérület regionális rendezési tervé”-nek egyik fejezetét képezte, amelyet a Minisztertanács 1030/1967 Korm. sz. határozatával jóváhagyott.

A rendszeres tudományos feltárás munkája 1959-től 1968-ig a Magyar Hidrológiai Társaság Fertő tó Kutató Tudományos Bizottsága, 1969-től kezdve a Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának keretében folyik.

Az eddigi kutatások alapján a Fertőtáj adottságai és fejlesztési lehetőségei a következőkben foglalhatók össze:

1. A Fertőtáj fejlesztése

A fejlesztés célja: a táj korszerű üdülőterületté való kialakítása. Ennek érdekében szükséges:

- a gyógyulási és üdülési lehetőségek kiépítése;
- a természeti, gazdasági és kulturális értékek védelme és idegenforgalmi célra való felhasználása;
- az ösközségek lakói részére jobb életkörülmények biztosítása;
- az állandó és az idenylakosság számára szükséges infrastruktúra (köz-művek, közlekedés, kereskedelem) létesítése, illetve korszerűsítése;
- a tájfejlesztésnek az ember és környezete összhangjában történő megvalósítása, a természet szépségének és zavartalanságának megtartásával;
- Sopron város és a Fertőtáj kölcsönhatásainak fokozása;
- az osztrák törészre és tájra vonatkozó tervekkel és intézkedésekkel való egyeztetés.

A tájegység üdülővidékké fejlesztésének elgondolása 4 gyógy-, illetve sportüdülési és 3 kulturális bázisra épül fel. Ezek egyben gazdasági és kereskedelmi centrumok is lennének.

Az üdülőtelepek kialakítására a tó, a gyógyfürdők létesítésére az ásványvízforrások adnak lehetőséget.

A tó Magyarországhoz tartozó területe nagyobbrészt nádas. Csak két nagyobb sík vízfelület található: az egyik Fertőrákos előtt, mintegy 2,5 km parthosszal és 2,5–3 km² szabad vízzel, a másik a hidegség–hegykői nádasok és az országhatár közötti, több öblözetű, hozzávetőleg 5–6 km² nagyságú nyílt vízterület, összesen 6 km parthosszal. Ez utóbbihoz legközelebb fekvő település keletről Mexikópuszta, a nemzetközi forgalom a Pamhagen–Fertőd közötti közútról közelítheti meg.

A fertőrákosi sík víz parti területeire Sopron Város Tanácsa a Győri Tervező Vállalat Soproni Irodájával tanulmánytervet készíttetett. A tervezet a Rákos patak balpartján (északi part) levő vitorlástelep közművesítését és 1500 fő befogadóképességre való bővítését javasolja. A telepen most 40 faház van 300–400 fő befogadóképességgel. A sportolási felkészültség nagy. A Vitorlás Szövetség 470 taggal és 102 vitorlással rendelkezik. Évente több versenyt rendez. A Horgász Szövetség taglétszáma 360. A Rákos patak jobb partjára (déli part) új, korszerű üdülőtelepet terveznek, mégpedig 3000, később 5000 főre bővíthető strandot, campinget, víkendház és horgásztanya telepet. A strand másfél méterrel való feltöltése 3000 m³ anyagot igényel, melynek kétharmada a tómeder kotrásából, egyharmada kötőrmelékéből adódna.

A Mexikópuszta közelében levő öböl sorban alulhat ki távlatilag a másik tavi üdülőbázis – mint vízi útról is megközelíthető kirándulóhely – stranddal, étkezési és szórakozási lehetőségekkel, kikötővel, körülötte üdülőkomplexummal.

A föld alól feltörő ásványvizekre telepített gyógyfürdők közül, a régebben már működött, a háború alatt tönkrement *Balfürdő* újjáépítése megindult. Előzőleg 20 ágy állt a betegek rendelkezésére. Az ÁÉTI terve szerint az Egészségügyi Minisztérium most 172 fekvő és 300 ambuláns beteg kezelésére 64 millió forint költséggel új gyógyintézetet létesít, amely a soproni szívszanatórium betegeinek utókezelésére is szolgál. A fürdőtelep 4 forrása az OKI megállapítása szerint kénes, alkáli hidrogénkarbonátos gyógyvíz. Mozgásszervi, reumás, izü-

leti és porcdegenerációval járó gerincbetegségek gyógyítására alkalmas. Vízhozama 200 l/p.

A másik, gyógyvízre történő település *Hegykö* községben épül. A községi tanács geotermikus kutatás céljából az OVIFU-val fúrást végeztetett. Az 1500 m mélységből 57 °C hőmérsékletű alkáli hidrogénkarbonátos víz tört fel, amely reumás betegségek gyógyítására alkalmas. A MÉLYÉPTERV által készített beruházási program szerint a 400 l/p mennyiségű vízkészlet három különböző hőfokú medencében: strand-, gyermekfürdő, uszoda céljára kerül felhasználásra. A termálfürdő környezetében üdülőtelep (hétvégi házak, camping, sportpályák stb.) létesül, melynek elhelyezésére a tanács megfelelő fekvésű, közművesíthető területet biztosított.

A tájegységen található természeti és művészeti értékek a következő kulturális bázisokat alkotják.¹

Fertőrákos természeti nevezetessége a miocén korabeli mészkőfejtő-barlanghálózat, amelynek falaiban tengeri állatok és növények ősmaradványai találhatók a mintegy 12 millió évvel ezelőtti tenger idejéből. Az 50–60 m magas csarnokok boltozatait kőzetmechanikai szakeljárással biztosították és az idegenforgalom céljára járatokkal látták el. A kőfejtő feletti dombtetőről kitűnő kilátás tárul a néző elé a Fertő tóra. A másik érdekesség az i. sz. III. századból származó Mithras-szentély, amelyet a római hadseregben szolgáló perzsa katonák állítottak fel.² Műemlék a középkori eredetű 25 szobás, volt püspöki kastély, a dunántúli barokk stílus egyik legszebb alkotása. Termeiben dr. Domonkos Ottó múzeumigazgató a Fertőtáj múzeumát helyezi el. A XVIII. századi vízimalmot turistaszállóvá alakították át. A főtéren látható még az 1530-ból megmaradt pelengér.

Fertőd építőművészeti értéke az 1760–70 között, a Hanság lapterületére épült, volt Esterházy kastély, mely Versailles mintájára barokk stílusban épült. A kastélyban Haydn emlékmúzeum van. Hagyományaihoz híven a zeneteremben és jó időben a díszudvaron hangversenyeket rendeznek. A kastélyhoz 177 ha nagyságú díszpark tartozik.

Nagyecenk Széchenyi Istvánnal kapcsolatos történelmi emlékekkel van tele. A most újjáépítés alatt álló kastély 1801-ben kapta barokk jellegű formáját. Mint Széchenyi vidéki otthona és pihenőhelye a reá, valamint a reformkorra vonatkozó emlékek múzeumának ad helyet. A kastély körül szabadtéri közlekedési múzeum lesz. A temetőben levő, 1778-ban, klasszicista stílusban épült mauzóleumban nyugszanak a „legnagyobb magyar” hamvai. A község főterén áll bronzszobra: Strobl Alajos alkotása. Nagyecenktől Fertőboz felé húzódik két és fél km hosszan a két hársfasor, amelyek közötti 30 m széles gyepsávon rendezte Széchenyi az első magyarországi lóversenyeket. A hagyománynak megfelelően lovasiskolát állítanak fel, ennek lovait a kastély melléképületeiben helyezik el. A hársfasor végén található az 1793-ban épült „Gloriette”, amelynek magaslati helyéről a legszebb kilátás nyílik a tóra.

A tájegység többi falvaiban is számos kultúremlék van, így Hidegségen, Fertőszéplakon, Balfon középkori eredetű templomok, több helyen a XVIII. és XIX. századból megmaradt uradalmi épületek, egyházi jellegű szobrok, barokk és rokokó sírkövek találhatóak. A táj építészeti jellegét a fűrészfogas elhelyezésű, nyújtott tornácú népi házak mutatják, amelyek közül egyre több kerül

1 Csatkai-Dercsényi (szerk.): Sopron és környéke műemlékel. Bp., 1956^a.

2 Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum. SSz. 1971, 214–226, 322–334.

lebontásra, hogy új épületnek adjanak helyet. Legfőbb ideje védelmükre intézkedést tenni.

A Fertőtájön üdülők tehát kulturális szórakozást is bőven találhatnak. Mutatja az, hogy Fábján Lajos, a Győr-Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetője szerint az 1970. évben a fertői kastélyban 127 ezren, a nagycenki mauzóleumban 46 ezren, a fertőrákosi kőfejtőben majdnem százezren fordultak meg. A fertői kastély látogatói közül 10 500 külföldi volt, 70 országból.

Sopron és a Fertőtáj kapcsolata nemcsak az egymásmellettség, hanem még egyéb érdek is összefüzi. A város vezetői: dr. Erdély Sándor tanácselnök és Kocsis József elnökhelyettes is ezt a célt tartották szem előtt, amikor Balfürdő és a fertőrákosi tóparti üdülőtelep területét a városhoz csatolták. A táj fejlődésének fő támasza Sopron, mert a tájon üdülők kulturális szórakozást, hegyvidéki kirándulást, kereskedelmi beszerzési lehetőséget elsősorban a városban találnak. Viszont a soproniak fogják legnagyobbbrészt a tavi üdülést és a vízi sportokat élvezni. Sopron és a Fertőtáj egymást kiegészítve — a Balaton és a főváros után — a legtöbb lehetőséget nyújtja a nyugat-európai turistaforgalom vonzására. Mégpedig olyan külföldi réteget mozgatna meg, amely eddig nem szerepelt idegenforgalmunkban.

A „Soproni Ünnepi Hetek” programjában mindig szerepelnek a fertőrákosi „Barlangszínház” opera, balett és drámái előadásai.³

A Magyar Hidrológiai Társaság Soproni Csoportja előadásokban és ülésein foglalkozott fertőtáji problémákkal, nemegyszer osztrák vendégek részvételével.

A város és a tájegység viszonya még egyéb téren is fejlődik. A táj dolgozóinak tekintélyes része a soproni ipartelepekre jár munkára. Viszont Sopron iparosodásának növekedése magával hozza a további lakáshiányt, amelyet enyhíteni fog, ha a kertés házba kívánckozó ipari dolgozók — a közlekedés és a közművesítés javulásával — Fertőrákoston és a többi tóparti községekben telepednek le.

Az osztrák tópart és a magyar Fertőtáj kapcsolatai — a határátlépés könnyítése esetén — igen értékesen fejlődhetnek. A kétmillió lakosú Bécs csak 50 km távolságban van a tóparttól, tehát gépkocsival egy óra alatt elérhető. A hétvégi csúcsforgalomról szóló legutóbbi közlések százezer víkendezőt jelentettek. A nyugati országokból az osztrák parton időző üdülők minden bizonnyal szívesen látogatnák a korszerűen kiépített magyar strandokat, az ízletes ételeket és borokat adó vendéglőket, szórakozóhelyeket. Viszont a hazai üdülőknek is élményt nyújtana a szomszéd állam községeinek meglátogatása.

Az ösközségek fejlesztése az üdülővidékké alakítás egyik legfontosabb része. A tó és a körülötte fekvő 10 község területe mintegy 35 ezer ha. A népsűrűség 52 fő/km². Az állandó lakosság száma az 1970. január 1-i népszámlálás szerint 13 786 fő, ami 5%-kal kevesebb az 1960. évi adatnál. A csökkenés oka a kereseti lehetőség, az élet természetes vérkeringésének hiánya. Az idegenforgalom megindítása a lakosság életkörülményeit is javítani fogja, hasonlóképpen más tóparti településekhez. Így többek között jelentős jövedelmet hozhat:

- az üdülővendégek ellátására szolgáló növényi és állati termékek (elsősorban gyümölcs, szőlő, bor, zöldség, virág, baromfi stb.) eladása. Már most is megállapítható, hogy a tradicionális zöldségtermelő „H” községek

³ Vö. Hárs József: Néhány szó az 1971. évi Soproni Ünnepi Hetekről, SSz. 1971, 372–377.

(Hegykő, Homok, Hidegség) magasabb életszínvonalúak. Ha Fertőrákoson, Balfon, Fertőbozon a szőlők, Fertődön a gyümölcsösök gondozottabbak lennének, ez már lényegesen javítana a lakosság helyzetén;

- a lakások nélkülözhető részének bérbeadása, különösen ha az kulturált környezetben, egészségügyi berendezésekkel van ellátva. Példát kell venni az osztrák tópart falvairól, ahol 1969. évi adat szerint 2 721 szoba állt a fizető vendégek rendelkezésére;
- az üdülőtelepeken és a hozzá tartozó berendezések üzemében széles körű munkaalkalom lehetőségei;
- a népi kézimunkák, faragványok emlék- és ajándéktárgyakként való eladása.

A községek tengerszint feletti magassága 145–119 m A. f. között váltakozik, tehát lényegesen magasabban fekszenek a tó tervezett vízszintjénél.

A tájegység település-egészségügyi szempontból kedvezőtlenebb helyzetben van, mint az ország más vízparti területei. Jelentős javulást hoz e téren a Fertőmenti Regionális Vízmű építése, amely a Kópháza, illetve Balf községtől Fertődig húzódó 9 község 11 650 lakosát látja el jó ivóvízzel. A vízmű a fertőbozi „Nagy forrás”-ra (1 500 l/p) és a fertődi 1. és 2. számú kútra (1000 l/p) támaszkodva távlatban átlagosan 1423, csúcsban 1771 m³/nap vizet biztosít. A vízmű 1972 nyarán lép üzembe. Egyelőre csak közkifolyók útján szolgáltatja a vizet. A házakba való bevezetés csak a csatornázás kiépítése után lehetséges. A vízmű továbbfejlesztése a fertődi újabb négy kút (1600 l/p) létesítése útján történik Fertőendréd, Fertőszentmiklós és Petőháza ellátására. Ezzel a II. ütemmel együtt, amely 1975-re készül el, 12 község 18 250 lakosa kap jó ivóvizet. A teljes regionális vízmű távlati vízkapacitása átlagosan 2893 m³, csúcsban 3558 m³/nap.

Fertőrákos község a soproni vízműhöz csatolt vízelosztó hálózattal rendelkezik, mint annak egyik fogyasztó körzete. Jelenleg közkifolyós rendszerrel üzemel, de megvan a lehetőség a házakhoz való bekötésre a szennyvíz elvezetés biztosítása után. Sajnos az érintett települések a negyedik ötéves tervben csatornaépítést nem irányoztak elő. A tájegység tizedik községe, Nagycenk lakosai ivóvizüket 8 közkútból és egy artézi kútból veszik. A község Pereszteggel együtt szintén regionális vízművet szeretne létesíteni. A jó ivóvíz fontos egészségügyi követelmény, mert az OKI megállapítása szerint Fertőrákoson és Nagycenken a golyvás megbetegedéseket éppen a talajvízből táplálkozó kutak vize okozta.

A tájegység a villamosenergiát az országos hálózattól nyeri. A kültelki és egyes régi házak még nélkülözik a bevezetést. A közvilágítás korszerűsítése igen időszerű volna.

A községek a Sopron–Győr vasútvonal mentén fekszenek, a vasútállomástól 2–5 km távolságra. Egyedül Fertőrákos van 9 km-re a soproni állomástól. Az 1030/1967 Korm. sz. határozat 2. c. pontja szerint e vonalon a pályatestet korszerűsíteni és a személyforgalmat gyorsabbá kell tenni. A határozat óta már javulás észlelhető.

A közúti közlekedés úthálózata párhuzamos jellegű. A környék főútvonala a 85. és a 84. sz. Győr és Sopron közötti fk. út. Ezzel szinte párhuzamos a tóparti 8 községet összekötő 8518. és 8526. sz. közút. Ezek az újabban jó karban lévő utak képezik a tó körüli közút magyarországi szakaszának alapját, amelynek kiépítését az 1030/1967 Korm. sz. határozat 6./b. pontja elrendeli. Ezt a vonalat kellene Fertőrákostól Mörbisch felé és Fertőtől Pamhagen felé kiépíteni

és határátkelő helyekkel ellátni, hogy az osztrák közúti hálózattal összekapcsolható legyen. Természetesen a községekből az üdülőhelyekre biztosítani kell a gépjárművek részére a megfelelő minőségű közutat. Ez Fertőrákos községtől a tóparti üdülőtelepig már folyamatban van.

Fontos a községeken belül is a közlekedési lehetőség javítása. A táj 10 községében összesen 82 km hosszú községi útból 49 km, a 109 km hosszú járdából 70 km vár kiépítésre.

A táj üdülőterületté történő kialakításánál a községek és az üdülőtelepek szükségletei összefonódnak, és ez magával hozza a lakosság fejlettebb igényeinek kielégítését is.

II. A Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkássága a tájfejlesztés keretében

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke – a 2051/1967. Korm. sz. határozat 7. pontja alapján – a Fertő tó különleges adottságainak kutatására és a feltárás népgazdasági hasznosítására „MTA Fertőtáj Bizottság” néven koordináló szervezet létesített. A Bizottság 1968 novemberében az Akadémia Biológiai, Műszaki, Orvosi, Agrár-, valamint a Föld- és Bányászati Tudományok Osztályainak képviselőiből alakult.

Az alakuló ülésen kifejtett elgondolás szerint a Bizottság távlati munkatervet dolgozott ki, amelynek anyagi fedezetét a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B. vállalta.

Az 1970–75 közötti időre szóló munkaterv a következő programot foglalja magában:

A) Helyzetfelmérő tanulmányok

A kutatások koordinálásának megalapozására a Bizottság felkért 13 kutatóval foglalkozó intézményt és 26 szakembert, hogy szakágazatuk területén vizsgálják meg a Fertőtájra vonatkozó eddigi kutatások helyzetét és közölik az elért eredményeket. Az intézményektől beérkezett tájékoztatók kiadványa még 1969 májusában megjelent.

A 26 szakágazat koordinátorainak beszámolóit a következő kötetekben jelentek vagy jelennek meg:

1. kötet. A TÁJFEJLESZTÉS ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI (Bp. 1969, 113 lap)

Témái: Tájfejlesztés. Üdülés. Ősközségek. Építésügy. Építészet. Műemlékvédelem. Magyar–osztrák határmenti regionális tervezés. Közgazdasági és jogi vonatkozások.

2. kötet. A TÁJ HIDROSFÉRÁJA ÉS VÍZGAZDÁLKODÁSA (Bp. 1970, 125 lap)

Témái: Felszíni vizek. Felszín alatti vizek. Vízsztabszabályozás. Vízkészletgazdálkodás. Vizgazdálkodási létesítmények. Vízminőségvédelem.

3. kötet. A TÁJ LAKOSSÁGA (Bp. 1971, 79 lap)

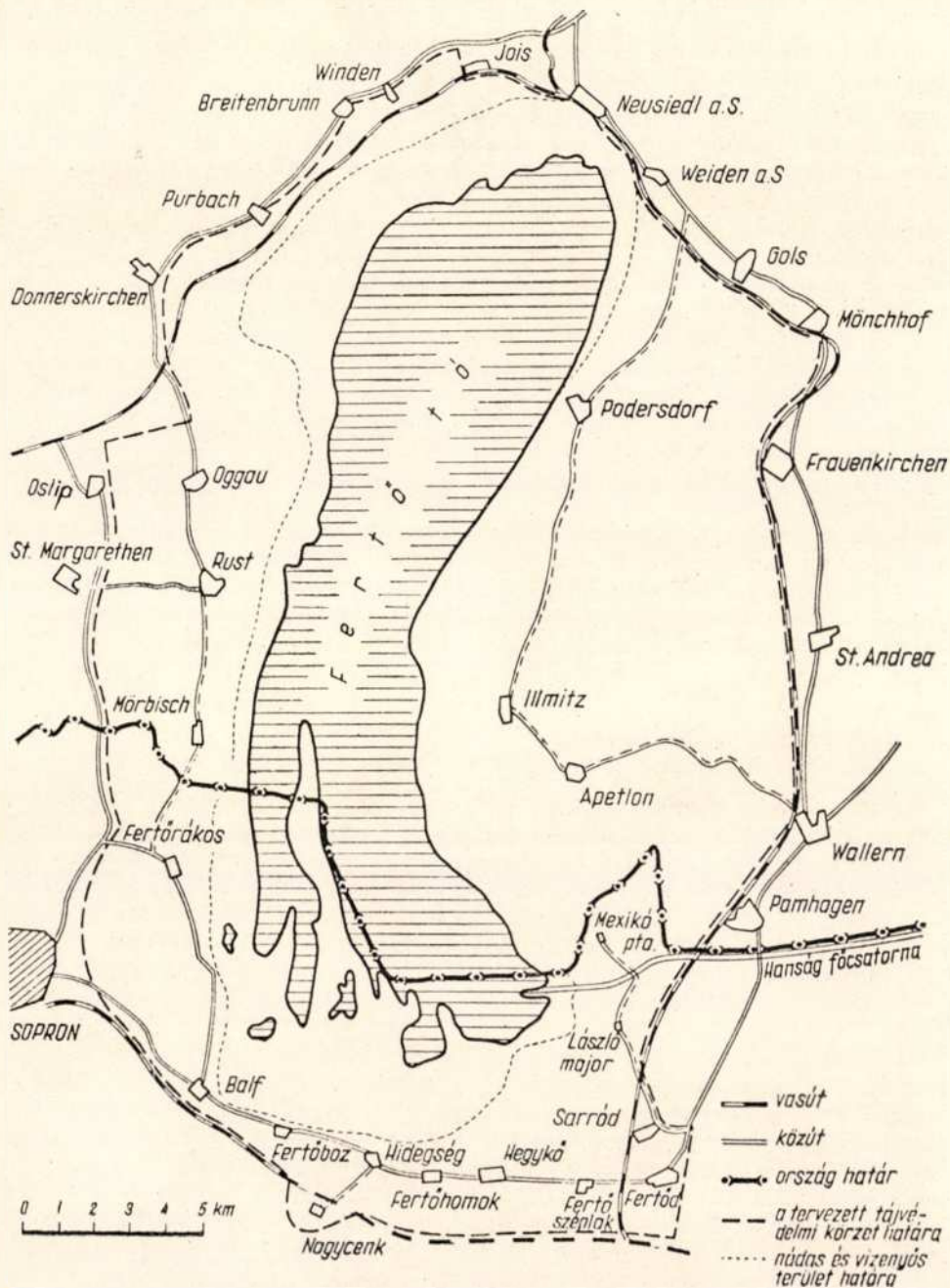
Témái: A Fertőtáj településégszégügyi helyzete. Gyógyfürdők. Gyógy- és ásványvizek. Néprajz. Szociológia.

4. kötet. A TÁJ GEOSZFÉRÁJA (Bp. 1972, Megjelenés alatt.)

Témái: Geológia. Hidrogeológia. Geofizika. Geomorfológia.

5. kötet. A TÁJ BIOSZFÉRÁJA

Témái: Hidrobiológia. Botanika. Zoológia. Vízkémia.

6. kötet. A BIOSZFÉRA KÉSZLETEINEK HASZNOSÍTÁSA

Témái: Mezőgazdaság. Erdőgazdaság. Nádtermelés. Halászat. Talajtani vizsgálatok. Szikesek. Éghajlat. Időjárás.

A beszámoló és tanulmányok kidolgozásában részt vettek az MTA Földrajztudományi Intézet, az MTA Geofizikai és Geodéziai Laboratórium (Sopron), az MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézet, az MTA Biológiai Kutató Intézet (Tihany), az MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoport, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állatrendszertani tanszéke, a Budapesti Műszaki Egyetem Építéstörténeti tanszéke, a Mosonmagyaróvári, a Keszthelyi és a Gödöllői Agrártudományi Egyetem, az Orvostudományi Egyetem Közegészségtani Intézete (Pécs), az Erdészeti és Faipari Egyetem Termőhelyismerettani tanszéke (Sopron), az Építés- és Városfejlesztési Minisztérium Területrendezési Főosztálya, az Országos Közegészségügyi Intézet, az Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet, az Egészségügyi Minisztérium Országos Gyógyfürdő Igazgatósága, az Országos Vízügyi Hivatal, a Vizgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet, a Vízügyi Dokumentációs Központ, az Országos Vízügyi Beruházó Vállalat, az OVH Vízminőségi Felügyelet, az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság (Győr), a Bányászati Kutató Intézet Petrográfiai Osztálya (Sopron), az OMMI Vízélettani Osztálya, az Állami Tanulmányi Erdőgazdaság (Sopron), az Országos Meteorológiai Intézet, a Kertészeti Növénynevelési és Növénytermesztési Kutató Intézet (Fertőd), a Liszt Ferenc Múzeum (Sopron), a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, a Magyar Dunakutató Állomás (Alsógöd), a Haltenyésztési Kísérleti Állomás (Szarvas) vezetői, tanárai, tudományos munkatársai.

B) A Fertőtáj bibliográfiája

A Bizottság a Fertőtájjal foglalkozó tudományos kutatómunka elengedhetetlen feltételének tartotta a tájjal foglalkozó irodalom címjegyzékének összeállítását. A kézirat Lászlóffy Woldemár, a műszaki tudományok doktora főszerkesztésében, széles körű kutatógárda, köztük az MHT soproni csoport tagjai, Garád Róbert elnök, dr. Csapody István, dr. Domonkos Ottó, és dr. Kárpáthy László és társaik közreműködésével az 1971. év végére elkészült. A műben szerepelnek azok a gyűjtemények is, amelyeket szerzőik, pl. Király Iván, Thier László a Fertőtájjal foglalkozó évtizedes munkásságuk során állítottak össze. A mű 7 főcsoport, ezen belül 66 szakcsoport beosztásban 2652 címszót tartalmaz magyar és német nyelven a Magyarországon kiadott és a legfontosabb osztrák munkákról. A szerkesztés figyelembe vette a „Burgenländisches Landesarchiv” által kiadott dokumentumanyagot is. A címjegyzék minden egyes irodalmi anyagról részletes tájékoztatót tartalmaz, közli a terjedelemre, az illusztratív anyagra, az idegen nyelvű összefoglalásra vonatkozó adatokat, a könyvek vagy folyóiratok lelőhelyét és rövid annotációt is nyújt. A mű már 1972 nyarán – a Győri Megyei Nyomda készítésében – a Fertőtájjal foglalkozó kutatók rendelkezésére áll. A szerkesztési és nyomdai költségeket a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B. a munkaterv keretében fedezi.

Az összegyűlt nagy anyag vizsgálata során kiviláglott, hogy az egyre fokozódó kutatási és irodalmi tevékenység szükségessé teheti egyes fontosabb szakágazat területén kiegészítő füzet megjelentetését. Ezért a Bizottság 1971. de-

cember 8-i ülésén tervbe vette, hogy a vizgazdálkodás szakterületéről — az osztrák szakemberekkel együttműködve — részletesebb bibliográfiát adjon ki.

C) Tanulmányok a tájfejlesztési koncepció kialakítására

A fejlesztési tervek előkészítéséhez és kidolgozásához a Bizottság szükségesnek tartotta vizsgálat alá venni a táj idegenforgalmi, természetvédelmi és a helyi viszonyait, valamint a nemzetközi tárgyalások témáit és megállapításait.

Az Országos Természetvédelmi Hivatal, a Győr-Sopron Megyei Tanács szervezési és jogi osztálya, a Megyei Idegenforgalmi Hivatal, a Magyar Hidrológiai Társaság soproni csoportja, a Magyar-Osztrák Vízügyi Bizottság, a Magyar-Osztrák határmenti kérdéseket Egyeztető Bizottság, az MTA Ipargazdasági Kutatócsoportja és az MTA Fertőtáj Bizottság szakértői által készített és az ÉVM Területrendezési Főosztály vezetője által összefoglalt tanulmányokat a bizottság a „Fertőtáj fejlesztésének távlatai és feltételei” című kiadványában 1970-ben jelentette meg.

A szakvéleményeket a bizottság bemutatta az MTA elnökségének, a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B.-nek és a Nyugat-dunántúli Intéző Bizottságnak. A folyamatos kutatómunka időnkénti eredményei alapján újabb javaslatok készülnek a tervezés és a szakmai állásfoglalások részére.

D) Adatgyűjtés

A fejlesztés kialakítása céljából alapvetően szükséges a táj természeti és gazdasági adatainak, termelési helyzetének, életkörülményeinek statisztikai és egyéb módszerekkel való rögzítése. A bizottság ezért a 26 szakágazati területen megindította az adatgyűjtést. A tanulmányok előkészítésére beérkezett keretterveket a szerkesztők: Aujeszky László, a fizikai tudományok doktora és Somogyi Sándor, a földrajztudományok kandidátusa felülvizsgálták és javaslatuk alapján a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B. elnöke kiadta a megbízásokat. A tanulmányok egy része már beérkezett és számos táblázatban részletesen feltárja a táj jelenlegi helyzetét. Az „Adatgyűjtés” füzetei 1972-ben és 1973-ban jelennek meg. Az adatok egyúttal a „Tájmonográfia” előkészítő anyagát képezik.

E) Kutatási terv

Az eddig végzett kutatások eredményei és a fejlesztési feladatok ismeretében az egyes szakágazatok területén kerül kidolgozásra a még szükséges kutatások programja, amelyet a bizottság két periódusra irányított elő: az első időszak eredményei felhasználhatók lesznek a „Tájmonográfia”-hoz, a második része a hosszabb idejű, illetve folyamatos észlelések előirányzatát tartalmazza. A program kialakításához az Akadémia tudományos osztályai és bizottságai is segítséget nyújtanak. Legutóbb az Akadémia Hidrobiológiai Bizottsága „A Fertő tó hidrobiológiai helyzete és távlati terve” című napirendi pontjában foglalkozott a kutatás megszervezésével. Megállapította, hogy a tavon szükséges vizsgálatok elvégzéséhez elengedhetetlen az országhatárhoz közeli mozgás engedélyének biztosítása.

A Fertőtáj célkitűzései kapcsolatosak az emberi környezet kérdéseivel foglalkozó tágabb körű hazai és nemzetközi programokkal is. Ezek országos áttekintéssel elsősorban az MTA és az ÉVM, nemzetközi méretekben többek között

az UNESCO, az ICSU, a KGST, az EGB, végső fokon pedig az ENSZ keretei között vannak kialakulóban.

A bizottságnak az emberi környezettel kapcsolatos tudományágak úgyszólván teljes körét felölelő 26 szakterületre kiterjedő és ugyanakkor a Győr-Sopron Megyei Tanács és az ÉVM Területrendezési Főosztálya útján a tájfejlesztés időszerű gyakorlati feladataihoz is szorosan kapcsolódó tevékenysége célszerűen beilleszthető ezekbe a tágabb körű programokba. Bizonyos vonatkozásokban a tájfejlesztési tevékenység egyik hazai „mintaterületéül” szolgálhatna, másrészt – a jól kialakult strukturális adottságok folytán – célszerű színhelyet nyújthatna újabb tárgybeli tudományos kutatások számára.

Ezért a Bizottság javaslatot terjesztett az Akadémia Elnökségéhez, hogy „Az emberi makro- és mikrokörnyezet legkedvezőbb kialakítása” című kormány-szintű kutatási programhoz kapcsolódó, „Az ember természeti környezetének védelme (bioszféra)” című akadémiai tércaszintű kutatási főirány kidolgozásába illessze be a Fertőtáj Bizottság tevékenységét.

F) A Fertőtáj monográfiája

A tájjal foglalkozó tudományos munkásság, a kutatás jelenlegi helyzetét felmérő tanulmányok, a tájfejlesztés távlatai és lehetőségeinek vizsgálata és az adatgyűjtemények összefoglalásaként kerül kidolgozásra a monográfia, amely magában foglalja a 26 szakágazati terület természet- és gazdaságföldrajzi adottságainak leírását és az ezekkel kapcsolatos tudományos megállapításokat. A munka a következő évek feladata. Nyomtatásban való megjelenése 1975-re várható.

G) Egyes szakágazatok vizsgálata

A munkatervben feltüntetett alap- és alkalmazott kutatások kiegészítik egymást és így az elméleti és a gyakorlati tudás együttműködéséből a táj magas szintű szellemi, de egyúttal a reális életre, tehát népgazdasági célra felhasználható vizsgálati eredményei várhatók. Ennek dokumentálására, a táj alapvető problémáinak egy-két szakterületi vizsgálatát részletesebben ismer-tjük:

1. A tó hidrológiája és vízgazdálkodása

A Fertőtáj fejlesztésének alapvető követelménye a tóvízszint állandósítása, az optimális vízszint és a megengedhető ingadozás határainak megállapítása, valamint ennek biztosításához szükséges vízművek megépítése.

A tóvízszint az előző évszázadokban rendkívül szélsőséges határok között ingadozott, sokszor 260 cm-t is kitett. Alacsony vízállása, sőt kiszáradása (1693, 1740, 1773, 1811, 1865–68) káros, nemegyszer katasztrofális hatással volt a tó élővilágára, bizonytalanná tette a halászatot és a nádtermelést. Más években vízállása annyira megemelkedett, hogy területe másfél-kétszeresére nőtt (1741–42, 1786, 1797, 1838, 1941). Sekély vízállású, nagy hideg idején a fenékgig, sőt az iszapréteg is átfagyott (1929).

A tó vízviszonyaiban a múlt század végén jelentős változást idézett elő a Felső-Duna és a Rába szabályozása és védgátjainak megépítése, aminek következtében az árvizek többé a tóba nem törhettek be. A Hanság főcsatorna és a Fertőszéli zsilip 1910 körül történt megépítése lehetővé tette a vízfelesleg rendszeres levezetését, illetve szárazság idején a tóvízkészlet visszatartását. Ez intézkedések következtében a vízszintingadozás mértéke lecsökkent 140 cm-re, ami azonban még mindig olyan mér-

tékü, hogy veszélyezteti a tó rendszeres hasznosítását. Elengedhetetlen tehát a tó vízgazdálkodásának vizsgálata és függő kérdéseinek megoldása.

Allóvizek helyzetét a hidrológiai körfolyamatban, azok vízháztartási egyenletével lehet meghatározni. Ha az egyenletben az érkező és távozó vízmennyiségek kiegyenlítik egymást, akkor a vízmérleg egyensúlyban van. Ez természetesen csak hosszabb távon lehetséges, mert a Kárpát-medencében évszázados tapasztalat szerint 6–7 éves nedves és száraz periódusok váltakoznak, ami az átmeneti időszakokkal együtt legalább két-három évtizedet vesz igénybe. Például F. Kopf osztrák mérnök adatai szerint az 1932/33. rendkívül száraz hidrológiai évben 69 millió m³ vízhiány, az 1940/41. szélsőségesen nedves évben 77 millió m³ vízfelesleg mutatkozott, az ezeket a periódusokat átfogó 1930 és 1960 közötti 30 év vízmérlege viszont zérussal zárult.

A vízháztartási egyenletben az érkező vízmennyiség a csapadékból, valamint a felszíni és felszín alatti hozzáfolyásból adódik, a párolgás, a felszíni lefolyás, ill. levezetés és a talajvízfolyás pedig az eltávozó vízmennyiséget képezi. Az eddigi tapasztalatok szerint a tó vízháztartásában az érkező vízmennyiség legnagyobb részét: mintegy 68%-át a tóra hullott csapadék teszi ki. Az évi maximum 869 mm, a minimum 360. Átlagnak 620 mm-t szokás venni. Az érkező vízmennyiség kb. 28%-a a felszíni vízfolyásból származik, amelynek egy részét a tóba folyó patakok hozzák. Ezek közül egyedül a Vulka folyó torkolati vízhozama számottevő: évi átlagos vízhozama 23–26 millió m³ között van. A vízgyűjtő többi területének lefolyási tényezőjét a magyar és osztrák szakemberek 10% körüli értékre becsülték. A pozitív oldal harmadik tényezője a felszín alatti hozzáfolyás, amely a tó észak-keleti oldalán lévő 10–15 m vastag, a Parndorfi platóból, valamint a Lajta-völgyből idehúzó kavicsrétegen át osztrák területen jön a tóba. Mennyisége nem nagy, hozzávetőleg 4%, de tág határok között változik. A bécsi Bundesversuchs- und Forschungsanstalt kutatói a talajvíz áramlási sebességét és irányát izotópokkal próbálják meghatározni.

A vízháztartási egyenlet negatív tényezői között a legnagyobb helyet a tóterület párolgása foglalja el, amely az eltávozó vízmennyiség mintegy 90%-át képezi. Számításoknál a Balatonhoz hasonlóan — az évi párolgás átlag mennyiségére — az evapotranspirációval együtt 900 mm-t szokás venni, amíg a további mérések konkrét adatot nem nyújtanak. A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség a tóvíz, a tóra hulló csapadék és a tó körüli talajvíz trícium tartalmának mérése alapján kísérleti megállapítani a tó teljes párolgásának értékét. Talajvízfolyás a tóból csak a keleti oldal déli részén fordul elő. Mennyisége az eltávozó víz 1–2%-át jelenti. A tóból természetes lefolyás nincs. Vízlevezetés csak a mexikópusztai zsilipen át történhet. A zsilip 7 m szabadnyílású, gerendatű elzárással bír. 2–3 m víznyomásnál 13–15 m³/s vízmennyiséget enged át. Az 1967 óta folyó hiteles mérések szerint a vízleeresztés évi 4 és 104 millió m³ között váltakozott.

A tó vízháztartási tényezőinek meghatározására hosszabb idejű észlelések adataira van szükség. E célból az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság Fertőrákoson tavi hidrometeorológiai állomást állított fel. A magyar tóparton még 3 klímaállomás működik. A megfigyelések adatait a Vízügyi Igazgatóság dolgozza fel és a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézettel, valamint a Központi Meteorológiai Intézettel együttműködve értékeli. A komplex hidrológiai és hidrometeorológiai programot a MTA Fertőtáj Bizottsága legutóbbi ülésén tárgyalta meg. Eszerint a legfontosabb megfigyelési teendők közé tartozik a tó és befolyó vízfolyások vízállásának észlelése, a patakok és források vízhozamának mérése, a tóra és a vízgyűjtőre hulló csapadék regisztrálása, a tóból elvezetett vízmennyiség mérése, a talajvíz mozgás, a síkvíz felület és a nádas párolgásának megállapítása, a klímaészlelések (víz- és léghőmérséklet, páratartalom, vízfelület hullámzása, szélesebbesség és irány), a tóvíz minősége, lebegőanyagtartalma, be- és kifolyó vizek lebegtetett hordaléka, minősége, kémiai analízise, a tófelületre hulló por, a vízfelület sugárzási mérlegének és hőháztartásának stb. vizsgálata.

A Magyar-Osztrák Vízügyi Bizottság a tó egységes szabályozása érdekében a következő intézkedéseket tette:

- Az 1300 km² kiterjedésű vízgyűjtőterületre közös hidrometeorológiai megfigyelő hálózatot dolgoztattott ki. Megállapodott ennek szükséges kiegészítésében és a folyamatos észlelések adatainak kölcsönös közlésében. Ezúton lehet biztosítani — az országhatártól függetlenül — a tó egységes vízgazdálkodását.
- Elvégeztette 1963 és 1967 között a tómeder geodéziai felmérését és rétegvonalas térképezését. Az eredmények alapvető változásokra mutatnak rá. A 60 évvel ezelőtt, 1902-ben végzett felmérés óta a meder erősen feliszapolódott, mintegy 75 millió m³ iszap fekszik a tófenéken.
- A mexikópusztai zsilipre kezelési szabályzatot fogadott el, amely szerint a kezelést úgy kell irányítani, hogy a tó vízszintje a 115.32 és a 115.62 m A f szintek között maradjon. Az irányításra az Apetlon-i csapadékmérő állomás háromévi és a tó vízszintjének adatai szolgálnak előjelzésül. A szabályzat 1965. január 1-én lépett életbe.

Feltehető azonban, hogy száraz időszakban a zsilip megfelelő kezelése mellett is a víznívó annyira csökken, hogy nemcsak a fürdőzést akadályozza, nemcsak a nádtermelésre káros, hanem a tóvíz állati és növényi életét is elpusztíthatja. Amellett a tó fokozottabb üdülési és gazdasági hasznosítása az eddiginél magasabb vízszintet igényel. Mindezek kielégítésére elengedhetetlen a korszerű vízgazdálkodás, sőt élővíz bevezetésének szükségessége is felmerülhet.

A tápvíz beszerzésére már számos lehetőséget vizsgáltak meg. Ezek közül a Lajta folyóból, a Nagy-Dunából, a Mosoni-Dunaágból történő vízkivétel alternatívái terepnehézségük és nagy költségük miatt nem alkalmasak. Jó megoldásnak mutatkozik műszaki és gazdaságossági szempontból a Rábából és a Répce vízrendszeréből történő vízpótlás. Az ÉVIZIG terve szerint a Rábából a nicki duzzasztóműnél 80⁰/₀ tartóssággal 8 m³/s vízmennyiség kivehető, amely meglévő csatornák bővítése útján a Kőrös, a Répce, az Ikva középvizével megnövekedve, a Hanság főcsatornán át kerülne a Fertő tóba. Nyári időszakban ezt a vizet a Hanság öntözésére használnák. Az OVH megbízásából a VIZITERV olyan megoldáson dolgozik, amely az Ikva 10⁰/₀-os valószínűségű 38 m³/s árvízét vezetné a Hanság főcsatornába, ahol új zsilip duzzasztaná a Fertő tóba. A vízpótlás kérdésében való döntés azonban csak a vízháztartási tényezők pontosabb meghatározása után lesz időszzerű.

2. A tóvíz kemizmusa

A VITUKI Vízminőségi osztálya 1961-ben — a tóból vett vízmintákat vizsgálva — megállapította, hogy a tóvíz sótartalma nagy, magas nátrium és magnézium százalékkal. A víz fajlagos sótartalma a vízállástól is függ, alacsonyabb vízállásnál tömegebb. Például:

115,6 m A f vízállásnál a sótartalom	865 mg/l
115,4 m A f vízállásnál a sótartalom	1170 mg/l
115,1 m A f vízállásnál a sótartalom	1500 mg/l

A tóvíz párologással történő apadása a fajlagos sótartalmat növeli.

A Tihanyi Biológiai Kutató Intézet vizsgálatai szerint a tóvíz kemizmusát döntően befolyásolja a tó sekély volta, nagy vízfelülete, geokémiai viszonyain kívül az élővilág tevékenysége. A vízkémiai analízis a tó tápanyagellátásának érdekes jelenségét mutatta ki. A nyílt víz széndioxidban szegény vizét az uralkodó északi-északnyugati szél a magyar nádasokba hajtja, ahol a bomlásban lévő anyagok szerves termékeivel keveredik. Szélcsendes időben visszakerül a nyílt vízbe, ahol fitoplankton szervezetek a széndioxidot és a nádasokból kimosott szerves vegyületeket is táplálékként felhasználják. Ez a vízmozgás tehát nemcsak a nádasokat látja el friss tóvízzel, hanem a nádasok bomló szerves anyagainak hasznos termékeit a nyílt víz szervezetei számára is hozzáférhetővé teszi. A tihanyi kutatók 1962-ben 2.2, 1.3 és 1.8 g/l sótartalmat mértek. Véleményük szerint a víztől fürdéskor enyhe bőrringerlő, anyag-

csere fokozó hatás várható, ami lábadozó betegeknek, vérszegény, satnya városi gyerekeknek a regenerálódását segíti elő.

Osztrák szakértők szerint a tóvíz jelenlegi átlagos sókoncentrációja a fürdözést igen egészségessé és kellemessé teszi.

3. Hidrogeológia — ásványvizek feltárása

Hidrogeológiai fúrások, geoelektronos mérések és balneológiai vizsgálatok szerint a tó körüli források és a tófenék alatti talajrétegek jelentős mennyiségű és minőségű gyógy- és ásványvizet tárolnak. Az 1962. évben a Sopron-környék 1 : 10 000 léptékű földtani térképezése keretében, dr. Vendel Miklós akadémikus professzor irányításával a fertőrákosi vízi sporttelep közelében geológiai fúrást végeztek. A 30 m mélységből feltört víz 13 g/l koncentrációjú ásványtartalommal rendelkezett. A Fertő tó Kutató Tudományos Bizottság javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia elnöke felkérte dr. Tárca-Hornoch Antal akadémikust, a soproni Geodéziai és Geofizikai Laboratórium vezetőjét, hogy vizsgálta meg a Fertő magyar része alatt fekvő ásványvízrétegek kiterjedési területét. A laboratórium elektromos ellenállásmérésekkel végzett vizsgálatai kimutatták, hogy az osztrák területen megállapított izoohm vonalak, melyek az ásványvíztartalmat, a sókoncentrációt jelzik, magyar területen is folytatódnak.⁴

Ugyanis osztrák szakemberek fúrások és geoelektronos mérések alapján megállapították, hogy a tó és partjai alatt több, mint 200 km² kiterjedésű ásványvízrétegek terülnek el, amelyek az országhatáron túl, tehát magyar területre is áthúzódnak. Az osztrák geológusok 100 m mélységig terjedő adataik alapján izoohm térképet szerkesztettek, amely tájékoztatást nyújt az ásványvíztelep térbeni helyzetéről és a várható sókoncentrációról. Ezek szerint a 10 ohm-nál kisebb ellenállású rétegek területét 111 km², a 10 és 20 izoohm vonalak közötti részt 237 km² nagyságúnak határozták meg. A 20 ohm vonalon belül a talajvíz alkalmatlan ivásra vagy gazdasági célra. Az 50-es izoohm egyezik a növényföldrajz azon vonalával, amelyen belül csak sótűrő (halophil) növények találhatóak. A tó vízének specifikus ellenállása 5 és 15 ohm között van. Ez az érték magasabb a mélységi vizeknél és alacsonyabb a betorkolló vízfolyásokénál. Az osztrákok a feltárt ásványvizeket palackokban, ill. műanyag tasakokban kereskedelmi forgalomba hozták „Karolina” (glaubersós), „Purgina” (keserűvizes), „Oggau” (konyhasós), „Sulfina” (alkalikus kénes) néven.

A Fertő Bizottság javaslatára az Országos Vízügyi Főigazgatóság a VITUKI-val 1964-ben hidrogeológiai fúrást végeztetett a dr. Vendel Miklós professzor által kijelölt fertőrákosi helyen. A dr. Kessler Húbert főhidrológus vezette feltárás azt mutatta, hogy 4–40 m közötti mélységben nátriumszulfátos-hidrogénkarbonátos-kloridos ásványvíz található. A vegyi összetétel különböző rétegekben változó. A legtöményebb oldott sótartalom a 4–12 m mélységnél van: 26 g/l. A fúrás helyéhez egy 6 × 1,5 km kiterjedésű vízadó réteg tartozik. A vízhozam feltehetőleg 60–110 l/p. Ezek a vizek palackozhatók és ivóvízkúra útján — Schulhof professzor, az Országos Balneológiai Kutató Intézet vezetőjének véleménye szerint — epehólyag-, máj-, gyomor- és bélbetegségek gyógyítására alkalmasak. Az ásványvíz, nagy konyhasó tartalmánál fogva, hazánkban eddig alig ismert új típust képvisel. Az OKI megállapította, hogy az alkáli kloridos- és szulfátos keserűvíznek bromid tartalma is jelentékeny. Az ásványvíz klinikai vizsgálata után a feltárt fúrás helyén töltőállomás létesítendő vagy csőhálózzal kellene a domb oldalán elhelyezendő palackfejtőhöz vezetni.

A Balf–Fertőrákos közötti dombor lejtője alján szénsavas források vannak, egyesek kénhidrogén tartalmúak. Érdemes lenne a forrásvizek gyógykezelésre való felhasználásának lehetőségét megvizsgálni.

⁴ Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Eisenstadt, 1954–1963, II, 785–809. Vö. még Mollay Károly ismertetését: Századok 1965, 1327–1328.

4. Biológiai vizsgálatok

Az európai tudományos körök szerint a Fertő tó a természettudományos kutatás egyik leggazdagabb területe. A Fertőtáj Bizottság vizsgálata kiterjed zoológiai és botanikai téren a tó és a befolyó vízfolyások, valamint a tóköznyék élővilágára, ökológiai, növénycönológiai jelenségeire. A Fertő tó tektonikus keletkezésű, tipikus síkvidéki sóstó, a Kaspi-tótól Európa felé húzódó szikes tavak legnyugatibb tagja. Hidrológiai jellegzetessége: a természetes lefolyás hiánya. A hazánktól nyugatra levő tavak mélyvízűek, fizikai és kémiai viszonyaik napi, évi, sőt évszázados periódusokban is állandónak vehetők. Ezzel ellentétben a Fertő tó fizikai és kémiai viszonyaiiban, így víztömegében, hőmérsékletében, elektronos ellenálló képességében, valamint élővilágában mind időben, mind a tó egyes helyein állandóan változik. Növény- és állatvilága egyedülálló az egész világon. A sókedvelő élővilág számos faja csak ezen a vidéken fordul elő. A magyar és osztrák botanikusok eddig kereken 500 növényfajtát találtak itt. Kiemelkedik e téren dr. Csapody István kutatásainak értékes anyaga.

Ornitológiai vonatkozásban jelenleg a legnagyobb munkát a bécsi Wilhelminenbergi Biológiai Kutató Állomás vezetője, dr. O. König professzor végzi az Illmitz-i biológiai kutató intézet keretében. Madártani Intézetünk programba vette a tüzetesebb megfigyeléseket. Eddigi észleléseik szerint egyedülálló jelenség az, hogy a nagyköcsög és a kanalasgém legnépesebb fészkelő állománya itt tanyázik. Az itt fészkelő és átutazó rajok vizsgálatánál 250 madárfajt figyeltek meg.

A sokrétű természettudományi vizsgálat nemcsak a tó és a táj flórájának és faunájának megismeréséhez járul hozzá, hanem segítséget nyújt a kártevők elleni védekezéshez, a természetvédelmi intézkedések megtervezéséhez, a nádtermelés és a halászat jobb eredményéhez, a tó környéki szikes rétek és legelők javításához, és ezáltal a környék állattenyésztési színvonalának minőségi és mennyiségi emelkedéséhez.

5. A tó és a táj termékei

Mező- és erdőgazdaság.

A kereken 320 km² területű víztükör — mint párolgási felület — kedvező hatással van a mezo- és mikroklímára és ezáltal a növénytermelésre, elsősorban a szőlőgyümölcs és korai zöldség fejlődésére. Sopron városát gyűrű alakban veszik körül a Balf—Fertőrákos—Ruszt dombvonulat Fertő menti lejtőjét borító szőlőtelepek. A tájegységben 382 ha szőlő, 451 ha gyümölcsös és 219 ha kert van. A hegykői „Március 15” termelőszövetkezet hatalmas üvegházakban szegfűt is termel.

A környék gyümölcs- és zöldségtermesztési kísérleteivel a fertői Kertészeti Növénynevelési és Növénytermesztési Kutató Intézet foglalkozik. A táj magyar részén a szamóca, fekete ribiszke, málna, fejes- és kelkáposzta, csemegepaprika termelése vált be, osztrák területen a barack, cseresznye, korai saláta, majoranna ad jó termést. A Kutató Intézet a kalászosok közül a rozsdarezisztens búzát, a takarmánynövények közül a vörösherét és a fertői őszi káposztarepcét kísérletezte ki.

Dr. Varga János, a mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskola professzora szerint a tájon az állattenyésztésnek van nagy jövője. Kiterjedt gyepterületek vannak, amelyeken talajjavítással, öntözéssel a legelőgazdálkodás fejleszhető. A tó vize magas sókoncentrációja miatt csak altalajöntözésre használható, azonban idegen víz bevezetése esetén felszíni öntözésre is alkalmas lenne.

A soproni Erdészeti és Faipari Egyetem Termőhelyismerettani tanszéke szerint a táj élőfaállományában a cser (52%), az akác (37%) és a kocsányos tölgy (5%) a számottevő. Az erdők kezelésénél eddig a fatermelés volt a cél, az üdülőfejlesztés azonban megkívánja a jövőben a közjóléti jelleg kidomborítását.

Talajvizsgálat.

Az MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézete elkészítette a Fertőtáj genetikus talajterképét, amelyen a talajtípus, a fizikai féleség, a kémhatás és a sekély

termőréteg oka szerint csoportosított adatok vannak feltüntetve. Részletesen foglalkoztak a talajviszonyokkal és a talajképződési folyamatokkal, valamint a Fertő vízrendezése után várható talajtani változásokkal.

Halászat.

A tó élővilága a régi időkben sokszor kipusztult. Magas fokú sótartalmát sem bírta mindegyik halfajta. Valamikor gazdag halállománya, amely Bécs piacát látta el, csökkent. Az 1968 évi magyar halászati eredmény 206 q, amelynek nagy részét ponty (28%), csuka (39%) és angolna (7%) teszi ki. Süllő (0,24%) és harcsa (0,09%) kevés van. A tervezett magas és állandó tóvízszint, a tömény sókoncentrációjú tóvíz élővízzel való hígítása, a két állam közös halászati intézkedései (tilalmi idő, ivadék behelyezés stb.) lehetővé tenné a halállomány emelkedését. A szakemberek szerint a tó potenciális adottsága – ami a haltáplálék termelődését illeti – az algák vonatkozásában, korlátlanul megvan.

Nádtermelés.

A tó magyar részén a náddal borított terület 6200 ha, az csztrák részen kb. 10 000 ha. A nádas szélessége 2–3 km. Az utóbbi időben évenként 15–30 cm-t halad a szabad víztükör felé, visszahúzódva a parttól, ahol elszikesegett sávokat hagy vissza. Várható, hogy állandó magas vízállás esetén a nád nem terjeszkedik tovább. A tó nádasában 3 zóna különböztethető meg: a nyílt vízzel határos, legjobb minőségű nádat adó, zárt övezet; a középső rész, kevésbé jó minőségű nádterméssel; a part felőli sáv, amelynek a legrosszabb minőségű a nádja és amelyben sás és zsombék is található.

A magyar Fertőben kultúrnádas van, szabályszerűen kialakított táblákkal, csónakutakkal. A rendszeres kezelés és az időben történő nádaratás eredménye, hogy az ország exportnádjának több mint 50%-a innen kerül ki. A fertői nádból jelentős mennyiségű nádpalló, szolomit és stukatúr-tekercs készül.

Az erős és gyakori szél által okozott hullámozás a nádtermelés előnyére szolgál. Javítaná a vízpótlással járó vízmozgás a nád minőségét, magasabb vízszint pedig növelné a nád hosszát.

Az 1960. évi nádaratás eredménye szerint a nádas terület 65%-án 2,2 m hosszú I. osztályú ipari nád termett, a terület 20%-a 1,2–2,2 közötti hosszúságú nádat adott, a többi részben csak csörgő nádat lehetett találni. A felhasználható évi termés mennyisége kerekén 2,7 millió kéve.

H) Kiemelt kutatási témák

A rendszere kutatómunka mellett felmerülhet még olyan fontos kérdések feltárásának szükségessége, amelyek a folyamatban levő tervezéseknél, szabályrendeletek készítésénél, nemzetközi tárgyalásoknál adódnak. E rendkívüli problémák menetközi vizsgálatával a bizottság – a mindennapi gyakorlat érdekében – munkatervén kívül kíván foglalkozni. Ilyen például:

- annak a legalacsonyabb vízszintnek megállapítása, amelynek bekövetkezése a tóvíz biológiai életét veszélyezteti;
- a nád előhaladásának és egyúttal a nyílt vízfelület csökkenésének megakadályozásához szükséges feltételek vizsgálata;
- az iszaplerakódás származásának kutatása és a további iszapolódás, valamint a tó eutrofizálódásának megakadályozására szükséges tennivalók feltárása.

I. Kapcsolatok az osztrák tudományos és tájfejlesztési szervekkel

A Fertő tó és környékének fejlesztése külön-külön indult meg hazánkban és Ausztriában is. A tó és a táj természetes egysége miatt szükséges azonban az elgondolásokat egyeztetni. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottsága és elődje, a Magyar Hidrológiai Társaság Fertő tó Kutató Tudományos Bizottsága kiadványait a bécsi szövetségi és a burgenlandi tartományi szerveknek megküldte, sőt több alkalommal magyar szakfolyóiratokban német nyelvű cikkeket, illetve kivonatokat is közölt. Osztrák részről az Österreichisches Institut für Raumplanung, illetve a Neusiedlersee Planungsgesellschaft, a Burgenländisches Landesmuseum, a Burgenländisches Landesarchiv, a Bundesversuchs- und Forschungsanstalt, a Bundesanstalt für Abwasserbiologie und Gewässerforschung, az Österreichischer Naturschutzbund stb.-től érkezett értékes anyag. A szorosabb együttműködésre nagy szükség van különösen a tájfejlesztés, a természetvédelem, a halászat, a közlekedés terén. Az egyik legfontosabb problémát, a tó vízgazdálkodását a Magyar–Osztrák Vízügyi Bizottság folyamatos ülésein tárgyalja. A bécsi egyetem II. Zoológiai Intézete a Nemzetközi Biológiai Program (IBP) keretében megbízást kapott a Fertő tó biológiai kutatására. Az osztrák szakemberek 1967-ben kezdték meg a tó Ausztriához tartozó részén kutatásaikat. Az MTA Fertőtáj Bizottság előkészítése alapján 1969-ben magyar biológusok részvételével a magyar Fertőn is vizsgálatokat végeztek. Tapasztalataikról az 1969. évi tihanyi ankéton és H. Löffler professzor 1972. március 21-i akadémiai előadásán számoltak be.

A burgenlandi természettudományi kutatás a második világháború után olyan méreteket öltött, hogy egy Fertő tavi kutatóállomás vált szükségessé. Ez 1950-ben Neusiedl am See tópartján megépült, azonban 1960-ban tűzvész áldozata lett. 1970-ben új állomást építettek Ilmitzben, „Biologische Station am Neusiedlersee-Biologisches Institut für Burgenland” elnevezéssel. Az állomás 6 000 m² területen fekszik, fő épülete 35 helyiségből áll. Az Ilmitz-i és a tervezett fertőrákosi biológiai állomás együttműködése biztosítani fogja a tó egységes biológiai, vízélettani megfigyelését, támaszkodva a Vízügyi Igazgatóság már működő komplex hidrometeorológiai észlelő állomására.

J) A Bizottság működésének támogatása

A Bizottság tagjainak és szakértőinek munkássága azért ért el eredményeket – amelyeket eddig 7 kötetnyi kiadványban jelentetett meg –, mert magas szintű szellemi, társadalmi és anyagi pártfogásban részesült. A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége részéről *dr. Straub F. Brunó* professzor, az Akadémia alelnöke, a Nyugatdunántúli Intéző Bizottság részéről *Kisházi Ödön*, az Elnöki Tanács h. elnöke, az OVH részéről *Dégen Imre* államtitkár, a soproni tudományos körök részéről elsősorban *dr. Vendel Miklós* akadémikus professor nyújtott támogatást.

A Bizottság működésének anyagi alapját *Lombos Ferenc*, a Győr-Sopron Megyei Tanács V. B. elnöke vetette meg, amikor a 6 évre szóló távlati munkaterv költségeit vállalta, és a Bizottság javaslatait megvitatásra és elfogadásra a Végrehajtó Bizottság elé terjesztette. A titkársági kiadások fedezését *dr. Stelczér Károly*, a VITUKI igazgatója, a Bizottság elnöke biztosította.

III. A fejlesztés további menete

A Minisztertanács a regionális rendezési tervet jóváhagyó 1030/1967. Korm. sz. határozatában Sopront, ideértve a Fertő tavat és környékét, kiemelt településnek jelölte ki és ezzel alapot adott a tájfejlesztésre. A 2051/1967. Korm. sz. határozat pedig utasította az Országos Természetvédelmi Hivatal elnökét, hogy a Fertő tó környékének a regionális rendezési tervben megjelölt részét tájvédelmi körzévé nyilvánítsa.

Az OVH elnöke, Dégen Imre államtitkár 1971 szeptemberi helyszíni szemléje alkalmával rögzítette, hogy a Fertőtáj vízgazdálkodási fejlesztését a Balatonhoz és a Velencei-tóhoz hasonlóan meg kell indítani. Első lépésként az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság (ÉVIZIG) még 1972-ben elkészíti a tó partvonal szabályozási tervét és felállítja a tófelügyelőséget.

Az MTA Fertőtáj Bizottság javaslatára a Győr-Sopron Megyei Tanács 1971. március 11-i V. B. ülésén elhatározta a *Fertőtáj átfogó rendezési tervének* elkészíttetését. Felkérte az ÉVM Területrendezési Főosztályát a terv megrendelésére és e célra 100 000 Ft-ot mindjárt átutalt. A tervet a VATTI készíti két lépcsőben. Mégpedig 1972. március 31-ig kidolgozza az átfogó rendezés tanulmányát, amelynek alapján a Vízkészletgazdálkodási Központ (VIKÖZ) az EVIZIG közreműködésével elkészíti a *Fertőtáj vízgazdálkodási tervét*. A vízgazdálkodási megállapítások ismeretében a VATTI befejezi az átfogó rendezési tervet, majd átdolgozza a 10 község településrendezési tervét. Mindezek alapján várható, hogy 1973-ban a Minisztertanács elé kerül a *Fertőtáj fejlesztési programja*, külön vízgazdálkodási előterjesztéssel.

Örvendetes, hogy közben egyes gyógyfürdő- és üdülotelepi bázisok (Balfürdő, Hegykő, Fertőrákos) egyedi tervei is készülnek.

Az MTA Fertőtáj Bizottság a II. fejezetben ismertetett kutatásainak további kiadványaival segíti az irányító szervek, a tervezők és az építetők munkáját.

Az évtizedek óta magára maradt Fertőtáj éled és reméljük, idővel mintaterülete lesz a tudományos alapon előkészített, korszerű tájfejlesztésnek.

Fogarassy László:

A nyugat-magyarországi kérdés katonai története

(III. rész: 1921 szeptember–november)

A polgári ruhát öltött „Ostenburg-felkelők” 1921. szeptember 4-én mutatkoztak be, megkezdve a Sopron környéki osztrák csendőrállomások nyugtalanítását, amelyek megközelítését a zónahatáron levő Dudlesz erdő tette lehetővé. Egyik járőrük Obstgarten főhadnagy parancsnoksága alatt Szentmargitbányánál váltott golyót az osztrák csendőrökkel, éjjel pedig egy 18 tagú soproni főiskolás osztag Kismartonra és Kishöflányra tüzelt. Másnap éjjel egy osztag Lajtaújfaluig portyázott el, visszatérőben pedig Kelénpataknál volt lövöldözésük osztrák csendőrökkel. Szeptember 6-án egy osztag Szentmargitbányát nyugtalanította, 7-én pedig Marschall Henrik főhadnagy felkelőosztaga elfogta a zárányi osztrák csendőrőrs tagjait. Felsőruhájukat elvették és fehérneműben szabadon eresztették őket azzal a feltétellel, hogy Bécsújhely felé eltávoznak és a Lajtán át többet nem jönnek. Rausnitz tudomása szerint a zárányi táma-

dást néhány helyi lakos közreműködésével hajtották végre, akik árulásuk után elmenekültek a községből.⁷¹

A burgenlandi tartományi hivatal személyzete egyelőre Nagymartonban települt le, ahonnan dr. Davy naponta autón járt be Sopronba az antanttábornoki bizottsághoz. Szeptember 5-én magával hozta von Jäger ezredet, az antanttábornoki bizottsághoz vezényelt osztrák összekötőtisztet. Megbízását a magyar hatóságoknak nem hozták tudomására, igazoló iratokkal nem látták el. Az osztrák egyenruhában és oldalfegyverrel mutatkozó Jäger ezredes érthetően nagy érdeklődést keltett a soproni utcán, s mivel magát az Ostenburg-őrjárat előtt igazolni nem tudta, az őrjáratot vezető százados bekísérte az Ostenburg-laktanyába. Emiatt Ivaldi olasz ezredes telefonon tiltakozott a főkormánybizottságon. Sigray a helyzet tisztázása után el is rendelte Jäger szabadon engedését azzal, hogy az őrjárat előírás szerint járt el, mert parancsa volt minden igazolvány nélkül járó egyén előállítására. Ostenburg közlése szerint Jägerrel a laktanyában a legudvariasabban bántak.⁷²

Szeptember 7-én egy Ágfalván tartott népgyűlésen dr. Davy felszólalt és bejelentette: „Morgen wird der Vormarsch nach Ödenburg vorgenommen”, mire a hallgatóság – amelyben a bécsi és bécsújhelyi vendégek vitték a hangot – karban ismételte: „Einmarsch! Einmarsch nach Ödenburg!” Davy és Ornauer nyilván a soproni vízművek birtokbavételére gondolt, hogy a várost megadásra kényszerítse, amire a hat géppuskával megerősített négyszáz főt kitevő ágfalvi csendőrgarnizzal valóban lehetett vállalkozni. Legalább is ezt írja Missuray-Krüg. Szerinte ezt a fenyegetést hátrította el a második ágfalvi ütközet.

A szeptember 8-ára virradó éjjel lezajlott támadást Maderspach Viktor százados vezette, akinek segédtisztje Székely Elemér főhadnagy volt. Részt vett benne száztíz felkelő, amelynek két csoportja Obendorf Károly és Egry főhadnagyok parancsnoksága alatt soproni főiskolásokból, egy harmadik csoport pedig a soproni születésű Gebhardt Pál százados szombathelyi vasutasokból és bosnyákokból összeállított részlegéből állott. Az Ostenburg zászlóalj laktanyájából indultak el osztrák monarchista tiszték tizenöttagú rajával együtt, amely azt a feladatot kapta, hogy az ágfalvi támadást Brennerbányánál Münchenberg felől fedezze. A szokásos gyalogsági fegyvereket és egyetlen géppuskájukat Ostenburg utalta ki. Hajnali háromnegyed öt órakor a felkelők az ágfalvi erdő felől megközelítették a falut. A riadóztatott osztrák csendőrök a községnek nemcsak déli, hanem keleti és északi szegélyén is védőállásba mentek. Ostenburg tábori őrsői Sopronkertes irányából a vasút mentén előnyomuló gyalogsági osztagtól kaptak tüzet, amit Ostenburg az antant-bizottságnak szánt jelentésében esetleges szabadcsapat-akciónak véleményezett. Ezen a tájékon azonban nem voltak felkelők, hanem osztrák csendőrök. Ostenburg tehát azon a címen riadóztatta zászlóalját, hogy Ágfalvára és Sopronkertes irányában a rend helyreállítása végett előnyomul. Időközben a szívósan védekező ágfalvi osztrák csendőrgarnizzal szemben a felkelőknek sikerült a Luther térig hatolniuk. 9 órakor a csendőrök gyalog és vonaton megkezdték a visszavonulást Nagymarton felé, osztrák állásfoglalás szerint azért is, mert észrevették, hogy Sop-

71 Stelczer István: Kik vívták meg az ágfalvai ütközetet? Magyarország 1929. szept. 17. Stelczer szerint e portyázásokban résztvevő felkelők az Ostenburg-zászlóalj 3. századához tartoztak. Héjjas Jenő válasza uo. 1921. szept. 24. Krüg: Tüzek a végeken, 55–56; Rausnitz 247, 250.

72 OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II. A főkormánybizottság jelentése a Miniszterelnökségnek 1921. szeptember 6-án déli 12 órakor Sopronból.

ron felől rajvonásban reguláris katonaság közeledik, nekik meg utasításuk volt, hogy magyar reguláris csapatokkal a harcot kerüljék. Missuray szerint veszélyeztetve volt a visszavonulási útjuk. Ostenburg zászlóalja Ágfalván már csak felkelőket és fogoly osztrák csendőröket talált. A felkelőket lefegyverezték és fedezettel Sopronba kísérték, az osztrák csendőröket pedig szabadon engedték. Ágfalvára azonnal kiszállt Sigray fő kormánybiztos, Ivaldi olasz ezredes, du Redon francia százados és Jäger ezredes, az osztrák összekötőtiszt. Utóbbi a csendőrszuronyok közt elvonuló felkelőket szidalmazta, mire soraikból Gebhardt százados váratlanul kirozott és kezét emelt rá. A csendőrök azonban még idejében lefogták, de Gebhardt százados a helyszínen talált osztrák belövőtöltényeket mutogatta az antanttisztéknek és Jäger ezredesnek, tiltakozva ezek használata miatt. Az ütközetben két osztrák csendőr halálosan megsebesült, egyikük, Arnold Mosch a soproni kórházban, a másik, Karl Heger a bécsújhelyi kórházban meghalt. Magyar részről elesett két főiskolás: Machatsek Gyula Rohoncra és Szechányi Elemér, valamint Pehm Ferenc, aki az Ostenburg-zászlóaljban önkéntesi évét szolgálta le.⁷³ Mosch csendőrt a magyar halottakkal együtt katonai tiszteletadás mellett Sopronban temették, ezen az ágfalvi osztrák csendőrök parancsnoka is megjelent, az antantmisszió azonban – valószínűleg tüntetéstől tartva – távortartotta magát.⁷⁴ Rausnitz azon ténymegállapítása, hogy Somfalva is felkelőtámadást kapott, tévedésen alapul, mert itt nem volt semmilyen szabadcsapat. Nyilvánvalóan Ostenburg-járőrökre nyitottak tüzet, amelyek azt érthetően viszonozták. A Brennebergbányát tartó húsz főnyi osztrák csendőrök harc nélkül vonult el, velük elmenekült a bányászok egy része is, akik azután Nagyrészt Stájerországba mentek munkát keresni. A többi bányász pedig újból fölvette és folytatta a munkát.

Nagymartonban az Ágfalváról és környékéről visszavonult csendőrök kijelentették, hogy nem maradnak Burgenlandban, harcolni nem hajlandók, mert ők tisztviselők és nem katonák, ezt próbálja meg az osztrák katonaság. Huber főfelügyelő köszönetet mondott Ostenburgnak, hogy „segítségére sietett” és az osztrák sebesülteket a soproni kórházba szállította. Visszaadatta a csendőrök hátrahagyott folszerelését, gépfegyvereit és pénztárát is, a többi poggyászt pedig az ágfalvi bírónak adta át megőrzésre, míg az osztrákok át nem veszik. Magyar részről lehallgatták Schober kancellár telefonbeszélgetését Gorton tábornokkal. Schober panaszt tett, hogy a szabadcsapatok Ágfalváról az osztrák csendőrséget kivetkék, amely alkalommal két csendőr elesett, őt pedig megsebesült. Antantcsapatok kiküldését vagy pedig az osztrák katonaság bevonulásának engedélyezését kérte. Erre kategorikus elutasító választ kapott, mert a soproni antantmisszió véleménye az volt, hogy ez Ausztria és Magyarország között háborúhoz vezetne, ami általános politikai válságot vonna maga után. Schober azt mondta Gortonnak, az osztrák csendőrség ahhoz van szokva, hogy tisztességes országban (honest country) működjék, nem pedig ahhoz, mint a

⁷³ Missuray 131–146; Krüg 77–77; Rausnitz 250–251.

⁷⁴ A gyászmenetben részt vett többek közt Sigray, Thurner Mihály soproni polgármester, Köller ezredes, báró Villani Frigyes, báró Willerding Antal tábornokszeregy; osztrák részről Jäger ezredes és Haloványa követségi ügyvivő (levéltári adatok szerint Halaványa ezredes), Pehm Ferenc holttestét hozzátartozói a gyászszertartás után Szombathelyre szállíttatták és ott is temették el. A két főiskolást és osztrák hősi halottat Sopronban temették el. Krüg 82; Tráger Ernő: A soproni népszavazás (Sopron, Civitas Fidelissima, szerk. Thirring Gusztáv, Sopron 1925, 82).

magyar csendőrség, hogy egy vad országban dolgozzék (buth not like Hungarian gendarmes in a savage country).⁷⁵

A Nagymartonban gyülekezett osztrák csendőrsztagok harci kedvtelensége miatt szeptember 9-én Schober kancellár elrendelte Burgenland feladását és a határőrségi szolgálatnak a történelmi osztrák-magyar határon való felvételét. Önként jelentkezett csendőrök rövid ideig Nagymartonban visszamaradtak, hogy fedezzék a burgenlandi tartományi hivatalnak Bécsújhelyre költözését. Georg Ornauer országos csendőrigazgató, mint a hivatal közbiztonsági előadója, szintén oda tette át székhelyét. A Bundesheer Bécsújhelyről elvezényelt csapatai helyébe Bécsből odaküldték a III/3. zászlóaljat és két úteget. Az ágfalvi ütközet folyományaként Bécsújhelyről a zillingdorfi szénbányák és villamosművek védelmére elindult az I/1. zászlóalj, Ebenfurtba pedig az I/6. zászlóalj, amelynek 3. százada Götzendorfba különített ki. A linzi 4. dandár törzse és a 7. alpesi vadászerede, fél lovas- és egy műszaki százada, valamint az innsbrucki 6. dandár törzse, három zászlóalja, egy lovasszakasza és egy útege Bécsbe szállított.⁷⁶

Szeptember 10-én a soproni antantmisszió felkérte a főkormánybiztosságot, hogy az Ostenburg-zászlóalj az ágfalvi eseményekből kifolyólag továbbra is tartsa megszállva Agfalvát, Brennbergbányát és megfelelő környékét.⁷⁷ Egy Ostenburg-osztag ezen túlmenően délelőtt Nagymartonba is bevonult, 11-én azonban visszatért Sopronba, amikor az ütközet áldozatait temették. Faludi főszolgabíró Nagymartonba visszatért és újból átvette hivatalát. Ugyanazon a napon találkozó volt az osztrák határszélen Schober kancellár, valamint Ferrario, Gorton és Hamelin tábornokok között, amely alkalommal megbeszéltek az osztrák csendőrség kivonulása következtében támadt helyzetet. Délben a soproni antantmisszió engedélyével a Bruckban állomásozó III/1. Bundesheer-zászlóalj átlépte a Lajtvát és bevonult Királyhidára, megszállva a vasútállomást és a katonai baraktáborot. Biztosításait Spittelbergre, Kecsehegyre és Ungerbergre tolt ki, a zászlóalj járőrei az éj folyamán Pándorfalu–Nezsider vasútvonalig portyáztak. A bevonulásnál jelen volt egy olasz százados is. A zászlóalj parancsnoka túszoznak nyilvánította a Királyhidán szolgálatot teljesítő magyar vasutasokat arra az esetre, ha Királyhida visszafoglalására magyar katonaság érkezne. Őrizetbevételüktől viszont eltekintett, azonban több királyhidai magyar érzelmű lakost (nem vasutast) túszként őrizetbe vett, mire a magyarok egy része elmenekült. Zurányban civilek magyar csendőrségre lőttek. A brucki zászlóaljparancsnok egyben a dandárparancsnokság útján követelte, hogy a királyhidai magyar vasutasokat osztrákokkal váltsák le, mivel az előbbieket táviró és telefon útján értesíthetik a magyar honvédséget az osztrák szövetségi haderő összes mozdulatairól.⁷⁸

Szeptember 12-én Kismartonba osztrák szabadcsapat vonult be, amely Missuray szerint magyarországi kommunista emigránsokból állott. Tehát nyil-

75 OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II, Hughes-jelentés 1921. szept. 8-án 18 óra 30 perckor.

76 Knaus 134.

77 HIL VKF 40/2829. sz. a tábori őrsők vonala: Fertőmegyes–Kelénpataktól délre 1 km – vasútállomás Sopronkertes–Somfalva északnyugati kijárata–Somfalva vasútállomás–Lépesfalvától 1 km délre fekvő magaslat–Hermeschacht–Nebenschacht–Angerwald–Récény–Lakfalva–Doborján–Szabadbáránd és tovább az A-vonal.

78 Knaus 136; Missuray 157; HIG VKF 38/2849, 2886. sz. a helyzetjelentés szerint Királyhidán kívül Császárkőbányát egy századdal, Lajtaszentmiklóst egy szakasszal szállták meg az osztrákok.

vánvalóan a szociáldemokrata Arbeiterwehr alakulata volt. Két szakasz Ostenburg-csendőr teherautón ment Kismartonba a szabadcsapat lefegyverzése végett, amely azonban harci tevékenység nélkül elhagyta a várost.⁷⁹ Ugyanezen a napon Felsőpulya felől a Budaházy-felkelők 4–60 tagú csoportja szállta meg és a kiürítésig tartotta a Schildernnel szomszédos Szikra községet. Bécsújhely és Ebenfurt védelme végett az osztrákok megszállva hagyták a lajtaszentmiklósi és lajtaújfalusi hídfőt is. A Bundesheer lövészárkokat ásott a Lajtánál és eltorlaszolta a Bécsújhelyre vezető utat. A Rozália hegységben osztrák katonák és csendőrök együttesen végezték a biztosító szolgálatot.⁸⁰ A csendőrök több helyről túszoikat vittek magukkal, akiknek egy részét még a felkelőharcok folyamán foglyos osztrák csendőrökkel kicserélték.

Az osztrák haderő a soproni antanttábornoki misszió engedélyével szállta meg Loretto, Szarvkő, Büdöskút, Völgyfalu, Pecsényéd és Savanyúkút községeket, amit Schober kancellár eszközölt ki az előző napi landeggi találkozón.⁸¹ Magyar helyzetjelentés szerint Moson megyében az osztrák haderő megszállt még a történelmi határtól számított három kilométeres sávot is.⁸² Ugyancsak szeptember 12-én 22 órakor érdekes esemény történt a soproni Pannonia szálló éttermében: német birodalmi civilek és soproni polgárok eljátszották a zenekarral a Gotterhaltét, amelyet az osztrák szövetségi köztársaság hivatalos himnusként megtartott. Az étteremben tartózkodó Ostenburg-tisztek a Gotterhalte hangjaira felálltak. Utána azonban rögtön megrendelték és a zenekarral együtt énekelték Kölcsey Himnuszát.⁸³

Moson megyében és a Fertő tó nyugati partján csak szeptember 21-én kezdődtek harcok a magyar szabadcsapatok és az osztrák fegyveres erők között. Mielőtt ennek a leírásába fognánk, meg kell emlékeznünk a nyugat-magyarországi felkelés központi vezetéséről. Előre kell bocsátani, hogy az Eteközi Szövetség (amelyet általában E. K. Sz. illetve EX néven is emlegettek) sohasem tudott olyan átfogó jellegű paramilitáris szervezetté fejlődni, amelyet az összes burgenlandi szabadcsapatok és a vezetőik respektáltak volna. Az Eteközi Szövetség kulisszatitkait páter Zadravec naplójából ismerjük, ezért nem kell külön részletezni, hogyan érte el Gömbös Gyula azt, hogy az EX „Vezéri Tanácsa” kinevezte a nyugat-magyarországi felkelők főparancsnokának. Döntő érvként azt hangsúlyozta, hogy ő ugyan a Baranya megyei Murgán született, de családja nyugat-magyarországi származású. Ez meg is felelt a valóságnak, mert apja Sopronban, nagyapja pedig Jákfán született a nemes Gömbös családból, Knöpflernek pedig nem hívták egyetlen apai felmenőjét sem.⁸⁴ Az Or-

79 Missuray 207; Löger (182–183) szerint Lajtaszentmiklósnál naprenden voltak az éjjeli csapatok, az osztrák csendőrök a Lajta-híd melletti Furtenbach-gyárban volt elszállásolva. Ugyanott említi, hogy a Lajta-hegységben és a stájer határon osztrák szabadcsapatok működtek. Ilyenek létezését Oskar Helmer is hangoztatja. Az Arbeiterwehr nyugat-magyarországi akcióit különben sem a hazai levéltári források, sem az osztrák feldolgozások nem említik. Vö. még a 94. jegyzetet.

80 Löger 182–183.

81 Otto Guglia: Das Werden des Burgenlandes. Eisenstadt 1961, 57.

82 HIL VKF 38/2859.

83 OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II. Hegedűs altábornagy 1921. szept. 13-i jelentése.

84 A Prónay Pál, Windischgrätz Lajos és Kodolányi János stb. által terjesztett Knöpfler-legendát Zilahy Lajos már cáfolta. A Murgára illetékes kétyű, soproni és Jákfára illetékes ural-újfalusi ág. h. ev. lelkészi hivattal folytatott levélváltásom kapcsán megállapítottam, hogy Gömbös tényleg a jákfai nemes Gömbös családból származik, csak az előnév nincs feltétlenül bizonyítva (1886-ban még nem volt állami anyakönyvvezetés).

szágos Levéltárban fennmaradt iratanyag tanúsága szerint Bethlen miniszterelnöknek rendszeres jelentésekben számolt be tevékenységéről, amelyeket rendszerint Jákfay álnéven írt alá. Számos akta szövege Prónay naplójában maradt meg. Ezekből az iratokból elég pontosan rekonstruálható az Etelközi Szövetség akkori tevékenysége. A „Vezérek Tanácsának” XIX. számú „vezérparancsa” értesíti a szabadcsapatokat, hogy G. Gyulát (értsd Gömböst) bízták meg a szervezési munkával és szigorúan utasítja Prónayt, Héjjjast, Hírt, Ostenburgot, Budaházyt és Förstert, hogy neki „feltétlenül engedelmessékedjenek.”⁸⁵ Gömbös a szabadcsapatokat három „felkelőhadseregbe” tagolta, ami feltehetően a „Freikorps”, „Freischärlerkorps” elnagyolt fordítása. A „déli hadsereg” élére állította Prónayt, alája rendelve három hadműveleti csoportot (VI. Budaházy, IV. Taby és III. Förster). A Sopron környékén működő „középső hadsereg” parancsnoka Ostenburg lett volna, a Magyaróváron összevont „északi hadsereg” parancsnokának Inzelt István (ülneven Pécsi) ezredet nevezte ki. Inzelt Prónay tanúsága szerint szépen dekorált katona volt, akit Gömbös később zsidó származása miatt mellőzött. A „Legfelsőbb vezetőség” egyelőre Budapesten maradt, Hegyeshalmon, Csornán, Győrött, Fertőszentmiklóson, Szombathelyen és Szentgotthárdon irányító és futárállomásokot létesített.⁸⁶

Prónay Pált éppen a nyugat-magyarországi felkelés első napján „saját kérésére” elbocsátották a nemzeti hadseregből. Naplójának nyomdafestéket látott részeiből, valamint páter Zadravec titkos naplójából ismerjük az elbocsátás hátterét: a kormány szabadulni akart a fehérterror hírhedt vezéréől, akit időközben a nemzetgyűlés elnökének, Rakovszky Istvánnak megsértése miatt 30 napos szobafogsággal kellett sújtani. Egyelőre Bicskére vonult vissza, ahonnan Gömbös Budapestre hívatta, az Etelközi Szövetség székházában felkelőparancsnoki állást kínálva neki. Gömbös tudta, mit akar: lehetőséget kínált Prónaynak, hogy katonai érdemeiket szerezzén magának. Ezzel egyengette volna visszatérését a hadseregbe és ez lett volna a már-már aktuális amnesztia indoklása. Prónay ugyan – saját vallomása szerint – nem volt hajlandó vállalni a megbízatást Gömbös kezéből, de Zadravec nógatására szeptember 6-án feleségével együtt mégis Sopronba utazott, előzőleg parancsot adva Takácsy századosnak, hogy a parancsnoksága alatt volt csendőr-tartalékszázalój lovasszázadát irányítsa Felsőőrre. Takácsy pedig engedelmességedett, holott Prónay már nem volt a feljebbvalója.⁸⁷ Érkezését előre jelezte Sigraynak és Ostenburgnak. Olyan egyezséget kötött velük, hogy a Soprontól délre, a jugoszláv határig ter-

85 Prónay-napló kézirata III. kötet 34. l. Itt még megemlítendő a Honvédelmi Bizottmány, amelynek a Friedrich-féle Országvédelmi Szervezet képviselői is tagjai voltak, továbbá a Ketős Kereszt Vérszövetség, amelyhez többek között Budaházy is tartozott.

86 OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II. Lásd a Gömbös által kidolgozott, 1921. szept. 10-i keltezésű térképet. Ezen a Bundesheer által megszállt vonal: Köpcseny–Lajtakáta–Királyhida–Fertőféhéregyháza–Szarvók–Savanyúkút, innen délre a történelmi határ.

87 Prónay életrajzi adataiból: 1874-ben született Romhányban a Prónay család nemesi (és nem bárói) ágából. Iskoláit Romhányban, a soproni Laehne-intézetben, valamint a budapesti Ferenc József katonai intézetben végezte. 1893–1896 közt katonai szolgálatot teljesített, utána négy évig gazdálkodott, 1900-ban a II. tüzérezredhez vonult be, majd a Ferdinánd-huszár-ezredben szolgált. 1914. aug. 1-én a szerb frontra ment, Sabácnál megsebesült, 1915-ben tüdő-lévést kapott, felgyógyulása után részt vett a beszarábiai áttörésben, 1917 nyarán saját kérelmére a 64. szászvárosi (nagyrészt román ajkú legénységű) közös gyalogezredhez került, ezzel ment az olasz frontra, ahol részt vett az első és második piavei offenzívában is (Ádám T. Istvan: A nyugatmagyarországi felkelés története, Bp. 1935, 58). További cselekedetei közismertek. 1945-ben nyoma veszett, csak feljegyzéseinek II. és III. kötete került elő.

jedő területen álló szabadcsapatok irányítását átveszi, viszont Ostenburg kikötötte, hogy Nagymarton és Kismarton környékére Prónay emberei „egyelőre” nem fognak menni, mert ezt a terepszakaszt az ő szabadcsapatok fogják megszállni. Prónay szóba hozta, hogy Sopronban több királypárti politikust látott, mint Rakovszky Istvánt, Friedrich Istvánt, Lingauer Albint, Beniczky Ödönt, Szmrecsányi Györgyöt, akik vele aligha kívánnak Nyugat-Magyarországon őszintén dolgozni, mivel már a parlamentben is támadták különítményét. Követelte az említett politikusoknak a távortartását a felkelés ügyétől, azt vitatva, hogy az illetők amúgy is királypuccson törnek a fejüket. A felkelés sikere érdekében a királykérdést ki kell kapcsolni. Sigray és Ostenburg ehhez hozzájárultak annak fejében, hogy Gömböst – aki a kormány és a szabadkirályválasztó körök érdekeit egyaránt képviselte – is kikapcsolják a felkelésből, illetve megakadályozzák, hogy a felkelésbe beavatkozhassék. Ehhez Prónay a két napos megbeszélés folyamán azért is készséggel hozzájárult, mert Gömbös-ről az volt a véleménye, hogy a kormány a felkelés leszerelése végett építette be a mozgalomba. (Utólag tényleg kiderült, hogy Gömbösnek vissza kellett volna hívnia a felkelőket, amint a magyar kormány elérte a remélt minimális területi engedményt. A szabadcsapatok viszont Burgenland egész területét akarták megtartani, amit Budapest az adott politikai helyzetben irreális gondolatnak tartott.) Sigray ezután saját autóján vitte el Prónayt Nagyszentmihályra. Szombathelyt elhagyva, Toronyban Hír György és Bónis páter csatlakozott hozzájuk. Nagyszentmihályon valamennyien Rantzenberger Viktor százados bevonásával a szabadcsapatok vezetésére és a felkelésre vonatkozólag megbeszélést tartottak, amikor Sigray kijelentette, hogy a felkelést titokban anyagilag is támogatni fogja. Ezután Sigray ivánci birtokára hajtatott, Prónay pedig Nagyszentmihályon maradt, 1921. szeptember 8-i keltezéssel kiáltványt bocsátva ki, hogy átveszi az összes nyugat-magyarországi szabadcsapatok parancsnokságát.⁸⁸ Missuray szerint Prónay 16-án vette át a főparancsnokságot, Sigray a levéltári anyag tanúsága szerint 19-én jelentette Bethlen miniszterelnöknek.

Prónay a déli felkelőhadserg három hadműveleti csoportját mint az I–III. felkelőhadserget kezelte. Így alakult meg az:

I. felkelőhadserg, Felsőőr székhellyel, Hír György nemzetgyűlési képviselő, tartalékos tiszthelyettes parancsnoksága alatt. Tényleges parancsnoka Taby Árpád főhadnagy volt, a Prónay különítmény tagja; a

II. felkelőhadserg, Felsőpulya, később Lakompak székhellyel, a Gyöngyös-főtől Rozália kápolnáig terjedő vonalszakaszt tartotta. Parancsnoka Budaházy Miklós százados nem tartozott a Prónay-különítményhez, 1919-ben a székely hadosztálynál szolgált; a

III. felkelőhadserg, székhelye Ókörtyélyes, majd Németújvár, parancsnoka Molnár Endre főhadnagy (szintén a Prónay-különítményből), alája volt rendelve Förster Lajos gyanafalvi csoportja; a

IV. felkelőhadserg, Héjjas Iván főhadnagy, akit Gömbös – az első ágfalvi csata után különvonaton Sopronban teremve – magával vitt, szeptember második felében Kecskemétről titokban Felsőőrré, Prónay főhadiszállására utazott. Utóbbi Héjjast ötven emberével Magyaróváron át Pándorfalura küldte,

meghagyva, hogy alakítsa meg a IV. felkelőhadseréget. Mint katonai szakértőt és vezérkari főnököt melléje osztotta Bachó István századost. Október 4-től a IV. felkelőhadserég székhelye Nezsider lett.

Csak a Lajtabánság kikiáltása után ismerte el Prónayt főparancsnoknak a középső, illetve most már V. felkelőhadserég, Nagymarton székhellyel. Parancsnoka szeptember 24-ig Maderspach Viktor Erdélyből menekült huszárcapitány volt. Ezen a napon Sopronba az Ostenburg-zászlóaljhoz vonult be szolgálattételre, utóda Gebhardt Pál tartalékos százados volt, az egyedüli a magasabb felkelőparancsnokok közül, aki Ausztriának ítélt területen született. A segéd-tiszti teendőket mindkét parancsnok mellett Székely Elemér főiskolás, tart. főhadnagy látta el. Prónay ugyan azt írja, hogy ő a kismartoni Friedrich–Wein Dezső-féle felkelőcsoportból az V., a nagymartoni felkelőcsoportból pedig a VI. felkelőhadseréget alakította volna meg, Missuray azonban csak öt felkelőhadserégről tud, Gebhardt Pál ny. főtanácsos pedig e sorok írója előtt kijelentette, hogy a kismartoni csoport önállósítása nem történt meg soha, mindvégig ő parancsnokolt felettük. A valóság az, hogy Ostenburg és Friedrichék közt súrlódások voltak, ezért az utóbbiak exponense, Bogyai János országgyűlési képviselő annak fejében, hogy a kismartoni csoport is elismerte Prónayt főparancsnokul, ennek a függetlenítését szorgalmazta. Prónay intézkedett ugyan a két királypárti, de egymással súrlódó csoport szervezeti különválasztásáról, de gyakorlati végrehajtására már nem volt idő.

Prónay szerint az I. és II. felkelőhadserég létszáma 1000–1000 fő, a III. és IV. felkelőhadserégé 800–800 fő, az Ostenburg-felkelőké 400, a Friedrich-felkelőké pedig 100 volt. Felsőőrött volt 100 fő fővezérségi tartalék, Városszalónakon pedig ugyancsak tartalékban Takácsy százados huszárszázada. Prónay bemoncása az I–III. felkelőhadserég erejére vonatkozólag erősen túlzott, legfeljebb 50%-ban fogadható el. Missuray sem hiszi, hogy a felkelők háromezernél többen lettek volna. A különbség valószínűleg onnan ered, hogy Prónay az első három felkelőhadserég állományába beszámította a bennszülött magyarbarát lakosokból szervezett helyi polgárőrségeket is, amelyek csak rendészeti feladatokat láttak el. Viszont az Ostenburg–Friedrich csoport által szervezett polgárőrségek létszámbebecslésébe nem bocsátkozott.⁸⁹

Friedrich István felkelőit, illetve egy részüket csak szeptember 25-én tudta Kismartonba juttatni. Ostenburg onnan előzőleg őrségeit kivonta. Az V. felkelőhadserég körletében legerősebb volt a nagymartoni garnizon, azonkívül őrségek létesültek Fraknó, Ruszt (báró Cober százados osztrák tiszti csoportja), Szentmargita, Fertőfélegyháza, Tormafalu, Pecsényéd, Rétfalu, Siklósd és Savanyúkút helységeiben. Lajtaújfalu járőrökkel figyeltették. bécsi lapjelentések szerint a járőrök Lajtaszékig és Szarvkőig is elportyáztak. Helyi lakosokból a következő községekben létesítettek polgárőrséget: Fraknónádas, Zemenye, Félszerfalu, Kisboldogasszony, Darufalva, Sopronkertes, Kelénpaták, Cinfalva, Darázsfalu, Szentmargitbánya, Oszlop, Sérc és Vulkapordány.⁹⁰ Gebhardt szigorú fegyelmet tartott, a lakosság zaklatását nem tűrte, a nagymartoni gettó

89 uo. 19–24, 106. Az I. felkelőhadserégbe olvadt Hír ún. adonyi különítménye, a II. felkelőhadserég tagjai Szabolcs megyéből és Debrecen környékéről érkeztek, Kecskemétiék, és bosnyák–albán különítmény, keszthelyi főiskolások Héjjas Ivánnál harcoltak, volt erdélyi és muraközi csoport, nagyobb számú felkelő érkezett – a szövegben már említettekén kívül – Budapestről, Gödöllőről, Győről, Szombathelyről, Szegedről stb.

90 Krug, Tüzek 99–101. o.

védelmére külön őrséget is állított.⁹¹ Amennyiben panaszok merültek föl, Pró-nay tanúsága szerint is Héjjas legényei voltak a tettesek. Az ő csapatába benn-szülött lakosok nem is jelentkeztek.

Héjjas Iván egyébként szeptember 21-én mutatkozott be Moson megyében. Éjjel ötven felkelővel, két géppuskával és két gránátvetővel puskalövés nélkül foglyul ejtette a Pándorfalun levő osztrák járőrt és az ottani Harrach-kastélyba költözött. Másnap százfőnyi erősítést kapott Pándorfalura és „Szabadcsapatok északi parancsnoksága” aláírású táviratban értesítették a MÁV győri forgalmi főnökségét, hogy Bruck és Pándorfalu között közbiztonsági okokból beszüntetik a vasúti forgalmat. A távirat szövegét természetesen azonnal jelentették Sopronba és Budapestre, ahol nagy meglepetést keltett. Sigray sem tudta, hogy milyen szabadcsapat jutott Moson megyébe (Inzelt ezredes felkelői nem hagy-ták el Magyaróvárt) és azt jelentette Bethlennek, hogy az Gömbös által Győr-ből Pándorfalura irányított alakulat is lehet. Köller ezredes rendteremtés, vala-mint a Bruck és Hegyeshalom közti vasúti összeköttetés helyreállítása végett egy csendőrszázaddal akarta megszállni a Zurány–Királyhida közti vasúti vonalszakaszt. Azonban Ferrario tábornok csak azzal a feltétellel volt hajlandó megengedni ezt az akciót, ha a magyar kormány nyilvános nyilatkozatban el- ismeri, hogy ez a terület Ausztriáé, és csapatait feladatuk elvégzése után visz-szavonja. Ez a nyilatkozat azonban olyan jogi érvennyel járt volna, mintha a magyar kormány átadta volna Burgenlandot Ausztriának, ezért a magyar kor-mány ettől vonakodott. Ezért csak Hegedűs altábornagy ment ki Pándorfalura egy-egy olasz és francia katonatiszt kíséretében, hogy a felkelőket rávegye a Moson megyei részek elhagyására. Útja eredménytelen volt, de Héjjas az ő köz-benjárására szabadon bocsátotta Habig bécsi kalapgyárost. A brucki polgár-mester kérésére a bécsi hadügyminisztérium Bruckba indította a 2. kerékpáros zászlóaljat, a III/1. zászlóalj parancsnoka pedig „szolgálatban kimerült” embe-reinek a felváltását követelte. Gömbös táviratozott Héjjasnak, hogy azonnal hagyja el Moson megye területét, de ennek nem volt foganatja, sőt egymás után kapta az újabb erősítéseket.⁹² Még Inzeit ezredes emberei is hozzá csat-lakoztak!

Szeptember 24-re virradó éjjel a pándorfalvi Héjjas-felkelők megtámadták a királyhidai táborban elszállásolt osztrák III/1. zászlóaljat és a Lajta hidjait tűz alá vették. Az osztrák katonák a rajtaütés hatására pánikban menekültek a Lajta északi partjára. Bruck segítségére Götzendorfból elindult a 2/6. század és időközben odaérkezett a 2. kerékpáros zászlóalj is. A megerősödött brucki helyőrség két halott és két sebesült árán kiszorította a felkelőket a pályaudvar környékéről és a kastélyparkból, a délután folyamán pedig visszafoglalta a királyhidai pályaudvart és a Lajta-csatornát. A környékbeli hegyek (Spital-

⁹¹ Gebhardt Pál 1878. augusztus 6-án született Sopronban. Apja ügyvéd, egy ideig Sopron polgármestere volt. Gebhardt Pál gimnáziumi tanulmányait szülővárosában, a jogot Pozsony-ban végezte. A szombathelyi pénzügyigazgatóság fogalmazói karában dolgozott. 1914-ben a mozgósításkor önként jelentkezett a harctérre, harcolt az orosz, olasz és a szerb fronton, 1916-ban tartalékos századosá léptették elő. Az összeomlás után leszerelt és visszatért eredeti munkahelyére, átmenetileg szolgált a nemzeti hadseregben is. A felkelés kitérőse után a pénzügyi szolgálatból kiválva szülővárosába tért vissza, hogy részt vegyen a harcokban. Az októberi királypuccs idején királyi testőrparancsnok, a történelmi események leforgása után mint tart. őrnagy távozott a hadseregből. Visszatért régi munkahelyére, ahonnan 1938-ban mint pénzügyi főtanácsos ment nyugdíjba. Meghalt a Vas megyei Acsádon 1965. július 7-én, Szombathelyen temették.

⁹² OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II.; Héjjas 63, 71; Knaus 136–137.

berg, Gaisberg, Ungerberg) azonban a felkelők birtokában maradtak. Az osztrákok az ütközet után eltorlaszolták a vasúti pályatestet a 159. sz. őrháznál, hatvan királyhidai magyar vasutat pedig az állomásfőnökkel együtt azon a címen tartóztattak le, hogy a felkelők oldalán fejezveresen beavatkoztak az éjszakai harcba. Az oberhollabrunni internálótáborba kerültek, ahonnan a velencei egyezmény megkötése után szabadultak.⁹³

Héjjas Jenő a fenti ütközet dátumát tévesen szeptember 22-re teszi. Ebből következik, hogy Héjjasék Fertő vidéki járőrharcai nem szeptember 22–27, hanem szeptember 24–29 közt folyhattak le. Teljén a brucki ütközet délutánján foglalták el Nezsiedert. Felderítésük szerint az osztrák front Sommerein támponttal Nyulas–Királyudvar–Lajta menti magaslatok vonalán húzódik. Szeptember 25-én Héjjas és Winter-Latzay százados osztagai elfoglalták Nyulast, a 147-es magaslatot és Sásont. Az osztrákok Császárkőbányára vonultak vissza. A felkelők csekély létszámú őrsöket hagytak a királyhidai hegyeken és járőröket toltak ki Lajtakáta, Mosonújfalu, Pacfurt és Heustadel major irányában. Szeptember 26-án a IV. „felkelőhadserg” 130 fővel éjjel 1 órakor Királyudvar felől megtámadta és kézitusában két halott árán elfoglalta Császárkőbányát. Az ütközet reggel 7 órakor ért véget. 27-én Császárkőbánya védői visszavetnek Sommerein felőli osztrák támadást, ugyanazon a napon Bachó István százados elfoglalja Széleskutat és az uraló magaslatokat. Szeptember 28-án Héjjas kiveti az osztrákokat a 370-es magaslatról és elfoglalja Feketevárost. Szeptember 29-én Winter-Latzay elfoglalja a Fertőfehéregyháza fölötti 305-ös magaslatot és estére bevonul Fertőfehéregyházára. Éjjel Császárkőbánya őrségét Sommerein felől bekerítették, azonban a Spitalberg lábáig hatolt osztrákokat ellentámadással visszavetették Alsó-Ausztriába.⁹⁴ A Fertő vidék elfoglalása után Winter-Latzay százados vette át a Császárkőbányától Fertőfehéregyházáig terjedő vonalszakasz védelmét (utóbbi helyen már az V. felkelőhadsergnek volt őrse), Bachó István századosnak a királyhidai osztrák hídfő nyugtalanítása lett a feladata, míg Héjjas szeptember 29-re virradó éjjel Pándorfaluról Mosonúfalun át Nemesvölgy felé támadt, gépfegyvertűzzel zavarva Haslau és Prellenkirchen éjjeli nyugalmát. Nemesvölgyet e nap délutánján érték el a felkelők. Szeptember 30-án a Köpcsény, Berg és Ligetfalu határában portyázó felkelőjárőrök Bocskay Gyula főhadnagy parancsnoksága alatt csehszlovák járőrre akadtak, amelyet parancs nélkül megtámadtak és visszavonulásra kényszerítettek.⁹⁵

A magyar Honvédelmi Minisztérium szeptember 30-i összefoglaló helyzetjelentése az észak-burgenlandi eseményekről csak annyit közöl, hogy a felkelők az utolsó héten megtámadták a Brucknál álló Bundesheer részeit, itt állandó jellegű a csatározás. Hainburg és Fehring között kapott hír szerint az osztrák haderő 20 zászlóalja, 2 kerékpáros zászlóalj, 2 1/2 lovas század, 13 üteg és 3 1/2 műszaki század áll, Bécsben pedig a Glöckner csoport 3 zászlóaljjal és 3 üteggel, mint tartalék (HIL VKF 38/3033).

93 OL ME 110.: Hegedűs altábornagy jelentése; Knaus i. h.; Prónay III/51. Héjjas (71–79) állítása szerint Bruckban 377 puskát, 9 gépfegyvert és nagy mennyiségű lőszerrel zsákmányoltak és szállítottak be szekereken Pándorfalura, ugyancsak nagy zsákmányt említ Császárkőbányánál. Adatai kissé túlzottnak látszanak.

94 Héjjas Jenő 78–85.

95 Uo. 86–89. A bécsi lapok csak a szept. 29-i bandatámadást adták hírül a deutsch-haslaui csendőrök ellen, amelyet visszavertek. Bocskay főhadnagy a bécsi „Jövő” 1921. szept. 22-i száma szerint „kommunista szereplése” miatt a szombathelyi börtönben ült, mivel azonban önként felkelőnek jelentkezett, szabadon engedték.

Szeptember végére az egész „A”-zóna a felkelőcsapatok birtokába került, csak Lajtaszentmiklós, Lajtatlfalu és Királyhida maradt osztrák kézen, ahol hidfőállásokat építettek ki. Ezután is majdnem mindennap történtek összecsapások osztrák katonai és csendőr-, valamint magyar felkelőjárőrök közt, azonban az általános helyzeten már mit sem változtattak. Még helyi fegyvernyugvási egyezségekre is sor került, amelyek értelmében megegyeztek, hogy egymás területén nem járőröznek. A vasúti forgalom is megújult Budapest és Bécs közt a Hegyeshalom–Bruck vonalán. Azok az osztrák részről kolportált hírek, hogy Nyugat-Magyarországon, illetve a szombathelyi körletparancsnokság területén három magyar hadosztályt vontak össze, tévesek voltak: sohasem állomásozott Moson, Sopron, Vas és Zala megyék területén több, mint hét gyalogzászlóalj, két csendőrtartalékszázlőalj, egy huszárezred, egy lovasszázad, három üteg, egy aknavető század, valamint négy vármegyei csendőrtartalékszázad és egy zászlóalj erejű vámórség.

Feldolgozásokból és levéltári adatokból ismeretes, hogy Prónay, Ostenburg, sőt Gömbös is egymástól majdnem függetlenül kapcsolatban voltak osztrák szélsőjobboldali és monarchista szervezetekkel. Gömbös kikötése az volt, hogy a Frontkämpfereinek célja csak a monarchia helyreállítása legyen egy kormányzó ideiglenes vezetése alatt. Tárgyalási alapul fogadta el azt az ajánlatukat, hogy ők Ausztriában magyar segítséggel hatalomra jutnak. Burgenlandról lemondanak. Egy Prónaynak küldött levelében távolabbi céljait is elárulta: Ausztria és Bajorország egyesítését Ruprecht bajor extrónörökös jogára alatt. Prónay szerint azonban sem Ostenburg, sem a Frontkämpferek, nem akartak együttműködni Gömbössel, akit – főleg a királykérdésben tanúsított magatartása miatt – megbízhatatlannak tartottak.⁹⁶

Gömbös szeptember 15-én Prónayt meglátogatta Felsőőrött, elárulva neki, hogy Bethlen és Belitska honvédelmi miniszter elképedtek, amikor megtudták, hogy Doborján Pál felkelővezér neve alatt Prónay rejtőzik. Bethlen utasítására Hegedűs altábornagy három nap múlva felszólította Prónayt, hagyja el Nyugat-Magyarországot. Prónay meg merte magának engedni, hogy a levél átvételét is megtagadja. Sőt mi több, letartóztatta Lehár ezredest, akit Bethlen Ischlből táviratilag hívott haza és megbízta, utazza be az „A”-zónát és tájékoztódjék a lakosság és a szabadcsapatok hangulatáról. Ez azzal volt összefüggésben, hogy a burgenlandi viszály elsimítása érdekében előbb az olaszok, sőt a csehek is hajlandók voltak közvetíteni egy határkorrektúra végett, amelynek fejében a bandaharcok megszüntetését kívánták. Nemcsak Sigray és Gömbös, hanem maga Bethlen is utasította Prónayt, hogy Lehárt bocsássa szabadon. Sigray maga ment autóján Lehárért Felsőőrrre, hivatalos írást hozva magával, amely igazolta, hogy Lehár tényleg Bethlen megbízásából járt az „A”-zónában. Lehárnak és segédtisztjének nem esett bántódása, de sofőrjét megverték, ami Prónay szerint Taby Árpádnak volt a túlkapása. Lehárnak egy felkelőtiszt elárulta, hogy őrzői közt felmerült a láb alól való eltevésének gondolata is.⁹⁷ Értethető, hogy a Lehár-ügy nagy felháborodást keltett a legitimisták közt, akik Bethlentől követelték, hogy Prónayt, Hír Györgyöt és Héjjas Ivánt távolítsa el a felkelésből. Kedvezőtlen fényt vetett Prónayra a felsőpulyai kivégzés is, ami-

96 Prónay III/36–37.

97 Uo. 52–57, 64–65; OL ME idézett iratok. A Lehár ezredessel felvett jegyzőkönyv aktszáma: Szombathelyi körletparancsnokság 921–2/N–1921. Ehhez csatolva a sofőr orvosi látellelete és külön borítékban Lehár levele. A borítékon meghagyás: „Csak Hegedűs kegyelmes úr és a miniszterelnök úr tudomására!”

kor zendülés kísérlete és fosztogatás címén agyonlövettet három fiatal tisztet (Utóbb kiderült, hogy Sători László hadnagyot, magyaróvári főiskolást, aki kiűntette magát Kirchschnabl, tévedésből). Gömbös azonban megvédte Prónayt. Habár Ferenczy ezredes azért ment külön Felsőőrre, hogy Bethlen parancsát tudtára adja, Gömbös biztatta, hogy maradjon a helyén. Héjjast azonban le akarta tartóztatni, amire volt is lehetőség, mert a Moson megyei tartózkodási helyéről olykor kirándult Magyaróvárra.⁹⁸

A Nagykövetek Tanácsának szeptember 22-én kelt ultimátumára Hegedűs altábornagy 1921. október 3-án Burgenlandot jegyzőkönyvileg átadta az antantnak. Ausztria azonban ezt a területet nem vette át, azzal az indoklással, hogy csak a szabadcsapatoktól teljesen mentes terület átvételére hajlandó. Következő napon Prónay Felsőőrött kikiáltotta a független és önálló Lajtabánság államot; mivel pedig a magyar reguláris csapatok kiűrtették a „B”-zónát, Prónay ezt a területsávot is saját feikelőivel szállotta meg. Ostenburg zászlóalja egyelőre Sopron körletében maradt az antantábornoki misszió alá rendelt, mint „nemzetközi” karhatalom. Gömbös már szeptember 29-én értesítette Prónayt, hogy Sopronban és környékén, valamint a Fertőzug (Seewinkel) tíz községében népszavazás lesz. Ostenburgot külön is informálta a népszavazásról, közölve, az osztrák monarchista körökkel is fölvette az érintkezést, hogy Ausztriában felbörítsák a helyzetet. Egyben utasította, intézkedjék, hogy a Héjjas, Horky, Budaházy és Prónay parancsnoksága alatt álló bandák ne vonuljanak be a népszavazási területre, mivel a lakosságnak sok panasza van ellenük.⁹⁹ Október 4-én Friedrich Istvánnak sikerült kijutnia Sopronon keresztül Kismartonba, ahová azzal a szándékkal ment, hogy a Lajtabánságot végre kikiáltja. Ezzel azonban elkésett, mert ez még aznap Felsőőrött megtörtént. Csak az volt a szépséghibája, hogy a kormányban nem volt egy burgenlandi lakos sem. Prónay azon mentegetődzése, hogy senki sem mert a burgenlandiak közül funkciót vállalni, nem felel meg a valóságnak: itt volt a burgenlandi illetőségű gróf Erdődy Tamás őrnagy, vasvörösvári lakos, akit pedig ő maga nevezett ki a felkelő-csendőrség parancsnokának. Tárcát azonban nem juttatott neki, lévén Erdődy nemcsak IV. Károly király híve, hanem személyes barátja is.

Prónay Lajtabánság proklamálásával túltette magát Gömbös azon intencióján, hogy a szabadcsapatok az átadási jegyzőkönyv aláírása után vegyék át egész Burgenland területén a közigazgatást, de ne proklamáljanak önálló impériumot. Prónay ezt a Feltámadás Legfelsőbb Vezetőségéhez intézett jelentésében azzal indokolta, hogy ha Felsőőrött nem proklamálják Nyugat-Magyarországgal függetlenségét, azt másnap két különböző szervezet Sopronban és Kismartonban is kikiáltotta volna. Ez pedig az irredenta erők megoszlásához és valószínűleg testvérharcához is vezetett volna. Egyben felpanaszolta, hogy sem emberben, sem fegyverben nem kaptak pótlást, ennél fogva csapatai gyengék egy általános osztrák támadás elhárítására, ha azok birtokba akarják venni Nyugat-Magyarországot. Sürgeti a pótlásnak Felsőőrre való mielőbbi kiküldését.¹⁰⁰

⁹⁸ Iratok az ellenforradalom történetéhez. Bp., 1956, II, 203–204.

⁹⁹ OL ME idézett iratok, Feltámadás 75/hdm és 79/hdm. sz. parancsnok 1921 szeptember végéről Gömbös aláírásával. A huszonnégy község neve, ahol népszavazás lett volna, megtalálható: Fogarassy L.: Lajtabánság. Legújabbkori Múzeumi Közlemények 1967, 72.

¹⁰⁰ Prónay III/33–34. o. a Lajtabánság kormányának tagjai: elnök és közoktatásügyi előadó Apáthy László tüzérszázados; külügy és igazságügy: dr. Lévy Ferenc; belügy: Bárdoss Béla; gazdasági ügyek: Hír György; hadügy: Prónay Pál. Prónaynak banná való megválasztása nem történt meg, de fővezéri címmel de facto diktatóri hatalmat gyakorolt.

Említést érdemel még, hogy a Lajtabánság kormánya Prónay fővezér és dr. Léway Ferenc külügyi előadó (miniszter) aláírásával október 12-én tiltakozó jegyzéket intézett a soproni antanttábornoki misszióhoz a velencei tárgyalások ellen, amelynek azonban sem diplomáciai, sem katonai szempontból nem volt jelentősége. Fordulat akkor állt be a lajtabánsági katonai helyzetben, amikor Prónay szemleútja után a szabadkirályválasztó Héjjas-felkelők október 15-én Fertőfehéregyházánál megtámadták a királypárti Friedrich-felkelőket.¹⁰¹ Ez volt az előjátéka a második királypuccsnak, amikor is Ostenburg a Nagymarton és Kismarton környékén állomásozó királypárti felkelőket bevonva, zászlóaljával együtt elindult Budapest felé. A királyhoz csatlakozott és vele együtt indult el a volt soproni helyőrség: a Renner-zászlóalj és két üteg is. Egy Ostenburg-század – részben volt felkelőkből – Sopron védelmére visszamaradt, ezt az oda bevonult Budaházy-felkelők a királypuccs összeomlása után, október 25-én fegyverezték le. Az odaérkezett Guillaume tábornok azonban Prónayt rábeszélte, hogy a felkelőket október 27-én Sopronból vonja ki. Ugyanezen a napon Sopronba bevonult a nagykanizsai 6. ezred I., később pedig a körmenyi II. zászlóalja is.

A Rantzenberger-csendőrzászlóalj 22-én reggel a királypuccs hírére Toronyban és Pinkamindszenten összpontosult, másnap pedig támadásra indult a királyhoz pártolt Szombathely ellen. Az ottani tüzérosztály felderítő tiszt járőrét el is fogta. Közben azonban Szombathely védelmét megerősítették a kőszegi 5/III. zászlóaljjal, amely a helyi tüzéruddal együtt a Perint patak vonalában felvonult. Azonban a Rantzenberger-zászlóalj összecsapás helyett Pornóapáti–Pinkamindszent felé vette útját, hogy Nagykanizsán át a főváros védelmére induljon. Október 24-én hajnalban elérte a kormányzóhoz visszapártolt Körmentet, ahol értesült a királypuccs letöréséről.¹⁰² Ezért visszatért eredeti állomáshelyére.

Héjjas Iván felkelőivel október 23-ára virradó éjjel hagyta el a frontot. Vonatuk Pándorfaluról Hegyeshalmon és Csornán át ment Győrbe, Mosonszentjánosnál azonban a királypárti 3/I. lovasosztály felszedte előttük a síneket. Héjjas azt bizonygatta a lovasosztály parancsnokának, hogy nem a király csapatait akarja hátba támadni, csupán embereit viszi haza. El is jutott Komáromig, ahol a király csapatainak háta mögött fölszedte a síneket és visszavonulási útjukat elzárta.¹⁰³ Siménfalvy ezredes Héjjas csapatait visszaküldte Pándorfalura, amelyet az osztrákok távollétükben újból megszállottak. Erre október 26-án a felkelők Császárkőbánya–Pándorfalu vonalában támadásra fejlődtek. Tartalékuk vonatra szállva, áttört az osztrák védővonalon és annak a háta mögött bocsátkozott küzdelembe. A III/1. osztrák zászlóalj feladta a Királyhida környéki hegyeken elfoglalt állásait, legtovább tartotta magát a kecskehegyi géppuskás osztag. Mivel ebben az ütközetben olyan felkelőparancsnokok is részt vettek (Szabó József százados Debrecenből), akik a Budaházy-felkelőkhez tartoztak, nyilvánvalóan segítséget kaptak tőlük. Ez a győzelem nem Héjjas Iván, hanem Bachó István százados érdeme volt, aki azt Huszka Jenő fő-

101 Vö. Fogarassy László: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata”. Hadtörténelmi Közlemények 1971, 314–341.

102 Folkusházy Lajos–Bengyel Sándor: Az 1921. évi októberi királylátogatás katonai műveleteinek leírása. Bp., 1922, 21–23.

103 Prónay III/171–173.

hadnagy közreműködésével érte el.¹⁰⁴ Másnap az osztrákok tűzszünetet kértek Héjjastól, hogy a királyhidai barakokban állandó életveszélyben lakó családokat elszállíthassák. Ez megtörtént, az osztrák családok ingóságaiikkal együtt, osztrák forrás szerint zavarás nélkül eltávoztak Bruckba.¹⁰⁵ Ezután a történelmi határon november 3-ig még járőrcsatározások voltak, amelyek újabb halálos áldozatokat követeltek.

A második királypuccs után Hegedűs altábornagyot leváltották és nyugdíjazták, Sigrayt szintén felmentették állásából, sőt le is tartóztatták. Az új nyugat-magyarországi főkormánybiztos Guillaume Árpád tábornok, szombathelyi körletparancsnok lett. Horthy Budapestre rendelte Prónayt és személyesen utasította, hogy a szabadcsapatokat Burgenlandból vonja ki. Ha ellenszegenélne, személyesen fogja ellenük vezetni a nemzeti hadsereget, mert a velencei egyezmény eredményeit nem kockáztathatja. Prónay visszatért Nagyszentmihályra – amely a Lajtabánság kikiáltása után Felsőőr helyett székhelye lett – és kiadta a még megmaradt felkelőcsapatok részére a kiűrtési és leszerelési parancsot, november 4-én pedig Nagyszentmihályról Szombathelyre távozott.¹⁰⁶ A felkelőket lefegyverző reguláris magyar csapatok Magyaróváron 525, Kapuváron 600, Szombathelyen 800, Körmenten pedig 200 felkelőt gyűjtöttek össze, de csak 1400 kézifegyvert tudtak beszédni. A felkelők az vallották, hogy a hiányzó fegyvereket Burgenlandban magyarbarát lakosoknál egy második felkelés céljaira elrejtették.¹⁰⁷ Prónay azonban beismeri, hogy az eltűnt fegyverek túlnyomó részét Renner Oszkár szombathelyi MÁV felügyelő rejtette el az ő titkos utasítására.

Legutoljára – 1921. november 6-án – a Királyfalván és Eresenyén volt sárvári szabadcsapat távozott Burgenland területéről. Azonban levéltári adat szerint még november 16-án Szombathelyről Felsőőrrre és Szentelekre kellett küldeni egy magyar csendőrosztagot, hogy Sala nevű főhadnagyot néhány felkelőjével együtt elvonulásra kényszerítsék.¹⁰⁸

A Bundesheer 1921. november 13-án kezdte meg Burgenland megszállását, amelyet ugyanazon hónap 29-én fejezett be.

Függelék

A nyugat-magyarországi harcokban elesettek névsora.

Osztrákok:

1921. aug. 28, *Alhó*: Johann Bobr, bécsi városi hivatalnok; aug. 30, *Szentmargitbánya*: Rayoninspektor Michael Trattner; szept. 2, *Lantosfalva*: Patrulleiter Felix Della-vedova; szept. 3, *Sinnersdorf*: PL Adalbert Červíček, PL Leopold Hudec; szept. 5, *Kőpatak*: Anton Gruber, Franz Rosenauer, Siegmund Smrcka, az 5. gyalogezred katonái; *Kirchschlag*: Franz Samotny őrvezető, Franz Fellner, Franz Jirka, Josef Jung, Ferdinand Kamper, Anton Kraft, Hugo Mladenka, mind az 5. gy. e.-ből; szept. 6,

¹⁰⁴ Héjjaas 93–95; Missuray 204–206; Prónay 173. Héjjas okt. 26-án különben is Csornán rekvirált és erőszakosan soroztatott.

¹⁰⁵ Rausnitz 256.

¹⁰⁶ Prónay III/207–211.

¹⁰⁷ OL ME Nyugatmagyarországi ügyek II, Nagy Pál hadseregcsoport 2/hdm és 7/hdm 1921. nov. 5-1 jelentése. HIL VKF 39/3347 és 3454 sz. alatt intézkedések találhatók arra az esetre, ha a felkelők vonakodnának letenni a fegyvert.

¹⁰⁸ HIL VKF 39/38275/VI–2. sz. és egy szám nélküli irat. Egy másik, szám nélküli irat szerint ebben az időben az 5 I. (soproni) zászlóaljbat Fertőhomokról Eszterházára helyezték.

Zárány: PL Ernst Funke; szept. 8, *Agfalva*: PL Arnold Mosch, PL Karl Heger; szept. 18, *Maltern*: PL Leopold Fleischhacker; szept. 24, *Bruck-Királyhida*: Emil Gross őrzető, Josef Pekarek közkatona a III/1. zászlóaljából; okt. 26, *Királyhida*: Otto Fuchs, közkatona a III/1. zlj-ből; okt. 28, *Nemesvölgy*: PL Anton Haberler; nov. 1, *Friedberg*: a 9. alpesi vadászrezd kilenc katonája autószerencsétlenség miatt, hasonló okból nov. 3, *Edlitz*: PL Johann Hofer, PL Johann Mader, PL Johann Siegel, dr. Turnowski törzsorvos és 8 katona szintén a 9. alpesi vadászrezdből. Nevek a forrásokban csak részben említve. Végül 1922. márc. 25, *Mosonbánfalva*: PL Johann Jüttner. (PL a csendőr járőrvezető német megfelelőjének a rövidítése.) Összesen 30 katona, 13 csendőr, 1 hivatalnok, 1922-ben 1 csendőr.

Magyarok:

1921. aug. 28, *Agfalva*: Baracsi László; *Pinkafő*: Szabó József szakaszvezető, Papp tizedes, mind Kecskemétről; *Burgóhegy*: Schmidt vendéglős Magashegyről (Ádám T. István említi.) Aug. 29, *Hohenbrugg*: Gubicza Ákos, főiskolás. Szept. 2, *Lantosfalva*: Roskovits főhadnagy. Szept. 4, *Salamonfalva*: Kalocsay Imre hadnagy, magyaróvári főiskolás, Ceglédre. Szept. 5, *Gyanafalva*: Párvy Kornél László, Komárom megyei főszolgabíró; *Kirchschlag*: Ismeretlen szabadcsapatos. Hanus Ferenc Károly műegyetemi hallgató, Nemetz Ferenc szegedi tanító, Achmed nevű bosnyák, Tóth Mihály tizedes, Válik László és Németh István, utóbbi három Kecskemétről. Szept. 8, *Agfalva*: Machatsek Gyula (Rohonc), Szechányi Elemér, soproni főiskolások, Pehm Ferenc Ostenburg-csendőrszakaszvezető. Szept. 24, *Császárkőbánya*: Két névtelen felkelő. Szept. 27, *Császárkőbánya*: Vágó Mihály Kecskemétről. Szept. 29, *Lajtafalu*: Ehn István Rózsahegyről. Okt. 5, *Szárzavám*: Vámosy Tibor és Losonczy Antal műegyetemi hallgatók Budapestről. Nov. 1, *Magyaróvár*: Makó István (Zimony), Pándorfalun szerzett betegségében.

Összesen 24 felkelő, 1 csendőr. Közülük 16 anyaországi, 3 burgenlandi, 2 menekült, 1 külföldi illetőségű, 3 névtelen. Azonkívül szeptember 13-án zendülés címén *Felsőpulyán* agyonlőtték Sátori László és Bakonyi hadnagyokat, valamint Bokor hadapródjelöltet. Utólag kiderült, hogy Sátorit más helyett, téves tanúvallomás alapján végezték ki.

Mikó Sándor:

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előzményei és következményei Sopron vármegyében

I. rész

I. A majorsági gazdálkodás nagyütemű megindulásával a jobbágyterhek is ugrásszerűen emelkedtek. Ugyan a földesúrnak ekkor már fizetett munkacérrőre is szüksége volt, de ezt csak a végső esetben vette igénybe, mert sokkal inkább kifizetődő volt számára a jobbágy ingyen robotja. Ez a robotteher a XVIII. században már akkora méreteket öltött, hogy messze túljutott azon a határon, amelyet az 1514. évi parasztfelkelést megtorló intézkedései között jelöltek ki. Az úrbéri szolgáltatások is jelentős változáson mentek keresztül. Növekedett a dézsma, amelyhez jöttek még különféle járulékok is. Mindez azért történt, hogy a földesúr az allodium termésével összevetve minél több árut vihessen a piacra. Ezért céljának végrehajtása érdekében a kényszer minden eszközét felhasználta parasztjai ellen; az úriszék, amely a jobbágysággal folytatott szakadatlan osztályharcban a földesurak fegyvere volt, a legszigorúbban lépett fel a fokozott kizsákmányolás új rendszerébe beilleszkedni nem akaró

jobbágyokkal szemben. Az állami terhek is igen súlyosan nyomták a parasztokat. Ezek az állandó hadsereggel – amelynek felállítását az 1712–15. évi országgyűlés szavazta meg – és az annak fenntartására szükséges állandó hadiadóval függték össze. A jobbágyok mozgolódni kezdtek. Elégedetlenségük gyökere a földesúri kizsákmányolás volt. Ennek következtében a királyi udvar politikájában egyre inkább központi helyet kapott a jobbágykérdés. Ugyanis a Habsburgok nemcsak a feudális rendszert féltették, hanem – lévén a paraszt az adózó – az államháztartás egyensúlyát is. A királynő, Mária Terézia – már csak államérdekből is –, igyekezett gátat szabni a földesúri mohóságnak, ezért a jobbágyviszonyt 1767-ben rendeleti úton szabályozta. A jogért, az igazságért való szakadatlan küzdelem országos jelenség volt. Ebből Sopron vármegye jobbágysága is bőven kivette a maga részét, ahonnan szintén ostromolták a „Felséges Asszonyt” az úrbéri viszonyok rendezésének szükségességét és halaszthatatlanságát tartalmazó követelések. Jelen dolgozatunk a továbbiakban forrásmunkák és eddig még fel nem tárt protokollumok segítségével igyekszik bemutatni a Sopron megyei jobbágyok helyzetét az 1767-es urbáriális rendezés előtt és után.

2. A XVII. század végére eléggé megsaporodtak a községi szabadalmak és kiváltságlevelek, amelyek földesúri és állami terhek alóli mentesítéseket biztosítottak a jobbágyoknak. Azonban a Rákóczi szabadságharc leverése után e privilégiumokat kezdték az uraságok megcsorbítani, majd semmibe venni. A katonafalvakkal kötött szerződéses is lassan hatályukat veszítették – mivel az országban állandó hadsereget felállító 1715. évi 8. tc. végleg feleslegessé tette ezek fegyveres szolgálatát –, és így ezek parasztjai is robotra, vagy a robotnak pénzzel való megváltására kényszerültek. Ez ellen a sértettek tiltakoztak, lázadoztak, majd új szerződést kötöttek. De ezek a szolgáltatások már jóval felülmúlták a század eleji kötelezettséget.

A részben belföldiekből, részben külföldiekből toborzott állandó hadsereg létrehozásának szükségességét az említett törvénycikk azzal magyarázta, hogy a feudális hadszervezet elemei, a személyesen hadrakelt nemesség (generális insurrectio), a királyi és tiszti bandériumok, továbbá a telekkatonaság különböző okok és körülmények miatt (pl. a török veszedelem súlyának csökkenése) vagy már nem voltak, vagy a korabeli hadtudományban és hadviselésben járatlanok és tökéletlenül felszereltek lévén, az ország védelmére már képtelenek. A bandériumokat és a generális insurrectiot elvben azonban mégis fenn tartották, hogy legyen mivel indokolni a nemesi privilégiumokat, elsősorban a nem adózást.¹

A kapuváriak a császártól 1676-ban kaptak igen jelentős privilégiumokat: a személyes katonáskodás és a Rába-híd fenntartása fejében mentesültek a robottól, adótól és a terménybeszolgáltatás alól.² E nagy szabadság csak néhány évig tartott. 1682-ben Esterházy Pál kapta meg a kapuvári birtokot. Bár az uralkodó 1683-ban még utasította a vármegyét a kapuváriak kiváltságainak megőrzésére, Esterházyt pedig figyelmeztette fegyveres szolgálatuk fenntartásának biztosítására, 1685-ben az új földesúr mégis megkezdte a város lassú alá-

¹ Magyarország története 1526–1790. Szerk.: H. Balázs Éva, Makkai László. Budapest 1962, 409–410.

² „az Eő Feőlsege hüsegében Fegyverrel tartoznak szolgálni valahova kivántatik, és valahol kívánja á Kapuvári Uraságh.” Esterházy család hercegi ágának levéltára. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL.) P. 150 Rep. 14. Fasc. R. No. 486.

vetését, de egy-egy hajdúhelyre évi 8 nap robotot előíró contractus kieroszakolásánál többre ekkor még nem mert vállalkozni. 1715 után viszont már egyre sűrűbbé vált a szabadalmak háttérbe szorítása.³

A kapuváriak sem tétlenkedtek. 1724-ben a Pozsonyban székelő Erdődy György tutort kérték, járjon közbe Esterházy Pálnál, mert ennek tisztjei egyre gyakrabban kényszerítik őket különféle munkák végzésére, továbbá egyre több és több szolgáltatást követelnek tőlük. Erdődy mindezekről értesítette

Széchényi (II.) Zsigmond gróf (1720—1769)

Esterházyt. „Kapu-Vári Helységbeli Lakosok közönségessen minémü Memorialist nyujtottak bé nékem, qui praesentibus annectalva még h küldöttem K(e)g(y)h(e)l(med)del közölven. Mivel pedigh ném kívánom, nemis akarom, boldogh emlékezetü Meltóságghos Hérczég h éltében ki adot Privilegiumit még h vétvén, valamibén kissebiteni, vagy elrontani. Azért K(e)g(y)h(e)l(me)d most ott Kis Martonban lévén, tégyen olly rendelést, hogy fölül irt Kapuvariak magok Privilegiumiban ne háborgattassanak, Sőt Tisztartok által manuteneáltassanak.”⁴

³ Vörös Károly: Az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom. SSz. 1955, 82.

⁴ OL. P. 150 Rep. 14. Fasc. R. No. 492.

A csornai prépost-szeri jobbágyok 1729-ben az úriszék előtt panaszolták, hogy „az Méltóságos Vraságok, nékiek Szép Igasságokat és Privilegiumokat eltemetni, és túlóis megh fosztani kívánván, nagyobb és nagyobb terhel és igával, meg sulyosították és terhelték eő N(agy)ys(á)ghok, kit is nem csak kiris, de jóbban Tömlöczözés által vittek végben ő N(agy)ys(á)ghok, és Igasságoktul fosztották. Még ezzel is megh nem elégedvén mostani Méltóságos Csornai Praepost Urunk eő Nsgha mint Földes Ur, olly nagi Igá és Terh alá kívánván bennünket huzni, és haitani, az melly éppen elviselhetetlennek láczot, és láczikis!”⁵

A lövőieknek 1691-ben Széchényi György földesuruk adott szabadságlevelet, amely szerint ők nem robotoltak, hanem minden egész telek után tíz forint urasági járandóságot fizettek 1735-ig, azaz 44 éven keresztül. Ekkor azonban Széchényi Zsigmond valamiféle megegyezés megkötésére kényszerítette őket. Ő ugyan a heti robotszolgálatot szerette volna bevezetni, de ebbe a lövőiek nem mentek bele, hanem vállalták, hogy az országút menti urasági tagokat megszántják és az itt termett gabonát Horpácsra szállítják. Ugyancsak ide szállítják az urasági dézsma-gabonát is. Kötelességük volt még a földesúr összes réti munkájának – kaszálás, gyűjtés, behordás – elvégzése is. Ez a helyzet 1749-ig volt érvényben, amikor az új tulajdonos, Széchényi László újból rendes heti robotra akarta szorítani a lövői jobbágyokat. Ezek a követelt heti robotot nemcsak 1749-ben, hanem a további években is kitartóan megtagadták. Ügyükben az úriszék Horpácson 1753. január 2-án ítélt. A fölbújtók és az ellenállás szószólói félévi tömlöcöt s utána nyilvánosan elszenvedett 40 pálcaütést kaptak. Az úriszék kötelezte a jobbágyokat, hogy az 1596 1/2 napra rúgó robothátralékukat, ezenfelül egy aratáskor elmulasztott két heti robotjukat két év leforgása alatt szolgálják le, illetve pótolják, elmaradt egyéb úrbéri kötelezettségeiknek is tegyenek eleget. Végül figyelmeztette őket, hogy a jövőben szigorúan tartsák be az úrbéri egyezség rendelkezéseit. A periratok arra is fényt derítenek, hogy a lövőiek ráadásul még 600 forint ügyvédi költséget is fizettek.⁶

A tamásiak 1630-tól csak katonáskodtak, amikor a helyzet úgy kívánta. Ilyen irányú kötelezettségük – a kapuváriakéval egyidőben – hatályát veszítette, és az urasági tisztartók őket is egyre több feladat elvégzésével terhelték meg. Sőt 1736-ban Esterházy Pál Antal szabályszerű urbáriumot is készített számukra, amit nem fogadtak el, mert szerintük a szolgálatokat és szolgáltatásokat az úriszék egy régebbi összeírás alapján állapította meg.⁷ Inkább szerződést kötöttek.

A győri püspökség és a többi egyházi földesúr, valamint a Festetichek 1750 táján kötöttek szerződéseket jobbágyaikkal a szántógazdálkodást folytató majorüzem hiányában föl nem használható robotoknak készpénzzel való megváltására. A szerződéses állapot elsősorban földesúri érdekből történt, de hasznát látták a jobbágyok is.⁸

1754-ben Esterházy Pál Antal a kapuvári dominiumban ideiglenes urbáriumot dolgoztatott ki. Egykorú feljegyzések szerint a falvak többsége önként és szívesen fogadta az új intézkedést, de a kapuváriak, gartaiak és a tamásiak „mások által ingerelve zendülést szítottak”,⁹ és a „Felséges Aszszonynál” ezen

5 Mikó Sándor: *Jobbágysors Sopron vármegyében a XVII–XVIII. századokban.* SSz. 1969, 17.

6 Mohl Adolf: *Lövő története.* Győr, 1930. 49–54.

7 „Cumque Tamassiensens se accomodare noluissent talis per Sedem Dominalem ex productis, peractaque praevia Conseriptione lata fuit.” OL. P. 179. Csomó 1190, Fasc. G. No. 13.

8 Soós Imre: *Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében.* Sopron, 1941, 12.

9 „per alios instigati larmam inceperunt.”

ideiglenes urbárium ellen panaszkodtak, hivatkozva addigi mentességeikre és szabadalmaikra. Ime: az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom csírái már ekkor jelentkeztek. A királynő foglalkozott a felterjesztéssel, majd 1755. szeptember 9-én tudtára adta a kapuváriaknak és a tamásiaknak, hogy sérelmükkel forduljanak az úriszékhez, ahol felveszik panaszukat, kívánságukat és ezeknek mérlegelésével elfogadható urbáriumot fognak nekik készíteni.¹⁰

A kapuváriak „io Kegyelmes Urukát” is kérték, hogy tartsa meg őket régi igazságukban. Esterházy megígérte, hogy az úriszék „rendelissét” elfogadja és annak minden cikkelyét tiszteletben tartja.¹¹ Először — 1755. október 23-án — a tamásiak fogadták el az uraság fiscálisa által összeállított nyolc pontos szerződés tervezetét, amelyben a földesúr engedélyezte, hogy a sessiók között (24 volt) egyenlőség legyen, mégpedig úgy, hogy egy-egy sessiohoz 168 mérő (metreta) őszi és tavaszi vetés (korábban ennek felső határa 200 mérő lehetett), továbbá 38 kocsi szénarakományra való rét tartozzék. Tamásiban ekkor az úrbéri rétek korlátlanul álltak rendelkezésre. Legelőiken pedig — a nagyság miatt — idegen állatok is legelhettek. A tamásiak viszont lemondtak a csornai és a bogyoszlói határ között fekvő földterület használatáról, amely az uraság kezelésébe ment át.

A jobbágyok szolgálatai pedig a következőképpen alakultak: hetenként két-két nap — a nyári hónapokban Szent Mihály napig kocsival vagy ekével —, továbbá esztendőnként két-két hosszúfuvar, mégpedig egy Sopronba, egy pedig Kismartonba. A zsellérek kézi szolgálata heti 1 nap. Tizedet is adtak, az irtásföldek után pedig földbért fizettek, mégpedig sessionként 6 forintot, a zsellérek, ha tartozékuk volt, 2 forintot, ennek hiányában pedig 1 forint 50 dénárt. Végezetül a házak vétele és eladása a földesúr előzetes belegyezésével történhetett.

A kapuváriakkal az alkudozás több évig húzódott és a végleges megegyezést csak 1757 júniusában írták alá. Kapuváron ekkor a szántóföld 657 $\frac{1}{2}$ mérőt, az irtásföld 736 $\frac{1}{2}$ mérőt, a rét 135 kaszást tett ki. Sok gyümölcsöskert volt ekkor Kapuváron, amelyek elszórva, a mocsaras területeken belül, az erdőkig húzódtak. Elsősorban pogácsa almát termesztettek, amelynek többletermését a lakosok azon helységekbe vitték eladni, ahol nem volt almatermés.

A szerződés 11 pontjában a következőkről volt szó:

Adó egy-egy sessiotól 4 forint marad. Így a város évenként 80 forint 80 dénárt fizet. A mundérpénz 17 forint 64 dénár. Egy-egy sessio évenként 22 nap kéziszolgálatot tesz, továbbá egy hosszúfuvar Kismartonba vagy Győrbe. Ők viszik a leveleket a szomszédos falvakba. Libát és más élelmiszert nem adnak. Vámot nem fizetnek, de javítják az utakat, hidakat és töltéseket. A zsellérek továbbra is fizetnek adót és végeznek szolgálatokat úgy, mint eddig. Az uraságnak a szántóföldekről tizedet adnak. Az irtásföldekről egy hold után 20 dénárt, a rétekről kaszásonként 6 dénárt fizetnek. A korcsma és a mészárszék a földesúré, de a korcsmát Szent Mihály naptól karácsonyig a kapuváriak üzemeltetik. Teleknek és háznak vételéhez is, eladásához is az uraság engedélye szükséges. Bírót a kapuváriak választhatnak, de a megerősítés földesúri jogkör.

Nehezen adták be derekukat a gartaiak is. Ezeket az 1754. évi rendelkezés olyan katasztrofális helyzetbe taszította, hogy a csigalassúsággal haladó tárgya-

10 ad Sedem Dominalem remittantur, eadem querelas illorum assumat et in forma legalis Urbarii elaborat.”

11 OL. P. 150. Rep. 14. Fasc. S. No. 518.

lások idejére is – állandóan hivatkozva mentességi levelükre – jelentős engedményeket kértek az úriszéktől, mert csak ennek megadásával lesznek alkalmasak a „kyráli contributio” fizetésére és „Kegyelmes Uruk” szolgálatjára. A szerződést Esterházy emberei szintén 1757. június 16-án hirdették ki a gartaiak előtt. Itt a 38 sessiohoz az irtásföldekkel együtt 369 mérő szántóföld és kevés rét tartozott. A gartiak elfogadták, hogy egy-egy sessio után a census ezután is 3 forint marad, az 5 zsellér összesen 15 forintot fizet, továbbá sessionként évi 6 nap kéziszolgálatot végeznek. A hosszúfuvarok száma 15-ről 10-re csökkent. Irtásföldekről, méhekből és bárányokból tizedet, egy hold irtás után, mint azelőtt is, 20 dénárt adtak. A korcsma és a mézszárszék joga az uraságot illette meg, de a korcsmát Esterházy Szent Mihály naptól karácsonyig átengedte a helybelieknek. Mentésültek a katonai szolgálattól, de az utak, hidak és töltések javítása továbbra is kötelességük maradt.¹²

A pordányi egész telkesek – korábban szintén mentességek birtokában voltak – 34 éven keresztül esztendőnként 8 forint árendával adóztak. 1754-ben azonban annyira megnövekedtek a falu szolgálatai, hogy szerintük a „föllyebb Specificallt Arendankon föllyül S egeesség képpen praestalltt, jövendőben praestalando szolgáltatro Szegény Hellységünk magát többre nem ajánlhattya.”¹³

Az újkériek, akik a XVII. század végétől a Széchenyieknek katonáskodtak, 1767. május 13-án az urbáriális összeírás alkalmával azt vallották, hogy sohasem szolgáltak urbárium szerint, hanem „ennek előtte circa 25. esztendővel arendas Contractusra mentek az Méltóságos Urasággal, de azon arendais némelly nap Szám Szolgáltatokkal négy esztendőttől fogva meg Szaporodván, most is á Szerint adnak.” Ez utóbbi contractus 1764. január 1-én készült Nagycenken és a következőket foglalta magában:

Minden fél helyes gazda, akár marhás, akár marhátlan, esztendőnként két időpontban – Szent György és Szent Mihály napkor – 6 forint árendát fizet. Minden marhás gazda parlag, keverő és vető alá való szántáskor négy-négy napot, a marhátlan hét-hét nap napszámot, továbbá aratásban minden egyes gazda akár marhás, akár marhátlan, hat-hat napot szolgál. Az újkéri rétét az egész helység minden esztendőben széna- és sarjúkaszáláskor köteles megkaszálni, a szénát összegyűjteni és Horpácsra szállítani. A háziakat ezután is eladhatják, de csak szolgáltatásra alkalmas embereknek.¹⁴

3. A földesurak nemcsak a privilegizált, hanem a többi helységükben is fokozták a jobbágyszolgáltatások mértékét, nyirbálták a jobbágytelki állományt és erőszakosan vettek vissza irtásföldeket. Ennek során a parasztok nem egy helyen tagadták meg a jogtalan követelmények teljesítését, sőt zendülésben törtek ki és terheik enyhítése érdekében a végső eszközök (dorong, vasvilla, kasza stb.) felhasználásával is védekeztek. Eredmény: néha engedmény, de legtöbbször vasraverés, börtön vagy esetleg ezek helyett emelt robot.

Bozon 1747-re a fuvarok száma nőtt nagyra. Az előírt szolgáltatokon kívül a bozi jobbágyoknak kellett trágyát hordani a „buitás vermekhez” (ezeknek száma ekkor 180), és fát vinni évenként 22 szekérrel a horpácsi konyhára.¹⁵

Az Esterházyak építészeti tevékenysége a XVIII. században sem hagyott alább, sőt még fokozódott. Esterházy Miklós franciaországi élményeinek hatása

12 OL. P. 179. Csomó 1190. Fasc. G. No. 18.

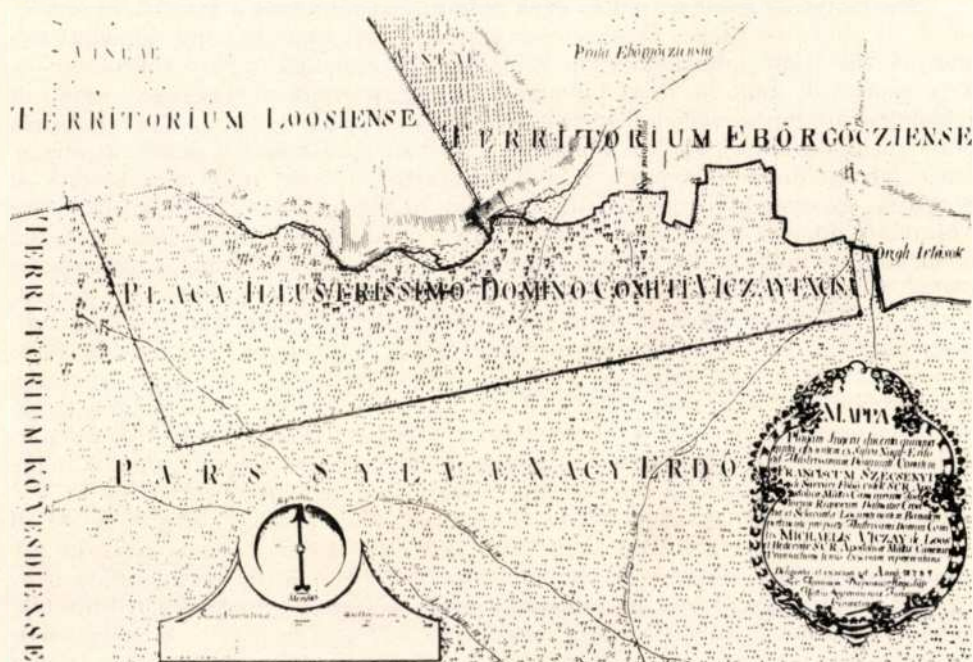
13 OL. P. 150. Rep. 14. Fasc. S. No. 519.

14 Széchenyi család levéltára. OL. P. 623. II. k. 25-I. cs. 8. B.

15 OL. P. 623. II. k. 5. sz.-I. cs. 7. E.

alatt a süttöri vadászlak helyén a 60-as években építtette meg a francia királyok híres versaillesi kastélyával vetekedő eszterházi kastélyt, továbbá a hozzátartozó francia parkot, a magyarországi kertművészet kimagasló alkotását. Mindez csak jobbágysai közreműködésével valósulhatott meg, akik 1765-ben „kötelességükön kívül” a következő fuvart teljesítették: a babotiaiak 223, a vesz-lényiek 76, a belediek 135, a kecöliek 368, a bogyoszlóiak 482, a csornaiak 489, a szárföldiek 264, a barbacsiaiak 86, a bősárkányiak pedig 101 kocsival. Ezeknek értéke 1112 forint.¹⁶

A bogyoszlói jobbágyok 1766-ban panaszt is emeltek a fuvarok számának megnövekedése miatt: „...mi Közösségessen Arendas jobbágyok lévén min-

Az ún. Nagyerdő lozsi részének irtásra kijelölt része

nyáilon az egész Sessiotul mely Helségünkben vagyon 33, füzetünk nyalc nyalc forintot így in summa f. 264, mégis mindazon által oly nagy Szolgálatot Kéntenletetünk már egy üdötül fogva tenni hogy számát Sem tudgyuk, történik gyakorta hogy egy egy héten egy helyes Gazda három négy napotis Marháival Kéntenletetik Szolgálni, ...de már annyira megh fogyatkozot erőnk, hogy nem győzzük mint hogy á jég esső és sok vizek miát mezzeinkben olly Károkat vallottunk hogy maidan Kenyerünkre aligh verradunk á nagy szükség miát, hogyan füzettyük tehát ezen Kivül Eő Fölséghe portioját, holt mégh Kenyerünk megh Keresésére sem vagyunk elegendők á nagy robotollás miát.¹⁷

16 OL. P. 150. Csomó 1150. 1765. No. 10.

17 OL. P. 153. Csomó 1296. 1766. No. 10.

Az osliakra az 1753. esztendő hozott nehéz napokat. A helyes gazdák árendája 3 forintról 4 forintra emelkedett és kötelességük lett a falu előtt lévő töltes (360 öl) gondozása. Ezenkívül a kapuvári tiszttartó a mezei termésből dézsmát, továbbá porciót vetett ki rájuk, de ez utóbbi fizetését szegénységükre való hivatkozással megtagadták.¹⁸

A farádiak 100 forintos évi árendája az 1750-es évekre 21 forintra emelkedett. Ugyanekkor – amint levelükből olvassuk – „á Csornai N° Huszonnyolc egész Holdbul álló Szántó földeink el vétettek, egy magányos Megyer névű Rét elvétettetett, mostanában ismét a Helyeinkhez Ember emlékezetitül fogva tartozandó Két egész Rétünk el vétettet, és a Nagy Méltóságú Uraság Hasznára fordíttatott.”¹⁹

Széchenyi Zsigmond a 40-es évek elején uradalmaiban a jövedelem emelését és az ehhez szükséges befektetések előteremtését tűzte ki célul. Emellett sok energiát fordított jobbágysági és a közte lévő viszony gyökeres rendezésére is. Erre azért volt szükség, mert falvaiban mutatkoztak olyan jelenségek, amelyek jobbágysági általános elégedetlenségét tükrözték. A békét viszont erőszakkal próbálta megteremteni. Sarródi jobbágysági 1746-ban a vármegyén keltek ki ellene, mert „az mi nimő gabonaink Hegyküi határban voltak, mind egy kiviigh el hordatta, és ezen kívül mely Irtas földeket Nehez aron Szerzettünk, azokat is l'ülünk mind egy berazdaigh el vette, pinz nélkül,” a püspöki dézsmát pedig természetben kívánta kifizettetni. Vizonzásul a sarródiak a robotot nem végezték el, a gazdatiszteteket, sőt magát a grófot is csak vékony hajszálon múltott, „hogy az árnyékvilágból ki nem szőlították.” A gróf erre annyira megijedt, hogy napokig nem mert kimozdulni kastélyából. A vármegyei tisztviselők azonban kibékítették Széchenyit és a sarródiakat egymással, mivel ezek kölcsönösen engedményeket tettek.²⁰ Ugyanebben az évben Széchenyi Zsigmond Széplakon is természetben akarta beszédelni a püspöki tizedet. Itt is erős ellenállásba ütközött. Mivel gazdatisztjei parancsát nem tudták végrehajtani, ő maga próbálta meg a parasztok merevségét megtörni. Széplakra érkezett és az üdvözlésére összegyűlt jobbágyokat ily szavakkal „köszöntötte”: „Meg látom ki áll ellene, én magam fogok Désmálny, és a leg első kévétis magam emelem föl, nem most látom en olyan embereket, mint Tik vagytok, de meg tanitlak beneteket.” Majd így fejezte be mondanivalóját: „Nékem nem köll a ti Pinzetek, hanem a Désma, és ezért magam megyek ki holnap Désmálni.” E szavak hallatára a falu lakói még dacosabbak lettek és megfogadták, „hogy ha egy lábíg el veszünkis kicsintül fogva nagyig, ha maid reggel Désmálni akarnak az Vrak, ellent állunk, és nem engedgyük régi Szabadságunkat el tapodni.” Virradatkor a széplaki férfiak „paraszt módon fel fegyverkezett kézzel, ugymint Vas vüllával. Doronggal, és ennyihányon közülük vissza szegezett kaszaval” földjük végén állva várták a grófot. Ő meg is jelent tiszttartója kíséretében, de amikor meglátta a széplakiak elszántságát, kocsira ült és visszahajtatott kastélyába.²¹ A sarródi és széplaki események az osztrák örökösödési háború (1740–1748) idejére estek, amikor is nagy keletje volt mindenféle mezőgazdasági terméknek. Így Széchenyi Zsigmond jobban járt, ha pénzesládája helyett magtárai teltek meg.

18 Ol. P. 150. Csomó 1145. 1753. No. 10.

19 Mikó I. h.

20 Elő Dezső: Sarród monográfiája. Budapest, 1933, 13.

21 Takács Endre: Sopron megyei jobbágylevelek a 18. századból. SSz. 1955, 23–24.

Széchenyi Zsigmond mohóságát és harácsolását a hegykőiek sem kerülték el. Nemcsak a jó termő földjeiket tulajdonította el, hanem kapzsisága abban is megnyilvánult, ha egy gazda meghalt és „fia nem marad légyen ámbár két három leánya mind azon áltól más megh is minden nemő Jószágát nem tsak azt, hanem vires verőtikkel kereset pénzit is elszokta venyi a M. Uraságh ez élyetin árváktul.”²² Lozson már összetűzésre is sor került. A Viczay uraság – megfedkezve az 1635-ös úrbéri szerződés viharos előzményeiről, továbbá az 1752-ben elfogadott új szolgáltatások írásbavételéről – „robottyára igen hajtotta” alattvalóit, akiknek nyolc tagból álló küldöttsége 1756. szeptember 3-án tiltakozott is ez ellen a tiszttartónál. A válasz helyett a tiszttartó a kérelmet tolmácsoló Deák Miklós hajába kapott és „huszta, vonta,” miközben a jelenlévő parasztok azt mondogatták a tiszttartónak, „hogy ne cselekedje, mert nem lesz jól véghe á dolognak. Deák Miklós eitett ollyas szokatis – a tárgyalási jegyzőkönyv szerint – hogy ne többet Tisztartó Ur, mert ez nem Tóth Országhám, azért ez gázságh.” Erre az ispán és az erdőőrző is ütlegelni, rugdalni kezdték Deákot. A parasztok sem tétlenkedtek. Rátámadtak az uraság embereire és akkora hangzavar keletkezett, hogy „sokan az Uraságh Szántásából Hegyrül, és Mezzőrül is jöttek be azon Lármára.”²³ A jobbágylázadások a század hatvanas éveiben érték el csúcspontjukat. Az 1766. április 7-én tartott keresztúri úriszéki tárgyaláson – amelyet a jobbágyok panaszainak orvoslása végett hívtak össze – Esterházy ügyésze előadta, hogy a keresztúriak „összeesküdvén” földesuruknak megtagadták az engedelmességet, a robotbeszolgáltatást és a földbér fizetését. Az úriszék elmarasztalta a vádlottakat. A megbocsátást – amit a keresztúri bíró térdén állva kért – azért kapták meg a hercegtől, mert megígérték, hogy a következő nap felássák az urasági szőlőket, és a jövőben minden reájuk kiszabott munkát el fognak végezni. Illimitz és Bánfalva helységek megbízottjai 1766. július 3-án Eszterházyán benyomultak a várba, ahol – a jobbágyi engedelmességet és tiszteletet félretéve – urukat a kilenced elengedésére és eltörlésére kényszerítették. Esterházyának ez a „váratlan látogatás” nem volt meglepetés, mert egy hónappal előbb, június 3-án is betörték emberei süttöri kastélyába, ahonnan csak nagy ügyel-bajjal tudott az erdőbe menekülni.²⁴ Az illimitzies és bánfalviak példája más község lakóit is mozgolódásra ösztönözte. Inkey generális alsórámcózi alattvalói valamennyien a derecskei erdőbe vonultak, és ott hatalmas pusztítást hajtottak végre. Szentmiklóson pedig Bezeredy jobbágyai erőszakoskodtak urukkal szemben.²⁵ A kisbaromi Blagatovics Miklós Mária Teréziához juttatott el 1766 szeptemberében egy folyamodványt, amelyben elkesergi, hogy Esterházy Miklósnál „ugy bé vádoltak, hogy én volnék Kis Baromi Hellységgh Jobbágyainak roszt Tanáts adója. Instigatora, hogy Urok ellen föl támodjanak, és az Közönséges Jónak és Békességnek Rontoja, ... á ki-is már negyedik hete hogy Se éjjel se Nappal házomnál nem voltam, hanem Szüntelen az Erdő több Erdej vadakkal edjüt laktam, mint ha Isten tudja mit vétettem volna.” Levelét így fejezi be: „méltóztassék Főlséged N. Soprony V(árme)gyénél, és az M. Esterházy Miklos 5 Herczegségének meg parantsolni, hogy engem meg fogni, vasban verettni és tömlöczöttni ne meré-

22 Takács I. h. 26.

23 Győr-Sopron megyei 2. sz. lvt. (Sopron). Acta iuridica magnatum. Viczay. Tom. 3. No. 58. No. 58.

24 Eckhart Ferenc: A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790-ig. Századok 1956, 74–75.

25 OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. g. Urb. ad No. 1.

szellyenek." Kérése meghallgatást nyert, mert 1766. október 3-án a herceg meghatalmazottja értesítette, hogy urának engedelmeiből visszamehet falujába, de „csendességbe élvén, magát Semmi némü Dolgokba belé ne avassa S az Uraság Tisztyeinek engedelmeskedjék.”²⁶

A bebörtönzés, a vasraveretés helyett a földesúr, minthogy a majorgazdálkodás növekedése egyre több és több munkaerőt igényelt, igen gyakran robot-
szolgáltatásokat szabott ki. 1760. szeptember 13-án Csepreg ura, gróf Szlucha György, aki ebben az időben a megye legnagyobb majorüzemének (1300 kat. hold) volt tulajdonosa, megparancsolta a város polgármesterének és gazdatisztjeinek, hogy a jövőben az egyes jobbágyi kihágásokat és vétségeket ne börtönnel vagy testi fenyítéssel és pénzbírsággal sújtsák, hanem változtassák át a büntetést kézi munkára és ez a vétség szerint 1-től 3 napig terjedjen. Ugyanekkor az orvvadászoknak, ha elfogják őket, első esetben 3 napi robotot, ismétlés esetén 10 napi börtönt helyeztetett kilátásba.²⁷

4. A földesúri szolgálatok mellett az állami adó, amelyet hadiadónak is neveztek, mivel legnagyobb részét a hadsereg fenntartása emésztette fel, továbbá a porciórendszer és a forspont szintén a parasztságot sújtották. Ez is sok panaszra adott okot. Ugyanis a nemesség a bekvártélyozás, a porcióadás és az adófizetés alól mentesítve volt. A vármegye hadi kötelezettségét az első birtokosztály idejében a mellékelt kimutatás tünteti fel.²⁸

Uradalmak	Telki állomány	Katonaállítási kötelezettség	
		lovas	gyalogos
Esterházyak uradalma	1268 6/8	241 4/42	964 16/42
Győri püspökség uradalma	66	12 24/42	50 12/42
Csornai prépostság uradalma	16	3 2/42	12 8/42
Széchenyi Ignác uradalma	28 3/8	5 17/42	21 26/42
Széchenyi Antal uradalma	20 7/8	3 41/42	15 38/42
Széchenyi László uradalma	31	5 38/42	23 26/42
Széchenyi Zsigmond uradalma	30 3/8	5 33/42	23 6/42
Csepreg	26	4 40/42	19 34/42
Sopron város uradalma	131	24 40/42	99 34/42
Rábán kívüli felső kerület uradalma	63	12 4/42	48 16/42
Rábán kívüli alsó kerület uradalma	44 1/8	8 17/42	33 26/42
Rábán belüli felső kerület uradalma	37 2/8	7 41/42	28 16/42
Rábán belüli alsó kerület uradalma	21 6/8	4 6/42	16 24/42
Összesen	1782	339 18/42	1357 30/42

26 OL. P. 179. Csomó 1198. Fasc. e. No. 32.

27 Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története, Bp., 1887, 244.

28 B. Szabó László: A sárvár-felsővidéki Széchenyi család, Bp., 1911, 516.

A táblázat adatai háborús időszakokban módosultak. Ezt Sopron példája is igazolja. A városnak 1740-ben 21 476 forintos adóbevétele volt. Ugyanekkor adóhátraléka 175 692 forintot tett ki. 1741-ben, az osztrák örökösödési háború első évében 27 lovast és 130 gyalogost kellett kiállítania. A katonaság felszerelésére és ideiglenes eltartására pedig 11 488 forintot fizetett ki.²⁹ A 40-es évek végére a katonáskodás költségei a megye többi uradalmában is nagyon megsaporodtak, amit Széchényi Ignác 1750-ben nyíltan is kifogásolt.³⁰

Mária Terézia a hadsereg költségeinek fedezésére a tiltakozások ellenére is az 1751. évi országgyűlésen az adónak 1 200 000 forinttal való felemelését szavaztatta meg a rendekkel. Így Magyarország a határőrvidékekkel együtt 3 131 410 forint 20 krajcárral járult hozzá a katonaság fenntartásához. Ezután a királynő 13 évig nem is hívott össze országgyűlést, mert nem volt szüksége a rendek áldozatkészségére. Viszont a hétéves háború (1756–1763) végére válságba került a hadviselő felek mindegyikének pénzügyi helyzete, aminek rendbehozása Magyarországon csak újabb adókiivetéssel volt lehetséges. Ezért Mária Terézia az 1764. június 17-én kezdődő országgyűlésen a hadi contributionnak 1 millió forinttal való megnövelését terjesztette elő, amit a rendek először elleneztek, azonban nagy nyomásra november 23-án elfogadtak.³¹ A megyék a rájuk eső új adóösszeget a megyei dikális összeírások alapján hajtották be a jobbágyságon. Sopron vármegyében a kapuvári uradalom tartozékainak 1752–1766 között – hiányosan – fennmaradt dika- és adójegyzéke a mellékelt kimutatásban szemlélhető.³²

A kimutatás szerint e falvak adója a Nádasdy-féle összeírás előtt 14 910 forint volt, a Nádasdy-féle összeírás után, 1753/54-ben pedig ez 18 072 forintra rúgott, ami 21,2⁰/₀-os növekedést jelentett, azaz 1/5-del gyarapodott a teher. 1755/56-ban csökkent az adó (az új szerződések következménye), 1763/64-ig 16 000–17 000 forint között ingadozott. Az 1764-es országgyűlés után ismét megemelkedett, ami 1754-hez viszonyítva 4,2⁰/₀ volt. Kapuvár esetében 1752-től 1766-ig 10⁰/₀-os a nagybodadás. Erről az időszakról írta a sobori jobbágyok megbízottja, hogy „az Mastanj Sulos adózó fizető üdönnek terhes volta miatt Nyimellyek közüllők annyira jutottak, hogy az mindennapi kenyerek is eleteket Nehezen töngethetik.”³³ Négy sarródi jobbágy a 60-as évek elején azért kesergett, hogy olyan nyomorúságos helyzetbe kerültek a sok kifizetés miatt, hogy „az Feőlséges Királyné quántumiát” sem bírják leróni.³⁴ Tehát nem ok nélkül írta Borie Egyed, az államtanács tagja, hogy Magyarországon a földesúr annyira kiszipolyozza jobbágyait, hogy az nem képes megfelelő adót fizetni.³⁵ „Fájdalmas terh”-et jelentett a katonaság beszállásolása és a porcióadás. A hidaszi halászok kifogásolták, hogy porciót vetettek ki rájuk, holott szerintük „sehol az országban nem hallatik, hogy vizektől Portiot füzessenek.”³⁶ A szentmiklósiak és a süttöriek nem kapálták meg a herceg szentmiklósi szőlőjét, azért

29 Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. Vö. Sopron és környéke műemlékel. Bp., 1956², 83.

30 B. Szabó i. m. 517.

31 Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922, 255.

32 OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 13.

33 OL. Festetich család levéltára, OL. P. 234. Csomó 47. VI. Fasc. B. 25.

34 OL. P. 108. Rep. 16. Fasc. I. No. 462.

35 Eckhart: Századok 1956, 69.

36 OL. P. 150. Csomó 1143. 1736. No 5.

A királyi adózás összeírása

A Nádasdi- féle összeírás

előtt után

	1752/53		1753/54		1754/55		1755/56		1756/57		1757/58		1758/59	
	dikák	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.
Kecöl	—	—	616	763	503	740	503	745	503	750	503	755	517	775
Beled	—	456	689	854	551	810	260	382	260	387	260	387	264	393
Bogyoszló		1004	1109	1374	923	1357	923	1357	917	1357	927	1381	929	1384
Bősárkány	—	899	583	729	527	775	527	775	—	—	—	—	—	—
Barbacs	—	886	439	544	—	—	464	683	466	689	466	694	469	698
Csorna	—	1734	2614	3241	1541	2565	1541	2565	1539	2777	1539	2293	1539	2293
Kapuvár	—	1799	1530	1897	1239	1822	1239	1822	1201	1777	1189	1771	1180	1758
Garta	—	717	393	487	314	462	314	462	316	467	309	461	—	—
Osli	—	208	130	161	147	216	147	216	147	217	147	219	150	223
Szár föld	—	625	813	1008	813	1008	590	867	593	877	590	879	582	867
Szil	—	2086	1616	2064	1359	1998	1359	1998	1338	1980	1338	1993	1338	1993
Pordány	—	1069	894	1108	706	1038	706	1038	709	1049	709	1056	709	1056
Acsalag	—	365	239	296	231	339	231	339	235	347	235	350	237	353
Tamási	—	1082	772	956	722	1068	730	1087	736	1069	740	1110	740	1110
Veszkény	—	404	286	354	252	371	252	371	255	377	260	387	264	396
Bodonyhely	—	417	497	616	376	552	376	552	366	541	360	536	354	527
Babot	—	847	808	1002	655	963	655	963	645	954	645	961	629	932
Vitnyéd	—	312	499	618	378	556	378	556	379	560	379	564	370	551

Sopron vármegyében

Növe- Csökke-
dék és
dikákban és
mezőkben

1759/60		1760/61		1761/62		1762/63		1763/64		1764/65		1765/66		összesen:			
d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.	d.	fr.
517	775	517	775	520	780	520	785	520	785	520	884	520	884	—	121	96	—
264	396	272	408	272	408	272	410	272	410	272	467	272	462	—	—	417	392
940	1410	940	1410	946	1419	946	1428	946	1428	946	1608	946	1608	—	234	162	—
534	801	534	801	540	810	540	815	540	815	540	918	540	918	—	189	43	—
479	718	479	718	484	726	484	730	484	730	484	822	484	822	45	278	—	—
1549	2323	1536	2304	1541	2323	1541	2338	1570	2370	1570	2669	1570	2669	—	—	1044	572
1180	1770	1174	1761	1162	1743	1162	1754	1162	1754	1162	1975	1162	1975	—	18	368	—
310	465	308	462	308	462	308	465	308	465	308	523	308	523	—	36	85	—
150	225	150	225	150	225	150	206	150	206	150	255	150	255	20	94	—	—
590	885	590	885	590	855	590	890	590	890	590	1003	590	1003	—	—	223	5
1330	1995	1330	1995	1335	2002	1335	2015	1335	2015	1335	2269	1335	2269	—	265	281	—
720	1080	720	1080	720	1080	720	1087	720	1087	720	1224	720	1224	—	116	174	—
229	343	229	343	229	343	229	345	229	345	229	389	229	389	—	93	10	—
740	1110	740	1110	743	1114	743	1121	743	1121	743	1262	743	1263	29	307	—	—
264	396	264	396	268	402	268	404	268	404	268	455	268	455	—	101	18	—
334	501	329	493	300	450	300	453	279	421	279	474	279	474	—	—	218	242
629	943	629	943	629	943	629	949	629	949	629	1069	649	1069	—	61	159	—
350	525	342	513	336	504	336	507	336	507	336	571	336	571	—	—	163	47

a „quartelos Katonaság” Süttörön 35. Szentmiklóson pedig 24 „lovassze-mély”-el gyarapodott. Az acsalagiak pedig azért keseregtek, hogy az utak jár-hatatlansága miatt „az kvártélyosokat Sokszor bé nem vihettük, hanem drága pinzen az Szomszid helyekben kölletik kvártélyt nékiek fogadnunk, és Szená-jokat meg vennünk.”³⁷ Sopron úrbéres falvait különösen a gyakori katonai elő-fogat vette nagyon igénybe. amin 1738-ban a városi képviselőt igyekezett is se-gíteni, különösen „für das hart mitgenommene Kolnhof und Harkau.”³⁸ A fors-pont ellen szóltak az agyagosiak is. „Az katonák is avagy kovartelosoknak hor-dani Forspontban el köll vinnünk hol Balfra holy pediglen Rakosra köl vin-nunk az sem vitetődik Semmiben is.”³⁹

5. A földesúri kizsákmányolás és az állami adózás nagymérvű emelkedése miatt az agyongyötört parasztság – mint már az előbbieken is láttuk – tettel, szóval és panaszos levelekkel is tiltakozott. A levelek, kérvények száma a hat-vanas évek elején nagyon megnőtt, mert a jobbágyság egyre sűrűbben írt ter-heinek enyhítése érdekében mindenkinek, akitől meghallgatást remélt, akitől szerencsétlen sorsa megkönnyebbülését várta. A hegykőiek az úriszék bíráihoz könyörögtek, hogy azok földesurukat bírják jobb belátásra: „... méltóztassa-nak az F. Urak nekünk M. Groffunk által el foglalt, és hatalmassan el vett föld-einket, Rettyeinket erdeinkben szabad Pascuatit, és lignatit a Fertő vizin pedigh tovább is a szabad puzkázást, egy szoval mindeneket a miket túllünk a M. Groff el vett visza itilnyi, és adatnyi,” hogy „mijs Szegény Jobbágyok Föl-sighes adonak megh füzetisire eligsigessen lehessünk.”

Széchényi Zsigmond széplaki és ebergőci jobbágjai ugyancsak az úriszéken kilen-kilenc pontban sorolták fel az uraság részéről rajtuk elkövetett igazság-talanságokat. A pontok többsége a megsokszorozódott robotszolgálatokról szól, amelyek közül a széplakiak számára a legfájóbb: „Étszaka parancsoltatván ga-bona hordásra, hogy regvel oda a pajtohoz némellyek nem érhettek, meg veret-tettek.” Hasonló az ebergőciek fájdalma is: szüret idején 18 napig marháik, szekereik és cselédek éjjel-nappal Széchényi szolgálatában voltak, „de megh utoláro az Cseledeinket Le fogata az uraság es mind megh Csapata.”⁴⁰ A süt-tőri, szentmiklósi, endrédi, szergényi és csapodi lakosok Esterházy Miklóshoz nyújtottak be „alázatos Instantia”-t, amelyben kérték a herceget, „méltóztas-sek terhessen viselő Robotulásunkat Valamennyire meg könnyebbíteni, mert jól lehet, hogy mostansággol a T(ekin)t(e)tes Dominális Szék és a T(ekin)t(e)tes Nemes Vár(me)gye valamennyire punctumink közt könnyebbitett, de más részre megint másképpen terheltettünk, ugy hogy mast még az előbbeni Szol-gálotunknál is ha meg visgálluk föllebb üt a Szolgálotunk.”⁴¹ Az agyagosiak 1766-ban szintén Esterházy Miklós előtt tárták fel fogyatkozásait. A kocsmát és a mézszárszéket, amelyek a Nádasdyak idejétől a helység tulajdonában vol-tak, néhány évvel ezelőtt elvették tőlük, az adót viszont a Nádasdyak „diká-jarul” fizették, pedig „Helysigünkben olán Gazdak voltak A kor üdöben -- ír-ták -- hogy akiknek volt hat ökrö három ngy Tehene most pediglen nincs. Most pediglen ollan Gazdák vannak helysigünkben hogy ket ökrö es Egy kis Tehene van.”⁴² A homokiak a megye tisztviselőinek írtak: „Vagyon Hejyse-

37 Mikó I. h. 18.

38 Jenny Ilona: Sopron úrbéri falvainak viszonya a városhoz 1763-tól 1836-ig, Pécs 1920, 13.

39 OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. E. No. 35.

40 Takács I. h. 30–31.

41 OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. E. No. 34.

42 OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. E. No. 35.

güinknek réghi Urbariuma, de az miutta mostanyi Méltóságos Gróff Schmi-degh eő Nagysága bírása alatt vagyunk, megh nem tartatik, hanem á Méltóságos Urassághnak rendöléséhez Kintelenitetünk magunkat alkalmaztatni", és ez a „megh Sulossodott” szolgálat 1752-ben kezdődött.⁴³

Megindult a parasztok panaszainak áradata Bécs felé is. Írásbeli beadványok, küldöttségek – bár a lövőiek már 1748-ban is ezt tették – követték egymást a császári udvarban. A homokiak Mária Teréziának is írtak, hogy uruk földjeiket erőszakkal elfoglalta, pénzszolgáltatásukat, robotjukat megsokszorozta, s ha a vármegyétől kértek védelmet, akkor börtönbe vetette őket. Ezen oknál fogva „szegyin helsigink anyira meg romlott – írják – hogy immár egy másson nem segíthetünk. Azértis kirgyük nagy alázatosságot fejünk le borulván, le hajtott térdel fölsiges Maria Therezia Aszszonyunkat, Magyar országunk kegyes, és kegyelmes patronánkot, hogy ezen szegingy igyinket tekintetben venni és szeginy fijaihoz kegyes grátiát mutatni méltóztatna.”⁴⁴ Gróf Schmeidegh Friderik ellen panaszkodtak a királynőnél peresztegi jobbágycái is: „Mi szegény adozó jobbágyok az földesuraságtól házainkhoz szabattatott értékeinkhez képest esztendőnként fölöttébb is nagyon és elviselhetetlen mód szerint vagyunk terhelve.”⁴⁵ A peresznyeiek és a hidegségei jobbágyok folyamodványokban már azt is megemlítették, ha tovább is saranyargatja őket az uraságuk, akkor már állami kötelezettségeiknek sem bírnak eleget tenni. Néhány sor a peresznyeiek levélből: „mivelhogy rész szerint a mi örökös földesuraságunk néhai Esterházy Dániel Ő Excellenciája maradéki, rész szerint pedig azoknak tiszteie által ugy annyira terheltetünk, hogy majd-majd Felséged adományainak kifizetésére is elégtelenek leszünk, hacsak Felséged anyai kegyessége rajtunk nem fog könyörülni.” A hidegségeiek Széchenyi Antal túlkapásait kritizálták: „Méltóztatnék Felséged ország törvénye szerint istenes urbariumot csináltatni, azt kezünkbe adatni, hogy mind Felségednek tovább is adózhasunk, mind az földesuraságnak szolgálhasunk, mind pediglen magunknak és gyermekeinknek mindennapi kenyérünket megkereshessük.” Széchenyi Antal terrorjáról értesítették Mária Teréziát a kiscigánfiaiak, horpácsiai és a lövőiek is.⁴⁶ A kelénpataki bírók és esküdtek 1766. május 15-én Sopron város tanácsa előtt jelentették ki, hogy a harkaiak, balfiak, kópháziai és bánfalviak példájára, akik a város ellen az uralkodóhoz adtak be kérvényt a robot és egyéb teljesítmények csökkentése végett, ők is hasonlóképpen fognak cselekedni.⁴⁷ Rákos és Káptalanvis lakossága amiatt kesergett levelében, hogy uraságuk, a győri püspök, ill. káptalan szerződésüket semmibe veszi, mert robotokat szab ki rájuk, amit korábban pénzzel szoktak megváltani.⁴⁸

6. A „segítésért esdeklő” levelek és a nyilvános paraszti zendülések páni-kot születtek a földesurak körében, akik már-már egy új Dózsa-felkelés közeledésétől rettegtek. Erre meg is volt az ok, mert a királyi pártfogás észrevehetően fokozta a parasztok önértetét, és fennhangon kezdtek hirdetni: „Mi tartjuk a katonaságot, nem az urak és egy polgárt sem adna a felséges királyné

43 OL. P. 623. II. 8. B.

44 H. Balázs Éva: Jobbágylevelek. Bp., 1951, 209.

45 A Schmeidegh családnak 29, Zichy Ferencnek 12, Tallián Gábornak 12 helyes jobbágya volt ebben az időben Peresztegen.

46 Szabó Dezső: Mária Terézia és a parasztok. Bp., 1925, 516.

47 Jenny im. 15.

48 Az úrbéres: birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában: Dunántúl. Szerk.: Felhő Ibolya. Bp., 1970, 216.

száz urért.”⁴⁹ A rendeknek ezt a szorongatott helyzetét használta fel az uralkodó arra, hogy a jobbágyság úrbéri terheit rendeleti úton egységesen szabályozza, s ezáltal a fokozódó földesúri kizsákmányolással szemben állami adófizetőképességét biztosítsa. Mária Terézia az országgyűlés befejezése után Fesetich Pál kamarai alelnökkel javaslatot dolgoztatott ki a szegény adózók védelmére, amelyet 1765. július 10-én bocsátott ki. Ebben felhívta a figyelmet arra, hogy minden megye sajátos viszonyára való tekintettel járjon el, és ne egyszerre valósítsák meg a reformot az országban.⁵⁰ Még mielőtt megjelent volna az új urbárium, több félreértésre adott okot. A megye sok helységében zűrzavart idézett elő. Egyes jobbágyok sanyarú sorsuk megkönnyebbülését várták tőle, mások földesuruk sugallatára régi állapotuk előnyeit hangoztatták. Szembefordultak egymással, s így állt elő az a helyzet, amit a fentebb említett kisbaromi jobbágy írt a királynőnek: „így mostani világban több Szokott hamis nyelvek hogy sem fegyverek által veszni.”⁵¹ Az országgyűlés befejezése után már 1765-ben Esterházy Miklós falvaiban valaki publikálta az országgyűlés által kivetett adót. Minthogy a közhíradás a földesúr tudta nélkül történt, ezért kutattatta, „ki rendeléséből esett ezen Diaetabéli incassatio.”⁵² 1765 őszén Sopron város jobbágyságai közül sokan elhanyagolták kötelesegeik teljesítését, sőt nyílt összejöveleteket tartottak, ahol az úrbéri kötelmeket becsmérelték.⁵³ A csepregi jobbágysággal 1766. július 16-án ismertették az előleges utasítást az új urbáriumra vonatkozólag: Minden egész helyes jobbágy hetenként 4 marhával egy napot; marhás robottal két napot tartozik szolgálni; ha pedig az uraság kézimunkát követelne – három napot. A félhelyes ennek felét teljesíti. Szabad az uraságnak szorgalmatosabb munkák idején (aratás, kaszálás, szénahordás) ezt a robotot duplázva is megvenni; de azzal a jobbágyságnak semmi rövidsége nem esik, „mivel azon dupláztatás a következő Hetekre az Robotbul ki fog számláltatni.” Ehhez még a következő intést is csatolták: „Minthogy már ezek eő Feőlsége kegyelmes parancsolattjai, melyek törvényessen elvégeződtek és véghez mentek, szükségés tehát, hogy az Jobbágyság az Isteni és felebaráti szeretetre nézendő csöndességet és egyességet maguk között is meg tartsa: 1-ső ugyan az Isteni félelem és Tisztelet, mi az Embert illeti az királyhoz; 2-szor szükséges az urához való hűség, mert aki ezek mellül eltávozván vakmerőséget próbály, az az büntető Ostort várhattya magára, és kárát fogja vallani; azért kiki vigyázzon maga Személyére, Felesége és Gyermekei szeretetire, mert ezekhez ez Természet rendi, és Istennek törvénye szerint kötelez; lássa ugyan ki-ki mit próbály elkövetni, ha jót is tehet, válaszszon belülő; amint szánt és vet, ugy fog aratni.” A csepregi parasztok azonban nem sokat hederítettek a mellékelt szép szölamokra. ezután sem dolgoztak, ezért karhatalommal kellett őket kötelesegeik elvégzésére szorítani.⁵⁴

A megye a katonaságot a helytartótanács engedelmével állandó készütségben tartotta, hogy szükség esetén azonnal bevehesse a lázongó parasztok lecsendesítésére.⁵⁵ Egy megyei jelentés 1766. szeptember 8-iki keltezéssel arról

49 Acsádi Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp., 1948, 293.

50 Jenny I. m. 14.

51 OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. E. No 32.

52 OL. P. 153. Csomó 1296. 1765. No 4.

53 Jenny I. m. 14.

54 Farkas I. m. 274.

55 Az úrbéres birtokviszonyok... 216. Ekkor a megyében volt: cohortes ordinariae: 8; cohors catapultanarum: 1.

számol be, hogy a megye tekintélyesebb földesurai elfogadták az új urbáriális szabályzat bevezetését, sőt a megye a végrehajtásra is megtette a szükséges intézkedéseket. Az ellenzők küldöttei (Guary Miklós, Niczky Kristóf) viszont a nemeskéri megyegyűlésen november 12-én szembeszálltak a királynő kívánásával, mert „jobban szeretnék a törvények régi használatában maradni”. E viharos megyegyűlés után a megye Esterházy Miklóst kérte fel az urbárium melletti nyilatkozat tételre, aki ezt nem utasította vissza, hanem kijelentette, hogy „figyelembe veszi jobbágysági mozgódásait és lázongásait, alkalmazkodni fog a királyi rendelethez.”⁵⁶ A soproni polgármester november 22-én hozta nyilvánosságra, hogy a város sem tiltakozik az urbárium új pontjai és utasításai ellen, s bízik abban, hogy a király kegyelme folytán Sopron „tovább is fennmaradhat a maga épségében, további legmagasabb szolgálatokra”.⁵⁷

(Folytatjuk)

Huszár Lajos:

Bajor pénzek forgalma a középkori Magyarországon¹

A középkor folyamán Magyarország területére nagyobb tömegben csak három idegen pénzfaj áramlása figyelhető meg. Egyik a friesachi denár a XII–XIII. sz. fordulóján, a másik a cseh garas a XIV. sz. elején és a harmadik a bécsi denár a XIII. sz. második felétől a XV. sz. elejéig. A friesachi denárok úgyszólván az egész országot elárasztották, a cseh garasok főként Felső-Magyarországon forogtak, a bécsi denárok pedig inkább a nyugati határsávon, majd általában a Dunántúl és Északnyugat-Magyarország területén terjedtek el. Bécsi denár elnevezésen az osztrák hercegeknek 1189/92 óta Bécsben vert pénzeit értjük. Ezeket az 1265–1270 közötti időben kezdik emlegetni először a magyar okleveles források. Ennek az idegen pénzfajnak magyarországi szereplésével és forgalmával számos tanulmány foglalkozott², éppen ezért nem kívánjuk itt ezt a kérdést részletesebben tárgyalni, csupán a legszükségesebb ismereteket közöljük itteni forgalmukra vonatkozólag. Viszont a bécsi denárok hatalmas tömegében előfordulnak egyidejűleg egyéb, főként délnémet eredetű pénzek is. Ezúttal ezeknek egyik csoportját, nevezetesen a bajor területről származó vereteket vizsgáljuk meg magyarországi előfordulásuk szempontjából. Ezek a bajor denárok a főként bécsi denárokat tartalmazó éremleleteknek csak csekély hányadát jelentik ugyan, viszont állandóan kísérői a bécsi denároknak. A következőkben azt vizsgáljuk, milyen arányban szerepelnek és milyen úton-módon kerültek ezek Magyarországra.

Ezek a bajor pénzek nagy általánosságban ugyanazon a területen jelentkeznek, mint a bécsi denárok, tehát elsősorban Magyarország nyugati és északnyugati területein. A középkori Magyarországnak az a területrésze, melyen a

⁵⁶ OL. P. 157. Csomó 1200. No. 1.

⁵⁷ Jenny i. m. 16.

¹ A müncheni Bajor Numizmatikai Társulat ülésén elhangzott előadás magyar szövege.

² Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest 1916; Oskar Gruszecki: Zur Geschichte des Wiener Pfennigs in Ungarn. Burgenländische Heimatblätter 15, 1953, 118–126, 163–167, stb.

bajor dénárok a legsűrűbben jelentkeznek, ma megoszlik Magyarország, Ausztria (Burgenland), Szlovákia és Horvátország között.

Vizsgálatunk közvetlen tárgyául a középkori Bajorország (Oberbayern, Niederbayern, Bayern-Landshut, Bayern-Ingolstadt és Bayern-Straubing) pénzei képezik, de természetesen figyelemmel kell lennünk az egyéb délnémet veretek Magyarország felé áramlására is, hiszen ezek forgalma nem különíthető el a bajor pénzek forgalmától, illetve ezek áramlásának hátterében ugyanazon tényezők húzódnak meg, mint a bajor veretek magyarországi szereplése mögött.

A középkori bajor pénzek magyarországi előfordulásában négy határozott periódus különíthető el, és e négy korszak keretei között bizonyos fokig más és más jelleget árul el a bajor pénzek forgalma.

I. korszak (XII. század). A bajor (általában délnémet) pénzeknek magyarországi éremleletekben való első feltűnése a XII. század második feléből figyelhető meg. Két olyan lelet ismeretes ebből az időből, melyekben többek között délnémet széles pfennigek is előfordulnak. Ez a két lelet Zombor és Esztergom határában került elő. A zombori lelet francia és délnémet dénárokból áll, az esztergomi leletben pedig magyar, friesachi és délnémet pénzek tűnnek fel. Hasonló széles dénárok egyébként csak dél-németországi eredetű leletekből (Kasing, Afterhausen és Rakwitz) ismeretesek, és így az analóg veretek mind délnémet eredetre utalnak. A zombori lelet elrejtési idejét Bürkel a XII. század közepére teszi és a lelet elrejtését a második keresztes hadjárat (1147) idejével hozza összefüggésbe.³ Az esztergomi lelet biztosabban datálható, mert előfordul benne II. Béla magyar király (1131–1141) verete, de a pontos elrejtési időt és az elrejtés okát illetőleg megoszlanak a vélemények. A korábbi feltevés szerint a lelet a harmadik keresztes hadjárat (1189) eseményeihez lenne kapcsolható, később azonban Egon Baumgartner 1170-re, Király Ferenc pedig 1162-re tette az elrejtési időt; az utóbbi valamilyen kereskedő vagyontól véli benne felismerni.⁴ Bár mindezek csak feltevések, annyi mindenesetre kétségtelen és egyben elgondolkodtató, hogy mind a két egymástól időben és térben távol eső éremlelet lelőhelye olyan területen fekszik, melyen keresztes hadak vonultak át. Minden további találgatás mellőzésével csak annyit kívánunk ezúttal leszögezni, hogy a délnémet pénzek e korai szereplése csak sporadikus jelenség, és a két lelet anyaga messzebb menő következtetések levonására még nem elegendő.

II. korszak (1200–1400). A bajor pénzeknek magyarországi rendszeresebb, de még viszonylag kis mennyiségben való jelentkezése a XIII. század második felében kezdődött, és a XV. század elejéig tartott. Tehát az állandó, rendszeres, de kis számban történő megjelenésük ideje azonos a bécsi dénárok forgalmi idejével. Ténylegesen is a bécsi dénárokat tartalmazó leletekből kerülnek elő, de minden leletben csak néhány példánnyal vannak képviselve. Csupán egyetlen olyan lelet ismeretes, mely korábbi időben került elrejtésre, mégis tartalmazott bajor pénzt. Ez az 1230 körül elrejtett zemenyei (Zemendorf) lelet, mely azonban ez idő szerint egyedülálló jelenség ilyen vonatkozásban: közvetlenül a nyugati határ mentén bukkant fel, úgyhogy inkább még az osztrák területek pénzforgalmához kapcsolódik. Ezt azért kell külön is hangsúlyozni, mert Ma-

³ Ludwig v. Bürkel: Die Bilder der süddeutschen breiten Pfennige. *Mittel. d. Bayer. Num. Gesellschaft* 22–23, 1903–1904, 3–127; uő.: Süddeutsche Halbbracteaten. III: Der Fund von Zombor bei Esseg. I. h. 21, 1902, 56–64.

⁴ Király Ferenc: XII. századi pénzek Magyarországon. *Folia Arch.* 7, 1955, 127–140.

gyarország területén ez időben általában a friesachi dénárok forogtak, a bécsi dénárok még nem.

Az I. Lipót herceg (1174–1194) korában verni kezdett bécsi dénárok erőteljesebb forgalma a Habsburgok ausztriai szereplésétől kezdve (1282) fejlődött ki, és már a XIII. század végén kialakult egy szűkebb terület, melyen a bécsi dénár valutapénz lett: főként saját hazája és a szomszéd államok felé terjedő terület, melyen kereskedelmi pénzként szerepelt. E szélesebb terület nyugaton Bajorország, keleten pedig Magyarország felé húzódott. Itt a bécsi dénár mint régi pénz (*alter Pfennig*) szerepelt, és a belőlük álló éremleletek mint depotleletek jöhetnek figyelembe. Az 1259-ig évi pénzüjitási rendszer alapján, majd állandó értékű pénzként vert bécsi dénárok tarka sorát az 1399 óta Steinbock néven ismert típus zárta le. A XV. század eleje óta a korábbi sokféle „néma” bécsi dénárok helyett új egységes típus került kiverésre.⁵ A XV. század elejéig tehát a változatos éremképeket mutató, de felirat nélküli (azért néma) bécsi dénársorozatnak a forgalma állapítható meg, és ezek közé vegyülve jutottak a bajor pénzek Magyarországra.

A bécsi dénárok egyébként már elég korán utat találtak Magyarország felé. Beszivárgásuk komolyabb méreteket 1261 után öltött, bár nyilván már előbb is megindulhatott. Írott források csak 1264 után emlegetik őket. Tömeges beáramlásuk inkább a század vége felé, 1291 után figyelhető meg. Népszerűségük fő oka Magyarországon az itteni alacsonyabb árfolyamukban keresendő, de elterjedésükben biznyosan szerepet játszott az a tény is, hogy mint demonetizált pénzek – a magyar királyi veretekkel ellentétben – nem estek Magyarországon pénzüjitási, azaz évenkénti kényszerbeváltási kötelezettség alá. A rendkívüli módon elszaporodott bécsi dénárokat 1338-ban és 1342-ben királyi rendelet kísérelte meg kiszorítani a magyar gazdasági életből, de 1345-ben a forgalmukat újból megengedték, és ezért ismét forogtak egészen a XV. század elejéig. Különösen a dunántúli magyar városok előszeretettel kötötték ki a fizetéseket bécsi dénárokból.⁶

A nyugat felé irányuló magyar kereskedelem útja ekkor főként a dunai út volt, tehát a bécsi dénárok is elsősorban itt áramlottak Magyarország felé. Érthető tehát, hogy nemcsak a dunántúli területen, hanem az ország északnyugati részén (ma Nyugat-Szlovákia vidéke) is elterjedtek.⁷ Szórványosan azonban eljutottak a Dunától keletre terjedő országrészekre is.

A bécsi dénárokat tartalmazó leletekben ebben a korszakban magyar pénz alig fordul elő. Ez a negatívum kétségtelenül a bécsi dénárleletek depotlelet jellegéből következik. Ezzel szemben, ha szerény arányban is, de állandóan előfordulnak közöttük különféle idegen pénzek. Így elsősorban délnémet pfennigek, majd stájer, karinthiai és morva veretek is. Ezek közül a passauai és bajor pfennigek jelentkeznek nagyobb számban az egyéb pénzekhez viszonyítva, míg a többiek előfordulása alig egy-két példányra korlátozódik.

Az ebből a korból származó és délnémet pénzeket is tartalmazó, általunk ismert éremleletek száma összesen tíz. Ezek együttesen mintegy 6500 érmet tartalmaznak. Közöttük a bajor dénárok száma 28, ezenkívül akad még 52 passauai

⁵ Arnold Luschin: Wiens Münzwesen. Handel und Verkehr im späteren Mittelalter. Wien 1902.

⁶ Hóman I. m. 353–386.

⁷ Lučmila Kraskovská: Nálezy viedenských fenigov na Slovensku. Num. Sborník 7, 1962, 143–147.

és 5 salzburgi dénár. Az említett tíz lelet közül hét leletben fordul elő bajor pénz is, a többi három leletben csak egyéb délnémet pfennig (bajor nem). A bajor pénzek közül a legkorábbi veret I. Lajos (1183–1231) müncheni dénárja, a legkésőbbi pedig IV. Henrik hg. (Bayern-Landshut, 1393–1450) pénze. A bajor pénzek között előfordulnak Niederbayern és Bayern-Ingolstadt veretei is egy-egy példányban, de az érmeek zömét Oberbayern veretei adják, főként I. Rudolf hg. (1294–1317) korából.

Ha most megvizsgáljuk ugyanezen időszakból a bécsi dénárok hazájában, Ausztriában, a pénzforgalmat, az derül ki, hogy az 1170–1380 közötti időben itt is az osztrák tartományok pénzei mellett elsősorban a délnémet veretek és ezek közül is különösen a bajor, passauai és salzburgi dénárok erőteljes jelenléte állapítható meg. A passauai dénár 1289–1290 óta Felső-Ausztriában csaknem kizárólagos fizetési eszköz volt,⁸ a bajor pénzek aránya pedig akkora az ausztriai leletekben, hogy bizonyos számú megvizsgált leletanyagban 49 idegen pénz között 36 darab bajor veret foglalt helyet.⁹

E tények ismeretében egészen nyilvánvaló, hogy a bécsi dénárokkal már Ausztriában együtt forgott bajor és passauai dénárok velük együtt áramlottak Magyarország felé, természetesen a távolság növekedésével arányban álló csökkenő számban. Ennélfogva az osztrák leletekben még sűrűn szereplő bajor pénz a magyar leletekben már csak pár példányban tűnik fel. Így érthető, hogy a XIII–XIV. században a bajor és passauai dénárok Magyarországon mindenütt ctt jelentkeznek, ahol a bécsi dénárok is forogtak. A közforgalomban természetesen a mindenféle idegen pénzek közös néven, mint „bécsi dénárok” szerepeltek, származási helyeiktől függetlenül. Ez egyrészt az együttforgás természetes következménye volt, másrészt az egyszerű emberek aligha lettek volna képesek a rokon stílusú idegen pfennigeket származási helyeik szerint megkülönböztetni. A bajor (és általában a délnémet) pénzek forgalma tehát ebben az időben a bécsi dénárok áramlásának a függvénye volt, és így a jelenlétük semmilyen közvetlen bajor–magyar gazdasági vagy egyéb kapcsolatokra nem utal, illetve ilyesmire ezek magyarországi forgalmából nem lehet következtetni. Minthogy a bajor pénzek ilyenformán Magyarországon ugyancsak bécsi dénárokként forogtak, írott források külön nem tesznek említést róluk. Ennélfogva magyarországi szereplésüknek a megvilágítására kizárólag csak az éremleletek adataira vagyunk utalva.

Az viszont az egykorú pénzforgalmi viszonyok következménye, hogy elsősorban a nyugati határsáv területén a legerősebb az idegen pénzek áramlása. Ugyanis Károly Róbert 1323-ban mentesítette Sopron városát a magyar pénz elfogadási kötelezettsége alól,¹⁰ ami azt jelentette, hogy megszabadította őket az évi pénzüjtás terhétől és egyben legalizálta a bécsi dénárok itteni forgalmát. Minthogy Pozsony város is hasonló kivételezett helyzetben volt, az ország nyugati határa mentén, azokon a területeken, melyek e városok gazdasági érdekkörébe tartoztak, ugyancsak a bécsi dénár és a vele együtt forgó egyéb idegen pénz lett az általános fizetőeszköz.

A bécsi dénárokkal együtt sodródó bajor dénároknak azonban mégis volt egy egészen sajátos és különleges kapcsolata az egykorú magyar pénzveréssel.

⁸ Bernhard Koch: Der Passauer Pfennig. Num. Zeitschrift 76, 1955, 37.

⁹ August Loehr: Der Münzumlau in Oesterreich nach den 1928–1934 gehobenen und publizierten Funden. Fundberichte aus Oesterreich II, 1935–1938, 112–117.

¹⁰ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921, I/1, 38.

A bécsi dénárok ugyanis olyan erős hatást gyakoroltak a magyar pénzverésre, hogy a magyar királyi veretek, vagyis a rendes magyar forgalmi pénzek éremképei gyakran a bécsi dénárok éremképeinek a befolyását árulják el, néha még az éremábra közvetlen átkölcsönzésével is. Ismeretes azonban egy olyan utánveret, nevezetesen Róbert Károly magyar király egyik dénárja, melynek az éremképe bajor oroszlánt ábrázol,¹¹ mégpedig egy olyan bajor pénzről átkölcsönözve, mely Luschin megállapítása szerint 1310 előtt került kiverésre.¹² Ugyancsak Luschin szerint ez a magyar dénár az 1308 előtt elrejtett csepregi leletből került volna elő. Valószínű, hogy ennél az utánverésnél nem az volt a lényeges szempont, hogy a mintaképül szolgáló érem bajor veret legyen, hanem egyszerűen utánoztak egy a bécsi dénárokkal együtt forgott, tehát gyakorlatilag „bécsi dénárnak” tekintett pénzt. Az utánzat azonban így is a bajor pénzek magyarországi szereplésének igen érdekes emléke marad. Megemlíthető még az is, hogy egy ismeretlen lelőhelyről származó és egyébként bécsi dénárokat tartalmazó leletben előfordult néhány obulus (fél-denár vagy németül Hälbling) nagyságú kis utánveret is, melyek ugyancsak bajor dénárok éremképeit utánozták.¹³ Tudva azt, hogy Magyarországon a bécsi dénárok forgalma idején gyakran készültek olyan utánveretek a bécsi dénárok mintájára, melyek az éremképet teljesen a bécsi dénárokról vették át, de az eredeti bécsiek szögletes formája helyett kis kerek alakot mutatnak, feltehető, illetve egészen valószínű, hogy ezek a bajor mintaképet eláruló obulusszerű kis kerek utánveretek szintén Magyarországon készültek. Ezek szerint tehát a XIV. század elején a bécsiekkel együtt forgó bajor dénárok is néha ugyanúgy mintaképül szolgáltak magyar utánveretekhez, mint a tényleges bécsi dénárok. Ezzel kapcsolatban azt a tényt sem lehet egészen figyelmen kívül hagyni, hogy ez idő tájt rövid ideig Ottó király személyében bajor (Niederbayern) származású herceg ült a magyar trónon. Ez a körülmény esetleg a bajor mintára készült utánveretek keletkezését még inkább indokolhatná, bár a rövid uralkodási idő (1305–1307) szorosabb kapcsolatok kialakításának feltételezésére nem alkalmas.

III. korszak (XV. század). A XV. században már egészen más képet mutat a bajor pénzek magyarországi szereplése. A különbséget jellemző két legfontosabb változás egyrészt a bajor pénzek számottevő sokasodása a magyarországi leletekben, mégpedig olyan mértékben, hogy gyakran a leleteknek jelentős százalékat teszik ki; másrészt pedig területi elhelyezkedésük, minthogy ebben az időben csaknem kizárólag az ország nyugati határsávján tűnnek fel. A változás oka történeti, gazdasági, pénzforgalmi stb. tényezők együttes befolyására vezethető vissza.

Az ebből a korból származó és délnémet pénzeket is rejtő, rendelkezésünkre álló 11 éremlelet tartalma, a bizonytalan számú leleteket is hozzávetőlegesen figyelembe véve, mintegy 35 000 éremre becsülhető. Ezek között kb. 2000 db (1989+X) a bajor veret. A bajor pénzek többségét Oberbayern (Bayern-München) veretei szolgáltatják, de bőven jelentkezik Bayern-Landshut és Bayern-Ingolstadt pénzei is, Niederbayern és Bayern-Straubing csak néhány példánnyal van képviselve. A XV. század folyamán elrejtett leletekben a legkorábbi bajor pénz I. Lajos (1183–1231) pfennigje, a legfiatalabbnak pedig IV.

11 Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae*. II. Budapest 1907, 28. sz.

12 Arnold Luschin: *Wiener Pfennige*. Wien 1877, 63–64, 6. ábra.

13 Schulek Alfréd: *Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük*. I., Károly Róbert. Num. Közl. 25, 1926, 180, 7. jegyzetben. A lelet leírása Num. Zeitschrift 8, 1876, 112–115, No. 254, 260 és 264.

Albert (1465–1508) pfennigjei. Nagyobb számmal vannak képviselve a magyarországi leletekben II. Lajos (1253–1255) 145 db, II. István (1347–1375) 268 db, II. János (1375–1397) 279 db, I. Ernő és III. Vilmos (1397–1438) 24 db hercegek (mind: Oberbayern), továbbá IV. Henrik (1393–1453) hg. 421 db (Bayern-Landshut), végül III. István és VII. Lajos (1402–1413) hercegek 145 db (Bayern-Ingolstadt) pfennigjei. Területileg, mint említettük, csaknem kizárólag a nyugati határsávon előkerült éremleletekben fordulnak elő, főként a mai Burgenland területén, bár egy-két lelet azért feltűnt innen északra (Nyugat-Szlovákia) és délre (Horvátország) elterülő vidékeken is, de ezek is mind közvetlenül a régi osztrák–magyar határ mentén, tehát szintén a határsávon.

Nyilvánvaló, hogy a bajor és a többi délnémet pénzek ezúttal is a bécsi dénárokkal együtt áramlottak Magyarország felé. Itt azonban időközben lényegesen megváltozott a bécsi dénár szerepe és forgalma a korábbi helyzethez képest. Ugyanis 1405-ben Zsigmond országgyűlési dekrétummal próbált rendet teremteni a pénzforgalomban és sikerült is az idegen pénzeknek – főként a bécsi dénároknak – a forgalmát az ország területén általában megszüntetni. Ugyanakkor azonban 1412-ben megerősítette Pozsony város régi privilégiumait, majd 1436-ban megújította Sopron régi szabadalmait.¹⁴ Ennek következményeként ezekben a városokban és az ezek gazdasági érdekkörébe eső területeken a bécsi dénár ugyanúgy továbbra is rendes forgalmi pénzek maradtak, mint a megelőző időkben. E különös kiváltság engedélyezése e városok gazdasági megerősítését célozta és ezek éltek is az adott lehetőséggel. Ezért maradt a bécsi dénár és természetesen a vele együtt forgó egyéb idegen pénz is a nyugati határsávbán változatlanul a fő fizetőeszköz. Az éremleletek anyagán kívül ezt bizonyítják az egykorú iratok is, melyekben a számadások mind bécsi dénár értéket tüntetnek fel. Sőt Pozsonyban 1436 körül bécsi dénár utánverése folyt, melyet az egykorú források „weisse Wiener Pfennige” néven emlegetnek.¹⁵

A XV. században vert és forgott bécsi dénárak azonban már más típust mutatnak, mint a Steinbock nevű dénárak veretésével lezárult korábbi sorozatok. A külső formában ezután azonos bécsi dénár (hármaskarú címer), mely 1409 óta az öt osztrák tartomány egységes pénze lett pénzlábként is, az 1453–1460 közötti években súlyos pénzrontási folyamaton ment keresztül, ami Ausztria, Bajorország és Schwaben gazdasági életét egyaránt felkavarta. Ausztriában III. Frigyes tömegesen verette a Schinderling néven ismert alacsony ligájú dénárokat, Bajorországban pedig Ringler néven kerültek kivérésre hasonló silány pénzek. Csak 1460 nyarán jelent meg megint jó pénz.¹⁶ A pfennig jelentősége azonban ettől kezdve fokozatosan csökkenni kezdett, mert a nemzetközi pénzforgalomban a fejlődő gazdasági és kereskedelmi élet igényeinek inkább megfelelő súlyosabb ezüstpénzek jutottak nagyobb szerephez.

Ha most egybevetés végett megvizsgáljuk az egykorú pénzforgalmat az osztrák tartományokban, akkor a rendelkezésünkre álló leletanyagból azt a képet lehet nyerni, hogy itt a XV. század folyamán a bécsi dénár mellett a legnagyobb számban a bajor dénár szerepeltek, majd a leuchtenbergi és pfalzi, valamint cseh aprópénzek és csak a század második felében jelentek meg a salz-

¹⁴ Gruszecki i. m.

¹⁵ Franz Kováts: Über die Nachmünzung der Wiener Denare in Pozsony. Num. Zeitschrift 34, 1902, 157–214.

¹⁶ Luschin i. m.; Hans-Jörg Kellner: Die Münzen der niederbayerischen Münzstätten. München 1958 (Landshut).

burgi, majd különböző egyéb délnémet veretek és szórványosan egyéb idegen pénzek is; viszont feltűnően kevés a korábbi helyzettel szemben a passauai dénárok előfordulása. A bajor pénzek tehát az ausztriai éremleletek tartalmának tekintélyes százalékát teszik ki. A bécsi és bajor pfennig közös forgalmát elősegítette egyrészt az a tény, hogy 1395-ben Bajorország átvette a bécsi dénárók pénzlábát, másrészt pedig a bécsi dénár már a XIV. század hatvanas éveitől

A középkori Bajorország

mélyen benyomult bajor területre és a XV. század elején a különféle bajor veretű pénzekkel együtt Dél-Bajorországban velük egyenértékű fizetőeszköz lett.

A bajor és osztrák vereteknek ez az együttes forgalma árasztotta el Nyugat-Magyarországot. A vázolt gazdasági okok mellett azonban a történeti események is lényegesen elősegítették ezt a folyamatot. Ismeretes például, hogy 1402-ben Zsigmond Pozsony, Sopron és Moson harmincadjait elzálogosította Albert osztrák hercegnek. Majd a magyar királlyá választott Albertnek 1439 őszén bekövetkezett halála után az 1440 elején utószülött fia, a későbbi V. László, gyámja III. Frigyes lett. A csecsemő anyja, Erzsébet özvegy királyné közben Sopront elzálogosította Frigyesnek, aki kihasználva a Magyarországon

dúló anarchikus állapotokat, elfoglalta Kőszeg városát. Ezáltal a Sopron–Kőszeg közötti egész terület a hatalmába került. Az 1447-i regedei (Radkersburg) fegyverszünet jóformán az egész határsávot Frigyes birtokába juttatta és csak az 1464-i bécsújhelyi békével szerezte vissza e területet Mátyás király. Ez a terület 1444–1463 között osztrák uralom alatt állott.

A szóban forgó magyarországi terület tehát éppen a pénzrontás idején állott osztrák fennhatóság alatt és a schinderling itteni forgalmát még fokozta az a körülmény, hogy Frigyes néhány magyarországi hívének engedélyt adott bécsi mintájú dénárok veretésére. Ismereteink szerint ilyen engedélyt nyert Bazini és Szentgyörgyi István gróf, Baumkircher András, Wittowecz János (Jan von Wittowecz), Emersdorfer János és Grafenecker Ulrich soproni főispán. Ezek közül a legrészletesebben Grafenecker pénzverésére nézve rendelkezünk adatokkal, melyekből kiderül, hogy ő esetleg már az 1460–1463 közötti években, de 1463-ban egészen bizonyosan veretett a soproni pénzverdéjében bécsi dénárokat, mégpedig a pénzromlás után közvetlenül forgalomba került jobb finomságú „új pénzt”.¹⁷

Mindezekből az derül ki, hogy a nyugati magyar határsáv a legszorosabb politikai és gazdasági kapcsolatban állott a szomszédos osztrák területekkel. Így teljesen érthető, hogy ezen a vidéken a pénzforgalom ugyanolyan képet nyújt, mint Ausztria területén. Ezt kétségtelenné teszi az éremleletek által nyújtott bizonyíték is. Ezek a leletek ugyanis azt mutatják, hogy az osztrák területeken előkerült éremleletekhez hasonlóan a nyugat-magyarországi éremleletekben is ugyancsak az osztrák tartományok pénzei és a bajor dénárok vezető szerepe mellett, elsősorban különféle délnémet (Passau, Leuchtenberg, Augsburg, Öttingen, Pfalz, Hall és Salzburg) veretek fordulnak elő, majd szórványosan egyéb idegen (cseh, morva, olasz stb.) pénzek is. Az utóbbi idegen pénzek azonban már csak egy-két példányban. Feltűnő viszont, hogy a magyar pénzek száma, ha szerény mértékben is, de emelkedő irányt mutat a megelőző korszak állapotához viszonyítva. Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy ezek az éremleletek nem depot jellegű teaurálási célt szolgáló értékek, hanem az egykorú tényleges pénzforgalom emlékei.

Ugy látszik, hogy a magyar határsáv és a szomszédos osztrák területek között fennálló gazdasági kapcsolatok erősebbnek bizonyultak, mint a politikai hovatartozás. Noha ez a terület a III. Frigyes-korabeli tízéves elzálogosítást leszámítva, általában mindig magyar fennhatóság alatt állott, mégis a pénzforgalom az osztrák területek pénzforgalmával mutat azonos képet. Ez annál kivívóbb, mert a Magyarország többi részén előkerült éremleletekben alig akad idegen pénz ebből a korból.¹⁸ Minthogy az ausztriai leletek jelentős hányadát bajor pénzek tették ki, érthető, hogy a magyar határsáv vidékén is megszaporodott a bajor pénzek száma. E bajor pénzek azonban most sem rendelkeznek önálló szereppel, hanem továbbra is csupán a bécsi dénárok kísérői. Erre nézve ezúttal is a legjobb negatív bizonyítékok az írott források, melyek ebben a korban iz kizárólag csak a bécsi dénárok forgalmát említik, a bajor vagy egyéb idegen veretek említése nélkül.

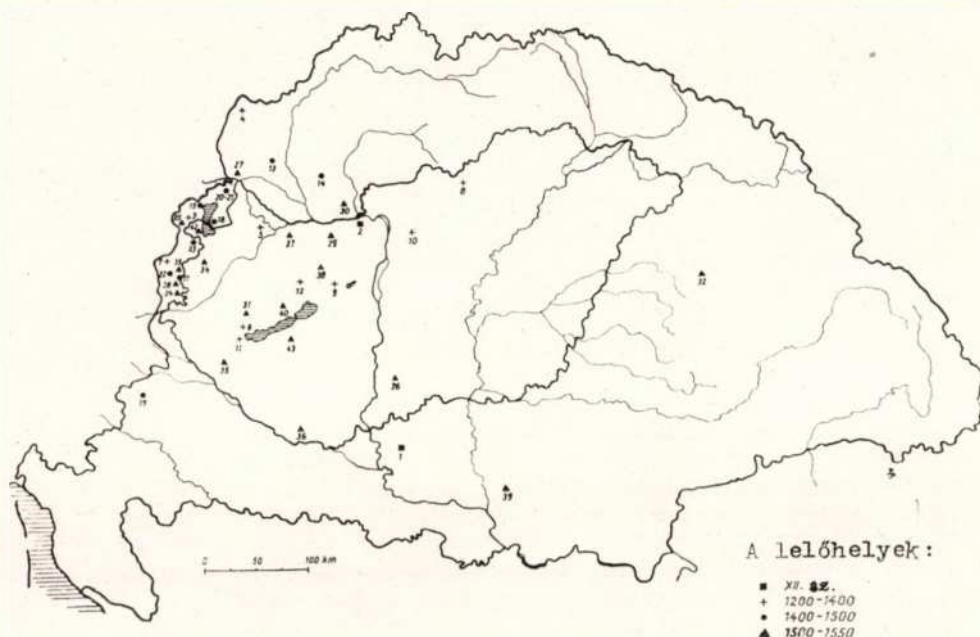
IV. korszak (1500–1550). A XV. század vége felé úgyszólván teljesen megszűnt a bajor dénárok áramlása Magyarország felé, ami nyilván annak a követ-

¹⁷ Huszár Lajos: A XV. századi soproni pénzverés kérdése. Num. Közl. 54–55, 1955–1956, 36–39.

¹⁸ Bernhard Koch: Zweitausend Jahre burgenländischer Geldumlauf. Bericht über den 7. öst. Historikertag in Eisenstadt. 1962.

kezménye, hogy a bécsi dénárok forgalma is lényegesen csökkent. A bajor aprópénz szivárgásának a megszűnése feltétlenül összefüggött azzal a ténnyel is, hogy a század végén az osztrák pénzforgalomból is eltűntek a bajor pfennigek. Ezzel szemben a XVI. század második negyedében újból jelentkezett a bajor pénz Magyarországon, ezúttal már nem a régi pfennig, hanem az újonnan kiverésre került (halbbatzen) néven ismert, súlyosabb ezüstérmek formájában.

A XV. század végén egyes svájci kantonokban verni kezdett és batzen néven forgott négy krajcáros rövidesen a délnémet területen mindenfelé utánzásra lelt és 1506 óta Bajorországban (és másutt is) megindult a veretésük. Minthogy azonban ezek ligáját nem sikerült közös nevezőre hozni, a harmincas

Bajor pénzek magyarországi lelőhelyei

évek táján (Bajorországban 1535-ben) további veretésüket megszüntették. Így tehát a Magyarországon forgalomba került bajor batzenek az 1506–1535 közötti időben készült pénzek voltak.

A délnémet batzeneket is tartalmazó húsz egykorú magyarországi éremleletben, mely összesen mintegy 18 500 (18 259 + X) érmet tartalmazott, a bajor veretek száma 438 + X darabra rúg. Velük együtt természetesen elég szép számban egyéb délnémet eredetű batzenek is forogtak, éspedig tömegesebben Passau és Nördlingen veretei, továbbá még elég jelentős számban Kempten és Öttingen pénzei, végül csupán szórványosan a többi délnémet pénzverető hatóság (Augsburg, Eichstätt, Halberstadt, Leuchtenberg és Regensburg) veretei. Az összes itt szereplő délnémet pénzek túlnyomó többsége batzen vagy halbbatzen. Aprópénz inkább csak Passau és Salzburg vereteként fordul elő, továbbá né-

hány bajor és nördlingeni pfennig is, de ezek száma oly csekély, hogy feltehetőleg a régebbi forgalomból maradtak itt, és így pénzforgalmi jelentőségük most már egyáltalán nincs.

A magyar pénzforgalomban jelentkező bajor pénzeknek azonban nemcsak a típusa változott meg, hanem merőben más képet nyújt az elterjedésük iránya és területe is, mint a megelőző korszakban. Ezúttal ugyanis már nemcsak a nyugati határ mentén felbukkant leletekben jelentkeznék, hanem a Dunántúl területén mindenfelé, sőt szóróványosan eljutottak kelet felé is, egészen Erdélyig. Minthogy a bajor batzenek veretése 1535-ben megszűnt, Magyarország felé való áramlásuk ezután feltehetőleg kisebb arányú lett, viszont ami belőlük már előzőleg belekerült a magyar pénzforgalomba, az éremleletek tanúsága szerint egészen a század végéig tovább forgott itt, de természetesen lényegesen csökkentebb mennyiségben, mint az 1525–1550 közötti évek csúcspontján idején.

A bajor batzenek áramlása, elterjedésük iránya és forgalmi ideje, a leletek meggyőző adatai alapján, megkíséreljük Magyarországra való áramlásuk okának felderítését.

Ha megvizsgáljuk a hasonló korból származó osztrák éremleletek összetételét, azt találjuk, hogy Ausztriában is körülbelül hasonló az éremleletek jellege, mint Magyarországon, azaz mindkét helyen a hazai veretű aprópénzek mellett főként az idegen délnémet (és svájci) batzenek jelenléte állapítható meg.¹⁹ Tehát a két szomszédos államban a hazai aprópénzek (Ausztriában az osztrák, stájer, karinthiai, tiroli stb. veretek, Magyarországon pedig a dénárók) és az idegen eredetű batzenek együtt alkották a rendes napi pénzforgalmat. Luschin megállapítása szerint a századforduló idején Ausztriában a hazai pénz a forgalomnak csak körülbelül egyötödét tette ki és ez is csak aprópénzben. Egyszóval a batzenek jelentős térhódítást értek el és népszerűségük okát Ausztriában azzal lehet magyarázni, hogy a váltópénzzé degradálódott dénár mellett a gazdasági élet a dénár többszörösét kitevő, súlyosabb ezüstpénzt igényelt és az ilyen irányban felmerült szükségletet többnyire a külföldi veretű batzenek elégítették ki.

Kétségtelen, hogy az osztrák pénzforgalom árasztotta el elsősorban a mai Burgenland területét ezekkel az új, súlyosabb ezüstpénzekkel, de ezek hamarosan innen teljesen önállóan tovább szivárogtak kelet felé, minthogy a magyar gazdasági élet ugyancsak igényelte a súlyosabb vereteket. A batzenek tehát a magyar pénzforgalomban ezúttal már nemcsak mint az osztrák pénzek kísérői jelentek meg, hanem önálló fizetőeszköz szerepéhez jutottak. Egyik bizonyíték erre az, hogy a batzen most már egyre gyakrabban tűnik fel az egykorú iratokban (leltárakban, végrendeletekben stb.), különösen a század harmadik éveiben, *patzen* formában.²⁰ E kifejezés természetesen nemcsak a bajor, hanem mindenféle itt forgó batzen értendő. Másik lényeges bizonyíték pedig az, hogy a batzeneknek rendes forgalmi árfolyama alakult ki 5–6 magyar dénár értékben. Végül bizonyítékként fogható fel az is, hogy a batzeneket is magukban foglaló éremleletek anyaga ezenkívül főként magyar dénárokból áll, tehát a batzenek és a magyar pénzek együtt szerepeltek és forogtak az egykorú pénzforgalomban.

¹⁹ Loehr i. m.

²⁰ Például egy 1537. VIII. 19-i keletű soproni végrendeletben: „... ain patzen ...” (Házi l. m. II/1. 110).

Minden népszerűségük ellenére is a batzenek elterjedése Magyarországon viszonylag elég lassúnak tűnik. Ezt talán azzal lehet magyarázni, hogy a XVI. század elején a magyar pénzforgalomban általában kevés volt az idegen pénz és még a Dunántúl területén is gyakoriak a kizárólag csak magyar pénzt tartalmazó éremleletek.

Összefoglalva: a délnémet széles pfennigeknek XII. századi szórványos előfordulása után a XIII–XIV. században a bajor veretek mint a bécsi dénárok kísérői áramlottak Magyarországon oda, ahová a bécsi dénárok eljutottak, de egyelőre aránylag még szerény mennyiségben. A XV. század folyamán szaporodott meg a bajor pénzek száma, kizárólag csak a nyugat-magyarországi határsávra leszűkült forgalmi területen, teljesen az osztrák leletek analógiájára. Végül a XVI. század második negyedében a súlyosabb ezüstpénz utáni igény mozdította elő a bajor batzenek magyarországi terjedését.

A bajor pénzek tehát végeredményben a középkori Magyarországon, de itt is főként a nyugati vidéken kifejlődött pénzforgalomban, a XVI. századi batzenek kivételével, nem mint önálló pénzek jelentkeznek, hanem a bécsi dénárokkal együtt áramló, előbb demonetizált érmek voltak, majd később már rendes forgalmi pénzekké váltak. Az egykorú magyar terminológia ezt az egész együtt áramló éremanyagot bécsi dénár néven fogta össze. A valódi bécsi dénárok közé keveredett különféle idegen pénzek egyéni jellegüket a bécsi dénárok tömegében elvesztették, és a kortársak előtt így természetesen önálló jelentőséggel nem rendelkeztek.

A XVI. század közepétől kezdve tökéletes átalakuláson ment keresztül a magyarországi pénzforgalom képe. A török háborúk mindent átforgató hatására a több részre szakadt országban egészen új képet nyújt az idegen pénzek forgalma és áramlása.

Az éremleletek jegyzéke (vö. a 2. sz. térkép számait)

I. korszak (XII. század)

A leletek tartalma:

Előhely	Magyar	Friesach	Délnémet	Francia	Összesen
1. Sombor			X	1600	1600+X
2. Esztergom	2000	651	59		2710

1. Sombor (Zombor) Jugoszlávia, Jahrb. f. Altertumskunde 5, (1911) 201—210; 2. Esztergom, Folia Arch. 7, (1955) 127—140.

II. korszak (1200—1400)

A leletek tartalma:

Lelőhely	Elrejtési idő	magy.	bécsi	stájer	karinthiai	morva	bajor	passzui	salzburgi	bizonytalan	összesen	
3. Zemendorf	1230	5	1852	11	1	10	1	8	2	1	1891	
4. Kopčany	1276		164					1			165	
5. Mosonszentmiklós	1276/87		594					3		2	599	
6. Keszthely	1315 körül		192					1			193	
7. Mariasdorf	1335 után		1891				6	12			1909	
8. Fedémes	14. sz. eleje		1034				1	18		27	1080	
9. Székesfehérvár	14. sz. I. fele		383				12	4	1		400	
10. Tápiósáp	1350/55	137	47				4	2			190	
11. Zalavár	14. sz. közepe		70				3	3	2		78	
12. Zirc	15. sz. eleje						1				1	
Összesen			142	6227	11	1	10	28	52	5	30	6506

3. Zemendorf (Zemenye) Burgenland, Burgenländische Heimatblätter 3, (1934) 25—34; 4. Kopčany (Kopcsány) Szlovákia, Num. Sbornik 5, (1958) 339; 5. Mosonszentmiklós (Győr-Sopron m.) Bp. Éremtár, Leletjegyzék 60/1965; 6. Keszthely (Zala m.) Num. Zeitschr. 53, (1920) 77; 7. Mariasdorf (Máriafalva) Burgenland, Fundber. aus Österreich IV, (1940—1945) 110; 8. Fedémes (Heves m.) Bp. Éremtár Leletjegyzék 53/1966; 9. Székesfehérvár (Fejér m.) Jahrb. f. Altertumsk. 5, (1911) 186—187; 10. Tápiósáp (Pest m.), A. Luschin: Wiener Münzwesen im Mittelalter 1913, 36; 11. Zalavár (Zala m.) Göcseji Múzeum Évkönyve 1959—1960, 151; 12. Zirc (Veszprém m.) Num. Közl. 13, (1914) 19.

A pénzek időrendje a leletekben:

Bayern	Ludwig I.	1183—1231	1 db	Zemendorf
Bayern	Rudolf I.	1294—1317	14 db	Mariasdorf (3) Székesfehérvár (10) Zalavár (1)
Bayern	Rudolf I. u. Ludwig	1294—1310	2 db	Fedémes (1) Zalavár (1)
Bayern	Stefan II.	1363—1365	1 db	Székesfehérvár
Niederbayern	Heinrich I.	1255—1290	4 db	Mariasdorf (3) Zalavár (1)
Bayern-Landshut	Heinrich IV.	1393—1450	1 db	Zirc
Bayern-Ingolstadt	?		1 db	Székesfehérvár
Bizonytalan bajor pénzek			4 db	Tápiósáp
Összesen			28 db	

III. korszak

1400—1500

A leletek tartalma.

Lelőhely	Elrejtési idő	Országok és tartományok																		Összesen											
		magyar	bécsi	Oberösterreich	Steier	Kärnthen	Görz	Tirol	Böhmen	Mähren	Bayern	Passau	Salzburg	Augsburg	Hals	Leuchtenberg	Nürnberg	Oberpfalz	Öttingen		Regensburg	Bamberg	Brand i. Franken	Henneberg	Koburg	Neuböhmen	Württemberg	Aquileia	Milano	Bizonytalan	
13. Cifer	1404	7	2 998		7	4		5		237	18																			125	3 401
14. Milanovce	1430		846					1		30	11																			288	
15. Purbach	1445	2	17 163					2	27	995		10	1		11		6			1		1	1	6	2					18 240	
16. Ismeretlen	1458		617		14			18		395		75	12				2	37											9	1 179	
17. Burg	1458/9	34	595							24																				653	
18. Apetlon	1459	4	478	296	216	6		1		89	57	134	4		194		38		2										27	1 660	
19. Krapina	1460		13							58		27		1			1	1												101	
20. Edelstal	1460	2	viel					X	X	X		X																2		3 000	
21. Edelstal	1470		1 098	3				2	8	74			1									1						188	1 395		
22. Jabing	1475	5	525	11	40		11	1		8		6	1		1	1	3				1					2			616		
23. Kleinwarasdorf	1494		1 584		259	7				79		72	108				9	69										6		2 152	

1989 + X

33 832

13. Cifer (Cifer) Szlovákia, Num. Časopis 15, 1939, 54—56; 14. Milanovce (Nagykér) Szlovákia, Num. Sbornik 5, 1958, 340—341; 15. Purbach (Feketeváros), Burgenland, Fundber. aus Oesterreich Bd. IV, 1940—1945, 90—92; 16. Ismeretlen leióhely (Magyarország) Num. Sbornik 9, 1965—1966, 241—242; 17. Burg. (Pinkaóvár), Burgenland, Num. Közl. 2, 1903, 73; 18. Apetlon (Mosonbánfalva) Burgenland, Num. Zeitschr. 79, 1961, 72—76; 19. Krapina (Horvátország) Jahrb. f. Altertumskde 3, 1909, 240—241; 20. Edelstal (Nemesvölgy) Burgenland, Num. Közl. 5, 1906, 21—22; 21. Uo., Monatsblatt d. N. G. Wien 6, 1904, 193—195; 22. Jabing (Vasjobbágyi) Burgenland, Fundber. aus Oesterreich Bd. I, 1930—34, 146—147; 23. Kleinwarasdorf (Borisfalva) Burgenland, Budapesti Éremtár leletjegyzék 306/1897.

A leletanyag időrendi összeállítása:

Wittelsbach-dinasztia

Ludwig I.	1183—1231	1	db	Cifer
Otto II.	1231—1253	1		Milanovce
Ludwig II.	1253—1255	145		Cifer, Kleinwarasdorf, Purbach

Oberbayern

Rudolf I.	1294—1347	65		Cifer, Milanovce
Rudolf I. u. Ludwig	1294—1310	34		Burg, Cifer, Milanovce
Ludwig IV.	1294—1342	2 + ?		Cifer, Edelstal
Stefan II.	1347—1375	268		Burg, Edestal, Purbach, ismeretlen

Bayern - München

Johann II.	1375—1397	279 + ?		Burg, Edelstal, Purbach
Johann II., Stefan III. u. Friedr.		2		Jabing, Krapina
Stefan III. u. Wilhelm III.	1397—1413	3		Purbach
Ernst I.	1397—1438	5 + ?		Burg, Edelstal
Ernst I. u. Stefan III.	1397—1402	21		Edelstal, Purbach
Ernst I. u. Wilhelm III.	1397—1402	241		Apetlon, Burg, Edelstal, Jabing, Krapina, Purbach, ismeretlen
Ernst I. u. Adolf		14		Apetlon, Burg, Krapina, Purbach, ismeretlen
Albert III.	1438—1460	74 + ?		Apetlon, Edelstal, Jabing, Krapina, ismeretlen
Johann IV.	1460—1463	2		Ismeretlen
Albert IV.	1465—1508	6		Edelstal, ismeretlen
Bizonytalan		5		Apetlon, ismeretlen

Niederbayern

Heinrich I.	1253—1290	37		Cifer
Friedrich I.	1375—1393	X		Kleinwarasdorf

Bayern - Landshut

Heinrich IV.	1393—1450	421		Apetlon, Burg, Edelstal, Jabing, Kleinwarasdorf, Krapina, Purbach, Unbek.
Ludwig IX.	1450—1479	58		Apetlon, Edelstal, Jabing, Krapina, Purbach, ismeretlen
Bizonytalan		25		Edelstal, ismeretlen

Bayern - Ingolstadt

Stefan III.	1392—1413	25		Burg, Purbach
Stefan III. u. Johann II.		16		Purbach
Stefan III. u. Ludwig VII.	1402—1413	145		Burg, Edelstal, Krapina, Purbach, ismeretlen
Bizonytalan		12		Ismeretlen

Bayern - Straubing

Wilhelm II.	1404—1417	?		Edelstal
Bizonytalan bajor pénzek		68		Edelstal, Kleinwarasdorf, Milanovce, Purbach, ismeretlen

1989 + ? darab

IV. korszak (1500—1550)

A leletek délnémet pénzei:

Lelőhely	Elrejtési idő									
		Bayern	Passau	Augsburg	Halberstadt	Nördlingen	Regensburg	Kempten	Leuchtenberg	Öttingen
24. Kohfidisch	1525	11	2					3		29
25. Marz	1525	18				1		3		414
26. Császártöltés	1526	2	5	2		1	1		1	387
27. Bratislava	1526	12	1				1	4		3 333
28. Schauka	1526	119	33						15	5 000
29. Héreg					8	24	102			1 046
30. Cúz	1527		4					7	1	56
31. Cserszegtomaj	1527	29								3 694
32. Zalau	1529					1				11
33. Rechnitz	1529	10	11	2		4	5		2	5 116
34. Kőszegpatyi	1530	X	X			X			X	345
35. Petrivente	1530		1							141
36. Teklafalu	1534		2							14
37. Ménfőcsanak	1540	6	1		33	1				?
38. Szápár	1540	6	19		2	1	9		2	246
39. Vladičino Selo	1541		91		1					421
40. Somlóvásárhely	1542	30	183	6	30	5	23	5	13	1 628
41. Ismeretlen	1542		2							?
42. Fertőrákos	1547	4			1	3		1		1 688
43. Kötcese	1548	1	1							1 378
		438								
		18 259								

24. Kohfidisch (Gyepűfüzes) Burgenland, Fundber. aus Österreich 1928—1931, 7; 25. Marz (Márcfalva) Burgenland, Bp. Eremtár leletjegyzék 386/1885; 26. Császártöltés (Pest m.) Uo. 229/1931; 27. Bratislava (Pozsony) Szlovákia Uo. 478/1893; 28. Schauka (Csejke) Burgenland, Mitteilungen d. N. Ges. Wien 16, (1927) 12—14; 29. Héreg (Kómárom m.) Bp. Eremtár leletjegyzék 253/1888; 30. Cúz (Csúz) Szlovákia, Uo. 30/1886; 31. Cserszegtomaj (Vas m.) Uo. 40/1891; 32. Zalau (Zilah) Románia, Num. Közl. 20, (1921) 56; 33. Rechnitz (Rohonc) Burgenland, Fundber. aus Österreich 1936, 10; 34. Kőszegpatyi (Vas m.) Num. Közl. 7, (1908) 117—118; 35. Petrivente (Zala m.) Num. Közl. 11, (1912) 16; 36. Teklafalu (Somogy m.) Bp. Eremtár leletjegyzék 73/1927; 37. Ménfőcsanak (Győr-Sopron m.) Num. Közl. 14, (1915) 100; 38. Szápár (Veszprém m.) Bp. Eremtár leletjegyzék 90/1943; 39. Vladičino Selo (Káptalanfalva) Jugoszlávia Uo. 512/1906; 40. Somlóvásárhely (Veszprém m.) Uo. 131/1966; 41. Ismeretlen lelőhely, Horvátország, Vjesnik Hrv. Arheol. Društva 10, (1908—1909) 224; 42. Fertőrákos (Győr-Sopron m.) Num. Közl. 36—37, (1937—1938) 115; 43. Kötcese (Pocapuszta, Somogy m.) Num. Közl. 43, (1944) 54.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Házi Jenő:

A soproni polgári családok (1535—1848)

Az Artner család

(Beszámoló egy elkészült munkáról)

I. A fenti főcímmel elkészült munkám kéziratát legalább 70 oktáv nagyságú ívre lehet becsülni. Alapjául a Soproni Városi Levéltárban őrzött polgárkönyvek anyagának teljes feldolgozása szolgál. Ez a 13 kötetből álló sorozat az 1535—1848 közötti évekből 8413 polgár felvételét tartalmazza. A legrégebbi bejegyzések sokszor csak a nevet említik, de legtöbbször mégis közlik a foglalkozást és a származást, később megnevezik az esküt tett polgár szüleit, a XVIII. század közepétől pedig az polgár vallását is.

Ebben a 313 évet felölelő időben két helyen állapíthatunk meg nagy hiányt, nevezetesen az 1579—1612. években a polgárkönyv vezetése szünetelt, az 1655—1676. évekre vonatkozó polgárkönyv pedig az 1676. évi borzalmas tűzvész martaléka lett.

Mivel a polgár felvétele mindig a városi tanács hatáskörébe tartozott, az említett évekből pedig a tanácsjegyzőkönyvek rendelkezésre állnak, ezeket a hiányokat pótolni lehetett. Így az 1579—1612. évekből 596, az 1655—1676. évekből pedig további 510 polgár felvételét sikerült felkutatni.

Felbecsülhetetlen értékeket jelentenek a r. k. és az ev. anyakönyvek (az illetékes lelkészségek birtokában), melyek gazdagságáról megemlíthetem, hogy ezek az anyakönyvek az 1654—1753. közötti 100 évből 30 408 születési, 10 058 házassági és 21 412 halotti bejegyzést örökítettek meg. Mivel az ev. születési anyakönyvek 1624-gyel kezdődnek, a házasságiak pedig 1645-tel, ez azt jelenti, hogy a fentebb közölt születési adatokat még további 6803, a házasságkötéseket pedig 760 bejegyzéssel kiegészíthetjük. A most közölt adatokból a polgárookra vonatkozó házassági és halotti bejegyzéseket minden alkalommal felhasználtuk, a születéseknél csak a jelentősebb polgári családoknál tettük ezt, de még így is néhány ezer bejegyzést feldolgoztunk.

Az 1535—1612. évi polgárkönyv legnagyobb hátránya, hogy a polgárfiúkra nem volt tekintettel, pedig ezek száma a bevándoroltaknak többszöröse. Hogy ezt a nagy kiesést minél teljesebben pótolhassuk, az e korból származó minden tanácsi és bírói jegyzőkönyvet, számadáskönyvet, telekkönyvet és adójegyzéket, úgyszintén a végrendeleteket és sok ezerre menő iratot átnéztünk. E nagyarányú kutatásunkat kiterjesztettük 1645-ig (amely évben az ev. házassági anyakönyvek kezdetüket veszik), hogy amennyire lehet, a családi kapcsolatokat is megállapíthassuk. E kutatásunk eredményeként a polgárok számát 2540-nel tudtuk növelni, így munkánk végeredményeképpen 12 059 polgárról számol be több-kevesebb említésre méltó adattal. Az egyes polgárokat ábécé sorrendben tárgyaljuk.

A művelődéstörténetnek nincsen olyan ágazata, amelyre nézve munkánk ne nyújtana becsebbnél becsebb adatokat, legyen az a város közigazgatása és igazságszolgáltatása, az ipar és a kereskedelem, a föld- és szőlőművelés, rét- és erdőgazdálkodás, erkölcs-történet és boszorkányhiedelem, egészségügy és iskoláztatás, egyházi és világi zene, topográfia és statisztika, vallásügy, gyermekáldás és életkor stb., stb., hogy csak a fontosabbakra hivatkozzunk. Mivel pedig Sopron 1277, azaz városi rangra emelése óta mindig a legjelentősebb magyar városok közé tartozott, a többi magyar város 1686 előtti viszonyaira, különösen azoknál a városoknál, amelyeknek levéltárát a tö-

rök pusztítások többnyire egészen megsemmisítették, számtalan megbízható és értékes következtetést vonhatunk le.

Annak érzékeltetésére, hogy a sokféle adatot miként dolgoztuk fel, szemelvényként az Artner család történetét mutatjuk be, amely kb. századrésze az egész munkának:

2. Az Artner család

Az Artner család tagjainak élete egybeforrott Sopron város újkori életével és ezért megérdeklődünk, hogy kissé részletesebben foglalkozzunk velük. Nincs még család Sopronban, amely újkori viszonylatban régiségre vetekedhetnék e családdal, és nincs még család Sopronban, amely három évszázadon keresztül úgy virágzott volna és Sopron közéletében állandóan és megszakítás nélkül olyan jelentős szerepet játszott volna, mint e családnak egymás után következő leszármazottai. Azt lehet mondani, hogy Sopron népeisége minden száz évben jóformán teljes egészében kicserélődött. Egyenesen bámulatos, hogy a bőséges gyermekáldás ellenére egy-egy család fiágon aránylag milyen gyorsan kihalt. Ez általános szabály alól Sopronban csupán kevés kivételt ismerünk, és ezek közé tartozik az Artner család.

De e családnak története abból a szempontból is nagyon tanulságos, mert azt bizonyítja, hogy állandó letelepedése előtt már hosszú időn keresztül Sopronnal bizonyos kapcsolata fennáll, mely azután idővel annyira sűrűsödik, hogy végül a család elhatározza a bevándorlást és az új otthon megalapítását.

Az Artner családnak már 1478-ban szülője volt Sopron jobbágyközségének, Megygyesnek határában az ún. Goldberg-hegyen fekvő Harmler-dűlőben és egy másik szőleje e helység Wiesen nevű dűlőjében, Ruszton pedig egy félház volt a birtokukban. Ezek az ingatlanok 6 testvér osztozott: 3 férfi és 3 nő. A férfiak közül Lénárt bécsújhelyi polgár, Farkas piestingi lakos, Ulrik külföldön tartózkodott ebben az időben; a nőtestvérek közül Borbála Windisch Pongrác badeni polgár neje, a másik, névleg nem említett, Griesel Vilmos bécsújhelyi polgár neje, a harmadik, akinek nevét szintén nem említik, Sailer Andrásnak volt a neje. Ez utóbbi nőtestvér meghalt és ennek birtokrésze felett egyfelől Griesel Vilmos, másfelől a többi testvér között viszály keletkezett. Mivel egymás között békés megegyezésre nem tudtak jutni, kölcsönös elhatározással a legelőkelőbb soproni polgárokat kérték fel választott bírának, egyben kötelezték magukat, hogy az ítéletet elfogadják a szokásos következmények terhe mellett. Erről Moser Konrád soproni polgár és Steck János soproni városjegyző pecsétje alatt oklevelet állítottak ki (Házi: Soproni oklevéltár I/5, 368—9).

E családból I. Erhard az első. 1558. márc. 4-én soproni polgárjogot nyert. Ezt megelőzően néhány éven át már Sopronban élt, mert tudjuk róla, hogy mint a Szent Mihály templom sekrestyése, goromba szavakkal illette a polgármestert, amiért 1553-ban 4 tallér volt a büntetése (Számadaskönyv 14). 1560-ban nejével, Piroskával, együttesen a külvárosi Kovács utcában vásároltak egy házat, ugyanakkor a Wetzter és az Anger-dűlőkben egy-egy szőlőt (Telekkönyv 135—6.). Jó anyagi helyzetét és a polgárság körében lévő tekintélyét mutatja az a körülmény, hogy 1564. jan. 5-én a belső tanács hét másik külvárosban lakó polgártársával együtt felszólította, hogy súlyos büntetés terhe mellett tartozik 6 hét és 3 napon belül a belvárosban házat venni és oda beköltözni, ugyanakkor külvárosi házát eladni (Protocollum iudicium 200.). Még az 1564. évi tisztújításkor beválasztják a belső tanácsba, a külső tanácsnak tehát már az előző években tagja volt. 1569-ben nejével, Piroskával együtt megveszi Waitz Ambrus házát, melynek szomszédságában egyfelől a városháza, másfelől Nemes Miklós háza volt, ez utóbbi közvetlen a várostorony mellett (Telekkönyv 185.). Már mint belső tanácsos 1566-ban egy évre megkapta az ún. „visiererstab”-ot, azt a mérőléceket, amelynek segítségével abban az időben egy-egy hordó úrtartalmát megmérték és az akkori szokás szerint nagyban addig bort eladni nem volt szabad, míg a város hivatalos közege meg nem állapította az eladott hordók úrtartalmát, mely ténykedéséért bizonyos díjat szedett, ő viszont a városi pénztárba fizetett be egy összegben bizonyos bért. A „visierer” e működéséről köteles volt elszámolást vezetni. A mi Er-

hardunk kimutatása fennmaradt, melyet részletesen ismertettem a SSz. 1959. évf. 151—157. és 288. lapjain.

Kevésen múltott, hogy meggondolatlan ballépése nyakát nem szegte a mi Erhardunknak. 1571-ben ugyanis meghalt az első neje, Piroska, kinek temetése után, már mint özvegy ember, therbe ejtette a cselédlányát; bűnös viszonyuk napvilágra jutott és ennek következménye lett, hogy a köztisztvisletben álló belső tanácsos e főbenjáró bűn miatt börtönbe került. A városi bírói szék megfosztotta tanácsosi állásától, kizárta a polgárok közösségéből és súlyos testi büntetését sem kerülte volna el, ha Miksa király 1572. ápr. 27-én kelt legfelsőbb elhatározásával nem gyakorolt volna vele szemben kegyelmet (Lad. VI et F. fasc. 3. nr. 105.). Így polgárjogát visszanyerte, de többé a belső tanácsnak tagja nem lett, hanem a soproni jogszokásban való jártasságát úgy hasznosította, hogy a tanács engedélyével ügyvédeskedett, mi tisztességes megélhetést biztosított számára. Rövidesen a királyi kegyelem után ismét megházasodott. E második nejéről is csupán annyit tudunk, hogy a neve Borbála volt, ki férjét négy fiúval (Sebald, Farkas, Erhard, János) ajándékozta meg, kikről alább majd egyenként szólnunk.

1582-ben azért büntették meg 4 tallérra, mert házában tűz ütött ki (Számadaskönyv 28.); 1586-ban pedig 12 1/2 font dénár büntetést fizetett, mert ekkor a gesztenyékertjében gyújtott tűz gondatlanságból átterjedt a szomszédos városi erdőre is és abban kárt okozott (Számadaskönyv 18.); 1588-ban a városjegyző Laiminger Sebestyén nevű irnoka használt vele és nejével szemben olyan súlyosan sértő gúnyszavakat a lövészgárda céllövőversenyén, hogy ezért az irnokot 10 tallérra kellett megbüntetni (Számadaskönyv 21.).

Meg kell említenünk, hogy amikor 1578. márc. 6-án az esztergomi káptalan nagy vizsgálatot tartott Sopronban a keresztes vám ügyében, ekkor a mi Erhardunkat is kihallgatták, aki 49 évesnek vallotta magát (Esztergomi káptalan hiteleshelyi levéltára, Capsa 26. fasc. 9. nr. 6.).

Erhardot igen sokszor hívták a végrendelezők tanúnak, ami amellet bizonyít, hogy befolyásos embernek tartották. Legutolsó ilyen szereplése egy 1590. jún. 1-i keltezésű végrendeleten fordul elő (Lad. S. fasc. 2. nr. 85.). Így valószínű, hogy kevéssel ezután halhatott meg, mert özvegye 1592. jan. 20-án már Bucher János nejeként szerepel (Tanácsjegyzőkönyv 276.).

I. Erhard mind a négy fiát a leggondosabb nevelésben részesítette, kitűnő iskolákba járatta őket. A négy fiú közül Sebald volt a legidősebb, aki a morvaországi Iglauból 1589. márc. 12-én olyan ékes magyarsággal megírt levélben kért a soproni tanácsból ösztöndíjat további tanulásához, hogy az eredményről biztos lehetett (Házi: Jókai emlékkönyv 178—180.). Mihelyt végzett iskoláival, Kassa városa szívesen megfogadta városi jegyzőjének (Lad. LVIII. fasc. 2. nr. 19/9.). Itt fiatalon meghalt, mert mikor a három életben lévő testvére 1609. szept. 14-én II. Mátyás királytól nemesi címerlevelet kapott, ez adománylevelében Sebald neve már nem fordul elő; ha ekkor életben lett volna, akkor a testvérek az ő nevét is belefoglaltatták volna (Sopron megyei levéltár, Acta deputationalia V. 216.).

Jóformán semmit sem tudunk a második fiúról, Jánosról, bár 1620-ból ismerünk tőle egy levelet (Lad. VI et F. fasc. 6. nr. 301.); azután teljesen nyoma vész. Annál többet szerepel a másik két fiú: II. Erhard és I. Farkas, noha egyikkel sem találkozunk a polgárkönyvekben, ami azt mutatja, hogy ezekben az időkben nem valami pontosan vezették az azokat.

II. Erhardról tudjuk, hogy 1600-ban Tübingában tanult, ahol évi 20 tallér ösztöndíjat élvezett a várostól (Tjvk. 247.). Orvosnak készült, mert egy 1608-ból származó iratban „*medicinae studiosus*”-nak mondják (NRA. fasc. 16. nr. 15.), azonban nincs adatunk arra nézve, hogy e tanulmányait befejezte volna, ellenben tudjuk róla, hogy Haubenreich György városjegyző halála után, 1610-ben ő lett a város jegyzője, és mert a tanácsjegyzőkönyvek vezetése az ő kötelessége volt, néhány életrajzi adatot ezek számunkra megőriztek. Így 1615. dec. 18-tól 1616. jan. 29-ig bezárólag „*an der ungerischen krankheit hefftig darnider gelegen*”, azaz tifuszban feküdt, ezért mások írták helyette a tanácsjegyzőkönyvet (Tjvk. 47.). Az 1618. márc. 19—máj. 28-a

közi időben Lackner Kristóf polgármesterrel együtt a pozsonyi országgyűlésen vett részt, miért Feurer János és Jäger János tanácsosok vezették a tanácsjegyzőkönyvet (Tjvk. 38.), 1619. márc. 8-tól ápr. 7-ig bezárólag ismét betegágyban feküdt és ezért a tanácsüléseken nem vehetett részt; 1620. dec. 9-én Török (Türck) Ábrahám polgárral szemben volt súlyos becsületsértési ügye, mely miatt mindkettőt széksértésben marasztalták el (Tjvk. 60—61, 67.). Erre az időre esik, hogy Bethlen Gábor kinevezte a soproni harmincadhivatalnál ellenőrnek (Győri történelmi és régészeti füzetek II, 82.).

Az 1623. évi tisztújításkor megválasztották belső tanácsosnak, és ettől kezdve 67 éves korában, 1649-ben bekövetkezett haláláig (Payr krónika 37.) testvérével, Farkassal együtt Lackner Kristóf polgármester mellett ők voltak Sopron legjelentősebb polgárai. Felváltva viselték a polgármesteri és a városbírói tisztséget, vagyis Sopron sorsának alakulásáért elsősorban ők voltak felelősek. Noha II. Erhard háromszor nősült, fiút nem hagyott maga után.

Első neje Apollónia, Lauser Lukács lánya, kitől Borbála nevű lánya született; ennek 1. férje, Koller János Kristóf, 2. férje, Dobner Jakab (1651. évi tjvk. 3—6.). Második neje Widtmayr Katalin, aki után gyermek nem maradt; 1634. febr. 24-én végrendekezett (Lad. A. fasc. 1. nr. 18.). Harmadik neje Dürnberger Zsuzsanna, Starcingi Starczer Mihály özvegye, kivel 1639. máj. 20-a után lépett házasságra: a városi tanácsot ekkor hívta meg az esküvőjére (Tjvk. 114.). A városi tanács ez alkalommal nagyon értékes nászajándékkal kedveskedett polgármesterének, amennyiben 2 márka 8 lot 1 quint súlyú, kívül-belül aranyozott ezüst „crederenc pöcher”-t ajándékozott neki, amelyért 69 font 3 solidus dénárt fizetett (Számadaskönyv 119/a.). Ettől a nejétől az ev. anyakönyvek az alábbi születéseket tartalmazzák:

1. 1640. febr. 23-án Erhard keresztelve (42.)
2. 1641. ápr. 11-én Zsuzsanna keresztelve (65.)
3. 1642. júl. 1-én Margit keresztelve (145.)
4. 1644. márc. 3-án Julianna keresztelve (52.)

E gyermekek közül egyedül Margit további sorsát ismerjük, akit 1658. jan. 29-én Zuanna Péter Menyhért polgármester és néhai Sator (helyesen: Sertori) Orsolya fia, Pál Jakab Menyhért vett feleségül (Ev. 4.).

II. Erhard özvegyét 1660. szept. 20-án vezette oltárhoz Stainer János belső tanácsos (Ev. házassági anyak. 53.).

I. Farkas már 1601. júl. 31-én polgárnak van említve egy végrendeletben (Lad. K. fasc. 2. nr. 66.). Mielőtt az 1611. évi tisztújításkor megválasztották volna belső tanácsosnak, már városkapitány volt (1610. évi tjvk. 5.). Haláláig, azaz 1633. ápr. 12-ig (Payr krónika 25.) több éven át viselte a városbírói és a polgármesteri tisztséget. Az 1625. évi soproni országgyűlésen mint polgármester olyan érdemeket szerzett, hogy városától ezüst serleget kapott ajándékba 1626. febr. 9-én (Tjvk. 36.).

Első nejétől, kit névleg nem ismerünk, született gyermekei: 1. Vilmos jogi doktor; 2. János; 3. Magdolna.

Második nejének, néhai Kern Osvát harmincados lányának, Margitnak kezét 1616. aug. 1-én kérte meg a tanácstól (Tjvk. 140, 156.). E házasságból eredő gyermekei: 4. Farkas; 5. Sebald; 6. Borbála; 7. Margit. Az 1634. évi hagyatéki tárgyalás alkalmával ezek a gyermekek szerepelnek örökösökként (1631. évi bírói jvk. 171—181., 184—188 folió).

Az ev. születési anyakönyvek — sajnos — csak 1624. ápr. 7-ével kezdődnek, ezért innét csupán az alábbi születéseket lehetett kijegyezni:

1. 1626. márc. 22-én keresztelve Mária (51.)
2. 1627. aug. 7-én keresztelve Sebald (137.)
3. 1629. okt. 7-én keresztelve Erzsébet (150.)
4. 1631. aug. 20-án keresztelve Margit (124.)

Özvegye, Kern Margit férje halála után férjhez ment Wagner Balázshoz (l. ott!).

I. Farkasnak mind a négy fiával találkozunk a későbbi írásokban, de fiágon csak Vilmosnak maradtak leszármazói, ezért — bár a legidősebb volt — vele legutoljára foglalkozunk.

I. Farkas fia: *János* 1636. febr. 11-én tesz polgáresküt. 1634. febr. 17-én kéri meg a tanácstól Tröppel Orsolya kezét (Tjvk. 43.), sűrgeti az esküvőjét (Tjvk. 111.).

E házaspár gyermekei:

1. 1635. júl. 6-án keresztelve Margit (Ev. 125.)
2. 1636. szept. 19-én keresztelve Mária (Ev. 187.)
3. 1639. dec. 13-án keresztelve Zsuzsanna (Ev. 221.)
4. 1642. okt. 22-én keresztelve János (Ev. 215.)

Amikor Orsolya 1646. jan. 4-én végrendeletkezett, Mária már nem élt, mert róla a végrendeletben nincs említés (Lad. A. fasc. 2. nr. 31.).

János tagja volt a külső tanácsnak, sőt 1646-ban „vormund” és „stadt-leutnant” is. 1647. jan. 30-án egy polgárfelvétnél még kezeskedett, többé nem történik róla említés. Fia, János nem érte el a felnőtt kort.

I. Farkas fia, *II. Farkas* neve nincs benne a polgárkönyvben, pedig kétségtől polgár volt. 1647. febr. 26-án kötött házasságot Erzsébettel, néhai Nagy János nemes, belső tanácsos és városkamarás, valamint néhai Katalin lányával (Ev. 34.). A városi tanács erre az esküvőre ezüst serleget adott nászajándékkul 19 lat súlyban és 20 császári forint 54 krajcár értékben (Számadáskönyv 153/a.). Arról, hogy e házasságból gyermek született volna, nincs tudomásunk. Az özvegyet 1656. máj. 30-án Richthausen János Henrik császári hadnagy vette nőül (Ev. 57.).

I. Farkas fia *Sebald* 1644. okt. 8.—1646. szept. 8. között 23 hónapig Boroszlóban járt iskolába, ami a családnak 1527 császári forint 6 krajcárjába került. Ezt a tekintélyes összeget természetesen beszámították örökségébe, amikor évekkel később, 1669-ben minden egyéb tartozásának rendezésére került sor (Tjvk. 114—5, 246—8, 376.; 1673. évi tjvk. 388—390.). 1660. jan. 13-án tartotta esküvőjét Anna Zsuzsannával, Masko György Lajos soproni polgár és bécsi kereskedő, valamint Göbl Potenciána lányával (Ev. 8.). A városi tanács, amely erre a lakodalomra hivatalos volt, az ifjú házaspárt aranyozott ezüst tállal lepte meg, amely 8 lat 3 quint súlyú volt, és amelyet 13 font 5 solidus 11 $\frac{1}{4}$ dénárért vettek (Számadáskönyv 99/b.). A lakodalmi ünnepséget kellemetlenül zavarta meg az egyik vendégnek, Zuanna Márk Menvhértnek illetlen viselkedése, aki borgőzös állapotában Kramer Mátyás nejét, Zsuzsanna asszonyt megsértette becsületében. Ezzel a kínos feltűnést keltő esettel kénytelen volt a tanács is foglalkozni (Tjvk. 217.).

Sebald 1662. jún. 7-én tette le a polgáresküt, később bekerült a külső tanácsba is (1676. évi tjvk. 113.), de anyagilag nem jól állhatott, mert 1675-ben belvárosi házáat felkínálta a tanácsnak megvételre (Tjvk. 177.). Ez a ház az 1687. évi összeíráskor a 98. sorszám alatt szerepel (Lad. XLIII et SS. nr. 16.).

Ambár felesége 8 gyermeket hozott a világra, mégis fiutóda nem maradt. Az ev. anyakönyvek e születéseket így tartalmazzák:

1. 1660. nov. 19-én keresztelve Mária Borbála (189.)
2. 1662. szept. 1-én keresztelve Anna Margit (111.)
3. 1664. márc. 5-én keresztelve Sebald (48.)
4. 1666. márc. 6-án keresztelve Farkas (38.)
5. 1667. aug. 8-án keresztelve Farkas Frigyes (75.)
6. 1669. szept. 21-én keresztelve Zsuzsanna (162.)
7. 1671. nov. 5-én keresztelve János Vilmos (198.)
8. 1674. okt. 15-én keresztelve Mária Zsuzsanna (153.)

Sebaldot 1684. ápr. 29-én temették el (Ev. halotti).

I. Farkas legidősebb fia, *Vilmos*, a második polgár Sopronban, aki a jogi doktori címet megszerezte (az első tudvalevőleg Lackner Kristóf volt). Érdekes, hogy az ő nevét is hiába keressük a polgárkönyvben. 1627. júl. 14-én megkérte néhai Hornig Boldizsár belső tanácsos lánya, Judit kezét, akinek Lackner Kristóf volt a nevelőatyja (Tjvk. 195, 209.).

E házasságból az alábbi gyermekek születtek:

1. 1628. okt. 16-án keresztelve Farkas (Ev. 192.)
2. 1631. jan. 3-án keresztelve Vilmos (Ev. 5.)
3. 1633. jún. 17-én keresztelve Judit (Ev. 107.)
4. 1635. febr. 10-én keresztelve Judit (Ev. 33.)
5. 1636. okt. 31-én keresztelve Erhard (Ev. 235.)
6. 1638. febr. 17-én keresztelve Borbála (Ev. 37.)
7. 1639. júl. 30-án keresztelve Jakab (Ev. 132.)

Vilmos édesatyja, I. Farkas halála után annak helyére került be a belső tanácsba 1633. ápr. 29-én (Tjvk. 119.). A tanács tagja maradt 55 éves korában, 1657. ápr. 15-én bekövetkezett haláláig (Napló III. 33/b.). Ez idő alatt többször viselte a polgármesteri tisztséget, azonkívül 1641. máj. 6-án a lelépő Stockinger Gábor belső tanácsos helyébe, aki 6 éven át volt a Szent Mihály templom templomatyja, a városi tanács öt választotta meg (Tjvk. 199.), egy héttel később, máj. 13-án pedig hozzájárult ahhoz, hogy évi 10 forint tiszteletdíjért egy „adjunct”-ot tarthasson maga mellett (Uo. 217.).

Az Artner család Vilmos fián, *III. Farkason* keresztül folytatódott, aki Königsbergben tanult 1648-ban és ott adósságot csinált (Tjvk. 64—5, 159.). Tanulásából hazatérve szülővárosába, 1654-ben azt ígérte, hogy negyedéven belül leteszi a polgáresküt (Tjvk. 115.), ere azonban csak 1661. jan. 24-én került sor. Még 1652. márc. 31-én esküdt meg Natl Katalinnal, Gabriel Tamás ruszti lakos özvegyével (Ev. 37.), amire természetesen a soproni tanács is hivatalos volt (Tjvk. 92.). Az e házasságból született gyermekek közül csak kettőnek bejegyzését találtam meg a soproni ev. születési anyakönyvben, noha bizonyos, hogy több gyermek is volt, de azokat nem Sopronban keresztelték.

1. 1658. dec. 16-án keresztelve Mária Rozina (215.)
2. 1660. nov. 1-én keresztelve Farkas (172.)

III. Farkas amellett, hogy soproni polgárjogát fenntartotta mint szolgabíró, élénken részt vett a megye életében is. Ez az elfoglaltsága magyarázza meg azt a körülményt, hogy Soprontól gyakran távol tartózkodott, felesége révén pedig ruszti kapcsolatai voltak, ahol szintén házat vitt, és így a többi gyermeke itt születhetett. Nem volt hosszú életű, mert özvegyét 1669. máj. 14-én Stainer Ábrahám vette nőül (l. ott!).

III. Farkas három fiával, Vilmostal, Lipóttal és Farkassal az Artner család három ágra oszlott, melyekkel külön-külön kell foglalkoznunk.

II. Vilmos 1683. febr. 22-én tartotta esküvőjét Anna Rozinával, néhai Braun Miklós Henrik és néhai Steiner Mária Ágnes lányával (Ev. 30.). Mint Sopron város magyar jegyzője tette le a polgáresküt 1687. ápr. 22-én. Háza a belvárosban ebben az évben az 52. sorszám alatt volt (Lad. XLIII et SS. nr. 16.). 1695-ben a belső tanács tagja lett és maradt haláláig. 1721. jan. 19-én temették el (Ev. halotti). Időközben volt városbíró és polgármester is, emellett kir. familiáris és Sopron megyei esküdt. Vele az Artner család ismét régi fényében ragyogott. 1696 végén a kormány megbízásából Kersnerits Mihály (l. ott!) városbíróval együtt Körmöcbányát írja össze.

Nejétől 8 gyermeke született:

1. 1684. ápr. 13-án keresztelve Anna Zsuzsanna (Ev. 52.)
2. 1686. júl. 23-án keresztelve János Vilmos (Ev. 68.)
3. 1689. jún. 10-én keresztelve János Vilmos (Ev. 86.)
4. 1691. okt. 7-én keresztelve György Lipót (Ev. 116.)
5. 1693. ápr. 8-án keresztelve Farkas (Ev. 54.)
6. 1695. okt. 4-én keresztelve Mária Katalin (Ev. 133.)
7. 1698. jún. 27-én keresztelve György Egyed (Ev. 77.)
8. 1701. febr. 10-én keresztelve Krisztina Rozina (Ev. 10.)

II. Vilmosnak fentebb felsorolt fiai közül egyedül *János Vilmos* névvel találkoznak a polgárkönyvben: mint ügyvéd 1720. márc. 6-án íratta be nevét a polgárok közé. A következő évben már „vormund”-nak választották meg a tisztújításkor, 1725-

ben belső tanácsos lesz, e tisztsége mellett városkamarás is volt, amikor 1733. szept. 20-án eltemették (Ev. 14.). Kétszer nősült. Első nejét, Anna Zsófiát, néhai Gruber Ádám soproni ev. lelkész és Moser Anna Zsuzsanna lányát, 1713. febr. 27-én vette el (Ev. 23.), majd ennek korai halála után 1716. jan. 16-án Eleonóra Zsófiával, néhai báró Neringer Farkas Ádám és Samnicz Katalin Erzsébet bárónő lányával esküdött meg (Ev. 4.), kitől az alábbi gyermekei születtek:

1. 1717. ápr. 1-én keresztelve Zsuzsanna Eleonóra (Ev. 37.)
2. 1719. máj. 24-én keresztelve Rudolf Vilmos (Ev. 46.)
3. 1721. nov. 23-án keresztelve Zsigmond Lajos (Ev. 145.)
4. 1724. jan. 11-én keresztelve Mária Anna Terézia (Ev. 3.)
5. 1726. febr. 28-án keresztelve Krisztina Rozina (Ev. 34.)

III. Farkas második fia, I. Lipót 1687. okt. 22-én tett polgáresküt. Háza a belvárosban ebben az évben a 21. sorszám alatt volt (Lad. XLIII et SS. nr. 16.). Beválasztották a külső tanácsba, és mint ilyen az 1691—1698. évek között viselte a „vormund” tisztségét is. 1718. okt. 23-án temették el (Ev. halotti). Vilmos testvérével egy napon, azaz 1683. febr. 22-én tartotta esküvőjét Anna Erzsébettel, néhai Volckardt Lőrinc bécsi kereskedő és néhai Steiner Mária Ágnes lányával (Ev. 31.), kitől származó gyermekei a következők:

1. 1683. dec. 23-án keresztelve Mária Katalin (Ev. 244.)
2. 1685. máj. 31-én keresztelve Anna Krisztina (Ev. 61.)
3. 1688. jan. 9-én keresztelve Lipót Vilmos (Ev. 8.)
4. 1691. aug. 12-én keresztelve Lipót (Ev. 83.)
5. 1693. nov. 22-én keresztelve Egyed (Ev. 148.)

E gyermekek közül II. Lipót az ügyvédi pályát választotta és szülővárosában telepedett meg, ahol 1720. szept. 23-án tette le a polgáresküt. Kezdetben a külső tanács tagja és mint ilyen 1729—1733. közti években a „vormund” tisztségét is ellátta, 1739-ben került a belső tanácsba és maradt annak tagja élete végéig. Utoljára az 1774. évi tisztújítás alkalmával találkozunk nevével. Időközben többször volt városbíró és polgármester, egyszóval méltónak bizonyult az Artner család nemes hagyományaihoz.

Nem tudjuk, hogy feleségével, Ertl Mária Klárával mikor kötött házasságot, gyermekeire nézve pedig az ev. születési anyakönyvek a következőket tartalmazzák:

1. 1720. okt. 4-én keresztelve Eleonóra Klára (119.)
2. 1722. máj. 20-án keresztelve Zsuzsanna Erzsébet (60.)
3. 1724. okt. 12-én keresztelve Mária Anna Terézia (141.)
4. 1726. jan. 17-én keresztelve Krisztina Zsófia (11.)

III. Farkas utolsó és harmadik fiának, IV. Farkasnak nevét hiába keressük a polgárkönyvben, pedig később polgárnak van említve ő is. Aránylag keveset tudunk róla. 1692. jan. 18-án mint kir. familiaris tartotta esküvőjét Anna Máriával, Pamer György polgár és néhai Schwartz Anna Zsuzsanna lányával (Ev. 21.). Csak két gyermekének születéséről van tudomásunk, pedig több is volt:

1. 1693. jan. 13-án keresztelve György Vilmos (Ev. 16.)
2. 1698. okt. 1-én keresztelve Mária Zsuzsanna (Ev. 117.)

Özvegye 1707-ben férjhez megy Reintaller János Menyhérthez (I. ott!).

E házaspárnak volt gyermeke az az V. Farkas is, aki a családi hagyományokhoz híven szintén az ügyvédi pályát választotta, és aki 1730. dec. 9-én lépett a polgárok sorába. Bekerült csakhamar a külső tanácsba, az 1737—1740. közti években emellett „vormund” is, 1742-től kezdve pedig a belső tanács tagja. Mint városbíró temették el 1763. ápr. 23-án (Ev. 78.). 1730. szept. 5-én házasodott össze Serpilius Sámuel soproni ev. lelkész és Weissbeck Zsuzsanna Katalin lányával, Éva Zsuzsannával, akitől 11 gyermeke született:

1. 1731. jún. 6-án keresztelve Sámuel Vilmos (Ev. 72.)
2. 1733. aug. 12-én keresztelve János Erhard (Ev. 112.)
3. 1735. nov. 26-án keresztelve Mária Eleonóra Katalin (Ev. 146.)
4. 1739. márc. 16-án keresztelve Kristóf Erhard (Ev. 30.)
5. 1740. aug. 17-én keresztelve Zsuzsanna Sarlotta (Ev. 77.)
6. 1742. júl. 11-én keresztelve Marianna (Ev. 71.)
7. 1744. febr. 17-én keresztelve Farkas Károly (Ev. 22.)
8. 1745. febr. 24-én keresztelve Károly Farkas (Ev. 34.)
9. 1747. jún. 29-én keresztelve Sámuel Konrád (Ev. 85.)
10. 1749. aug. 19-én keresztelve János Lipót (Ev. 101.)
11. 1755. márc. 29-én keresztelve Henrik Vilmos (Ev. 55.)

Özvegyét 57 éves korában 1765. okt. 8-án temették el (Ev. 100.).

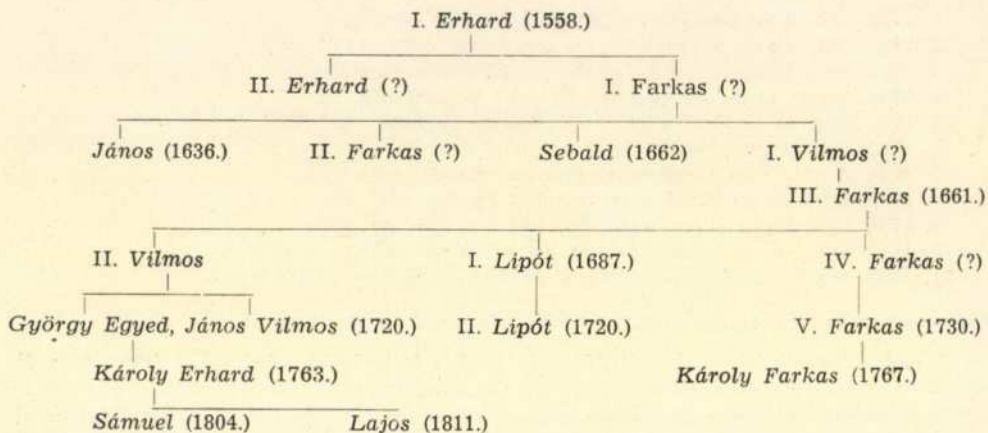
E sok gyermek közül egyedül *Károly Farkas* tette le a polgáresküt (1767. dec. 9), kinek meg kellett elégednie az 1783. évi tisztújításkor elért „vormund-adjunct” egyszerű állásával (Schilson jkv. 572.). 1771. szept. 3-án esküdött meg Mária Rozinával, Plöchel György Sámuel polgár és kereskedő, valamint Anna Eleonóra lányával (Ev. 38.).

III. Farkas fia II. Vilmos gyermekei közül György Egyed Rusztra nősült, ahol Wohlmuth Terézia Zsuzsanna volt a felesége. Ettől született *Károly Erhard* nevű fia, aki ügyvéd lett, és aki 1762. okt. 5-én megesküdtött Mária Zsuzsannával, néhai Trogmayer György Ádám soproni polgár és mészáros, valamint néhai Mária Erzsébet lányával, a következő év márc. 4-én pedig felvétette magát a polgárok közé. Eleinte ő is a külső tanácsban kapott helyet, majd ügyvédi hivatásának megfelelően „vormund” lett az 1769—1770. években. E tisztég, miként e család oly sok tagjánál látuk, lépcső volt csupán ahhoz, hogy a legközelebbi alkalommal bekerüljenek a belső tanácsba. Így volt ez most is, mert 1771-ben belső tanácsosnak választották meg. Olyan általános bizalomnak örvendett, hogy jóformán alig írtak Sopronban végrendeletet, amelyhez ne hívták volna meg tanúnak. Ameddig feldolgoztam e végrendeleteket, és kb. az 1790-es évekkel fejeztem azt be, feljegyzéseim szerint 222 végrendeletnél szerepel tanúként. Kétségkívül, ha nagyon törekedett volna, könnyen lehetett volna akár városbíró, akár polgármester, de — úgy látszik — nem kívánta az első helyet. Mégis az 1795. júl. 25—nov. 20-a közti időben mint helyettes polgármester állt a város élén, míg Bezzegh János személyében a város közgyűlése új polgármesterről nem gondoskodott.

Károly Erhardnak két fia tette le a polgáresküt. Mindkét fiú ügyvéd lett, és méltón képviselték az Artner családot. *Sámuel* 1804. jan. 5-én iratkozott be a polgárkönyvbe. 1805. szept. 26-án tagja lett a külső tanácsnak (Tjkv. 584.), az 1808. aug. 17-i tisztújításkor szószóló, azaz „vormund”, latinul tribunus lesz (Tjkv. 354.), mely tisztégében az 1812. aug. 13-i restauráció megerősítette (Tjkv. 280.). Ezt követően rövidesen bekerül a belső tanácsba, 1826-ban pedig rövid ideig helyettes polgármesterként működött. Erdemes róla tudni, hogy 1809-ben, amikor Napóleon francia csapatai szállották meg Sopront, ő volt a soproni polgárórség parancsnoka (Fiedler krónika 21.).

Károly Erhard másik fia, *Lajos*, kinek neve 1811. márc. 6-án került a polgárkönyvbe, az 1812. aug. 13-i tisztújításkor már ő is a külső tanács tagja lesz (Tjkv. 278.). Ez állásáról 1831-ben lemondott (Tjkv. 7.), de mint városi alügyész, majd mint főügyész a város ügyeinek irányításából kivette részét, az 1848. máj. 24-én lezajlott tisztújításkor pedig 939 szavazattal belső tanácsos lett (Tjkv. 252.). Mivel Martiny Frigyes városbírónak a szabadságharc ideje alatti működése miatt le kellett mondania, 1849. jan. 2. — 1850. febr. 20. közti idő alatt helyettes városbíróként szerepelt.

3. Az elmondottak szerint az Artner családnak 18 tagja foglalt helyet a városi polgárok sorában, és 300 éven át Sopron közéletében mindig vezető szerepet töltöttek be. Könnyebb áttekintés céljából családfájukat, melynek összeállításában csupán a polgárokra voltunk tekintettel, az alábbiakban adjuk:

Ez a családfa 8 nemzedéket foglal magában. Az anyakönyvi bejegyzésekből és egyéb írásokból e család 45 férfitagjáról emlékeztünk meg. Ezekből csupán 18 jutott el a polgárjog megszerzéséig, a legtöbbje bizonyára még csecsemő korában meghalt, mert a még nagyon fejletlen egészségügyi állapotok miatt a csecsemőhalandóság igen magas volt.

A zárójelben közölt évszámok azt az évet jelzik, amelyben polgáresküre került sor.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Zakar János:

Sopron vármegye térképe egy 1802—1811 között készült magyar atlaszban

Az Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtárának egyik értékes darabja a *Görög Demeter*-féle 1802—1811 között készült *Magyar Átlás*, illetve annak 1817-i második javított és bővített kiadása. Az *Átlás* 15. számú térképlapja Sopron vármegyét ábrázolja.

Görög Demeter (1760—1833), az *Átlás* értelmi szerzője és kiadásának fáradhatatlan szorgalmazója — mint előkelő mágnásfiúk nevelője — olyan hírré tett szert, hogy Ferenc király reá bízta előbb József, majd Ferenc Károly főherceg nevelését. Irodalmunkban mint újságszerkesztő és mecénás szerzett magának jó nevet. Térképkészítés céljából beutazta az ország tizenöt vármegyéjét és ügyes rajzoló lévén maga is térképvázlatokat készített. A munkát később rendszeren fizetett mérnökök segítségével folytatta és kiegészítette. Erdemeiért az Akadémia 1831-ben tiszteletbeli tagjává választotta. E munkája során nagy segítségére volt Kerekes Sámuel (? — 1800), a bécsi Teréziánium magyar nyelvtanára.¹

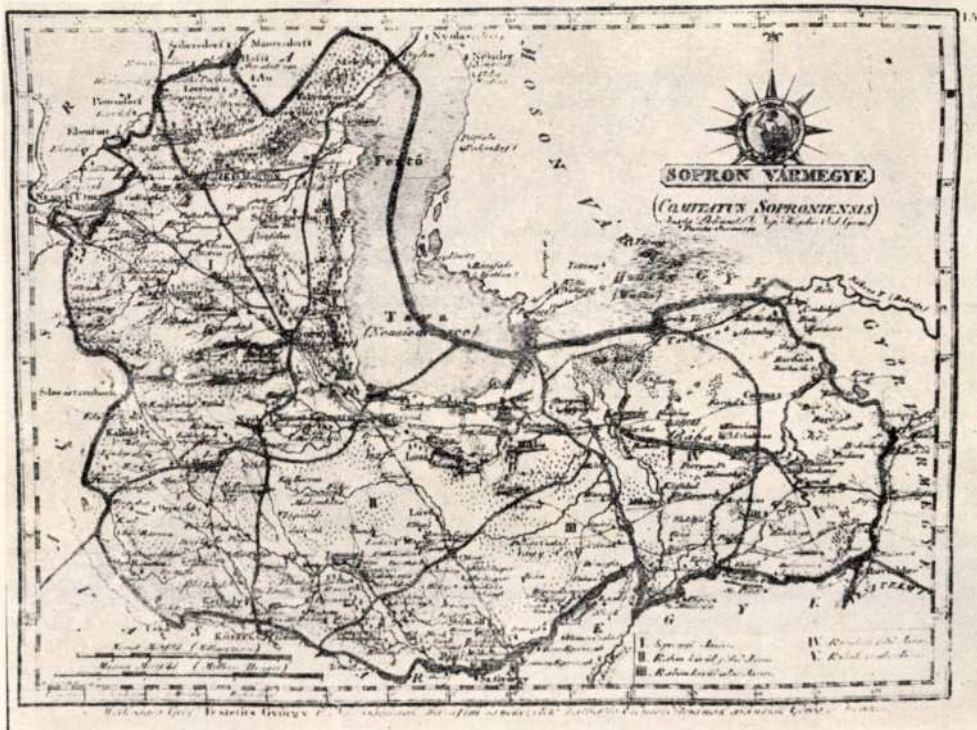
Az atlasz a jelmagyarázat után a korabeli Magyarország átnézeti térképét hozza, utána pedig sorban 52 vármegyét és a hét katonai határőrvidék térképét. Az erdélyi vármegyék nem szerepelnek benne, mert Erdély akkor nem tartozott Magyarországhoz; a Habsburg uralom külön koronatarományként kezelte.

¹ Vö. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*, III. kötet, Bp., 1894, 1394, 1391—1393. hasáb.

Most nézzük közelebbről az itt bemutatott térképet! Hegedüs Nepomuki János földmérőmérnök készítette — a keleti hosszúságot a Budán átmenő délkörtől számítva —, Votésky M. végezte az arányos kisebbítést, rézbe pedig Benedicti H. metszette.

A vármegyéi térképeit — őt kivételével — azoknak a pártoló főuraknak ajánlja, akik anyagilag támogatták a mű megjelenését. Sopron vármegye térképénél ezt az ajánlást olvassuk: „Méltóságos Gróf Festetics György Ő Nagyságának, hazafiúi igyekezetek hathatós előmozdítójának ajánlják Görög és Kerekes”. Ugyanaz a Festetics gróf ez, aki a Georgikont alapította és a Helikon-ünnepeket szervezte.

A térképen a lépték kétféleképpen van megadva: német „mértföldben” (Milliare Germ.) és magyar „mértföldben” (Milliare Hungar.). A vastag pergamenpapíron készült rézmetszetű térképek gondos munkára vallanak. A megye területe az időben öt

járársra volt felosztva: I. Sopronyi Járás; II. Rábán kívül felső Járás; III. Rábán kívül alsó Járás; IV. Rábaközi felső Járás; V. Rábaközi alsó Járás. A térkép részletei alig térnek el a ma ismert ábrázolástól, csupán a Fertő és a Hanság foglalt el annak idején nagyobb területet és az erdősültség volt nagyobb. Sopron és Fraknó környékén nagy kiterjedésű gesztenyeerdőket tüntet fel a térkép, Kapuvártól északra pedig „Egér-erdőt” (Éger-erdő). Kismartontól északra nagy kiterjedésű, parcellákra osztott vadaskert látható. Szőlőket nagyjából azokon a helyeken láthatunk, mint ma: Ruszt, Fertőrákos, Sopron, Széleskút, Balf, Kópháza stb. környékén. Az Ikvát a Rábával összekötő csatorna is szerepel rajta, Balf neve mellett pedig ott látható a fürdők egyezményes jele, a dézsa, ami mutatja, hogy ez a fürdő akkor is hírnévnek örvendett. A brennbergi köszénfejtést is jelzi a „Köszén” felírás, két keresztbe fektetett kalapáccsal. Sopron megye északi beszögellésében, a már Ausztriához tartozó Mannersdorf község határánál oda van írva: „Per alatt van”.

A térkép hely-, hegy- és vízneveket tüntet fel. Ebben ugyan nem következetes, mégis tanulsággal szolgál a helytörténet kutatója számára. Még nem szerepelnek rajta a XIX. századra jellemző hivatalos magyarítások (pl. *Agendorf: Ágfalva*)²; de a térkép kétnyelvűsége ellenére nemegyszer hiányzanak a már élő magyar (pl. *Zemenye: Czemendorf*) vagy német (pl. *Wolfs: Balf*) nevek, sőt a két nyelv keveredik is (pl. *Kis Höfflein: Kishöflány, Klein-Höflein*).

Az atlasz különben nem szerepel az „Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes” VIII/1. kötetében (Karten und Pläne. Eisenstadt 1970).

Lóránt Ödön:

Kilátók Sopronban

Az első magyar nyelvű feljegyzés egy szép soproni kilátóhelyről az 1839. évi Regélő 102. számában az „Ország és Népismertetés” című állandó rovatban jelent meg. Ebben a szerző a Bánfalva felett épült Karmelita kolostor mellett nyíló kilátásról ír. Elragadtatva kiált fel: „Milly dicsó, milly felséges hely! Itt szeretnék élni!” Elmondja, hogy a helyet hegykoszorú övezi, hosszú lépcső vezet le a faluba az „ó-kerítéssel” körülvett kis templomhoz (középkori Mária Magdolna kápolna). Beszámolója végén felkiált: „Isten engedj itt kimulnom”. A kolostor környékén nem volt épített kilátó, csupán a természet adta kilátásban lehetett gyönyörködni. Érthető és természetes is, hogy a sétálást, a természetjárást először azok a polgárok űzték, akik élethivatásuk, foglalkozásuk következtében helyhez voltak kötve, és ezért igényelték a mozgást, a jó levegőt. Ok tudták élvezni a lombosodó fákat, a virágos ligeteket, a repkedő pillangókat, a természet ezerféle gyönyörködtető megnyilvánulását.

Ilyen volt Braun Nándor szappanfőző mester is. Maga taposta ki a róla elnevezett Nándor-magaslatra vezető sétatut, majd kivágatta saját költségén az útba eső fákat és padot állíttatott a kedvelt pihenőhelyen. Épített kilátótorony nem volt. A közkedvelt turista és dalos emlékére barátai és tisztelői a halálát követő évben, 1878-ban a Liederkranz (Dalfűzér) dalos egyesület segítségével emlékoszlopot állítottak azon a helyen. A „Sopron” nevű társadalmi, közgazdasági, szépirodalmi és vegyes tartalmú hetilap 1878. május 30-i számában felháborodva írt az ünnepegről, mondván: „sajnálattal kell tudatnom, hogy az egész ünnepegnek semmi magyar színezete nem volt. Egy magyar dalt nem énekeltek, sőt az emlékkövön pusztán és csupán németül volt felírva a megemlékezés. Nem emlékeztek a felirat arra sem, hogy a vidék Magyarországon van és a németajku dicsőített férfit magyar honpolgár volt”. Az emlékoszlop 300 m magasságban áll erdő peremén, kis tisztáson, ahol ma 6 pad áll a pihenni vágyók rendelkezésére. Valószínűleg az újságcikk hatására az emlékoszlopot 1881-ben néhány méterrel áthelyezték, és a feliratot magyar nyelven is felvésték. A könnyű megközelítés és a szép kilátás teszi érthetővé, hogy az első gloriette is a közelben, a 270 m magas Alom-hegyen (Streuberg), egy kőfejtő felett 1886-ban létesült (1. kép). Innen szép kilátás nyílt Bánfalvára. Az erdőjárás, a természet szeretete és a dalolás kezdettől fogva együtt járt. Az első nagy nemzetközi dalos-találkozó 1863-ban, június 29-én volt Sopronban. A találkozó a Váris-hegy déli vonulatának 400 m magas pontján, elég meredek parton volt, ahol ma a találkozó emlékére emelt oszlop áll. A kilátás a fák takarásában eléggé korlátozott, de mintegy 20 m-rel lejjebb a páholynak nevezett, igen szép korláttal ellátott és védett meredek partról felséges a várost bemutató panoráma. Itt ma Altdörfer Viktor zongoraművész tiszteletére

² Vö. Mollay Károly: Helyneveink tipológiai vizsgálata. SSz. 1970, 352–359.

¹ A Soproni Városszépítő Egyesület Évkönyve 1869–1929. Sopron, 1929, 42.

emelt oszlop áll. A nagy dalos-találkozóról a Harmonia című lap 1863. július 1-én számolt be. A dalosok száma elérte az 590-et, húsz egyesület képviselőjében. Itt volt az akkor már európai hírnévnek örvendő Wiener Männer Gesangverein, a kiváló Herbeck vezetésével. Jelszó volt: „harmonia a dalban és az életben”. Az ünnepi beszédet Király József Pál igazgató tartotta és javaslatára az ünnepség helyét Daloskőnek nevezték el. Fontos dátum volt az 1886-os év, amikor Romwalter Károly nyomdász és turista kiadta Diem Gusztáv levéltáros Illusztrirter Führer durch Oedenburg und seine Umgebungen címen az első soproni képes útikalauzt. Ebben a szerző leírta a főbb ismert sétautakat és kilátótornyokat, azok építését célzó mozgalmakat és kez-

Gloriette az Alom-hegyen

deményezéseket. Ebből tudjuk meg, hogy Kugler Henrik 1876-ban a városi tanácsban felvetette a Vas-hegyen létesítendő gloriette gondolatát,² amely 1900-ban mint parapluie (ernyő) és 1909-ben mint gloriette készült el. A kilátó 367 m magasságban fával borított meredek sziklafal szélén áll, ahonnan csodás kilátás nyílik a Várhely, Karmelita templom, Bánfalva, Rozália-hegység, Schneeberg felé. A szép kilátóhelyen 3 pad kínál alkalmat a pihenésre. A gloriette már nem létezik, helyén egy kőbe ágyazott magassági jel van elhelyezve. Innen a hegygerincen keskeny ösvény vezet a szép erdőn át a Vas-hegy 399 m magaslatára. Egy kis féltetes menedékház nyújt hirtelen támadt eső ellen védelmet. Nagyon szép kilátás nyílik a tv-toronyra, a Károly-magaslatra, Balfi erdőre, a Fertő tóra és a városra. A Szépítő Egyesület 1888-ban javasolta

a város vezetőségnek, hogy a Várhely közelében lévő ciszternát tisztítsa ki víznyesés céljából. A ciszterna a javaslat értelmében mintegy 300 m távolságra van a kilátótól. Ez a hely megegyezik a mai Hármás-forrás helyével. A könyv érdekesen írja le a Várhelyen 1885-ben közadakozásból épült első kilátótornyot.³ Egy földbe ásott kunyhó belseje faoszlopokkal volt kitámasztva. Az oszlopok belülről deszkával ki voltak zsámozva. A kunyhó nyújtott védelmet zivatar ellen, amelyből 32 lépcső

A második kilátó a Várhelyen

vezetett a kb. 10–12 m magas toronyba. Az idő viszontagságainak kitéve torony 1896-ban már javításra szorult, de csak 1909-ben építették újjá⁴ (2. kép). A második kilátó sem volt hosszú életű, mert 1929-ben meg kellett építeni a ma is létező harmadik kilátótornyot. A kilátás gyönyörű, szép, körben minden égtáj felé. Az erdőben a fák tördelése, a padok megfaragása, a felesleges szemtelés akkor is szokás volt. Ez

³ Illustrirter Führer durch Oedenburg und seine Umgebungen. Oedenburg, 1886, 89.

⁴ Id. évkönyv 60, 67.

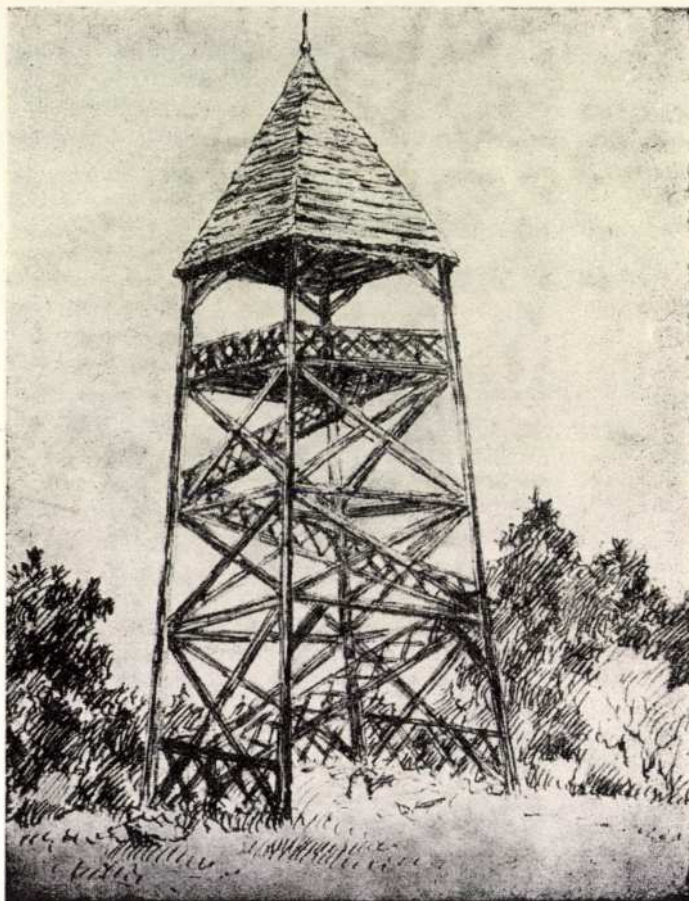
ellen emelte fel szavát 1888. április 22-i számában az Oedenburger Zeitung, és felkérte az erdészeket, a katonaságot, a járókelőket a rendbontók megfékezésére. A felhívást 1888. május 4-én követte egy újabb másfél hasábos cikk. Ez felkérte a közönséget önkéntes adakozásra a sétautak tisztogatása, padok létesítése, kilátók állítása érdekében. Megállapítja, hogy a soproni vegyes erdők, a hegyes-dombos vidék, a pompás levegő bármely üdülo'hellyel (Luftkurort) felveszi a versenyt. A felhívás

A második kilátó a Károly-magaslaton

eredményes volt, mert megindult a kilátók építése. A legkedvezőbb, a legkönnyebben megközelíthető hely a Váris-hegy volt. Ezért létesült 1876-ban ennek a vonulatnak 398 m magas pontján a Károly-magaslati kilátó. Nevét Romwalter Károly nyomdászról és turistáról kapta, aki saját költségén építtette meg a kilátót. Az időjárás viszonyosságainak kitett, fából készült torony oly gyorsan romlott, hogy dr. Printz Ferenc, a Városszépítő Egyesület elnöke, a város polgármesterhelyettese javaslatára 1896-ban pályázatot hirdetett új kilátó terveinek elkészítésére. A pályázatot Schiller János építész nyerte el. A feltételek szerint kőből épült volna egy romot ábrázoló menedéknáz, amelyből lépcsőn lehetett volna feljutni a kilátótoronyba. A torony felavatása

a király születése napjára volt tervezve. Elnevezése Királytorony lett volna. Az elgondolás nem valósulhatott meg, mert Sopron gazdasági életét alapjában megrázta az Építőbank bukása. A felajánlott összegek nem folytak be, és így az építkezés elmaradt. A kilátó helyreállítására azonban annyira sürgetett, hogy a Dunántúli Turista Egyesület és a Szépítő Egyesület közösen megépíttette 1902-ben ugyancsak fából (3.

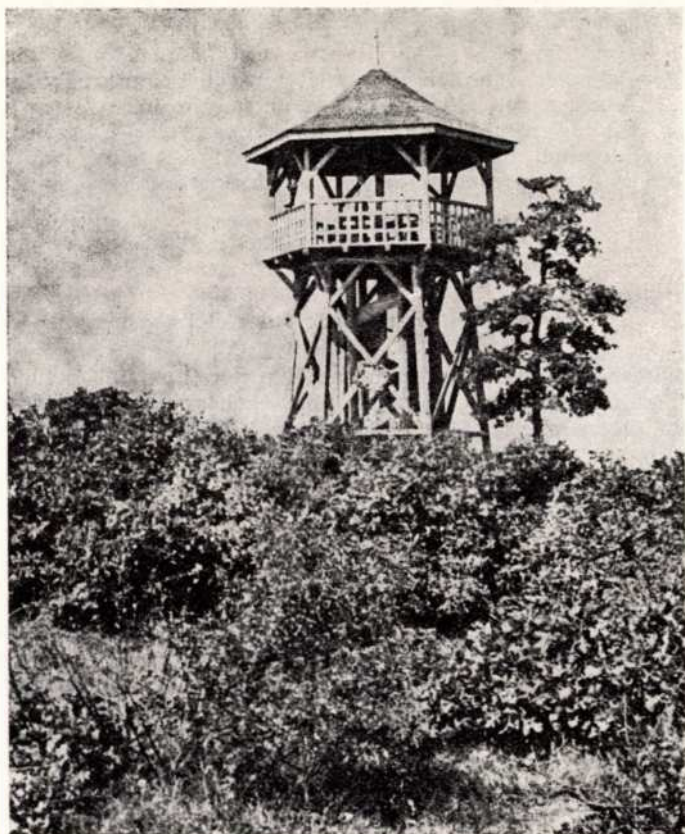

Gloriette a Sörház-dombon

kép) a Károly-kilátót.⁵ A terv azonban továbbra is napirenden maradt és az új pályázatot 1936-ban ötven pályázó közül Winkler Oszkár építésmérnök nyerte el. Az építkezés kivitelezője Füredi Oszkár építész volt. A torony alapkövét ünnepélyesen 1936. július 14-én helyezték el. A kilátó alsó része kőből, a három középső szint téglából és a felső csigalépcső vasból készült. A torony teljes magassága 20,6 m. Megkapóan szép a kilátás a városra, a Fertőre, az azt körülvevő dombokra, az ausztriai havasokra és a délre fekvő erdőkre. A Károly-magaslat ma a legkulturáltabb kilátó. Megfelelő gépkocsiút vezet fel, s menedékház és falatozó is rendelkezésre áll. A Sörház-

⁵ Id. évkönyv 70.

dombon (volt Tulipán-magaslat) 1900-ban létesült (4. kép) egy gloriette 298 m magasságban. A fák megnőttek, a kilátót 3—4 m-rel megemelték, de ez sem használt, mert a fák gyorsabban nőttek, mint a kilátó. A háborús idő alatt a kilátó összedőlt. Újra épült 1969—1970-ben. Magassága 16,5 m. A kilátás azonos a Károly-kilátóról láthatóval, de a fák miatt kissé takarva van. Igen könnyű a megközelítése és a kilátás a fák között elbűvölő. Az eddig felsorolt kilátók a város délnyugati erdeiben találhatóak. Voltak kilátóink a város északi területén is, a Fertőt környező dombokon. A Bécsi-dombon a víztartály közelében 264 m magasságban állott az 1904-ben emelt gloriette⁶,

Kilátó a Kecse-hegyen (1905—1938)

amely azonban a Fertő partján átvonult talajmozgás következtében 1938-ban összedőlt. A Szépítő Egyesület 1939-ben a ledőlt kilátó helyén Flandorffer Ignác emlékére létesítendő kilátó terveinek elkészítésére hirdetett pályázatot, amelyet Rosenstingel Antal építész nyert el. A terv szerint a kilátó betonból és vasból, mintegy 10 m magasra készült volna. Sajnos a háború kitörése megakadályozta a kilátó létesítését. Erőből a helyről gyönyörű kilátás nyílik a Fertőre, az osztrák Alpokra, a városra és a környező hegyekre. Ennek a helynek a közelében létesült 1968-ban a Hubertus étterem, amelynek teraszáról remek kilátásban gyönyörködhetünk. A Fertőrákos felett

fekvő 208 m magas Kecske-hegyen (5. kép) és a 213 m magas Tómalom-hegyen is volt egy-egy kilátó, amelyek az 1938. évi földrengés alkalmával összedőltek. A Bécsi-dombon, azon a helyen, ahol 1625-ben III. Ferdinánd király koronázása alkalmával elvégezte a négy kardvágást, 1915-ben emlékoszlopot emeltek. Az emlékművet körülvevő fák miatt a szép kilátás csak az emlékműtől néhány lépésre élvezhető. Sopron üdülőváros. Az Oedenburger Zeitung már 1888-ban felismerte a város ilyen jellegét és két alkalommal, április 22-én és május 4-én felhívta a város vezetőségét és polgárságát, kövessen el mindent az erdők szebbé, sétálásra alkalmasabbá tételére. Létesítsen padokat és hirtelen támadt zivatarok, záporok ellen menedékhelyek védjék az üdülést keresőket. Az akkor megindult építkezés eredményeként 1940 körül már 11 kilátótorny és gloriette állott a közönség rendelkezésére. Időszerű lenne, ha az újból működő Szépfűtő Egyesület — karöltve a városi hatóságokkal és társadalmi szervezetekkel — a Bécsi-dombon létesítene egy kilátótornyot. Pompás hely lenne a Hubertus étterem közelében, a volt Bécsi-dombi kilátó helyén, mert ki van építve a gépkocsiút, gyalog is könnyen megközelíthető, étterem és gyermekjátsszótér van mellette. Innét kilátás nyílik mind a Fertőre, mind pedig a várost délről övező erdősegre, az osztrák Alpokra és a város panorámájára. Kezdetnek sokat ígérő lenne.

Hiller István:

Egy soproni forradalmár tudós életrajzához

Geleji Sándornak, a tudós professzornak életútjáról, oktatói és tudományos tevékenységéről, szakírói munkásságáról, valamint a kohászati ipari kutatásokban betöltött kimagasló szerepéről az Akadémiai Kiadó 1971-ben könyvet jelentetett meg.¹ Geleji Sándor halála után e könyv szerzője írt róla a Soproni Szemlében megemlékezést.² Mindkét munka említi, hogy Geleji Sándor tagja volt a Galilei-körnek, és hogy 1919 márciusában a proletárállam szerveinek megbízásából jött Sopronba, szervezni az ifjúságot.

A Tanácsköztársaság előtt és alatt tanúsított bátor forradalmi magatartásáért a proletárdiktatúra megdöntése után Geleji Sándornak is a legsúlyosabb megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie. Apját, Geleji Frigyest, a város helyettes művelődésügyi biztosát a sopronkőhidai börtönbe vetették, kiszabadulása után hamarosan meghalt. A soproni evangélikus temetőben nyugszik. Két fivérének emigrálnia kellett, őt pedig anyjával együtt ki akarták lakoltatni a Templom utcai szolgálati lakásból.

A Tanácsköztársaság megdöntése után az ellenforradalmi rendszer szigorú utasításokat adott ki az egyetemeknek. Ezek értelmében minden egyetemi és főiskolai hallgatót igazoló bizottsági és fegyelmi eljárásnak kellett alávetni, akire a leghalványabb gyanú is esett, hogy valamilyen formában támogatta a proletárhatalmat. E méreteiben minden addigi elképzelést felülmúló eljárás sorozat, vádaskodás során kiderült, hogy a hallgatók nagy többsége akkoriban még nem ismerte a szocializmus eszméit, de a proletárdiktatúrával rokonszenvezett. Másrészt az is világossá vált, hogy a főiskola professzori kara — csaknem kivétel nélkül — a vád alá helyezett hallgatókat segíteni kívánta, és ez több esetben sikerült is. Az ellenforradalmi időszak megtorló intézkedéseinek részletes feltárása, a soproni főiskolai hallgatóság hosszú évekig tartó felelősségre vonásának feldolgozása még adóssága helytörténetírásunknak.

A kutatások azt bizonyítják, hogy Geleji Sándor már 1919-ben jóval többet tudott a szocialista eszmékről, mint évfolyamtársai. Mindazt, amit tett, tudatosan tette és az ellene megindult hivatalos vizsgálat során sem tagadta meg eszméit. A felkutatott levéltári anyag azt bizonyítja, hogy Geleji Sándor élete alakulását két embercsoport kétféle irányban igyekezett befolyásolni.

¹ Kiss Ervin: Geleji Sándor. Bp. 1971 (A Múlt Magyar Tudósai, Szerkeszti: Ortutay Gyula).
² Vö. Kiss Ervin: Dr. Dr. h. c. Geleji Sándor 1898–1967. SSz. 1968, 87.

Az egyik csoport azokból a hallgatókból állt, akik az ellenforradalmi hisztéria légkörében a szélsőjobboldalra sodródtak és árulói lettek egyetemi társaiknak. A másik csoport az érett felnőttekből állt, akik világosan látták, hogy Geleji Sándor rendkívüli tehetségű és képességű ember, akit nem szabad hagyni elkallódní. Ez utóbbi csoport tagjainak segítő tevékenységét mindenképpen pozitívan kell értékelnünk, még akkor is, ha azt hangoztatták; a polgári társadalomra kár háramlik, ha elvágják érvényesülését. Bár — mint a későbbiekben látni fogjuk — az ellenforradalmi rendszer sohasem felejtette el Gelejinek 1919-es tevékenységét, sőt éberén figyelte minden ténykedését, a professzori kar és a csoport más tagjainak jóindulatú segítsége nélkül a súlyos vádak alól sem nyert volna felmentést, tanulmányait semmi esetre sem folytathatta volna, sőt a bírósági eljárást sem kerülhette volna el. Az iratanyag tanulmányozása alapján azt a megállapítást kell tennünk, hogy Geleji érdekében mentőakció folyt. Az akcióban részt vett professzorok, segítő kész hallgatók és más személyek cselekedetét természetesen nem kívánjuk hőstettnek beállítani, annyi azonban kétségtelen, hogy abban a légkörben bátorságra és határozott viselkedésre volt szükség ilyen esetben, sőt diplomatikus egérutak keresésére is. Így tehát azok, akik védtek a vádlottat, természetesen nem korunk szellemének, nem a marxizmus igazságának érveivel szálltak szembe a megtorlást követelőkkel, hanem saját belátásuk, emberi lelkiismeretük, humanitásuk és befolyásuk mértéke szerint védtek a védelmükre érdemesnek tartott Geleji Sándort. Az események leírása előtt még egy érdekes körülményt kell megemlítenünk. Geleji Sándor ellen a feljelentés, illetve a vizsgálat nem 1919—1920-ban folyt, hanem jóval később, csak 1923-ban. Ez megkönnyítette a védelem munkáját, hiszen ebben az időszakban már más irányú problémák is foglalkoztatták az ellenforradalmi rendszert, a megtorlások nagyobb része már gyászosan lezajlott.

1923. június 17-én a Főiskola Ifjúsági Igazolóbizottságának elnökehez feljelentés érkezett Geleji Sándor vaskohó-mérnök-hallgató ellen. A feljelentés többek között a következőket írja: „Tisztelettel bátorkodunk Geleji Sándor I. é. vaskohómérnök-hallgatónak az ú. n. népköztársaság ideje alatt tanúsított viselkedéséről szóló okmányokat betérjeszteni azon kérelemmel, hogy az ifjúság és főiskolánk reputációja érdekében azt érdemben elintézni méltóztassék.

Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a város közönsége tudomással bír Geleji Sándor viselt dolgaiáról s eddigi késedelmeskedésünk oka az okmányok megszerzésének várákozásában rejlik.”³

Az április 25-ével keltezett feljelentést az igazoló bizottság elnöke igyekezett magát elháritani és elküldte a „M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola hallgatóinak az ún. Tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartását igazoló bizottság kormánykiküldöttjének” Budapestre, a Pénzügyminisztériumba. (Ez volt a főiskola egyik főhatósága. A másik a Földművelésügyi Minisztérium volt.) Az igazolóbizottság elnöke utbaigazítást kért és azt, hogy a kormánykiküldött hallgassa ki a megnevezett tanúkat, mert Sopronban csak a feljelentőt és a feljelentett Gelejit lehetne kihallgatni. (Geleji egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte gépészmérnök-hallgatóként). Az igazolóbizottság elnöke több más körülményt is említ, amelyek őt alkalmatlanná teszik az ügy kivizsgálására.

A feljelentésben említett okmányok egyben az egyes vádpontokat is tartalmazzák. Az okmányok között szerepelt egy hitelesített másolat a Soproni Vörös Újság 1919. április 12-i számának 4. oldaláról, melyen a következő hír szerepelt: „Megalakult a soproni diákok szocialista szakszervezete. Tegnap délután alakították meg a soproni középiskolai diákok helyi szakszervezetüket. Geleji Sándor gépészmérnök hallgató, mint a központ kiküldöttje, ismertette a szervezet programját, és azt a feladatot, amely a kommunista társadalomban a középiskolai ifjúságra vár. Az ifjúság

³ Az Erdészeti és Falpari Egyetem Központi Irattára 854/1923 sz. (További idézetek is e szám alatt levő iratanyagból).

megértette az idők szavát és a program kifejtése után megalakítottak mondották ki a helyi szakszervezetet. Egyelőre a bizalmi férfiakat jelölték ki, akik a szervezet bővebb kiépítését fogják a jövőben szorgalmazni."

A feljelentésből tehát az is kiderül, hogy tudatos hajsza indult Geleji ellen és több évig tartott, amíg az „okmányokat”, „a terhelő bizonyítékokat” az igazolóbizottság elé tudták tární. A feljelentők, felhasználva a rendelkezésükre álló szervezeteket, átiratot intéztek a József Műegyetemhez, ahonnan kérdésekre 1923. február 1-én azt a választ kapták, hogy Geleji Sándor a műegyetem gépészmérnöki osztályán az 1918/19. tanévben utoljára volt beiratkozva, azóta ott nem jelentkezett. Hivatalos fegyelmi eljárás alá nem vonták és az első évről távozási bizonyítványt kapott 1922. október 3-án.

Beszereztek a feljelentők egy olyan nyilatkozatot, melyet négy budapesti műegyetemista adott, és amelyet döntő bizonyítékként igyekeztek felhasználni. A nyilatkozat így szólt:

„Becsületszavunkkal igazoljuk, hogy Geleji Sándor volt műegyetemi hallgató kommün alatt hazafiatlan magatartást tanúsított, továbbá mint a Galilei kör belső bizalmas tagja széleskörű mételező propagandát fejtett ki tapasztalatlan kollegáink közt, ifjúmunkásoknak előadások keretében dicsőítette a vörös rémuralmat, úgy hogy az 1920 tavaszán működő műegyetemi igazoló bizottságnál nem is remélhette az igazolást s így műegyetemi tanulmányait abba hagyta.
Budapest, 1923. évi febr. 22-én."

1923. június 10-én utasították a főiskolai igazolóbizottságot, hogy Geleji Sándor ellen az igazoló eljárást indítsa meg.

Az igazolóbizottság 1923. szeptember 26-i jegyzőkönyve szerint az egyik kihallgatott tanú azt vallotta, hogy Geleji Sándor a Galilei-kör „b” jegyű tagja volt. Geleji nem tagadta, sőt dicsekedett vele. Propagandát fejtett ki a kör számára az internátusban, a kommün érdekében tevékenykedett és ellenzőit megfenyegette. Tisztelője volt Kun Bélának. „Nemzetellenes gondolkodása” először egy vita folyamán tűnt ki, amidőn nézeteltérések voltak a nacionalizmus és internacionalizmus kérdésében. Elveit és a történeteket sokan ismerték.

Hasonlóan vallott egy másik tanú. Hozzátette, hogy Geleji lakótársai mind nagy kommunistának tartották a vádlottat. Soproni szerepléséről személy szerint csak újságokból értesült, de az nem lepte meg.

Soproni szereplésével kapcsolatban az egyik tanú azt vallotta, hogy Geleji a városi tanásteremben a középiskolák felsőbb osztályos tanulóinak magasztalta a proletárdiktatúrát, együtt járt a direktórium tagjaival, akik között apja hasonló minőségben volt. Családjá léggöre nemzet- és hazaellenes.

Elhangzott a tárgyaláson az is, hogy Geleji Sándor a népszavazás alatt az osztrák házba járt, ami szintén gyanús körülmény. A proletárdiktatúra megdöntése után sem szakított régi környezetével.

December 4-én újabb tárgyalást tartottak, ahol az egyik tanú Geleji soproni szerepléséről azt mondta, hogy a vádlott a szocializmus elveiről beszélt, történelmet citált, Lassalle nemzetgazdaságtanával foglalkozott,⁴ a kommunizmust mint üdvöst állította be.

A szeptember 26-i jegyzőkönyv azt bizonyítja, hogy Geleji nem tagadta meg korábbi elveit, bátran, őszintén viselkedett. Néhány idézet a jegyzőkönyvből jól érzékelteti ezt.

„Geleji Sándor: vádlott, az elnök ama kérdésére, van-e igazolva, azt válaszolja

⁴ Lassalle Ferdinand (1825–1864), német kispolgári szocialista. Történelmi érdeme abban van, hogy nagy hatású agitációs tevékenységével elősegítette a német munkás-tömegmozgalom kibontakozását. Ő szervezte meg a német munkásosztály első szocialista pártját, az Általános Német Munkásegyletet. Később ezt a megalkuvás útjára vezette. A lassalleinizmust – amely jelentősen hatott a magyar munkásmozgalomra is – a marxizmus képviselői élesen bírálták.

'nincs'... „Galilei köri tagságáról kijelenti, hogy tagja volt, két előadáson vett részt, de nem tudja mi a jelentése a 'b' listának.”⁵

„Soproni szereplése: Elnök olvassa a vörös újság cikkét”. — „Vádolt kijelenti... a beszéd tárgya a gazdasági hatások voltak és Pályi: A kommunizmus alapelveit ismertette.”⁶

Geleji határozottságát mutatja az 1923. október 5-i tárgyaláson felvett jegyzőkönyv is:

„Felszólítom Geleji Sándor urat, feleljen a következő kérdésre. Geleji úr a népszavazás idejében — az egyik tanú vallomása szerint — sokat járt be a Deutsches Hausba és jelenleg is összeköttetést tart fenn az osztrák állam exponenseivel. Adjon felvilágosítást arról, mi volt a »Deutsches Hausba« való járásának célja és mi célból szorgalmazza jelenleg is az osztrákokkal való összeköttetést?”⁷

Gelejit ez a vád súlyosan érintette, jól látta, hogy a „hazafiatlanság” vádja mellé a „hazaárulást” is oda szeretnék tenni. Kilenc oldalas kézírásos beadványában leírja — válaszként —, hogy a Deutsches Haus-sal semmilyen összeköttetést soha nem tartott fenn. Nem ismeri annak jellegét, célját, szervezetét, csak annyit tud róla, amennyit Sopronban mindenki tudhat, nevezetesen, hogy a Károlyi kormány idején Zsombor Géza kormánybiztossága alatt a Széchenyi palota 2. szám alatti részét Deutsches Hausnak nevezték el. Annak vezetőit, tisztviselőit nem ismeri, soha egyiknél sem járt. Igaz, három ízben járt a Széchenyi tér 2. szám alatti házban. Két alkalommal dr. Östör József ügyvéd nemzetgyűlési képviselő irodájába vitt egy-egy hivatalos levelet, mint a Schwarcz-féle gőzmalom alkalmazottja, egy alkalommal pedig Kövessi professzort kereste fel ugyanebben a minőségben egy számlával.

„Megfordultam többször a Széchenyi tér 1. szám alatti házban — írja a továbbiakban Geleji — a földszinten Dr. Hoffner Elek soproni ügyvéd irodájában a végett, hogy a nevezett ügyvéd úr jogsegélyét kérjem ki édesanyámnak ügyében, akit az evangélikus konvent, melynek tanítói házában lakott, kilakoltatni akart, kilakoltatni akarták éveken át, majdnem minden negyedévben és ezért fordultam hozzá, azért kértem az ő segítségét, aki nyomorúságos helyzetünket látva mindenkor ingyenesen rendelkezésünkre állott, bennünket támogatott, megvédett és segítségünkre volt mindig...”

A továbbiakban megemlíti, hogy a palota egyik részéből nem lehet a másik részbe jutni, majd többek között így fejezi be:

„Igazán nem tudom elképzelni, megérteni, hogy kinek lehet az az érdeke, hogy én rólam hátam mögött ilyen vallomást tegyen és quasi hazaárulóként állítson be, ... mély megaláztatásnak tartom magamra nézve, hogy nekem ilyen vádak ellen kell védekezniem. Nagyon, nagyon kérem Méltóságos Elnök Urat, folytassa le ellenem a vizsgálatot ebben az irányban is a legszigorúbban, mert ezek a vádak a szívembe markolnak.”

1923. október 8-án az igazolóbizottság felkérte Lauringer Ernő állami főreáliskolai igazgatót, mondjon véleményt egykori tanítványáról, különös figyelemmel az ellene felhozott vádakra. Lauringer nagyon becsületesen és nagy segíteni akarással fogalmazta meg véleményét. Ismét kiderül azonban e jellemzésből is, hogy az értelmiség nagy része sem ismerte a szocializmus alapelveit. Az akkori felfogásnak és nevelésnek hatására értelmes és becsületes, munkájukat, hivatásukat nagy szeretettel

5 Galilei-kör: Haladó szellemű egyetemisták alapították 1908-ban Haladó eszmék terjesztését tűzte ki céljául. 1917 végétől a körön belül illegális antimilitarista csoport működött. A körön belül működő „forradalmi szocialisták” részt vettek a KPM megalakításában is, a kör tagságának nagy része azonban a polgári demokrácia védője maradt.

6 Minden bizonnyal Pályi Ederől (1865–1930) van szó. Bánffy Dezsővel 1900-ban megalapította a Magyar Szót. Később több más lap szerkesztője. Számos filozófiai műve, közgazdasági tanulmánya jelent meg.

7 Ausztriában ebben az időben a néptömegek forradalmi mozgalma erős volt. A vádpont mögött a munkásmozgalommal való kapcsolat lehetősége jelentős szerepet játszhatott.

és felkészültséggel ellátó értelmiségieknek lényegében fogalmuk sem volt a kommunista embertípusról. Így érthetjük meg, hogy a Geleji Sándor számára feltétlenül pozitív jellemzésbe — enyhén szólva — furcsa mondatok kerültek bele. Lauringer „egyéni komoly, tisztességes embernek” ismeri tanítványát, „hazafiatlan irányú propaganda kifejtést róla nem feltételezhet”. Atyja és két testvére cselekvően részt vettek a kommunizmusban. A környezet kétségbevonhatatlanul hatással volt rá, de úgy tudja, Sándor a proletárhatalom időszakában is tanulmányaival foglalkozott. Törekvő, ambíciózus fiatal embernek ismeri, aki mindenkor tisztességes magatartást tanúsított. Börtönbüntetésre ítélt apjának halála óta Geleji Sándor olyan példás gondját viseli minden támasz nélkül maradt özvegy édesanyjának, „hogy ilyen viselkedésű emberről kommunista érzületet feltételezni nem lehet”. Lauringer azt is hangoztatta, hogy kollégái sem tudtak Gelejiről semmiféle „diffamáló dolgot közölni”. Végül Lauringer megjegyzi, hogy nézete szerint a polgári társadalomra csak kár háramlanék, ha útját vágná egy tehetséges és szorgalmas fiatal embernek, aki nemcsak tud, hanem akar is tanulni, mégpedig nagy küzdelmek árán, csupán saját erejére támaszkodva. Támogatást kér e „meggyötört, sorsvert fiatal ember” számára.

A gyötrések, kihallgatások azonban korántsem fejeződnek be. Sőt áthúzódnak a következő évre és kiterjednek Budapestre is. A vizsgálat megindítása után több mint egy évvel a Pénzügyminisztérium XI. szakosztályában Geleji ügyében újabb kihallgatás folyt le. A feltett kérdésekre az egyik kihallgatott szigorló gépészmérnök azt válaszolta, hogy Geleji Sándor már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt olyan nyilatkozatokat tett, melyek a „Galilei kör hazafiatlan szellemének és tanításának” megnyilvánulásai voltak. Ilyen irányú viselkedése a proletárdiktatúra alatt méginkább erősödött, sőt „a kommün dicséretéig is fajult”. Kijelentette a tanú azt is, Geleji a Galilei-kör tagjaként „széleskörű mételyező propagandát fejtett ki” és az ifjúmnakásoknak is előadások keretében „dicsőítette” a vörös uralmat.

A tanú által elmondottakkal a jegyzőkönyv záradéka szerint egy másik szigorló gépészmérnök is mindenben azonosította magát. Mindketten kijelentették, hogy tanúvallomásukat szükség esetén hajlandók bíróság előtt esküvel is megerősíteni.

1924. december 4-én a Pénzügyminisztérium utasította a főiskola rektorát, hogy Geleji ügyében a mielőbbi befejezésre nézve az intézkedést sürgősen tegye meg. Ez a megfogalmazás sejtetni engedi, hogy a főhatóság az ügyet Geleji számára előnyösen és gyorsan kívánja befejeztetni. Az utolsó igazoló bizottsági ülést ebben az ügyben 1924. december 13-án tartották. Az igazolás kérdését szavazásra bocsátották. Ennek eredményeként a bizottság kimondta, hogy Geleji Sándor viselkedése az idevontatókozó rendelet szempontjából nem esik kifogás alá.

Hosszú vizsgálat és megaláztatás után tehát felmentették a vádak alól. A főiskola professzorai segítettek, felkarolták és támogatták. Ennek és rendkívüli szorgalmának, tehetségének köszönhetően átvészelte az ellenforradalom, számára mindig veszélyeket tartogató másfél évtizedét. Ellenségei azonban nem „mentették fel”. Továbbra is figyelték és gyűjtötték róla, ellene a „terhelő bizonyítékokat”. A Horthy-korszak végén, 1944 gyűlölködő és „végső leszámolásra” készülődő hangulatában, ismét előszedték a már porosodó aktákat, „bizonyítékokat”, sőt újak is születtek. A soproni kar professzorai újra mellé álltak, sőt szorgalmazták egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezését. Ezt azonban nem tudták abban a nehéz időben elérni⁸. Előterjesztését a soproni kar 1945-ben eredményesen ismételte meg.⁹ 1946-ban új korszak kezdődik életében: megkapja nyilvános egyetemi tanári kinevezését.¹⁰ Ettől kezdve tudományos pályája töretlen és felfelé ível. A felszabadulás után még több mint két évtizedig dolgozott és harcolt annak a rendszernek felvirágoztatásáért, amelyért fiatal korában az üldözést és meghurcoltatást is vállalta.

8 Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Irattára 194/1944. szám.

9 EFE Közp. Irattára 565/1945. szám.

10 EFE Közp. Irattára 694/1946. szám.

Tapasztalás nem keveset elbeszél
ni; megértetni, hogy kinek lehet az
az érdeke, hogy elváltain tartasson
megótt ifjok valószínűségét legyőző
nyelvi. Ha az auloként állt volna be,
lehetne példosított mielőtt, ezen állás
tartását olvasásain és megmagyaráz
tatai csak tartásain magabiztosan
hogy nehezen ifjok vadak ellen kért
védelkezne. Megyora, megyora...

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Horváth Zoltán:

A Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron) 1971. évi munkájáról

A levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1968. évi 27. sz. törvényerejű rendelet intenciói alapján összeállított IV. ötéves tervünk első évét sikerrel zártuk. Háromszáz olyan szervet tartunk nyilván, ahol az iratok védelme, számbavétele már keletkezésük időpontjától figyelmet érdemel. Ebben az évben összesen 82 „irat-termelő” szervet látogattunk meg, mégpedig a soproni- és csornai járás területén 21 községi tanácsot és 51 termelőszövetkezetet. A termelőszövetkezetekkel való szorosabb kapcsolat kiépítésére 1971-ben került sor. Érthető, hiszen a 10—15, esetenként 20 évvel ezelőtt keletkezett iratokra a mindennapi életben egyre kevésbé van szükség, az irattáriakból lassan levéltáriakká érnek. A szocialista magyar falu legfontosabb történeti forrásanyagának védelme közös, nemzeti érdek. A termelőszövetkezetek vezetői is tudják ezt, s szívesen fogadták szakmai tanácsainkat. Ellenőrzéseink során tájékozódunk a termelőszövetkezetek múltjáról (keletkezés, átalakulás ideje stb.), iratanyagukat pontosan felmértük, meggyőződünk annak rendezettségéről és selejtezettségéről, az irattár alkalmas voltáról. A termelőszövetkezetek többsége alkalmas központi irattárral rendelkezik, ahol az 1959 után keletkezett értékes iratanyag megtalálható. Ezek: közgyűlési jegyzőkönyvek, zárszámadások, tervek, tagnyilvántartás stb. A teendőket jegyzőkönyvbe foglaltuk. Kérésünkre a Termelőszövetkezetek Területi Szövetsége is körrendeletében tájékoztatta a termelőszövetkezetek vezetőit iratanyaguk megőrzésének és kezelésének módjáról. — Befejező szakaszában van a községek új földnyilvántartásának elkészítése. Így az 1909. évi V. tc. alapján készült kataszteri nyilvántartás, a községi történetírás egyik legértékesebb forrásanyaga szintén levéltárivá érett. E tényre felhívtuk a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatóságának figyelmét. Intézkedése nyomán a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium az elavult földnyilvántartási iratok levéltári elhelyezését a közeli években lehetővé teszi. A fentebb említett levéltári törvényerejű rendelet, ill. annak végrehajtásáról szóló 30/1969. (IX. 2.) számú utasítás alapján több „irattermelő” szervünk elkészítette új iratkezelési szabályzatát. Az iratkezelési szabályzatok tervét — az illetékes főhatósághoz, ill. a minisztériumhoz való felterjesztés előtt — megbeszéltük a szervek képviselőivel.

Különféle szervektől 23 iratfolyóméternyi anyagot vettünk át. Többek közt: A soproni Idegenforgalmi Rt. (1920—1945), a „Görög Ilona” népi kollégium (1945—1948) iratait, a soproni kereskedelmi iskola 1922—1948. évi anyakönyveit stb. Viszont 10 iratfolyóméterrel csökkent levéltárunk iratanyaga, mert selejteztük a Sopron megyei Árvaszék 1939—1942. évi iratait.

Az őrizetünkben lévő összes iratanyag mennyisége: 4118 ifm. Ebből a középszinten rendezett iratanyag: 2802 ifm. Az 1971. évben középszinten 101 ifm-t rendeztünk, többek közt: az Urbarialia-gyűjteményt, a különféle erdőfelügyelőségek és családok iratait stb. Középszinten rendezett az az iratanyag, mely tovább nem selejtezhető, erről részletes áttekintő jegyzékkel rendelkezünk. A középszinten rendezett iratanyag a legigényesebb tudományos kutatómunkára is alkalmas. A kutató egy szerv (fond) iratanyagáról gyorsan és alaposan tájékozódhat, sőt áttekintést kaphat, mely egyéb szerv anyagában talál még témája megírásához adatokat. 1971 óta elsősorban olyan iratanyagok rendezését iktatjuk tervünkbe, mely Sopron várossá alakulásának 700. évfordulójára készülő tanulmányok megírásához adatokkal szolgálhat. Célkitűzésünk, hogy ötéves tervünk végén iratanyagunk középszinten rendezett és egységesen profi-

lírozott legyen. Ezért nyomdabetűket és gépet (kéziprészt) vásároltunk, hogy az irattároló fedőlemezek és dobozok egységes feliratozását megvalósíthassuk. A városi tanács 1541—1790. évi iratainak tárolása céljából 264 db „angol-fiókot” rendeltünk a helyi Faforgács Feldolgozó Vállalatnál. Így egyik legértékesebb iratanyagunkat, az Oertl-gyűjteményt eredeti elhelyezésben (ladula-láda) tároljuk, gondosabban őrizzük.

Háromszáz db. kéziratos térképünk tárolására pedig három db. 10—10 fiókos asztalt készítettünk.

Kutatás céljából 125 fő 751 esetben kereste meg levéltárunkat, köztük 83 soproni, 36 vidéki és 6 külföldi, Ausztriából és Jugoszláviából. Kutatóink rendelkezésére áll 12 678 történeti mű 22 969 kötetben. Az 1971. évi beszerzésünk 134 mű 207 kötetben, összesen 11 288 Ft értékben. Kutatóink munkájuk során 842 művet, ill. 1395 kötetet forgattak.

Kutatták a kapuvári húsüzem, a soproni posta, úttörőmozgalom történetét. Nyomtatásban megjelent a Soproni József Attila Gimnázium története, ill. évkönyve, Nagycenkről és Kapuvárról szóló útikalauz. Horváth Zoltán öt kisebb terjedelmű cikket írt a „Soproni Szemlé”-ben. (A „Lackner Kristóf” alapítványról, a város új címeréről stb.) A „Kisalföld” megyei napilapban pedig „Három ország versengése Nyugat-Magyarorszáért” című cikkében a soproni népszavazás 50 év előtti eseményét tárgyalja. Lektorálás alatt van: „Sopron nyolc úrbéres falujának kibontakozása a feudális kötelékekből (1836—1881.) c. tanulmánya, mely Dózsa György születésének 500. és a jobbágyszabadítás 125. évfordulójára készült. Varga Imréné megkezdte a „Soproni Szemle” 1—25. évfolyama név- és tárgymutatójának készítését. Cédulázta az 1937—1938. évfolyam anyagát. Társadalmi munkában adatgyűjtést végeztünk a Hazafias Népfront helyi szervezete számára, hogy egyik kulturális célkitűzésének megvalósulását előmozdítsuk. Ügyfeleink száma 334 volt, szolgálati időt, iskolai végzettséget 178 esetben mutattunk ki. A közművelődés szolgálatában önálló kiállítást rendeztünk Lackner Kristóf születésének 400. évfordulóján. Látogatóink száma 2465 fő volt. Vendégkönyvünkben több elismerő bejegyzést olvashatunk. Pl. „A soproni kiállítások közül, — amelyeket már láttunk — ez a legszebb kivitelű, legtartalmasabb, a legtöbb tanítást adó kiállítás. Szokatlanul szép a kivitelezése. A kiállítás több és jobb propagandát igényel” — írja egyik budapesti látogatónk. A kiállítást ismerlettük a „Soproni Szemle” 1971. évi 3. számában (273—281. p). A nyilvántartás idejét 1972. október 15-ig meghosszabbítottuk.

Orizzük 98 anyakönyvi kerület 1896—1970. évi anyakönyveinek másodpéldányait. Összesen: 3632 „utólagos bejegyzés”-ről szóló értesítés érkezett hozzánk, s azt az anyakönyvi másodpéldányokba bejegyeztük. Az anyakönyvek másodpéldányait az eredetiakkal összeolvassuk. Ebben az évben Magyarfalva (Harka) 1896—1970. évi anyakönyveit egyeztettük. Megemlítjük, hogy munkatársunk, Tirnitz József részt vett a mengersdorfi (Ausztria) öt napos történész konferencián, ahol a Duna-medence népeinek nemzetiségi problémáival foglalkoztak. Horváth Zoltán a bécsi levéltárakban dolgozott 1971. július 5-től augusztus 31-ig. Adatokat gyűjtött a XIX. századi Sopron gazdasági és társadalmi történetének megírásához. Jegyzékbe foglalta a Nationalbibliothek-ban található soproni vonatkozású levéltári anyagot, XVII—XVIII. századi városi tanácsi és kórházi számadásokat. Itt őrzik a soproni jezsuiták 1636—1772. évi évkönyveit is. A Haus-Hof-Staatsarchivban — a két állam közti filmsere céljából — felmérte a Neues Politisches Archiv 1919—1938. évi iratanyagának „Hungarica” sorozatát. Véleménye szerint a 39 doboz iratanyag (dobozonként 500—600 filmfelvétel) Magyarország két háború közti történetének egyik legértékesebb forrásanyaga. Sopron város történetére is (munkásmozgalom, választások, népszavazás stb.) számos adat található. Reméljük, hogy az iratanyag — filmsere útján — a közeljövőben soproni kutatóinknak is rendelkezésére áll. Levéltárunk anyagi ellátottsága és dolgozóink fizetése a tanácsosítás óta jelentősen javult. Előnyösebb helyzetbe kerültünk.

A Sopron város 700. éves fennállásának méltó megünneplésére készülő tudományos feldolgozó munka hatékonyabb segítése érdekében levéltárunknak mielőbb szüksége van: filmleolvasó gépre, filmlaboratóriumra és — az anyag védelme érdekében — könyvkötőműhelyre.

MEGEMLEKEZÉSEK

Augusztinovicz Elemér:

Lóránt (Lipner) Ödön
(1896 – 1972)

Halálával megint kevesbedett a lelkesen érző, okosan gondolkodó, helyesen cselekvő soproni lokálpatrióták száma. Sopron szülötte volt, kora ifjúságát is itt töltötte, élte alkonyán hazajött szülővárosba. Több mint egy évtizeden át, már mint nyugdíjas, fáradhatatlan energiával, töretlen buzgalommal, szívvel-lélekkel szolgálta a város minden szép és jó ügyét.

1896. december 18-án született Sopronban. Atyja a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút tisztviselője volt. Középiskolai tanulmányai során nemcsak jeles tanuló, hanem sok-

oldalú sportolóként városi szinten kiemelkedő eredményeket ér el tornában, úszásban, vívásban, korcsolyázásban egyaránt. Egész életével az „ép testben ép lélek” gondolatát példázta.

Az érettségi után három évig harctéri szolgálatot teljesített. A budapesti műegyetemen gépészmérnöki oklevelet szerzett. Pályáját Sopronban kezdte a GySEV-nél mérnökgyakornokként, majd több gyárban, más városokban is dolgozott mérnöki beosztásban.

1933-tól földmérő mérnök lett, Pápa, Veszprém, Debrecen, Budapest voltak szolgálati helyei, egyre magasabb rangban. Kitűnő szervezőnek bizonyult. Szakképzettségét, alapos tudását felettesei jól ismerték, vezető beosztásaiban fontos földmérési és térképészeti feladatokat oldott meg.

A nyugdíjkorhatár elérése után is lankadatlan szorgalommal dolgozott tovább. Pályája során alkalma volt szinte az egész országban megismerni a földméréssel foglalkozó műszaki szakembereket, de azok is jól ismerték őt, jelentős és értékes munkásságát, nagy gyakorlati értékű cikkeket.

1959-ben megvalósult régen dédelgetett álma, nyugdíjba menvén hazajött Sopronba. Mi sem természetesebb, mint hogy a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat soproni kirendeltsége örömmel fogadta a nagy tapasztalatú mérnököt.

Kedve szerint való feladatokat oldott meg mostantól. A gyakorlati geodézia apostola volt, a régi, töretlen lelkesedéssel és fiatalos hévvel oktatta hivataltársait, a fiatal geodétákat. Ahogyan korábban is élen járt a kitűzött feladatok teljesítésében, most is példaképpül szolgált munkaerkölcsre, kötelességteljesítésre, a közösségért való tettekkészségre. Fáradhatatlanul tevékenykedett hivatalán belül és kívül, a legkülönbözőbb területeken. Vállalata tanfolyamainak egyik pillére volt, barátokat szerzett a természetet kedvelők körének, szervezte a kulturális és sport-rendezvények látogatóit, igyekezett környezetét valóban kulturálttá, sok irányban érdeklődővé nevelni.

Nem maradt tudományága korlátain belül, minden érdekelte, ami a kultúrával valaminő módon egybetartozott. Ismeretterjesztő előadásokat tartott a TIT-ben, vezető szerepet vállalt a MTESSZ-ben (a Geodéziai Egyesület elnöke volt), mint meghívott vendég nemegyszer részt vett a városi tanács ülésein, javasolt, észrevételezett, minden mondatával szeretett városa fejlesztésén fáradozott. A korábbi években egyik mozgatója volt a Művészetbarátok Körének, majd részt vett az újjáélesztett Városszépítő Egyesület munkájában. A Soproni Szemle is egyik lelkes támogatóját vesztette el benne. Folyóiratunkban Fuchs Károly soproni tanárról, a fotogrammetria nemzetközileg elismert tudósáról (1967), Diebold Károly fotóművészről (1970), a soproni kapukról (1971), az első soproni repülőnapról (1971) és a régi soproni kilátókról (1972) írt cikkei őrzik emlékét. 1972. február 20-án halt meg.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Papp István:

Sopron az 1960–70 közötti történeti irodalomban

Helytörténetírásunk színvonalának további fejlődése érdekében szükséges a történettudományi irodalom folyamatos figyelése, a soproni vonatkozások összegyűjtése és felhasználása.

Folyóiratunk állandó könyvespolc-rovata — érthetően — nem reagálhat minden jelentős történettudományi kiadványra és tanulmányra. A Sopronra vonatkozó történeti irodalom folyamatos gyűjtése és közlése terén több éves hiányt kell pótolnunk. Ez a munka 1970 óta ismét folyamatos és máris találkozhatunk folyóiratunkban néhány tájékoztató bibliográfiával, áttekintő forrásismertetéssel.¹

Írásunknak az a feladata, hogy két történelmi sorsforduló (1918–19 és 1939–45) köré csoportosítva, néhány kiemelkedő értékű, helytörténeti vonatkozásban is jelentős publikált forrásra felhívja az érdeklődők figyelmét.

¹ Papp István: Válogatott bibliográfia Sopron felszabadulásáról és negyedszázados fejlődéséről SSz. 1970, 17–20; Környei Attila: Csatkai Endre irodalmi munkássága SSz. 1971, 66–75, 145–165; Hiller István: Sopron bibliográfiája az 1970. évre SSz. 1971, 88–94; Fogarassy László: Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába SSz. 1971, 138–145. A hazai történettudományi folyóiratokban az elmúlt években közölt soproni vonatkozású tanulmányok rövid referálását egy későbbi írásban tervezzük.

I. rész: 1918—1919 forrásai

1. Az 1918—19-es magyarországi forradalmak történetével foglalkozó forráskiadványok közül első helyen említjük a Párttörténeti Intézet által gondozott sorozat új kötetét: „A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 1919 március—1919 augusztus.” Összeállították: Gábor Sándorné, Hajdu Tibor és Szabó Gizella. 6/A. kötet. Bp., 1959, 745 p.; 6/B. kötet. Bp., 1960, 786 p.²

A két kötetben 900 dokumentum található a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából, amelyek rendkívül sokoldalúan mutatják be a forradalmi 133 nap eseményeit. A B-kötet függelékében további 34 dokumentum ismerteti a magyar internacionalisták szovjet-oroszországi tevékenységét. Mindkét kötetben több soproni vonatkozású irat is szerepel, amelyek Entzbruder Dezső, Ferenczi János, Kellner Sándor, Knapp Gábor, Berczeller Adolf és Fischl László tevékenységével foglalkoznak. A 6/A kötetben a 17., 46., 91., 95., 158., 170., 273., 279., 350., 367., 371., 452., 471., 563., 564., 583. és 594., a 6/B kötetben a 623., 629., 634., 637., 778., 819., 890. számú iratok. A 6/A kötet ismerteti a Magyarországi Tanácsköztársaság sajtóját, a soproni sajtókiadványok leírása a 625., 639. és 642. oldalakon található.

2. A forradalmak 50. évfordulójára két, helytörténetírásunkban is hasznosítható kötet jelent meg. Az egyik: „Rengj csak Föld”. Közreadja: Remete László. Bp., 1968, 339 p. A szép válogatás anyagából figyelmet érdemel Vágó Béla visszaemlékezése (191—194. p.) a Vörös Újság első számának (1918. december 7.) megjelenésére. A Kommunista Magyarországi Pártja központi lapjának egyik tördelője Kellner Sándor volt, aki a Visegrádi utcai szerkesztőségben együtt dolgozott Kun Bélával, Rudas Lászlóval, Vágó Bélával és László Jenővel. 1919. február 21-én Kellner is letartóztatta a polgári-szociáldemokrata koalíciós kormány. A Vörös Újság február 23 és március 1 között a terror miatt átmentileg Nagyváradon jelent meg. 1919. március 21-én Kellner is kiszabadult a Gyűjtőfogházból és a tanácskormány Sopron megye és város teljhatalmú kormányzótanácsi biztosává nevezte ki. Március 26-án érkezett Sopronba, ahol átvette hivatalát.

A másik kötet: „A magyarországi forradalmak krónikája 1918—1919”. Közreadja: Hetés Tibor. Bp., 1969, 377 p. A könyv politikai-katonai és gazdasági tárgyú iratai közül érdekes Julius Deutschnak, Német-Ausztria szociáldemokrata hadügyminiszterének visszaemlékezése Cuninghamnak, a bécsi angol katonai misszió vezetőjének Nyugat-Magyarország katonai megszállását célzó javaslatáról (277—279. p.).

3. Történeti irodalmunk régóta számontartja, hogy az 1917-es orosz forradalmakban és a polgárháborúban 100 ezer magyar hadifogoly harcolt a fiatal szovjet hatalom mellett. E hősi harcok írásos emlékeiből ad gazdag válogatást „A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban 1917—1922” című kétkötetes dokumentumgyűjtemény. Bp., 1967—1968. 586 + 320 p.

A két kötet 731 dokumentumot közöl, amelyek közül több foglalkozik Kellner Sándor és Pataki Ferenc internacionalisták, későbbi soproni mártírok, szovjet-oroszországi forradalmi tevékenységével. Az első kötetben a 69., 173., 180., 181. és 207., a második kötetben a 367. számú dokumentumok. Az első kötet 352/b. és c. oldalain Kellner és Pataki arcképe található.

A második kötet közli az októberi forradalom 50. évfordulóján a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa által kitüntetett magyar internacionalisták névjegyzékét. A 781—782. oldalon Győr-Sopron megye 37 névvel szerepel, ebből 14 a régi Sopron megye területéről: Bakó Lajos (Újkér), Barta Antal (Rábapatona), Bors István (Zsira), Busics Flórián (Und), Cserpes István (Kapuvár), Hajtó József (Egyházasköfalu), Horváth Géza (Kapuvár), Horváth Pál és Nagy Dénes (Sopron), Németh Ferenc (Győr), Potyondi Sándor (Farád), Rácz János (Sopronkövesd), Tóth Pál és Vida Ferenc (Kapuvár). A 787. oldalon Vas megye 46 névvel szerepel, ebből 4 a régi Sopron megye (Csepregi

² A 10 részes sorozat első kötete 1951-ben, zárókötete 1969-ben jelent meg. Mindegyik kötet számos soproni és Sopron megyei vonatkozású anyagot tartalmaz.

járás) területéről: Csucsor Vendel és Szabó János (Bó), Molnár István (Csepreg) és Németh István (Sajtoskál).

4. A feldolgozások közül kiemelkedik Józsa Antal: „Háború, hadifogság, forradalom” című munkája. Bp., 1970, 470 p. A könyv a magyar internacionalista hadifoglyok szovjet-oroszországi forradalmi tevékenységének első tudományos igényű, gazdag levéltári forrásanyagra (hazai és szovjet) támaszkodó feldolgozása.

Józsa Antal feldolgozásában hiteles adatokat és megállapításokat találunk Pataki Ferenc és Kellner Sándor forradalmi tevékenységéről, amelyek tovább gazdagítják és finomítják nagyívű életútjukat (231., 337., 432. p.). Pataki Ferenc tevékenységét helytörténeti folyóiratunk egyik írása már röviden ismertette.³ Most részletesen megismerkedhetünk Krasznójarszkban, Szimbirszkben, Cseremhovóban, Irkutzskban és Moszkvában végzett forradalmi munkájával. Új az a megállapítás, miszerint Pataki 1918-ban Krasznójarszkban két kiadványt szerkesztett magyar nyelven „Előre”, ill. „Fáklya” címmel. A kiadványok eredményesen segítettek a magyar nemzetiségű és magyarul tudó hadifoglyok között végzett felvilágosító munkát.

Kellner Sándorról már több írást közölt folyóiratunk.⁴ A hadifogoly-lágerekben és Moszkvában végzett forradalmi munka után Kellner a magyar kommunista csoport — teljes nevén: Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportja — 1918. november 4-i moszkvai konferenciájának határozata alapján tért haza Magyarországra. Bizonyított tényként fogadhatjuk el a feldolgozás alapján, hogy Kellner Sándor a Szovjet-Oroszországban tevékenykedő magyar kommunisták vezető kollektívájának volt tagja, munkáját Lenin is nagyra értékelte.

Ugyanezt a témát dolgozta fel két népszerűsítő történeti kiadvány is, olvashatóan, gazdag képanyaggal illusztrálva, Pataki és Kellner arcképeivel: Györkei Jenő: Magyarok az Amur partján (Bp., 1967, 165 p.); Józsa Antal—Milei György: A rendíthetetlen százezer (Bp., 1968, 279 p.).

5. A hazai történettudomány jelentős eredménye, hogy az elmúlt években kiadásra került az 1918—19-es forradalmak történetét részletesen feldolgozó két monográfia. Mindkettőt Hajdu Tibor írta, aki a témakör legismertebb kutatói közé tartozik. A két monográfia: „Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom” (Bp., 1968, 470 p.) és „A Magyarországi Tanácsköztársaság” (Bp., 1969, 460 p.).

A szerző sikeresen szintetizálta sokéves saját kutatásait és a két forradalom történetéről eddig publikált irodalom helyesnek bizonyult eredményeit, beleértve a helytörténetírást is. Hajdu Tibor monográfiáiban kevés kimondottan soproni vonatkozású anyag található, s mégis hatékonyan segítheti a témával foglalkozó helytörténeti kutatók munkáját. Különösen akkor, ha a helytörténetíró eleve nem arra törekszik, hogy az általa feltárt források, adatok segítségével „mindenben igazolja” az országos történet helyi „tükröződését”.

II. rész: 1939—1945 forrásai

6. A második világháborúval és következményeivel foglalkozó óriási történeti irodalomból két átfogó feldolgozást említünk meg.

Juhász Gyula „Magyarország külpolitikája 1919—1945” címmel dolgozta fel a Horthy Miklós kormányzó nevével jelzett ellenforradalmi korszak külpolitikájának történetét (Bp., 1969, 376 p.). A könyv 77—87. oldalán megtalálható az 1921-es két sikertelen királypuccs (IV. Károly és kísérete 1921. október 21-én Sopronból indult el

3 Vö. Szita Szabolcs: 25 éve halt mártírhalt Pataki Ferenc Sopronban SSz. 1969, 335—339.

4 Vö. Bors András: Kellner Sándor, az igaz bolsevik SSz. 1960, 193—200; Szita Szabolcs: Kellner Sándor, az internacionalista csapatok egyik szervezője SSz. 1970, 98—109; Hiller István: Kellner Sándor és a soproni küldöttek a Tanácsok Országos Gyűlésén. (1919 június) SSz. 1971, 52—59.

Budapest felé, hogy átvegye a hatalmat), a burgenlandi kérdés és a soproni népszavazás külpolitikai hátterének összegezése.⁵

A népszerű, agitatív hatású munkák közül talán a legértékesebb Karsai Elek „A budai vártól a Gyepűig 1941—1945” címen megjelent feldolgozása (Bp., 1965, 760 p.). Karsai hazánk második világháború alatti történetének izgalmas krónikáját adja, sok dokumentummal és képanyaggal illusztrálva. A feldolgozás két része (Átköltözés Sopronba: 608—627 p.; Belvillongás Sopronban: 649—653 p.) közvetlenül soproni vonatkozású, amennyiben a Budapestről Sopronba áttelepült nyilas kormányzervek tevékenységével foglalkozik.

7. A második világháború külpolitikai tárgyú forráskiadványai közül két kötetre hívjuk fel a figyelmet.

Az egyik „Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez” címmel került kiadásra. Szerkesztette: Zsigmond László (Bp., 1961², 547 p.). A kiadvány 178 diplomáciai iratot tartalmaz, amelyek Magyarország 1933—1944 közötti külpolitikájára vonatkoznak. Az iratok többsége az egykori magyar királyi külügyminisztérium irattárából származik. Helytörténeti értéke miatt külön megemlítünk a kötetből két iratot: a 15. számú a magyarországi német kisebbség helyzetével foglalkozik, a 122. a magyar és a német kormány között 1940. augusztus 30-án kötött megállapodás szövegét közli. Mint ismeretes, ez a megegyezés tette lehetővé a magyarországi németek nemzetiszocialista szervezkedését, a birodalomtól történő korlátlan érintkezésüket és rögzítette a Volksbund — teljes nevén: Volksbund der Deutschen in Ungarn — különleges jogait. A megállapodást gróf Csáky István és Joachim Ribbentrop külügyminiszterek írták alá Bécsben — afféle ellenszolgáltatásként Magyarország területi gyarapodásáért (második bécsi döntés).

A másik kötet „Horthy Miklós titkos iratai” címen jelent meg. Szerkesztette: Szinai Miklós, Szücs László (Bp., 1962, 534 p.).

A könyv 88 bel- és külpolitikai tárgyú irat szövegét közli, amelyeket Horthy kormányzónak az Országos Levéltárba került hagyatékából válogattak a szerkesztők. Az iratok mindegyike fontos forrás az ellenforradalmi korszak bel- és külpolitikájának megértéséhez. A szerkesztők az iratokat kronológiai sorrendben, három fejezetre osztva közlik, és feltárják létrejöttük történelmi, politikai hátterét.

Helytörténeti vonatkozások miatt különösen értékesek a kötet 3., 5., 9., 35., 50., 81., 84 és 87. számú iratai (Ausztria náci megszállásának hatása Magyarországon, a Volksbund és a nyilasmozgalom viszonya, Magyarország német megszállása és a zsidóság deportálása).

8. A magyar antifasiszta, háborúellenes forradalmi mozgalmak tevékenységét ismerhetjük meg a következő két dokumentumkötet alapján. Az első: „Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935—1945”. Összeállították: Pintér István, Svéd László (Bp., 1964, 809 p.)⁶ A kötet 273 dokumentumot tartalmaz időrendi és tematikus csoportosításban. Részletes eseménynaptár, névmutató, bibliográfia, francia- és orosz nyelvű tartalomjegyzék segíti a gyors eligazodást. A soproni munkásmozgalom történetére vonatkozó adatokat tartalmaznak a 30. (a soproni építőipari munkások 1936-os sztrájkjáról), a 136., 166., 251., 264 és a 273. számú dokumentumok.

5 A kérdés katonai és részletes helytörténeti feldolgozását lásd Fogarassy László: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata”. Hadtörténelmi Közlemények, 1971, 314—341; uő.: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története I. rész (1918 december—1921 augusztus) SSz. 1971, 291—302; A soproni népszavazás SSz. 1971, 335—347.

6 A kiadvány egy sorozat harmadik köteteként jelent meg. Az első és a második kötet 1964-ben azonos címen került kiadásra, és a forradalmi munkásmozgalom 1919—1929, illetve 1929—1935 közötti dokumentumait tartalmazza. A második kötetben található a sopronkőhidai fegyház kommunista foglyainak 1929. október 19-én kelt levele (13—16. p.) az igazságügyminiszterhez: 18 pontban felsorolják sérelmeiket és közlik, hogy 1929. október 21-én reggel éhségsztrájkot kezdenek a politikai foglyokat megillető bánásmód kiharcolásáért. A levél aláírói: Krieszl János, Poll Sándor, Szántó Zoltán és Vági István.

A másik kötet: „Magyar szabadságharcosok a fasiszmus ellen 1941—1945” címen jelent meg. Szerkesztette: Harsányi János (Bp., 1966, 907 p.).

A kiadvány a hazai ellenállási mozgalom történetét mutatja be páratlan gazdagsággal, még a témában járatos olvasó számára is sok új ismeretet és meglepetést tartogatva. A szerkesztő bevezető tanulmánya (5—62. p.) áttekintést ad az európai népek — köztük a magyar nép — fegyveres antifasiszta harcairól, majd 246 dokumentum szövege következik. Helytörténetírásunk szempontjából megemlítem a kötet 162. számú (567—586. p.) iratát: Jegyzőkönyv a hűtlenség büntette miatt vádolt Bajcsy-Zsilinszky Endre és társai ellen a m. kir. honv. vezérkar főnökének bfróságánál indított bűnvádi ügyben megtartott tárgyalásról 1944. december 6—8.

9. A külpolitikai tárgyú forráspublikációk között előkelő hely illeti meg „A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944” című kiadványt. Összeállították: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula (Bp., 1968, 1006 p.).

A kiadvány szerkesztői arra törekedtek, hogy átfogó képet nyújtsanak a német—magyar politikai kapcsolatok alakulásáról 1933 és 1944 között, feltárva e kapcsolatok legfontosabb összefüggéseit és ellentmondásait. A kötet 727 diplomáciai irat szövegét közli teljes terjedelemben. A gazdag és érdekes forrásanyag megismerése nélkülözhetetlen a korszakkal foglalkozó helytörténetírók számára is. Különösen a 12., 13., 15., 22., 33., 38., 41., 73., 76., 102., 117. (Hitler állítólagos ígérete Gömbös Gyula miniszterelnöknek, hogy Ausztria bekebelezése után Burgenlandot átengedi Magyarországnak!), 125., 172., 175., 213. (Sopronnal kapcsolatos német irredenta propaganda, Németországban nyomtatott nyilas propagandakiadványok terjesztése Magyarországon), 285., 472. (Bárdossy László miniszterelnök 1942. január 15-én engedélyezte a SS-toborzást a magyarországi németek között). 475., 479., 631., 642., 646., 648., 649., 661., 673., 683., 697. és a 718. számú iratokra hívjuk fel a figyelmet.⁷ A felsoroltakon kívül több irat foglalkozik a Volksbund tevékenységével, a német megszállás hatásával a vármegyei közigazgatásra és a magyarországi zsidók deportálására történetének részleteivel.

10. 1944 őszén Sopron város országos jelentőségű események színhelyévé vált. Az előrenyomuló szovjet hadsereg elől Budapestről menekülő nyilas kormányzat több minisztériuma itt telepedett le. A fasiszta katonai és rendőri szervek letartóztatott hazafiak, antifasiszta ellenállók százait hurcolták magukkal. Itt és ekkor teljesedett be — sok társukkal együtt — Pataki Ferenc partizánvezér és Bajcsy-Zsilinszky Endre polgári ellenzéki politikus tragédiája.

A Hetés Tibor szerkesztette „Forradalmárok, katonák” címmel megjelent kötetben (Bp., 1968, 300 p.) olvashatjuk Milei György életrajzi tanulmányát Pataki Ferencről (99—115. p.), a tanító-forradalmárról. A tanulmány Pataki — akit társaival együtt 1944. november 4-én a soproni 48-as laktanya udvarán végeztek ki⁸ — életútjának eddig legalaposabb áttekintése. Holttestüket a sopronbánfalvi hősi temető és a polgári temető közötti árokban hantolták el. Milei tanulmánya idézi a forradalmár két utolsó, börtönből írt (1944. augusztus 18. és 30.) levelét.

⁷ 1933 után a Német Birodalomból irányított irredenta, népinémet propaganda a magyarországi németek között megerősödött, sőt a nyilasok és más szélsőjobboldali csoportok is támogatást kaptak. 1939 tavaszán Németországban nyomtatott nyilas propagandakiadványokat terjesztettek Magyarországon (Lásd erről Lackó Miklós. Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935—1944. Pp., 1966, 350 p.). Mindez nehéz helyzetbe hozta gróf Csáky István külügyminisztert, aki 1939. május 14-én Sopronban tartott választási beszédet.

⁸ Milei György írásának első változata a Párttörténeti Közlemények 1968/1. számában jelent meg. A Sopronra vonatkozó részletek feltárásában helyi kutatók is részt vettek. Pataki Ferenc példájára városunkban emlékmű és róla elnevezett iskola emlékeztet. Megemlíthjük még, hogy megyei lapunk egyik írása (Krajczár Imre: Hősi életút. Barnaultól Kőhidáig. Kisalföld, 1967. nov. 17.) tévesen azt állítja, hogy Pataki Ferencet — Bajcsy-Zsilinszkyvel együtt — Sopronkőhidán végezték ki. Sopronkőhidán Bajcsy-Zsilinszkyvel azonos napon, tehát 1944. december 24-én Kreutz Róbert, Pataki István és Pesti Barnabás ifjúkommunistákat ölték meg. Vö. még a 3. sz. jegyzetet.

A Bajcsy-Zsilinszky Endrével foglalkozó legújabb történeti források közül kettővel foglalkozunk röviden.

„Bajcsy-Zsilinszky” címmel Dernői Kocsis László újságíró könyvét említjük elsőként (Bp., 1966, 337 p.), amely a gazdag életút olvasmányos formában megírt áttekintése, érthetően sok szubjektív momentummal. Helytörténeti szempontból a könyv 261—335. lapjai közötti részek értékesek: a szerző több új részlettel egészíti ki a sopronkőhidai kivégzés előtti hónapok krónikáját.

A másik könyv „Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről” címen jelent meg. Válogatta és szerkesztette: Vigh Károly (Bp., 1969, 264 p.). A kötet bevezető tanulmánya (5—31. p.) kísérletet tesz a markáns ellenzéki politikus életútjának igényes felvázolására, azt vizsgálva: hogyan lett a 20-as évek Horthyt fenntartás nélkül támogató, fajvédő politikusából a 30-as évek polgári ellenzékének vezéralakja, sőt az 1944-es antifasiszta ellenállás egyik vezetője? A kérdésre adható válasz egyúttal e nagyvonalú élet megértésének kulcsa, egészen a sopronkőhidai (1944. december 24.) mártíromságig.

A könyv 24 visszaemlékező írást tartalmaz, amelyekben barátai, harcostársai és felesége vallanak az emberről, a politikusról, különösen egyéniségének fejlődéséről. Helytörténetileg különösen értékesek Almásy Pál, Csorba János, Markos György és Illyés Gyula írásai (214—262. p.). Almásy és Markos az ellenzéki politikus fogolytársai voltak a Gyűjtőfogházban és Sopronkőhidán, Csorba és Illyés pedig szűkebb baráti köréhez tartoztak. Írásaik tovább finomítják a Sopronkőhidán töltött utolsó napokra és Bajcsy-Zsilinszky politikai fejlődésére vonatkozó ismereteinket. Az igényes tipográfia (Gyomai Kner-Nyomda) és az újat adó képanyag növeli a könyv értékét.⁹

II. A hazánk felszabadulásával foglalkozó történeti irodalomból kettővel foglalkozunk röviden.

Az első „A felszabadulás krónikája 1944 ősze—1945 tavasza” című, rövid idő alatt népszerűvé vált kiadvány. Közreadja: Karsai Elek és M. Somlyai Magda (Bp., 1970, 323 p.). A 17 fejezetre tagolódó könyv hazánk felszabadulásának részletes krónikáját ismerteti 1944. szeptember 23-tól 1945. április 4-ig, és több érdekes soproni vonatkozású anyagot is tartalmaz. Ezek a következők: a nyilas államgépezet áttelepülése a nyugati vármegyék (Gyepű II) területére (87—90. p.), a nyilas és szélsőjobboldali képviselők tanácskozásai Sopronban a politikai helyzetről (106—113. p.), Ágfalva község vezető jegyzőjének 1944. december 14-én kelt helyzetjelentése (114. p.), a kapuvári járás fősolgabirájának 1944. december 27-én kelt helyzetjelentése a járás területén uralkodó állapotokról (115. p.), a Nyilaskeresztes Párt ifjúsági szervezetének 1945. január 17-én Sopronban tartott toborzó gyűlése (298. p.) és egy kötelező sáncsásra utasító soproni plakát (303. p.).

A másik forrásmunka inkább történészek, kutatók, történelemtanárok számára készült: „Sorsforduló. Íratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944 szeptember—1945 április. I—II. kötet.” Szerkesztette: Karsai Elek, M. Somlyai Magda (Bp., 1970, 600 + 544 p.). 23 hazai levéltár 1944—45. évi iratanyagából ad válogatást a két kötet, s közben az olvasó elé tárul a pusztuló magyar fasiszta rezsim agóniája és a születő demokratikus Magyarország indulása. A szerkesztők 40 ezer mutatócédula (amelyből többszáz a soproni levéltárban készült!) tüzetes átnézése alapján válogatták ki a kötetekben közölt 688 iratot. Hazánk felszabadulásának történetéről eddig még nem jelent meg ilyen gazdag forráskiadvány.

Mindkét kötetben gazdag soproni vonatkozású iratanyag is helyet kapott. Az I. kötetben a 27., 40., 45., 75., 85., 97., 131., 155., 173., 207., 232., 250., 251., 257., 277., 290. és 361.; a II. kötetben a 393., 406., 438., 529., 557., 558. és 568. számú iratokra hívjuk fel a téma iránt alaposabban érdeklődők figyelmét.

⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre rendkívül gazdag és ellentmondásos politikai pályafutásáról lásd még Századok, 1971, 736—752 és 966—1001. Indokolt az életmű soproni vonatkozásainak részletes, hiteles forrásokra támaszkodó megírása.

12. Végezetül Donáth Ferenc könyvéről szólunk, amely „Demokratikus földreform Magyarországon 1945—1947” címmel jelent meg (Bp., 1969, 422 p.). Túlzás nélkül azt kell írunk, hogy ez a monográfia agrártörténetírásunk kiemelkedő értékű alkotása.¹⁰ A szerző részese volt a Debrecenben 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945 M. E. számú rendelete végrehajtásának. Donáth alaposan feldolgozta a Sopron megyei földosztó bizottságok iratait is, ezért a könyv megjelenésével helytörténetírásunk is gazdagodott.

Mollay Károly:

Herpay Imre (szerk.): Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián Sopron 1919—1969. Sopron, Erdészeti és Faipari Egyetem, 1970, 331 lap + számos kép.

A soproni Erdészeti és Faipari Egyetemnek ez a jubileumi évkönyve a Selmecbányáról áttelepített Bányászati és Erdészeti Főiskola (1952-től Erdőmérnöki Főiskola, 1962-től Erdészeti és Faipari Egyetem) fél évszázados soproni történetéről számol be. Oktatásügyünk történetének feltárása mind helyi, mind országos viszonylatban még nagyon hiányos. Ezen a helyzeten ez a jubileumi évkönyv is csak részben tud segíteni, hiszen előmunkálatok híján egyelőre csak egyes részkérdéseket dolgozhattak fel az évkönyv szerzői. Az évkönyv tanulmányai felsőoktatásunk története és a soproni várostörténet szempontjából egyaránt jól dokumentált feldolgozások. Örvendetes, hogy két tanulmány (*Tamás László, Gál János*) foglalkozik a két világháború közti, ill. a felszabadulás utáni diákélettel (ehhez vö. még Hiller István: SSz. 1970, 224, 317), egy tanulmány pedig a főiskolai (egyetemi) sportélettel (*Nemky Ernő*), ami a szegényes helyi sporttörténet szempontjából jelent újdonságot. A többi tanulmány a Főiskola, ill. az Egyetem történetének egy-egy szakaszát dolgozza fel. Az áttelepedést Selmecbányáról Sopronba *Hiller István*, a Főiskola soproni kezdeteit a Magyar Tanácsköztársaság idején *Papp István*, az erdészeti felsőoktatás és az erdészeti kutatás történetét *Pankotai Gábor* és *Majer Antal*, a faipari oktatás történetét *Hiller István*, a felszabadulás utáni 25 év főiskolai (egyetemi) történetét *Igmándy Zoltán* (ehhez még vö. Hiller István: SSz. 1970, 139), az egyetem épületeinek és szobrainak történetét *Winkler Oszkár*, botanikus kertjének történetét *Nemky Ernő* és *Vancsura Rudolf* tanulmánya mutatja be. A kötet közli még a végzett hallgatók, doktorok és díszdoktorok jegyzékét. A végzett (beiratkozott) hallgatók jegyzékét az egyetem vonzási területének változása szempontjából érdemes volna térképen is feldolgozni. Sopronból és a vármegyéből például csak 1923-tól kezdve szerepelnek végzett hallgatók. A kötetet számos, kortörténeti szempontból is tanulságos fénykép egészíti ki.

¹⁰ Az 1945-ös agrárreformhoz lásd még a „Földreform 1945” című tanulmányt és dokumentumgyűjteményt, soproni vonatkozású iratokkal és adatokkal. Szerkesztette: M. Somlyai Magda. (Bp., 1965, 575 p.).

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis und kurze Auszüge:

- Horváth, Zoltán:* Jenő Házi 80jährig
Pichler, Johann: Entwicklungsplan und wissenschaftliche Erschliessung des Neusiedlersees und Umgebung. Bericht über Tätigkeit und Vorschläge der Neusiedlersee-Kommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaften
Fogarassy, Ladislaus: Militärgeschichte der westungarischen Frage III. Teil: Sept.—Nov. 1921. Fortsetzung und Ende der in den Heften 1971/4 und 1972/1 erschienen Studie
Mikó, Alexander: Vorgeschichte und Folgen der Urbarialregelung unter Maria Theresia im Ödenburger Komitat I. Teil
Huszár, Ludwig: Der Umlauf bayrischer Münzen im mittelalterlichen Ungarn

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

- Házi, Jenő:* Geschichte der Ödenburger Familien (1535—1848). Bericht über eine Arbeit

Kleine Beiträge

- Zakar, Johann:* Die Karte des Ödenburger Komitates in einem ungarischen geographischen Atlas der Jahre 1802—1811.
Lóránt, Edmund: Aussichtswarten in Ödenburg
Hiller, Stefan: Zur Charakteristik eines Ödenburger revolutionären Gelehrten (Alexander Geleji 1898—1867)

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Horváth, Zoltán:* Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtarchivs im Jahre 1971

Nekrolog

- Augusztinovicz, Elemér:* Edmund Lóránt (1896—1972)

Bücherschau

- Fapp, Stefan:* Ödenburg in der Geschichtsliteratur der Jahre 1960—1970. Kommentierte Bibliographie der Quellenpublikationen zur Geschichte der Jahre 1918—1919 und 1939—1945
Mollay, Karl: Herpay, Imre (Red.): Wir alle waren einst an der Berg- und Forstakademie. Ödenburg 1919—1969 (ung.)

Briefkasten

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépélése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, I, Ū* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat¹⁶.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló pontos irodalmi utalások, pontos forrásjegyzetek. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk.

Könyvre (lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek váltogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43.). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

Folyóirat cikkére így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkre így; pl.: A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkeket illusztrálásához szél nélküli, tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térképvázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066.

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszerűlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Felcélós kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat Igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 8 3/8 (A/5 ív) — Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme, 72. 63¹/₅
Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda

INDEX: 25.915

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVI. ÉVFOLYAM

1972

3. SZÁM

Tompos Ernő:

Sopronban őrzött címeres levelek

1. A berlini Herold egyesület 1969-ben, fennállásának százéves évfordulójára „Lebendige Heraldik” címmel rendezte meg reprezentatív címerkiállítását. Természetes, hogy a mi soproni kis címertani kiállításunk ezzel nem versenyezhetett, de egyben mégis megelőztük őket: az alap gondolatban, amely itt már 1965-ben is ez volt: megmutatni a nagyközönségnek, hogy nemcsak a főuraknak és a nemességnek volt címere, hanem címeres pecsétet használtak aláírás helyett vagy annak hitelesítésére a polgárok, céhek, falusi bírák stb. is.¹ Tehát kár volna a történelemnek egyik fontos segédtudományát csak azért, mert némelyek szerint feudális, tétlenségre kárhozható. Inkább fel kellene kutatni és közkinccsé tenni heraldikánk emlékeit, annál is inkább, mert a címeres levelek sok történeti, művelődéstörténeti adatot őriztek meg és ezek jórészt kihasználatlanok.

Legújabbban került például elő Pauer Ádám ruszti polgár és belső tanácsos Schrimpf Jónás palotagróf adományozta polgári címeres levele. Egy polgárt – nyilván a megadományozottat – ábrázol fekete ruhában, amint jobbáiban zöld szőlőfürtöt, baljában őszibarackfa ágat tart. Fején egy szőlőlevelekből font koszorú; hogy ilyent egy komoly polgár valóban viselt-e, azt ma már nehéz volna megállapítani.

A címertan nyugaton kialakult szabályait nálunk, a legrégebbi időktől eltekintve, szinte sohasem tartották be. Ez azonban nem hiba, hanem egy más, realiztikusabb irányú fejlődés jele. Színen szín és fémen fém nem lehet, ez a klasszikus heraldika egyik alapvető szabálya, amely ellen igen sokat „vétkeztek” őseink, de különösen kirívó eset anyagunkban a Balásházy-címer, amelyben sötétkék és világoskék színek egymás mellett fordulnak elő. (A heraldika csak egyfajta kék színt ismer.) A mi címereink naturalisztikusak, ami elsősorban az olasz reneszánsz művészet hatására vezethető vissza.² Ez főként a viseletek története szempontjából nagy előny. Például: a Simonyi Hajas család címere egy csatajelenetet örökít meg, és nagyon jól jellemzi a szemben álló feleket a különböző ruhák és fegyverzetek bemutatásával. A lováról lehanyatló török harcost, akinek pisztolya már a földön fekszik, senki sem tévesztheti össze a csillagos buzogányát forgató, győztes magyar vitézzel. Jellemző korunk felületességére, hogy ezt a valóban egyedül álló címert megmásították, és Simonyi Hajas Dezső 1914-ből való emléktábláján, a soproni evangélikus temető rava-

1 Tompos Ernő: Címertani kiállítás. SSz. XXI, 1967, 86–8.

2 Csoma J.: A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913.

talozójában, már mind a két vitéz magyar.³ Tehát az eredeti elgondolásnak éppen a lényege veszett el. Nagyon érdekes még a Sollenich család 1643-ban elnyert címerén a sebesült harcos öltözete: egy teljesen a testhez simuló ruhadarab, melyet akár a mai pécsi balett egyik szereplője is viselhetne.

Ugyancsak jellemző a mi heraldikusainkra, hogy a címeralakot nehezen tudták lebegő helyzetben elképzelni, és ezért vagy zöld mezőre, sziklára, hármashalomra stb. állították, vagy egy karral, koronával alátámasztották. Göttersdorf Rozália címerén például a rózsza nem lebeg, hanem egy griff tartja. Ez a címer különben unikum a mi heraldikánkban, mert eddig csupán Kanizsai Dorottya címeréről tudtuk, hogy ezt egy nő – tehát nem a férje jogán – kapta. Kanizsai Dorottya esetében azonban nemesség adományozására nem volt szükség, hiszen apja is, férje is ősnemes családból származtak. Erdemei – a mohácsi csata hőseinek eltemetése – pedig közismertek voltak. Az itt közölt címer tulajdonosáról azonban nem tudjuk, hogy milyen érdemei voltak (1. kép).

A polgári címereknek az uralkodó által való elismerését jól példázza a Feyer család két címere. A polgárit Droszt Flórián palotagróf adta 1625-ben. A címer: vágott pajzs felső piros mezejében vágatató ezüst egyszarvú, alul aranyban fekete ökörfej, karikával az orrában (2. kép). III. Ferdinánd tíz évvel később magyar nemességet adományozott a családnak majdnem ugyanezzel a címerrel. A különbség csak annyi, hogy a pajzs mezeje nem vágott, hanem négyelt, tehát az egyszarvú arany és fekete mezőkön át vágat. A fekete ökörfej két mező osztóvonalára esik, melyek közül az egyik piros, a másik ezüst. A sisakdísz teljesen azonos a két címernél (3. kép). A heraldika azon szabályának, hogy lehetőleg kevés színt alkalmazzunk, a király által adományozott kevésbé felel meg, mint a polgári címerük.

A címerművészetet, tehát a címerek megfestését az óvta meg a megmerevedéstől, hogy a címer leírásában mindig a lehető legrövidebbre törekedtek. Például a Ják nemzetségnél: fekete mezőben arany oroszlán. Ezt az oroszlánt a mindenkori címerfestő a maga korának stílusa és ízlése szerint festhette meg. Az építészeti stílusok hatása főként a címert körülvevő építészeti elemekben nyilvánkozik meg. Lásd a Németh–Lesel-, Paúr- és Voss-címereket (i. m. 3., 5., 6. kép). Tetőfokára hág ez a díszítési mód a barokk stílus korában, amikor pompázatos selyem és bársony drapériákat ábrázol nagy virtuozitással a művész. Ilyenek pl. a Kollár család és a Soproni Társaskáptalan pecsétadományozási oklevelei (i. m. 7., 8. kép). A fejlődés vonalába tartozik a régebben „kutyabőrre” végig kézzel írt és festett címeres levelek bizonyos fokú modernizálása. A XVIII. századtól kezdve a nemesi leveleket szép, brokátba vagy bársonyba kötött könyv formájában adták ki, és e könyv első lapját, ahol az adományozó (uralkodó) nevét és címeit sorolják fel, tehát amelyek minden általa adományozott armálison azonosak, művészi kivitelű rézkarc díszíti. Így a Jentsch család címerénél rokokó stílusú keretben van a szöveges rész, maga a keret pedig az uralkodó címerei közül a fontosabbakat tartalmazza. Jellemző, hogy Ausztria és Lotharingia címerei mellől a Habsburg család piros oroszlánja elmaradt. A Ferenc császár és király által adományozott címeres levelek első lapja egyszerűbb, klasszicista stílusú, a címek közül csak a császárit tünteti fel. A művész, mintha megérezte volna a német-római birodalom közeli bukását, romokat, letört osz-

³ Tompos, Ernst: Wappenbriefe in Sopron. Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft „Adler“. Wissenschaftlicher Jubiläumsband 1870–1970, 2. ábra. a továbbiakban: 1. m.

lopokat ábrázol a lapján, a sonnensteini Conrád család erdélyi nemességét adományozó címeres levelén.

Az anyag általában nagyon gazdag, de főként a XVI. század vége és a XVII. sz. eleje adott gyűjteményeinknek sok szép lapot. Ennek oka, hogy Győr várának elfoglalása után a török hadak az addig viszonylag megkímélt Rábaköz falvait is felégették, és sok család vesztette el az iratait. Az akkori nehézkes köz-

1. kép. Göttersdorf Rozália címere

igazgatás mellett pedig egyszerűbb volt új nemesi levelet kérni a királytól, mint bebizonyítani, mit tartalmaztak az elpusztult iratok. Hadi érdemek szerzésére pedig túlon-túl sok alkalom adódott. Az így megnemesített családoknak a régi nemesi családokkal való összekapcsolására ma már, éppen az iratok elpusztulása miatt, igen kevés a lehetőség. Valamivel kedvezőbb helyzetben vagyunk a régi soproni polgárcsaládoknál, melyeknek felső rétege szintén magyar nemességet szerzett és jórészt beolvadt a megye nemességébe. Ilyen családok a Kever (helyesen: Kövér), a Nagh (helyesen: Nagy), a Lesel–Németh, Wirth stb.

F. családok nevei Házi Jenő⁴ és Mollay Károly⁵ munkáiban előfordulnak, sőt tudomásom szerint a soproni polgárcsaládok nagy részének története már csak a kiadót várja, de bizonytalan, hogy e munkák megjelennek-e, vagy a város történetének nagy kárára kéziratban maradnak-e?

Az alábbi felsorolás a magyar címertani szakirodalomban eddig még nem közölt címereket tartalmazza, az adományozás időpontja szerinti sorrendben. A már megjelent és ismertett címereknél a rövidség kedvéért csak a megjelenés helyét és időpontját közlöm. A címeres levelek adatait az alábbi sorrendben közlöm: 1. Az armális kelte; 2. Az adományozó; ha az uralkodó címe nincs kitéve, akkor mint magyar király adta ki az oklevelet; 3. Az adomány tárgya: Pc. = polgári címer adományozása; MN. = magyar nemesség; AN. = ausztriai nemesség; BN. = birodalmi nemesség adományozása; 4. Az oklevél nyelve: N. = német; M. = magyar; ha nincs megjelölve, akkor latin nyelvű; 5. A megadományozottra és társszerzőire vonatkozó adatok; 6. A címer (C) leírása: először mindig a pajzs, azután a sisakdísz (sd.), a sisaktakarók színe, először a heraldikai jobb oldal, majd a bal oldal színei; a címertanban az oldalakat úgy határozzuk meg, mintha a címert egy velünk szemben álló herold a mellén viselné, tehát a megszokott oldal meghatározásnak éppen a fordítottja; a címereken előforduló fémek vagy mázak: ar. = arany, e. = ezüst, ezek helyettesítik a sárga és a fehér színeket; amennyiben a heraldika szokásai ellenére ezek mégis előfordulnának, akkor jelzem őket (p. = piros, k. = kék, z. = zöld, f. = fekete, term. = természetes szín, pl. a farkas bundájának a színe); 7. Levéltári jelzet (a Győr-Sopron megyei 2. sz. lt. soproni városi részlegéből); Vm. = a vármegyei részlegből; Gyűjt. = a szerző gyűjteménye; 8. Irodalom⁶.

2. 1418. febr. 7. Konstanz. Zsigmond. Címer. Lászlókarcsai *Török Pál*. Jelz.: Dl. 499. Ir.: Turul XIII, 1895, 38; Fejérpataky 2, 23; Radocsay: Gótikus 287.

1434. ápr. 20. Basel. Zsigmond császár. C. (birodalmi). *Básznai (Bosznai) János és Antal* egytestvérek. Jelz.: Vm. XXXVII. Ir.: Turul XV (1897) 91; Fejérpataky: II. k. 47. W. Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds. Innsbruck, 1897, Reg. 10.268; Radocsay: Gótikus 290.

1492. jún. 7. Augsburg. I. Miksa csász. Pc. Günther Frigyes nürnbergi közjegyző hitelesített másolata 1610. okt. 6-án. *Epischofer Ulrich*. C.: f-ben 3 letépett oroszlán-

4 Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 111 említi Kővér Benedeket.

5 Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet. SSz. XV, 1961, 199 (Kővér Mihály ágfalvi bíró); uő.: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. SSz. XVIII, 1964, 114 (Nagy Balázs soproni patricius); uő.: Többynemesség a középkori Sopronban. SSz. XXI, 1967 164 (Nagy Tamás soproni városbíró, Nagy Balázs kereskedő-patricius unokája); uő.: Sopron várostörténeti kutatása. SSz. XIV, 1960, 331.

6 Rövidítések: Áldásy = Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címeres levelei. Bp., 1904-1942; Bán = Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1929; Fejérpataky = Fejérpataky László: Magyar czimeres emlékek. Bp., 1902; Frank = Frank, K.K.: Standeserhebungen ... bis 1806; Házi = Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. Sopron, 1921-1943; Házi: Belváros = Házi Jenő: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. SSz. XIX, 1965, 127-41, 223-32; Heimler = Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936; Kempelen = Kempelen Béla: Magyar Nemes Családok. Bp., 1912-1937; Kneschke = Kneschke, Heinrich: Allg. Deutsches Adelslexikon. Leipzig, 1859-1870; Krassler = Krassler, Josef: Steirischer Wappenschlüssel. Graz, 1968; Nagy = Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel. Pest, 1857-1868; Radocsay: Gótikus = Radocsay Dénes: Gótikus magyar címereslevelek. Művészettörténeti Ertesítő VI, 1957; Radocsay: Renaissance Letters = Radocsay, Dénes: Renaissance Letters Patent Armorial Bearings in Hungary. Acta Historiae Artium XI, fasc. 3-4; Siebm. = Siebmacher, J.: Grosses und allgemeines Wappenbuch. Teil IV/15: Der Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893; Soós = Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek. Sopron, 1940.

fejtől kísért ar. szarufa. Csőrössisakon a Sd.: f-be öllözött szakállas férfi törzse, fején ar. tekercs, melyből ar. szalagok lebegnek hátrafelé. St: f-ar. Jelz.: Lad. XLIV. et T. T. (a továbbiakban: Lad.) fasc. 1. nr. 21. (a továbbiakban: csak a fasc. és a nr. számai). Ir.: Házi I/6, 287; Tompos: Wappenbriefe 1. ábra.

1499. aug. 19. Buda. II. Ulászló. MN. *Obudai Ferenc* és neje Margit. Jelz.: Lad. 1. 29. Ir.: *Aldásy II, 60*; Radocsay: *Renaissance Letters 73*.

3. 1512. dec. 7. I. Miksa csász. BN. *Prunner Erhard* bécsi polgár. C.: k-ben, z. hármashalmon term. fakútház, a csigán 2 vedérrrel. Sd.: 2 keresztbe fektetett e. hal. St.: k-e. Jelz.: Lad. 1.1. Ir.: Házi I/6, 287. (4. kép).

1550. febr. 4. Pozsony. I. Ferdinánd. BN. N. *Prunner János*. A címer nincs az oklevélen kifestve, a helyét üresen hagyták, a leírás szerint: k-ben egy kerek e. kövekből falazott kútkáva. Jelz.: Lad. 1.2.

1554. szept. 25. Bécs. I. Ferdinánd. MN. *Keuer (Kövr)* Márton. C.: k. mezőben z. hármashalmon 3 p. rózsza, ezek középsőjén ül egy szembe néző e. galamb. Sd.: e-k-kei vágott zárt szárny osztóvonalán, ar. díszített p. rózsza. St.: p-e, k-e. Jelz.: Lad. 1.3. Ir.: Nagy 6, 237; Kempelen 6, 256.

1564. okt. 2. Miksa MN. *Balásházy Márton és István*. C.: sötétkék mezőben világoskék szarufa, jobb oldali szárán ar. griffel, a bal oldalin ar. oroszlánnal, melyek e. koszorút tartanak. A szarufa felett 2. ar. középi p. rózsza, alatta egy világoskék stílizált liliom. Sd.: növekvő (a továbbiakban: növ.) ar. oroszlán karddal. St.: p-e, k-ar. Jelz.: Vm. III. Ir.: Kempelen 1, 264.

1567. nov. 23. Bécs. II. Miksa császár. Birodalmi címerbővítés. N. Dr. *Prunner János* részére. C.: k-ben e. kváderkövekből falazott kút káján koronás ar. oroszlán tartja a kútvedret. Sd.: k-ar, ar-k-kei vágott bivalyszarvak között az oroszlán növ. St.: k-ar. Jelz.: Lad. 1.4. (5. kép).

1571. márc. 2. Prága. Miksa. MN. *Nagh* (nyilvánvaló elírás, lásd az 1593. évi armálist) *János*. Kihirdette: Sopron vm. 1587-ben. C.: k-ben z. hármashalmon középsőjéből növ. ar. oroszlán e. karddal, melynek markolata ar. Sd.: az ar. oroszlán. St.: p-e, k-ar. A címerkép festője D. H. monogrammal és az 1571-es évszámmal szignálta művét. Jelz.: Lad. „m”.

1572. okt. 15. Pozsony. Miksa. MN. *Egrer Kálmán*. C.: f. és p-sal hasított pajzs, első mezében ar. páncélos, szakállas, bajuszos vitéz tollas buzogánnyal. Második mezőben e. haránt pólya p. oroszlánnal díszítve. Sd.: a vitéz növ. St.: f-ar., p-e. Jelz.: Lad. 1.5. Fogalmazványa a bécsi Staatsarchivban. Ir.: Siebm. 4 (1657), 57; Frank 266.

1578. ápr. 2. Pozsony. Rudolf. MN. *Wyhely (Újhelyi) Kristóf*. Kih.: Turóc vm. C.: k-ben e. egyszarvú. Sd.: az egyszarvú növ. St.: k-ar, p-e. Jelz.: családi letét. Erősen rongált, pecsétje törött. Említve: Kempelen 10, 447.

1578. szept. 28. Prága. Rudolf. MN. Budomeryth-i *Nagy Mátyás, István* és *Miklós* egytestvérek részére. C.: k-ben ar. koronából növ. ar. oroszlán pallossal. Sd.: az ar. oroszlán. St.: k-ar, Jelz.: letét. Ir.: Kempelen 7, 359.

1580. febr. 2. Prága. Rudolf. MN. *Zany-i* (ma Szany Győr-Sopron megyében) *Kuchár Pál*. C.: k-ben z. mezőn egy p. kaftánba öltözött sisakos, mellvértes vitéz kardja hegyén török fejét tart. Sd.: a vitéz növ. meztelen karddal. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XX.

1582. febr. 19. Pozsony. Rudolf. MN. *Hajas Ferenc*. Kih.: Veszprém vm. C.: ar. mezőben z. réten pej lovon ülő, tollas sisakú, piros csizmás vitéz csatacsillagjával leült egy fehér lovon ülő p. kaftános (z. nadrág, páncéling és vas sisak) törököt, aki lehányatlik a nyeregből s pisztolya már a földön hever. Sd.: a magyar vitéz növ. csatacsillagját forgatva. St.: p-e, k-ar. Jelz.: Lad. „zs”. Ir.: Tompos: Wappenbriefe 2. ábra.

1582. febr. 21. Pozsony. Rudolf. MN. *Woxith János*, másképpen *Zaluka-i* (Szalók?) *Horváth János* részére. C.: k-ben hármashalmon ar. oroszlán. Sd.: az ar. oroszlán növ. e. kardot tart. St.: p-e, k-ar. özv. Horváth Kálmánné tulajdona. Ir.: Siebm. 245.

1590. febr. 15. Prága. Rudolf. MN. *Mozlaviniay Jakab* agilis (azaz aki csak anyai részről volt nemesi származású). C.: k-ben z. hármashalmon két zöldellő lombos fa,

közöttük ágaskodó menyét. Sd.: nyitott f. szárnyak, ar. félhold hatágú csillaggal. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. 1.6. Ir.: Kempelen 7, 291.

1592. nov. 7. Prága. II. Rudolf császár. BC. N. *Reicher János* és testvére *Konrád*. C.: k. és p. vágott pajzs alsó mezejében 3 csoport term. sz. sziklán 2 szembenéző, ágaskodó term. sz. zerge, melyek a felső k. mezőbe is belenyúlnak. Sd.: növ. ifjú f-sárga ruhában, lándzsát tart. St.: f-ar, k-p. Jelz.: Lad. 1.7. Ir.: Siebm. 1665. évi kiadása 5,51.

1593. jan. 19. Prága. Rudolf. MN. *Nagy Tamás*, az 1571. évi elírt armális megújítása, a címer is azonos, csak az oroszlán fején korona is van. Tehát „javított”. Kih.: Sopron vm. Jelz.: Lad. „n”.

2. kép. A Feyrer család polgári címere

1595. máj. 22. Prága. Rudolf. MN. *Ódor Tamás*. Kih.: Sopron vm. C.: k-pirossal vágott pajzs alsó mezejében z. talaj felett 2 e. pólya és előttük, mind a két mezőn átmenően, kétfarkú ar. oroszlán. Sd.: az oroszlán növ. St.: k-ar, p-e. Jelz.: letét. Rongált, helyenként olvashatatlan, pecsétje hiányzik. Ir.: Soós 368.

1600. máj. 21. Pilsen. II. Rudolf császár. BC. N. *Fellner János*. C.: vágott, felül hasított pajzs, 1. ar. mezőben ágaskodó term. sz. zerge, 2. f. mezőben koronás ar. oroszlán, 3-4. p. mezőben 1-1 e. stilizált liliom, az ívesen beékelte f. mezőben stilizált ar. liliom. Sd.: e-pirossal és ar.-feketével, vágott, nyitott szárnyak között szembenéző, ülő, koronás ar. oroszlán. St.: F-ar., p-e. Jelz.: Lad. 1.8. (6. kép).

4. 1601. ápr. 2. Prága. Rudolf. MN. *Draxler Mihály* agilis részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. hármashalmon két e. liliomtól kísért p. szív, melyből z. fa nő ki ar. gyümölcsökkel. Sd.: lépő ar. strucc e. patkóval a csőrében. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. 1.9.

1602. márc. 29. Prága. Rudolf. MN. *Németh*, másképp *Lesel János* agilis Purbachból és neje Bottka Anna részére. Kih.: Nyitra vm. C.: k-ben z. hármashalmon ar. oroslán, mely számszeríjat tart. Sd.: növ. p. ruhás harcos f. kalappal; ezen 3 e. strucctoll, a hátán ar. íj, jobbában 3 ar. nyíl. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. „k”

1602. jún. 6. Prága. Rudolf. MN. *Lackavith Balázs*, neje Torkos Dorottya és gyermekeik: Pál, Mihály, János, Tamás, ifj. Balázs, Katalin és Margit részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben, z. talajon ar. griff. Sd.: kardot tartó növ. ar. griff. St.: p-e, k-ar. Nagyon rongált. Jelz.: Vm. XXII.

1606. okt. 6. Brandeis várában II. Rudolf császár. II. Miksa császárnak. 1569-ben

3. kép. A Fejrer család nemesi címere

*Gienger Jakab*nak adott címeres nemes levelét megerősíti, rokonaira is kiterjeszti, közjegyzőséget adományoz és megengedi, hogy Grienpüheiben várat építhessen. N. A régi címere: négyvált, 1. és 4. ezüsttel és f-vel vágott mező felső e. részében f., alsó f. részében e. (tehát színváltó) fél vaddisznó; 2. és 3. ar. és fehérrel balharánt osztott mezőben egy színváltó balta. Sd.: nyitott (jobbról: f.; balról: e.) szárnyak között a növ. fél vaddisznó. St.: f-e, f-ar. Új címere: négyvált, 1. és 4. p. mezőben z. hármashalom felett e. vártorony (pártázatos); 2. és 3. késsel és ezüsttel balharánt osztott mezőben e. balta ar. nyéllal és kis ar. keresztel. A pajzson 2 sisak, a jobb oldalin 2 p-e-tel vágott bivalyszarv között az e. torony. balról ar-e-tel vágott nyílt szárnyak között a növ. f. vaddisznó. St.: p-e, f-ar. Jelz.: letét. Ir.: Kneschke 3,517; Krassler 139; Bán 375 egy *Gienger* bárónőt említ.

1610. nov. 13. Bécs. II. Mátyás. MN. *Sárándy Mihály* és *Boross János*. Kih.: Vas

vm. C.: k-ben z. réten vágató páncélinges lovas, sisakkal és karddal. Sd.: a vitéz növ. St.: p-e. Nagyon rongált, szakadt és ázott. Jelz.: Vm. XXXII. Ir.: Soós 374.

1615. jan. 26. II. Mátyás. MN; *Beé Benedek, Demeter és Antal*. C.: kétfarkú ar. oroszlán k. mezőben. Az oroszlán jobbában kanalat, baljában vas nyársat tart! Sd.: növ. term. sz. szarvas. Sd.: p-ar, k-ar. Jelz.: Vm. VII. Ir.: Kempelen 2, 19.

1617. márc. 6. Prága. I. Mátyás császár. BC. N. *Brunner János* nezsideri (ma Neusiedl am See) vámos részére. C.: haránt négyelt, 1. és 4. p. mezőben 2—2 fehér cölöp, köztük 1—1 e. nyílvevessző, melyek közül a felső lefelé, az alsó felfelé mutat. A 2. és 3-as sárga mezőben f. pólya, rajta 1—1 szembenéző ar. leopárdfej. Sd.: jobbról p-e, balról ar-f. nyitott szárny között növ. ar. oroszlán, koronával és p. nyelvvel. Jobbjában egy lefelé mutató e. nyilat tart. St.: f-ar, p-e. A címerkép felett két koronás uralkodó — Rudolf és Mátyás — arcképe. Jelz.: Lad. 1. 10. Ir.: Frank 134. (7. kép).

1620. máj. 18. Bécs. II. Ferdinánd csász. BN. és négy nemesi ős adományozása, valamint az eddig viselt címerének bővítése *Protzenmayr Pál* fia, *Márton* részére. N. C.: négyelt pajzs, 1. és 4. f. mezőben z. hármashalmon koronás ar. oroszlán 3 árpakalászt tart, 2. e. mezőben 2 p. haránt pólya, 3. p. mezőben 2 damaszcirozott e. harántpólya. Sd.: jobbról ar-f, balról p-ezüsttel vágott nyitott szárnyak, az osztásvonalakon 1—1 színváltó stilizált liliommal díszítve. Köztük p. ruhás őszszakállú férfi, jobbjával a vállán levő ar. árpakévet tartja, bal keze a csipőjén. St.: f-ar, p-e. Jelz.: Lad. „o”. Pecsétje leszakadt, de a nyoma megvan.

1620. jún. 11. II. Ferdinánd. MN. *Angyal György* részére. Az oklevél a második világháborúban elveszett, de a BM. 48.943/I. a.—1906. sz. rendeletére 1906-ban be kellett küldeni az Országos Levéltárba és az ottani másolat valószínűleg megmaradt. Ir.: Soós 302.

1622. máj. 4. Bécs. II. Ferdinánd. MN. *Horváth Ferenc*-és neje. Kih.: Zala vm. C.: k-ben z. talajon term. sz. leopárd kivehetetlen tárgyat (virág?) tart. Sd.: kivehetetlen St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XVI. Nagyon rongált, pecsétje hiányzik.

1622. júl. 6. Sopron. II. Ferdinánd. MN. *Nagy János* és fiai *Pál* és *Mihály*. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. hármashalom felett futó ar. szarvas, melynek nyakát nyíl ütötte át. Sd.: a szarvas növ. St.: f-ar, p-e. Jelz.: Lad. „v”. Igen rongált. Ir.: Kempelen 7, 312; Soós 363.

1622. júl. 16. Sopron. II. Ferdinánd. MN. *Heckelberg Miklós*. Kih.: Sopron vm. C.: ar. és késsel vágott pajzs alsó részében vízből kiemelkedő term. sz. hármassziklán 3 z. levelű p. rózsza nő és bele emelkedik az arany mezőbe. Sd.: ar-f-vel vágott zárt szárny. St.: f-ar, p-e. Jelz.: Lad. „a”. Ir.: Kempelen 5,1; Nagy 5,73; Siebm.: 227.

1622. júl. 25. II. Ferdinánd MN. *Benedek Márton* és *Füzy János* mostohatestvérek részére. Lásd: *Angyal György* 1620. jún. 11-i címeres levelét. Ir.: Nagy 4, 294; Alapi Gyula: Magyarország címeres könyve. Bp., 1913, 62.

1622. aug. 4. Sopron. II. Ferdinánd. *Sopron* szab. kir. város címerének bővítése. Jelz.: Lad. XX. 1.1. Ir.: Lib. Reg. 7, 238; Áldásy III, 132; Heimler 79.

1623. nov. 9. Bécs. II. Ferdinánd császár. Birodalmi nemesség megerősítése, címerbővítés és 4 nemesi ős adományozása a *Führer* családdal együtt *Bayrhofer János*-nak, Német nyelvű. A címer helyét kihagyták. Jelz.: letét. Ir.: Frank 62.

1625. okt. 23. Sopron. II. Ferdinánd. MN. *Trijuesz Márton* és neje, Graf Anna. C.: 2 f. pólyával ellátott damaszcirozott fehér mező előtt k. ruhás Stuart-galléros hölgy áll (a ruhán ar. díszítés) és egy f. (vas) háromlábú emel a feje fölé. Sd.: a hölgy növ. St.: f-fehér, k-e. Jelz.: Lad. 1.12. Ir.: Kempelen 10, 423; Nagy 11.331. (8. kép).

1625. okt. 27. Bécs. Drosztowitzi Droszt Flórián palotagróf polgári címer adományozása *Feyrer Tóbiás*nak. C.: p-ar. vágott, felül vágató e. egyszarvú, alul f. ökörfej orrában ar. karikával. (a szövegben: *oxenkopf*) Sd.: jobbról e- pirossal, balról ar-f-vel osztott szarvak között a növ. e. egyszarvú. St.: f-ar, p-e. Német nyelvű. Jelz.: Lad. 1.4. (1. kép).

1625 nov. 8. MN. *Kürtessy György*nek. Vö. *Angyal György* 1620. jún. 11-i címeres levelét.

1625. dec. 14. Sopron. II. Ferdinánd MN. *Scherschleiffer János*. Kih.: Sopron vm. C.: p-késsel balharánt osztott. A felső mezőben kétfarkú, koronás, ar. oroszlán. Alul e. vízben úszó e. hattyú. Sd.: p-e, ar-k színekkel vágott nyitott szárnyak között görbe kardot tartó, növ. koronás ar. oroszlán. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. „p”. Ir.: Kempelen 9, 217; Nagy 10, 86.

1627. márc. 10. Bécs. II. Ferdinánd MN. *Lethenyey Mártonnak*. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben, a mező széle sima, belseje damaszcírozott, p. lángokból kiemelkedő fönix madár. A feje mellett kétoldalt 1—1 hatágú ar. csillag. Sd.: növ. p. kaftános, f. süveges, jobbában pallost, baljában hatágú ar. csillagot tartó vitéz. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXIII. Nagyon rongált. Ir.: Soós 355.

4. kép. Prunner Erhard polgári címere

1628. júl. 3. Vordernberg (Stájerország) Sommersitz báró Grandi Walter pápai és császári palotagróf polgári címeres levelé *Wohlmueh János* és *Ulrik* részére. N.C.: hasított, elől k-sárgával harántosztott mezőben ar. griff. A hátsó mező vágott, felül p-ban e. pólya (tehát Ausztria címere), alul f-ben 3 k. rózsával díszített ar. szarufa. Csőrös sisak falkoronával. Sd.: jobbról e-p, balról ar-feketével vágott nyitott szárnyak között fehérbe öltözött szakállas bányász, f. farbórral, jobbában 3 p. ürömvirágot (németül *Wohlmuthblume*, tehát „beszélő címer”), baljában ércpéldányt tart. St.: f-ar, p-e. Az oklevél a szerző tulajdona. 1631-ben a család ugyanezzel a címerrel magyar nemességet kapott. A család tagjai a címerüket többször változtatták. W. János címerének szív pajzsában kardján török fejet tartó növekvő kalpagos magyar vitéz van, a sisakdísz pedig pallost tartó növ. griff. Jellemző tehát a magyar címerekhez való fokozatos alkalmazkodás. Pecsétje hiányzik. Ir.: Soós 399; Tompos: Cím. pecsétek 275; Kempelen 11, 134. (9. kép). Bán Wohlmueh Konrád János (331, 342) és József (331, 392) polgármestereket és W. Samu polgárt (267, 308) említi.

1628. nov. 22. Bécs. II. Ferdinánd. MN. *Kovács—Hamvay Lukács*, a felesége Szarka Margit és rokonai, *Kovács István, Dömötör és Péter* részére. Kihirdetési záradék van az oklevélen, de a vármegye neve olvashatatlan. C.: egy világoszöld pólya által felső f. alsó ar. mezőre osztott pajzsban alul és felül 1—1 színváltó, lépegető, jobbában pallost tartó griff. Sd.: a növ. f. griff. St.: f-ar. Jelz.: Lad. 1. 13. Ir.: Kempelen 6, 218.

1632. aug. 13. MN. *Székely Mátyás* részére, mint Angyal György 1620. jún. 11-i címeres levele.

1634. jún. 8. Bécs. II. Ferdinánd. MN. *Moser Tóbiás, János Keresztély és Zsigmond* részére. Kih.: Pozsony vm. C.: k-ben z. talajon négy term. sz. buzogányos leveles nádszál között legelő term. sz. szarvas, felette fogyó ar. félhold és ar. sugaras napkorong. Sd.: a koronából kinövő term. sz. szarvasagancs ágai között 3 buzogányos nádszál. Palásthoz hasonló sisaktakaró: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXIV. Az oklevél erősen rongált.

1635. febr. 3. Sopron. II. Ferdinánd. MN. *Feyrer Tóbiás* és neje Paur Márta részére. C.: négyelt pajzs. Az első mező ar., 2. mező f., 3. mező p., 4. mező fehér, valamennyi damaszciózott. Az első és második mezőn át e. egyszarvú vágat jobbfelé A 3. és 4. mező határvonalán f. ökörfej ar. karikával az orrában. Sd.: jobbról e-p, balról ar-f-vel vágott szarvak között növ. e. egyszarvú. St.: f-ar, p-e. Hasonló az 1625-nen kapott polgári címerükhöz. Kih.: Sopron vm. Jelz.: Lad. 1.14. Ir.: Kempelen 4, 122. (2. kép).

1638. márc. 2. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Rahicz Miklós és Tamás* testvérek. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. hármashalmon term. sz. farkas, jobbában kard, baljával z. pálcára támaszkodik. Sd.: növ. farkas karddal. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXX.

1639. jan. 29. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Sós János* neje Neblig Borbála és gyermekeik Dániel és Ágnes. Kihirdetési záradék olvashatatlan. C.: négyelt: 1. és 4. p. mezőben z. hármashalmon csőrében e. patkót tartó e. strucc; 2. és 3. ar. mezőben egyfejű p. nyelvű f. sas. Sd.: a koronán lépdelő strucc. St.: f-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXXIV. Az oklevél nagyon rongált, pecsétje hiányzik.

1643. aug. 21. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Sollenich Péter*, fiai: Sándor, Mátyás és János György, valamint leányának, Katalinnak. Kih.: Sopron vm. C.: f. mezőben z. hármashalmon testhez tapadó p. ruhában hosszú hajú ifjú ül, a mellébe p-e. tollazatú nyíl fúródott. Felette kétfarkú, koronás, ar. oroszlán áll, jobbában p. tollú nyilvesztőt tartva. A jobb felső sarokban sugaras, arcos ar. napkorong. Sd.: kétfarkú, ar. koronás, p. nyelvű, f. növ. oroszlán. St.: f-ar. Jelz.: Vm. XXXIII. Ir.: Kempelen 9, 399.

1645. aug. 28. Bécs. Bárány Teuffenbach Rudolf marsall és palotagróf polgári címer adományára *Österreicher Jeremiás* gyógyszerésznek. C.: ívesen ék्रे harmadolt pajzs közepén p. mezőben 3 fehér pólya, a kétoldali f. mezőkben 1—1 botot (jogart?) tartó kétfarkú ar. oroszlán. Sd.: jobbról ar-f., balról e-piroszal vágott nyitott szárnyak között hatágú ar. csillag. Palástszerű sisaktakaró (p-e, f-sárga). Jelz.: Lad. 1.15.

1648. aug. 16. Linz. III. Ferdinánd. MN. *Kenaszt János*, neje Erzsébet, fia János és rokonai *Gered János*, neje Veronika és fiaik György és András részére. C.: négyelt pajzs 1. és 4. k. mezőben stilizált p. rózsával díszített e. balharánt pólya. A 2. és 3. p. mezőben e. egyszarvú. Sd.: jobbról e-p, balról k-arannyal vágott nyitott szárnyak között növ. e. egyszarvú. St.: ar-k, p-e. Jelz.: Lad. „r”. Rongált, szakadozott, pecsétje hiányzik.

1649. máj. 12. III. Ferdinánd. MN. *Haynal Balázs*. Kih.: Sopron vm. C.: erősen szétázott, p. mezőben z. talajon pálma. Sd.: kivehetetlen. St.: ar-k.?, e-k. Jelz.: Vm. XV. Ir.: Kempelen 4, 449. Rongált, pecsétje hiányzik.

1649. okt. 12. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Köntös Mihály*. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben e. egyszarvúval díszített p. balharánt pólya, a pólya mellett 1—1 stilizált e. liliom. Sd.: növ. ar. szarvas. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XIX. Szakadt, pecsétje hiányzik. Ir.: Kempelen 6, 245.

1651. márc. 28. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Czerer Jakab*, neje, Mohn Orsolya, gyermekeik: János, Mihály és Zsófia. Kih.: Moson vm. C.: k-ben z. talajon term. sz. leopárd. Sd.: nyállal átlőtt e. hattyú. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. IX.

1652. ápr. 12. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Czwirchich György* Kih.: Moson vm. C.: k-ben egy csizmát széttépő f. sas. Sd.: márvány oszlopot tartó, növ. ar. griff. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. X. Rongált, vízfoltos, pecsétje hiányzik.

1654. máj. 2. Pozsony. III. Ferdinánd. MN. *Nagy Mihály*, András és Márton részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. talajon kétfarkú ar. oroszlán egyenes pallosán turbános török fejet tart. Sd.: az oroszlán növ. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXVI. Ir.: Soós 364.

5. kép. Dr. Prunner János címere

1654. okt. 28. Bécs. III. Ferdinánd. MN. *Feyerabend Menyhért*. C.: k-ben, z. téren lépdelő kétfarkú ar. oroszlán lángoló bombát visz. Sd.: nyitott f. szárnyak között az ar. oroszlán növekvőleg. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XI.

1655. ápr. 30. MN. *Borsos Péter és Tamás*. Lásd: Angyal György címeres levelét (1620). Ir.: Soós 310.

1656. máj. 29. Pozsony. III. Ferdinánd. MN. *Sándor Ferenc és Sándor Mózes*. Kih.: Vas vm. C.: arannyal damaszcirozott p. mezőben z. talajon kardot tartó term. sz. leopárd. Sd.: a koronára könyöklő ar. gombos p. ruhás kar görbe kardot tart. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXXI.

1659. okt. 5. Pozsony. I. Lipót. MN. *Uy Péter*, neje Bálint Dorottya és a címerszerző testvérei, *Uy Márton*, *Gergely* és *Miklós* részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. téren ar. búzakéve, előtte a földön 3 ar. búzakalász és 2 szembe néző szürke galamb (p. szemmel, csőrrel és lábakkal). Sd.: a koronán könyöklő p. ruhás kar 3 ar. búzakalászt tart. Tompos Alpár letétje. Ir.: Soós 395.

1664. máj. 14. Bécs. Schrimpf Jónás palotagróf polgári címeres levele *Pauer Adám* ruszti polgár és belső tanácsos részére. N. A. címer birodalmi szokás szerint az oklevél közepén van. C.: arannyal keretezett és damaszcírozott sárga mezőben z. halmon álló f. ruhás, barna körszakállas férfi, vékony arany övvel, jobbában z. szőlőfürtöt, baljában egy őszibarackfa ágat, z. levéllel és 2 őszibarackkal (a szöveg szerint „s: *Pfirsich*) tart. Fején z. szőlőlevelekből font koszorúval. Zárt sisak ar-f. tekerccsel, melyből ar. és f. szalagok lebegnek. Sd.: jobbról ar-f, balról f-ar. szarvak között a férfi növ. St.: f-ar. A Sopron megyei ág. h. evangélikus esperesség iratai között. Az adományozó palotagróf aláírásával és pecsétjével.

1666. dec. 18. Bécs. I. Lipót. MN. *Töskés Mihály* és testvérei, *István* és *János* részére. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. talajon 2 ar. oroszlán tart egy z. babérkoszorút. Sd.: növ. ar. oroszlán pallost tart. St.: k-ar., p-e. Jelz.: Vm. XXXVI. Kissé rongált. Ir.: Soós 394.

1670. júl. 21-én. Bécs. I. Lipót. MN. és 4 nemesi ős adományozása *Voss György*-nek. Kih.: Sopron vm. C.: e-ben z. sziklából növekvő z. babérkoszorús, p. ruhás férfi égő fáklát tart. Sd.: jobbról e-p, balról ar-f-vel vágott nyitott szárnyak között sziklán álló ar. oroszlán mellső lábaival z. babérkoszorút tart. A koszorú közepén e. kereszt. St.: f-ar, p-e. A pajzs mellett balról Szent Lipót áll, jobbában egy templommodellt, baljában Alsó-Ausztria kék zászlaját tartja 5 ar. sassal. Jobbról I. Lipót áll, országalmát és jogart tart, mellén az Aranygyapjas Rend jelvényével. Jelz.: Lad. „s”. Ir.: Tompos: Címeres pecsétek 273; uő.: Wappenbriefe 84. Ez a család alapítója a soproni kat. árvaházat.

1678. febr. 19. Bécsújhely. I. Lipót. MN. Ghimesi *Mikó György*. Kih.: Győr vm. C.: k-ben z. réten e. pallost tartó ar. griff. Sd.: nyitott f. szárnyak között növ. e. egy-szarvú. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXV.

1685. ápr. 12. Bécs. I. Lipót. Bárói rang adományozása Ruszti *Natl Lipót* soproni polgármesternek. Kih.: Sopron vm. C.: hasított pajzs első k. mezejében e. pallost tartó koronás ar. oroszlán. A négyelt hátsó mező 1. és 4. p. mezejében e. sziklák. A 2. és 3. f. mezőben 3—3 stilizált k. liliommal díszített ar. balharánt pólya. A pajzsban 2 sisak, a jobb oldalin ar-k, p-ezüsttel vágott nyitott szárnyak között a pajzsbeli oroszlán növekvőleg. A bal oldalin e-p, ar-f. nyitott szárnyakon a 3 k. liliommal díszített harántpólya, A szárnyak között az 1. és 4. mező e. szikláit. St.: ar-k, e-p. A címer felett I. Lipót király babérkoszorús arcképe. Jelz.: Lad. „z”. (10. kép).

1687. jan. 30. Bécs. I. Lipót. MN. *Hackstock Mátyás*. Kih.: Sopron vm. C.: k-ben z. talajon term. sz. favágó tőke (ar. szalagos babérkoszorúval díszítve) belevágott e. bárdal. Sd.: növ. p. ruhás és süveges, jobbában ar. markolatú kardot tartó vitéz. A ruhán ar. öv és gombok, a szörmés süvegen ar. forgó. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Lad. „1”. Ir.: Tompos: Címeres pecsétek 129; Házi: Soproni belváros. 226.

1693. okt. 21. Bécs. I. Lipót. MN. *Pilcz Frigyes*, fia: János és rokona *Kop Miklós* részére. Kih.: Győr vm. C.: k-ben z. hármashalmon ar. oroszlán, kardra tűzött kontyos török fejjel, baljában égő gyertya. Sd.: növ. ar. oroszlán mellső lábaival égő gyertyát tart. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXVIII.

1693. dec. 11. Bécs. I. Lipót. *Sopron vármegye* pecsétjének megerősítése és bővítése. A régi címer pánccélos vitéz volt, ettől az időtől fogva a megye örökös főispánjának, az Esterházy családnak címeres pajzsát tartja. Jelz.: Gyűjt. Ir.: Lib. Reg. 23, 150; Áldásy 4, 263.

1696. jún. 1. Bécs. I. Lipót. MN. *Horváth Mihály*. C.: k-ben z. hármashalmon követ tartó term. sz. daru. Sd.: 3 ar. kalászt tartó p. ruhás kar. St.: k-ar., p-e. Jelz.: Lad. „q”. Az oklevél vízfoltos, szakadt, pecsétje hiányzik. Ir.: Soós 337.

1697. szept. 5. I. Lipót. MN. *Koczor György*. Kih.: Sopron vm. C.: kékben (?), z. mezőn követ tartó term. sz. daru, lábával követ tart. Sd.: pallost tartó pánccélos (?)

kar, a palloson z. koszorú. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. 96. Nagyon rongált, szakadt, sok helyen olvashatatlan. Pecsétjéből csak a fatok maradt meg, a pecsétet kikaparták. Ir.: Soós 350.

1698. jan. 3. MN. *Petersich Lőrinc* részére, Lásd: Angyal György 1620. jún. 11-i címeres levelét!

1700. júl. 5. Bécs. I. Lipót. MN. *Beke Mihály* és rokonai *Németh János* és *György*. Kih.: Sopron vm. C.: hasított, elől k-ben z. hármashalomból 3 búzakalász nő ki, hátul p-ban z. halmon szőlőtő. Sd.: növ. kétfarkú ar. oroszlán. St.: k-ar., p-e. Jelz.: Vm. IV.

6. kép. Fellner János címere

1710. nov. 18. Bécs. I. József csász. BN. *Wirth Mihály Gottfried* és *Wirth György* testvérek részére. N. C.: négyelt, 1. és 4. ar. mezőben ar. koronás, p. nyelvű f. sas; 2. és 3. p-ban 3 (2,1) hatágú e. csillag. Sd.: a koronán álló f. sas. St.: f-ar, p-e. A címer felett a császár címere és mellette a szokásos 7 helyett 8 választó fejedelem címere (a nyolcadik: Hannover). Jelz.: Lad. „d”.

5. 1718. ápr. 3. Bécs. VI. Károly csász. Bárói rang adományozása *Wierth Gottfried* és *György Frigyesnek*. C.: hasonló az 1710-ben kapotthoz, de szív pajzsral, ennek ar. mezejében 2 f. harántpólya. A pajzson 3 sisak, a középsőn a koronás f. sas, a jobb oldali koronájából ar. zászló nyúlik ki 2 f. haránt pólyával, a bal oldali sisak koronájából kiemelkedő zászló p. 3 hatágú e. csillaggal. St.: f-ar., p-e. Címertartók: 2 term. sz. leopárd. A címer felett a császár arcképe. Jelz.: Lad. „e” (11. kép).

1722. aug. 2. Bécs. III. Károly. MN. *Hueder Mihály*. Kih.: Sopron vm. C.: damasz-círozott k. mezőben hatágú ar. csillag. Sd.: a hatágú csillagot tartó e. daru. St.: k-ar, p-e. Jelz.: Vm. XVIII. Ir.: Lib. Reg. 34, 37; Siebm. 251.

1735. ápr. 25. Bécs. VI. Károly csász. BN. és a Roseneck-i előnév adományozása *Göttersdorf Rozália* részére. C.: négyelt pajzs, 1. ar. mezőben f. sas, 2. és 3. p. mezőben 5 (2,1,2) fehér kocka; 4. k. mezőben természetes p. rózsát tartó ar. griff. Sd.: jobbról 3 hatágú ar. csillaggal díszített f., balról 3 fehér kockával díszített p. szárnyak

7. kép. Brunner János címere

között a p. rózsát tartó ar. griff növ. St.: f-ar, p-e. Jelz.: Vm. XXIX. Az oklevél könyvalakú volt, de most a kötésből kitépett, laza lapokból áll, pecsétje hiányzik. Ir.: Kneschke 3.574.

1736. dec. 16. III. Károly. MN. *Flaischmann Ferenc Antal*nak. C.: p-ban kardot tartó e. griff. Sd.: nyitott f. szárnyak között hatágú ar. csillag. St.: p-a, ?. Jelz.: Vm. XIII. Az olvashatatlanságig piszkos és szakadt. A család 1748. febr. 13-án királyi engedéllyel „Adelffy”-re változtatta a nevét. Ir.: Lib. Reg. 37, 568; Siebm.: T. 139; Kem-pelen 1,30.

1741. okt. 28. Pozsony. Mária Terézia. MN. *Scheffer Kristóf*. Kih.: Győr vm. C. négyelt pajzs, 1. és 4. ar. mezőben egy-egy kétfejű sas fele az osztóvonalból nő ki; 2. p-ban z. réten ugró term. sz. szarvas; 3. k-ben z. talajon e. bárány. Sd.: 5 strucctoll (jobbról balra: f-ar. -k-e-p. színekben). St.: k-ar, p-e. Jelz.: letét. Ir.: Lib. Reg. 39. 381; Siebm. 174.

1754. jún. 15. Bécs. Mária Terézia lovagi rangra emeli *Zencker János Bernátot* és címerét bővíti. Címer: pirossal és kékkel négyelt pajzs, 1—4. p. mezejében koronás ar. oroszlán; 2—3. k. mezejében ezüst bányászkalapács és ék. Sisakdísz: a jobb oldali sisakon a koronás ar. oroszlán növekvőleg, a bal oldalin: nyitott fekete szárnyak között ezüst bányászkalapács és ék. Sisaktakarók: p-ar.; k-ezüst. Kihirdetési záradék

8. kép. A Trifuesz család címere

1755. jan. 13-án feljegyezve Morvaország rendjeinek a könyvébe. A Soproni Központi Bányászati Múzeum tulajdona.

1758. ápr. 29. Bécs. Mária Terézia. MN. *Blasovszky József*, neje, Rautter Erzsébet és gyermekeik: Nep. János, József és Erzsébet részére. A címer azonos azzal, amit 1409. febr. 24-én a Garázda nemzetségből származó Horogszegi Szilágyi és gr. Teleki családok kaptak Zsigmondtól, vagyis e-ben p. lángok közül kiemelkedő (növ.) f. vadkecske, sörénye, körmei és szarvai aranyszínűek. Körmei között gyökerestül kitépott z. fenyőt tart. Sd.: a vadkecske növ. St.: f-e. Jelz.: Vm. VI; Ir. Turul XII. 9; Fejérpataky I, 31; Lib. Reg. 44, 593. Áldásy 4, 327; Siebm. 67; Bán mint polgármestert említi (331, 408, 421).

1777. máj. 2. Bécs. Mária Terézia. MN. *Kollár Ádámnak*, az udvari könyvtár igazgatójának. Ir.: Lib. Reg. 50, 417; Áldásy 6, 20; Siebm. 319; Wurzbach Biograph. Lexikon 12, 324. E címer két példányban maradt reánk. Az eredeti címeres levél a le-

véltárban van; jelz.: letét (ezen látható a mai Eötvös Loránd Tud. Egyetem budai elődjének az épülete). A másik a Liszt Ferenc Múzeum barokk szobájában van, ugyanabból a műteremből kerülhetett ki, az adományozott címer is azonos, de az uralkodói címerek, az architektonikus keret és a drapériák mások, ez a változat valószínűleg még Kollár bécsi tartózkodása idején keletkezhetett.

1780. márc. 31. Bécs. Mária Terézia. A *Soproni Társaskáptalan* pecsétjének megerősítése. Jelz.: letét. C.: rokokó kerettel ellátott pajzs p. mezejében sárkányölő Szent

9. kép. A Wohlmuth család polgári címere

György fehér lovon. A pajzs felett rangkorona. Jelz.: letét. Ir.: Lib. Reg. 51, 234; Áldásy 6, 45.

1787. febr. 1. Bécs. II. József. Birodalmi nemesség és a „von Oertelsburg” előnév adományozása *Jentsch Mihály* huszár századosnak. C.: vágott, f-ben növ. ar. oroszlán, jobbjában 3 ar. rozskalász, alul e-ben 3 p. pólya. Sd.: az oroszlán. St.: f-ar, p-e. Turny István tulajdona. Ir. Kneschke 4, 561.

1790. nov. 18. Pozsony. II. Lipót. MN. *Bernácsky József*, neje, Krisán Borbála és gyermekeik: János, Ignác, Ferenc Xavér, Pál, ifj. József, Julianna és Antónia részére. Jelz.: Lad. „g”. Ir.: Lib. Reg. 55, 82; Áldásy 6, 87; Siebm. 59; Soós 308; Tompos: Címeres pecsétek 49.

1791. jún. 6. Milano. II. Lipót. MN. *Frigy György*. Kih. Sopron vm. C.: négyelt, 1. és 4. f. mezőben ar. harántpólya mellett 1—1 hatágú ar. csillag; 2. és 3. p. mezőben z. hármashalmon e. egyszarvú. Az íveser. beékelt k. részben ar. kéve. Sd.: nyitott f. szárnyak között növ. k. öltözött kalpagos, ar. öves vitéz e. buzogányt tart. St.: f-ar., p-e. Jelz.: Vm. XIV. Ir.: Lib. Reg. 55, 558.

6. 1806. ápr. 10. Bécs. Ferenc. Erdélyi nemesség és a „von Sonnenstein” előnév adományozása *Conrad Károly* részére. Kih.: Kolozs vm. C.: k. mezőben z. talajból ki-

10. kép. A ruszti Natl család bárói címere

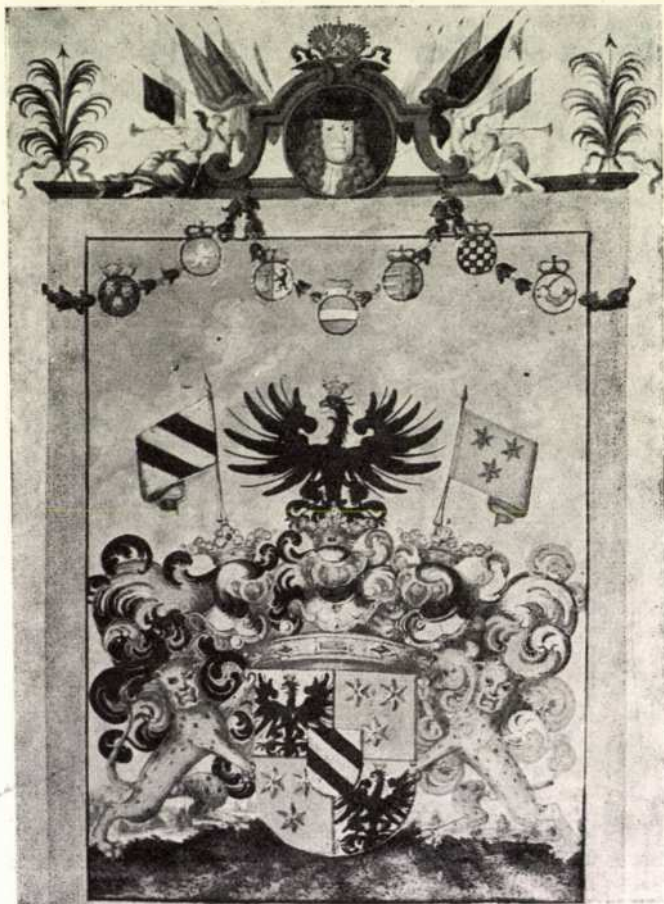
emelkedő term. sz. szikla mögött felkelő sugaras, arcos, ar. nap. Sd.: 3 (k-ar-k.) strucc-toll. St.: k-ar. A címer felett Erdély nagyfejedelmi címere. Dr. Berecz **Dezsőné** Conrad Bianca tulajdona. Ir.: Lib. Reg. Transylv. 13, 397; Siebm. 102.

7. 1808. szept. 25. Pozsony. Ferenc MN. *Rudnyák András*, fia, Lajos, testvérei, Mihály és Károly, valamint unokaöccse János András részére, akik valamennyien az esztergomi primás egyházi nemesei voltak eddig is. Kih.: Pozsony vm. Jelz.: letét. C.: k-ezüsttel vágott pajzsban, z. talajon arany markolatú kardot tartó színváltó griff. Sd.: k-e-tel vágott szarvak között a növ. griff. St.: k-e. Ir.: Lib. Reg. 62, 963.

1815. jan. 18. Bécs. Ferenc. AN. *Jenny Fridolin* gyáros részére, aki a svájci Glarus kantonból származott. N. C.: két pajzs pajzsfőjének alsó részében ar. pólya (ge-

senktes goldenes Schildeshaupt). Alatta e. szövőszerszám 3 e. gyűrűvel. Sd.: növ. szétterjesztett szárnyú f. sas p. nyelvvel. St.: k-ar, k-e. Jelz: letét. Ir.: Österr. genealog. Taschenbuch 1905; Wiener geneal. Taschenbuch 1927/28. Lóránt Ödön ajándéka.

1818. márc. 16. Bécs. Ferenc császár. AN. *Grounwink János* a 30. sz. „Nugent” gyalogezred ny. kapitánya részére. Jelz.: Lad. „h”. C.: p-késsel vágott. Felül sok ágyúgolyóból alkotott piramis tetején egy lágoló bomba, alul z. talajon 4 lombos tölgyfa. Sd.: 3 (p-fehér-k) strucctoll. St.: p-e, k-e.

11. kép. A Wierth család bárói címere

1837. jún. 8. Bécs. V. Ferdinánd. *Sopron vármegye* pecsétjének megerősítése. Jelz: gyűjt. Ir.: Lib. Reg. 56, 553; Áldásy 8, 299. Az 1693-as pecsét megismétlése magyar felirattal.

1840. dec. 10. Bécs. V. Ferdinánd. *Sopron* szab. kir. város pecsétjének megerősítése. Jelz.: Lad. XX. 1.2. Ir.: Lib. Reg. 66, 699; Áldásy 8, 402. Az 1622-es címer megerősítése magyar felirattal.

8. 1843. aug. 17. Győr. V. Ferdinánd. MN. és a Csikvándi előnév adományozása *Csik János* és fiai: ifj. János és Pál részére. C.: k-ben z. talajon kardot tartó ar. orosz-lán. Sd.: 3 k. virág. St.: k-ar, p-e. Jelz.: letét.

1902. jún. 28. Bécs. I. Ferenc József mint magyar király nemességét és a „homorogdi” előnevet adományozza *Lichtenstein Józsefnek* és gyermekeinek. Címer: kék mező piros pajzsfővel, ebben egysorban öt hatágú ar. csillag. A pajzs kék mezejében zöld pajzstalp felett lebegő ar. koronán átszűrva ezüst bányászkalapács és ék, közöttük 3 ar. búzakalász. A koronát két oldalán 1—1 e. stilizált liliom kíséri. Sd.: bal lábán álló, jobb lábával görbe kardot tartó term. színű sas, piros nyelvvel. St.: p-ar., k-e. Az eredetivel azonos kiállítású másodlat a függő pecsét nélkül, Éder Elek miskolci közjegyző által 1903. jan. 20-án hitelesítve. A Soproni Központi Bányászati Múzeum tulajdona.

Tompos, Ernst: Wappenbriefe aus Ödenburg

In Berlin veranstaltete der Heraldisch-Genealogische Verein „Herold” zu seinem hundertjährigen Bestehen eine Ausstellung unter der Devise: „Lebendige Heraldik”. Unsere — natürlich kleinere und ärmere — Ausstellung im Jahre 1965 hat dasselbe Ziel verfolgt, um zu zeigen, dass weder die Heraldik, noch die Genealogie sich auf die Aristokratie beschränkt, auch Bürger, Zünfte und Bauern gebrauchten Wappen und haben ihre Ahnen.

Der grösste Teil von den hier beschriebenen Wappenbriefen wurde 1970 im Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft „Adler” veröffentlicht. Seither habe ich nur den vom Com. Pal. Jonas v. Schrimpf dem Ruster Bürger und inneren Rat Adam Pauer 1664 verliehenen bürgerlichen Wappenbrief gefunden.

Die Beschreibung der einzelnen Wappenbriefe erfolgt in der Reihenfolge: 1. Datum; 2. der Verleiher (wenn bei Herrschern der Titel nicht genannt wird, so handelt es sich um den König von Ungarn); 3. Der verliehene Rang (MN-ung. Adelsstand; AN = öst. Adelsstand, BN = Reichsadel; Pc = Bürgerwappen); 4. Sprache der Urkunde (N = deutsch; M = ungarisch; wo die Sprache nicht bezeichnet ist: Lateinisch); 5. Der oder die Empfänger des Wappenbriefes; 6. Wappenbeschreibung: Schild (C), Helmzier (Sd), die Helmdecken (St), vom heraldischen Rechts nach links; 7. Signatur (Jeiz.); 8. Literatur.

Mikó Sándor:

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előzményei és következményei Sopron vármegyében

II. rész

7. Miközben a megyékben folyt a harc az új urbárium bevezetésével kapcsolatban, a bécsi udvar emberei lázas sietséggel dolgoztak az úrbéri rendelet megszövegezésén, és amikor ez a végleges formát elnyerte, Mária Terézia 1767. január 23-án nyilvánosságra is hozta. A rendelet kimondja, hogy célja a földesúr és jobbágy viszonyának egyöntetű országos szabályozása, a mind gyakoribbá váló parasztmozgalmak lecsendesítése, a rend és nyugalom gyors helyreállítása, továbbá a földesúri jogok épségben tartása — az állam ezt a célt a nemesi jogok számottevő sérelme nélkül igyekezett megvalósítani —, a sérelmek, visszaélések eltörlésével az adózó nép erejének megóvása, ezzel az ország javának biztosítása. Az urbárium 9 pontban részletezi a jobbágy haszonvételi jogait, ezekhez arányított földesúri szolgáltatásait. Az egyházi és állami terheket azonban nem vontja szabályozása körébe. A jobbágy haszonvételi jogai közé nem tar-

tozik a halászat, a vadászat és a madarászat. Viszont a földesúri erdőből tűzi- és épületfa illeti meg, s makkoltathat is.

Az egésztelkes jobbágnak megyénként s minőség szerint változó nagyságú rét és szántóföld jár. A szélsőségek 16–44 hold között mozognak. Egyforma viszont mindenütt az egésztelkes jobbágy belső telkének nagysága – 2 pozsonyi mérő vetőmag alá való föld. A töredék-telkesek az egésztelkes számára előírt rét, szántó, beltelek megfelelő hányadát kapták. Saját borát a paraszt Szent Mihály naptól karácsonyig kimérheti. A sör- és pálinkamérés kizárólag földesúri jog. Mészárszék, vám, vásár tartásának joga és jövedelme szintén urasági monopólium.

A haszonvételek fejében megállapították a paraszt évenkénti terményszolgáltatását és pénzbeli kötelezettségeit. A jobbágy terhei: pénzbeli földbér (évi 1 forint), a szántóföldi termésből kilenced és ajándék (2 kappan, 2 csirke, 12 tojás, fél icce vaj; 30 telek után 1 borjú, továbbá robot, mégpedig évi 52 igás vagy 104 napi gyalogrobot). Szabályozták a hosszúfuvar kötelezettségét is. A földesúri joghatósággal kapcsolatos intézkedések a jobbágy elleni panasz esetén az uradalmi tiszttől, az utóbbi ellen az uraságtól kértek orvoslást. Jegyzőt a község szabadon választhatott, de bírót csak az uradalom 3 jelöltje közül az uradalmi tiszt jelölhetett ki. Végül az urbárium hangsúlyozta, hogy a parasztokat az urbáriumban megállapított terheknél többre kényszeríteni nem szabad.

A rendelkezés végrehajtására az udvar királyi biztosokat küldött ki a megyébe, akiknek irányítása alatt összeírták a falvak jobbágyainak földjeit, és a föld minőségétől függően megállapították a telek nagyságát és a hozzá tartozó rétet is. Sopron vármegyében a rendezést négy nappal az általános rendelet megjelenése előtt tették közhírré. A királyi biztos, Balogh László, akit a királynő már jóval előbb küldött a megyébe az úrbéri panaszok felülvizsgálata végett, először a földesúri tiszteket hívta össze és felhívta figyelmüket a jobbágyokkal való rendes bánásmódra, továbbá arra, hogy ezek panaszait részrehajlás nélkül intézzék el, „mindenféle zaklatástól és elnyomástól és fenyegetésektől is” kíméljék meg a parasztokat, hogy azok „a jobbágyoknak elmúlt teteire soha többé ne akarjanak emlékezni.” Utána a megyei tisztviselőket és a jobbágyok mozgásában oly jelentős szerepet játszó ügyvédeket intette a jobbágyügyek rendes kezelésére.⁵⁸

A helytartótanács január 26-án a megyével azt is közölte, hogy a szántóföldeket négy osztályba kell sorolni, és a besorolástól függően egy egész jobbágytelekhez 16, 18, 20, 22 hold szántóföld, továbbá 6–8 kaszás rét jár (1 kaszás = 1 szekér szénát adó rét). Sopron vármegye falvainak osztályozását 1767. március 7-én kezdték el, 23-ára a végleges beosztás is elkészült, amit a megyegyűlés márc. 24-i értekezletén ismertettek is. Első osztályba sorolták azokat a helységeket, amelyek jövedelemben, faizásban, makkoltatásban, rétekben, vásártartásban és a föld termékenységében élen jártak. Ugyancsak első osztályúak lettek azok a helységek is, amelyek a felsorolt követelmények közül az egyikben annyira kitértek, hogy ez pótolta a másik hiányosságát. A második osztályba pedig azok kerültek, amelyeket a javadalmak és a vásárok emeltek jóval az átlag fölé, vagy egy harmadik adottság egészítette ki közülük a gyengébbet. Így az első osztályba 33, a másodikba 97, a harmadikba 46, a negyedikbe 30

⁵⁸ Vörös Károly: Az 1765–66-iki dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés. Vö. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790, Bp., 1952, 365.

helységet soroltak. Nem osztályozták 2 helységet.⁵⁹ Március 26-án történt meg a megye 12 összeírási körzetre való felosztása.⁶⁰ Ugyanezen a napon kapták az összeírók megbízatásukat és a mellékelt táblázatot, amely szerint a kötelezettségeket ki kellett vetni.⁶¹

jobbágytelek	szántóföld (hold)				kocsi széna		robotok		szolgáltatások							a kilenced megváltása		
	I.	II.	III.	IV.	sarjú van	sarjú nincs	igás	kézi	adó	tűzfű	fonás	vaj	tojás	kappan	csirke	robotban	pénzben	
	osztály						nap		fr.	öl	font	ice	darab			nap	forint	denár
1	16	18	20	22	6	8	52	104	1	1	6	1	12	2	2	12	24	4
1/2	8	9	10	11	3	4	26	52	1	1/2	3	1/2	6	1	1	6	12	2
1/4	4	4 1/2	5	5 1/2	1 1/2	2	13	26	1	1/4	2 1/2		10		1	3	6	1
3/4	12	13 1/2	15	16 1/2	4 1/2	6	39	78	1	3/4	4 1/2	1/2	6	2	2	9	18	3
1/8	2	2 1/4	2 1/2	2 3/4	3/4	1	6 1/2	13	1	1/8	1		5		1	1 1/2	3	50
3/8	6	6 3/4	7 1/2	8 1/4	2 1/4	3	19 1/2	39	1	3/8	2 1/2		5	1	2	4 1/2	9	1 50
5/8	10	11 1/4	12 1/2	13 3/4	3 3/4	5	32 1/2	65	1	5/8	4	1/2	10	1	2	7 1/2	15	2 50
7/8	14	15 3/4	17 1/2	19 1/4	5 1/4	7	45 1/2	91	1	7/8	6	1/2	10	2	2	10 1/2	21	3 50

59 OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. d. No. 15.

60 I. körzet: Lajtaszék, Loretom, Lajtapordány, Vimpác, Szarvkő, Neufeld, Búdóskút, Szárazvám, Nagyhöflány, Kishöflány, Szentgyörgy, Fehéregyháza, Sérc, Feketeváros, Széleskút, Ilmicz. Összeíró: *Dugovics*. – II. körzet: Rákos, Meggyes, Oka, Oszlop, Szentmargita, Darázs-falu, Vulkapordány, Völgyfalu, Pecsényéd, Lajtaszentmiklós, Rétfalu, Siklósd, Tozmafalu, Fél-szerfalva, Anthau, Zarány, Siegendorf, Kelénpaták. Összeíró: *Stefanics*. – III. körzet: Fraknó, Nagymarton, Borbolya, Petőfalva, Zemenye, Selegd, Draszburg, Kertes, Somfalva, Bánfalva, Agfalva, Lépesfalva, Fraknónádasd, Márcz. Összeírók: *Bolla, Bácsmegyél*. – IV. körzet: Csáva, Nyuithall, Kukerics, Szent Márton, Veperd, Csuredorf, Mészverem, Sigráben, Felső Péterfalva, Kabold, Lindgráben, Neudorf, Ländsér, Derecske, Császfalu, Weingraben, Alsó- és Felső-rémócz. Összeírók: *Nagy Ignác, Czömpö*. – V. körzet: Bleigraben, Klasirom, Felső- és Alsó-lászló, Kethely, Köhalom, Hochstrass, Karl, Bányia, Dérföld, Felső Pulya, Közép Pulya, Alsó Pulya, Perván, Udvard, Micske, Frankó, Németzsidány, Peresznye. Összeírók: *Ölbey, Illésy*. – VI. körzet: Harka, Keresztúr, Küllő, Alsó Péterfalva, Haschendorf, Nyék, Haracson, Ritzing, Lakendorf, Look, Nagy Barom, Ligvánd, Kis Barom, Gyiróth. Összeírók: *Nagy Pál, Lukenics*. – VII. körzet: Locsmánd, Zsira, Gyüleviz, Salamonfa, Gyalóka, Felső- és Alsószakony, Csepreg, Felső-, Közép-, Alsóbük, Bó, Damonya, Lócs, Berény, Egyházafalu, Dasztifalu, Gógánfa, Und, Horpács, Lédec, Völcsöp. Összeíró: *Kaidocsy*. VIII. körzet: Balf, Kópháza, Boz, Hldegség, Homok, Hegykő, Széplak, Sarród, Süttör, Szentmiklós, Szerdahely, Petőháza, Endréd, Szergény, Agyagos, Himod, Hövej, Csapod, Pusztacsalád. Összeíró: *Nagy Sándor*. – IX. körzet: Nagycenk, Kiscenk, Szécsén, Pinye, Muzsaj, Rőjtök, Ebergöcz, Lózs, Peresztég, Kövesd, Lövd, Nemeskér, Ujker, Felső- és Alsószopor, Hetye, Simaháza, Nagy- és Kisság, Sajtoskál. Összeíró: *Vizkelety*. – X. körzet: Mesterháza, Pórládony, Berekallya-Tompaháza, Nemesládony, Csér, Nagygeresd, Kisgeresd, Jánosfa, Iván, Csáford, Szemere. Összeíró: *Sághy*. – XI. körzet: Dénesfa, Cirák, Gyoró, Mihályi, Kisfalud, Babot, Garta, Vitnyéd, Kapuvár, Osló, Veszvény, Szárföld, Tamási, Bogyoszló, Potyond, Németi, Keresztur, Vadosfa, Beled, Városfalu, Keczl, Edve, Vica, Szilsárkány, Alsó- és Felsőpásztori, Csanak, Kistata, Szil, Sebes, Vág, Páli, Zsebeháza. Összeíró: *Palkovics*. – XII. körzet: Jobaháza, Farád, Csorna, Acsalag, Bósárkány, Maglóca, Barbacs, Dór, Bányog, Szóvát, Bedonhely, Pordány, Egyed, Árpás, Sobor, Szentandrás, Szany. Összeíró: *Hannibál*.

61 OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. L. Urb. ad No 6.

Külön értekezletet is tartottak az összeírást végző tisztviselőknek, akiknek a királyi jogügyi igazgató adott eligazítást, aki bejelentette, hogy az urbáriális és szerződéses viszony közül az alattvalók azt választhatják, amelyik tetszik nekik. Széleskút és Feketeváros esetében azt mondta, hogy ezeket hagyják meg szerződéses állapotban, mivel e helységek lakói sohasem teljesítettek robotszolgálatokat.⁶²

Az összeírás Sopron vármegyében április első napjaiban kezdődött. Ez az első hetekben nem volt zökkenőmentes, mert egyes helységek jobbágysága hevesen tiltakozott a rendezés ellen. A pusztacsaládiakat csak nagy huzavona után lehetett rávenni földjeik megmérésére és az esküre. A velük szomszédos Ság jobbágysai azt mondták, „hogy ha fölséges királyi parancsolat nem lett volna, nekik conscriptiora s új regulatoria nem lett volna szükségük, megelégedtek volna avval, amivel eddig voltak, az uraság (Festetich) abban hagyta volna meg őket, ők is azt megadták volna, amit eddig.” Rábaköz legtöbb helységébe be sem engedték az összeírókat, hanem kereken megmondták nekik, hogy távozzanak, s ne is „gondolják azt, hogy ők engedik jószágukat conscribálni.”⁶³

A gógánfaiak csak azután álltak szóba az összeírókkal, miután a cenki inspector április 15-én levélben vállalt garanciát arra vonatkozólag, „hogy M(éltóság)ghos Uraságának Gogánfán levő Jobbági á mint voltak továbbis in Statu quo, felhelyessek, és fertálosok maradhatnak.”⁶⁴

Az új rendezést illetően a jobbágyok elképzelései eltérőek voltak. Néhány helységben (Nyék, Császárfalu stb.) a régi szerződéses viszonytól elfogadhatóbbnak tartották az új urbáriumot. Mások az új urbáriumról – mivel régi urbáriumuk volt – kívántak „méltányosan” tárgyalni (Szentmiklós, Süttör, Endréd, Szergény, Agyagos, Csapod, Lozs stb.), ismét mások a régi állapotot (urbárium. szerződés, „bé vett Szokás”) fenntartását akarták (Csorna, Babot, Farád, Pordány, Bodonhely, Barbacs stb.). A locsmándiak, alsó- és felsőszakonyiak csak 1767. december 31-ig óhajtottak a régi szerződés szerint szolgálni, azután pedig alkudozni az úrral egy új szerződés elkészítéséről. Németiben, Vásárosfalun és Tótkereszturon nem kívántak az árendás viszonyon változtatni. Kapuvár, Garta, Tamási, Kistata és Osli lakói – korábbi mentességükre hivatkozva – nem akartak belenyugodni a robotkötelezettségekbe, ezért ügyük függőben maradt. A különböző véleményeket összegezve pl. az Esterházyak falvai közül 35 contractus, 80 az új urbárium szerint szándékozott a jövőben adózni. Az említett 5 helység pedig ekkor még nem döntött.⁶⁵

A kezdeti gátló körülmények megszűnésével az összeírás tervszerűen folyt. Augusztus 9-én kelt jelentésében Balogh László királyi biztos megállapította, hogy a parasztok felismerték az új urbárium jótéteményeit, és a földesurak sem támasztottak nehézségeket. Így a rendezés az országban elsőként Sopron vármegyében fejeződött be 1767. augusztus végére. Ezért a jó munkáért az államtanács Balogh Lászlónak 200 körmőci aranyat akart juttatni, de Mária Terézia nem engedte, hanem leiratában közölte, hogy e helyett feleségének ékszerrel küldött és fiát hadnaggyá léptette elő.

A megyében az urbárium végrehajtását 1768. június 30-án rendelték el.⁶⁶

62 „Urbarialem et contractuaem Statum dignoscere et qui praeplicuerit, eum eligere possint. OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. g. Urb. ad No 1.

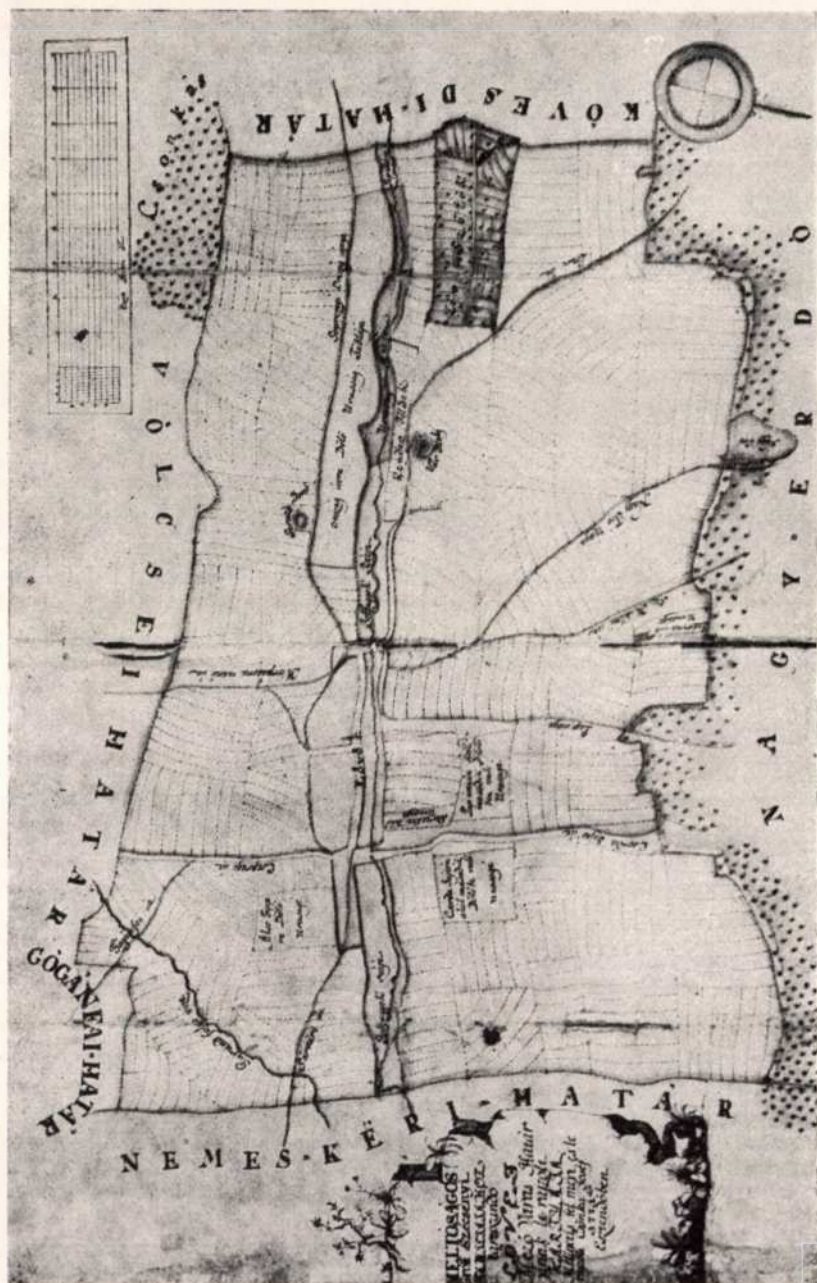
63 Vörös i. h. (1952) 365.

64 OL. P. 623. II. k. 23.–4. B.

65 OL. P. 179. Csomó 1199. Fasc. d. No. 13.

66 Eckhart i. m. (1956) 93.

Az úrbérrendezés a megye 232 helysége közül 208-ban valósult meg. 46 nemesi faluból 24-ben laktak úrbéresek, akiket érintett a rendezés, a többi 22 tisztán nemesi községet természetesen nem. A teljes úrbéres földterület 134 157 holdat

3. kép. Lővő határa 1771-ben

tett ki: Ebből a telkes jobbágyoké 134 057 hold, a zselléréké 60 hold (Boz). Belsőtelek: 5875 hold; szántó: 108 910 hold; rét: 19 372 kaszás.

Az úrbéres népesség a következőképpen tagolódott: telkes jobbágy 11 029 (58,87⁰/₀); házas zsellér 4633 (24,73⁰/₀); háztalan zsellér 3072 (16,40⁰/₀). Az úrbéreszek számában általában csak a családfők foglaltatnak benn.⁶⁷

Az összeírók a legelők állapota után is érdeklődtek, majd kimutatást készítettek azokról a helységekről, ahol a legelő részint közepes,⁶⁸ részint kevés,⁶⁹ részint tágas, de terméketlen⁷⁰, részint szűk, alig vagy egyáltalán nem elegendő,⁷¹ végül csak az ígásoknak való.⁷²

8. Az úrbérrendezés hatásai és eredményei Sopron vármegyében a helyi viszonyoktól függően nem egyformák voltak. Sopron város aránylag hamar és akadály nélkül honosította meg úrbéres falvaiban az új urbáriumot, minden zökkenő és különösebb baj nélkül. A bánfalvi jobbágyok a kihirdetés alkalmával észrevételezték, hogy ők a zsellérektől elvett és a nekik adott szőlők helyett szántóföldeket kérnek, a szőlők pedig maradjanak a zsellérek tulajdonában. Kívánalmukat a város a szolgabíróhoz továbbította. A Sopron városhoz tartozó falvak a rendes roboton kívül a kilencedet is robottal válthatták meg, „egy egész telek kilenced címén ígásállattal végzendő 12 ígás vagy 24 kézirobottal tartozik a földesurnak.” E teljesítménybe beszámították a birkák, kecskék és méhek után járó kilencedet is. Ezt a robotmunkát a város szántó- és szőlőművelésre, s főleg az erdőkben szükséges munkálatok elvégzésére használta fel. A szolgáltatások nagysága a helységekből a telek minősége szerint változott. Lépesfalva 1767. évi táblázatában az $\frac{1}{4}$ telkesek kilenced címén $2\frac{1}{2}$ ígás vagy 5 kézi robottal fizettek. Ugyanakkor Bánfalván $3\frac{1}{2}$ ígás vagy 7 kézi robottal egyenlítették ki tartozásukat. A város jobbágycsaládjai kiváltságot élveztek abban is, hogy bort mérhettek szabadon Szent Mihály naptól (szept. 29) Szent György napig (ápr. 24). A vámmentesseget azonban nem vették igénybe, így a város nem kényszeríthette őket útépitésre és javításra. Nagy könnyítést jelentett számukra a hosszúfuvar szabályozása, mert a város falvainak évi 391 hosszúfuvara $46\frac{3}{4}$ -re csökkent.⁷³

A hosszúfuvar a földesúr néhány helységben más szolgálatra változtatta. A Széchényi család tartozékai közül pl. Kövesden minden egészhelyes jobbágy a hosszúfuvar helyett esztendőnként egy fél öl fát szállított a Nagyerdőről Sopronba az uraság rezidenciájába.⁷⁴ A gógánfai egészhelyesek pedig hosszúfuvar fejében 10 gyalogrobotot végeztek „oly munkában, amelyre az Miltóságos Uraság tőlük megkívánta.”⁷⁵

67 Az úrbéres birtokviszonyok . . . 217.

68 Bannya, Derecske, Klastrom, Micske, Peresznye, Kethely, Felső- és Alsólászló, Alsópulya, Hochstrass.

69 Borbolya, Széplak, Hegykő, Tótkeresztur, Lackensdorf, Udvard, Répcefő, Neudorf, Lindgraben, Savanyúkút, Selegd.

70 Fraknó, Rohrbach, Nagycenk, Alsórámócz, Dörffl, Weinberg, Horvátszidány, Karl, l'elsórámócz, Kabold.

71 Oka, Vulkapordány, Doborján, Kiscenk, Bodonhely, Acsalag, Süttör, Szilsárkány, Bő, Illmitz, Schwabenhorst, Ligvánd, Keresztény, Rőjtök, Petőháza, Muzsaj, Pinnye, Szécsény, Gógánfa, Káptalanvis, Felső-, Közép- és Alsóbük, Ság, Csórónfalva, Hassendorf, Csáva, Kőhalom, Somfalva, Csáford, Bősárkány, Barbac.

72 Kis- és Nagyhöflány, Sérc, Búdöskút, Lózs, Középpulya.

73 Jenny i. m. 71.

74 OL. P. 623. II. k. 19. sz.-I. cs. 9. sz.

75 OL. P. 623. II. k. 23. sz.-14. B.

A lozsiak számára — miként az 1635-ös úrbéri szerződés — szintén jókor jött a rendezés, mert földesuruk nemcsak szolgáltatási, hanem adózási kötelezettségeiket is nagyon megnövelte. A mezővároska másodosztályú besorolást kapott, ahol az egész telek száma: 42 ⁹/₈; telkes jobbágy: 69; házas zsellér: 21; házatlan zsellér: 32. Teljes úrbéres földterület 1071 hold. Ebből a belső telek 61, a szántó 769, a rét 241 hold. Nagy kedvezmény volt számukra, hogy az 1550. évi 36. tc. értelmében Szent Mihály naptól Szent György napig szabadon árulhatták borukat. Szőlőterületük ekkor 1976 kapást tett ki, amely 177 helybeli és 193 vidéki tulajdonos között oszlott meg. A lozsiak a bort a Rábaköz falvaiban adták el.⁷⁶ Kapuvárott viszont az előző helyzethez viszonyítva házanként több lett az adó és a lakók robotját 18 napban állapították meg.⁷⁷ Bodonhelyen is a királynő „Kegyes parancsolattya Szerént elaborált Urbáriumban Ki tett és Szabott Kötélességek némü Sullyos állapotot” szültek.⁷⁸

A jobbágybirtok terjedelme sem maradt meg mindenütt a régiben. A szarvközi uradalomhoz tartozó Loretom csupán zsellér-helyekből (36 házas, 22 házatlan) állott, amelyekhez csak 2 hold szántó tartozott Rétjük pedig nem volt. Mint-hogy a megye a harmadik osztályba sorolta a falut, az a javaslat született, hogy a hiányzó földterületet az uraság pótolja részint allodiális, részint pedig irtásföldekből.⁷⁹ A babotiaktól a „Conscriptio alkalmatosságával” egy füzes területet irtak át a tamásiakra. Így is a parasztföldek és rétek területe Baboton 1767 után 1591 kisholdat tett ki. Ez a többi faluhoz viszonyítva elég sok volt. A babotiak a füzes elvételebe nehezen nyugodtak bele. 1768 februárjában „Királi Parancsolatok” ellenére hozzáfogtak a füzes kivágásához, amiből több évig húzódó per keletkezett.⁸⁰ Ugyancsak csökkent a felső- és alsószakonyi sessiosok szántóterülete is, mivel a rendezés előtt egy sessiohoz az előbbiben 56 hold szántó és 5 kaszás rét, az utóbbiban pedig 40 hold szántó és 8 kaszás rét tartozott. A rendezés után az úrbéres földterület Alsószakonyban 793 hold, Felsőszakonyban pedig 1303 hold lett.⁸¹

Az úrbérrendezés — amint a fentiekből is kitűnik — nem váltotta be mindenütt a parasztok reményeit. Különösen a volt szerződéses falvak, ill. mezővárosok jobbágysai egyre-másra kérték a régi szerződéses állapot visszaállítását, mert az urbáriumot ennél terhesebbnek vélték. A kapuváriak most is a királynő védő szárnyai alá helyezték magukat, hogy az előbbi állapotban maradhassanak meg.⁸² Mária Terézia 1768. február 20-i leiratában tudatta velük, hogy helyt adott kérelmüknek.⁸³ Ez kitűnik az új egyezség „punctum”-aiból is: „Mind az Urbarium, mind pedig Törvény Szerint az Halászat az Uraságé. azt mindazon által Szokott Árendában további Tetzéséig Kapuvariaknak engedi.” Továbbá a „Gyümölcsös kertektül eö Fölsége Kegyes Resolutioja Szerint az járandó kilenczedet pénzül M. Uraságh főnnt tartya.”⁸⁴

A nyugalom Kapuváron rövid életű volt, mert 1769-ben ismét tiltakozniok

76 Győr-Sopron megyei 2. sz. lvt. (Sopron). Acta Urbarialia 120.

77 „per quem a singula Domo plurimum florenorum census, et a singulis eandem inhabitantibus 18. Dierum Robotta Composita sit.” OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 3.

78 OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 27.

79 OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 13.

80 OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 15.

81 OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 13.

82 „In statu praecidaneo semet relinquere humillime supplicat.”

83 „Quapropter etiam Dilectioni, et fidelitatibus Vestris hinc committendum esse duximus.”

84 OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 9.

kellett egyes földesúri intézkedések ellen. Ugyanis az Esterházyak megkezdték az irtásföldek visszavételét, ami miatt a kapuváriak pereskedtek, újabb és újabb kérvényekkel ostromolták az uralkodót. Az 1776. december 19-én kiadott királyi rendelet azonban végleg és megfellebbezhetetlenül elutasította panaszait, s Kapuvárt úrbéres községnek nyilvánította. A helytartótanács robot-kötelezettségeket állapított meg nekik. Ezt ők nem teljesítették, amiért az Esterházyak 1780-ban úrbéri pört akasztottak a nyakukba. A tárgyaláson a bíró, Kiss György nem jelent meg, ezért „áristommal büntették”.⁸⁵ Az osliak 1768. április 14-én hozott döntése szintén a szerződés mellett szólt. A falu 120 forint készpénz, továbbá kantoronként 30 forint kosztpénz megfizetését vállalta magára. A halászatért, vadászatért, az irtásföldekért és rétekért censust adtak.⁸⁶ A bodonhelyiek eddig „bé vett Szokás Szerént” adóztak, most pedig hat pontból álló szabályos szerződést kötöttek, amely 1768. január elsején vette kezdetét:

„Primo: Azon tiz Őszi, és annyi tavaszi Holdbul álló Szántást, aratást, és á minémő 4. napi Kaszálást, Gyűitést á Lakok által, ugy nem Küllőmben Széna Hordást vigeztek és tettek Pordányi Majornál említett Bodonhelyi Jobbágyok, arra Jövendőben is ezen Contractusnak Ki folyásáig Kötelessek legyenek. Secundo: Az Bodonhelyi Hidakat, és Gátokat ez után is tartozzanak conserválni, és Szükséghez hívván mogával, jól meg igazítani. Nem Küllőmben. Tertio: tartozzanak minden Esztendőben az Méltóságghos Uraságh Rendelése Szerént akár hová kívántatik eött hosszú furokat Ki állítani és vigezni Többiben. Quarto: Valaminémü Vonyos és Kézi munka az uj urbáriumban Ki vagyon tévő, mind azokat tulaidon magok hasznokra fordithassák csupán csak az Urbarialis fának vágását és fönt tartván M. Uraságh részéről. Mely nékiek engedett Urbarialis Robottokért ugy nem Küllőmben az Kilencednek, Ház arendának, és Konyhabéli adónak váltságáért Qinto: fognak esztendőniként az Méltóságghos Uraságh Kapuvári Cassájában fizetni 150 f. id est Száz eöttven forintokat, ezt pedig len minden executio nélkül. Sexto: Az eddig bé vett Szokás Szerént valo dézmát, irtás földeknek Censussát, halászatot és más egyeb Urasághot illető Regaliakat á Méltóságghos Uraságh mogának reselválya és fönt tartja: ezen contractusnak pedig len csak Két Esztendeigh á dato praesentium computando, legyen ereje, és ne tovább”.⁸⁷

Gróf Festetich Károly Árpás, Sobor és Szentandrás községek parasztjaival együttesen kötötte meg a szerződést, amelynek pontjai többségükben azonosak voltak. Ezek közül érdemes megemlíteni a 14. pontot, amely a bírók és az esküdtek visszaélései ellen intézkedik: „Rengetegszer tapasztaltatott, hogy némely borivó ember összeverekedett, és ezért pénzzel sulyossan megbüntették, ezt a büntetés pénzt a bírák és esküdtek a korcsmában megitták, vagy ha a verekedés után a veszekedőket kibékítették békesség pohár feiben nagy borivást csaptak; ezért a királyi urbárium szerint minden pénzbeli büntetés vagy bírság ez után 24 pálcabüntetés alatt keményen meg leszen tiltva, az vitkes veszekedőket az uraság fogja megbüntetni.” Az idézetből kiviláglik, hogy megszűnt a falusi bírának bírságkivető joga, a jobbágyoknak bírságok ürügyén való kizsákmányolása. A három falu az előírt fonást úgy oldotta meg, hogy a szentandrásiak természetették a kendert, a soboriak pedig megfonták.⁸⁸ A szerződéses állapottal a későbbiekben is aránylag elégedettek voltak Bodonhely, Pordány, Szil, Barbacs, Bősárkány, Acsalag, Németi, Keresztur, Veszvény és Osló jobbágyai. Ezek képviselői (bírók és esküdtek) 1771. január 14-én Csornán gyűltek össze, ahol Németh Mihály fiskális és Szummer Ferenc kapuvári tisztartó feladták nekik

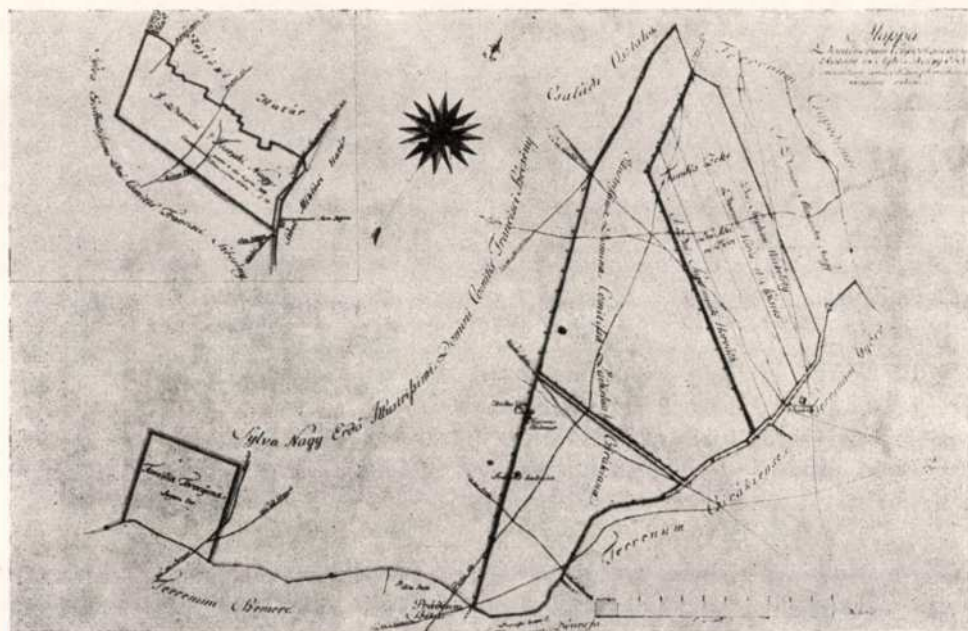
85 Soós Imre: Ősi sopronmegyei nernzetségek. Sopron 1941, 192.

86 OL. P. 137. Fasc. g. Urb. ad No. 1.

87 OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 27.

88 OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. g. Urb. ad No. 1.

a kérdést, hogy „kivánnok e Fölséges Királyne Aszonyunk Kegyelmes Urbariuma Szerént a M. Uraságnok robotolni, a vagy valamely szenvedhető Contractusra Lepni, és ha Contractusra Lepni Kivánnok Készek e addig is migh a mostani hanybéli munka Csöndesül elobbi Contractus szerent szolgálni.” Mire ők „minnyájan a többi Lakosok nevében is Contractusért instálnak és addig a mig Uj Contractus titetődik előbbi Szerént szolgálni Kivánnok”.⁸⁹ A szerződés a tamásiaknak most is sok hasznot hozott, mert a bogyozlóiak állítása szerint ezek náluk „több földekkal birván, Sem dézmát nem adván, se nem robotolván, egy egy Sessiotul tsak 8 forintokat fizetnek á Méltóságos Uraságnok. Ámidön mi robotolunk, á Tamásiak kereskedhetnek, és vámot sem fizetvén, Sokkal Könnyebben élhetnek”.⁹⁰ A régi kontraktualista községek közül Egyed, Rába-

4. kép. A Nagyerdő területén létesült iváni irtásföldek

sebes, Páli, Bő, Rákos és Rábacsanak jobbágsága 1767 után „Eő Fölységhe Kegyes Parantsolattyából bé hozatott Urbarium” alapján kezdett adózni és szolgálni. A rábacsanakiak elég gyorsan visszaléptek az urbáriális terhek viselésétől, mert 1769. január 1-től újból szerződésesek lettek. A rákosiak is el akarták vetni az urbáriumot, 1784-ben úrbéri pert is indítottak, de sikertelenül. Ugyanis az úrbérrendezés kapcsán behozott általános robotszolgáltatás a korábbi állaptnál sokkal terhesebb volt számukra.⁹¹ Bogyozló urbáriális község maradt, azonban három ott lakozó kereskedő, Zalka János és Mihály, Németh János

89 OL. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 14.

90 OL. P. 150. Csomó 1160. N. 21.

91 Soós i. m. 157.

„contractus”-ban kötelezték magukat arra, hogy „Mindenikünk Esztendőt által egy fuart Kismartonigh téssen, ketőt pedig Sopronyigh, vagy Pápáig, avagy Győrigh, és ezen kívül á magunk Tizedjét is Szalmában a Méltósággh Uraságh Bogyoszlój Pajtaijában bé hordjuk. A Többi Urbarialis Szolgálatokért, és Kisz pénzbéli adozásokért, ugy Kilenczedért, és Konyhára való Victualiumokért fog Kiki Közülünk Esztendő által Harmincz forintokat, azt pedig Kantoronkért említett Nagy Méltósággh Uraságh Kapuvári Cassajában fogvatkozás nélkül befűzetni.” Szerződésük 1768. január 1-én vette kezdetét és három évi időtartamra szól.⁹²

9. Az úrbérrendezés megtörtént a megyében és tulajdonképpen a nagy nyertes az állampénztár, a cassa militaris lett. A dikák száma emelkedett, ennek következtében az adókötelesek pénzbéli tartozása is nagyobbodott. 1768/69 és 1769/70-ben Sopron vármegyében a kincstári adózás dikái a következőképpen alakultak:⁹³

	dikák 1768/69	változás		marad 1769/70-re
		növekedés	csökkenés	
Szarvkői urad.	5 952 1/8	4 5/8	44	5 912 6/8
Kismartoni urad.	21 420 6/8	43 1/8	218 2/8	21 245 5/8
Fraknói urad.	16 409 5/8	23 4/8	137 4/8	16 295 5/8
Kaboldi urad.	2 609 5/8	4 1/8	21 3/8	2 592 3/8
Lándzséri urad.	8 445 2/8	2 7/8	83 6/8	8 364 3/8
Keresztúri urad.	5 869 2/8	1 4/8	41 4/8	5 822 2/8
Lékai urad.	5 406 5/8		5	5 401 5/8
Szentmiklósi urad.	3 749 1/8		4 2/8	3 744 7/8
Köszegi urad.	4 505 1/8			4 505 1/8
Kapuvári urad.	13 695 4/8	10	35 2/8	13 676 2/8
Győri püspökség	5 885 2/8	7	30 3/8	5 861 7/8
Csornai prépostság	1 427 4/8	9		1 436 4/8
Széchenyi urad.	8 436 6/8		5 2/8	8 431 4/8
Rábán túli felső vidék	5 240 7/8	2 6/8	27 6/8	5 215 7/8
Rábán túli alsó vidék	5 245 1/8	13	57 5/8	5 200 4/8
Rábán belüli felső vidék	2 838 6/8		19 3/8	2 819 3/8
Rábán belüli alsó vidék	2 833 2/8	17 6/8	16 2/8	2 834 6/8
Csepregi urad.	1 880 5/8	3 1/8	21 1/8	1 862 5/8
Sopron úrbéres falvai	7 038 3/8		111 7/8	6 926 4/8
	128 882 4/8	142 3/8	880 4/8	128 144 3/8

92 OL. P. 179. Csomó 1189. Fasc. D. No. 2.

93 OL. P. 152. Csomó 1298. 1769. No. 59.

A kapuvári uradalom falvaiban az emelkedés 1766-hoz viszonyítva 2594 4/8 dika, azaz 23,4⁰/₀. A nagycenkiek kb. 760 dika után fizettek, ahol egy dika értéke a helybeliek számára 1 frt. 72 den., a vidékiek részére pedig 1 frt. 77 den. volt.⁹⁴ Az adó azonban nem maradt állandó, mert a hadiadó két évtized alatt, azaz 1786-ra az országban fél millióval növekedett, a megyei költségeket fedező háziadó 1780-ban 1 357 088 forintot, 1787-ben pedig már 2 064 598 forintot tett ki. Berzeviczy Gergely szerint a hadi- és háziadó ebben az időben az egésztelkes jobbágyot kb. évi 30 forinttal terhelte meg. A megállapítás a Sopron vármegyei jobbágságra is vonatkozik.⁹⁵ 1791-ben a vármegye „az Királyi Fölsígeknek Honorariumbéli adozást” rendelt el. A királyi adomány a Széchenyiek részéről 535 forint 5 kr. volt. Ebből az ivániaknak 129 forint 13 kr-t kellett volna fizetniök, de ők ezt rossz sorsukra való hivatkozással nem fizették meg.⁹⁶

10. Az urbárium a jobbágy földesúri tartozásait egységesen meghatározott és elvben megváltozhatatlan alapra állította. Mindössze egy-két év múlt el és a Sopron vármegyei földesurak megtalálták a módját annak, hogy túltegyék magukat az urbárium előírásain és a szerződések pontjain. Nem tartották be az általuk is aláírt kötelezettségeket, hanem vagy megváltoztatták őket, vagy újra különféle többlettekkel sújtották parasztjaikat, akik ismét megindították a panaszos levelek áradatát az úriszékhez, a vármegyéhez, sőt a királynőhöz is. Ugyanígy panaszok voltak a hadsereggel kapcsolatban is. De tettelegességre is sor került.

1769 júniusában a megye a beküldött panaszokat összegezte és kimutatást készített azokról a helységekről, ahol

a) a lakosokat megfosztották a „faizási” jogtól, a tűzi- és épületfát vagy készpénzen vagy adó ellenében kellett nekik megvásárolni, a fahordás kötelessége viszont megmaradt (Antau, Darázsfalu, Alsó- és Felsőszakony, Acsalag, Bősárkány, Barbacs, Bodonhely, Csorna, Beled, Pordány, Illmitz, Ligvánd, Széplakon a Viczay és a csornai konvent jobbágyai, Szil);

b) a négyfogatú munka a szántás idejére korlátozódott (Szarvkő, Stotzing, Lajtapordány, Baumgarten, Széplak, Himod, Endrőd, Szergény, Agyagos, Csapod, Süttör, Szentmiklós, Chernelháza, Pórládony, Damonya, Nagygeresd, Bő, Muzsaj, Dasztifalu, Keresztény, Horpács);

c) a négyfogatú munka korlátlan. ami több helységet érintett (Szilágysárkány, Alsópásztori, Sebes, Vág, Kisfalud, Árpás, Vicza, Szentandrás, Sobor, Egyed, Mihályi, Acsalag, Farád, Keczől, Vásárosfalu, Németi, Maglócza, Csorna, Bágyog, Szovát, Veszkeny, Babot, Tótkeresztúr, Szárföld, Bodonhely, Szany, Csanak, Beled, Szil, Gyóró, Páli, Barbacs, Osli, Bősárkány, Bogyoszló).⁹⁷

Lövön ismét „túl buzgó” volt a földesúr jobbágyai kizsákmányolásában (az előírt robotokon felüli robotmunkák semmibe vevése, makkbér emelése, sok büntetés, erőszakos földfoglalás), ill. a számára előírt köteleességek („Uraságunk helyiségünkben Semmiféle hus ki méretist és vágást nem rendölt noha ilyen népes helyben az nélkül nem lehetünk, Sőt Ország utban Sokféle Transzenk törtinnek, kiktül az hus fogyatkozása miatt haborgatást kölletik Szenvednünk”) be nem tartásában. Erről tanúskodik egy jegyzőkönyv is, amelyet a főszolgabíró jelenlétében Lövön vettek fel 1774. ápr. 26-án: „T. N. Varmegye Feő Szolga

94 OL. P. 623. Csomó 114. H. No. 18.

95 Magyarország története ... 551.

96 OL. P. 622. II. k.-I. cs. 11. C.

97 OL. P. 179. Csomó 1200. Fasc. g. Urb. ad No 1.

Biro Nagy Páll Urunk Személye Szerint helységünkben ki jövőn azon mindenemü excessusoknak, melyeket az mi Mélytóságos Földes Uraságunk Gróff Széchenyi Sigmondné Kegyelmes Aszonyunk Eő Fölsigitül ki adatott Urbarium tenora ellen mi rajtunk, és Helységbeli némely Jobbágyin el követett volna, investigatiojára, a melyekbül mi minden punctumok, és Urbarialis tilalmak értelme Szerint volta képpen reá kérdeztetvén Semmi egyéb panaszunkat az mi Méltóságos Földes Uraságunk ellen nem tehetyük, melyek az Urbarialis punctumokkal ellenkezének.⁹⁸ A tamásiakat is érte sérelem, mert 1782. dec. 10-én így írtak: „... mi egész a Lajtáig mind ekkoráig nem vámostunk; most mind azon áltol nem nagy üdötül fogva némellyektül Lakosaink Közül Szent Miklóson a Vám desumáltattott.” Ezért „nagy alázatossággal” folyamodtak Esterházy Miklóshoz, „hogy méltóztassék tovább is azon régi Szabadságunkban benünket Confirmálni.”⁹⁹ Hasonló ügyben hangzott el a kapuvári úriszéken a babotiak panaszja is: „... az Kapuvári Vámtul mindenkor mentesek voltunk, most pediglen a Vámost rajtunk megh veszik valahánszor által megyünk, melyre soha sem emlíkezünk, sem magunk, sem Attyáink hogy Vámost attunk volna.”¹⁰⁰ A lozsi Viczay uraság is fokozatosan fosztotta meg jobbágyait a szabadalmaktól. Először marháikat tiltotta ki erejéből, majd nem adott nekik onnan tűzi- és épületfát. Birkáit viszont jobbágyai „bé vetett” földjein „Szabadon” őriztette.¹⁰¹ A csornai prépostsághoz tartozó hővejek a robotot pénzzel váltották meg és árendát is fizettek. Azonban a tisztartó ezzel mitsem törődve szüntelenül hajtotta őket robotra, nyáron szénát kaszálni és gyűjteni, télen pedig ölfát vágni.¹⁰² Az urasági alkalmazottak a veréstől sem riadtak vissza. 1783 júliusában gabonahordás idején a szentmiklósi hajdú „minden vétek nélkül” úgy megverte pácájával Kovacsics János jobbágyot, hogy az napokig nem tudott dolgozni sem magának, sem pedig az uraságnak. A sértett Esterházy Miklóstól kért elégtételt, mivel a tisztartó panaszát figyelmen kívül hagyta.¹⁰³ A növekvő földesúri kizsákmányolást, továbbá a jobbágyokkal való rossz bánásmódot a király úgy akarta feltartóztatni, hogy 1787. május 27-én rendeletet bocsátott ki, amelyben megparancsolta, „hogy minden Földes Uraságok – olvassuk egy feltejtésben – minden héten leg alább egy Tiszti napot tartani, és azt a Parasztyának tudtára adni köteles lészen, hogy azon napon (nem pedig máskor) á Paraszt az az ő panaszait bé jelentse.” A peresztegiek 1787. augusztus 8-án gróf Schmiddegh Lászlónak benyújtott instanciájukban észrevételezték, hogy panasznapot náluk még nem tartottak. „Azért jelentyük leg elsőben is Nagyságodnak, hogy ez eránt 90 napok alatt (mivel addig az üdöig várakozni tartozunk) Kegyes valoszáat nékünk adni méltóztassék.”¹⁰⁴ A század végére a legtöbb helységben megkezdtek a robotszolgáltatások szigorú végeztetését, s ez alól még a kisebb uradalmak sem voltak kivételek. 1796-ban ebben az ügyben a vármegye is intézkedett: „Megh hagyatott Szolga Biró Urak(na)k, hogy mind Helységekben ki hirdesék, Hogy á jobbágy á midőn héti Robotba terhével valahová hajtatik, terhet viszais vinni tartozik á nélkül, hogy különös, és több napszám Számláltassék

98 OL. P. 623. II. k. 20.-I. cs. 17. B.

99 OL. P. 150. Csomó 1153. 1771. No 57.

100 OL. P. 150. Csomó 1155. 1775. No 1.

101 Mikó Sándor: A lozsi parasztság a XVIII. században. SSz. 1966. 287.

102 Takács Lajos: A jobbágyrendszer megerősödése és a dohánytermesztés hanyatlása Kapuvár környékén. SSz. 1960. 55.

103 OL. P. 150. Csomó 1159. 1783. No 27.

104 OL. P. 623. II. k. 18. sz.-II. cs. 13. E

be mint a mennyi üdöt az Uttban tőitött.”¹⁰⁵ A haderő beszállásolásával és a porcióval kapcsolatban szintén adódtak kifogások. 1780-ban a csepregiek az alispánnál tiltakoztak az ott lévő katonák zaklatásai miatt, mert „azok a N. Vármegye determinációja szerint nem elégszenek meg azzal, hogy a gazda, kinél szállásban vannak, csak addig adjon nekik gyertyát még esznek, hanem későn

5. kép. Széchenyi Ferenc gróf (1754—1820)

korán míg Lovaiakat etetik s abrakollyák is Gyertyát követelnek; azon kívül egyeb módot is keresnek, hogy gazdájoknak egy vagy több szál Gyertyáját elégethessék” — s hozzá mindent, ami csak kezükbe akadt, el is loptak.¹⁰⁶ A bogoszlóiak a rájuk kivetett porciót sokallták, mert egy-egy közönséges gazda

¹⁰⁵ OL. P. 623. X. k. 2. cs. 2.

¹⁰⁶ Farkas Sándor 1. m. 274.

50 forintnál is többet fizetett.¹⁰⁷ A kapuvári hajdúhelyes gazdák pedig azon keseregtek, hogy „Sok Időktül fogva mind a Portio fűzetisben, S mind pediglen a Katona Tartásban fölöttib nyomorgottatnak.”¹⁰⁸ A parasztok nemcsak panaszkodtak, hanem előnyös jogaik érdekében támadtak is. Az urbárium kihirdetése után 1767 őszén (Szent Mihály nap után) Szilvási Márton farádi nemesember is mérte saját borát, mire a „Farádi Helységbeli parasztok – írja feljelentésében – Curiális Házomra nagy tumultussal rohanván, magamat s feleségemet többszöri protestatioimmal, s Nemességemmel nem gondolván, meg ragadtak, kamarám ajtaját fejszével be vágták, boros hordomnak fenekét bé ütven abban Lévő boromat ell folyatták; S evvel Sem elégedvén egynehány napokkal ez után a falu Csordája közül egy Tehenemet be hajtották, es azt le vágván fel pecsenyezték s meg ették.”¹⁰⁹

11. Az 1767-es úrbérrendezés során az elvben elhatározott határfölmérést a falvak többségében csak a század 90-es éveiben hajtották végre, amikor a mérnökök által végzett felmérések azt bizonyították, hogy ezek adatai nem egyeznek meg azokkal, amiket a rendezéskor bevallottak. Ekkor ugyanis a terhek emelkedésétől való félelmükben sokan a tényleges állománynál kisebb területeket mondtak be. Ezt a maradványföldnek nevezett különbséget a földesurak minden tiltó rendelkezés ellenére, ha érdekük úgy kívánta, a majorsági földekhez csatolták, vagy a régi tulajdonosoknak bérbe adták. Akadtak viszont olyan helységek is, amelyekben a földek a valóságban kisebbek voltak, mint amekkorára az urbárium alapján megillette volna őket. Ennek következtében a megye úgyszólván valamennyi községe helyesbítette az urbáriumát 1790–1848 között.¹¹⁰ A XVIII. század végén indult meg az irtásföldek visszavétele is, ami sok helyen ellenállást szült. Íme egy példa. Ivánban 1767-ben egy egész helyhez belső teleknek 1 holdat, külső teleknek pedig 16 holdat rendeltek két mérőjével véve. Ennek tartozéka volt még 8 szekérre való rét, mivel esztendőnként csak egyszer kaszálták. Ahol az egész helyhez tartozó belső telek nagyobb volt az előírtnál, ott kisebb lett a külső telek. A kevesebb szekér számú rétet pedig úgy pótolták, hogy minden egy szekérre való rét helyett egy hold szántót adtak. Így lett a sessiók száma $39 \frac{4}{8}$, aminek belső telke $91 \frac{2}{4}$ pozsonyi mérő, a külső telke $788 \frac{1}{8}$ hold szántó és $192 \frac{2}{4}$ szekérre való rét. A parasztok tagozódása:

50 ($1 \frac{1}{8}$ helyes $6:1$ helyes 21 ; $\frac{5}{8}$ helyes 2 ; $\frac{1}{2}$ helyes 21) helyes jobbágy; 28

házas, 15 házatlan zsellér. Ezek adózása: marhás robot két marhával 2139, kézi szolgálat 4962; kilenced helyett marhás robot két marhával 479, vagy e helyett kézi szolgálat 958 nap. Árenda 79 forint, tűzifa $39 \frac{4}{8}$ öl, fonás 241 fonat, vaj $38 \frac{1}{2}$ icce, kappan 99 darab, csirke 109 darab, tojás 753 darab. Az iváni határ felmérését az 1793–94-es években Pelikán Dániel földmérő végezte el, és ennek munkadíjaként 539 frt. 3 kr-t fizettek. Most is megmaradt a $39 \frac{4}{8}$ sessio, a

belső telek $46 \frac{50}{64}$ holdat (házhely és udvar $37 \frac{50}{64}$; kert 9 hold), a sessionális szántóföldek $658 \frac{46}{64}$ holdat, a rétek pedig $330 \frac{44}{64}$ holdat tettek ki. Az összeg

107 OL. P. 150. Csomó 1160. 1786. No 21.

108 OL. P. 150. Csomó 1157. 1778. No 3.

109 OL. P. 153. Csomó 1298. 1770. No 2.

110 Soós: Az úrbéri birtokrendezések... 66.

1036 $\frac{12}{64}$ hold, 1110 és 1200 négyszögöllel számlálva. A szántók és rétek mezők szerinti elosztása: napkeleti mezőben a szántóföld $212 \frac{2}{64}$ hold, a rét $34 \frac{42}{64}$ hold; a déli mezőben a szántó $214 \frac{4}{64}$ hold, a rét $97 \frac{2}{64}$ hold; a felső mezőben a szántó $232 \frac{5}{8}$ hold, a rét 199 hold. Ivánban az irtásviszaváltás 1793-ban fejeződött be. Holdjáért a földesúr 3 forintot fizetett. Az irtás és maradványföldök ($734 \frac{35}{64}$ hold) 1794-től censuális és zálogos földekként a következő feltételekkel kerültek a helybeli lakosok használatába: az első osztályba sorolt $734 \frac{35}{64}$ hold szántó után négy-négy gyalognapszámot szolgáltak holdanként; a második osztályú censuális földekért háromféle módon adóztak: 207 hold zálogos föld után egy-egy, $1318 \frac{48}{64}$ hold után három-három, $12 \frac{60}{64}$ hold után, amelyekkel a zsellérek kertjeit egészítették, hat-hat gyalognapot dolgoztak. A termésből pedig nyolcadot adtak.¹¹¹ E változásokkal 1794-ben a község urbáris tábellája is módosult. A lakosság összetétele így alakult: 62 helyes gazda, 73 házas, 26 házatlan zsellér. Robotszolgáltatuk $14\ 374 \frac{3}{16}$ gyalognapszám. Victuálé adásban nincs lényeges eltérés 1767-hez viszonyítva. Viszont most fizettek 135 forint gazda- és 4 forint 30 krajcár borjúpénzt. A sessionális földek után járó tized 1794-ben búzából $153 \frac{58}{72}$, rozsból $51 \frac{33}{72}$, árpából $58 \frac{39}{72}$, tönkölyből $9 \frac{8}{72}$, zabból $90 \frac{34}{72}$, ocsúból $10 \frac{00}{72}$ pozsonyi mérő. A censuális földek termésének nyolcada: búza $101 \frac{29}{72}$, rozs $377 \frac{11}{72}$, árpa $24 \frac{66}{72}$, tönköly $6 \frac{64}{72}$, zab $370 \frac{49}{72}$, ocsú $31 \frac{21}{72}$ pozsonyi mérő.¹¹² Az ivániai földesuruk engedélyével nyomorúságos sorsuk javítása érdekében a censuális parlagföldök egy részében kukoricát, búkkönyt és lencsét termesztettek. Ezért minden két köblös hold kukoricaföld után négynolcad pozsonyi mérő száraz szemes kukoricát, minden két köblös hold búkköny, lencse vagy másféle aprólékos veteményes földért nyolc garast adtak.¹¹³ A használatban lévő földterületek nagyobbodásával a vármegyei adózás mértéke is emelkedett. Viszont ez alól ki akarták húzni magukat, ezért írásban kérték Széchényi Ferencet, hogy „mostani több voltát Szantoföldeinknek miltoztassék a T(ekin)t(etes) Nemes V(ár)(me)gye Szönő előtt e! halgatni, hogy az áltol is terhes Portioval ne Sulosittassunk.”¹¹⁴ A századvégi Ivánt összehasonlítva az 1715-ös állapottal (amikor 44 jobbágy és 5 zsellér házhoz $1133 \frac{1}{4}$ mérő alá való föld és $22 \frac{2}{4}$ kaszás rét tartozott) lényeges növekedést állapíthatunk meg, amit az irtásföldök számának gyarapodása segített elő.

111 OL. P. 623. II. k. 26. sz.-I. cs. 30. C.

112 OL. P. 623. II. k. 26. sz.-I. cs. 10. C.

113 OL. P. 623. II. k. 26. sz.-I. cs. 3. C.

114 OL. P. 623. II. k. 26. sz.-I. cs. 19. C.

A maradványföldekkel kapcsolatos problémák foglalkoztatták a lövőieket is. Ők is Széchényi Ferenchez esedeztek, hogy „méltóztassék Excellentiád azon földeket is, melyek felesleg találkoznak Censuban Kinél meg hadni, vagy ha éppen ez rend miatt nem lehetne mászt adni: mert különben ha Sessiokhoz applicáltatnának, á Contributio rajtunk terhesednék, pedig á mostanyinak Sulyát is alig viselhetjük.”¹¹⁵

II. József halála után az Esterházyak és a Széchényiek kíméletlenül kezdtek visszaszedni az irtásföldeket, amivel a jobbágyok és zsellérek ezreit fosztották meg a betevő falattól. Ezzel a nép körében ismét pánikhangulat keletkezett, erősödött a paraszti ellenszegülés, különösen Kapuvár, Káptalanvis, Boz, Iván és Nagycenk parasztsjai forrongtak, akiket Soós Imre szerint csak a kivezényelt katonaság tudott „lecsöndesíteni.”¹¹⁶

A cenzusok ellen minden úton-módon védekeztek: panaszos kérvényeket adtak be a megyéhez, sőt 1793-ban magához a királyhoz is. Ennek tudható be Széchényi Ferenc figyelmeztetése tiszttartóihoz, hogy hatalmaskodást az uradalom részéről semmi szín alatt ne kövessenek el, ugyanis a „czenkiekkel nem lesz soha addig végzés, még látják, hogy többet teszünk, mintsem a csupa igazság kívánja. mert akkor csak vadabb lesz és többet akar.”¹¹⁷ Az irtásterület Cen-

ken 2375 köblös szántó és $94 \frac{8}{32}$ köblös rét volt, amiért 104 frt. $7 \frac{12}{16}$ krajcár

irtáspénzt fizettek. Az első irtásföldek 1797-ben kerültek vissza az uraság tulajdonába, amely ezeket censusba ki is adta. A visszaváltás fokozatosan ment végbe. 1800-ban az irtáspénz 2 frt. 19 krajcárra csökkent, a censuspénz pedig

538 frt. $28 \frac{1}{2}$ krajcárt eredményezett.¹¹⁸ Az ivániak még ezeknél is harciasab-

bak voltak. 1794 nyarán a szolgabíró jelenlétében „gonosz indulatu fenegető” szavakkal illették földesurukat, aki sok jogtalansággal sújtotta őket. Sőt a szolgabíró jelentésében – ami ennek a tárgyalásnak egyúttal jegyzőkönyve is – azt olvashatjuk, hogy „töbnyire pedig eöregh Eskütt Kovács István által olly Szo is ejtetett, hogy Ugy mond ha továbbá is így Sanyargattatunk még itt is Francia Ország Lészen.” Minthogy ezek a szavak 1794 nyarán hangzottak el, a fenyegető célzás félreérthetetlenül világos: arra utal, hogy a paraszti elkeseredés Magyarországon is jobbágyfelkelést robbanthat ki, mégpedig a francia forradalom mintájára. Régóta közismert, hogy a francia forradalom milyen nagy hatást gyakorolt a magyar értelmiség egy részére, arról azonban már kevesebb tudomásunk van, hogy ez a hatás nem korlátozódott a műveltek körére, hanem a parasztságra is kiterjedt: nemcsak Hajnóczyék és Bacsányiék, hanem szántó-vető jobbágyok is Franciaországra vetették „vigyázó szemüket”, s a francia forradalom példájának követését forgatták elméjükben. Ezt tették az ivániak is. Kovács István kijelentése a helytartótanácshoz is eljutott és ez 1794. szept. 5-i leiratában a vármegyét bírta meg, hogy Kovács Istvánt törvényes úton büntesse meg.¹¹⁹ A vármegye – Török Mihály jurátus jelentése szerint –

115 OL. P. 623. II. k. 20. sz.–I. cs. 17. B.

116 Soós Imre: Ősi sopronmegyei... 37.

117 B. Szabó László i. m. 459.

118 OL. P. 623. Csomó 114. H. No 39.

119 Mikó Sándor: „... ha továbbá is így Sanyargattatunk még itt is Francia Ország Lészen.” SSz. 1970, 270–272.

az ítéletet végrehajtotta, de ennek eredménye nem ismeretes. Egy gazdatiszti jelentés azonban utal arra, hogy Kovács István háza 1794-ben megürült, és így visszaszállt az uraságra, amit 80 forintért el is adtak.¹²⁰

12. Fő vonalaiban áttekintettük a XVIII. századi Sopron vármegyei jobbágság gazdasági és társadalmi viszonyainak alakulását. A dikális összeírások anyaga tényszerűen igazolja: mind a földesúr, mind az állam növekvő adókkal terhelte a jobbágyokat. Mit tehetett tehát a jobbágy? Mint láttuk, lázadozott, ellenállt, tiltakozott és a panaszos levelek áradatát indította el, mert ezektől azt remélte, hogy sorsa megkönnyebbül. A szakirodalom eddig kevés figyelmet szentelt olyan lényeges helytörténeti eseményeknek, mint a kapuváriak 1754-es „lázdása”, amely tulajdonképpen az 1826. évi helyi osztályozgalmaknak előzményét képezte. A kisbaromi jobbágy Mária Teréziához adresszált idézett levele értékes, korhű képet fest a falusi állapotokról. Így a Sopron vármegyei események is ösztönzést adtak ahhoz, hogy a királynő rendeleti úton – mivel az állam érdeke is ezt kívánta – változtasson az addigi helyzeten. Urbéri rendeletét 1767. januárjában adta ki, amelynek végrehajtása a megyében még ebben az évben meg is történt. Ezzel kapcsolatban figyelmünket elsősorban az úrbérrendezés végrehajtására, a jobbágság és zsellérség birtokviszonyainak, ill. földjeik, rétjeik s legelőik minőségével kapcsolatos változásokra, módosulásokra irányítottuk.

A helységeknek választási lehetőségük volt az urbariális vagy a szerződéses viszony között. Ez átmenetileg nyugalmi állapotot teremtett, de csak ideiglenes jelleggel, mert egy-két év múlva ismét előkerültek a régi problémák. A földesurak nem tartották be az eredeti megegyezést. Korlátozták a jobbágyok jogait, emelték szolgáltatásaikat stb. Egyidejűleg az állam is növelte az adóterheket. Ez szükségszerűen újabb tiltakozásokat váltott ki, újra útjára indította a panaszos levelek s folyamodványok egész sorát. Ennek következményei lettek az érintett enyhítő állami rendelkezések. Az ellentétek – különösképpen a maradvány- és irtásföldek erőszakos visszavétele, kisajátítása miatt – újabb mozgalmakhoz vezettek, melyeknek csúcspontját eszmetörténeti szempontból az iváni megmozdulás képezte, mégpedig a francia forradalomra való félreérthetetlen hivatkozással. A feudalizmus, a feudális jobbágy és földesúr viszony fel számoló megoldását az 1848. évi forradalom hozta meg. Az előző küzdelmek történelmi utóhatásai, következményei azonban még a következő évtizedekben is éreztették hatásukat, egyszóval az az agrártörténeti folyam, amelyet az 1848. évi rendezés indított, semmiképp sem lehetett független a XVIII. századi, ill. a XIX. század eleji előzményektől.

A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853 — 1903)

(I. rész)

1. A XIX. század folyamán Sopronban a nagy múltú és jó hírű iskolák mellett egymás után nyitották meg kapuikat az újabb intézmények: az evangélikus egyházközség által 1836-ban alapított reáliskola (1870-től a katolikus reáliskolával egyesítve főreáliskola, később gimnázium), az evangélikus tanítóképző, a katolikus tanító- és tanítónőképző intézet, az állami felsőbb reáliskola, az állami kereskedelmi akadémia, a katonatisztek leányainak nevelőintézete, evangélikus és katolikus árvaház és az elemi iskolák egész sora.¹ Magániskolák is létesültek szép számmal a XIX. század folyamán. Ezek többnyire rövid életűek voltak, elemi ismeretek tanításával, zene- és nyelvoktatással foglalkoztak: Lenk Vilhelmina leányiskolája 1849 előtt működött, majd 1867-ben újra megnyílt; Gilek Jeanetta „Oberlehrerin” magániskolája 1855-ben nyílt, itt 11 tárgyat tanítottak, közöttük vallást, írást, olvasást, angol nyelvet, zenét stb.; 1856-ban Bauer Alexandrina nyit iskolát „Pensionat und Mädchenschule” címmel, majd 1857-ben Konstanzia von Herdliczka „Mädchen Lehranstalt”-ja nyílik meg; 1860 körül Geronnay-Kossow Béla „Authorisierte Katholische Knaben Lehr- und Erziehungsanstalt” címen tartott fenn iskolát, itt a magyar nyelvet is tanították stb.²

E jelentéktelenebb kis iskolákon, illetve intézeteken kívül a XIX. század második felében két nagyobb is létesült. Az egyik Csöndes Ferenc intézete, mely 1867. január 14-én nyílt meg. Két részre oszlott: magyar nyelviskolára, nyilvános iskolába járó fiú- és leánygyermek számára, melyben kizárólag magyar nyelvet tanítottak és magánelemi intézetre, csupán fiúgyermek részére. Kívánatra francia nyelvből és zongorából is nyerhettek oktatást. A kezdő évek nehézségei után a lendületesebb fejlődés éveit következnek. 1871-ben már 7 évfolyama van az iskolának! 1875-ben már 11 bejáró tanára, 102 növendéke, ebből bennlakó 72. Magyar anyanyelvű 57, német anyanyelvű 45. 1873-tól az intézet megkapja a nyilvánossági jogot. A virágzás éveit a következő évtizedre esnek. 1882 után azonban — a tulajdonos halála, valamint a fokozódó anyagi nehézségek következtében — hanyatlásnak indul. 1885–86-tól már csak nagy áldozatok és nehézségek árán 21 tanulóval működik, 1892–93-ban pedig megszűnti működését.³ A másik — s egyben legnagyobb, legjelentősebb és leghosszabb ideig fennállott magánintézet — a Laehne-féle. Az 1853-ban szinte figyelemre sem méltó kis kezdeményezésből 1876-ra már nyilvánossági joggal bíró, 4 elemi, 6 gimnáziumi és 6 reál osztályú, 72 növendéket és 14 rendes, valamint 5 rendkívüli tanárt számláló intézetté, a századfordulóra pedig már teljes 8 osztályú gimnáziummá fejlődött. Az intézet 50 éves történetének, oktató-nevelő munkájának bemutatása előtt röviden az alapító, Laehne Frigyes életét ismertetem.

2. 1822. március 18-án született a poroszországi Osterfeldben. 1838–1842-ig a weissenfelsi szemináriumban tanult, majd három éven át a berlini egyetemen

¹ Thirring Gusztáv: Sopron népességének fejlődése és összetétele. Bp., 1931, 32; Pallas Nagy Lexikona XV, 91.

² Hammerl Lajos: Soproni magánintézetek a XIX. században. SSz. 1966, 143–44.

³ Hammerl i. m. 144–50.

filozófiai és természettudományi tanulmányokat folytat, s közben tanít egy előgimnáziumban, sőt az Eiselens-i torna- és vívótermet is látogatja. 1845 nyarán meghívják Felsőlövőre tanárnak. Egy év múlva Debrecenbe megy, hogy megtanuljon magyarul. Mintegy két évig házitánító a Serényi és a gróf Dégenfeld családnál, de hospitánsként gyakran ellátogat a Kollégiumba is. Életrajzában büszkén említi Petőfivel való ismeretségét: „Hogy az idegen a magyarok szívét leggyorsabban nyelvük által nyeri meg, bizonyítja, hogy Petőfi, a költő, minden debreceni útja alkalmával meglátogatott engem.”⁴ A forradalom kitörésekor Pestre megy, majd mint honvéd tüzér, Guyon parancsnoksága alatt vesz részt

1. kép. Lähne Frigyes (1822—1881)

a szabadságharcban. Komáromnál tifuszba esett, de még eljutott Győrig, itt fekdült súlyos betegen a szabadságharc végéig. Ekkor kibujdosott, s eleinte Velencében, majd Svájcban nevelősködött. Ezekben az években elsajátította a francia és olasz nyelvet. „Hat év alatt három élő nyelvet annyira elsajátítottam, hogy oktató nyelvként is tudtam alkalmazni” — írja. 1852 tavaszán ismét meghívják Felsőlövőre. Másfél évi itteni tanárkodás után elfogadja a meghívást a soproni evangélikus reáliskolába. Sopron egyben életének és működésének utolsó állomása is. Itt alapította és virágoztatta fel s vezette intézetét 1881. december 9-én

⁴ Lähne, Friedrich: Lähne's Erziehungsschule in Oedenburg für Zöglinge im Alter von 6 bis 16 Jahren. Nach zwanzigjährigem Bestehen der Anstalt für Eltern und Lehrer beschrieben von ihrem Gründer und Direktor, Oedenburg, 1874, 5.

bekövetkezett haláláig.⁵ Az evangélikus reáliskolát, ahol Laehne Frigyes soproni működését megkezdte, 1836-ban alapította az egyházközség.⁶ Az eredetileg két osztályos iskolát Laehne négy osztályú önálló iskolává fejlesztette. A Bach-korszakban a sok nehézséggel küzdő líceumnak is ennek szertárából adták kölcsön időnként a fizikai eszközöket.⁷ 1853-ban Laehne – reáliskolai tanárkodásával párhuzamosan – internátust is nyitott. Ez a csupán néhány tanulót befogadó kis internátus volt a csírája a következő két évtized múlva már jó hírnévnek örvendő intézetnek. 1856-ban az internátusnak már 11 növendéke van. Ebben az évben költöznek a Bécsi utcai épületbe, ahol az intézet mindvégig állott, a későbbi években természetesen állandóan bővítve, korszerűsítve. A növendékek oktatása a Laehne vezetése alatt álló reáliskolában történt két évig. Miután azonban a kormány engedélyezte önálló tan- és nevelőintézetének megnyitását, lemondott reáliskolai állásáról, s minden erejét és igyekezetét saját intézetének szentelte.⁸ Intézetének célját az alapító 1874-ben a következőképpen határozta meg: „Az intézet feladatául tűzi ki, hogy növendékeit testileg egészséges, erős és ügyes ifjakká nevelje, szellemi és gyakorlati műveltségüket jól megalapozza, élettörekvésüket nemes ideálokra irányítsa, bennük derült kedélyt fejlesszen, őket szerény és illedelmes magatartásra szoktassa, tiszta és valóságos érzületet ápoljon és alakítson ki bennük. A tanítás és a növendékek ellenőrzött öntevékenysége arra irányul, hogy a tanítvány minden egyes tantárgyban a tárgynak világos megértését, biztos tudást, higgadt gondolkodást és korrekt összefüggő beszédmodot sajátítson el. Ha emellett a kutató és alkotó szellem első csírái kifejlődnek és ezzel a legnemesebb foglalkozások iránti kedv és szeretet, akkor a szellemi képzés a legjobb gyümölcsét termi, melynek elérésére az intézet törekszik. Váljon az ifjú állampolgárrá, és pedig egy elsőjogú nép mellett különböző más néprészeket is magábafoglaló állam polgárává. Ezt szem előtt tartva intézetünkben nincs nemzetiségi kényszer. A származást letagadni annyira, mint apát és anyát megtagadni. Aki ezt elősegíti, az igazi polgári erényekre alkalmatlan generációt nevel.”⁹ E célkitűzésből neveléstörténeti szempontból kiemelhető a testedzés, a gyakorlati műveltség, az önállóságra való nevelés szempontja, de a kiegyezés korára jellemzően az „elsőjogú nép” mellett „más néprészek” emlegetése az államban, illetőleg utalás arra, hogy az intézetben nincsen „nemzetiségi kényszer”.

Az oktató-nevelő munka tárgyi és személyi feltételei

3. A Laehne-intézet épületéről és berendezéséről elmondhatjuk, hogy iennállásának egész ideje alatt megfelelt a követelményeknek, és nagyon jó feltételeket teremtett az itt folyó munkához. Az egykor nagy kiterjedésű épülettömbnek körülbelül kétharmada elpusztult a második világháborús bombázások során (a közölt egykorú képek tehát helytörténeti értékűek); a kétemeletes homlok rész egy része és az egyik oldalszárny azonban ma is áll (Bécsi út 53. sz.). Az itt lakó óvodás gyerekek is – arra a kérdésre, hogy „hol laksz?” – rendszerint azt válaszolják, hogy „a Léniben”. Ez számukra persze csak magát a házat je-

5 Lähne i. m. 3–6; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1891–1913, VII, 934–35.

6 Payr Sándor: Negyvedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907, 37.

7 Payr Sándor i. m. 37.

8 Lähne i. m. 6.

9 Lähne i. m. 7.

lenti, a nagyobb iskolások azonban azt is tudják, hogy itt egyszer egy ilyen ne-
vű „iskola” volt. Az épület fekvését, környezetének és panorámájának szépsé-
gét, az észak-nyugati szél-hozta tiszta, alpesi levegőt joggal dicsérte az igazgató
értesítőiben. A homlokzat a Bécsi-dombra néz. Ez a fás-bokros – ma már par-
kosított – dombos, völgyes rész a soproniaknak ma is kedvelt séta- és kiránduló
helye. Belátni innen a város nagy részét, nyugat felé ellátni a Schneeberg,
Fraknó, Rozália hegységig. Nemcsak a környezet volt azonban szép és egészsé-
ges, hanem maga az épület is, mint ezt egykori képek s az intézet látogatói, ké-
sőbb iskolaorvosa jelentései is igazolják. Az első években csak a homlokzati
rész állt, mely hat nagy tanulószobát, egy nagy munka- és rajztermet, egy kü-
lön zenetermet, egy kémiai laboratóriumot, az igazgatói és négy tanári-nevelői
lakást és a szükséges mellékhelyiségeket foglalta magában.¹⁰ Az évek során fo-
kozatosan bővítették, korszerűsítették az épületet. 1874-ben már állt mind a há-
rom szárnya, egy emeletnyi magasságban. A főépület félemeletén a növendékek

2. kép. Az intézet épülete az alapításkor (1853)

lakó- és munkaszobái, az igazgatói iroda, valamint két tanárlakás helyezkedett
el, egész első emeletén (és a jobb szárnyán is) a hálószobák és négy tanárlakás.
Ugyancsak a főépületben volt a nyolc osztályterem, a kémiai, a fizikai, a ter-
mészettudományi szertár, a természettudományi múzeum és a könyvtár, vala-
mint még öt tanárlakás. A bal szárnyat a torna- és díszterem képezte, a jobb
szárnyon a gazdasági helyiségek (konyha, kamrák stb.) és az éttermek, emele-
tén a betegszoba és hálók voltak.¹¹ „Levegő, tér és világosság” volt Laehne jel-
szava, melyet az építkezéseknél szem előtt tartott. Fia, Laehne Vilmos igazgató-
sága alatt is sor került nagyobb építkezésre, nevezetesen a főépület második
emelettel történt megtoldására és egyéb belső átalakítására.¹² Az épülethez tar-
tozó kert fokozatos bővítését is nyomon követhetjük. Az első években még csak
a ház előtti és mögötti kis terület szolgált a növendékek játszó- és korcsolyázó
helyeül, 1874-re már az épület három szárnya és a lugasok által határolt tágas
udvaron kívül a ház mögött húzódó kocsitúlsó oldalán elterülő szépen gon-

¹⁰ Programm zur Prüfung in Friedrich Lähne's k. k. concessionirter evangelischer Kna-
ben – Lehr und Erziehungsanstalt in Oedenburg am 27. u. 28. Juli 1860.

¹¹ Lähne, i. m. 12–14.

¹² Ertesítő az 1909–10-es tanévről.

dozott, nagy botanikus kert is rendelkezésükre állt. E kert végében lovaglóiskolájuk is volt, melyet télen korcsolyapályává szoktak átalakítani.¹³ Petrik János Jakab, a lícium igazgatója, kit a dunántúli evangélikus egyházkerület az intézet felügyeletével megbízott, találó hasonlaltal jellemzi a fejlődést: „Ha azt vesszük tekintetbe, hogy ezen intézet, mely oly csekély, alig figyelmet érdemlő vállalatból indult ki és még is, mely kiterjedést bír most, midőn bármely nyilvános intézet mellé tétethetik, akkor egy mustármaggal lehet azt összehasonlítani, mely terebélyes fává nőtte ki magát.”¹⁴ A belső berendezésről, a taneszközökkel való ellátottságról szintén kedvező véleményeket olvashatunk a felügyelői jelentésekben. Például az 1870–71-es tanévről szólóban Petrik a következőket írja: „De ezen intézet virágzó állapotjára mutat azon körülmény is, hogy a mint nevéndékeink száma évről évre szaporodik, úgy az intézeti helyiségek is szaporodnak. Így a lefolyt évben egy kis telket volt kénytelen az igazgató venni és azt beépítve az intézethez csatolni. A belső berendezés és felszerelés pedig méginkább mutat virágzó állapotának emelkedésére, mert itt azt látjuk, hogy nemcsak eddig a legszebb és legkitűnőbb taneszközökkel bővelkedett, mint nem egykönnyen bármely nyilvános tanintézet, hanem azok szaporítására évenként nagy összegek fordítottak. Ha pedig azt tekintjük, hogy a helyiségek egyéb berendezése a nevéndékeknek minden kényelmet nyújt, úgy hogy azt sok tekintetben fényűzőknek is lehet nevezni, akkor azon talány meg van fejtve, hogy miért küldik a jobbmódu szülék nemcsak hazánk legtávolabbi részeiből, hanem a szomszéd osztrák tartományokból, különösen a mindennemű legjobb intézetekkel bővelkedő Bécsből is gyermekeiket oly nagy számmal Laehne Frigyes tan- és nevelő intézetébe.”¹⁵ Már az 1869/71-es „Prüfungsprogramm” is a kémiai, fizikai, természettudományi szertárnak gazdag állományát sorolja fel, melyeknek évről évre történő bővítését az évkönyvekben pontosan lehet követni. Vétel útján, valamint a tanárok és a növendékek szüleinek nemegyszer igen értékes ajándékai és a tanárok, növendékek sajátkezűleg készített gyűjteményei által történt a szaporítás. Az intézet könyvtára az 1876/77-es tanévben már 1400-nál több kötetet számlált. A német nyelvű pedagógiai és egyéb szak- és szépirodalmi könyvek mellett magyar nyelvű hasonlóké már ekkor szép számmal szerepeltek. A könyvvállomány szépen gyarapodott évről évre. Ezenkívül 1903-ig általában évente 8–12 féle folyóiratot is járatott az intézet. Említésre méltó ezek közül a Kármán szerkesztette Magyar Tanügy, a Diesterweg szerkesztette Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht, a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, a Zeitschrift für mathematischen und naturwissenschaftlichen Unterricht, a Zeitschrift für das Realschulwesen, a Néptanítók Lapja, az Egyetemes Közoktatásügyi Szemle, az Irodalomtörténeti Közlemények, a Budapesti Szemle, az Egyetemes Philológiai Közlöny, a Zeitschrift für Turnen u. Jugendspiel, a Középkisiskolai Tanáregyesületi Közlöny, a Magyar Pedagógia, a Magyar Iparművészet. Az 1880–81-es tanévben külön ifjúsági könyvtár is létesült, melyet évről évre külön e célra alapított pénztárból, valamint adományok útján fejlesztettek. Kötetei között megtalálhatók voltak Eötvös, Kölcsey, Kazinczy, Zrínyi, Kisfaludy, Katona, Madách, Vörösmarty, Jókai,

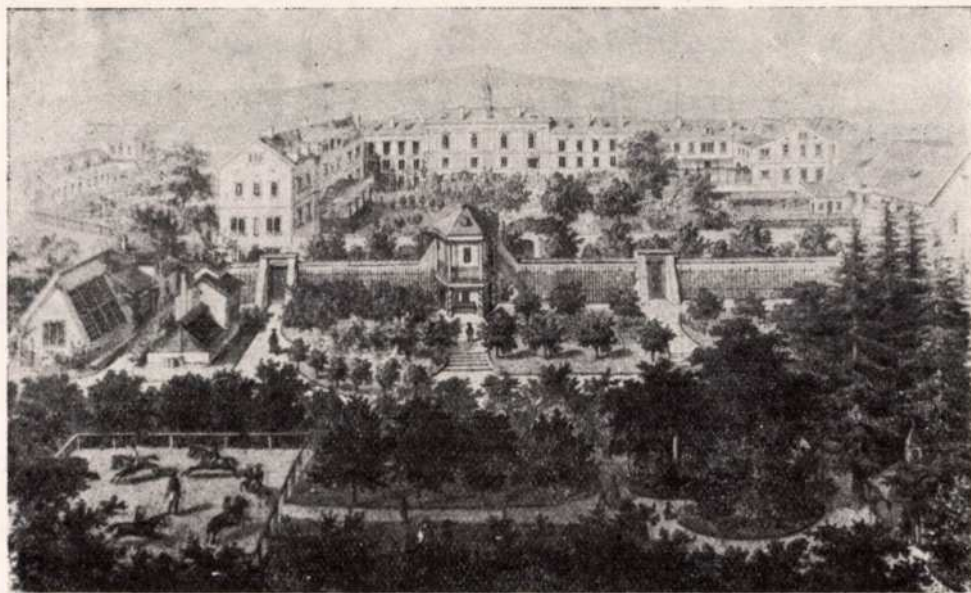
13 Lähne i. m. 14.

14 Tudósítás a Laehne féle intézetről az 1872. évről. Országos Evangélikus Levéltár, dunántúli egyházkerület levéltára, 1872-ik évi közgyűlési iratok, 40. szám.

15 Felügyelői jelentés a Laehne Frigyes tan- és nevelő intézet 1870/71-dik iskolai évről. Orsz. Ev. It. 44. sz.

Arany, Berzsenyi, Mikszáth, Thaly, Kossuth, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Vajda, Benedek, Bródy stb., valamint a külföldi klasszikusok és ifjúsági művek íróinak magyar és idegen nyelvű könyvei.

4. Az oktató-nevelő munka személyi feltételeiről ugyancsak kedvező képet alkothatunk. A tanároknak a növendékekhez viszonyított számaránya igen előkelőnek mondható a korabeli állapotokhoz képest. 1860-ban a 33 növendék mellett (kik 4 normál-, 4 reál és 5 gimnáziumi osztály között oszlottak meg) az igazgatón kívül 6 rendes és 4 rendkívüli tanár volt alkalmazásban,¹⁶ 1869–70-ben 79 növendék, 8 rendes és 4 rendkívüli tanár,¹⁷ 1874–75-ben 112 növendék, 11 rendes, 10 rendkívüli tanár.¹⁸ Ez utóbbi arány a későbbi években a bentlakó,

3. kép. Az intézet látképe az 1870-es évektől

rendes tanárokat illetően meg is maradt, vagy még előnyösebbé vált; a bejáró tanárok, illetve a rendkívüli tárgyak tanítóinak száma 3–5-tel emelkedett.¹⁹ Mivel a tanítás nyelve több mint három évtizeden át a német, illetve a német és a magyar volt (1889 után szűnt meg a tanításban a kétnyelvűség),²⁰ a tanárok és nevelők többsége eleinte Németországból és Svájcból került Sopronba. A 70-es évek elejétől germanizációs törekvésekkel vádolt intézet igazgatója e vádakra válaszul 1874-ben arra kötelezte magát, hogy „mind addig, míg oly tanítókat kap, kik Magyarországon tanítói vizsgát tettek le, nem fog külföldie-

¹⁶ Programm zur Prüfung... 1860, 11–12, 28.

¹⁷ Prüfungsprogramm zum Jahresschluss 1869/70. 25–26, 33.

¹⁸ Felügyelői jelentés az 1874/75-ös tanévről. Orsz. Ev. Lt. 62. sz.

¹⁹ Értesítők folyamatosan, 1903-ig.

²⁰ Értesítő az 1902/3-as tanévről, 49.

ket alkalmazni.”²¹ A 70-es évek felügyelői jelentéseiben²² a tanárok felkészültségére s az elért vizsgaeredményekre vonatkozóan több nyilatkozatot olvashatunk. Például az 1872-es évről: „Hogy ezen intézet rövid idő alatt oly nagy figyelmet gerjesztő fontosságot nyert, hogy keblén mind a lajtántúli, mind a lajtáninenni legnevezetesebb protestans és kath., sőt hazai mágnás családoknak is gyermekét ápolja, egyrészt a kor égető szükségéről a tanítás és nevelés terén, másrészt az intézet igazgatójának kitűnő képességeiről és szakavatottságáról tesz tagadhatatlan bizonyosságot. Nem mellőzhetem el ez alkalommal, hogy ezt a magas kormány is elismerte, — és az intézetet egész eddigi gyakorlott kiterjedésében megerősítette.”²³ 1873–74-ben: „... Ezen tanítókról meg kell jegyezni, hogy két segéditanítón kívül mind a paedagogia terén már több évek óta részint ezen, részint más intézetekben működő tehát gyakorlott és pedig dicséretes eredményt tanúsított tanítók voltak.”²⁴ 1878-ban: „Örömmel tapasztaltam, hogy a tanítók az elsőtől kezdve az utolsóig mind szakjukban talpra esett férfiak, kik lelkiismeretesen és jó sikerrel járnak el hivatásukban, magától értetődően, hogy itt is mint mindenütt, a kipróbált mester és a kezdő között van különbség.”²⁵ Az intézet rendes, bennlakó tanárai egyszersmind nevelők is voltak. Hetente két alkalommal (vagy önkéntesen háromszor) és minden harmadik vásár- és ünnepnapon kellett ügyeletet tartaniok. A négy felsőosztályos oktatást végző, „szakjukra vezető befolyást gyakorló” tanár nős lehetett, de családjának is az intézetben kellett laknia.²⁶ Fizetésükről Freytag Victor soproni lelkész mint felügyelő tesz említést 1876. évi jelentésében. „Dr. Gille Károly aligazgató, szabad lakás, fűtés, világítás és családja számára majdnem teljes ellátás mellett 1200 fr. évi fizetést húz, a főtanítók évi fizetése 800 fr., az altanítók évi fizetése 600 fr., az elemi tanítóké 4–500 fr. évi teljes ellátás mellett.” Ugyanott kiemeli: „Azon örvendetes meggyőződést szereztem, hogy valamennyi tanerő, egy-két kivétellel, tudományos képzettségök, alapos szakavatottságuk és tanítási ügyességüknél fogva, a legtágasb igényeknek is megfelel. De különösen elismerést és részrehajlatlan dicséretet érdemel Dr. Gille Károly, Dr. Hemming Agost, Suppanecz Gedeon és Lisker Rikárd.”²⁷ A tanároknak az intézetnél eltöltött éveivel igen változóak. Az igazgató hivatkozik a kétoldali érdekre, hogy a tanerők hosszabb időt, de legalább 2–3 évet töltsenek az intézetnél, mivel azonban itt nyugdíjjogosultságra nem számíthattak, legtöbbször 2–3, de gyakran egy év után feladták itteni állásukat. A felsőbb fokú oktatást végző tanárok általában hosszabb időt töltöttek az intézetnél. Közülük is legtovább, 15 éven át volt az intézet tanára Suppanecz Gedeon és 10 évig dr. Gille Károly.

Az intézetnek mint oktatási intézménynek szervezeti fejlődése

5. Az intézet iskolája kezdetben 4 elemi, 4 reál és 4 gimnáziumi osztályból állott. 1871-ben megnyitották az V. reál és az V. gimnáziumi osztályt. Ez azon-

21 Felügyelői jelentés az 1874/75-ös tanévről. Orsz. Ev. Lt. 62. sz.

22 E jelentések 1879-ig követhetők nyomon az Orsz. Ev. Lt.-ban, Ettől kezdve a győri tanterületi főigazgató gyakorolta a felügyeletet.

23 Tudósítás a Laehne féle intézetről az 1872-dk évről (Petrik János Jakab mint intézeti felügyelő). Orsz. Ev. Lt. 40. sz.

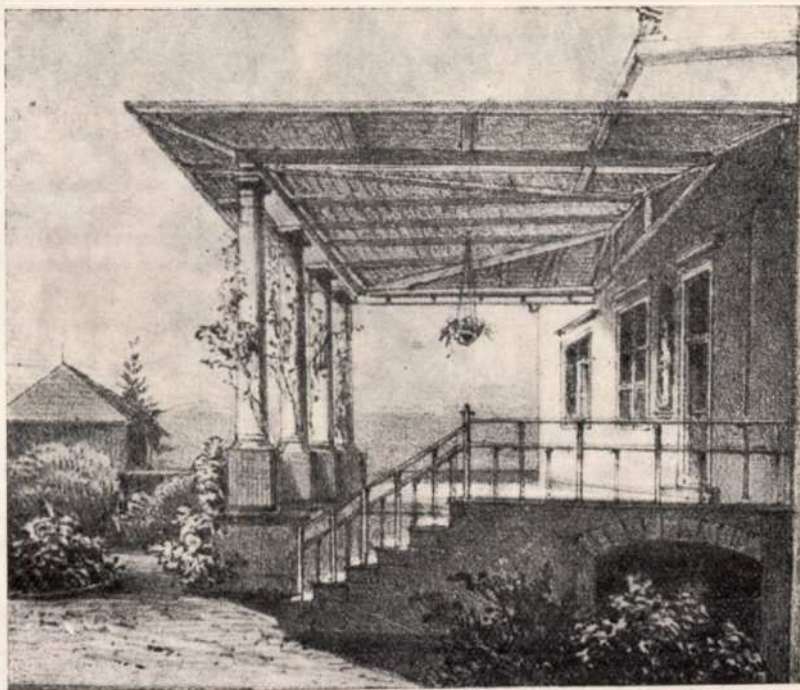
24 Tudósítás a Laehne féle intézetről az 1873/74-dk évről (Petrik J. J.). Orsz. Ev. Lt. 41. sz.

25 Kolbenhayer Mór jelentése az 1878-as évről. Orsz. Ev. Lt. XIII. sz. melléklet az Oskolai nagybizottmány 1878. jún. 26-i gyűlése jegyzőkönyvéhez. 878./38. sz.

26 Lähne i. m. 32.

27 Freytag Victor jelentése a Laehne féle intézetről az 1876-dk évről. Orsz. Ev. Lt. 20. sz.

ban csak átmeneti állapot volt, s az igazgató igyekezett – mihelyt erre lehetősége nyílt – megnyitni a VI. osztályokat is. Mint írja: sok szülő nem szívesen vette, hogy gyermekét az V. osztály befejezése után más intézetbe kell vinnie, több tanulót pedig azért nem vettek fel az V. osztályba – bár családi viszonyai miatt ez indokolt lett volna –, mert egy év múlva úgys el kellene mennie. Végül a VI. reálosztály elvégzése s az ezzel összekötött vizsga jogosított az egyévi önkéntességre.²⁸ 1876-ban tehát megnyíltak a VI. osztályok is. Ez a tanév egyébként is igen jelentős állomás volt az intézet történetében. Ugyanis a reáliskola a minisztériumtól 1875. szeptember 1-én 17.813. számú, a gimnázium pedig 1876. április 20-án 8670. számú leiratával elnyerte a nyilvánossági jogot.²⁹ A tanév vé-

4. kép. Az intézet terasza

gén tehát a tanulók már Magyarországra nézve államérvényes bizonyítvánnyal hagyták el az intézetet. Sajátos vonás, hogy Laehne középiskolájának szervezésekor a humán irányú, klasszikus nyelvi képzést biztosító osztályok mellett reál tagozatú osztályokat is nyitott. Ezzel, mint ő maga is mondja, a realisztikus koráramlatot kívánja követni. E kétfajta képzés összekapcsolása akkor új jelenség volt Magyarországon. Az alapító Laehne Frigyes halála után 1881–85-ig fia, Laehne Miksa vezette az intézetet, majd két évig Szántó János (korábban itt tanár), ezután 1891-ig Odörfer Kristóf (korábban szintén itt tanár) volt az

²⁸ A soproni Lähne féle nyilvános tan- és nevelő intézetnek értesítője az 1875/76-díki tanévről.

²⁹ A leiratok eredetiben olvashatók az Orsz. Ev. Lt-ban Trefort aláírásával.

igazgató. Ez utóbbi években átmenetileg esett a növendékek száma, s valószínűleg az oktatás színvonala is. Nyilván ezzel magyarázható, hogy az 1885–86-os tanévben a következő rendelet érkezett az igazgatósághoz: „Főig.: 782. ápril. 27. A nyilvánossági jog a jövő tanévre csak a gymnasium hat osztályára adatik meg. Az intézet realiskolai tanulókat felvehet és taníthat továbbra is, úgy mint eddig, de ezek tartoznak minden tanév végén egy állami reáliskolában vizsgálatot tenni.”³⁰ Ettől fogva a névsorokban nem találunk reál osztályú tanulókat egészen 1892–93-ig.

Ez évtől kezdve átveszi az intézet vezetését annak egyedüli birtokosa, Laehne Vilmos. Jó szervező, irányító munkájával, pedagógiai-szakmai felkészültségével ismét felvirágoztatja az intézetet. Az 1894–95-ös tanév elején megnyitotta a VII. osztályt, melyre a kormány még ugyanabban a tanévben, a 25.623. számú rendelettel megadta a nyilvánossági jogot.³¹ Ezzel megtette az első lépést a csonka gimnázium kiépítésére. Az 1896–97-es tanévben már a munka befejezéséről ad számot az igazgató: „A második Ezredév első éve hatalmas fordulópontra jelöl intézetünk életében. Ez évben nyert eddig 7 osztályú gymnasiumunk mint teljes 8 osztályú középiskola nyilvánosságot, ez évben bocsátotta az intézet 6 nyolcosztályt végzett növendékét érettségi vizsgálatra.” 1897. május 13-án a minisztérium 25 129. számú rendeletével terjesztette ki a nyilvánossági jogot a VIII. osztályra is.³² A végző növendékek a helybeli evangélikus főgimnáziumban érettségiztek, végül a minisztérium 1906. évi 34.960. számú rendeletével az érettségi vizsgálat tartásának engedélyét is megadta az intézetnek.³³

Az intézet oktató-nevelő munkája

6. Az 1875–76 előtti, tehát a nyilvánossági jog megszerzése előtti években az intézet lényegében az osztrák és a németországi nyilvános iskolák tanterveit követte. Ez azzal az előnnyel járt, hogy az innen kilépő növendékek érvényesség nélkül folytathatták tanulmányaikat osztrák, német gimnáziumokban vagy egyéb középfokú oktatási intézményben. Például aki a Laehne-intézet gimnáziumának első 4 vagy 5 osztályát jól befejezte, az a németországi gimnáziumokban a következő osztályba léphetett (az a tanuló, aki 4 magyar gimnáziumi osztályt végzett, csak a görög nyelv miatt két évet vesztett) és feltételezve, hogy a magyar nyelvet is jól bírja, még sokkal biztosabban léphetett a magyar gimnázium következő osztályába. A reál osztályokban, ugyancsak a továbbtanulás megkönnyítése érdekében, latint is tanítottak. Bár az osztrák–magyar reáliskolák egyes technikai tárgyakban túlszárnyalják a németországiakat, Németországban a tanulók mégsem nyerhetnek felvételt, mert hiányzik náluk a latin nyelv és a szigorú grammatikai alap az angol és francia nyelvhez – írja Laehne Frigyes. Sopronból tehát nyitva állott az út a magasabb fokú kereskedelmi és ipari iskolák felé bel- és külföldön, valamint a különböző katonai akadémiákhoz. „Húsz év óta – írja Laehne – minden eltávozott növendékünk felvételt nyert a nyilvános iskolák magasabb osztályaiba.”³⁴ Az igazgató többször számol

30 Értesítő az 1885/86-os tanévről, 3.

31 Értesítő az 1894/95-ös tanévről, 24.

32 Értesítő az 1896/97-es tanévről, 3, 4.

33 Értesítő az 1905/6-os tanévről, 43.

34 Laehne I. m. 9–11.

be arról évvégi értesítőiben, milyen sikeresen jutottak tovább az intézetből távozó növendékek a helybeli vagy más városbeli gimnáziumok felsőbb osztályaiba, gyakran átugorva egy-egy osztályt; vagy milyen jól megállták helyüket számos külföldi intézmény felvételi vizsgáján, a pályázók népes táborában. Csak egy-két példát ezek közül: „Az 1874–75. tanév végén báró S...y M. IV. osztályunkból az itteni kath. gymnasium VI. osztályába vétetett fel, A...r Victor pedig a mi V. gymnasiumi osztályunkból az itteni evang. Lyceum VII. osztályába. Két más növendékünk Pesten ugrott át egy osztályt. Azon növendékek, kik a szünidő alatt ismételtettek, a német középiskolákban mindig fel-

5. kép. Parkrészlet

vétettek a következő osztályba, s mind azok, kik katonai intézetekben tettek felvételi vizsgát, a legjobban előkészült aspiránsok közé tartoznak.” Másutt: „Keil, reáliskolánk V. osztályából a fiumei cs. k. tengerészeti akadémia II. osztába lépett. Itt a felvételi vizsgálatnál a német tantervű VI. oszt. tananyaga követeltetik, tehát nagy szorgalommal és kiváló tehetséggel, csak külön tanítás által érhető el. Fuchs, intézetünk VI. oszt. tanulója Pesten az állami főreáliskola VIII. oszt-ba vétetett fel.” Vagy: „Legat József reáliskolánk VI. oszt-nak bizonyítványával a Mährisch-Weisskircheni cs. k. katonai főreáliskola VII. oszt-ba lépett.”³⁵ Többször olvashatunk a volt növendékek felsőbb oktatási intézményekben elért jó tanulmányi eredményeiről is. Ugyancsak a külföldi in-

tézményekben való továbbtanulást segítette elő a német tannyelvűség. Ez az intézet látogatottságának egyik fő tényezője volt. A német azonban kezdetben sem volt az egyedüli, kizárólagos oktatási nyelv. Inkább kétnyelvűségről volt szó, de a német dominált. Az igazgató így ír erről: „Német és szláv koronabirtokról való növendékeink a magyart, mint idegen nyelvet megtanulhatják. Minden magyarnak azonban nálunk a magyart meg kell tanulnia. A fiatal magyarok nemzeti neveléséért felelősséget hordozunk anyanyelvük alapos oktatása által, beleértve a retorikát, poétikát, irodalomtörténetet, éppúgy mint a nemzeti történetet, földrajzot. Magyar tankönyvek alapján és ezeknél a tárgyaknál a magyar nyelvnek kizárólagos oktatási nyelvként való használata által. Ebben részesülnek mindazok a növendékek, akik Magyarországból valók.”³⁶ Ezzel az állítással egybehangzanak a felügyelői jelentések is. Ezek közül néhányat idézek, mivel ezek a germanizációs vádakra is utalnak: „A tudományok nagyobbrészt német nyelven adattak elő és e miatt ezen intézet németirányú intézetnek szokott nevezettni. De nézetem szerint alaptalanul, mert valamely intézetnek irányát nem annyira a tannyelv, mint a szellem határozza meg, mely azt áthatja. És úgy hiszem, oly tanintézet, melyben öt (ez a rendes tanárok számának fele) oly tanár működik, kik ismeretesek tiszta magyar érzelmeikről, német irányt nem igen követhet. Az intézet 86 belföldi növendéke közül 56, tehát az összes (110) növendék fele született magyar, ki csak itt kezdett németül tanulni. És ha nem tagadhatjuk, hogy a magyarnak, különösen a tudományosan művelt magyarnak szüksége van a német nyelvre, akkor azt sem tagadhatjuk, hogy oly intézet, mely ezen általánosan érzett szükségnek megfelel, a magyar érdeket mozdítja elő. Az intézet magyar tanítói nemcsak a magyar nyelvtant tanítják, hanem a felsőbb osztályokban Magyarország történetét és földrajzát, továbbá költészet- és szónoklattan is, sőt rövid vázlatban a magyar irodalmat is megismerhetik” — írja Petrik János 1874–75-ben.³⁷ Hasonló értelemben nyilatkozik Fehér Sámuel felügyelő 1878-ban: „... az intézetbe különösen a magyar nyelv, földrajz, történelem tanítására, továbbá az intézetnek hazafiui szellemben való vezetésére nézve lévén kiküldve felügyelőül, a főtiszteletű iskolai nagybizottmánynak jelentem, hogy a nevezett intézetben a főt kitett tantárgyak, továbbá a szónoklat, valamint a költészetben az összes magyarországi származású növendékeknek magyar tannyelven tanítottak. Az intézetnek tanárai a nevezett szakokban teljesen magyarul és hazafiui szellemben tartják előadásait, miről a tanév első és második felében tett többszörös látogatásaim alatt az intézet első félévi közvizsgáin meggyőződtem. ... méltányolandó, hogy Laehne úr intézetének — úgy szólván — nemzet- és felekezeti közötti contingensében ápolja a hazafiui szellemet.”³⁸ A tanítási nyelv kérdése és a német irányúság vádja, a 80-as évek végén ismét felszínre kerül, mégpedig az országgyűlés előtt, erre azonban majd később térek ki. Laehne 1874-ben még lemond a nyilvánossági jog kieszközléséről, ezt azzal indokolva, hogy „A magyar és német, szláv országok középiskoláinak tantervei oly lényegesen különböznek egymástól, hogy a nyilvánossági joghoz kapcsolt magyar tanterv behozatalával, az intézetben felmutatható eredmények a külföldön továbbtanulni szándékozók számára nem lennének megfelelőek.”³⁹ Különbség volt még a három osztályú magyar al-

36 Lähne i. m. 8.

37 Petrik J. J. jelentése az 1874/75-ös tanévről. Orsz. Ev. Lt. 62. sz.

38 Fehér Sámuel felügyelői jelentése. XIV. sz. melléklet az Oskolai nagybizottmány 1878. jún. 26-i gyűlése jegyzőkönyvéhez. Orsz. Ev. Lt. 878. 38. sz.

39 Lähne, Friedrich: i. m. 9.

reáliskola és a Laehne-féle reáلتagozat között is. Ez a különbség azonban 1875-ben megszűnt, mikor a hat osztályú reáliskola két évvel kibővült.⁴⁰ „A magyar reáliskolák új tervezete felállított az alreál iskolákban 4 osztályt, tehát felállítá a paralellismust az algymnasium s alreál iskola között – mint régi szokás szerint az első 4 osztályt nevezzük. Anélkül, hogy eddigi osztályrendszerünk rovására történnék, mi is teljesíthetjük a nyilvánossági jog élvezhetésének első feltételét: a magyar tanterv behozatalát.”

7. A nyilvánossági jogot, mint korábban már említettem, 1875–76-ban el is nyeri az intézet. Arra vonatkozóan, hogy miként egyenlítki ki a magyar és német középiskolák tananyagában mutatkozó különbségeket, Laehne hivatkozik a minisztérium utasítására, miszerint, ha a tanítványok érdekében egyik vagy másik tárgyban több tétetik, azt nem kifogásolják, de a magyar tantervi követel-

6. kép. Az ún. „kézügyességi muhely”

ményeknek feltétel nélkül eleget kell tenni. A magyar tantervi követelmények megtartásáról számolnak be a felügyelői jelentések, valamint a dunántúli egyházkerület által kiküldött vizsgáló bizottság: „Valamennyi tantárgy kimerítő eredeti tantervei, melyek félévi vizsgálatok alkalmával az iskolai felügyelőnek mindig bemutatattak, teljesen megegyeznek a hazai középiskolák számára kiszabott tantervvel, külföldiek és külföldi iskolára készülő magyar ifjak amaz előnyben részesülvén, hogy az ott kiszabott tárgyakat külön tanulás által sajátjukká tehetik, mint például a harmadk és negyedik osztály növendékei a görögöt. A magyar nyelv tanítására a kiszabott óramennyiségnél többet szenteltek; s a bemutatott magyar dolgozatok szép bizonyosságot is tesznek a növendékek szorgalmáról, buzgalmáról. A külföldi növendékek nem kényszerítettek ugyan

40 Fináczy Ernő: A magyarországi középiskolák multja és jelene. Bp., 1896, 81.

a magyar nyelv tanulására, de önkényt azok közül is többen részt vesznek benne. Szintügy alkalmasnak találta a bizottság a taneszközöket, tankészleteket és könyvtárt.¹⁰¹ E megemelt tantervi kívánalmak alaposan igénybe vették a tanulókat, különösen a reáلتagozaton. Az 1876–77-es tanévről készített órákimutatás a tanulók heti megterhelését alaposan részletezi (vö. a táblázatot).

A HETI ÓRÁK SZÁMA AZ 1876/77-ES TANÉVBEN

Osztály	Rendes tárgyak														Rendkívüli tárgyak									
	Vallás	Német	Magyar	Angol	Francia	Latin	Görög	Számolás	Algebra	Mértan	Abrázoló mértan	Mértani és szabadrézsi rajz	Szépíráás	Történet	Földrajz	Természettan	Vegytan	Természettan	Az órák összege	Torna	Ének	Zongorázás	Hegedűlés	Lovaglás
I.	3	5	3	—	3	—	—	5	—	—	—	2	2	2	2	—	—	2	29	4	2	3	—	—
III.	3	5	4	—	3	—	—	4	—	—	—	2	2	2	2	—	—	2	29	4	2	3	—	—
IV.	3	5	4	—	3	—	—	4	—	—	—	2	2	2	2	—	—	2	29	4	2	3	—	—
I.	1	4	5	—	3	—	—	3	—	2	—	4	1	—	3	—	—	3	29	4	2	3	—	—
II.	1	4	5	—	3	—	—	3	—	2	—	4	1	2	2	—	—	3	30	4	2	3	—	—
III.	1	3	5	3	3	—	—	—	2	3	—	4	1	2	2	3	—	—	32	4	2	3	—	—
IV.	1	3	5	—	3	—	—	—	3	3	—	4	1	3	2	2	3	—	33	4	2	3	—	—
V.	1	4	4	3	3	—	—	—	3	3	3	4	—	3	1	—	2	3	37	4	—	3	—	4
VI.	1	4	4	3	3	—	—	—	3	2	3	4	—	2	1	3	3	3	39	4	—	3	—	4
I.	1	4	5	—	3	8	—	3	—	2	—	2	1	—	3	—	—	3	33	4	2	3	3	4
II.	1	3	5	—	3	8	—	3	—	3	—	2	1	2	2	—	—	3	34	4	2	3	3	—
III.	1	3	5	—	3	6	5	—	2	2	—	2	1	2	2	3	—	—	35	4	2	3	—	—
IV.	1	3	5	—	3	6	6	—	2	2	—	2	—	3	1	2	—	—	33	4	2	3	—	—
V.	1	4	4	—	3	6	5	—	2	2	—	2	—	3	1	—	—	3	34	4	2	3	—	4
VI.	1	4	4	—	3	6	5	—	1	2	—	2	—	2	1	—	—	3	30	4	—	3	—	4
Osszesen	21	58	67	9	45	40	20	25	18	28	6	42	13	30	27	13	8	30	486	60	24			

Az elemi osztályokban feltűnően magas (heti 11–12) nyelvi órák száma onnan adódott, hogy már az I. osztályban megkezdték a francia nyelv tanítását heti 3 órában. Ehhez jött még a német heti 5, illetve a magyar heti 3, majd 4 órában. 1881-től a francia nyelvet már nem tanították az elemiben, a 90-es évek elejétől pedig a német órák száma is csökkent heti 2 órára. Az elemiben tanított egyéb tárgyak voltak még: vallás, számolás, rajzolás, ének, torna, szépíráás,

¹⁰¹ Ertesítő az 1875/76-os tanévről, 4.

szemléltető oktatás (tárgyak, illetve képek alapján folytatott beszélgetés az emberi foglalkozások és természettudományok köréből). 1884-től a III. és a IV. osztályban földrajz (honismeret) és természetrajz is szerepel. A gimnáziumi és reál osztályok tanulói néhány tárgyból együttesen, másokban külön-külön nyertek oktatást. Ezt s az órák számát a mellékelt táblázat mutatja. Az a többlet, amit az intézet gimnáziuma kezdetben a magyar tanterven felül adott, a 80-as évektől kezd eltűnni. 1885-től a görögöt már csak az V. osztályban kezdik tanítani, az 1890. évi XXX. tc. megjelenése után pedig választani lehetett a görög nyelv és a görög nyelvet pótló tárgy: a magyar irodalmi olvasmány, a görög irodalom és művészet története között.⁴² Fokozatosan háttérbe szorul a német oktatási nyelv, s az 1880-as évek végétől meg is szűnik, a német nyelvet mint tantárgyat

7. kép. Az ún. „kézügyességi műhely”

pedig a magyar tantervvel megegyezően a III. osztályban kezdik tanítani. Az intézet lassan elveszti (már amúgy is csekély számú) ausztriai növendékeit. Ez utóbbi változás főként annak a támadásnak a következménye volt, mely az intézetet az országgyűlésen 1889 májusában érte. Nagy István, a lövői kerület országgyűlési képviselője az intézet előző évi, német nyelvű, az ausztriai növendékek számára kiadott értesítőjének áttanulmányozása alapján tett országgyűlési felszólalásában a Laehne-intézetet egy tisztán az osztrák állami iskolák tanterve szerint berendezett, és a magyar törvények értelmében létjogosultsággal nem bíró tan- és nevelőintézetnek minősítette, felháborodva amiatt, hogy ilyesmi Sopron szabad királyi városban, a magyar alkotmányosság 22. évében előfordulhat. Dr. Németh Antal győri tankerületi főigazgató, az intézet felügyelője táviratilag küldött válaszában tájékoztatta Csáky Albin minisztert, hogy

⁴² Petrik J. J. jelentése az 1876-os évről. Orsz. Ev. Lt. 20. sz.

az intézet jó úton halad, magyar tantervet követ, magyar honpolgárok a tanárai stb. Az intézet tantestülete pedig az Egyetértés c. lap 146. számában tett nyilatkozatban sietett tiltakozni a germanizátorságnak vádja, sőt gyanúja ellen is. Nagy István válaszában – tiltakozva, hogy a tantestületet a hazafiatlanság vádjával illette volna – elismerte, hogy országgyűlési felszólalása tévedésen alapult, mikor az ott elhangzottakat az intézet egészére vonatkoztatta, azonban továbbra is fenntartotta azt a véleményét, hogy az intézeten belül két iskola működik, s hogy Szt. István koronája területén osztrák tantervű iskola sem egyedül, sem magyar tannyelvű iskola mellett egyáltalán fenn nem állhat, ha a magyar törvényt nemcsak szóval, de tettel is tiszteletben akarják tartani. Az intézet akkori vagy korábban ott járt növendékeinek szülei (többek között gr. Majláth József, gr. Mikes Árpád, br. Bánffy, gr. Csáky Manó, Lónyai stb. aláírásokkal) nyilatkozatban vették védelmükbe az intézetet, Odörfer Kristóf pedig, az intézet akkori igazgatója, a tantestület által is aláírt memorandumában igyekezett magyaroztatást adni a történeteknek. Részletesen kitért arra, hogy az intézet az utóbbi években már igen kis számú (14–16) Lajtán-túli növendékét mint magántanulót tanította az osztrák tantervek szerint, s készítette elő valamely osztrák állami középiskolában vagy a különféle katonai és szakiskolákban teendő vizsgájukra. Hivatkozik e tanulók magyar nyelvi tanulmányokban elért eredményeire is. Ismételten leszögezi, hogy a tulajdonképpeni iskolájuk, a nyilvánírási joggal felruházott gimnázium semmilyen tekintetben nem tér el az állami intézetektől, magyar tantervet követ, hazafias szellemben nevel, a hivatalos iratok szerint minden tekintetben megfelel az állami követelményeknek, az elmúlt két iskolaévben pedig már csak magyarul folyt az oktatás.⁴³ Odörfer bizakodóan tekintett a hivatalos vizsgálat elé: „A vizsgálat, mely hivatalos érintkezés útján írásbelileg már megindult, ki fogja deríteni nemcsak azt, hogy nem érhet bennünket ama vád súlya, hanem hogy mint régen, úgy most is annak a magasabb célnak előmozdításán fáradozunk, melyet az alapító tűzött ki az intézet feladatául és a melyhez ez mindig híven ragaszkodott úgy az államnak, mint az emberiségnek javára.”⁴⁴ E hivatalos vizsgálat eredményét sajnos nem sikerült megtudnom. Az intézet tanulóinak névsorában a századfordulóig még szerepel 4–6 Lajtán-túli növendék, ezekkel kapcsolatban azonban külön említés már nem történik.

8. 1891-ben az új igazgató, Laehne Vilmos (1862–1918) új tárgyat honosít meg az intézetben: kézügyesség címen. Rövid néhány év alatt szép sikereket érnek el. Fináczy Ernő is megemlíti ezt „A magyarországi középiskolák múltja és jelene” c. munkájában: „A kézi munka (slöjd) csak legújabbban honosodott meg néhány középiskolánál, különösen internátusokban. Első helyen áll e tekintetben a soproni Lähne-féle gymnasium, hol a slöjdnek legtöbb ágát (a rovátkoló faragást is) tanítják.”⁴⁵ (Hasonló foglalkozások már a 60-as években is voltak, mint az igazgató erről az 1866–67-es évkönyvben beszámol: „A lapfűrészelés a lefolyt évben az intézetben is megkedveltetett. Schell úr több órában segítette és oktatta a nagyobb fiúkat, úgy hogy rövid idő alatt ezen csinos és izléses famunkák szép száma készült el keletkező műhelyünkben. Tintatartók, dobozok, lámpatartók, kosarak, stb.” A későbbi években azonban már nem tör-

43 Értesítő az 1876/77-es tanévről, 29.

44 Értesítő az 1890/91-es tanévről, 47–48.

45 Értesítő az 1888/89-es tanévről, 24–36.

ténik említés e tárgyról, valamint arról sem, miért szüntették meg oktatását.) Laehne Vilmos elméletileg is megindokolta a kézügyesség-tanítás szükségességét. „A kézügyesség tanítása mint a nevelés eszköze” c. cikkében a múltból említve példákat, hivatkozik a legtekintélyesebb pedagógusokra és nevelésméleti írókra, nevezetesen Comenius, Locke, Rousseau, Franke, Basedow és Salzmann, Pestalozzi, Fröbel, végül Herbart nézeteire. Kifejti, hogy a harmonikusan fejlett ember neveléséhez a testi erő és ügyesség s az érzékszervek megfelelő fejlesztése nélkülözhetetlen. Hivatkozik a korabeli pszichológiai kutatások eredményeire is. „A szellemi és testi erők kölcsönhatása ugyan régen elismert tény, de csak mai pszichológiai ismeretünk alapján határozhatjuk meg a testi szervezet egyes funkciójának a szellemi erőnek egyes tényezőire való pontosan meghatározott kölcsönhatását. Mikor az emberi érzékeknek épségén és tökéletességén alapszik e szellemi fejlődés, magától értetődő dolog, hogy ... ha azon organumokat nem műveljük, melyek által a külvilág behatása belső életünkre történik, azon behatás tökéletlen, sőt hamis marad. Ha eddig az iskolában a szemléltetés a térnek csak két irányára terjed ki, és a 3-dikat teljesen ignoráljuk, a mi által a test fogalma csak igen nehezen szerezhető meg. A kézügyesség tanítása az egyedüli eszköz ezen cél elérésére, hol a kéz tapintása a szem segítségével igaz fogalmat ad az általa alkotott testről. ... De másrészt a motorikus idegek gyakorlására is szolgál a kézügyesség tanítása, a mire eddig az iskolának csak igen csekély eszközök állottak rendelkezésére.”⁴⁶ Elemzi a kézügyesség tanításának fiziológiai hatását, majd rámutat, hogy milyen alkalmas az elméletben tanultak gyakorlati alkalmazására. Kiemeli fontosságát a pontosságra és tisztaságra nevelés, a színérzék, az izlés fejlesztése szempontjából; megemlíti a kézügyesség tanításának praktikus, az életben jól felhasználható voltát, végül — s nem utolsó sorban —, hogy a munka megbecsülésére nevel. „Az általános nevelési hatást már most is tapasztaltuk. Még a legügyetlenebb és a tanulásban elmaradt gyermekben is tudtunk munkakedvet fejleszteni; a munkát tisztelni pedig még az is megtanulta, ki csak az ablakon át kíváncsian szemlélte munkánkat. Év elején még inasoknak csúfolta a kézügyességet nem tanuló a fiatal munkásokat, még később maga is beállt szorgalmas és versenyző inasnak.”⁴⁷ E sokban modernnek s ma is helytállónak mondható indoklás után nézzük meg röviden, mi volt a kézügyességtanítás anyaga. Az igazgató két alkalommal is kiküldte az intézet tanítóját Svédországba, Nääsba slöjd-tanfolyamra. Ő, valamint még egy, szintén tanfolyamot végzett, bejáró tanár és az igazgató voltak az új tárgy oktatói. E foglalkozásokban valamennyi korosztály tanulói részt vettek, természetesen koruknak és fejlettségüknek megfelelő csoportbeosztásban.

A tanítandó anyag kiválasztásának általános szempontjai a következők voltak: Feleljen meg a tanuló korának és képességeinek, a gyermekben a munkakedvet ébressze fel és mozdítsa elő, a munka hasznavehető tárgyakat eredményezzen, nyújtson elég változatosságot, szolgáltasson alkalmat a gondolkodásban és kivitelben való önállóságra, pontosan kivitelezhető legyen, a tisztaság és csinoság iránti érzéket fejlessze, vegye igénybe a szellemi tevékenységet és ne legyen gépiesen végezhető, végül az egészségre ne legyen káros hatású.⁴⁸

46 Ertesítő az 1890/91-es tanévről, 48.

47 Finácsy 1. m. 143.

48 Ertesítő az 1892/93-as tanévről, 5-8.

Eleinte három, később négyféle csoportban, illetve fokozatban folytak a foglalkozások.

I. fokozat: A 6–10 éves gyerekek Fröbel-féle munkákkal foglalkoztak, Kalb Gusztáv és Tivadar gerai polgári iskolai tanítók módosítása alapján, heti 2 órában. Papírhajtogatással, illetve vágással készítettek különféle mértani alakokat, majd áttértek a famunkára. Eközben gyakorolták a különféle méréseket, megismerkedtek a vágás, ragasztás, cinkelés, szegelés technikájával.

II. fokozat: Papírmunkák vagy Cartonage: az I. és II. gimnáziumi és reál osztályú tanulók számára. A tanítás anyagául a lipcsei mintasorozat szolgált egyes módosításokkal. Heti 2 órában.

III. fokozat: Faragás, svéd slöjd minták szerint: a III. és IV. gimnáziumi és reál osztályú tanulók számára, heti 4 órában. E fokon a tanulók megismerkedtek – miután a késnek mint alapvető eszköznek használatában kellő gyakorlatra tettek szert – a slöjd speciális eszközein kívül a leggyakrabban használt asztalos-szerszámokkal, a különféle fűrészek, a gyalu, reszelő, fűrő, véső, vájókés, simítóvas, vonógyalu, fejsze, kalapács stb. használatával.

IV. fokozat: Rovátkoló faragás: az V–VII. gimnáziumi és reál osztályú tanulók számára, heti 2 órában. Itt a tanítás anyagául a lipcsei kézügyességi iskolából átvett minták szolgáltak. Az elkészült tárgyakat a tanulók be is festették és preparált viasszal kifényesítették.⁴⁹ A kézügyesség tanítására egy gyalupadokkal és minden szükséges szerszámmal gazdagon ellátott műhely állt rendelkezésükre. 1896–97-ben új, 11 × 7 méteres műhely készült.

Az 1892–93-as tanév végén közli az igazgató az intézet évkönyvében, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 16.495. sz. leiratában a kézügyességi tanítás meghonosításáért elismerését fejezte ki. Évről évre beszámol az elért eredményekről. 1895–96-ban – mint írja – különösen a rovátkoló faragásban értek el szép sikereket. „A felsőbb osztályos növendékek, mint kiállítási tárgyat egy hatszögletű asztalt és három széket készítettek, mely tárgyak akármelyik szalonnak is díszére szolgálhatnak.”⁵⁰ Az 1896–97-es tanévben bevezették a mintázást is. A növendékek ismereteinek bővítésére a rendes és a rendkívüli tárgyak oktatásán túl Laehne Vilmos igazgatósága alatt már egyéb lehetőségeket is felhasználtak. Megtekintettek több helybeli gyárat, a városi múzeumot, Storno festőművész műtermét, magyar és német nyelvű színházi előadásokat látogattak, sőt meghívott előadók az intézetben is tartottak ismeretterjesztő előadásokat. Ide sorolhatjuk még az évenként rendszeresen megszervezett kirándulásokat Sopron közelebbi és távolabbi környékére. Bár ilyenkor a turisztikai szempontok voltak az elsődlegesek, mindig megtekintették a helyi nevezetességeket is.⁵¹

Az oktatás minden korcsoport és minden tárgy elhatárolásával történt (osztály-összevonás legfeljebb a rendkívüli tárgyak oktatása során fordult elő kis létszámú osztályok esetén). Az egyes osztályok létszáma eléggé változó képet mutatott. Megtalálhatók voltak a 3–4–5 és a 20–22 fős osztályok is. Az átlagos azonban a 8–10 növendéket számláló osztály volt. Ha egyes tanulók hiányos előképzettségük miatt bizonyos tárgyakban elmaradtak a megkövetelt szinttől, külön oktatásban részesültek. Ugyanígy külön oktatást is kaptak az esetleges

49 Ertesítő az 1893/94-es tanévről, 6–7, 31–32.

50 Ertesítő az 1895/96-os tanévről, 7.

51 Ertesítők 1892–1903-ig.

betegség vagy egyéb ok miatt hosszabb időt mulasztott tanulók. A július–augusztusi szünidőben előkészítő és ismétlő tanfolyamokat tartottak. Itt készíteték elő a felvételi vizsgára készülöket is.

Hogy a magániskolákból vagy nyilvános tanintézetekből a tanuló az intézet melyik osztályába léphetett, azt felvételi vizsga vagy a tanuló rövid megfigyelése döntötte el.

A kis létszámú osztályok, a megfelelő felkészültségű és viszonylag nagy létszámú tanári kar, a jó tárgyi feltételek, az intézet egész szervezetéből adódó speciális helyzet megalapozta az oktatás sikerét. Ahol a tanárok egyszersmind nevelők is, együtt élnek a tanulókkal, ott a nap valamennyi szakában módjuk nyílik a tanulók megfigyelésére, megismerésére munka, játék, szabad foglalkozások közben, s az így szerzett tapasztalatok közvetlen felhasználására az oktatómunkában. Elősegítette ugyanakkor az oktatás sikerét az intézetben uralkodó, az oktató-nevelő munkára vonatkozó számos haladó nézet is. Így hangsúlyozták az oktatás és nevelés egységes, egymást kiegészítő voltát, annak fontosságát, hogy a növendékeket sokoldalúan és harmonikusan képezzék és neveljék, őket minél mélyebben megismerjék, tehetségüket, hajlamaikat figyelembe vegyék, ismereteiket, műveltségüket jól megalapozzák, és képessé tegyék őket arra, hogy a nyert alapon önmagukat tovább képezzék.⁵² Akár napjaink valamelyik pedagógiai kiadványában is olvashatnánk e sorokat!

(Folytatjuk)

Mastalirné Zádor Márta:

Schwartner Márton soproni kapcsolatai

1. Gamauf Teofil soproni lelkész (1772–1841), aki a „régii soproni történelemkutatók sorában előkelő helyet foglal el”¹ fáradhatatlan történelmi forráskutató és gyűjtő munkája során rendkívül érdekes és értékes kézírásos, több kötetre rúgó dokumentumgyűjteményt hozott létre.² A gyűjtemény 12. kötetében régi soproni tudósok névsorát olvashatjuk. A névsorban külön szerepelnek a soproni születésű, a vármegyei születésű, a Sopronba idegenből letelepedett és a vármegyébe másfelől letelepedett tudósok. E csoportosítás szerint a harmadik főcsoportban olvashatjuk a következő sorokat: „Schwartner Márton, Késmárki fi, Soproni, most Pesthi Prof. és Könyv Tár Őrző 1790.”³

2. Bár Schwartner Márton a magyar statisztika első európai művelője, Pesten a diplomatika tanára és az egyetemi könyvtár őre mindössze két évet (1786

52 Értesítő az 1888/89-es tanévről, 4–16.

1 Hamar Gyula: Régi soproni tudósok. SSz. 1943. 255.

2 Hamar I. m. 255; Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917. V–VI. – Gamauf fáradhatatlanul másolta, illetve másoltatta a soproni vonatkozású okmányokat. A monumentális kéziratgyűjtemény egy-egy része a soproni liceum levéltárában, az evangélikus egyházközség levéltárában, Budapesten az Országos Széchényi Könyvtár és az Akadémia kéziratárában, valamint az Ev. Egyetemes Levéltárban található.

3 A soproni ev. egyházközség levéltárában található 12. kötet címe: „Merkwürdigkeiten von Oedenburg. 12. Band”, a belső címlap szerint: „Denkwürdige Begebenheiten der Stadt Oedenburg. Mit vorzüglicher Rücksicht auf die Evangelischen Kirchen- und Schulangelegenheiten. Gesammelt von Gottlieb Gamauf, Evang. Pred. in Oedenburg. Zwölfter Theil. Enthaltend Miscellen V.”

–1788) töltött a soproni líceumban, itteni tevékenysége és állandó ragaszkodása a városhoz szükségessé teszi, hogy soproni kapcsolatait részletesebben ismerjük.

Schwartner Márton gazdag késmárki kereskedőcsalád ötödik gyermekeként született 1759. március 1-én. „A család legkiválóbb tagjává”⁴ lett férfiú elemi iskoláit szülővárosában, Késmárkon végezte, majd legfőképp a magyar nyelv elsajátítása érdekében Miskolcon tölt egy évet. Ezután, egyes életrajzírói szerint rövid időt Sopronban tölt,⁵ erre azonban biztos adat nem áll rendelkezésre; majd Pozsonyba, illetve Késmárkra kerül középiskolába. Tanulmányai befejezésére, ismeretanyaga bővítésére az akkori szellemnek megfelelően Göttingába megy, ahol a kor legjelesebb történetíroinál, August Ludwig Schlözernél (1735–1809), Johann Christoph Gatterernél (1727–1729), Ludwig Timotheus Spittlernél (1752–1810) tanul, ezek előadásait hallgatja. Az itt kapott szellemi útravalót gondosan megőrzi, hasznosítja. Miután Göttingában a politikai és történelmi tudományokban „dicső előmenetelt vett”,⁶ hazatér és három évig báró Prónay László gyermekeinek nevelője. Innen a késmárki gimnáziumba, majd Sopronba kerül konrektornak. A soproni líceum „kevés ideig fénylett, de dicső ragyogású csillagzata vagy inkább páratlan Phönix”⁷ 1788-ban Pestre megy, ahol a történelmi segédtudományok, az oklevéltan (1788–1790), valamint a címer- és pecséttan (1790–1823) tanára lesz. Egyben az egyetemi könyvtár őre is, mivel a tanszék jeles tudósainak ezt a tisztet is el kellett látniuk. Itt írja meg az *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam*⁸ című munkáját, amely a leghosszabb ideig használt tankönyv volt⁹ és több kiadást is megért. Az anyaggyűjtést és kutatást Késmárkon, Sopronban és Pozsonyban végezte.¹⁰ „Egy könyvnek sem volt talán még ekkoráig Hazánkban olly friss kelete mint Hymfy Szerelmeinek, Kövi Magyar Törvényének és Schwartner Diplomatikájának” – írja róla Horváth István.¹¹ Másik híres műve a *Statistik des Königreichs Ungern*, amely 1798-ban jelent meg, bár már 1796-

4 Lukcsics Pál: Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége. Veszprém, 1914. 7.

5 Tudományos Gyűjtemény 1823, 120; Vért András: Schwartner Márton. Statisztikai Szemle IV, 1952, 487–493; Márki Hugó: Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján. Bp. 1905, 32; Zoltán József: Schwartner Márton (1759–1823). Könyvtáros IX, 1959, 428–430; Lukcsics Pál i. m. 9. – A Berzsenyi Gimnáziumból, az egykori líceumból pontos adatok nem szerezhetők be, mivel abban az időben a tanulók névsorát még nem regisztrálták. Legfeljebb az ösztöndíjas tanulók nevét jegyezték fel a konventjegyzőkönyvek.

6 Vö. Horváth István Mindennaplja. Irodalomtörténeti Közlemények 1913; Horváth István (1784–1846) történész és délibábos nyelvész Pesten, tanítványa volt Schwartnernek, később a nyelvművelés hatására egyre nemzetibbé váló légkörben szenvedélyesen megtámadta. Erről a vitáról: Pándi Pál (szerk.): A magyar irodalom története 1772–1849. Bp., 1965, Lukcsics i. m. 95–97; Dümmerth Dezső: Schwartner Márton és a nyelvi gondolat. Irodalomtörténet XLV, 1957, 215–223.

7 Vö. Kis János superindentens emlékezései életéből maga által feljegyezve. Bp., 1890, 363; Muszka Erzsébet: A történelmi segédtudományok oktatása a reformkorban. Magyar Könyvszemle 87, 1971, 12–23.

8 Pest, 1790, 1802², 342 p.; 1821-ben jelent meg a Perger János által magyarra lefordított és erősen átdolgozott kiadása.

9 Vö. Muszka i. m. 14.

10 Vö. Lukcsics i. m. 35, továbbá eredeti mű előszavát.

11 Vö. Muszka i. m. 14.

12 Magyarul: Magyarország statisztikája. Pest, 1798, 1809–11², 1815². 1810-ben franciául is megjelent. A magyarországi megjelenést a cenzúra késleltette két évig. Lásd még: Thirring Gusztáv: Sopron in der Geschichte der ungarischen Statistik. Oedenburger Zeitung 70, 1937, 292. sz.

13 Vö. Márki i. m. 35.

ban megírta.¹² Az addig mostohán művelt tudományág¹³ Schwartnerban lelte meg első hivatott továbbfejlesztőjét, aki ezzel a művével nemcsak Magyarország statisztikáját, hanem Európában is az első speciális, a felvilágosodás szellemétől áthatott statisztikát alkotta meg. 1789-ben doktori diplomát nyert, majd 1809-ben tudományos és könyvtárosi érdemei elismerésül nemességet kapott. Pest megye táblabírája is volt, 1823-ban halt meg.

3. Sopron az 1780-as években fontos magyarországi kultúrközpont. A líceum jó hírben állt, Sopron pedig közelebb volt Bécshez és Pesthez is, mint Késmárk. Schwartnernek tehát feltétlenül kedvező ajánlat volt a soproni meghívás céljai eléréséhez, figyelembe véve azt is, hogy minden törekvése az egyetemi tanárság volt.

Sopronban 1785-ben a Ratio Educationis szellemében még inkább hangsúlyozni kívánták a líceum főiskolai jellegét. A két felső osztályból három évfolyamú líceumot szerveztek, ahol külön szaktanára volt a filozófiának, a teológiának és a jogtudománynak.¹⁴ A reformról való tárgyalás során a rektor, Farkas Ádám lemondott. Miután Ráth Mátyás nem vállalta el a megüresedett tisztséget, a rektorságot Wietoris Jonathánra bízta. Konrektornak először Fábri István modori rektort hívták meg,¹⁵ de miután ő is nemet mondott, az evangélikus egyház konventje 1786. május 3-án elhatározta, hogy konrektornak véglegesen meghívja a késmárki Schwartner Mártont. A konvent latin, illetve német nyelvű jegyzőkönyve erről a következőket írja:

„Hogy árva iskolánk ne nélkülözze a szükséges oktatói létszámot, rektori fizetéssel Wietoris Jonathan urat, aki sok év óta tölti be a konrektori tisztséget, iskolánk részéről megérdemelten rektorra neveztük ki, helyébe pedig konrektornak az igen jeles késmárki Schwartner urat ugyanolyan fizetéssel meghívtuk. Közülük az egyik, amint a rektori hivatali kötelesség reáharult, azt elfogadta és munkáját ténylegesen végzi. A másik is (Schwartner) a nekünk írt levél szerint annyiban már az ügyet ténylegesen megoldotta, amennyiben kijelentette, hogy a megbízást elfogadja. Ezért már a két professzor részére felülfizetéssel biztosítva lévén a javadalmazás, reméljük, hogy iskolánkat új állapotról emeljük.”¹⁶

A konvent tehát már korábban is tárgyalt Schwartnerral. Ez világosan kitűnik az 1876. május 3-án Késmárkra küldött latin meghívólevélből is, amit szintén a jegyzőkönyv tartalmaz:

14 Vö. Payr Sándor: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907, 27; Müllner Mátyás: A soproni evangélikus főtanoda története. Sopron, 1857, 99.

15 Vö. Müllner i. m. 100.

16 Protokoll des Evangelischen Kirchen – Convents in der Königlichen Freystadt Oedenburg. Vom Jahr 1739 an bis auf die gegenwertige Zeit. Abgeschrieben zu eigenem Gebrauch für Gottlieb Gamauf, Prediger in Oedenburg. III. Bd. Enthaltend die Jahre von 1785–1792, 47–49. lapok: „... ne orbatae Scholae Nostrae, necessaria Docentium Provisione destituantur, cum Auctione Salarii Scholarum Rectoris Dominum Jonathan Wietoris a multis ab hinc annis officio Con-Rectoris defungentem, adeoque de scholis nostris bene meritum pro Rectore denominavimus. In locum vero huius pro Con-Rectore Dominum Clarissimum Schwartner Késmarkino, eaque cum auctione Salarii evocavimus, uterque vero horum, ille quidem prout Officium Rectoris eidem delatum est, assumpsit, idque actu gerit, ita alter quoque scriptis eatenus Nobis Litteris semet iam effective resolvit, proxime delatum sibi munus amplexurus. Duplicibus proinde iam Professoribus cum auctione utriusque Salarioribus provisi, Scholas quoque Nostras reflexe ad modernum Statum, providendas speraremus...” Wietoris Jonathánra vö. Németh Sámuel SSz. 1942, 300.

„Kiválóan jeles, Tudós, általunk különösen nagyrabecsült Uram! Jelességed április 17-i válaszlevele szerint, amelyet még tisztelendő Bogsch Úrnak¹⁷ írt, és amelyet velünk a mai konventgyűlésen közöltek, Jelességed kijelentette, hogy elfogadni óhajtja a második professzori állást gimnáziumunkban. Amilyen lelkesedéssel Jelességedet egyhangú szavazattal megválasztottuk és elhatároztuk, hogy meghívjuk, ugyanilyen buzgalommal kérve kérjük, méltóztassék a lehető leggyorsabban siettetni. Abban a biztos reményben bizakodunk, hogy ezt a meghívásunkat Jelességed egyrészt derűs lélekkel fogadja, másrészt ifjúságunk várakozásának, minden tekintetben megfelel. A második professzor javadalmazását a mai konventi hozzájárulással az egyház pénztárából 320 florenusban határoztuk meg, azután az Igbenákiáno hagyatékából, amíg ez a forrás a császári és királyi kegy folytán a birodalomban érvényben van, évenként 30 florenus, együtt tehát a negyedrészt is beleértve, (amely nálunk nem adható) – 350 florenus és azonkívül az évi bortermésből 5 urna, más e szolgáltatáshoz tartozó járulékokkal. Jelességed iránti tiszteletünk készsége nyilvánítása mellett maradunk odaadó hívei Sopronban, 1786. május 3-án N. N. Inspector és a soproni Szent Egyház tanácsülésének asszessorai.”¹⁸

Schwartner tehát 27 éves korában Sopronba került konrektornak. A konrektor feladata volt a klasszika filológia, Európa, de különösen Magyarország földrajzának tanítása. A tanárnak termett férfit a „soproni tudományos égen rendkívüli csillagzat gyanánt”¹⁹ tűnt fel, „s oly fényt terjeszt reá, milyen rajta előbb még sohasem tündöklött.”

Kis János, egykori tanítványa a következőket írja róla, soproni tevékenységéről: „... húsz hónap alatt tanítványai nagyobb részébe új lelket plántála, s az iskolába új és jobb tanítási módszert hozta divatba. Nagy élénkséggel, sok tüzzel, hivatalbeli buzgósággal, deák, magyar, német nyelven jeles ékesszólást egyesite, sok régi megrögzött iskolai balvélekedések ellen hatalmasan harczola s közülök sokat ki is irta. A tanulási szeretet élesztéséhez, s mind az iskolai mind az otthoni szorgalomra serkentéshez nagy mértékben érte. Minden tudományokat, melyeket tanított lelkesítő lelkesedéssel ada elő. Különösen a régi

17 Bogsch Jakab 1796–1808 között soproni lelkész, majd esperes. 1808-ban váratlanul lemondott lelkészi hivataláról, de még másfél évig esperes maradt.

18 „Clarissime, ac Doctissime Domine, Nobis sing ulariter Colendissime! Claritate Vera, testantibus Litteris suis Responsoriis, de Dato 17. Apr. a. c. admodum Reverendo Domino Bogsch exaratis Nobiscumque hodierna sub Sessione Conventuali communicatis Secundarii Professoris stationem in Gymnasio Nostro acceptare velle, semet declarante. Eandem Claritatem Vestram, etiam qua Falem, unanimi Voto elegimus et evocare constituimus etiam praesentium per Vigorem Claritatem Vestram evocamus, atque rogamus, quo Adventum suum, quo citius fieri potest modo, admaturare dignetur, spe firma freti, Claritatem Vestram hancece Vocationem Nostram, et serena fronte acceptaturam et Expectationis Iuventutis Nostrae omni ex parte satisfacturam esse. Salarium Secundarii Professoris Nostri sub hodierno Conventu Nostri consensu ex Cassa Ecclesiasticae, in 320 florenis determinatum est; dein ex Legato Igbenakiano, (sic!) donec fons ut in dispositione sua habet, ex Gratia Caesareo – Regia Universales in Regno scholae introduci contingat annue 30 floreni; in sémul itaque incluso Quartario (Quod apud nos nulli dari potest) 350 floreni et praeterea ex annua Procreatione in Vino Urna 5 salvis aliis huicce Muneri, adhaerentibus Occidentis. Quisprompta officiorum nostrorum testificatione manemus . . . tiae Claritatis Vestrae Sopronii 3 tia Mai 1786. addictissimi N. N. Inspector et Assessores Senatus Sanctionis Ecclesiae Soproniensis.”

19 Vö. Kis I. m. 55; Házi Jenő – Augusztinovicz Elemér: Sopron a régi magyar irodalomban. Bp., 1937, 50–53, 111–113; Schwartner soproni működésének nagy jelentőséget tulajdonít Mária Vyvihalová is Juraj Palkovic Bratislava, 1968. c. könyvében. Palkovic is tanítványa volt Schwartnernek. Lásd még: Vyvihalová: K spolocnym inspiracnym zdrojom Juraj Palkovica a Jánosa Kisa v Jene. Historické Studie XV, 1971, 37–60.

klasszikusok iránt, kiket addig a tanulók helytelen magyarázás miatt igen kevéssé becsültek, részszert helyes és czélszerű magyarázás, részszert szívreható magasztalás által minden jobb érzésükben tiszteletet gerjeszte. Azon elvet, hogy a gymnáziumokban a tudvány ébresztése s táplálása még az esmeretek terjesztésénél is főbb dolog, senki mélyebb meggyőződéssel nem hihette mint ő, s azért kevés leczkéket tart a végre adott s villámsebességgel ható rövid intések és utmutatások nélkül. Tanítványait a főbb s alacsony születésűek s a két és egy esztendősek között addig fennállott közfal lerontásával egyiránt szereté... Fiatalsági hevessege csak egypárszor ragadá őtet s akkor is könnyen megbocsátható valamennyire túlságos szenvedélyességre. Egyébkor követést érdemlő mérséklettel bána tanítványaival.”²⁰

Kétéves itt-tartózkodása alatt az ország legtávolabbi vidékeiről is özönlöttek a fiatalok, hogy tanítását hallgathassák, tudományát elsajátíthassák. „A beszédben kifogyhatatlan... középtermetű, barnahajú, barnaszemű... merész” fiatalember roppant igazságszerető is. Oktatási reformot sürgetett. Javaslatára Sopronban is egygel emelték a tanárok létszámát.²¹

Schwartnertől a diákok sok jót tanultak, s ha valamelyikük ifjú korában jó tanácsát nem fogadta meg, később megbánta. Az idegen nyelvek tanulását igen fontosnak tartotta. Kis Jánost is biztatta, hogy sajátítsa el a szlovák nyelvet – mindhiába, s ennek hátrányát később a hazáját járó ifjú érezte is. A kiváló pedagógus a tanulni vágyó fiatalokat messzemenően támogatta, Schwartner magánkönyvtára is, tanártársaihoz hasonlóan bármikor az érdeklődő tanulóifjúság rendelkezésére állt.²²

Soproni gimnáziumi tanársága idején, nevenapjára, 1787. november 11-re tanítványai nevében – a kor szokásának megfelelően – Schedius Lajos (1768–1847) a pesti egyetem későbbi neves tanára 24 strófás ódát írt Schwartnerhoz, amely nyomtatásban is megjelent.²³ Az óda nem annyira szerzőjének költői tehetségéről, mint inkább az evangélikus gimnáziumban folyó poétikai oktatásról tanúskodik. Utolsó öt strófáját idézzük:

Sieh, Pannonien! hin, sie sind
DIR zum glänzenden Vorbild! – Entziehe die
Weiseren DEINER Söhne dem Dunkel, das
Unverdient sie umhüllt!

Dann – und sollte des Sehers Blick
Sich wohl trügen? – dann winkt o SCHWARTNER,
Auch das Vaterland, DEINEN Bemühungen
Höheren Beifall zu.

20 Vö. Kis i. m. 55–56.

21 Müllner i. m. 99; Tudósítvány a Dunántúli Ag. hitv. Evang. Egyházkerület soproni főtanodájáról az 1853/54. tanévben. Sopron, é. n.; Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezet. Bp., 1900. 78; Kis i. m. 64; Németh Zoltán: Kis János szerepe kora irodalmi életében. Győr, 1941, 7.

22 Vö. Kis i. m. 94; Németh Sámuel: A soproni liceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz. IX, 1955, 99–117.

23 Ode, an Herrn, Herrn Martin Schwartner Professor am Evangelischen Gymnasium zu Oedenburg. im Namen seiner saemmtlichen Zuhörer gesungen von Joh. Ludwig Schedius, den 11. Wintermonat, 1787. In Druck gegeben, durch Gottfried Quirsfeld, Paul Tóth, Georg Fejes, Sigmund Vidos, Josef Gamauf, Franz Roth.

DIR! von fruchtbaren Folgen trieft
Jede der Stunden des Unterrichts, die DU
Jünglingen weihest, sie leitend zu der
Wahrheit und Tugend Quell!

Sieh die glänzende Zähr' im Aug'
DEINER Zöglinge — Dank entlockt sie! —
Sieh den gehobenen, wallenden Busen,
Bei DEINES Namens Ruff'!

Unvergesslicher bleibt er uns,
Als durch Idunes Gold vergöttert; denn
Ewig soll uns der heutige Tag ein
Fest der Erinner'ung sein!

1787. végén megpályázza, majd elnyeri a pesti egyetemen megüresedett állást. 1788. március 6-án ezt a tényt a konventnak be is jelentik: „Gimnáziumunk professzorát Schwartner Márton urat, minden várakozásunk ellenére a pesti cs. és kir. egyetemre nevezték ki.”²⁴ Távozásakor tanártársai és tanítványai meghatódottan vesznek tőle búcsút. Búcsúbeszédét kérésére nem nyomtatják ki,²⁵ de távozását Asbóth János — tanítványa — elégiával örökíti meg.²⁶ E versből is a korra jellemző és az állampatriotizmusra utaló részletet idézzük:

Geh dann hin, u n s u n v e r g e s s l i c h e r L e h r e r !
Wir segnen
Ewig DEIN liebendes Herz — für Pannonien
schlägts! —
Wallt nicht in uns das Blut fürs Vaterland? Lieben
es mehr, denn
Uns! — und selbst DIES Herz, T h e u r e r , e r -
höhet DEIN Bild.

Távozásával a liceumot nagy veszteség érte. Lelkes tanítványai által leírt előadásait továbbra is tankönyvül²⁷ használták.

Tanítványaival, barátaival és ezeken keresztül Sopronnal nem szakadt meg kapcsolata. Állandó levelezésben állt Gamauf Teofillal, Kis Jánossal, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük.

Kis Jánost versek írására biztatta. Mielőtt tanulmányai folytatására Göttingába utazott volna, barátaival az országot járta. Ekkor látogatták meg Pes-

24 Vö. Idézett konvent jegyzőkönyv 96: „Gymnasy Nostri Professore Domino Martino Schwartner, praeter omnem expectationem nostrum Pestinum ad Universitatem Caesareo Regiam promotio existente . . .”

25 Vö. Kis i. m. 65.

26 Elegie am Tage des Abschieds unsers verehrungswürdigsten Lehrers, des Herrn, Herrn Martin Schwartner, an welchem Er an die hohe Schule zu Pest als ordentlicher Professor der Diplomatie abgieng, im Namen seiner sämtlichen ehemaligen Zuhörer gesungen von Joh. Asbóth, in Oedenburg, den 7ten März, 1788. In Druck gegeben durch Ludwig Schedius, Thomas Gerhardt, Paul Goemoery, Mathias Kundt, Alexander Tóth, Samuel Gamauf, Stephan Hrabovszky, Karl Wietoris, Gottlieb Bergmann, Sigmund Vidos, Daniel Ottlyk, Paul Káldy.

27 Deutsche Reichsgeschichte. Vorgetragen von Herr Professor Martini Schwartner. A mű a soproni Berzsenyi Gimnázium könyvtárában található.

ten régi szeretett tanárukat, Schwartnert. Erről Kis János így ír: „Azonnal felkeresnék elfelejthetetlenül kedves előbbeni tanítónkat Schwartnert, ki váratlan megjelenésünk által meglepetvén, örömét szembentűnőképpen nyilatkoztatá, s megdicsért bennünket, hogy mielőtt a külföldre mennénk, hazánkat szeretnék jobban megismerni. Szeretetének az által is bizonyosságát adá, hogy a nevezetesebb tudósokhoz elkísért bennünket.”²⁸

Kis János Göttingában ugyanabban a lakásban lakott, mint egykor Schwartner.²⁹ Hazatérése után elhelyezkedési gondjain igyekezett segíteni, s ajánló levelet írt a Prónay családnak. Erről külön értesítette levélben Kist. Egy győri, véletlen személyes találkozáson folytatott beszélgetés alkalmával segített dönteni neki, s azt tanácsolta, hogy vállalja inkább a győri ideiglenes professzori állást.³⁰

Schwartner Pesten kialakította szűk irodalmi körét. Ehhez tartozott Gernersich Keresztély, Gamauf Teofil, Eder József Károly, Romy Károly György stb.³¹ Szinte valamennyien hosszabb időt töltöttek Sopronban. Gamauffal, aki Sopronban élt, levelezéssel tartott fenn állandó kapcsolatot. Irodalmi körének tagjait is, jó pedagógusként, állandóan buzdította a tudományos tevékenységre. Romy Károly Györgyöt Sopron történetének megírására serkentette, annak a munkának folytatására, amit maga kezdett meg.³² A kutatómunka megkezdésére hasznos tanácsokkal látja el, felhívja Romy figyelmét azokra a helyekre, ahol a mű megírására vonatkozóan még forrásmunkára találhat. Romy Keszthelyre történt távozása után³³ – a Georgicon tanárának hívták meg – Gamauf Teofil buzdítja a megkezdett munka folytatására. Megtudva, hogy Gamauf a soproni egyház- és iskolatörténetet akarja feldolgozni, felveti a kérdést, hogy nem lenne-e célszerű a munkát összekötni a város általános történetének megírásával is. Leírja, hogy egyszer már írásban is követelte Rumytól „a folyton folyvást híresebbé váló város” történetének megírását, a városi és az aktákban bizonyára nem szegény evangélikus konvent levéltárának anyaga alapján. Gamaufot azért tartja különösen érdemesnek erre a munkára, mivel „Sopronért csak lelkesen tud dolgozni.”³⁴

Gamauf hozzá is fogott a kutatáshoz, ennek eredményeképpen jött létre a korábban már említett hatalmas kéziratanyag. Szinte minden kérdésben Schwartnerhoz fordul tanácsért. A készséges válasz soha nem marad el.

Levelezésükben érdekes soproni vonatkozású témákat találunk. A soproni iskola sorsát, könyvtárának gyarapítását a szíven viseli. Gondoskodásának adja

28 Vö. Kis i. m. 117.

29 Vö. Kis i. m. 134.

30 Vö. Kis i. m. 156, 160.

31 Vö. Lukcsics i. m. 93; Dümmerth Dezső: Göttinga és a magyar szellemi élet. Bp., 1962. 14–17. – Papp Ivánné szíves közlése szerint az Országos Levéltárban van egy feldolgozatlan iratesemő, amely Evangelisches Lesekabinet címen található, amelyből – bár a mutatóban nincs említés róla – Schwartnernek ebben az olvasókabinetben kifejtett munkásságáról is tudomást szerezhetünk. A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában G. 607. jelzet alatt található Gaudy Lászlónak Molnár Jánosról frott munkája, aki a mai Győr-Sopron megye szülőtte, a magyar nyelvű tudományos irodalom művelője volt, s akinek irodalmi tevékenységére Schwartner is hatással volt.

32 Vö. Lukcsics i. m. 116–134; Schwartner Romy Károly Györgyhöz intézett második levelében írja: „Eine Geschichte der uralten K(öniglichen) F(reistadt) Stadt Oedenburg ist sehr wünschenswert, wäre ich an Ihrer Stelle. Ich würde dieselbe mit grosser Vorliebe ausarbeiten, und hoffentlich mit einem guten Erfolg.”

33 Vö. Fried István cikkei Romy soproni éveiről és soproni vonatkozású gyűjteményéről. SSz. 1963. 69–74, 282–284.

34 Vö. Lukcsics i. m. 135–154.

tanújelét, amikor egy-egy megjelent munkájából mindig küld tiszteletpéldányt „örökké drága soproni iskolájának”. Amennyiben az iskolának vagy a diákoknak szüksége lenne még könyvekre, mindig eljuttatja azokat az igénylőknek, akár egy-egy barátja közbenjárását kérve is. A soproni diákok sorsát figyelemmel kíséri. Részletesen beszámol az ösztöndíjelosztásról, egy-egy Pestre került soproni diák magatartásáról, előmeneteléről.

A város nevének eredetét kutatva, Gamauf Schwartner véleményét kéri. Hosszú levélben számol be kutatása eredményéről.

Régi soproni családok és nagy történelmi családok soproni kapcsolatai egyaránt érdeklik. Részletesen ír Gamaufnak a Nádasdy, Choron, Vittnyédy, Platthy, Liszy, Hainóczy, Káldy családokról.

Nagy megtiszteltetésnek tartja, hogy Gamauf a gimnázium történetének megírásakor az ő működéséről is meg kíván emlékezni. Ennek kapcsán tudjuk meg, hogy amíg Göttingában nem járt, mindig azt hitte, hogy majd egy evangélikus gimnázium rektora lesz egyszer, de Göttingában megízlelte a tudományos életet, s a leghőbb óhajta az akadémiai professzorság lett. „Ez volt az egyetlen ok, amiért én kedves Sopronomat elhagytam, és amiért egy nehéz vizsgának vettem alá magamat Bécsben” – írja.³⁵

Swartner Márton unokaöccsének, Schwartner Imre lelkésznek soproni beiktatása alkalmából Kis János beszédében ismét megragadja az alkalmat, hogy mély tiszteletét és háliját fejezze ki Schwartner Márton iránt azzal, hogy példaképül állítja egykori atyai oltalmazóját, későbbi barátját.³⁶

A tudományos kérdéseket tárgyaló leveleiben is mindig szakít arra időt, hogy pár sorban megemlékezzen Sopronról, itt élő barátairól. A város erdei környéke, amelynek szeretetére diákjait is oktatta,³⁷ mindig visszahívogatják. Ezért is fáj neki, ha egy-egy útja alkalmával nem tud baráti látogatóra, vagy akár szüretre Sopronba jönni.³⁸

Fő művében, a Statistik des Königreichs Ungernban (Pest, 1798) a szigorú, objektív tények mellett mindig megtaláljuk a város szeretetét tükröző szubjektivitásokat. A könyv ajánlása Esterházy Miklósnak szól, aki Sopron vármegye örökös főispánja volt.

Magyarország táji szépségeinek elemzésekor a dimbes-dombos Dunántúl megragadja képét, de különösen Sopron „mosolygós vidékét”, a Fertő tó szépségeit emeli ki.

Mint szabad királyi várost, Sopront, a lakosok száma szerint a második csoportba sorolja: a 10 000–20 000 lélekszámú településekhez, Komárommal, Győrrel, Székesfehérvárral stb. együtt. Nagy állatvásárok (marha, disznó stb.) központjának írja le a várost. A soproni hetivásárokon olykor-olykor 80 000 disznó is gazdát cserél. De nemcsak az állattenyésztés, a bortermelés (Sopron környékén 32 000 font³⁹ szőlősketről ír) terén is élen jár a város. A soproni bor azon fajták egyike, amely sok pénzt hoz az országnak.

A város közelében lévő korai szénkitermelés az iparosodást is megindí-

35 Vö. Lukács i. m. 135–136, 153–154, 149, 137–142, 149–153.

36 Einführungsrede bei dem Amtsantritte des Hochehrwürdigen Herrn Emmerich Schwartner, erwählten und berufenen Predigers der evangelischen Gemeinde in der Königlichen Freistadt Oedenburg, am 6. Juni 1841. gehalten von Johann Kis. Pressburg, 1841.

37 Hiller István: Egyetemünk és Sopron városa. Vö. Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián, Sopron, 1919–1969, 28.

38 Vö. Lukács i. m. 136, 143.

39 Sopronban 1 font 60 négyszögöl volt. Vö. Thirring Gusztáv: A soproni Thirring nemzetség 300 éves múltja. Sopron, 1934, 8.

totta. A cukorgyár már 1794-ben működött. Mintegy 50 posztókészítőről szól a városban, s ezek évente 2000 vég posztót készítettek, ami hallatlanul nagy szám volt abban az időben.

Kedvező földrajzi fekvése miatt — a Bécs és Varasd közötti kereskedelmi út mentén — Sopron kereskedelmi forgalmát élénknek tartja.

A városok és polgárok c. fejezetben is megemlékezik Sopronról. Sopron vármegye és Sopron szabad királyi város közigazgatási rendszerét is bemutatja. Természetesen az iskolaügy tárgyalásánál a soproni gimnáziumról is szót ejt. Ebben a könyvében szerepel, különben a Georgikonról az első olyan híradás, amely könyvben látott napvilágot.⁴⁰ A Georgikon tanárai közül számosan a soproni gimnázium tanulói, illetve tanárai voltak.

Az *Introductio in Rem Diplomaticam* (1802^a) c. oklevéltani munkájában részletesen ismerteti Sopron városának I. Mátyástól kapott privilégiumait. Elismerően szól a város vezetőiről, polgármesteréről, bírójáról, polgáraitól.

Az 1823-ban elhunyt Schwartner Márton végrendeletében 500 forintot hagyott a soproni evangélikus gimnáziumra, amelynek — saját szavai szerint — „örömteli két éven át tanára” volt. Ezt az összeget a magyar nyelv művelésére kérte fordítani. Az összeg kamatát annak a tanári kar által kiválasztott tanulóknak kellett adni, aki magyar újságban kötött vagy kötetlen formájú írásművet közzétett, s ebben a legjobbat nyújtotta. A díjra jogában állt minden magyar iskolába járó diáknak pályázni, felekezeti különbség nélkül. A pályázóknak műveiket név nélkül, illetve jelígyesen, a gimnázium rektorának kellett eljuttatniok meghatározott időn belül, és a díjnyertes pályaművet a gimnázium könyvtárában meg kellett őrizni, illetve — ha arra érdemes volt — ki kellett nyomtatni.⁴¹

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Szathmári István:

Befejeződött Győr – Sopron megye földrajzi neveinek összegyűjtése

1. Sajátos, meleg hangulatú ünnepség színhelye volt 1971. december elsején Győrött az ízlésesen modern megyei tanácsház díszterme: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya, valamint Győr–Sopron megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága itt rendezte meg ünnepi ülését és találkozóját abból az alkalomból, hogy a megyében befejeződött a földrajzi nevek összegyűjtése.

2. Hasonló, nem mindennapi eseményre — hála az önkéntes nyelvjárási és néprajzi gyűjtők lelkes munkájának, a tanácsai szervek megértő támogatásának és a nyelvész szakemberek segítségének — ezúttal nem első ízben került sor. Ma már szinte a történelemben tartozik, mégsem árt utalnunk rá: elsőként — 1962-ben — Zala megye értette meg az idők szavát. Azt, hogy a rendkívül gyors politikai—társadalmi—gazdasági—művelődésbeli átalakulás, mindenekelőtt a nagyüzemi gazdálkodás kiterjedése és a soha nem tapasztalt iparosítás következtében nemcsak az emberek és hazánk egyes tájai változnak meg hihetetlen rövid idő alatt, hanem módosulnak s még inkább eltűnnek, feledésbe mennek a földrajzi vagy helynevek (a települések, határrészek, dűlők, utak, földek, kertek, mezők, rétek, legelők, szőlők, erdők; hegycsúcsok, dombok, völgyek; folyók, patakok, tavak, források, mocsarak, lápok, kutak stb. nevei), népünk, földünk múltjának, történelmének ezek a soha nem pótolható beszédes emlékei. A zalaiaiak valóban példamutató fáradozásának gyümölcsét, a Zala megyei földrajzi nevek

⁴⁰ Vö. Süle Sándor: A keszthelyi Georgikon 1797–1848. Bp., 1967, 235.

⁴¹ Vö. Lukácsics I. m. 158–159.

összegyűjtésének bevezését ilyenformán két év múlva, 1964-ben ünnepelhette Akadémia és a megye vezetősége a győrihez hasonló ünnepség keretében.¹

Azóta más megyék hasonlóan szorgalmas gyűjtőmunkájának eredményeként ugyanilyen ünnepségre jöttünk össze Kaposvárot (1968-ban), majd Szombathelyen (1969-ben)² és legutóbb — de minden bizonnyal nem legutoljára — Győrött (1971-ben).

Hadd utalok azonban mindjárt arra, hogy a földrajzi nevek összegyűjtésével csak a munka első — kétségtelenül legnehezebb — szakasza zárult le. Ezt követte (és követi) mindenütt — a MTA Nyelvtudományi Intézetének, elsősorban két fő munkatársának: Végh József és Papp László kandidátusoknak szakmai segítségére immár még nagyobb mértékben támaszkodva — az adatok ellenőrzése, majd a kézirat megszerkesztése és kiadásra való előkészítése. Az önkéntes gyűjtők és a tudomány szakembereinek az összefogásával így látott napvilágot a nemcsak hazánk határain belül, hanem azokon túl is méltán nem kis figyelmet keltő helynévgyűjtemény: Zala megye földrajzi nevei (Kiadja Zala megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága. Végh József irányításával és Ördög Ferenc vezetésével gyűjtötték a Zala megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Kerecsényi Edit. Szerkesztette Papp László és Végh József. Zalaegerszeg, 1964, 737 l.). Kázmér Miklós így jellemzi „Helynév kutatásunk 1966-ig” című alapos és igen tanulságos szemléjében: „E hatalmas kötet korszakos jelentőségű a magyar helynév kutatásban. Ilyen mennyiségű és minőségű szinkron helynévanyagot, mintegy 30 000 nevet ekkora területről (260 település) soha nem publikáltak a magyar névtan történetében”,³ majd megjegyzi, hogy 210 munkatárs és 1156 adatközlő vett részt a kötet anyagának feljegyzésében.⁴ De nem szűkölködnek elismerésében a külföldi szakemberek sem.⁵

A zalai példa valójában országos mozgalmat indított el. A Somogy megye (mintegy 270 település) földrajzi neveit bemutató anyag — az ellenőrzés és a szerkesztés megtörténtével — ezekben a hetekben kerül nyomdába, és a megyei, valamint az Akadémiai Kiadó közös kiadásában még ez évben elhagyja a sajtót. A vasiak tovább folytatják az ellenőrző és a szerkesztő munkát — nem szólva továbbá számos megyéről, ahol szintén előrehaladtak a terepmunkában: a földrajzi neveknek a helyszínen való rögzítésében.

Közben a megjelentetett efféle művek száma is öröndetesen gyarapodott. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, valamint a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeti tanszékeinek tanárai és hallgatói által összegyűjtött helynévanyagból — Mező András szerkesztésében — napvilágot látott a baktalórántházi járás 19 községét bemutató tekintélyes részlet (A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967, 223 l.), mintegy 10–12 000 adattal. A Heves megyei gyűjtésből szintén egy járás gazdag névanyagát kaptuk kézhez (48 községből kb. 12 000 nevet, névváltozatot) nyomtatásban: Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás (Végh József irányításával pedagógusok, középiskolai tanulók, más, önkéntes munkatársak segítségével gyűjtötte és közzétette: Pelle Béláné. Szerkesztette: Papp László és Végh József. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 125. szám. Budapest, 1970. 281 l.).

Mindenesetre — úgy gondolom: jogos büszkeséggel — azt máris elmondhatjuk, hogy a nyugat-magyarországi földrajzi nevek összegyűjtése befejeződött, és hogy nyomtatva is birtokunkban van az ország három különböző területén — délnyugaton, északon és északkeleten — feljegyzett hatalmas névanyag, amely már jelenleg is alkalmas sok irányú feldolgozásra, kutatásra és többféle összehasonlításra.

1 Vö. Magyar Nyelvőr LXXXVIII, 313–4; Magyar Nyelv LX, 273–7.

2 Magyar Nyelvőr XCV, 454–7.

3 Magyar Nyelv LXIV, 111.

4 A helynévgyűjteményt ismertető és értékelő recenziók bibliográfiáját lásd Magyar Nyelv LXIV, 110–1.

5 Vö. többek között a következő ismertetéseket: V. Smilauer: Zpravodaj Mistopisné Komise CSAV VI, 69, 221–4; T. Itkonen: Finnisch-Ugrische Forschungen 1966/67, 399–402; H. Protze: Namenkundliche Informationen Nr. 17 (29–30. Oktober 1970).

3. Hogy a Győr—Sopron megyetek — a vezetők és irányítók, valamint a „köz-katonák” egyaránt — milyen alaposan felkészültek a helynévgyűjtésre, azt érdekesen és nagyon hasznosítható módon mutatja be Timaffy László és Németh Imre „A földrajzi nevek gyűjtésének módszertani tanulságai a Győr—Sopron megyei Feketerdőn” című dolgozatában.⁶ Innen megtudjuk, hogy a megye földrajzi neveinek összegyűjtését 1965 szeptemberében határozta el a megyei tanács művelődési osztálya, és hogy nagyon helyesen — a terepmunkát, a megye nagy számú és területileg arányosan elhelyezkedő középiskoláira bízta, az ellenőrzést pedig (gyűjtés közben és majd a szerkesztést megelőzőleg) a Megyei Múzeumok Igazgatósága mellett működő — nyelvészekből, történészekből, geográfusokból, néprajzosokból álló bizottságra. Arról is értesülünk a továbbiakban, hogy az akkori munkatársak (Barsi Dénes, dr. Danczi József, Federmayer István, Jászberényi Ferencné, dr. Lengyel Alfréd, Németh Imre, Németh Sándor, Oeller Ottó, dr. Sámson Edgár, Takáts Gizella, Timaffy László, Varga Jenő) 1965 októberében gyűjtéssel egybekötött módszertani megbeszélést tartottak a mosonmagyaróvári járás Feketerdő nevű községben, amely régi település — sajátos felszíne, változatos növény- és állatvilága, sokféle gazdálkodásmódja stb. következtében —, gazdag névanyaggal. 1966-ban Pausits Hilda óvónővel újra felgyűjtették a falu földrajzi neveit, 1967-ben pedig ellenőrizték az 1965-ös közös gyűjtésüket. Ilyenformán mód nyílt a gyűjtési módszerek, eszközök gondos összehasonlítására és a legjobbak, leghasznosíthatóbbak kiválasztására.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy — a zalai kötet, továbbá a feketeterdei gyűjtés és megbeszélés tanulságait is felhasználva és természetesen Végh József tanácsaira, irányító munkájára támaszkodva — a bizottság különféle módszertani tájékoztatókkal (gyűjtési útmutatók, kérdőívek stb.) látta el a terepmunkát végzőket, továbbá kiképző előadásokkal, megbeszélésekkel készítette fel őket a pontos, lelkiismeretes gyűjtőmunkára.

Igy érthetjük meg, hogy egyáltalán nem kis fáradozásról tanúskodva s ugyanakkor nagyon is megfelelő színvonalon 1971 őszén befejeződött a Győr—Sopron megyei igen gazdag névanyag egybegyűjtése, és várja a — hasonlóan lelkiismeretes — további feldolgozást: az ellenőrzést és a szerkesztést, majd a megjelentetést, hogy forrása és ösztönzője legyen mindenekelőtt szépen fejlődő névtudományunknak, továbbá mindazoknak a stúdiumoknak, amelyek szintén bőséggel meríthetnek a hasonló névtárakból.

4. A Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, valamint az egész nyelvésztársadalmunk, valamint a házigazda tisztét olyan kedvesen el látó Megyei Tanács méltó ügyet szolgált tehát annak az ünnepségnek a megrendezésével, amelyen az illetékes tudományos, állami és társadalmi szervezetek mintegy tiszteletüket és köszönetüket akarták nyilvánítani a megyei önkéntes gyűjtőknek, irányítóknak és terepmunkásoknak egyaránt, mindenkinek, aki bármivel is hozzájárult ez eredményes és szép munkához.

Az ünnepi ülést a Győri Leánykar hangulatos kórusműsora után Szaló Lajos megyei tanácselnök-helyettes nyitotta meg. Miután üdvözölte az Akadémia, a Nyelvtudományi Társaság, a Művelődésügyi Minisztérium és Győr—Sopron megye képviselőit, továbbá a gyűjtésben részt vevő tanárokat, diákokat, rámutatott arra, hogy a 700 éves Győr, valamint a korábbi Győr és Sopron milyen szerepet töltött be századokon keresztül az ország gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életében. Jólesett hallani, hogy múltunknak olyan kiemelkedő egyéniségei kapcsolódtak Győrhöz, Sopronhoz, a megyéhez, mint Kazinczy, a két Kisfaludy, Petőfi, Révai Miklós, Czuczor Gergely, Jedlik Ányos stb., illetőleg Berzsenyi, Liszt Ferenc, Széchenyi István, Bartók Béla stb. De ehhez méltó a jelen is: 1966 óta Győrben, a Kazinczy Gimnáziumban tartják a magyar diákok országos szép kiejtési és szavalóversenyének döntőjét; itt rendezik meg évenként a Kisfaludy-napokat; 1971-ben ugyancsak e város adott helyet „A magyar nyelv hete” vidéki rendezvényeinek; a megyében, Mosonmagyar-

óvára hívta meg a KISZ az V. országos honismereti tábor részvevőit stb. A továbbiakban arról hallottunk a megnyitóban, hogy kik és hogyan, milyen áldozatos munkával szervezték meg a megyei helynévgyűjtést az egyes gimnáziumokban és szakiskolákban. A tanácselnök-helyettes végül köszönetet mondott a gyűjtőknek lelkes munkájukért, a Nyelvtudományi Intézetnek a tudományos támogatásért, a különféle intézmények képviselőinek pedig az ünnepségen való megjelenésért.

Ortutay Gyula akadémikus, az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának titkára — a tőle megszokott kedves, közvetlen és mégis mindig sokat mondó stílusban — meleg szavakkal köszöntötte a megyét és a gyűjtés minden rendű és rangú részvevőjét, majd tanulságos módon áttekintette a korábbi helynévgyűjtéseket, az Akadémia ilyen irányú múlt század közepi felhívásaitól kezdve Pesty Frigyes országos gyűjtésén, Jankó János múlt század végi és e század eleji munkálkodásán át a korszerű földrajzinév-gyűjtés módszerének a kialakításáig — ez mindenekelőtt Szabó T. Attila kolozsvári professzor érdeme —, illetőleg még tovább, a mát: a zalai kötet és az azóta megjelent két említett nemű munka értékeit, jelentőségét taglalva. Beszélt továbbá arról, hogy az ilyen névtárak mely tudományok, tudományágak számára jelentenek nélkülözhetetlen és szinte kimeríthetetlen forrásokat, és végül ígéretet tett, hogy amikor a Győr—Sopron megyei kötet — az ellenőrzés és a megszerkesztés nehéz munkája után — a közzétételre alkalmassá válik, a Tudományos Akadémia felveszi kiadási tervébe, és ez a jelentős mű az Akadémia és a megye közös kiadásában fog megjelenni.

Kálmán György, a Művelődésügyi Minisztériumi főosztályvezetője elsősorban az utolsó tíz évben egyre jobban kiterjedő honismereti mozgalomnak, helytörténeti gyűjtésnek a nevelésben betöltött szerepére és tudományos jelentőségére mutatott rá. Hangsúlyozta, hogy az ilyen jellegű gyűjtés nem új keletű. Utalt Bél Mátyás munkásságára, és különösképpen Losontzi István nagykorösi rektortanító „Hármas kis-tükör” című tankönyvére, amely 1771-től csaknem száz esztendőn át több mint hetvenszer jelent meg (nemegyszer a győri nyomdában is), és amely a honismereti nevelésnek példája lehet. Befejezésként pedig elemezte, miért foglalkoznak ma a tanárok és diákok különféle honismereti és helytörténeti gyűjtésekkel, kutatásokkal, és köszöntötte név szerint is a gyűjtésben kiemelkedő megyei iskolákat és tanárokat.

Bárcezi Géza akadémikus, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke azt emelte ki nagy tetszéssel fogadott üdvözlő beszédében, hogy a Társaság csaknem háromnegyed százados fennállása óta mindig támogatta a nyelvjárási, a helynév- és egyéb gyűjtéseket, amelyek a nyelvészet és más tudományok érdekeit szolgálták, amelyek továbbá nevelő hatásúak is voltak.

Borbély Gábor osztályvezető a KISZ nevében köszöntötte az egybegyűlt fiatalokat, további lelkes munkára biztatva őket.

Az üdvözlő beszédek elhangzása után két igen érdekesen felépített tudományos előadást hallhattunk. Balázs János egyetemi tanár, a szomszédos Veszprém megye szülőtte „Mire tanítanak a földrajzi nevek?” című dolgozatában mintegy a mai helyneveket szóltatta meg a múltat illetően — természetesen a Dunántúl északnyugati részéből véve a példákat —, és összefoglalta, hogy a földrajzi nevek eredete, eredeti jelentése mi mindenre utalhat a táj korábbi arculatával, az ott lakó nép történetével stb. kapcsolatban. Györffy Györgynek, a történettudományok doktorának „A helynevek és a történelem” című előadását — a szerző betegsége miatt — Balogh Lajos, a Nyelvtudományi Intézet munkatársa olvasta fel. „A történész általában az írott források megszólaltatásával rekonstruálja a múlt eseményeit, gazdasági és társadalmi viszonyait. Írott források azonban nem mindig állnak rendelkezésre, s ilyenkor a visszaemlékezés és a néprajzi hagyomány, régebbi korok felderítésére pedig a régészet, az embertan és a nyelvtudomány jöhet a kutató segítségére. A történész számára kiváltképpen a helynevek szolgálnak tanulsággul. A történelmi folyamatok ui. valamilyen módon mindig lecsapódnak a helynévanyagban is... Elmondhatjuk, hogy egy terület helynévanyagában évezredek múlt rejlik” — állapította meg Györffy

György, majd érdekes példákat hozott főként a honfoglalás utáni időből, rámutatva többek között a *Rába*, a *Marcal*, továbbá *Győr* nevének eredetére.

Az előadások után került sor az ünnepségnek talán legkedvesebb jelenetére, a Megyei Tanács elnökhelyettese átnyújtotta a megye ajándékát (egy-egy modern magnetofont) a gyűjtésben legjobb eredményt elért középiskoláknak: a győri Mezőgazdasági Szakmunkásképző Iskolának (a gyűjtést irányító tanár: Timaffy László) és a soproni Martos Flóra Gimnáziumnak (a gyűjtést irányító tanárnő: Tar Imréné).

Az ünnepségnek egyébként is változatos, szép programját még változatosabbá és megihettebbé tették Török Erzsébet Kossuth-díjas előadóművésznőnek mindig elragadó népdal- és népballadaszámait, valamint Péter Ilonának, a Váci Mihály szavalóverseny díjnyertesének igazi átéléssel és értéssel előadott szavalatait.

A zárszót Tamás Lajos akadémikus, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója mondta el. Kiemelte, hogy a földrajzi nevek összegyűjtésében elért sikereinket elsősorban a megyék megértő támogatásának, önkéntes gyűjtőink áldozatkészségének és buzgalmának köszönhetjük, nem feledkezhetünk azonban meg arról sem, hogy minden effajta munka vállalója érzi, tudja: mellette áll az egész nyelvtudomány. „Földrajzinév-gyűjteményeink ezért nyerték el a különféle tudományágak képviselőinek elismerését, mert a szakemberek sem sajnálják az időt és fáradságot, hogy valójában jól használható névtárakat bocsássunk a tudományos kutatók rendelkezésére.” Végül még egyszer üdvözölte a gyűjtések vezetőit, a gyűjtő tanulókat, megköszönte mindazok fáradozását, akik a felemelő győri ünnepséget előkészítették, és az ülést bezárta.

5. Minthogy immár a negyedik megyében fejeződött be a helynévgyűjtés, felvetődik a kérdés: vajon mit bizonyít mindez? Úgy gondolom, mindenekelőtt azt, hogy a szűkebb szaktudománynak és az önkéntes gyűjtőknek a szervezett összefogása és munkája páratlan eredménnyel jár. De azt is igazolja, hogy mindehhez elengedhetetlenül szükséges az állami szerveknek, elsősorban a megyéknek az erkölcsi és anyagi támogatása.

Nem árt, ha e jeles ünnepség és találkozó alkalmával azt is hangsúlyozzuk, hogy a zalaihoz hasonló helynévgyűjteményekkel olyan műveket adunk kézbe, amelyek nélkülözhetetlenek a nyelvészet és a néprajz, a település- és a művelődéstörténet számára, de amelyeket haszonnal forgathatnak a történeti és természeti földrajz, továbbá a kartográfia stb. szakemberei is. És ne felejtsük el, hogy — amint Tamás Lajos is hangsúlyozta — egy-egy tudományos elmélet, egy-egy meglátás, felfedezés elévülhet, de a jó, időtálló szótárak, gyűjtemények, a hiteles leírások a magyar tudomány örök becsű forrásai maradnak.

A szép győri ünnepség alkalmából csak azt kívánhatjuk tehát, hogy Zala, Somogy, Vas és Győr—Sopron megye példáját kövessék hazánk más tájain is. Hogy a Győr—Sopron megyeiek az eddighez hasonló lelkesedéssel folytassák az ellenőrzésnek és a kiadás előkészítésének szintén nem könnyű munkáját. És hogy e halaszthatatlan feladatok mellett ne felejtkezzünk el a hagyományos paraszti élet (gazdálkodás, építkezés, táplálkozás, egyéb népi foglalkozások stb.), valamint a személynevek (keretsznevek, családnevek, ragadványnevek, gúnynevek stb.) összegyűjtésének fontosságáról sem.

Mollay Károly:

Népi hiedelmeink kutatása

(Hozzászólás Schram Ferenc könyvéhez)

1. Az Akadémiai Kiadónál 1970-ben jelent meg Schram Ferenc két kötetes forráskiadványa: „Magyarországi boszorkánypercek 1529—1768” (Bp., 1970, 571+779 lap). A két kötet a korabeli Magyarországról, vármegyék szerint csoportosítva, 465 boszorkányper anyagát közli, boszorkányokon mindazon nőket és férfiakat értve, akiket bü-

bájossággal, varázslással, jóslással vádoltak meg. A forráskiadvány tulajdonképpen folytatása Komáromy Andor 1910-ben megjelent „Magyarországi boszorkányperek oklevéltára” című munkájának és kiegészítése a Varga Endre szerkesztésében 1958-ban kiadott „Ürészék. XVI—XVII. századi perszövegek” című forrásközlésnek. E forráskiadványok helytörténetírásunk szempontjából más-más jelentőségűek: Komáromy 461 boszorkánypere közül egyetlenegyét közöl Sopron vármegyéből, Farádról; Varga kiadványa az Esterházyak lánzséri (ma: Lutzmannsburg) uradalmának falvaiból 355 per közül 41-nek anyagát publikálja az 1628—1676. évekből (köztük két boszorkánypere); Schram viszont az előbbieken kívül még 73 Sopron vármegyei boszorkánypere anyagát teszi közzé teljes egészében vagy legfontosabb részleteiben, esetleg csak kivonatossan. Sopron város boszorkánypereivel röviden Winkler Elemér (Bűnök és büntetések a régi Sopronban. Sopron, 1924) és Házi Jenő (Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939) foglalkozott, érdemi feldolgozásuk azonban helytörténetírásunk történeti néprajzi feladata maradt, a városra és a vármegyére nézve egyaránt. Eddig a vármegye 65 községéből ismerünk boszorkányperral kapcsolatos anyagot. A vármegye feudalizmus korabeli településeinek számához képest ez aránylag kevés, mégis — tipikus anyagról lévén szó — okkal-móddal a többi településre is érvényesnek fogható fel.

2. A boszorkánysággal, bűbájossággal kapcsolatos hiedelmek természeti jelenségek helytelen magyarázatán alapulnak. „Népi” hiedelmekké abban a mértékben váltak, ahogyan a természettudományi ismeretek gyökeret vertek az értelmiségben: ezáltal vált szét — legalábbis a bűbájossággal kapcsolatban — az értelmiség és a „nép” műveltsége. A szétválás hosszú folyamat, amint ezt éppen a boszorkányperek hosszú időrendje is mutatja. Nem véletlen talán, hogy Schram a magyarországi boszorkánypörök történetében az első orvosi véleményt éppen Sopron vármegyéből, egy lakompaki (ma: Lackenbach), 1756. évi per kapcsán ismeri. Hermann doktor orvosi véleményének utolsó mondatát érdemes itt idézni: „Heüztutage glauben die Physici magiam naturalem per causas physicas; die Super Naturalen überlassen Sie der Geistlichkeit” (II, 302). A boszorkányság és a bűbájosság nagy részben a népi orvoslással függött össze, így nemcsak néprajzi, hanem orvostörténeti kérdés is. Az 1756. évi lakompaki perrel kapcsolatban érdemes itt idézni a soproni városi tanácsnak éppen 70 évvel korábbi határozatát, amelyre már Winkler is (i. m. 68) figyelmeztetett: „Es ist zwar einiger Bericht von der Hexerei entstanden, weilen aber derselbe ohne Fundament befunden worden, hat in diesem heimlichen delicto weiter nichts vorgenommen worden können”¹. Nem véletlen tehát az sem, hogy amikor a vármegyében még egymást érik a boszorkányperek, Sopronban már egyetlenegyéről sincsen tudomásunk. A soproni patikusok és orvosok működésének alaposabb feltárása e tekintetben is még számos tanulsággal szolgálhat. Itt csak Gensel Kornél patikust, főleg pedig fiát, Gensel Adám (1677—1720) neves orvost említem, akiről a város 1927-ben utcát nevezett el, az elnevezést azonban 1945 után eltörlték.²

A néprajzi és orvostörténeti tanulságokon túlmenően a közölt anyag természetesen az igazságszolgáltatás történetére, továbbá a művelődéstörténet és a nyelvtörténet számára tartalmaz becses adatokat. A következőkben e helytörténeti vonatkozásokra hívjuk fel a figyelmet. A Sopron vármegyei anyagot a második kötet 7—302. lapjain közli a kiadvány.

3. Schram Ferenc a késői feudális kor anyagát vette csak tekintetbe. Ennek felső határául önként adódott Mária Terézia 1768. évi rendelete a boszorkányperek betiltásáról. Boszorkányperek ugyan még ezután is voltak, ezek anyagának összegyűjtése és feldolgozása az első kötet bevezetése szerint a kutatás további feladata marad. Alsó határául a Bernát soproni tehénpásztor ellen boszorkányság vádja miatt indított pert veszi, amely 1529. júl. 19-én a vádlott tűz általi halálra való elítélésével végződött.

¹ Sopron sz. kir. város monographiája. Sopron, 1890, I, 160.

² Vö. Mollay: SSz. 1967, 338.

Az ítélet (SoprOkl. I/7, 363—5) helytörténeti szempontból azért is tanulságos, mivel a vádlott a bevezető sorok szerint kínvallatás nélkül (*an peinlicher frag*) ismerte be többek között, hogy a bűbájosságot Gusman Péter soproni lakos³ feleségétől tanulta, „tudományát”, így például „daz ire khue vil milich gäben”, több, név szerint megnevezett soproni polgárásszony is el akarta sajátítani. A tehének tejhozamának növelése (vagy elasztása) a későbbi boszorkányperereknek is egyik leggyakoribb témája, a soproni adat tehát az egyház által már a IX. században tiltott,⁴ ún. „tejvarázslat” hazai továbbélésének egyelőre legkorábbi adata. Az ítéletben felsorolt asszonyok: Hirsch Jeromosné, akinek a férje az ítélelhozatalkor a belső tanács tagja volt (SoprOkl. II/2, 211); Pauss Farkasné, Schreiner Andrásné, Veustel Mártonné, Kolnhofer Mátyásné előkelő belvárosi polgárásszonyok; a külvárosból Wilfing Bertalanné polgárásszony. A belvárosi asszonyoknak kenyér és bor ellenében adott varázslat receptje: „Hab er inen ain materi geben daz sy dasselbig in ainer milich sullen sieden vnd in ainen thurangel giessen, so werden di khue vil milich geben”. Maga is tudta, hogy becsapja őket, semmit sem fog használni. A külvárosi asszonynak nem adott semmit „vnd mainth, sy kunde der sach mer wann er selbs”. A tehénpásztor, aki Kolb Gáspár patrícius külvárosi majorjában lakott, saját bevallása szerint a „küldött farkas”-hoz⁵ is értett. Egy somfalvi (ma: Schattendorf) társára megharagudott: „Het ... im di wolff geschickht, di ime inmitten der herde ain rind nýdergepissen”; hasonlóan járt Pullendorfer Mihály patrícius, a Szt. György utca 3. számú házának tulajdonosa, s így jártak volna egyes külvárosi polgárok is, akik ártottak neki, ha idejében eltűnhetett volna a városból: „wolt er inen di wolf haben geschickht, daz sy inen ir viech hieten muessen erpeissen”. A küszöb alá beásott varangyos békával és más varázsszerekkel saját bevallása szerint el tudta érni, hogy az így megrontott személy elszórt és meghalt. Ezt a sorsot szánta Grätzer Kristóf polgármesternek is: „er welle das allergerst von zawberei zusammenklauben, als es Got nur beschaffen hat, daselb dem burgermaister vndter sein thur graben, das er dauon abdorren vnd sterben muess”.

A „küldött farkas” a Schram által közölt anyagban még többször is előfordul, a Sopron vármegyeiben csak 1743-ban, az 1529. évi soproni adat e hiedelem meglétére alighanem a legrégibb magyarországi adatunk. A farkas képében járó ember motívuma német eredetű,⁶ az 1743. évi gyalókei boszorkányperben azonban a boszorkány akarata szerint két disznó jelent meg a farkas képében. Aki farkast tudott küldeni, az a korabeli felfogás szerint az ördög cimborájának számított. Nem meglepő tehát a soproni tehénpásztor halálos ítélete, amelynek végrehajtása után, július 22-én a városi tanács a tehénpásztor ugyancsak bebörtönzött fia által adott írásbeli kötelezvényével biztosította magát a fiú esetleges bosszújával szemben (SoprOkl. I/7, 365—6). Mindehhez tudni kell, hogy Sopronban ekkor éppen öt esztendő telt el az első reformáció-ellenes vizsgálat óta, s hogy a XVI. században katolikus és protestáns részről, német és magyar nyelvterületen egyaránt valóságos ördög-irodalom alakult ki⁷, amelyet a Heinrich Institor és Jakob Sprenger pápai inkvizítorok által írt és 1486—1669-ig 29 kiadást megért „Malleus maleficarum” (A boszorkányok kalapácsa) című mű indított el. A boszorkányüldözésnek, a boszorkányok ellen indított bírósági eljárásnak ez lett hosszú időkre szinte a törvénykönyve. A XVI. századi Sopronban kimutatható

3 1495—1524-ig szerepel (SoprOkl. II/5, 43, 208, 303, 335, 390).

4 A „tejvarázslat”-ban Luther Márton (1483—1546) is hitt, pedig a teológia doktora és a wittenbergi egyetem tanára volt. Vö. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin und Leipzig, 1927—1942, VI, 296 (Müchhere címszó).

5 Vö. Kertész Manó: Küldött farkas. Magyar Nyelv 1912, 434—5; Török Gábor: Történeti adatok a küldött farkas mondájához. Néprajzi Közlemények 1959, 278.

6 Handwb. d. dt. Aberglaubens IX, 794; Kluge—Mitzka: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin, 1967²⁰ (Werwolf címszó).

7 Geschichte der deutschen Literatur. Berlin, Volk und Wissen Verlag 1960, 388—392; Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig. Bp., 1964.

könyvek⁸ közelebbi vizsgálatára volna szükség, hogy megállapíthassuk, volt-e ennek az ördög-irodalomnak valamilyen hatása a városban.

Az 1529. évi első ítéletnek nyilvános kihirdetésre szolgáló példánya maradt fenn: a polgárasszonyokra vonatkozó három szakaszhoz ezt az utasítást fűzték: „di nachuolgendern artigken bleiben verporgen. Non legatur”. Azaz ezeket nem olvasták fel, hogy a polgárasszonyokat ne hozzák esetleg búbájosság hírébe, bár a külvárosiról az elítélt azt vallotta, hogy jobban ért hozzá, mint ő maga. Az ítélet végrehajtása után a tűzhalált szenvedettnek fia által adott kötelezvény egyik keze éppen az a Schreiner András, akinek felesége az ítéletben a belvárosi polgárasszonyok között szerepelt.

4. Schram Ferenc Házi Jenő okmánytára alapján még egy 1530. és egy 1531. évi soproni boszorkányper tartalmi kivonatát közli, azután Winkler alapján utal 1591—1618 közti hasonló esetekre. Az 1531. évi az 1529. évvel függ össze: Pöschl Mátyás és fia, Márk Bernát tehénpásztortól tanulták a boszorkányságot, ebben többre is vittek, vallomásuk szerint, mint mesterük. Pöschl, más nevén Paur Mátyás nem volt polgár, csak lakos, az adójegyzékekben sem szerepel, csak annyit tudunk róla, hogy 1524-ben kaszálót bérelt a várostól (SoprOkl. II/5, 386). Fiának vallomásából a „küldött farkas” motívumának újabb részlete bontakozik ki: „Er hab gesehen khnaben weis; das sein vater vnd der Pernhart die wölf aneinander haben geschickht; das die wolf weinlägl am hals getragen, inen zuegebracht. Sy haben den wolfen oft gelt geben vnd habens in die dörrffer vmb wein geschickht...” (SoprOkl. I/7, 428). Az 1530. évi eset egyetlen forrása tulajdonképpen Gerl János, landshuti (Morvaország) születésű soproni borbély kötelezvénye, amelyben elismeri, hogy felesége házában legnagyobb titokban (*in meiner vnsihelligen weis*) két macskát lefejezett, feleségét pedig megfenyegette, „das ich auf ain zehen pherdten mit dem Roten Petern hereinreiten, sy vnd gemaine stat zwingen wolt” (SoprOkl. I/7, 400). A macskával való varázslás Schram Zala vármegyei anyagában is szerepel (II, 594—5), az említett „Roter Peter” elnevezésre, amely véleményem szerint csak az ördögre vonatkozhat, egyelőre nem ismerek más adatot.

A néprajzi szempontból tanulságos 1529—1531. évi esetek, Schram forrásközlésének soproni részében az 1531—1591 közti úr arra figyelmeztet, hogy a soproni levéltárnak aránylag kevéssé átkutatott XVI—XVII. századi anyagában még lehet találni idevágó anyagot. A kiadatlan soproni levéltári anyagból közöltem 1963-ban a legrégebb, 1534. évi magyarországi arzénmérgezéssel kapcsolatos ítéletet: Márta János soproni magyar kádármester felesége, ennek margitai (St. Margarethen) sógornője és még egy margitai asszony 1529—1534-ig vásárokon szerzett arzénal (arzéntrioxid) bosszúból és szerelmi bosszúból öt férfit tettek el láb alól.⁹ Az arzén már az ókorban mint orvosság és mint szerelmi szer volt ismeretes, mérgező hatását is ismerték. Sopron környékén sehol sem állították elő, de tudjuk, hogy vásárokon árulták. Ennek az ítéletnek is csak a nyilvános kihirdetésre szolgáló példánya maradt fenn: a soproni asszonyt — csak ő tartozott a városi bíróság hatáskörébe — folyóvízbe, nyilván az akkor még bővízü Ikvába fojtották. 1539-ben pedig Turner György külvárosi polgár csak 12 kezes kérésére menekül a büntetéstől azért, mivel Bécsbe szökött fiát „von Wienn mit teuflischer khunst widerumb haimb gen Odenburg hatt lauffen machen, das gemellter khnab nahe zum verderben vnd vnuerständig worden”; egyúttal meg kell fogadnia, hogy ördögi tudományát megtagadja, nem használja fel többé és senkit nem tanít meg rá. A kezesek között szerepel a városplébános és két javadalmas pap is (Burgerbuechel 170—171. Jelzet nélkül a városi levéltárban).

5. A két kötetben közölt levéltári anyag túlnyomó része magyar nyelvű, a Sopron vármegyeiben van német nyelvű is. A boszorkányperek maguk is bizonyítják, hogy azok a tanult emberek, akik előtt (úriszék, szolgabíró) e perek folytak, maguk is hittek még a varázslat lehetőségében. A szövegek nyelvtörténeti és stílustörténeti

⁸ Az 1451—1549-ig kimutatható könyvekre vö. Mollay: SSz. 1968, 49—56.

⁹ Volksmedizinisches aus St. Margarethen im 16. Jahrhundert. Burgenländische Heimatblätter 1963, 91—93.

szempontból is tanulságosak. A szövegek ugyanis nagyjából már az irodalmi normát követik, de gyakran a vallomást tevők (*fatens* 'tanú') és saját nyelvjárásuk, általában a rábaközi nyelvjárás hatása alatt írnak. Ízelítőül idézünk a már említett 1743. évi gyalóközi Csordás Mátyás tehénpásztor peréből, amelyet Kapuvárott folytattak le: „Mint egy más fél Esztendeje, hogy az Pásztor Mátyás *füstölvén marháit* Fatens Uramnak, bé ment a szobában, kitül kérdezte, honnend vette azt a *Tudományt*, hogy a marhákat megh tudja *gyógyéttani*, felele: eö *Szentelt joszághal él, s azzal orvosol*, azonban csak vett ki az tarisznájából *egy kiss ször Zacs koban némely Eszközöket*, menyire észre vehette *szöört*, és *Tömjént* saidétott benne Fatens Uram, de abbul vett ki *egy nagy fogat*, melyet kérdvén mi légyen, azt felelte: *hét Esztendős farkas fogh*, mellyel megh ismeri a valóságos farkast, és a *küldött farkast*, seött kinek hiják a *küldött farkast*, azt is megh tudja, erre monda Fatens Uram, csinálljon tehát most előtte egy farkast *de kárt ne tégyen*, eö penigh csak nevetett” (a néprajzi vonatkozásokat kiemeltük). Kár, hogy a kötethez nem készült szómutató, hiszen számos szóra az eddig ismertnél jóval korábbi szótörténeti adatot nyújt. Csak a Sopron vármegyei részből emeljük ki a következőket (zárójelben idézve az 1967 óta megjelenő „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” által ismert legkorábbi adat évszámát): 1745: *absolute* 'egyáltalán; éppenséggel, teljességgel' (1835); 1746: *gömbülü* 'egyenes, szókimondó' válasz (1709/1880); 1733: *himölt hámost* 'hímezett-hámozott' (1794); 1755: *hüm, hüm* 'hüm-hüm' (1792); ismeretlen az 1745-ből adatolható *csiczi csoczi* 'csiszogó-csozogó' (férfi, nő) stb. (vö. II, 236, 251, 99, 280, 231). A művelődéstörténeti szempontból tanulságos szitkozódások, káromkodások, szólások, közmondások közül: „eötett mind a Tanczra hija az utzára”; „Eb lölkü vin Aszonya”; „menykö üsse meg a ködmenyét”; „nincsen ám nékem cigány erszényem, sem hamis keresményem”; „lántzos menykö teremtetete”; „... és az a Gyermek már örökkös Lázár” (II, 51, 112, 131, 152, 190, 239).

Stílustörténeti szempontból e szövegek írójuk stíluseszményére és így képzettségére engednek következtetni. A XVIII. században általában, Sopronban is, még a barokk stíluseszményt tanították¹⁰. Alantas, közepes és fenséges stílus és ezeknek megfelelő műfajokat és szókincset különböztettek meg a szépirodalomban és a gyakorlati írásbeliségben egyaránt. Ez a megkülönböztetés a kor társadalomszemléletét tükrözi. A fenséges stílus az uralkodó osztály sajátja (a tragédiában ezért szerepelhetnek csak királyok, hercegek, főnemesek), az alantas stílus a parasztság és a polgárság szegényebb rétegéé (a komédiában ezért szerepelnek elsősorban parasztok, polgárok, diákok, csavargók). Az alantas szókincs nem a mai értelemben vett ún. illetlen, vasikos, trágár szókincsel azonos, hanem beletartozik mindaz, ami a parasztság életformájával összefügg. A bírósági jegyzőkönyvek, a boszorkánypereké is, a gyakorlati írásbeliség középső stílusrétegébe tartoznak. A tanúvallomások feljegyzésénél elkerülhetetlen, hogy „alantas” szó ne kerüljön a jegyző tolla alá. A képzett írrok ilyen esetben ritkábban magyarul (*böcsülettel szolván*), gyakrabban latinul (*salva venia; salvis aribus* stb.), leggyakrabban latin rövidítéssel (S. V.; S. A.) elnézést kér e szók használatáért. A közölt Sopron vármegyei anyagban ilyen példák: 1729: „S. V. az emésztete megh álván”, „S. V. sörtvéles marhájo” (II, 46, 49 stb.); 1730: „S. V. az hasa roszul vagyon” (II, 53); ilyen „alantas” szók még *istálló, ganéjhányó villa, lába talpai, lába inai, tehénpásztor, véres* (nem alantas ugyanakkor a *zöld!*), *tehén, disznó, malac, gatya* stb. (II, 63, 65, 66, 74, 200, 220, 261, 284, 295 stb.). A német szövegekben ilyenek például *Hosensack* 'nadrágzseb', *Ochs* 'ökör' stb. (II, 61, 77 stb.). Az ilyen és hasonló szók használatát káromkodásnak tekintették, amint ezt egy 1755. évi kapuvári boszorkánypere jegyzőkönyvében olvashatjuk: „olyan szókra fakadott káromkodással mondván: hogy csak hadd csinálljon az imillyen amollyan etc. S. V. ...” (II, 272). E szövegektől feltűnően különbözik a barbacci Forgó Iona 1740. évi jegyzőkönyve (II, 109—119), amelynek írója minden bocsánatkérés nélkül használja az „alantas” szavakat, s nem véletlen, hogy ennek szövege a leginkább rábaközi nyelvjárásos. Idézzük az ötödik tanú vallomásából: „... ez elsőben *törtint* véle, az után

¹⁰ Vö. például Merényi Oszkár: *SSz.* 1971, 236.

pedigh, másodsor Döri Gazdaja Aszonya egykor Sz. István kiral nap tajban az Barbácsi malomér nevü vizre küldöttö hogy ott el asztatot kenderit nízni megh ha a viz nem vette föl es egy szolga gyerköczet küldött vele, hogy bátorsagossaban járgyon; de visza menet az gyermek el vált tülö, es maga ballagot az uton, s azonnal megint csak eleiben állott többsör nevezet Forgo Ilona, es mingyarast szajha kurvának szidta, hogy miért beszillette ki hogy eö rontotta megh..." Mindezek az adatok azt bizonyítják, ha a bűbájosság tekintetében nem is, a nyelvi műveltség és ízlés tekintetében ekkor már éles különbség volt az egyes társadalmi osztályok, sőt rétegek között is.

6. A néprajzi vonatkozások legtöbbször a gyógyítás, a megrontás, a varázslás, illetőleg az ezekkel kapcsolatos tudás köré csoportosítható. A tárgymutató ezeket tárja fel a legrészletesebben, ha nem is teljességgel. Az említett tudás birtokosának elnevezése vagy még finnugor eredetű (*javas, jós, orvos, tudákos, tudós*) vagy ótörök eredetű (*boszorkány, bűbajos*), de mind a varázslással, gyógyítással, megrontással függ össze. Feltűnő, hogy a XVIII. században még az egész magyar nyelvterületen él az *orvos* szónak ez a régi jelentése, Sopron vármegye területén is. Ez a tudás egyes családokban öröklődik. A boszorkányok szervezetet alkottak, amelyben rendfokozatok (pl. zászlótartó, hadnagy II, 187, 203) fejezték ki a rangot. Feltűnően sok adat szól a boszorkányok bábatevékenységéről. Mind a megrontás, mind pedig a gyógyítás szereit a népi orvoslás módjaira engednek következtetni. Sopron vármegyéjében használatos szerek: bodza, bürök, ezerjófű, fodormenta, fokhagyma, kendermag, pipitér, továbbá forralt bor, búcsújáráshely kútviže stb. A felhasználás módja: álomban, fűrösztséssel, gőzöléssel, párolással, kézrátétellel stb. A megrontás gyakori esetei korabeli népbetegségekre engednek következtetni: boszorkánylövés, azaz lumbago („mivel boszorkány lövéssel lövettet megh, se Barbél, se semmi némő orvos megh nem gyogyithattya” II, 186), szájjár, végtagok zsugorodása stb. A rontás, varázslás elsősorban a ház körüli állatokra terjedt ki, de gyermekágyas asszonyra is. A varázslás vonatkozhatott például a jégeső távoltartására, jövendölésre (ólomöntés!) és természetesen a szerelmi varázslás eseteire is. A perszövegekben ugyanakkor előkerülnek a boszorkányok felismerhető jegyei (pl. stigma a homlokokon stb.), eszközei (pl. koponya, farkasfog stb.), az ellenük való közös védekezés módjai is: „Vallya a Fatens Asszony már 19 Esztendejé miulta Homokon lakik, mindenha illyes gonosz hire volt, és hallatott Horváth Luczának, hallotta a Fatens Asszony, hogy még öreg Annysais hasonló bubajos, ördönghös boszorkány Aszony lett volna, a minthogi megis mártották a Fertő viziben, az édes Annysais hasonló boszorkány hogy lett volna hallotta, az ottvaló lakosoktul, seöt a midön megh holt volna, nagy szélvész, és menydörgés tamadot, ugy annyira, hogy megh a harangokis megh némultak, és nem szollottak, a midün ell temettetett” (II, 140).

Kár, hogy a tárgymutató egyéb műveiődestörténeti vonatkozásokat nem tüntet fel. A Sopron vármegyei anyagból csak néhány ilyent említünk: az 1741. évi baboti boszorkányper során hallunk róla, hogy az egyik tanú „Hamburgban volt dohánnyal” (II, 138), ami a Kapuvár környéki intenzív dohánytermesztésnek és dohánykereskedelemnek eddig kevésbé ismert mozzanata; az 1722. évi lédeci boszorkányperben olvassuk, hogy a boszorkány „fey fáiásban hozta” a tanút, mert „ötett a fonyó Vendéghséhbe nem hita” (II, 34) stb.

7. A boszorkányok vízbe vetése, amelyről a fenti fertőhomoki esetben is szó van, népi jogszokás volt: ha a bűbájossággal vádolt alámerült, ártatlannak minősült, ha fennmaradt, bűnösnek, vagy ahogy az 1665. évi darázsfalvi (ma: Trausdorf) boszorkányperben a falu bírása mint első tanú mondja: „vessik az Vyzben Fricz Magdát, ha alá megyen a vízben, minden Törvény nélkül vegik el az en feyemet” (II, 12). A bírósági eljárás során a „bizonyítás” módja a kínvallatás (tortura) volt, amelynek „eredményét” szintén jegyzőkönyvben rögzítették. A kínvallatásnak több fokozata, grádusa volt. A kiadvány egy Tolna vármegyei boszorkányper kapcsán a kínvallatás 8 grádusát határozza meg. Volt, aki már az első grádusnál, a kínvallató eszközök (hüvelykzsorító, csigák, spanyolcsizma stb.) bemutatásánál bevallotta azt is, amit el sem követett; volt, aki végig kiállta. A Sopron vármegyei gyakorlat nem volt azonos

a Tolna vármegyével (II, 500). Tolna vármegyében már a második grádusnál a vádlott mindkét hüvelykujja hüvelykszorítóba került (vö. *körömszakadtáig tagad* szólásunkat¹¹), Sopron vármegyében az ún. zsinegezés volt a második grádus, azaz a kezek és az ujjak izületeinek zsineggel való szoros összekötözése és szorítása, a harmadik pedig az ún. csigáztatás, azaz a test nyújtása csigaemelővel és súlyokkal (vö. *elcsigáz*). Az 1746. évi röjtöki boszorkányperben a vádlott „a második Grádusban úgy mint a Zsinegezés alatt megh némult, kire nézvest nem szolhatván, félben hagyattatott. Hanem annak utánna magához térvén, mivel a Tekéntetes Törvény Székhez föll izent hogy ha valaki hozzá küldtetetik, maga szabad akarattýábul mindeneket ki fogh vallanyi” (II, 256). Az 1742. évi fertőhomoki boszorkányperben a bíróság úgy dönt, hogy a vádlott „hohér kezében adatatván három grádusigh meg Csigaztotik, ezt ki álván elly bocsáttotik, ha pedig megh vallyá feje vétetik” (II, 144).

Itt említett *hóhér* szavunk német eredetű,¹² ugyanúgy a kínvallatás alkalmazása az istenítélet (vö. a fenti vízbe vetést!) helyett. Nem lényegtelen, hogy a kínvallatás német területen először a Sopronnal szomszédos, 1194-ben alapított Bécsújhely XIII. századi jogkönyvében mutatható ki¹³. Sopronban kimondottan kínvallatásról (*mit peynlich frag bekennt hat*) először 1522-ben van szó (SoprOkl. I/7, 32), 1517-ben egy bizonyosságlevelél határozottan hangsúlyozza, hogy a vallomás kínvallatás nélkül (*an alle peynlich frag*) jött létre (SoprOkl. I/6, 351), 1514-ben Bruckból érkezett törvényt-szolga (diener) vallatott négy asszonyt (*die frawen gefragt hat in mein herren strau*), akiket aztán a Bécsből hozatott hóhér végzett ki (SoprOkl. II/5, 224). Sopron azonban kimutathatóan már 1409-től kezdve alkalmazott hóhért (SoprOkl. II/6, 30). 1392-ben és 1393-ban ítélik a város soproni polgárokat fosztogató rablók felett, a jegyzőkönyv hangsúlyozza, hogy kivégzésük előtt kínvallatás nélkül vallottak („vnd dieselben habent bechant bei irr hinwart *vnbetwugenlich an alle nöttung*” SoprOkl. II/1, 4—8). A kínvallatás ekkor tehát már szokásban volt. A soproniak ugyanis 1277. évi kiváltás-ságlevelükben nyertek jogot arra, hogy évenként Szt. György napján (ápr. 24.) választott bírójuk főbenjáró ügyekben is ítélik.¹⁴

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Fried István:

N. Apáthi¹ Kiss Sámuel arcképez (1796 - 1861)

Nem maradtak utána jelentős művek; már életében az alig emlegetettek közé tartozott. Az utókor inkább azért idézi, mert kora jeles magyar íróival, Kazinczy Ferencsel, Bajza Józseffel, Toldy Ferencsel levelezett. „Ó szegény talentum, de a leg-

11 Széll Farkas: *Körömszakadtáig tagad*. Magyar Nyelv 1909, 175.

12 Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Bp., 1967—1970, eddig 2 kötet.

13 Lieberwirth, Rolf: *Die Aufnahme der Folter in das mittelalterlich-deutsche Strafrecht*. Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Gesellschafts-Sprachwiss. Reihe VI (1957), 891—898.

14 A Schram-téle kiadvány helynévmutatójából hiányzik például Darázsfalu (ma: Trausdorf), az ausztriai Fürstenfeld (régli magyar nevén: *Földstöm* II, 37). A második kötet 288—290. lapjain szereplő *Peresztég* nem a Vas megyei Hosszúperesztéggel, hanem a Sopron vármegyei Peresztéggel azonos. A helynévmutatóba érdemes lett volna felvenni a helynevek változatait is (pl. Ebergőce *Börgőcz* változatát).

1 Nevét N. Apáthi, Nagy-Apáthi és Nemes-Apáthi alakban egyaránt írta. Ezúttal a leggyakrabban használt névfórmával élünk.

jobb szív" — jellemzi a barátokat és ellenségeket egyaránt szigorúan megítélő Bajza. „Szíve és karakter jó" — állapítja meg másutt.²

Ez még nem ok arra, hogy szóljunk róla. Az már inkább, hogy szerény értékű műveivel, pontosabban: műveinek egyikével-másikával a kor alapvető irodalmi problémáit érintette; tevékenysége beletartozik a reformkor egyik legfontosabb folyamatainak, az irodalmi népiesség fejlődésének történetébe; akik öneki irtak, szabadon és bátran nyilatkoztak, fontos mondatokat fogalmaztak meg (így például Bajza Vörösmarty jelentőségére mutat rá egy Kiss Sámuelhez intézett levélben).³ Életútjának vizsgálata sincs tanulság nélkül. Jól mutatja a dunántúli liceumokban, majd külföldi főiskolákon alapos és széles körű műveltséget szerzett, falura s nemegyszer lelkesíti állásokba szorult, de a kor nagy eszméitől megérintett (ha azokat nem is mindig értő) értelmiség pályáját, elveit s írói gyakorlatát.

Éppen ezért közöljük eddig ismeretlen önéletrajzi töredékét,⁴ a jellegzetes sorsfordulatokból lényeges következtetéseket is vonhatunk le:

„En Kiss Sámuel születtem Farádon T. N. Soprony Vármegyében, 1796. 26-dik Augusztusban. Szüléim N. Kiss Pál és N. Dóczy Rozina, kik most is életben vannak. Tanulásom' pályáját Sopronyban, 1808-ban kezdettem a' Grammaticai Osztályban, T. T. Gamauf József mostani Agendorfi Prédikátor Úr alatt, mely időben b. T. T. Kralovánszky Úr volt a' Lyceum' Rectora. Kilencz esztendőig tartott Sopronyi tanulásom után b. Tek. Csáfordi Tóth Sándor Táblabíró Úr házi Nevelőnek szállíta-meg, három nevendék gyermekei mellé, mely hivatalt örömmel elvállalván, az említett Úrnál azon hivatalban csak egy esztendőt tölték, mivel azalatt ugyanonnét azon hivatalra szállított-meg b. Tek. Vései Véssey István Táblabíró Úr, Szőke-Dencsre, hová 1819-ben Octoberi hónapban elmenvén, ott 2 esztendeig és 7 hónapokig munkálkodtam nevelői hivatalomban. Ekkor nyitattott-ki Bécsben az új Theológiai Intézet, melyre legott felmenvén, az említett Intézetben egy és fél esztendőt töltöttem. In-nét N. Geresdre haza mentem édes Szüleimhez, hol 5 esztendőig tartózkodván a' Szill-Sárkányi Ev. Gyülekezet Lelkitanítójának Sz. Hároms. Vasárnapján meghivat-tam e' folyó 1827d esztendőben, és ezen hivatalra ugyane' f. eszt.' Jun. 16-dik napján, Soprony Sz. Kir. Városában, Főtiszt. Tek. Kis János Superintendens és Táblabíró Úr által fel is szentelttettem."

Híres iskolák és elmaradott falusi környezet, mohó vágy a tudásra s a kisszerű napi feladatok váltogatják egymást Kiss Sámuel életében, s ezek az összehátréttelen ellentétek még a nála tehetségesebb, korában túlértékelt Kis János életművében is kompromisszumhoz, vállalt kötelezettségek teljesítéséhez, szürkeséghez vezetett. De ahogy Kis János is beletartozik a korképbe, abban nem is övé a leghalványabb szín, úgy jóval szerényebb mértékben Kiss Sámueli cikkei, megnyilatkozásait vizsgálva, a korról tudunk az eddigieknél talán valamivel árnyaltabb megállapításokat tenni. Nem azokat a műveit idéznénk, melyekkel fel akart tűnni, s melyekre oly izgatottan, a dilettánsok állandó reménykedésével várta Bajza Józseftől a választ, regényeit, elbeszéléseit, verseit nyugodtan mellőzhetjük. Az almanach-líra, a pseudo-klasszicizmus jelentéktelen darabjai közé sorolhatjuk. Ám a Tudományos Gyűjteményben napvilágot látott három értekezését érdemes ismét elolvasnunk. Az irodalmi népiesség útjának állomásai ezek, halvány visszfényei (de feltétlenül visszfényei) a jelentősebb alkotók törekvéseinek.

„Soprony Vármegyének rövid Esmértetése"⁵ című dolgozata beletartozik abba a sorozatba, mely az említett lap hasábjain a topográfiai irodalom föllendítését, a haza alaposabb megismerését tűzte ki célul. E topográfiai jellegű írások eleinte a felvilá-

2 Oltványi Ambrus: Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Bp., 1969, 283, 271.

3 Szűcsi József: Bajza József levelei Kiss Sámuelhez. Irodalomtörténeti Közlemények 1931, 195.

4 Evangélikus Országos Levéltár: Dunántúli Evangélikus Egyházkerület Lelkészsavatási anyakönyv 1786-1905, 178.

5 Tudományos Gyűjtemény 1823, X, 53-67.

gosodásnak a hasznosságot, a célszerűséget, a művelődés állapotát szem előtt tartó szándékai jegyében fogantak. A leírások tudományos igénnyel készültek, s viszonylagos teljességre törekednek. Alapvetően különböznek az 1830-as 1840-es esztendőök útleírásaitól, azok szeszélyes, romantikus elmékedéseitől. N. Apáthi dolgozatának köre szélesebb, jobban körülhatárolt. Célkitűzése pontos fogalmazású: illő, hogy a hazafi ön-hazáját és nemzetét közelebbről is ismerje. Ez az önismeret nem igen tűri a kritika hangját, inkább feltérképezésről, számbavételről, az erőgyűjtéshez szükséges adatszolgáltatásról van itt szó. A megye határát, Sopron városát, a város latin nevét, 12 600 lakosát emlegeti, a „nevezetességek” között a régiségeket, a gyönyörű fekvést, a kerteket, a középiskolákat, a jeles hetivásárokat, a négy patikát, a gyümölcsöket, a bort s a két könyvnyomtató-műhelyt írja le. A Fertő tóról szólva, Haller versét idézi: mutatva a tájélmény másodlagos voltát, az erudíció győzelmét az eleven szemlélet fölött. Rusztról és Kismartonról is megemlékezik, kitér a megye járásaira, s a Hanságot ismerteti. „Hallottam beszédből, hogy egykor egy han-melléki ember a' Hanból szénát vitt négy-lovas szekéren, 's a'midőn a' Hanból kifelé jött volna: szekere 's lovai a' földalatti tűzbe (...) mindenestől örökre bele vesztek, de maga a' szekér után ballagván, midőn a' veszedelmes lesülledést látta, azt kikerülte.” A hansági „vad gyermek”-ről már nem mer a „beszéd” után eligazodni, inkább Kis János nyomdokain halad (Ifjúság Barátja II. darab). A megye terményeinek, állatainak, folyóinak, német, horvát, magyar lakóinak felsorolásával fejezi be tanulmányát. Ezután már csak néhány tájnyelvi sajátosságot említ. Tájnyelvi példái nem a tudományos rendszerezéshez szolgálnak adalékkul, inkább hangulati-színező jellegűek.

Második tanulmányának, melyet a népdalokról írt, Toldy Ferenc levele⁶ szolgál közvetett előzményül. Toldy és Kiss között Bajza közvetített, az 1825—27-es, pozsonyi országgyűlésen találkozott Bajza hősünkkel. Ekkor szövődött közöttük a barátság, melybe harmadikként Toldy is bekapcsolódott.

„Kiss Sámuelnek Schedel Ferenc szíves tiszteletét

Azon mód, kedves barátom, mellyel előmbé jösz, midőn barátid' sorába veszeszfel, félig pirft, félig büszkévé tesz. Amazt, mert érezteti velem, mint nem adtam én még elég okot illy hízelkedő figyelemre, s mint kell mindent csak meleg és jóssággal teljes szívednek tulajdonítanom; ezt, mert olly ember szólft-meg, kit nekem férfiúnak festének, férfiúnak a' szó' legszorosb értelmében, karakterére 's miveltségére nézve. 'S valamint én Benned a' nemes férfiút tisztelem 's szeretem, ugy kérlek én is, hogy bennem az embert szeressd, 's ne soha ezt a' literátor miatt, mert mint amaz, lehet hogy nyerendek ha ismerni fogsz, mint emez talán meg nem foghatok felelni várakozásaidnak soha!

Kézikönyvem⁷ valóban rettentő gondokat ád. A' munka kiterjedt 's én semmi költséget nem áttallottam, hogy külseje is hódító legyen: arra pedig a költségekhez képest felette csekély: e'mellett a' vevők száma is olly kicsiny, hogy magának az első kötetnek kiadhatására is már nagy áldozatokat tettem, 's még hátra van a' második, melly nagyobb lesz. Kétségbe esem, barátom, meggondolván, mint fogom én ezt győzni tömördek károsulásom nélkül. A' 2dik kötet' kijövele után leteszem a' tollat, hogy többé hozzá ne nyúljak. Akkor vekony erőmhöz képest le lesz írva az adósság, mellyel a' hazafi tartozik hazájának, 's ez az, a'mi valamennyire megnyugtat.

Ha szabad első levelemmel immár alkalmatlankodnom, arra kérlek, kedves barátom, közöld velem az általad ismert népdalokat. Hiszem, hogy Sopron nálok nélkül nem szükölködik.

Bajza szívesen csókol, 's azt izeni, hogy mihelyt szabad ideje lészen, felelni fog Neked. Mi ketten egyházban(!) lakunk, csak külön emeleteken. A' mi románaidat illeti, azt modta, hogyha Trattnernél lesznek, el fogja olvasni, 's ha valahol a' toll

6 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.

7 Handbuch der ungrischen Poesie. Pesth und Wien I—II, 1827—1828.

igazítást fog kívánni, rajta múlni nem fog. Öllelek a' legőszintébb barátsággal. Pest, November' 16. 1827.

Lakunk- Mária Dorottya Útsza, Rupp házában"

Bennünket elsősorban Toldy Ferenc felszólítása érdekel: gyűjtsön, illetve közlön Kiss soproni dalokat. Előre bocsátjuk: sosem közölt. Még Erdélyi János gyűjteményében sem szerepel, Irinyi Józseftől kapott Erdélyi soproni népdalokat, mint a gyűjtők névsora tanúsítja. Az ekkor erőteljesen a népdalok felé forduló magyar irodalmi közvélemény hangja azonban megszólal Toldyban. Ebben az időben zajlik le Toldy és Bajza vitája — egyelőre a szerb népköltészet fordításának ürügyén — a népies nyelvről, ekkor kapja Toldy kezébe Eugen Wessely német nyelvű, de szerb tárgyú népdalkötetét, s ismerteti a Felső-Magyarországi Minervában, ekkortájt jelennek meg Kisfaludy Károly „népdalai”, ekkortájt kezd Bowring érdeklődni a magyar népdalok iránt. Ebbe az érdeklődésbe kapcsolható be az immár Vörösmarty által szerkesztett Tudományos Gyűjtemény törekvése, a népiesség támogatása. Ezért érdemel Kiss Sámuel cikke említést. Ha nem is közölt népdalokat, a népdalok értékéről, szerepéről, fontosságáról cikket írt. Gondolatai nem egészen önállóak, egy-egy megállapítása mögött a német esztétikusokat érezzük,⁸ a tény azonban, hogy a népdalokról dolgozat jelenik meg, figyelemre méltó.⁹

Kiss Sámuel szerint a népdalok a „köznép szájában élő dalok”. A továbbiakban a népdal s ezen keresztül a népiesség szerepét világítja meg: „A' népköltés oly dicső sajátsága a' nemzetnek, hogy karakterének csalhatlan bélyege, leghatalmasabb erőben, legbájosabb, legvalódibb színben tartatik-fen 's rajzolatik-le a' népdalokban.” A népdalokat hangulatuk szerint csoportosítja, legtöbb a „szomorú vagy epedő” dal, kevesebb a „víg” dal. Jó érzékkel mutat rá arra, hogy Csokonai közel járt a „közcsoport ideá”-jához, mikor az „Estve jött a parancsolat”-ot írta. A népdalgyűjtésnek azonban — szerinte — akadályai vannak. Ritkán lehet ugyanis a dalokat leírni, mivel csak a nép ajkán élnek, s a nép sosem egész dalokat énekel, hanem töredékeket. A dolgozat végén népdalokat elemez, legfőképpen a tömörséget méltatja. Kiss Sámuel tanulmánya fontos adalék a népiesség történetéhez, a népköltészet felé fordulás helyességét igazolja. Az a tény, hogy a népköltészet nemzeti jellegét hangsúlyozza, Kölcsey: „Nemzeti hagyományok” című tanulmányára, rajta keresztül pedig Herderre vezethető vissza.¹⁰ Kiss e problémát nem helyezi olyan távlatokba, mint Kölcsey, de népszerűsítő írásában a népiesség és nemzeti jelleg szoros összefonódása általános érdeklődést és felfogást fejez ki.

Hogy e probléma — ti. a népdaloké — nem hagyta nyugodni, vissza-visszatért hozzá, arra harmadik dolgozatát említjük.¹¹ Látszólag tájszavakról szól csupán, ám a tájszavak ürügyén ismét, az immár programmá emelt népiesség néhány alapkérdéséhez fűz megjegyzéseket. Lelkesen beszél az általános műveltségi előrehaladásról, melyet az úri rend és a nemesség érdemének is tart. „Mert itt a' legutolsó nemes is kellemes illősséggel és okossággal tud beszélni.” Nem kell bővebben bizonyítanunk, hogy az érdekegyesítés sokszor illúzióznak bizonyuló eszméjének szellemében írta e sorokat. Az úri rend és a nemesség dicséretét a közrendű nép dicsérete követi. „megyénk közrendű népe magát népdalai által kitünteti, aetheticai vagy szépízlési tekintetben, hozzáértve azoknak zenéit is.” Itt közli, hogy Schedel (Toldy) Ferenc levéllel fordult

⁸ Pukánszky Béla (Herder hazánkban, Bp., 1918, 33) Hagedorn: Abhandlung von den Liedern der alten Griechen c. műve hatását érzi Kiss dolgozatán.

⁹ A' Népdalokról, Tud. Gyűjt. 1828, XI, 93–103.

¹⁰ Pukánszky i. m. ír Kölcsey és Herder viszonyáról. Ugyanerről: Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig. Bp., 1927, 123–125. Kiss értekezése szerinte „nemigen mond újat Kölcsey után”, érdemét abban látja, hogy „nemely dolgot azonban elég pregnánsan cére állít.” (125.)

¹¹ Sopronmegyei tájszavak. Tud. Gyűjt. 1840, X, 19–39.

hozzá,¹² gyűjtse a megye népdalait, „de illyeket össze gyűjteni legbajosabb, mert a népdalokra figyelmező egyikőtől a' másiktól is hall egy vagy két strófát itt és ámott, de egyszeri hallásra nehéz azt elmében tartani 's leírni.” Ami a népdalgyűjtés technikájának problémáit illeti, helyes Kiss álláspontja, ennek ellenére nem mondhatjuk megoldhatatlan feladatnak a népdalgyűjtést s ezt nemcsak az 1814—15-től megvalósuló szerb, 1834—35-ben kiadott szlovák népköltési gyűjteménnyel bizonyíthatjuk, hanem azokkal a közlésekkel is, melyek a magyar sajtóban szinte lapszámról lapszáma megjelentek. Kiss Samuelnek is van a birtokában néhány népdal, közzétételét is megígéri dolgozatában, de sajnos nem sikerült nyomára bukkannunk gyűjtésének. Már írtuk: Erdélyi János sem tőle kapta a soproni anyagot.

Három fontos dolgozat, ez Kiss Sámuel legfőbb érdeme, valamint a kor nagyjaival való levelezése. Mindehhez tegyük hozzá, hogy Vörösmarty és Toldy műveire előfizetőket gyűjtött,¹³ s így, a maga szerény módján szolgálta a magyar irodalmat.

Mikor 1861-ben meghalt, már csak egyházi lapok emlékeznek meg róla,¹⁴ rég kihullott az irodalmi életből. 1860-ban ugyan még közzétette Kazinczy Ferenc hozzá írott leveleit, de az 1840-es esztendőktől kezdve már nem levelezett a „nagyokkal”, visszavonult a falusi magányba, élt könyvei között, bizonyára nagyon egyedül. Ma is csak úgy hull rá egy kevéske fény, ha Kazinczy vagy Bajza leveleit lapozgatjuk. Pedig az irodalmi népiesség történetében — ha nem is egy fejezet — de legalább egy bekezdés erejéig említést érdemel.

Becht Rezső:

Évfordulók a Storno-házban

Négy kerek évfordulót ünnepelhet ezekben a hónapokban a Storno-család, melynek neve oly szorosán kapcsolódik Sopron fogalmához, mint a Tűztorony.

Mindazok, akik az országból vagy annak határain túlról jártak már Sopronban és elgyönyörködtek a belváros utcáinak és tereinek középkori hangulatában, marandó emlékeik között magukkal viszik annak a méltóságot árasztó barokk palotának a képét is, melynek egyik sarkán a daliás Tűztorony szökik a magasba, szemben vele pedig a Kecske-templom leányos gótikája és a Szentháromság-szobor gomolygó barokk pompája teszi teljessé az ország egyik legszebb terének a képét.

A hatalmas tömegű és mégis könnyed, művészi választékossággal kialakított, sarkán körerkélyes, kétemeletes Storno-ház, melyet a századok formáltak, míg végül a 18. század első negyedében elnyerte mai barokk arculatát, Sopronnak nemcsak egyik legjelentősebb építészeti nevezetessége, hanem immár száz év óta az ország egyik leg híresebb védett magángyűjteményének foglalatja is.

Százhuszonöt év telt el azóta, hogy idősb Storno Ferenc, a család művészi és műgyűjtői hírnevének megalapítója megkezdte a műgyűjtést, azonban még nem a mai Storno-házban, hanem a család első soproni otthonában, az Új utca 26. számú házában.

¹² Ismerjük Kiss Sámuel egy levelét Toldy Ferenchez, 1827. november 2-ről. Erre a levélre válaszul tulajdonképpen Toldy. Kiss levelének lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Közlötára: M. irod. lev. 4-r. 78. sz. Vö.: a 2. sz. jegyzetben i. m.

¹³ A 2. sz. jegyzetben i. m.

¹⁴ Trsztzenszky Gyula: Halálozás. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1861, 1870—1871. hasáb.

1872-ben, tehát pontosan száz évvel ezelőtt vásárolta meg a család a Festetich családtól az azóta Storno-háznak nevezett épületet, a Stornók végleges otthonát. Itt, ebben a történelemtől átítatott környezetben, melynek minden köve, lépcsője és terme nagy emlékek őrzője, Mátyás király 1482—83. évi ittletétől Széchenyi István, Liszt Ferenc és sok más híres látogató hosszáig, itt jött létre egy sokoldalú tehetséggel megáldott család művészeti, kultúrtörténeti és archeológiai gyűjtőszervezetének eredményeképpen az a magángyűjtemény, amely immár öt évtized óta a nagyközönség előtt is nyitva áll.

Aki a toszkán féloszlopok által keretezett és a szemöldökpárkányon két kőoroszlántól őrzött kapu pelikánmotívumú, remekbe készült kopogtatójának megcsodálása után belép a hatalmas kapualj kereszt- és dongaboltozata alá, azt lépcsőfokról lépcsőfokra szorosabban öleli magába a régmúlt művészete és ennek a családi otthon és múzeum keresztjeződéséből létrejött különös környezetnek a légköre. Harmóniát bontó, közömbös vagy érdektelen tárgyak — a modern lakástechnika nélkülözhetetlen vívmányai kivételével — nem találhatóak a Storno-házban. Itt a sárgarézszekrényes ajtózáráktól az ékes cserépkályhákig, az aquamanilektől a mennyezetfreskóig, a habán korszaktól a színes barokk faszobrokig, a faragott régi bútoroktól a megsötétedett olajfestményekig, minden egy rendkívüli család százhuszonöt éven át ápoló gyűjtőmunkájáról beszél.

Ennek a századokat átfogó és megjelenítő gyűjteménynek szellemi alapjait idősb Storno Ferencnek 1847-ben megkezdett kutató- és gyűjtőmunkássága rakta le, míg anyagi alapját egy olyan tevékenység vetette meg, amely alig hozható kapcsolatba a művészi alkotómunkával és a műgyűjtéssel.

Ez az anyagiakat előteremtő tevékenység a tisztas kéményseprőipar.

A régi közmondás, hogy az iparnak arany az alapja, a Storno-családban fényesen beigazolódott. Családi törvény maradt, hogy minden fiúnak ki kell tanulnia a kéményseprőmesterséget, függetlenül attól, hogy azután festőművész, műépítész, tü-zértiszt vagy iparművész lesz-e belőle.

A művészetek története számos hasonló esetet ismer. Így pl. a híres németalföldi festő, Quentin Matsys a családi kovácsmesterségből váltott át a festészetbe. De itt Sopronban is van erre példa: a Kugler család. Ennek a családnak az eredeti mestersege a cukrászat volt, amely a híres Gerbeaud—Kugler cukrászdában Budapesten és a „Kugler”-bonbonban él tovább. Ebből a családból fakadt még további három cukrászmester, akik közül az egyik Sopron város levéltárosa, a második neves ötvösművész, a harmadik — Ferenc — pedig kiváló szobrász lett és többek között a Szent Mihály-templom Mária és Szent József szobrait alkotta.

Nevezetes családok évfordulói szinte köteleznek arra, hogy az utókor ilyenkor visszatekintsen fejlődésükre és szerzett érdemeikre.

A Storno családban a művészet géniusza először idősb Storno Ferencben jelentkezett, aki már Magyarországon született. Maga a család az Olasz-Svájcban lévő Solduno községből származik, onnan települt át a Bajorországban fekvő Landshutba, majd Kismartonba.

Idősb Storno Ferenc, a család hírnevének megalapítója itt, Kismartonban született 1821 decemberében, tehát — kissé kerekítve — százötven évvel ezelőtt. Élete alakulásából nem hiányzik a regényes elem sem. Szülei korán elhunytak és ő mint „Wanderbursch” 1840-ben a család egykori lakóhelyére, a bajor Landshutba vándorolt, útba ejtve Münchent, Augsburgot és Regensburgot. Landshutban teljesen kitanulta a kéményseprő mesteriséget, majd 1845 októberében visszatért szülővárosába, Kismartonba, ahol azonban már senkit sem talált a rokonok közül, s ezért a következő évben újra útrakelt azzal az elhatározással, hogy véglegesen letelepszik Pozsonyban.

Ekkor jelentkezett sorsában a regényes elem. Ugyanis elhagyva Kismartont, útközben megkérdezte egy, a mezőn dolgozó asszonytól, hogy melyik út vezet Pressburgba, vagyis Pozsonyba, mire a nagyothalló horvát asszony Pressburg helyett Ödenburgba, vagyis Sopronba irányította. A tévedést Storno Ferenc csak akkor vette

észre, amikor Kelénpataknál, a Dudlesz-erdő széléről hiába kereste lent a lapályban a Dunát és fölötte a pozsonyi várat. Mivel azonban az erdős hegyek karéjába simuló, soktornyú idegen város megtetszett neki, folytatta útját a Tűztorony irányában, nem sejtve, hogy ennek a toronynak a lábánál már áll majdani háza, amely ott-hont fog adni a Storno nemzetség generációinak.

Sopron tehát a süket horvát asszonynak köszönheti, hogy a Bécsi-kapun — néhány hónapnyi kerekítéssel — százhuszonöt évvel ezelőtt belépő Storno Ferenc a város polgára és hírnevének jelentős gyarapítója lett.

A hosszú gyaloglástól kifáradt legény a Bécsi-kapu közelében betért „Az utolsó garashoz” címzett kocsmába és ott letelepedett a kéményseprőcéh jelvényével megjelölt asztalhoz. A jószerecse már várt reá itt, mert az asztalnál Sopron egyik kéményseprőmestere, Hartner, borozgatott, aki néhány további pohár Fertő menti után felfogadta segédnek a jövevényt. (Ezt a Hartnert, kinek keresztnéve ismeretlen, nem fűzi semmiféle kapcsolat az ugyancsak kéményseprőmesterséget folytató jelenlegi Hartner családhoz.)

Storno Ferenc csakhamar segédből üzletvezető lett és fokozatosan felvirágoztatta az iszákos mestere által elhanyagolt üzletet. Nemsokára rá meghalt Hartner, Storno Ferenc pedig a gyászév letelte után feleségül vette az özvegyet, született Langthaler Zsuzsannát, majd megvette a Stornók első soproni otthonát, az Új utca 26. számú házat. Közben megszerezte a soproni polgárjogot és megvásárolta a kéményseprő kerület reáljogát. Miután így lerakta jöendő életének szilárd alapjait, nekilátott, hogy megvalósítsa régen dédelgetett vágyát-álmát és képfestővé képezze ki magát.

A Stornók családi archívumában németül és rossz magyarsággal nyomtatott, újságlap nagyságú „Üti-Levelek” egész sora tanúsítja, hogy Storno Ferenc sűrűn utazott Bécsbe, Münchenbe, Augsburgba, amely utazások mind azt a célt szolgálták, hogy az ottani neves festők mellett és híres képek tanulmányozása útján megszerezze azt a képességet és tudást, amely a lelkében élő képek és színharmoníák művészi megjelenítésére képessé teszi.

Végleges letelepedésével Sopronban és a szükséges anyagiak birtokában Storno Ferenc most már nemcsak festőművésszé való kiképzését valósíthatta meg, hanem hódolhatott iker-szenvedélyének, a műgyűjtésnek is. Ha az 1847. évet vesszük a céltudatos gyűjtés kezdő évének, akkor a Storno-gyűjtemény az idén már százhuszonöt éves múltra tekinthet vissza, ahogy azt már fentebb is megállapítottuk.

A művészi hírnév felé a lökést egy újabb véletlen adta.

Egy Sopron környéki kastélyba — feltehetőleg a horpácsi Széchenyi-kastélyba — hívják a céget egy meghibásodott kályha megjavítására. Művezetője helyett Storno Ferenc maga megy és megjavítja a kályhát, közben azonban az egyik teremben azt látja, hogy a stukkómennyezet szép freskóját a füst és a beázás súlyosan megrongálta. Amikor ezt a kastély urának megemlíti, azt a választ kapja, hogy sajnós, mind ez ideig nem akadt, aki vállalta volna a freskó helyreállítását. Erre Storno kijelenti, hogy ő elvállalja azzal a kikötéssel, hogy a munka befejezése előtt senki sem léphet be a terembe. Néhány hét múlva, amikor már csak az utolsó simítások vannak hátra, a kastély ura nagy társaságot lát vendégül és az emelkedett hangulatban elmondja az esetet vendégeinek, majd bevezeti őket a terembe, hadd derüljenek a kéményseprő-festőművész kormos tenyerének nyomain a mennyezetfreskón. A csúfolódás azonban ámulatba csap át, amikor azt látják, hogy a freskó újra teljes szépségében, ragyogó színekkel gyönyörködteti a szemet.

Ezzel az első remekléssel immár megnyílt az út a festői és restaurátori sikerek felé. Gyűlnek a megbízatások és ő sorra restaurálja a környék kastélyainak és templomainak falfestményeit, oltárait, berendezéseit. Közben művészi igényű cégtáblákat is fest boltok, műhelyek, vendéglők számára. Hírneve csakhamar eljut Pest-Budára is, ahonnan most már megindul a megbízások sora művészi helyreállításokra az ország egész területén, főleg Erdélyben. Felfigyel munkásságára a Magyar Tudományos Akadémia is és Romer Flóris és Ipolyi Albert révén megbízást ad az ország műemlé-

keinek felmérésére, azok helyreállítási terveinek elkészítésére és rajzban, festményben történő ábrázolására.

1851. november 6-án, tehát kerekítve százhusz évvel ezelőtt, idősb Storno Ferencnek fia született: *ifjabb Storno Ferenc*, aki felnövekedve apja munkatársa, majd művészetének folytatója és továbbfejlesztője lett.

A családi törvénynek engedelmessé válnak ugyan ő is megszerezte a kéményseprőmesteri képesítést, de egész életét a festészetnek, a művészi restaurálási munkának és a műgyűjtésnek szentelte. Neki már könnyebb volt az indulás, mint apjának. Kevesebbet kellett küzdenie, hogy megbizonyítsa elhivatottságát. Első mestere a rajzban és a festészetben apja volt, majd az így szerzett tudást 1868—72-ig a bécsi Akadémián, 1873—74-ig Münchenben és Nürnbergben fejlesztette tovább, kora néhány nagynevű mestere — Eberlin, Ammerling, Makart — mellett. Nürnbergben Dürer csodálatos művészete, Velencében az olasz renaissance képei és a délvidék színeinek ragyogása hatott alkotó tevékenységére.

Hazatérve szülővárosába, már nem az Új utcai otthon várta, hanem a Tűztorony tövében pompázó mai Storno-ház, melyet apja közben — 1872-ben, tehát pontosan száz évvel ezelőtt vásárolt. Az első években apja mellett dolgozott, később önállósította magát és a Bécsi-domb kezdetén lévő nagy műteremben rendezte be a maga alkotó világát.

Művészetének híre csakhamar eljutott Magyarország minden részébe, sőt a közelebbi külföldre is. Lelkesen és fáradhatatlanul dolgozott és alkotott egy hosszú életen át. Hetvenhat kisebb-nagyobb restaurálást végzett templomokban, középületekben, kastélyokban. Festményeinek, rajzainak, építészeti és bútorterveinek sokaságát a családi archívum kartotéklapjainak száza őrzi.

Nevezetesebb alkotásaiból álljon itt egynéhány.

Szeretett szülővárosában, Sopronban, részben még apjával közösen, részben már egyedül restaurálta 1886-ban a Szent Mihály-templom mellett álló, 13. századi Szent Jakab-kápolnát, 1887—1890-ig a Bécsi utcában lévő Szent János-templomot, 1885—1894-ig a Bencés- vagy Kecské-templomot külsejükben és belső kiképzésükben, részben saját festményeivel, szobraival, ablakmozaikjaival egészítve ki a helyreállított régieket. A Szent Mihály-templom átfogó helyreállítását már apja kezdte meg 1859-ben és azt később együtt folytatták olyan terv alapján, melyet véleményezés és felülbírálat céljából a bécsi K. K. Zentralkommission elé terjesztettek, amely azt jóváhagyta.

1892-ben megalkotta a Szent Mihály temető legmagasabb pontján álló, neogótikus díszítésű, tíz méter magas keresztet.

Pozsony, Pannonhalma, Zólyom, Lőcse, Garamszentbenedek és még tucatnyi más város és község templomainak restaurálása kettőjük vagy egyedül ifjabb Storno Ferenc művészi munkája. Idősb Storno Ferenc 1907-ben bekövetkezett halála után, majdnem harminc éven át egymást követték az egyedi alkotások, köztük 1908-ban a soproni Szent Lélek-templom belsejének restaurálása.

A százhusz évvel ezelőtt született ifjabb Storno Ferenc gazdag alkotói élete 1938-ban zárult le, tehát 87 éves korában. Szép, jellegzetes művészfeje és öreg korában fehér szakállal és haja a széles karimájú kalap alatt elválaszthatatlan volt a belváros ódon utcáitól. Ha barátjával, Bunker Rajnáddal, a múzeum őrével és Kern Tóbiás öreg soproni mesemondó-utcaseprő meséinek gyűjtőjével, vagy hármassal Bella Lajossal a várhelyi tumulusok feltárójával, archeológiai vitába mertül megálltak a Szent-háromság-szobor előtt, akkor az arra járókat a tér áhatatot keltő keretében meglepintette Sopron múltjának három ősz őrzője és ébresztője, szellemének árama.

Azóta mindhárman maguk is múlttá váltak, de emléküek él, és áll a Storno-ház, őrizve a múlt művészi emlékeit abban a gyűjteményben, melyet ifjabb Storno Ferenc második fia, Pál, halála óta a harmadik fiú, Storno Gábor iparművész gondoz.

Michel János soproni krónikáíró

(Adalék a soproni katolikus alsó fokú oktatás történetéhez)

1. Michel János neve krónikája¹ útján vált ismertté. A soproni Szt. Mihály-plébániatemplom sekrestyése volt. Egyszerűen annak vallotta magát a krónika címében, azután a városi tanácshoz benyújtott folyamodványaiban és más helyütt, ahol a foglalkozás megjelölése kívánatos volt.² Azoknak a körülményeknek a vizsgálata azonban, amelyek a sekrestyési állás elnyerésével összhangba hozhatók, valamint azok a magánoktatás viszonyaira vonatkozó jelentések, amelyek a szabadságharcot követő abszolutizmus megszilárdítására jellemző törekvések eredményeként a politikai és rendőri hatóságok működésének írásos termékei voltak, egészen új vonásokat is mutatnak Michel személyével kapcsolatban. Ezeknek alapján szélesebben bontakoznak ki a plébániatemplom sekrestyési tisztségének körvonalai, s rajuk keresztül már mindinkább a soproni katolikus népoktatás egyik, abban a korban jelentőségét már mindinkább veszítő és végül időszerűtlenné váló intézményére, a plébániai iskolára.

Michel, aki 1791. október 23-án Fertőfehéregyházán (ma Donnerskirchen Burgenlandban) született³, ugyancsak vonzódhatott az oktatói—nevelői hivatáshoz, mert már egészen fiatalon, alig 16 éves korában szülőfaluja iskolájában segédkezett a tanításban (*Schulgehilf*, *Praeceptor* 'segédtanító'). Igényeit azonban a falusi oktatás szintje aligha elégítette ki, és felfelé törekvő elképzelései is határozottak lehettek, ezért rövid egy esztendő alatt az otthonir kívül Fraknóváralja (Forchtenau) és a Moson megyei Levél község iskolájában gyarapította tapasztalatait, hogy azután 1808-ban végképpen Sopronban állapodjék meg⁴.

Kecsegtethették azok a lehetőségek, amelyek abban az időben a soproni katolikus külvárosi iskolai tanítósággal (*Ludi magister*, *Schulmeister* 'iskolamester') egybekapcsolódó plébániatemplomi orgonista-egyházkarnagyfi állás⁵ betöltésének gyakor-

1 GySmL. 2. (Sopron város): Fondszám: XV/3. — A krónika címe: „Sammlungen von merkwürdigen Ereignissen, in- und um Oedenburgs Gegenden vom Jahr 1526. Zusammen getragen aus mehrern glaubwürdigen alten Schritten und Büchern durch mich, Johann Michel, der Zeit Meszner in der Sct. Michaels Stadtfarrkirchen in Oedenburg. Angefangen Anno 1842. und fortgesetzt.“ A krónika 1—18-ig és 1—977-ig számozott és frott oldalt tartalmaz. Két kéz írása: Michel Jánosé, nagyobb részben azonban Anna nevű leányáé, férjezett Szily Ferencéé. Vö. GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. XXV. Num. 10.698/d. sz. kérvény írásának vonalvezetését a krónikáéval! A munka üteme meglehetősen gyors volt, 1842. március 30-án ugyanis már az 533. oldalra jutottak. A leírt események elsősorban valóban Sopron városát és környékét érintik, de igen sok feljegyzés foglalkozik az egész Habsburg-birodalmat ért, sőt ennek határain túl megtörtént eseményekkel is: 1588-ban a spanyol armádia pusztulása (13.); marhavész Európában (594—595.); 1846. évi pápaválasztás (766.); milánói felkelés 1853-ban (932—933.); hamburgi tűzvész 1842. V. 5-én (711.) stb. Az adatok terjedelme, az élmények eleven emlékének hatása alatt ugrás-szerűen bővül Michel Sopronban történt letelepedését, 1808-at követően. Méginkább 1842. után, amikor a személyes értesülések, tapasztalatok közvetlenül befolyásolták a krónika írását: 1526—1808. között átlagosan 1,6 oldal jut egy esztendőre, 1809—1842. között 7,1 oldal és az 1843—1857. közötti években 19,2 oldal. Ez a tagolódás megadja egyúttal a krónika viszonylagos helytörténeti forrásértékének mérlegeléséhez is a mércét. Michel János magániskolájával röviden Verbényi László is foglalkozott: Plébániai jellegű iskola Sopronban a 19. században (Michel János magániskolája). SSz. 1942. 196—199.

2 GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. I. Num. 380; Fasc. XVI. Num. 702; Soproni Szt. Mihályról és Szt. Lélekről nevezett városplébánia: Házassági anyakönyv VI. köt. 113.

3 Krónika 420; GySmL. 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853.

4 GySmL. 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853.

5 Lehner Mihály: A soproni róm. kath. belvárosi elemi fiúiskola és a Szent Mihályról címzett róm. kath. elemi fiú- és leányiskola története. Vö. Rohn Nándor (szerk.): A soproni róm. kath. belvárosi elemi fiúiskola és a Szent Mihályról címzett róm. kath. el. fiú- és leányiskola értesítője az 1895/96. tanévről. Sopron, 1896, 5.

latában mutatkoztak. Eszerint az érdekeltek az egyház világi szolgálatainak egyes „fokozatain” keresztül jutottak el a karnagy (tanítói) tisztséghez. Kiindulásul — bizonyára — elsősorban a Szt. Mihály-templom énekkarában való közreműködés jöhetett tekintetbe. Az együttesnek, a karnaggal együtt, általában nyolc állandó énekese volt. A kórustagok évenként két ízben, Szt. György napján és Szt. Mihálykor, különböző forrásokból rendszeres, de nem egyenlő összegű díjazásban részesültek⁶. Elképzelhető, hogy a karba való bejutásnak feltételei voltak: képzettség, műveltség, rátermettség, alkalmasság vagy egyéb szempontok. Ezzel szemben viszont a kórustagság biztosította a következő „fokozat”, a sekrestyési tisztség elnyerésének lehetőségét, s ezt követhette a karnagy-tanítói kinevezés. Ezt a gyakorlatot a katolikus egyház helyi hatósága, a városplébánia, évtizedeken keresztül követte. Természetesen az sincsen kizárva, hogy eredete messzebbre nyúlik vissza, mint ahogyan még a 19. század közepén sem tért el ettől⁷.

2. A sekrestyést, miként a karnagyot is, a kegyúri jogot gyakorló városi tanács minden esetben a városplébános javaslatának és kifejezett óhajának figyelembe vételével nevezte ki. Így például 1769-ben Schweiger Ernő iskolamestert és karnagyot Fabriczy Mátyás (1749 óta megszakítatlanul sekrestyés és kórustag) követte állásában. A sekrestyési tisztet Müllner Ernő Tamás höflányi tanító (1749—1754. között templomi énekes és segédtanító a külvárosi iskolában) nyerte el⁸, aki ettől az időtől kezdve ismét tenoristája a kórusnak. 1795-ben Müllnernek, miután elfoglalta Fabriczy helyét, Bittner János (1787—1795-ig énekes, segédtanító és a Szt. Lélek-templom egyházzolgája) lett az utódja a sekrestyési szolgálatban⁹, s továbbra is működő tagja az énekkarnak. 1805-ben, amikor Bittner elnyerte Müllner után a karnagyságot, Hany György lépesfalvi tanító (1769—1772 között kórustag és praepetor) került a sekrestyési állásba¹⁰. A városi katolikus egyházi kormányzat elképzeléseinek élesebb megvilágítására érdemes ennél az esetnél egy kicsit elidőzni. A sekrestyességért többen folyamodtak. Közöttük iparosok is. Így Münch (helyesen: Mnich. T. J.) János szobrász (Bildhauer)¹¹ és éppen mesterségének kulturáltságából következtethetően műveltebb egyén, azonkívül a templomi kórus basszistája is, valamint Ziegler József német szabómester. A tisztet azonban Hany személyében megint tanító nyerte el, mint olyan valaki, akit erre az állásra alkalmasnak találtak („für tauglich anerkannt”¹²), nem pedig mesterember! 1857-ben is a városplébános hathatós pártfogása kísérte az ismét betöltésre váró sekrestyési tisztséget megpályázó, újra csak iskolatanító Werkovits Józsefnek (a Szt. Lélek-templom egyházzolgája és a kórus tenoristája) folyamodványát¹³.

3. A fentiekből nyilvánvaló, hogy a Szt. Mihály-plébániatemplomban a sekrestyési állásnak bizonyos kulturális szinten meghatározott helye volt¹⁴, s ez a városplébánia szervezetébe pontosan beleilleszkedett. Így mód nyílt arra, hogy a katolicizmus városi vezető hatósága a mindenkori helyi egyházzpolitikai érdekeknek megfelelően, a szokásos templomi szolgálaton túl, ezt a pozíciót is igénybe vegye elképzelései érvényesítéséhez. Mivel pedig ennek a tisztségnek viselői a tanítók sorából kerültek ki, számításba jöhettek az ebben rejlő lehetőségek is.

GySmL. 2. (Sopron város): A Szt. Mihály-templom énekkara részére Szt. György és Szt. Mihály napokon kifizetett összegek feljegyzési könyve (1728—1805.). Ez a könyv nyújtott lehetőséget az érintett személyek által viselt tisztségeknek és az ezekben eltöltött időnek megállapításához.

7 GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. XXV. Num. 10.698/h.

8 GySmL. 2. (Sopron város): Raths Protocoll Anni 1749, 52; Rath und Gemein Protocoll pro Anno 1769, 16—17.

9 GySmL. 2. (Sopron város): Protocoll Senatorii . . . de Anno 1795. Tom. I, 673—674.

10 GySmL. 2. (Sopron város): Protocollum Senatorium Anni 1805. Tom. II, 640—641.

11 GySmL. 2. (Sopron város): Protocollum Senatorium Anni 1805. Tom. II, 636.

12 GySmL. 2. (Sopron város): Protocollum Senatorium Anni 1805. Tom. II, 641.

13 GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. XXV. Num. 10.698/h-1.

14 Vö. Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 339.

A külvárosi iskola a „Ratio Educationis” (1777.) rendelkezéseinek megvalósításáig a plébános kizárólagos felügyelet alatt állott¹⁵. Ezt követően, a falusi iskolákhoz hasonlóan, továbbra is plébániai iskolaként működött ugyan, de a népoktatási rendszer átszervezése kapcsán időközben megjelentetett kormányhatósági rendelkezések mindinkább a magasabb egyházi és állami hivatalok hatósugarába utalták¹⁶. Ezzel párhuzamosan a város is — mint kegyúr — fokozottabb mértékben avatkozott bele ennek életébe azon a címen, hogy az iskolával szemben támasztott korszerű követelmények megvalósítása céljából rendelkezésre bocsátott közpénzek felhasználását ellenőrizte¹⁷. Mivel a város vezetésében mind az önkormányzati, mind a hivatali szervezetekben — a lakosság vallási megosztottsága miatt — a két felekezet képviselői általában egyenlő arányban vettek részt, azért az illetékes szerveken keresztül a katolikus iskolák ügyes-bajos dolgainak intézésében a másik, az evangélikus fél is érvényre juttatta befolyását¹⁸. A plébánia egyeduralma a népoktatásügy terén így komoly csorbát szenvedett a katolikus egyházi konzervatizmus kereteit egyebekben is feszegető felvilágosultság eszméinek áramában, amelyet a helybeli felekezeti érdekek gyakori súrlódásaiból fakadó feszültség át- meg átszótt. Mindezeket egybevetve, nem tűnhet kizártnak, hogy az államvallás ilyen módon korlátok közé kényszerített helyi képviselője, mérlegelve a kizárólagos katolikus szempontokat, ne törekedjék arra, hogy „a kicsi emberpalán- tában a szülőktől elvetett istenszeretet magvát”¹⁹ bármilyen formában is, de minden egyéb befolyástól mentesen ápolgassa.

Kitűnő lehetőség kínálkozott ennek a szándéknak megvalósításához a plébánia- templom sekrestyésében, aki az adott kor viszonyainak megfelelő tanítói képzettség- gel rendelkezett, s így egyébként is foglalkozhatott oktatással, akár magániskola ke- retei között. Vajon a plébános terjesztette-e ki — és pontosan mikor²⁰ — érdekből ha- tóságát erre a működő iskolára, s ez ilyen formában új, esetleg csupán módosított lé- tesítmény volt-e, vagy pedig a sekrestyés-tanító önként vállalta-e a fokozottabb alá- rendeltséget a mindenképpen külön jövedelmet biztosító lehetőség fenntartására, en- nek megállapítása nem kis feladatot jelentene. Mivel pedig az eredmény — bármi lenne is az — nem befolyásolná lényegében azt a tény, hogy ez a magániskola léte- zett, azért egyszerűen el kell fogadni többször emlegetett sekrestyésünknek vallomá- sát, hogy ő ennek az iskolának tanítója volt.

Nem kelthet csodálkozást, hogy Michel János, magasabbra törő terveinek meg- valósítása érdekében, jó érzékkel latolgatta azokat az adottságokat, amelyek a sop- roni városplébánia ismertetett eljárásában rejtettek. 1808. augusztus 25-ével segéd- tanítóságot vállalt a külvárosi iskolában, s ezzel egyidőben a Szt. Lélek templom egy-

15 Vö. Bán i. m. 338.

16 Hahnenkamp József: Zur Geschichte der katholischen Volksschulen der königl. Freistadt Oedenburg. — Vö. Programm und Jahresbericht der sechsklassigen katholischen städtischen Normalhauptschule für Knaben und der dreiklassigen katholischen städtischen Elementarschule für Knaben und Mädchen in Oedenburg am Schlusse des Schuljahres 1876–77. Oedenburg, 1877.

17 Bán i. m. 416–147.

18 A kegyúri jogot a városi hatóság osztatlanul, a felekezeti különbségekre való tekintet nélkül gyakorolta, ami egyáltalán nem zárta ki azt, hogy mindkét fél ne lett volna hajlandó kölcsönös engedményekre azokban az esetekben, amikor lehetőség nyíltot egyházpólitikai elő- nyök elérésére. Pl.: A városi tanács és a választópolgárság evangélikus része azért, hogy isko- lái számára a város részéről tekintélyesebb és rendszeres anyagi támogatás biztosítására a má- sik felekezet képviselőinek hozzájárulását elnyerje, 1848-ban önként lemondott a katolikus ta- nító- és plébánosválasztásokon való részvételtől. Vö. Hahnenkamp i. m. 17, 26.

19 Bán i. m. 338.

20 A plébániai iskola egybefonódása a magániskolával, minden bizonnyal szoros összefüg- gésben van a katolikus szuverenitás korlátozásával az iskolaügyekben és az egyéb vallásfele- kezetek jogainak a türelmi rendelet (1781.) alapján történt visszaállításával. Ez az időpont Mária Terézia uralkodásának végére, de inkább II. József kormányzásának idejére tehető.

háznál is lett²¹. 1810. június 8-ától kezdve pedig apósa, Hany György sekrestyési szolgálatában segédkezett (*Vize Meszner*), akinek halála után, 1812. május 7-ével véglegesen elnyerte a plébániatemplom sekrestyési tisztét²². Ezzel együtt bizonyosan a magániskolai tanítóság is rámaradt. Hogy ennek az intézetnek tradíciója volt, azt a plébánia ilyen értelmű állásfoglalásán kívül²³ valószínűsíti az, hogy a sekrestyési tisztség egy esetben sem járt együtt nyilvános iskolai tanítósággal, vagy akár csak segédtanítósággal, pedig a körülmények ezt lehetővé tették volna. Ezeknek mérlegelése alapján támadhatott egyik elődjének. Bittner Jánosnak emléjében az a gondolat, hogy a sekrestyési és az egyházkarnagy-tanítói tisztelet a maga személyében egyesítse²⁴. Ilyenképpen tehát a gyakorlati lehetőség meg lett volna erre, megvalósítására azonban mégsem került sor. Ez az összeférhetetlenség elvének érvényesítésére utal. A magániskola hosszabb időre visszanyúló fennállása mellett szól az is, hogy a tanulóktól befolyt tandíjat, mint a sekrestyési jövedelemnek mintegy engedélyezett kiegészítő részét fogták fel.

4. A sekrestyési házban fenntartott iskola megindulását magának a plébániának alapítási idejére tették, s Michel korában is plébániai iskola jellege volt — így az egykorú jelentés²⁵. Működésére a plébániahivatal ügyelt, vezetéséről szintén ez gondoskodott. A tanulók, fiúk és lányok együtt, akik a város minden részéből összesereglettek itt, szegény szülők gyermekei voltak. Olyanoké, akiknek anyagi helyzete nem engedte meg, hogy fiataljaikat a nagyobb tandíjat szedő nyilvános iskolák bármelyikébe is járassák, vagy pedig magántanítót fogadjanak melléjük.²⁶ A vallásoktatáson, az írás, olvasás és számolás elemeinek elsajátításán kívül a fiútanulók az egyházi szertartásokon való segédkezéshez szükséges ismeretekben szereztek itt elméleti és gyakorlati jártasságot²⁷.

Michel Jánosnak 1812-ben, a tanítás átvétele idején, a falusi iskolai végzettségen, valamint a segédtanítósági során magára szedett tapasztalatokon kívül képzettsége nem volt. Márpedig, ha a megkívánt, a gyakorlatot állította követelményeknek eleget akart tenni, meg kellett szereznie a tanítói képesítést. Erre 1816-ban került sor. A tanítói vizsgát (*Präparandial-Prüfung*) sikeresen letette, s ezzel egyidőben elnyerte a magániskolai tanítóságra is a képesítést²⁸.

A magániskola — éppen, mivel a középkor óta a plébánia fennhatósága alatt működőnek tartották — a szabadsárharc leveréséig elkerülte a zugiskolák sorsát: a bezáratást. Tevékenységében nem háborgatták. A tanulók száma 25—30 körül moz-

21 GySmL. 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853; Krónika 470. Arra nincsen adat, hogy a Szt. Mihály templom énekharangjának is tagja lett volna. A követett gyakorlatot figyelembe véve azonban, nincsen ok a kórustagságát kétségessé tenni.

22 GySmL. 2. (Sopron város): Protocolli Senatorii Anni 1812. Tom. I, 805.

23 GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 498/c.

24 GySmL. 2. (Sopron város): Protocolum Senatorium Anni 1805. Tom. II, 636.

25 GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 498/c. A városplébániának a cs. kir. Helytartósághoz benyújtott folyamodványában vallott ez a nézete félreértésre adhat okot, ezért magyarázatra szorul. Ebből az állításból ugyanis úgy tűnhetnének, mintha a plébániai iskola a megindulás óta egy lett volna a sekrestyés által vezetett magániskolával. De ez aligha volt így. Előfordulhatott ugyan, hogy a plébániával egyidős iskola mellett kezdettől fogva oktatás folyt a sekrestyési iskolában is, sőt az sincsen kizárva, hogy volt idő, amikor a sekrestyési tanított a plébániai iskolában. Az eddigi fejtegetések alapján azonban bizonyosnak vehető, hogy a két iskola szoros összekapcsolódásának ideje valamikor a 18. sz. utolsó negyedében keresendő.

26 GySmL. 2. (Sopron város): i. h. Nincsen kizárva, hogy ez az iskola szívta magához a kat. Konvent által az egészen szegény gyermekek taníttatására 1716-ban létesített intézet tanulóit, miután ezt az iskolát 1777-ben, felsőbb utasításra, be kellett szüntetni. Vö. Bán I. m. 340—341, 416.

27 Nincsen eltérés a középkori tanmenettről! Vö. Bán I. m. 111—112.

28 GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 498/c.

gott²⁹. A tandíjat a sekrestyés a városi iskolai hatóság hallgatólagos hozzájárulásával szedte és illetményeinek hányadaként könyvelte el.³⁰

Az 1848-at követő önkény azonban ezt az iskolát is kikezdte. Niczky János pozsonyi cs. kir. kerületi főbiztos 1849. október 4-én kelt rendeletével, a városban működő zugiskolákkal együtt, ezt is bezáratta. A város, a városkapitány útján, késedelem nélkül levelet tett az utasításnak³¹. A valóságban ez az intézkedés alig volt hatásos, mert 1854-ben ismét rendelkeztek a hatóságok a zugiskolának minősített Michel-féle magániskola betiltásáról. A városi magisztrátus akkor sem késlekedett fejet hajtani a felsőbb akarat előtt.³²

Az abszolutizmus megszilárduló hatalma és következetes működésre most már alkalmas hivatali berendezése szükségessé tette, hogy a városplébánia a maga ügyének tekintse ezt az elevenébe vágó gondot, és nyíltan védelmébe vegye Michelt. Jól felfogott érdekből tehette ezt. Hiszen azonos családoknak tagjait nemzedékeken át ennek a plébániai jellegű iskolának közvetítésével belevonta közvetlen szellemi szférájába³³, azaz akár az egész város területén cselekvésre kész bázisokat létesíthetett, amelyeket azután szükség esetén a katolikus szemlélet érvényesítésére, védelmére, vagyis egyházpolitikai céljainak megvalósítására bármikor mozgósíthatott. A plébánia közbelépésének az lett az eredménye, hogy a „42 esztendőn át fáradhatatlan szorgalmat, tehetséget és használhatóságot felmutató, különösen pedig a vallás-erkölcsi nevelés terén nagy érdemeket szerzett” Michel Jánosnak — külön kiemelve az uralkodóház iránt tanúsított hű magatartását a „politikai zűrzavarok” idején — a magániskola fenntartását továbbra is engedélyezték. A hozzájárulásnak kikötései voltak: a következőkben szintén csak szegénysorsú gyerekeket fogadhatott gondjába, akiket egyházi szolgálatokon felül egyebekre nem vehetett igénybe; a vallásoktatásért a plébánost személyében tette felelőssé; egyebekben pedig a katolikus népiskolák igazgatóságának felügyeleti jogát a továbbiakban is érvényesnek jelentette ki. Az engedély kizárólag személyre szólt.³⁴

5. Michel János halálával (1857. nov. 25.) végképpen bezárta kapuit a magániskolával egybekovácsolódott Sopron városi plébániai iskola, amely évszázadokon át a helyi katolikus érdekek szolgálatában állott, és bizonyos vonatkozásokban a középkori hagyományokat mindvégig megtartotta. Változatos lehetett élete, sokrétű a feladata; működésének fontossága nem azonos a középkorban, a reformáció előretörése, a katolikus restaurációs törekvések idején és a felvilágosultság eszmei hullámverésének gyűrűzésében. A 19. század közepére azonban az általános fejlődés, azon belül az oktatásügyé is már mindenképpen olyan körülményeket teremtett, amelyek ennek az iskolának akármilyen formában való fenntartását lehetetlenné tették. A helyi katolikus vezetők szempontjából ezen felül feleslegessé is vált, mivel az egyháznak az állammal egyre szorosabbá fűződő kapcsolata a népiskolák ügyében is meghozta a kedvezőbb állapotokat. Amíg ugyanis az azt megelőző időszakban napvilágot látott állami intézkedések — az utolsó lényegesebb ilyen vonatkozású rendelet 1845-ben jelent meg, és „Magyarország Elemi Tanodáinak Szabályai” címmel vált ismeretessé³⁵ — a népiskolák igazgatói tisztének betöltésénél mindinkább az állami befolyás gyakorlati megvalósítását tették kötelezővé, addig 1856-ban a kormányhatóságok már annak az elvnek érvényesítését sürgették, hogy a helyi plébánosok legyenek

²⁹ 1849-ben: 14 fiú és 13 lány. Vö. GySML, 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 439/a. — 1853-ban: 18 fiú és 9 lány; GySML, 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853.

³⁰ GySML, 2. (Sopron város): Soproni cs. kir. Rendőrigazgatóság iratai 2327/1853. A sekrestyési szolgálatért járó díjazást a város fizette. Vö. Bán I. m. 286.

³¹ GySML, 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 439/a-b.

³² GySML, 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 498/a-b.

³³ GySML, 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 439/a.

³⁴ GySML, 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 498/c.

³⁵ Hahnenkamp I. m. 4-7.

közvetlen előljárói és felügyelő hatóságai a működésük területén lévő iskoláknak. Sopronban is hivatalból eredő kötelességévé vált a városplébánosnak a fennhatósága alá tartozó népiskolák igazgatása³⁶. Az állam és a katolikus egyház érdekközösségében gyökerező ez az elvi intézkedés biztosítottá, hogy ez utóbbinak helyi képviselője tovább már nem a jogszokás alapján³⁷, hanem tételese állami rendelkezésekből fakadó joggal folyhatott bele az alapfokú népoktatás ügyeibe.

A helyzet ilyen módon történt alakulása elegendő biztosítékot jelenthetett a soproni városplébánosnak ahhoz, hogy lemondjon a plébániai iskola további fenntartásáról. Nem látszott már szükségesnek, hogy az általa képviselt ügy céljaira a Szt. Mihály-templom sekrestyésének tanítói tevékenységét ezután is igénybe vegye. A városi magisztrátus 1858. április 2-án nyugodtan jelenthette a soproni cs. kir. Helytartóságnak: ebben a városban sem az orgonista, sem pedig a sekrestyési tisztségnek az oktatásüggyel semmiféle kapcsolata nincsen.³⁸

Hárs József:

Rákosi források

Egy elfelejtett könyv érdekében szeretnék szólni. Sajátos értékein kívül jelentőséget ad neki a közeljövő két nagy terve: a Tómalom fejlesztése és a Fertő-part kiépítése.

Furlandi János András bölceleti és orvosdoktor, a város hajdanvolt tisztii főorvosa, Collocutiones de novis Rakosiensium thermais (Beszélgetések az új rákosi fürdőről) című könyvecskéjében (Sopron, 1738) több rövid fejezetben tárgyalja — nagyrészt igen hangulatos és eleven párbeszédés formában — Sopron és Rákos nevezetességein kívül, az ottani fürdőzés lehetőségeit. Külön fejezetet szentel a víz összetételének, gyógyhatásának, s különböző kúrákat is javasol. Talán tüzetesebb szövegelemzéssel és helyszíni vizsgálattal meg lehetne találni az általa leírt három kénes forrást a rákosi domb oldalában; az irodalomban eddig nemigen leltem nyomát.

Ne tévesszen meg senkit: a *thermae* itt *melegített*, nem *melegvízű* fürdőt jelent, ez a szövegből világosan kiderül. Ettől még lehetne Balfra gyanakodni, de Furlani egyértelműen Rákosról beszél (Rakosinum... est Oppidum in assurgente amaeno colle situm), s annak plébánosáról, Hauser Lőrincről, aki onnan a könyv megjelenése utáni évben került Sopronba. Egyébként Balfon ekkor még nem is volt önálló plébánia.

A három forrás korábbi előfordulásáról jóformán semmi adatom sincs. Drinóczy csornai kanonok kéziratosa könyvében (Böngészet Sopronmegye ismeretéhez) ír ugyan Rákos melegvizeréről, de ez éppen Furlaninak a félremagyarázásából adódik. Még akkor is, ha nagyobb nyomatek kedvéért egy 1224-ből való oklevélre hivatkozik. Ebben ugyanis Radus említetik, nem Rákos, és semmiféle termák sem. Legfeljebb „terram” olvasható ki belőle (Fejér: Codex Dipl. tom. 3. vol. 1. Drinóczy tévedéseire dr. Házi Jenő és Lapos Árpád hívták fel a figyelmemet.)

Ha a kénes vízzel esetleg nem is lenne szerencsénk, a szerző természetszeretete, tájleírásai és Sopron, illetve a fialal körülvevett Rákos ismertetése megérdemelné a könyvcske kétnyelvű kiadását a Soproni Szemle különkiadványai sorában, a Magyar Tudományos Akadémia Fertőtáj Bizottságának munkaterve (vö. Pichler János: SSz. 1972, 99—115) keretében.

36 GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 534/bb et. A.

37 Vö. Bán I. m. 113.

38 GySmL. 2. (Sopron város): Apoe Fasc. IX. Num. 586/c. mell.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Gáspárdy Sándor:

A soproni képzőművészeti élet alakulása 1970-ben és 1971-ben

A Soproni Szemlében kétévenként ismétlődő beszámolóiban negyedszer kerül sor a soproni képzőművészeti élet jelentősebb mozzanatainak ismertetésére (SSz. XX, 277; XXII, 177; XXIV, 185). Ez a munkásság változatlan lendülettel folyt az előző évekhez hasonlóan. A megtett utat, a többet nyújtani akarás jegyében, az önálló és közös kiállítások sora jelzi. A bemutatkozásokat pedig több díj, megbízás és elismerés kísérte. A hétköznapok sodrában alig tűnik fel a városban élő képzőművész alaptagok munkássága, akiknek száma időközben Sulyok Gabriella festőművésszel bővült. Ha azonban két év távlatából tekintünk vissza, akkor tűnik ki, hogy eredményeik számottevőek. Különösen méltánylandó ez akkor, ha arra gondolunk, hogy alkotómunkájukhoz sem kollektív műterem és csak egy műtermes lakás áll rendelkezésükre. Kettő kivételével valamennyien pedagógusok, akik főhivatásként tanítanak, kevés idejük marad az önálló alkotómunkára. Nem mindig érezhetik maguk mögött a városi üzemek és vállalatok pártfogását, díjak adományozásával, de az ösztönző vásárlások alakjában sem. Mégis, jelentős szerepet töltenek be az éves közös, valamint egyéni kiállításaikkal a város kultúrpolitikai programjában. A még évekkal ezelőtti provinciális ízű látványfestészettől megszabadulva, művészetük egységesebb szemléletű, lényeglátóbb, a szerkezeteket hangsúlyozóbb lett. Egyik-másiknál pedig gondolati tartalommal, szimbolikus jegyekkel is gazdagabb. A szobrászati anyagban, az érmeknél hasonlóan tapasztalhatunk lényegre szorító, leszűrt, gondolatilag tömör kifejezést. Hozzájárult az eredményekhez a már korábban említett képzőművészek Területi Szervezetének megalakulása is a magasabb művészi szint igénylése érdekében. Ily módon sikerült a két év leforgása alatt a helyi tárlatokon olyan alkotásokat is bemutatni, amelyek országos kiállításokon is sikerrel szerepeltek.

Az 1970. év első jelentős eseménye a Képzőművészek Északdunántúli Területi Szervezetének budapesti szereplése volt a Műcsarnokban. A Szervezet első budapesti bemutatkozásán a rendező szervek az elhaltak: Soproni Horváth József és Mende Gusztáv emlékének is adóztak néhány művükkel. Az öt megyét magában foglaló területi seregszemlén kiállították Sz. Egyed Emma, Gáspárdy Sándor, Giczy János, Rázó József és Renner Kálmán alkotásait. Figyelemre méltó kiállítás nyílt tavasszal Sopronban, a Festő-teremben a város felszabadulásának negyedszázados évfordulója alkalmából „A soproni képzőművészet 25 éve” címen. Előkészítése gondos szervezőmunkával egy évig tartott. A jubileumi kiállítás katalógusa, amely a városi tanács anyagi támogatásával készült, valamennyi, a 25 év alatt Sopronban élt, elszármazott vagy ma is itt élő alkotó fontosabb személyi adatait tartalmazza. A kiállítók mindegyikétől közöl egy képet. Az előszóban Z. Szabó László művészeti író összefoglaló képet nyújt a soproni képzőművészeti munkásság 25 éves történetéről. Ezt követően a kétévenként megnyíló Balatoni Nyári Tárlaton Sz. Egyed Emma, Gáspárdy Sándor, Giczy János és Renner Kálmán vettek részt műveikkel. Ugyancsak a nyár folyamán, a szegedi Nyári Tárlaton Sz. Egyed Emma kisplasztikáival szerepelt. A fertői Esterházy-

kastély reprezentatív kiállítási csarnokát augusztus 20-án avatták fel, amely alkalommal Giczyn János és Renner Kálmán alkotásait mutatták be. A kiállítást a kastély látogatói nagy számban tekintették meg. Októberben, a Szüreti Hetek rendezvényeként nyílt meg a Festő-teremben a szokásos őszi kiállítás, mely ezentúl minden évben, a szüreti ünnepek egyik rendezvénye lesz. Az alkotásokhoz első ízben csatlakoztak Sulyok Gabriellának mint új alaptagnak grafikái. Az őszi kiállítást Rázó József akvarelljeinek, önálló kiállításként való bemutatása követte Csornán és Kapuváron. A felszabadulás jubileumi évéről országos szinten is megemlékeztek az „Új művek” címmel rendezett műcsarnoki kiállításon, amelyen Sz. Egyed Emma, Giczyn János és Renner Kálmán műveit láthattuk. Az emlékezés esztendeje alkalmat nyújtott arra, hogy a megyei városok: Győr, Sopron, Csorna és Kapuvár különböző emlékérmeket, domborműveket megyei művészekkel készíttessék el. Így jutottak megbízásokhoz Sz. Egyed Emma, Renner Kálmán és Szakál Ernő szobrászművészek. Végül az évente meghirdetett megyei felszabadulási pályázaton Giczyn János festészeti nagydíjat, Sz. Egyed Emma plakettjeire különdíjat kapott.

Az 1971. évben is sűrűn követték egymást a képzőművészeti megnyilatkozások, amelyek tanújelét adták a városi képzőművészek alkotókedvének és mind eredményesebbé váló munkájának. A Területi Szervezet éves kiállítását, csere alapon, ebben az évben Krakkóban rendezte. Városunkat ezen a kiállításon Sulyok Gabriella és Giczyn János képviselték. Tavasszal nyitották meg a soproni Festőteremben Mühl Aladár és Szakál Ernő önálló kiállítását. Júniusban, a városi rajztanár-művészek szélesebb köre vett részt a megyei képzőművész kiállításon Mosonmagyaróváron. Még ebben a hónapban Rázó József újabb festményeiből kiállítást rendezett a csornai Művelődési Ház. Ugyanakkor Budapesten a Pedagógusok Országos Kiállításán Giczyn János, Gáspárdy Sándor festményeit és Egyed Emma plakettjeit állították ki. A nyáron Szakál Ernő önálló kiállítását a visegrádi Salamon-toronyban is bemutatta, amelyet a fővárosi sajtó is értékelt. Ehhez az időponthoz szorosan csatlakozik a pécsi, III. Képzőművészeti Biennálé, amelyen Sz. Egyed Emma és Renner Kálmán érmei is bemutatásra kerültek. Ezt követően a szegedi Nyári Tárlaton Sz. Egyed Emma plakettjeit, a hódmezővásárhelyi őszi kiállításon pedig Sulyok Gabriella grafikáit és Giczyn János festményeit állították ki. Az őszi folyamán Renner Kálmán Egerben és Hajduböszörményben rendezett önálló kiállítást. A nemzetközi Érem Egyesület Kölnben rendezett világkiállításán érmeit mutatták be, amelyek közül Van Gogh-érme mindkét oldalát a katalógus reprodukcióban közli. Sopronban a Szüreti Hetek egyik programjaként nyílt meg az Őszi Tárlat. Ezt a kiállítást a Műcsarnok Kiállítási Intézmények azzal tisztelték meg, hogy saját rendezésükben bemutatták a karácsonyi ünnepek hetében a dunaújvárosi közönségnek. Mint cserekiállítás viszonzásul szolgált a dunaújvárosi művészek őszi soproni szereplésének.

A nyári művésztelepen mindkét évben dolgoztak az ország különböző vidékéről érkezett festőművészek. Mintegy 60 művészt fogadott a város a két éves időszakban. A telep programja, a zavartalan alkotási lehetőség, a témák változatossága több neves alkotót vonzott Sopronba. A telep ma már országosan ismert és kedvelt.

Képzőművészeink az év folyamán más területen is részesültek elismerésben. A felszabadulási pályázaton a festészeti nagydíjat ebben az évben is Giczyn János,

a különdíjat érmeivel Sz. Egyed Emma nyerte el. Renner Kálmán Van Gogh-érme a Nemzeti Galériába, másik példánya az amszterdami Van Gogh múzeumba került. Ebben az évben választotta tagjává Sz. Egyed Emma szobrászművészt a Magyar Képzőművészek Szövetsége. A megyei Tanácsnak 1971. évi művészeti díját Gáspárdy Sándor kapta. Renner Kálmán szobrászművész tagja lett a holland, a francia és a német éremegyesületeknek. Sopron város Tanácsa Gáspárdy Sándornak művészeti-közéleti tevékenységéért Lackner Kristóf-emlékérmet adományozott a 400. évforduló ünnepsége alkalmából.

Kelényi Ferenc:

Nemzetközi nevelési szeminárium Sopronban

Egyhetes nemzetközi nevelési szeminárium színhelye volt 1971. október 4-től 9-ig Sopron. A *televízió szerepe a szülők nevelésében* címmel meghirdetett nemzetközi pedagógiai tanácskozásnak a Liszt Ferenc Művelődési Központ adott helyet.

A szeminárium létrehozásában — a részletes programot is feltüntető magyar nyelvű meghívó tanúsága szerint — számos intézmény, ill. szervezet működött közre: az Egészségügyi Minisztérium Egészségügyi Felvilágosító Központja, a Győr-Sopron Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Magyar Nők Szövetségének Országos Tanácsa, a Magyar Pedagógiai Társaság, a Magyar Televízió, a Magyar UNESCO Bizottság, a Magyar Vöröskereszt, a Művelődésügyi Minisztérium, az Országos Pedagógiai Intézet, a soproni Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Szülők Iskolája Nemzetközi Szövetsége (Párizs), a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és az UNESCO.

A konferencián *dr. Kiss Árpád*, az Országos Pedagógiai Intézet tanszékvezető tanára elnökölt, az alelnöki tisztséget *André Isambert*, a Szülők Iskolája Nemzetközi Szövetsége Végrehajtó Bizottságának elnöke (Franciaország) töltötte be.

A nemzetközi szeminárium ünnepélyes megnyitása *dr. Erdély Sándornak*, a soproni Városi Tanács VB elnökének üdvözlő szavaival kezdődött, majd *Petró András* a Művelődésügyi Minisztérium nevében köszöntötte a résztvevőket. *Dr. Kiss Árpád* elnöki megnyitó szavait *André Isambert* bevezető előadása követte.

A program anyagának feldolgozása két szekcióban történt. Az elsőben *Pierre Merien*, a Francia Televízió Igazgató Tanácsának technikai tanácsadója, a másodikban *Jadwiga Komorowska* lengyel szociológus elnökölt. Előadókként szerepeltek: *Zita Drdová*, a Csehszlovák Oktató Televízió vezető szerkesztője, *Miroljub Jevtovic*, a Jugoszláv Televízió főszerkesztője, *Eileen Molony*, a BBC Oktató Televízió producere, ill. *Assefeh Assefi Khonsari* kivitelezési igazgató (Irán), *Anette Suffert*, a Francia Televízió Kutató Szolgálat Oktatási Csoportjának vezetője és *dr. Frans Wermer* szociológus (TELEAC, Hollandia).

A szervező bizottság elnöki teendőit *Kelemen Endre*, a Magyar Televízió Oktató Televízió vezetője végezte. A szemináriumra 22 országból 160 küldött érkezett, mégpedig a szülők nevelésével foglalkozó szakemberek, a rádió- és televíziótársaságok képviselői, neves pedagógusok, valamint a társtudományok képviselői.

Az első napon *Henry Cassier*, az UNESCO Információs Főosztálya Televíziós

Szekciója vezetőjének *A televízió lehetőségei a szülők nevelésében* című előadása hangzott el; ehhez csatlakozott *A televízió hatása a családra* címmel *Sándor György*-nek, a Magyar Televízió műsorigazgatójának referátuma.

A szeminárium második napján *Otto Klineberg* professzornak, a Szülők Iskolája Nemzetközi Szövetsége alelnökének *A televízió és a faji kérdés* című előadását követően megkezdődtek a szekcióülések, amelyeken *A szülők nevelésével foglalkozó televízió műsorok vizsgálata*, ill. *Hogyan fogadják a szülők a televízió műsorait?* témakörök kerültek megvitatásra. A filmvetítésekkel kiegészített szekcióülések három napon át tartottak. Ezeken megvitták az egyes országokban felmerülő sajátos problémákat, a megoldási törekvéseket ismertető tanulmányokat, filmeket. Számba vették a televíziónak a szülők nevelésében eddig elért eredményeit, valamint azokat a hiányosságokat, amelyek a nevelési célok plasztikusabb kiemelésével, körültekintőbb szervezéssel már most kiküszöbölhetők lennének. Szó esett olyan nehézségekről is, amelyek megoldása csakis széles körű nemzetközi összefogással, az UNESCO segítségével remélhető.

Az október 8-án megtartott plenáris ülésen hangzott el a két szekció elnökeinek összefoglaló beszámolója. A szeminárium résztvevői magyar szerkesztő bizottságot választottak a zárójelentés elkészítésére s határozatot hoztak, hogy a végleges ajánlásokat 1971 végéig küldik meg az UNESCO-hoz Párizsba, ill. a konferencia létrehozásában közreműködött szervezeteknek és az ülésen résztvevőknek.

A szeminárium vitaanyagából, valamint az ajánlásokból, javaslatokból a kiadott záróközlemény alapján az alábbi kép rajzolódott ki:

I. Eredmények

1. Önmagában is örvendetes, hogy a televízió — idősebb információ-közlő elődétől, a rádiótól támogatva — világszerte elterjedt, s a család életének nem lebecsülhető tényezőjévé vált.
2. A televízió szolgáltatta sokrétű információ-anyag számos olyan ismeret birtokába juttatja a szülőket, amelyek segítségével a gyermek-, ill. serdülőkor nehezebb nevelési kérdéseiben is eligazodhatnak.
3. Világszerte szaporodnak az olyan, szülőknek szánt komplex nevelő hatású adások, amelyekben a pedagógus mellett a pszichológus, a szociológus és az orvos is kifejti véleményét.
4. A televízió nemegyszer sugároz olyan műsorokat, amelyek arra inspirálják a szülőket, hogy egyeztessék a nemes családi hagyományok ápolását a ma és holnap követelményeivel.
5. Mind következetesebben törekszenek a világ televízió-társaságai arra, hogy igyekezzenek és adásaikban felhasználják a nézők véleményét, javaslatait.
6. Nem kis jelentősége van annak, hogy egyes, szülőknek szánt műsorok a témának a szülő és gyermek közti megbeszélésére indítanak.
7. Egyre több jel mutat arra: "... maga a televízió is erőfeszítéseket tesz a televíziózéssel eltöltött idő szabályozására, a túlzottan sok időráfordítás csökkentésére".

8. A nem közvetlenül nevelési célzatú adások között is számos olyan műsort sugároz a televízió, amelyek közvetve nevelési szempontból is kedvezően hatnak a családi életre.
9. A szülők az Iskolatelevízió műsorainak figyelemmel kísérésevel bepillantást nyernek az iskolai oktató-nevelő munkába, megismerkedhetnek a különböző fokú iskolák tantárgyi követelményeivel.

II. Gondok, megoldandó kérdések, javaslatok

1. A konferencia résztvevői a televízió jelenlegi hatását nem egyértelműen értékelik pozitívnak, s a „megteremthető hatások egyeztetését”-t sürgetik.
2. A szülők nevelését célzó műsorok nem mindig eléggé vonzóak „leegyszerűsítő módszereik, verbalizmusuk, érdektelenségük miatt.” Célravezető lenne bizonyos esetekben „alkotó tudósokat, írókat, a neveléstudomány képviselőit ... megnyerni a probléma megfogalmazásához, sugalmazó erejű bemutatásához”.
3. Arra kell törekedni, hogy a családi élet, a szülők, a gyermekek, pedagógusok közti viszony, a közösségi élet mintaképeinek reális, hiteles és vonzó bemutatása kerüljön képernyőre.
4. Megfontolást érdemel az a javaslat, mely szerint egy-egy, lényeges nevelési kérdéseket boncolgató, közösen megtekintett adás után célszerű lenne — esetleg a műsor szerkesztőjének részvételével — a látottak megvitatása.
5. A családi élettel, a szülők nevelésével kapcsolatos „hiányosan tárgyalt témák” egész sorát említi a zárójelentés. Ezek közül a lényegesebbek: a családtervezés; a nők, családapák, öregek új szerepe a családban; a család nevelési felelőssége az iskolás gyermekért; a szabad idő célszerű eltöltésére nevelés; a fiatalok bevonásának lehetőségei egyes televíziós műsorokba; a pályaválasztás gondjai; komplex kutatások tervezése egyes tudományos intézetek munkatársai és televíziós szakemberek bevonásával.
6. Hiányolja a zárójelentés, hogy nem esett szó a konferencián „a televízió helyéről az összes eszközök együttesében”, vagyis arról: melyek azok a témák, amelyeknek feldolgozásában a televízió viheti a vezető szerepet, s mikor célszerű egyéb eszközök (rádió, folyóiratok, könyvek, diapozitívek, hangfelvételek stb.) ajánlása.
7. Fontos gyakorlati feladatok: a szülőknek szánt nevelési célú adások legkedvezőbb műsoridejének megkeresése; a műsorok összeállításához nagyobb anyagi eszközök biztosítása; a nemzetközi kapcsolatok kiszélesítése a műsorcsere, egy-egy kérdés tágabb körű megvilágítása érdekében.
8. A tudományos technikai forradalomnak, valamint a világgazdaság folyamatban lévő átalakulásának az emberi életformára, a családi élet jövőjére tett hatására, a pedagógia szükségszerű fejlődésének, tartalmi és strukturális változásainak, tehát életszerűségének igényére fel kell hívni az egyes kormányok, nemzetközi szinten pedig az UNESCO figyelmét.
9. A zárójelentés reálisan, illúziók nélkül állapítja meg: bár a kérdéskör vizsgálódásai nem bizonyos, hogy egyértelmű eredményekhez vezetnek, hiszen „az eltérő

társadalmi rendszerek más-más következtetéseket vonhatnak le belőlük", az integrálódást, a megfelelő családmodellek népszerűsítését „a tudomány, a művelődés, a pedagógia kiemelkedő szakemberei”-től várja.

10. A nemzetközi szeminárium minden nemzet számára egyaránt hasznos segítségként várja az UNESCO-tól a televíziós filmek állandó figyelemmel kísérését, értékelését, nemzetközi katalógusokban való ismertetését, a filmcsere széles körű lehetőségeinek megteremtését.

A sokszorosítva kiadott filmjegyzék tanúsága szerint összesen 24 film került vetítésre, ill. megvitásra a konferencia időtartama alatt. Legtöbb filmmel (5—5) Nagy-Britannia és Magyarország szerepelt. Jugoszlávia 4, Franciaország 3, Bulgária 2, Irán, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia, az Amerikai Egyesült Államok és az UNESCO 1—1 filmet mutatott be.

A konferencia tagjai közös városnézésen kívül kirándultak a fertői Esterházy-kastélyhoz, a fertőrákosi kőfejtőhöz és püspöki kastélyhoz, hangversenyen vettek részt a Liszt Ferenc Művelődési Központban. A tanácskozás első napján a soproni Városi Tanács VB elnöke vacsorán látta vendégül őket, október 7-én pedig a Magyar Televízió vezetője a Hotel Fenyvesben adott fogadást tiszteletükre.

Bizonyos, hogy a nemzetközi összefogás nyomán létrejött konferencia hasznos munkát végzett. Eredményesen szolgálta a népek alaposabb megismerését, jobb megértését, barátságát, összefogását a nemes célok érdekében, s egyben öregbítette az ott-hont adó város művelődést pártoló, kultúra-közvetítő jó hírét.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Fogarassy László:

**Soós Katalin: Burgenland az európai politikában (1918-1921).
Akadémiai Kiadó, Budapest 1971, 193 lap.**

Soós Katalin könyve lényegében a burgenlandi kérdés diplomáciai és politikatörténete a magyar forradalmak bukásától Burgenlandnak Ausztriához való csatolásáig. „A nyugat-magyarországi kérdés (1918—1919)” cím alatt 1962-ben már közzétette a Károlyi-kormány és a proletárdiktatúra időszakára vonatkozó kutatási eredményeit (recenzióm: SSz. 1963, 93—94), ezért most elegendő volt a két forradalom alatti eseményeknek mintegy húszoldalas összefoglalása a bevezetőben. Ebből a témakörből egyébként Gábor Sándorné is publikált (Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság; recenzióm: SSz. 1970, 285—286), úgyhogy Soós Katalin mostani művében — amely egyúttal kandidátusi értékezése is — az ellenforradalom alatti eseményekre fektette a fő súlyt. Erdemes is volt, mert az idevonatkozó magyar levéltári anyagot nem sokan kutatták.

A Burgenlandért folyó osztrák—magyar diplomáciai küzdelem első szakaszáról a „Saint Germaintól Trianonig” c. fejezetben van szó, amely a Fimmen-féle bojkott történetével ér véget. A Prága felé orientálódó Renner kancellárral szemben magyar

ellenforradalmi körök az osztrák és bajor jobboldallal találnak kapcsolatokat. Renner az osztrák szociáldemokráciának Burgenland annexiójához ragaszkodó szárnyát képviselte, míg annak kisebb része Otto Bauerrel az élén még 1921 augusztusában is hajlandó lett volna népszavazásra, de csak Burgenland birtokbavétele után. A „Kalandor tervek az osztrák köztársaság ellen” c. fejezet a fürstenfeldi és prellenkircheni betörés leírásával kezdődik. Az osztrák szociáldemokraták ellenzékbe vonulása után sem sikerült konkrét engedményekhez jutni, mivel a keresztényszocialisták egyik része, a nagynémetek pedig teljes egészükben ragaszkodtak Burgenland maradéktalan átadásához. A magyar álláspontot támogató osztrák monarchisták az osztrák közvéleményben kisebbségben voltak. A külön fejezetet képező magyar—osztrák hivatalos tárgyalások ennél fogva csak fiaskóval végződhettek, hiszen Bánffy külügyminiszter folyamatos engedékeny magatartása sem hozta meg az utolsó, igazán minimális eredményt: Sopron megtartását. A döntést Sopron sorsában fegyverropogás előzte meg, amint az előre várható volt.

A „Bandaharcok Nyugat-Magyarországon” c. fejezet kevés újat mond. A szerzőnek föl kellett volna használnia idevonatkozó osztrák forrásokat is (Rausnitz, Knaus), mivel azonban a hadtörténelmi vonatkozások ennek a munkának csak aláfestéséül szolgálnak, a könyv egészének színvonalán nem esett csorba. Jobban sikerült az utolsó fejezet: „Nyugat-Magyarország átadása Ausztriának”, ahol a velencei egyezményről, a bandaharcok felszámolásáról, a soproni népszavazásról és a pinkavölgyi határkorrektúráról van szó.

A szerző által felsorolt forrás- és irodalomjegyzék szerint magyar levéltári anyagot használt, azonkívül a bécsi Staatsarchiv „Westungarn 192” jelzésű újságanyagát vette igénybe. Mivel nagyszámú, osztrák levéltári aktákra támaszkodó feldolgozást vehetett igénybe, nyilvánvaló, hogy feladatát jól oldotta meg. Sajnáljuk, hogy Véra Olivová cseh történésznő idevágó műveit (vö. SSz. 1971, 144) nem használta, mert csak cseh nyelven jelentek meg. A prágai külügyminisztérium aktáira támaszkodó feldolgozás magyar nyelven való közzététele kívánatos volna.

A szerző közzétette a velencei egyezmény tartalmát is (kár, hogy nem az eredeti szöveg autentikus teljes fordítását), és bőven hivatkozik a „Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary” c. forráskiadványnak csak ideiglenes lenyomatban megjelent III. kötetére. Mivel az eredeti akták nagy része a II. világháború végén elpusztult, a szerző nagy szolgálatot tenne a történetkutatásnak, ha vállalná a szövegek magyarra fordítását és kommentálását.

Második kiadás vagy idegen nyelvre való fordítás esetén jó lenne figyelembe venni Fehér András „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer 1919 augusztus—1921” c. könyvét, amely bővebb tényanyagot tartalmaz a MSzDP és a munkásság magatartásáról a népszavazás idején. Ismeretes, hogy a magyar szociáldemokrata pártvezetőség felhívta a munkásságot, hogy szavazatait Magyarországra adja, amit a magyar anyanyelvűek meg is fogadtak, sőt a német anyanyelvűek közt is volt némi visszhangja, mint a brennbergbányai eredmények is bizonyítják. Másrészt valamely párthoz való tartozás még nem jelentett elkötelezettséget Magyarország vagy Ausztria iránt. Voltak ausztrófil keresztényszocialisták is a németek közt, akik az osztrák feldolgozás tanúsága szerint a terület 1921 augusztusában várt átadása előtt már szervezkedtek. Azt, hogy kétezer szavazásra jogosult

emigráns lett volna, akik nem jöhettek szavazni, túlzottnak tartom, mert Miltschinsky állítását sem okmány, sem a népszavazási terület lakosságának 1910. és 1920. évi statisztikai adatai nem támasztják alá.

Mollay Károly:

Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne.

I. Halbband: Karten. Bearbeitet von Karl Ulbrich. Eisenstadt, Im Selbstverlag des Amtes der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv, 1970, XLV + 994 lap.

Gottfried Franz Litschauer 1933-ban elindított burgenlandi bibliográfiája (vö. e sorok írójának ismertetését: Egyetemes Philol. Közl. 1935) azóta hatalmas munkává nőtt. A nagyarányú előmunkálatok után Litschauer gondozásában 1959-ben jelent meg a XXXV + 1020 lapnyi történettudományi, 1965-ben Karl M. Klier tollából a XXI + 313 lapnyi néprajzi bibliográfia, ezt követte 1970-ben Ulbrich térképészeti bibliográfiája. E kötetek közös vonása, hogy a szerzők messzemenően igénybe vették magyar szakemberek segítségét, így a magyar nyelvű irodalmat is a lehetőséghez képest teljesen felölelik. Osztrák és magyar szakemberek gyümölcsöző együttműködésének szép példája ez. A feldolgozott könyvészeti anyag terjedelméről az egyes kötetek lapszáma is tájékoztat. A térképészeti kötet gazdaságára jellemző, hogy teljes elkészülte után több mint 10 000 címleírást tartalmaz majd, de ebben a számban nem foglaltatnak benne a jelenlegi magyarországi vidéki levéltárakban őrzött, több mint 800 térkép, a kismartoni Esterházy-könyvtár több mint 1000 térképe, valamint a németújvári Draskovich-kastély térképei. A szerző 14 esztendő munkája során több mint 80 térképgyűjtemény anyagát (51 gyűjteményét saját maga) dolgozta fel. A bevezetés többek között erről a munkáról tájékoztat, közli a használt magyar és német térképészeti szakkifejezéseket, a térképek leírásánál előforduló régebbi mértékeket. A térképek leírása 13 féle adatot tartalmaz (folyószám, címszó, pontos cím, könyvészeti adatok, keltezés, lépték, a térképlapok száma, mérete, a kivitelezés módja, színezés, lelőhely, jelzet, egyéb megjegyzések). Az egyéb megjegyzések között azok tanulságosak, amelyek ritka könyvekből vagy atlaszokból származó egyes térképlapokra vonatkoznak. Az ilyen térképlapok kerülhetik el legkönnyebben a kutató figyelmét. A szerző nagyon hasznos munkát végzett és kívánatos, hogy a kötet második fele (tervrajzok, szakirodalom, név- és tárgymutató) is hamarosan megjelenjék.

Mollay Károly:

**Imre Samu: A felsőöri nyelvjárás. Akadémiai Kiadó, 1971, 101 lap
(Nyelvtudományi Értekezések 72. sz.).**

„Felsőör (mai nevén Oberwart) a régi Vas megye északnyugati részében fekszik, a Pinka folyó völgyében, Szombathelytől kb. harminc kilométerre. A mai magyar nyelvterület legnyugatibb községe” — így kezdődik a munka bevezetése. Az idézet utolsó mondata alapján tartozik e munka folyóiratunk érdeklődési körébe is, hiszen itt az Árpád-kori gyeprürendszer nyugati peremének megmaradt és nagyon archaikus

magyar nyelvjárásáról van szó, amelynek tanulságai a Sopron vármegyei kutatásoknál is felhasználhatók. Az Őrség magyarságának régiségét többek között bizonyítja az is, hogy a mai napig őrzi nyelvjárásában a Kőszegi-hegység Városszalónak és Kőszeg közti vonulatának IX. századi karoling oklevelekben szereplő nevét: a 860-ból adatolt német *Witanesperg* (*Uuitinesberc*, *Uuitanesperc*) első tagjának ugyanis pontosan megfelel az Őrségi nyelvjárásban ma is élő *Vütöm* hegynev (vö. még Prickler: *Burgenl. Heimatbl.* 1966, 85). Felsőőr és környéke a XVI. század első felében vált nyelvszigetté, mégpedig „belső” nyelvszigetté a magyar államon belül. Az Ausztriához való csatolás (1921) után azonban „külső” nyelvszigetté vált, ami nyelvi helyzetét is meghatározta. Imre Samu, akinek saját nyelvjárása éppen a felsőőri, feldolgozza ennek a változó nyelvi helyzetnek következményeit, minket ezen a helyen a „belső” nyelvsziget nyelvi kapcsolatai a nyugat-dunántúli, közte a rábaközi nyelvjárásterülettel érdekelnek elsősorban. A szerző a nyelvtudomány mai szintjén írja le nyelvjárásának hangtani és alaktani vonatkozásait, szókincséből főleg a német jövevényszókat, mivel a nyelvjárás szókincsét külön kívánja közzétenni. Hangtani szempontból nagyon régies például a köznyelvi *gy* helyén álló *dzs* (*dzsöndzs* 'gyöngy', *dzserék* 'gyerek' stb.), feltűnő azonban például a nyugat-dunántúli nyelvjárásokra jellemző *l*-ezés (*helés* 'csinos', *uolík* 'némelyik' stb.), ugyanakkor az ezekre nem jellemző *j*-zés (*bagoj* 'bagoly', *fojik* 'folyik' a *bagol*, *folik* helyett!), esetleg ugyanannak a szónak két változatában is (*bival* ~ *bivaj* 'bivaly' stb.). A református Felsőőr e tekintetben különbözik az ellenreformáció idején újra katolikus hitre tért Alsóórtól, ill. az evangélikus Óriszigettől. A szerző e különbséget azzal magyarázza, hogy Felsőőrről a Pápa vidéki regionális nyelvi norma hatása érvényesült a Pápán tanult tanítók, papok révén, Alsóőr a katolikus Vasvár, esetleg Szombathely hatása alá került, Órisziget az északnyugat-dunántúli nagyobb evangélikus települések (mint pl. az akkor még Sopron vármegyei Csepreg) hatása alá. Mindez felveti helytörténeti viszonylatban az iskolák, általában az oktatás történetének alaposabb tisztázását, az iskolák vonzáskörzetének megállapítását. A Rábaköz nyelvjárásainak modern és részletes feldolgozása éppen csak megindult (vö. Kiss Jenő: A rábaközi Mihályi igeképződi. Bp., 1970; ism.: *SSz.* 1970, 383), ugyanúgy a régi, nyelvjárásos szövegek nyelvjárástörténeti szempontú elemzése (vö. *SSz.* 1967, 161), valamint nyelvjárásos elemeket tartalmazó szövegek közzététele (mint pl. a boszorkánypereké Schram Ferenc 1970-ben megjelent könyvében). A nyelvtörténet is sok hasznos tanulsággal szolgálhat a helytörténetírásnak.

Mollay Károly:

Lőrinczy György: Sopron. Corvina, Budapest, 1971, 14 lap + 122 kép.

Rácz Endre: Fertőd, Corvina, Budapest, 1972, 12 lap + 65 kép

A Corvina kiadó e két kötete elsősorban képekönnyv, a képek alkotják a szerzők mondanivalóját. Az első kötethez Csatai Endre, folyóiratunk 1971-ben elhunyt szerkesztője írt még előszót, a másodikhoz Marót János. Csatai előszava rövid várostörténeti áttekintést ad, kiemelve a művelődéstörténeti mozzanatokat, a műemléki helyreállítás eredményeit. Népszerűsítő kiadványról lévén szó, meg kell azonban említenünk, hogy a Sopron várában katonai szolgálatot teljesítő lövérek (lövészek, íjászok)

települését nem *Lövérfalu*-nak, sem *Lövére*-nek, hanem *Lövére*-nek (németül *Löwer*) nevezték. Itt kell szólnunk a képek feliratairól is. Megtévesztő a 3. kép felirata, mivel nem Sopron „város alapító oklevelének”, hanem városi rangra emelésének megerősítését tartalmazó királyi oklevelé pecsétjét ábrázolja. A 11. kép a „Kecskés” család címerét ígéri, e család neve azonban *Geissel* volt (vö. Házi Jenő: SSz. 1961, 308). A 44. számú kép felirata az Eggenberg-ház „híres” szószékét emlegeti, az olvasó viszont a könyvből nem tudja meg, miért híres. A 101. és a 102. kép felirata: „Lövérestrand” (helyesen: *Löwerstrand*). A honfoglalás kori magyar *Lövére* (ebből a német *Löwer*, ebből a magyar *Löwer*) helytörténeti értékünk, amit a romlástól óvni kell, ugyanúgy mint műemlékeinket. — Marót János bevezetője röviden szól a fertődi Esterházy-kastély építéstörténetéről, majd leírja mai állapotát, rámutatva a helyreállítás nagy munkájára is.

Mindkét kötet fő mondanivalója természetesen a képekben van. A hasonló, szokványos képeskönyvektől eltérően Lőrinczy György is (a légifelvételeket Járay Rudolf készítette), Ráczy Endre is láthatóan arra törekedett, hogy a bemutatandó soproni és fertődi részleteket eddig szokatlan, új képhatást előidéző helyzetből fényképezze, felhasználva erre a fekete-fehér kontrasztjának erejét is. Számos esetben ezáltal a fényképezett részletnek egy-egy új szépsége bontakozik ki, amit csak a fényképész lencséje láttat meg velünk. A soproni kötetben ilyen például a Fabricius-ház lépcsőháza (16. kép), a Storno-ház kopogtatója (18.), a városi tanácsház árkádjai (24.), egy Szent György utcai háznak 1834-ből való zárja (38.), az Eggenberg-ház kőbe vésett címere (43.), a Templom utca esőben (67. kép: sajnos ezzel a jellegtelen felirattal: „Barokk lakóház”), a Halász köz (92. kép: ezzel a helytelen felirattal: „Átjáró a Balfi utcából”), a fertődi Esterházy-kastély parkja (121.) stb. A fertődi kötetből megemlítem például a kastély kovácsolt vaskapujának zárját (5. kép), a nyugati szárnyon lévő szökőkút szoborcsoportjának egy részletét (14.), a „Magyar csikós” szobrát a volt lovarda bejárata felett (34.), a zeneterem ablakait (40.), a kastély kéményeit (57.), a Muzsikaház bejáratát (59.) stb. Az új felvételi helyzet keresése nemegyszer azzal is jár, hogy a felvétel túlsúfolt, nem képszerű. A soproni kötetben ilyen a volt bencés templom (9.), a Gyógyszerészeti Múzeum (21.) vagy a 41. számú kép, amelynek a felirata sem helyes: „Az Orsolya tér madártávlatból”. A fekete-fehér kontrasztja máskor meg „kormossá” teszi legalábbis a könyvben közölt képet, mint például az Ikva patak 76. számú képén (felirata helytelen, mivel a Festőköz a képen nem látszik). Emellett mindkét kötetben szép, tónusos felvételek is vannak (a soproniban pl. 33., 51. stb.); a fertődi- ben 29., 63. stb.), ami a változatosságra való törekvést mutatja. Sopronban azonban a képeskönyvnek nemes hagyományai vannak, egy-egy új képeskönyvvel szemben támasztott igényeink ezért magasak. Nem lett volna szabad közölni például a soproni gótikus ülézfülkékről készült rossz felvételt (54. kép). Ha a kiadó tervezett a soproni kötet után egy fertődit is (amit helyesnek tartunk), akkor a soproniban közölt hat fertődi kép helyett szívesen láttunk volna még néhány felvételt Sopron természeti szépségeiről.

LEVELSZEKRÉNY

Fábján Lajos írja: A SSz. 1971/3. és 1971/4. számában Tóth István tollából megjelent „A fertőrákosi Mithraeum” című tanulmányhoz kívánkozik adalékként az idegenforgalmi hasznosításra vonatkozó újabb adat: A Nyugat-Dunántúli Intéző Bizottság, valamint a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal az 1964., 1965. és az 1966. években ismételten előterjesztéssel éltek a fertőrákosi Mithraeum idegenforgalmi hasznosítása érdekében. Ennek a kezdeményezésnek a nyomán 1966 augusztusában az Országos Műemléki Felügyelőség igazgatóhelyettese, dr. Dercsényi Dezső vezetésével bizottság tekintette meg a Mithraeumot. A helyszíni szemle megállapításairól az alábbi szövegű „Feljegyzés” készült: „A fertőrákosi Mithraeum — bár jelentékeny részben kiegészített — fontos emléke a provinciális római építészetnek, vallási kultúrának. A Mithraeum műemléki helyreállítása viszonylag egyszerű feladat. Legfontosabb része a környezet tereprendezése, mivel a barlang és környéke jelenleg az év bizonyos részeiben vízben áll. Maga az építmény, a falazat kihézagolása, javítása, nyílászárók megoldása és a padlóburkolat kialakítása újtján rendbehozható. Kívánatos volna az itt talált faragványoknak, vagy másolataiknak elhelyezése a szentély eredeti hatásának érzékeltetésére. A munka praktikusán két ütemben lenne lebonyolítható. Egyik évben a barlang és környékének megtisztítása a bozót és növényzet felesleges részétől, bizonyos hitelesítő ásítás, felmérés és helyreállítási terv elkészítése (kb. két heti helyszíni munkával). Második évben kerülhetne sor a helyreállítás és tereprendezés kivitelezésére. Amennyiben a faragványokról másolatokat helyeznénk el a helyszínen, úgy ezek elkészítését is az első ütemben kell biztosítani.

Az idegenforgalommal kapcsolatos létesítmények és azok megvalósítása, a látogatás, illetve a bemutatás lehetőségeitől és módozataitól függnék. Budapest, 1966. augusztus 8. Dr. Dercsényi igazgatóhelyettes.”

Fogarassy László írja: A SSz. 1971/4. számában Kovács József László ismertette a soproni származású Kottanner Jánosné Wolfram Ilonának Mollay Károly által kiadott 1439—1440. évi emlékiratát. A kiadás megemlíti az emlékiratoknak két német és egy magyar nyelvű szépirodalmi feldolgozását is. Mollay Károly kiadásával egyidőben jelent meg az emlékiratok szlovák nyelvű szépirodalmi feldolgozása: *Ferko, Milan*: Krádež svätostefanskej koruny. Zápisky komornej (Bratislava, 1971, 414 lap), azaz „A szentistváni korona ellopása. Egy komorna feljegyzései”.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis und kurze Auszüge:

- Tompos, Ernst:* Wappenbriefe aus Ödenburg (mit deutschem Auszug)
Mikó, Alexander: Vorgeschichte und Folgen der Urbarialregelung unter Maria Theresia im Ödenburger Komitat II. Teil
Losonczy, Susanna: Geschichte der Laehne'schen Erziehungsanstalt und des Gymnasiums in Ödenburg (1853—1903) I. Teil
M. Zádor, Martha: Die Beziehungen Martin Schwartners zu Ödenburg

Aktuelle Fragen der Ödenburger Lokalgeschichtsforschung

- Szathmári, Stefan:* Die Sammlung der geographischen Namen des Raab—Ödenburger Komitates. Bericht über ein Symposium, gehalten zum Abschluss der Sammlung der geographischen Namen des Komitates (1. 12. 1971)
Mollay, Karl: Bemerkungen zu einer Quellenpublikation über die Hexenprozesse in Ungarn

Kleine Mitteilungen

- Fried, Stefan:* Zur Biographie von Samuel N. Apáthi Kiss (1796—1861)
Becht, Rudolf: Bemerkenswerte Jahrestage in der Geschichte des Storno-Hauses
Tirnitz, Josef: Der Ödenburger Chronist Johann Michel und seine Schule
Hárs, Josef: Thermalquellen in Kroisbach

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Gáspárdy, Alexander:* Das Ödenburger Kunstleben in den Jahren 1970/1971
Kelényi, Franz: Internationales pädagogisches Seminar in Ödenburg (4—9. Okt. 1971)

Bücherschau

- Fogarassy, Ladislaus:* Soós, Katharina: Burgenland in der europäischen Politik (1918—1921). Budapest, 1971 (ung.)
Mollay, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes VIII. Teil: Karten und Pläne. Bearbeitet von Karl Ulbrich. Eisenstadt, 1970
Mollay, Karl: Imre, Samu: Die Mundart von Oberwart. Budapest, 1971 (ung.)
Mollay, Karl: Lőrinczy, Georg: Ödenburg. Budapest, 1971 (Bilderbuch mit Einleitung und Aufschriften in ungarischer Sprache). — Rácz, Andreas: Fertőd. Budapest, 1972 (Bilderbuch mit Einleitung und Aufschriften in ungarischer Sprache über das fürstl. Esterházy'sche Schloss)

Briefkasten

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKÁTÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézirással javítsuk ki. Ugyancsak kézirással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, Í, Ū* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre felsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat¹⁰.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló pontos irodalmi utalások, pontos forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk.

Könyvre (lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek változtatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43.). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

Folyóirat cikkére így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkre így; pl.: A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2.-sz.-Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési-utasításokat (pl. kurzív szedés *a ahúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli, tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térkép-vázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekkszám: egyéni 61.280, közületi 61.066.

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egy számlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 8 B/5 ív = 8³/₈ (A/5 ív) — Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme, 72. 7427

Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda

ARA: 16,— FT

INDEX: 25.915

Fü 324

SOPRONI SZEMLE

XXVI. ÉVFOLYAM 1972. 4. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBIÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC olvasószerkesztő, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS jegyző, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:
MOLLAY KÁROLY

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>Losonczy Zsuzsanna</i> : A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853—1903) II. rész	289
<i>Szigeti Kilián</i> : Halper János (1817—1888) orgonaépítő mester élete és működése	307
<i>László Gyula</i> : „Inter Sabariam et Carnuntum...”	320

Helytörténetírásunk időszerű kérdései:

<i>Hiller István</i> : Adatok a szervezett ismeretterjesztés soproni történetéből	334
---	-----

Kisebb közlemények:

<i>Kovács József László</i> : A Szent Mihály templom leltára 1551-ből	344
<i>Kovács József László</i> : Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben (1555—1556)	345
<i>Katona Imre</i> : Merkur-keresztés soproni ház	350
<i>Hárs József</i> : Az első idegenvezető képzés Sopronban	354
<i>Kunszery Gyula</i> : Aszalay József és Melczér István	355
<i>Winkler Gábor</i> : Soproni műemlékek építési idejére vonatkozó adatok	357
<i>Berecz Dezső</i> : A Nemzeti Színház és Sopron	358
<i>Ferenczy Imre—Trostl Rudolfné</i> : A soproni eszperantó mozgalom kezdetei (1910—1914)	365

Sopron kulturális élete

<i>Domonkos Ottó</i> : A Liszt Ferenc Múzeum 1971. év munkája	367
<i>Környei Attila</i> : A Liszt Ferenc Múzeum Diebold Károly emlékkiállítás	370
<i>Losonci Miklós</i> : „Művésztelep '72”	371
<i>Jancsovics Antal</i> : Fertődi Zenei Napok (1972. jún. 17—júl. 2)	373

Megemlékezések

<i>Becht Rezső</i> : Kónya Lajos (1914—1972)	374
--	-----

Soproni könyvespolc:

<i>Mollay Károly</i> : Dercsényi Dezső—Entz Géza—Havassy Pál—Merényi Ferenc (szerk.): Magyar műemlékvédelem 1967—1968. Bp., 1970	377
<i>Fogarassy László</i> : Hohenbichler, Eduard: Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem. Wien—Frankfurt—Zürich, 1971	379
<i>Papp István</i> : Markos György: Vándorló fegyház. Bp., 1971	380
<i>Mollay Károly</i> : Keresztényi József: Az olimpiák története. Bp., 1972	382
<i>Levélszekrény</i>	382

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVI. ÉVFOLYAM

1972

4. SZÁM

Losonczy Zsuzsanna:

A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903)

(II. rész)

9. Az oktatás módszereivel kapcsolatban figyelemre méltóak a következő megjegyzések: „Oktatásunk nem előadó; az oktató eljárás mindig kölcsönösen alapul és a tanárnak legszükségesebb feladata az, hogy az osztály szellemi álláspontjára helyezkedjék, de még ebben is tekintettel legyen az egyes növendékek ismereteire, tehetségére és felfogására, egyes növendékek foglalkozása és kihallgatása soha sem nélkülözhet bizonyos kapcsolatot az osztály többi tanulója és a kikérdezett fiú között; lehetőleg minden órában minden tanuló feleljen; a tananyagot pedig nemcsak átérteni szükség, hanem ismételt átdolgozás és sokoldalú megvilágítás által már a tanóra folyamatában, de különösen annak végén bele is kell már vésődni az emlékezetbe.”⁵³ E sorok 1884–85-ből valók, de már a korábbi évek értesítőiben is olvashatunk a verbalizmus elítéléséről s az intézetben folyó oktatómunka azon követelményeiről, hogy a tananyagot a tanulókkal megértessék, megfelelően rögzítsék, ellenőrizték az elsajátítás mértékét, ismételjének, gyakoroljanak, az önálló megoldásra szánt feladatokat kellően készítsék elő, s általában: tanítsák meg a növendékeket „dolgozni” és „gondolkodni”.⁵⁴

A módszerek egységesítését és egyöntetűvé tételét voltak hivatva elősegíteni a szombatonként tartott, mintatanítással egybekötött módszertani értekezletek. Ezt az alapító Laehne Frigyes vezette be, s érvényben voltak még a 90-es években is. Hasznos voltuk az intézetet látogató felügyelők többször elismerték. Laehne Miksa így írja le ezeket az úgynevezett „heti zárlatokat” (Wochen-schlusse):

„A heti zárlat, mely minden szombaton 11–12-ig szokott megtartatni, mintaelőadás a tanár, vizsgálati óra a tanítvány részéről, s ez utóbbi körülményekre különös súlyt fektetünk. Az utoljára tárgyalt és átvett tananyagnak gyors kihallgatása után, áttér a tanár az óra számára kijelölt tananyagra, melynek didaktikai kezelése a fentebb körülírt elvek szerint kell hogy történjék. Az által, hogy minden egyes tanuló az egész tanári testület előtt kénytelen ismereteit, figyelmét és felfogását a legkülönbözőbb tárgyakban kimutatni, a tanuló egyénisége a más tanár által történő oktatás alkalmával tárgyilagos megfigyelés végett elébe van állítva minden tanárnak. ... az általános iskolai

⁵³ Értesítő az 1884/85-ös tanévről, 11–12.

⁵⁴ Értesítő az 1879/80-as, az 1875/76-os tanévről.

figyelem, az egyes tanár tanításában uralkodó rendtartás nyíltan kiderül a heti zárlatban és a hozzá kapcsolódó megbeszélésben; egyrészt valamely tanártársnak bírálata, másrészt szabad eszmecsere, valamint végül az igazgatónak összefoglaló ítélete által az egész próbatanításnak más mozzanataival együtt méltatásra talál és jegyzőkönyvbe vétetik. Ily módon tehát hetenként valószínű módszertani értekezleteink vannak, melyeken egyszerre történik jelentés az igazgató elé úgy az egész intézet viszonyairól, mint egyes növendékekről.”

E nevelési és oktatási szempontból valóban jelentősnek és hasznosnak nevezhető „heti zárlatok” nemcsak az intézetben uralkodó haladó pedagógiai nézetek következményei voltak, hanem adódtak az intézet magánintézmény jellegéből is, mely együtt járt a tantestületnek csaknem évről évre bekövetkező változásával. A meg-megújuló tanári karral ezek nélkül a „heti zárlat”-ok nélkül nehezen lehetett volna egységes módszereket, elveket követni, s a tanulókat ilyen sokoldalúan megismerni.

E heti tanácskozásokon kívül volt még három ellenőrző, három osztályozó és egy zárókonferencia. Ezekben a növendékek magaviseletét, szorgalmát, előrehaladását, illetve az osztályzatokat beszélték meg. Az eredményről a szülőket évente háromszor, külön e célra készült kimutatásban értesítették.

A tanulók aktivitását, öntevékenységét az ismeretszerzés folyamatában igyekeztek biztosítani. A tanítási óra a figyelem felkeltésével és ébren tartásával, a tanár és a tanítvány közötti állandó kontaktus létesítésével, önálló megfigyelések végeztetésével (pl. a természettudományi tárgyaknál minden tanulóknak külön rendelkezésére álló szemléltető tárgyakon vagy a szabad természetben), növények, bogarak, ásványok gyűjtése, a tanszergyűjtemény számára különféle tárgyak, eszközök készítése, majd később a kézimunkának mint tantárgynak bevezetése által.⁵⁵

A házi feladatok elvégzésében is megkövetelték az önállóságot. A tanítási órán történt előkészítés után ki-ki maga oldotta meg a napi 2–3 „dolgozó órában” felügyelő tanár ellenőrzése mellett. Aki vétképp nem boldogult egyedül, természetesen segítséget kapott a felügyelő tanártól. A felsőbb osztályos növendékek külön munkaszobákban, teljesen önállóan dolgozhattak, maguk szabták meg a feladatok megoldásának, a tananyag megtanulásának, ismétlésének sorrendjét. De aki visszaélt ezzel a szabadsággal, az visszatért a tanári felügyelet alatt dolgozó, alacsonyabb osztályos tanulókat összefogó csoportba. Ezek feladatkönyvet vezettek, melyből a felügyelő tanár pontosan megtudhatta a következő napra elvégzendő feladatokat. Ezek elvégzésének sorrendjét megszabta, a munkaórák végén pedig kikérdezte, ellenőrizte őket.⁵⁶

Az idegen nyelvek használata, gyakorlása a tanórákon kívül, a szabad időben is folyt, mert a magyar, német és francia nyelv minél alaposabb elsajátítására törekedtek. „Mindhárom nyelv kötelező tantárgyat képez, s csoportonkint tanítjuk azt a tanterv kívánalmaihoz képest, de azon hozzáadással, miképp mindegyik növendékünk ama két nyelvben, mely nem anyanyelve, grammatikai alapot, írásbeli gyakorlást és folyékony beszédet illetőleg, oly haladást tegyen, a mennyi magasabb társadalmi állásában csaknem elkerülhetetlenül szükséges.”

A fentebb vázolt körülményekből adódott, hogy bukás és ismétlés ritkán fordult elő az intézetben. Aki valamelyik kötelező tárgyból elégtelen osztály-

55 Értesítő az 1884/85-ös tanévről, 13, 11–22; 1887/88, 6.

56 Értesítő az 1884/85-ös tanévről, 12; 1879/80, 4–7.

zatot kapott, kivált, ha szorgalma és magaviselete év közben sem ütötte meg a kellő mértéket, a szünidőnek egy hónapját az intézetben töltötte, ez alatt ismétlő és pótló oktatásban részesült, a következő tanév elején pedig javítóvizsgát kellett tennie. Javítóvizsgát két vagy több kötelező tárgyból nem lehetett tenni.

A záróvizsgák után tartott tanácskozáson határoztak a tanulók felsőbb osztályba lépéséről, ezenkívül határoztak azoknak a növendékeknek a szün-

8. kép. Laehne Vilmos (1862—1918)

idejéről, akik egy vagy két tárgyból buktak, megszabva a szünidei rendet és az ismétlő órák beosztását. A szülőknak, ha azt akarták, hogy gyermekük tovább is az intézet növendéke maradjon, föltétlenül figyelembe kellett venni e határozatokat.⁵⁷

A tanévet általában június végén (az első években július elején) fejezték be, de a tanulók gyakran csak 1–2 héttel később utaztak haza az úszás-tanítás

⁵⁷ Értesítő az 1884/85-ös tanévről. 15, 14.

miatt. Ez szorosan hozzátartozott a növendékek testi neveléséhez, amire az intézet mindig nagy súlyt fektetett. A fürdési idény megkezdődésével rendszeresen látogatták a közelben fekvő két uszodát, sőt néha a Sopron közelében levő Tóalmot is. Az évkönyvek többször emlegetik, hogy a legkisebb tanulókat leszámítva, valamennyi növendékük jól megtanult úszni.⁵⁸

Bár az intézet igazgatói tisztában voltak az oktatás nevelő hatásával, s ezt többször is kifejezésre juttatták, jól tudták azt is, hogy nevelési célkitűzéseiket egyedül az oktatás által, annak nevelő hatásával nem érhetik el. Ezért bennlakó, rendes tanáraiktól sem azt várták csupán, hogy oktatómunkájukon kívül csak felügyeletet gyakoroljanak a növendékek fölött, hanem azt is, hogy aktívan közreműködjenek az intézet nevelési céljainak megvalósításában, a napnak minden szakában. Miként az oktatásban, úgy a nevelésben is, szükségesnek tartották az egységes elvek érvényesülését. A követendő nevelési elvek, eljárások megbeszélésére a már említett értekezleteken került sor. Az itt elfogadottak érvényre juttatását, valamint a nevelőmunka iránti odaadást, a mindenkor példamutató magatartást feltétlenül megkívánták.

„Minden bennlakó tanár nevelő is egyszermind. Ezen elv oly kötelességet ró a tanárra, melyek nevelői tehetségének, hivatottsága buzgalmának, kötelességtudásának, s egész jellemének, külső és belső erkölcsi valójának teljes megfeszítését követelik. Minden elernyedés, minden lazaság a tanár részéről megnehezíti egész állását és nevelői feladata abban gyökerezik, hogy saját egyénisége által mintaképet nyújtson az ifjúságnak úgy a szorgalmat, rendszereteket és pontosságot, valamint tisztességes magaviseletet illetőleg, hogy bármely tettén a nemesen érző, romlatlan ifjúság finom érzéke, figyelmes szeme meg ne botránkozzék. A nevelőnek ezen általános kötelessége, hogy t. i. mindenütt és mindig nevelő magaviseletet mutasson, nála aki egy fedél alatt lakik növendékeivel, még korántsem elegendő; a nevelői hivatás magánintézetben elébe szabja az önfegyelem áldozatát, míg az a tulajdon, hogy magát olyannak mutassa, a mint kell és olyan legyen, a milyennek mutatkozik, második természetévé nem válik.

Az intézeti létnek ezen mivoltából fakad a nevelőre nézve a pedagógiai tapintat: hogy nyugodtan, tisztességgel és méltósággal találja meg mindenkor a helyes és megfelelő eszközt, mely a legszebb és legnemesebb célhoz vezet; e mellett őrizzen meg tárgyilagos jóakaratot minden egyes növendék számára, végül fogja föl minden személynek egyéniségét, tartsa meg azt önjogosultságában, fejtse ki és fejlessze összhangzatosan.” (Ezeket a gondolatokat Laehne Miksa igazgató vetette papírra 1884-ben, de hasonlókat találunk az alapító Laehne Frigyesnél s a későbbi igazgatóknál is.)

Az intézetben folyó nevelés – hasonlóan a korabeli oktató-nevelő intézményekhez – vallás erkölcsi alapokon állt: „Írnyuljon tehát szellemi tekintetünk mindenekfelett Istenre, s az életnek soha el nem múló kincseire: igazságra és tiszta erkölcsre!” Az akkori követelményeknek megfelelően gondoskodtak a tanulók vallásos neveléséről: minden tanuló hitfelekezetének megfelelő (evangélikus, r. katolikus, izraelita) hitoktatásban részesült, minden vasárnap és ünnepnapon (télen, ha az időjárás engedte) eljártak templomba, úrvacsoráztak, gyóntak, áldoztak, a katolikusok részt vettek az úrnapi körmeneteken stb. Ezenkívül minden reggel és este az igazgató közös imára gyűjtötte össze a növendékeket, melyen a felügyelő tanárok is, vasárnap pedig az egész tanári kar

megjelent. Itt azonban már nevelési szempontok is érvényesültek: az igazgató röviden megemlékezett a növendékek előző napi – vagy előző heti – magatartásáról; megdicsért, intett, esetleg megrótt egyes növendékeket.⁵⁹

10. Az intézet – csaknem egész fennállása alatt – többé-kevésbé zárt kolóniát alkotott, különösen Laehne Frigyes életében, aki a várossal való érintkezést a minimumra korlátozta, s a növendékeknek minden szabad kimenőt a városba megtiltott. „Idegen nem keveredhet a növendékek közé, egy növendéknek sincs szabad kimenője a városba, egyiknek sincs szüksége arra, hogy valamit vegyen, vagy valamiről maga gondoskodjon. A ház mindent megad és

9. kép. Parkrészlet

mindenről gondoskodik. Csak kevés kívülállót engedünk a közelünkbe, de ha mégis egy ilyen, vagy ha egy alkalmazottunk nem engedett közvetítővé lesz a város és az intézet között, azt azonnal eltávolítjuk. Itt el vagyunk választva mindattól, ami a fiatalok kötelességteljesítését zavarná, vagy ami kintről jövő rossz hatásként hatna.”

Ennek az elzártságnak, ha voltak is jó oldalai, a növendékek önállóságra nevelését, tapasztalatszerzését kétségkívül gátolták.

Elsősorban tehát a városi élet negatív hatásai alól kívánták elszigetelni a tanulókat, hogy az intézet nevelő hatása mennél tisztábban, zavartalanabban

59 Értesítő az 1884/85-ös tanévről, 17, 18.

érvényesülhessen. „Elszigetelve az élettől és a város forgatagától, elszigetelve durva szokásoktól, melyek kisebb városok utcáin sokszor szemtelenül emelik magasba a fejüket, mi egy kis kolóniát alkotunk a városon kívül” — írja Laehne Frigyes.

A későbbi igazgatók is vallották ennek az elkülönülésnek szükségességét, bár nem olyan szigorúan, mint az alapító.

A másik jellemzője volt a Laehne intézet nevelőmunkájának kezdetől fogva a növendékek minél teljesebb megismerésére való törekvés, s a velük való türelmes, humánus, egyéniségüknek megfelelő, azt tiszteletben tartó bánásmód, mint ezt már előbb is említettem.

A növendékek mielőbbi megismerése céljából már a beíratás alkalmával felvilágosítást kértek a szülőktől a gyerekek előző életmódjáról, neveléséről, szokásairól stb. „A felvételnél hiányzó nyíltság megnehezíti számunkra a nevelésnek gyors és biztos megkezdését” — írja Laehne Frigyes.⁶⁰

A növendékek megismerésére való törekvés, az egyéniségüknek megfelelő bánásmód nem jelentette egyszersmind, hogy egyéni kedvezésekben is részesítsék őket, mint ahogy ezt némelyik szülő elvárta volna. Ilyen kivételezést nem engedtek meg, már csak a többi növendék miatt sem, másrészt — ha az ilyesmit már gyermek- és ifjúkorukban megkapják, később az életben is elvárják, s ha ott már nem kapják meg, tehetetlenségük miatt képtelenek lesznek helytállni — írja Laehne Frigyes —, arról nem is beszélve, hogy az ilyesmi alapvetően ellenkezik az intézet nevelési elveivel.

„Azon szülők, kik házamra bízzák fiaikat, kell hogy megvizsgálják magokat: valjon mindenben bizalommal viseltetnek-e tan- és nevelő-modorom iránt. — Ha a külön véleményeket érvényre hagynám emelkedni nevelési tervemben és intézetem házirendjében, akkor rövid időn belül zúrnavart teremtenének egy az apró részletekig szerves egész helyett. A külön kívánalmaknak tehát a nevelés legszentebb érdekében hallgatniok kell, s magokat alárendelniök a mindenkire nézve egyaránt érvényes kötésnek.”⁶¹

Az elkényeztetett csemeték beszoktatása különben is sok gondot okozott az intézetnek. Ezt a munkát nehezítette meg kezdetben az egyes szülők által titokban juttatott zsebpénz, mely által hozzásegítették gyermeküket, hogy azok cigarettához, likórhöz, nyalánkságokhoz jussanak. Laehne Frigyes szigorúan fellépett ez ellen.⁶²

Az intézetnek a növendékekkel szemben egységesen, kivételezés nélkül támasztott nevelési követelményeit Laehne Frigyes az alábbiakban foglalta össze:

„Belső koncentrációt követelünk, friss készségeket, e mellett pontosságot minden adott alkalomkor, engedelmességet minden komoly és barátságos szóval s a nevelők minden intelmével szemben — de semmiképp sem kutyahússágot —, csendet, figyelmet, illedelmes magatartást az oktatás előtt és alatt; szorgalmat és feltétlen nyugalmat a munkaórákban; kitartást, bátorságot, önuralmat játéknál és sportnál; megelégedettséget, egyszerűséget, sőt bizonyos lemondást is zúgolódás nélkül, alkalmazkodást, nyíltságot, engedékenységet a társakkal való érintkezésben, a magántulajdon legnagyobb tiszteletben tartását, a rájuk bízottaknak és mindennek megkímélését, ami őket a házban és kert-

⁶⁰ Lähne i. m. 17, 16, 27.

⁶¹ Értesítő az 1877/78-as tanévről, 20.

⁶² Lähne i. m. 29; Értesítő az 1877/78-as tanévről, 22.

ben körülveszi, minden hazugságnak, becstelenségnek, közönséges szónak, szemtelenségnek, s a ruházkozásban, evésben, ivásban stb. megnyilvánuló különködésnek a megvetését.”¹⁰³

Ezeknek a valóban ésszerű és igényesnek mondható követelményeknek érvényt is szereztek az intézet nevelői. Erről tanúskodnak az intézetben megfordult látogatóknak a véleményei, a felügyelők jelentései, melyek dicsérőleg emlékeznek meg a növendékek magatartásáról, az intézet fegyelmi életéről, az ott uralkodó légkörről.

Nemcsak követelményeket támasztottak a tanulókkal szemben, hanem azokat tudatosítani is igyekeztek. A belépő növendéket megismertették részle-

10. kép. Parkrészlet

tesen az intézet házirendjével és szabályaival) s a velük szemben támasztott követelményekkel, megbeszélték velük ezek értelmét, hasznos voltát rájuk és környezetükre, későbbi életükre nézve (mindezt természetesen a koruknak megfelelő szinten). Nem vak engedelmességet követeltek, hanem tudatos, meggyőződésből fakadó magatartást kívántak kialakítani növendékeikben.

Az intézettől távol állt a dresszúra és a kaszárnyaszellem, de a növendékekkel szembeni túlzott engedékenységgel vagy pajtáskodással is. „Szükséges, hogy az egész háznak erkölcsi komolysága minden egyes növendék irányában tárgyilagos jóakarattal párosuljon, s mindenkor barátságosan komoly, de egyúttal határozott hangon jusson érvényre. Ép oly ellenségei vagyunk mindennemű

hideg formalitásnak, merev józanságnak es visszataszító keménységnek, mint közömbös elnézésnek, joviális kardialitásnak, de kivált a minden nevelői eredményt egyenesen veszélyeztető fraternizálásnak a növendékekkel szemben."

A fegyelmi vétségeknek az állandó nevelői felügyelet biztosításával kívánták elejét venni. Munka- és szabadidőben mindig legalább három nevelő teljesített inspekciót.

Mindenekelőtt tehát a megelőzésnek tulajdonítottak nagy fontosságot. „Igyekezzék a hibát elkerülhetővé tenni” – ez az intézet egyik legfőbb nevelési elvét képezte. Ez az elv „... az intézeti nevelőnél más szóval annyit jelent: Igyekezze oda hatni, hogy a büntetés szüksége lehetőleg minél kevesebbé forduljon elő, amit lehet, el kell érni barátságos intéssel, ki kell kerülni jóakaró figyelmeztetéssel és kellő időben határozott beavatkozással ... a hibának belátása, a vétségnek világos öntudata már a pusztá intésre inkább fog megbánásra, vagy javulásra vezetni, mint az örökös pörlekedés és elhamarkodott büntetés, mely efelül nagyon is alkalmas arra, hogy a gyermek kedélyét elkeserítse, az ifjú önértését makacssággá változtassa.”

Ha pedig büntetésre volt szükség, ott a jóakarotnak, humanitásnak és mértékertásnak kellett érvényesülnie; semmiképpen sem a megtorlás, hanem a javítás szándékával.

„A növendékek megelégedett gyermeki jóllétét a tanár által minden egyes fiú iránt tanúsított jóakarot hozza létre, mely jóakarotnak még akkor is ki kell tünnie, mikor a növendék büntetést érdemelt és meg is kapja.

Büntetéseink azért nagyon is különböznek a büntetés mindennapi és szokott modorától; soha sem szabad üres, eszmenélküli fegyelemtartássá lenniök, hanem, hogy a hibás cselekedetnek természetes kifolyását képezzék és úgy tünjenek föl, mint a mi azoknak egyenértékét képviseli és a megzavart egyensúlyt helyreállítja.

Csakis így van a nevelő büntetésnek pedagógiai jogosultsága, előreláthatólag csak így van nevelő eredménye és mélyebb etikai hatása. Az ifjúi igazságérzet meg nem sértődik, dőlyf és makacsság önmagába roskad össze, a gyermek büntetését elszenvedvén oda tér vissza, ahonnan rosszakarata vagy meg gondolatlansága miatt távozott, s még akkor is megmarad a tanító részére becsületben és szeretetben.”⁶⁴

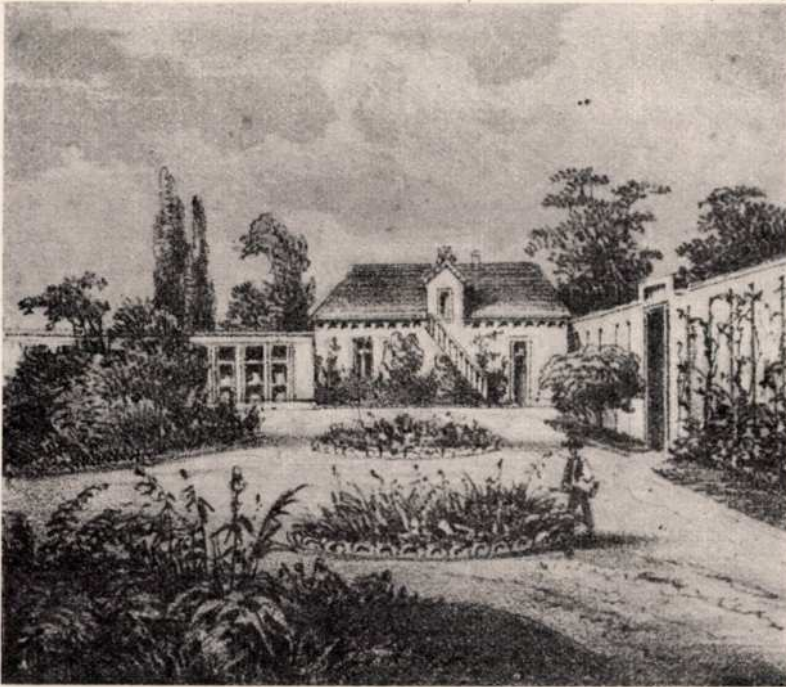
Fontosnak tartották, hogy a nevelő ne keressen a gyermek hibái mögött minduntalan rossz szándékot, hanem megfigyelő és elemző munkával tárja fel hibás cselekedeteik, magatartásuk valódi indító okait. Ilyen elemző munkát végeztek gyakran a heti konferenciák alkalmával. Megbeszélték az egyes növendékek magatartását, összehasonlították a korábbival, kölcsönösen elmondták tapasztalataikat. A fegyelmi vétségeket elemezve, figyelembe vették az életkori sajátosságokat, a növendékek intézetbe lépését megelőzően ért nevelőhatásokat és környezetet, a vétség körülményeit stb., és megállapodtak a követendő nevelési eljárásokban.

A büntetés konkrét formáit illetően az ún. természetes büntetési módokat részesítették előnyben. Nem nehéz itt Rousseau hatását észrevennünk, aki – egyéb nézeteivel is, pl. a magánnevelésnek előnyben részesítésével, illetve a nyilvános fölé helyezéssel, a városi élet romlott, gátló hatásának kiküszöbölésével, a gyermeki természetről vallott optimista nevelői felfogásával – a gyermeki természet megismerésének s az ahhoz igazodó módszerek alkalma-

64 Értésítő az 1884/85-ös tanévről. 19, 21–22.

zásának követelésével hatott az intézet berendezkedésére, pedagógiai munkájára.

Odörfer Kristóf, az intézet egyik igazgatója, ezt írja a természetes büntetésről: „Ha a büntetés nem egyéb, mint természetes folyománya a viszás cselekvésnek, úgy az első büntetés legyen az úgynevezett természetes büntetés. Ki rosszul dolgozott, készítse el munkáját újra; ki hanyag, hozza helyre mulasztását a szabad idő alatt; ki társait ingerli s őket az előadás alatt zavarja, különíttessék el; ki a társas multságokat megrontja, legyen attól eltiltva; ki multságjaiban zajos vagy éppen szennyes beszédű, hallgasson, s így tovább. A helyett, hogy mesterséges büntetés módot gondolnánk ki, a mi aztán legtöbbször

11. kép. Parkrészlet

semmi összefüggésben sincs a bűnnel, s vagy túl szelíd vagy túl szigorú, sokkal jobb és természetesebb olynemű büntetést alkalmazni, mi a gyermek kedélyét sohasem keseríti el. Legelőbb belátja a büntetés igazságosságát és szükségességét... Önkéntes elhatározás a javulásra a tapasztalt kellemetlenség alapján, ez az, a mit elérni akarunk.”

Azonban helyt adtak az ún. „tényleges büntetés”-nek is. Ide sorolták például már az olyan finom eszközöket is, mint amikor a tanár tanítás közben beszédét megszakítva, keményen ránéz a rendbontóra, fejét ingatja, figyelmeztető kézmozdulatot tesz, hanghordozását megváltoztatja, valamint a megrovást; nagyobbaknál ritka esetben az „elzárást”, ami azt jelentette, hogy szabad idejének egy részét meghatározott írásbeli feladat megoldására kellett használnia valamelyik munkaszobában; ugyancsak nagyon ritkán számba jö-

hetett a tízóraitól vagy uzsonnától, esetleg a főétkezés valamelyik részétől való eltiltás. A testi fenytést általában megvetésre méltónak tartották és elítélték, azonban legvégső esetben, a gimnázium alsó osztályaiban az igazgató az „atyai fenyték jogát” fenntartotta magának. (Laehne Frigyes és Odörfer.) Legsúlyosabb büntetés volt az intézetből való eltávolítás.

Az intézet nevelőmunkájában s egész belső életének megszervezésében igyekeztek családi vonásokat érvényre juttatni. „A család egyszerű és természetes viszonyai intézetünk egész szervezetének mintaképeül szolgálnak: növendékeinknek nem szabad a családtól és a családi élettől elidegenedniök. — Az intézet nevelési oldalát illetőleg nem keres pusztán iskolai (doctrinair), hanem családi tekintélyt; mi a kedélyt és szellemet nemcsak a fej, hanem a szív útján is akarjuk kiképezni; nemcsak az ész, hanem az érzelem is követeli a maga jogait és a nevelő tevékenységében e kettőnek egygyé kell összeforrti”.⁶⁵

A mindenkori igazgató növendékei apa-helyettesének tekintette magát, felesége pedig a nagy háztartás irányítása mellett anyahelyettesi szerepet is vállalt. Mindkettőjükhöz bármikor közvetlenül fordulhattak a növendékek. Az igazgató családja szinte beleolvadt ebbe a nagyobb családba. Ő maga a tanítási óráin kívül is sokat tartózkodott a növendékek között, iskolás korú gyermekei együtt tanultak, laktak, aludtak a többiekkel. A bentlakó tanárok is szinte napestig közöttük voltak, családjukkal egyetemben a növendékekkel közösen étkeztek, részt vettek szórakozásaikban, játékaikban, az inspekciósok közöttük is aludtak. Megszervezték a növendékek szabad idejét, biztosították a játékhöz, sportoláshoz, olvasáshoz, zenéléshez stb. szükséges feltételeket, a szabad választás lehetőségét azonban — kivéve a közös kirándulásokat vagy rendezvényeket — meghagyták a növendékeknek. Az intézet néhány ünnepe, illetve összejövetele kimondottan a családi, bensőséges hangulat jegyében zajlott le. Ilyen volt például az igazgató születésnapjának megünneplése s a karácsonyest az itt maradó, távol lakó növendékekkel együtt. Téli estéken gyakran gyűltek össze nevelők és növendékek egy kis közös szórakozásra a jól fűtött díszteremben, illetve tornateremben. Zongoráztak, énekeltek, különféle társasjátékokat játszottak ilyenkor. Három-négy hetenként kis házi koncertet rendeztek, melynek műsorszámait kezdetben a növendékek és a tanárok produkciói adták, később meghívták a város jobb muzikális erőit és ismerős családokat is. 1890-től az Ifjúsági kör — később Petőfi önképzőkör — rendszeresen tartott felolvasó, illetve szavalóesteket.

Természetesen nem lehet elvitatni a családi légkört a kirándulásoktól, de az egyéb rendezvényektől sem — s általában az intézet egész belső életétől.

Az intézet mindenkor gondosan ápolta a kapcsolatot növendékeinek családjával. Rendszeresen tájékoztatták a szülőket gyermekeik tanulmányi eredményeiről, magatartásáról, egészségi állapotáról. A tanulók két- vagy háromhetenként ún. mintaleveleket írtak szüleiknek, melyben beszámoltak az intézeti eseményekről s a személyükkel kapcsolatos dolgokról. E levelek a szülőkkel való kapcsolat fenntartásán kívül a stílári gyakorlás célját is szolgálták, az illető nyelvtanárok minden alkalommal kijavították. Ezenkívül hetenként „privát” levelet is írhattak hozzátartozóiknak. A levelezést az igazgató ellenőrizte.

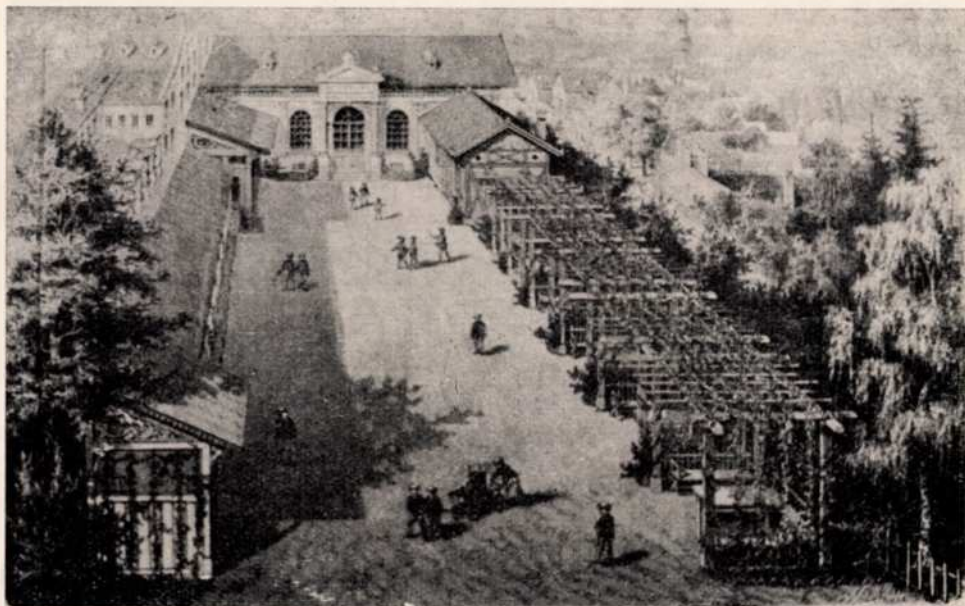
A szülők meg is látogathatták gyermekeiket az intézetben. „Sokan közülük

65 Értesítő az 1885/86-os tanévről. 10–11, 20.

a ház barátjának tekintik magukat. Néhány anya, ki egyetlen gyermekét bízta ránk, néha több napra is vendégségbe jön hozzánk, a háziasszonnyal tart a konyhába, pincébe, hálósobákba, öltözőkbe, — részt vesz a kiránduláson, az étkezéseken. Ha fiának szabad ideje van, édesanyjával töltheti.⁶⁶

Komolyabb betegség esetén táviratban értesítették a szülőket, s lehetőséget nyújtottak arra, hogy beteg gyermekük mellett tartózkodjanak.

A szülői háztól elvárták, hogy ne keresztezze az intézet nevelési céljait, illetve nevelőmunkáját, a gyermekek előtt esetleges megdölgötlan kijelentésekkel ne rombolják a nevelők tekintélyét, ne kívánjanak gyermekeik számára különféle kedvezményeket, s a tőlük telhető módon segítsék az intézet oktató-nevelő munkáját.

12. kép. Udvarrészlet

Testi nevelés az intézetben

11. Az intézet nevelőmunkájának igen lényeges részét képezte, hogy — célkitűzésének megfelelően — növendékeit testileg egészséges, erős és ügyes ifjakká nevelje. E célt a szükséges feltételek: a tiszta, célszerű, egészséges környezet biztosításával, a növendékek életmódjának helyes megszervezésével, a szükséges higiéniai ismeretek tudatosításával, az egészségügyi jószokások kialakításával igyekeztek elérni.

Korábban már említettem az intézet egészséges környezetét, szerencsés fekvését, a pormentes, tiszta levegőt, világos és barátságos, tágas, célszerűen berendezett helyiségeit. Ezek tisztántartását megfelelő számú személyzet végezte és az igazgató szigorúan ellenőrizte. A tisztaság és rend megtartásában

a tanulóknak is részt kellett vállalniuk. Személy szerint is vigyázniuk kellett valamennyi helyiség tisztaságára, berendezésének épségére — mint ezt a házi szabályok szigorúan előírták —, ezenkívül a tanulók közül is választottak úgynevezett „rendnököket”, kik a felügyeletükre bízott helyiségek tisztaságának, rendjének megtartásáért feleltek. A házi szabályok hangsúlyozták, hogy „A rendnök nem végez szolgálót illető munkákat. Ő a rendet illetőleg társai felett felügyelő. Azt végzi el, mit az egyszerűen nevelt ifjú szobájában vagy a nap lefolytában egyébként is meg szokott tenni. A hivatalok minden két hétben változnak. — A rendnökváltozásnál minden megvizsgálják, hiányzó, bepiszkított vagy megrongált tárgyak feljegyeztetnek.”

Volt rendnök a dolgozótermek és osztályok számára; az ő kötelessége volt szivacsról, krétáról, tintáról, az oktatáshoz szükséges segédeszközök behozataláról, szellőztetésről, általában a terem rendjéről gondoskodni; a hálóterem rendnöke a csizmák és ruhák kiosztását intézte, vetkőzés után a kosarat a csizmákkal kivitte, lámpát oltott; a mosdók rendnöke felügyelt a kefék, fésűk stb. tisztaságára, gondoskodott csizmakenőkről és tisztálkodási szerekéről; a tornaterem rendnöke a berendezés megfelelő átrendezéséről, a tornaeszközök és zeneszerszámok rendben tartásáról gondoskodott.

A higiéniai szempontokon és az egészségügyi jószokások begyakoroltatásán és ellenőrzésén kívül azonban pedagógiai szempontok is vezették az igazgatót a „rendnök-rendszer” meghonosításában: „Ezen hivatalok által minden növendéket arra akarunk szoktatni, hogy a házban egy kis állást töltsön be, melytől annak rendje függ. Jó tanulónak jó rendnöknek is kell lennie!”⁶⁷

A növendékek személyi tisztaságáról is megfelelően gondoskodtak. A napi rendszeres mosdáson kívül, télen is biztosítva volt a hetenként legalább egyszeri fürdés. A kisebb növendékek tisztálkodását különösen ellenőrizték az inspekciós nevelők. Felügyeltek a naponta többszöri, főleg étkezések előtti kézmosásra is. A fehérműváltás és ruházkodás szintén a higiéniai szempontok szerint és az időjárásnak megfelelően történt. A ruhatár rendben tartását külön személyzet végezte.

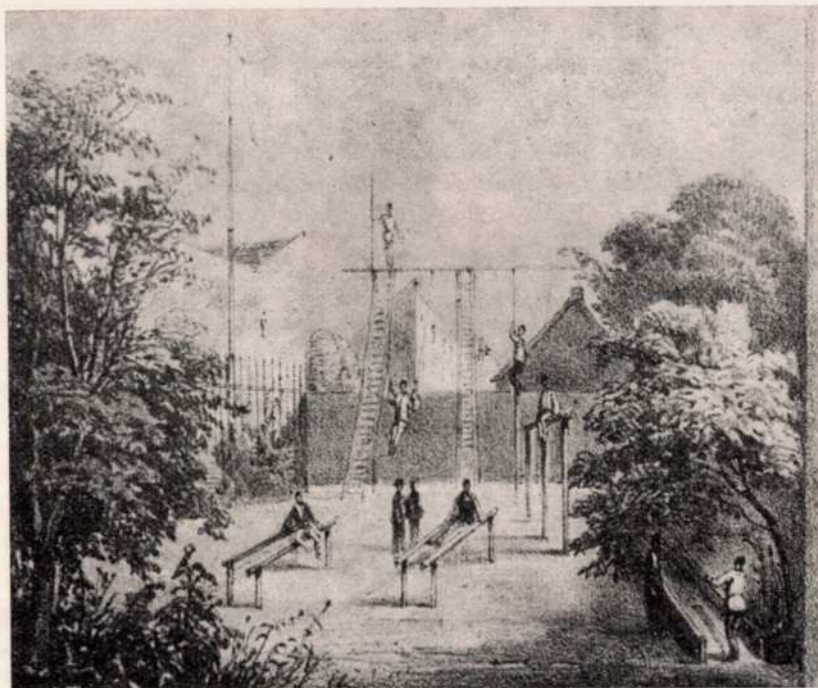
A növendékek étkeztetése az évkönyvek tanúsága szerint bőséges, kalória- és vitamindús, választékos volt. Reggelire általában tejet, kávé vagy teát kaptak (választás szerint) kenyérrel, vajjal, tízóráira „szarvast” (kifli) vagy zsemlet gyümölcszel, esetleg kolbásszal vagy sonkával, ebédre levest, marhahúst mártással, pecsenyét, főzeléket, tésztát minden nap, uzsonnára kenyeret és gyümölcsöt, tejet, vajaskenyeret kívánság szerint, vacsorára naponként húst és főzeléket. A tejet, tojást, szárnyast az intézet saját gazdasága szolgáltatta. Az igazgatók dicsérik a növendékek jó étvágyát, ami a sok mozgás, a tiszta, jó levegő eredménye volt.

A napirend összeállításában a munka és pihenés ésszerűen váltotta egymást. Reggel 7—8-ig szabad idő, 8—12-ig tanítás (elemistáknak csak 11-ig), 12—2-ig ebéd és szabad idő, 2—4 vagy 5-ig tanítás. 5—6-ig (heti 4 alkalommal) torna, 6—7-ig vacsora és szabad idő, 7—9-ig tanulás (a kicsiknek 8-ig). Májustól egy órával korábban keltek fel, így a nyári hónapokban 11—12-ig fürdés, úszás, ugyancsak a délutáni torna helyett is, vagy szabad foglalkozás volt. Szerdán az egész délután szabad volt, ilyenkor gyakran tettek nagyobb közös sétákat. kirándulásokat. Vasárnap délután hasonlóan.

Tornászáshoz, sportoláshoz úgyszólván minden lehetőségük megvolt a nö-

67 Lähne Frigyes: Házi szabályok zsinórmértékül növendékeink számára. Sopron, 1874, 11.

vendékeknek. A testnevelést kezdettől fogva alaposan, kezdetben heti 4, utóbb heti 2 órában tanították; anyagát a különféle szabadgyakorlatok, rendgyakorlatok, talaj- és szertorna és játékok képezték. Az udvaron a sportpályán és a jól felszerelt tornacsarnokban folyt a tanítás. Az év végi tornavizsgákon, később az intézeti tornaversenyeken szép eredményekről adhattak számot. 1893-ban a felsőbb osztályos növendékek tornászai saját kezdeményezésük alapján testedző kört alakítottak, mely pár év múlva az alapszabályokkal, tisztségviselőkkel, rendes és pártoló tagokkal, külön pénztárral rendelkező „Herkules Club”-bá nőtte ki magát.

13. kép. Tornaszerek az intézet kertjében

Az intézet tornászai nemcsak helyi, hanem országos szinten is szép sikereket értek el. 1895-ben 27 növendékkal részt vettek például a győri kerületi tornaversenyen, ahol egy első, egy második díjat, egy bronzérmét, dicséret oklevelet szereztek; a millenniumi országos tornaversenyen két második díjat, 1900-ban, az Országos Tornaszövetség Sopronban megtartott versenyén egy első, egy második, egy harmadik díjat, az 1903-as kerületi tornaversenyen több második díjat, labdarúgó csapatuk oklevelet stb. 1892–93-tól rendszeresen tanították a vívást, a 70-es évek elejétől a lovaglást a felsőbb osztályos növendékeknek. Közülük a gyakorlottabbak szerda és vasárnap délutánonként távlovaglásra indultak a lovaglómester kíséretében. Nagy gondot fordítottak arra is, hogy lehetőleg minden növendéket (a legkisebbeket leszámítva) jól megtanítsanak úszni. A fürdőidény beköszöntével rendszeresen látogatták a köz-

vetlen közelben lévő két uszodát vagy a Tóalmot. Télen a szánkózás, korcsolyázás járta. Szánkózásra remek lehetőséget nyújtott az intézet előtt húzódó Bécsi-domb, korcsolyapályát pedig az intézet nagy kertjében levő sportpályán létesítettek.

Az óráközi szüneteket csaknem mindig, valamint a szabad idő jó részét az udvarban és a kertben töltötték. Labdázás, tekézés, fogócska, versenyjátékok, tenisz, futball (később még céllövészet is) között válogathattak.

Minden évben megszervezték a táncanfolyamot is a tél folyamán. Ennek keretében a lépések begyakorlása után tipegőt, csárdást, magyar kört, lengyelkét, keringőt, francia négyest, lanciaert tanultak. A tanfolyam végén, a farsang vége felé rendezték meg az intézeti bált.

A tanév folyamán 2–3-szor rendeztek nagyobb kirándulást. Ezek általában 1–4 naposak voltak. Kedvelt útvonalak voltak: a Győr–Pannonhalma–Varsány–Zirc–Bakonybél–Pápa–Győr–Sopron (a Győr és Pápa közötti vonalat gyalog tették meg!), vagy a Savanyúkút–Frohsdorf; a Fraknó és Rozália hegyen át Erlachba és Sebensteinba, vagy a nagyon kedvelt kirándulás: a Raxra. Ezeken a nagyobb utakon a felsőbb osztályosok vettek részt, míg a kisebbek Sopron közvetlen környékére tettek egésznapos kirándulást, ahonnan visszafelé már kocsikon jöttek.

A kirándulásokhoz sorolható még a hagyományos gesztenyeszüret október közepe táján, valamennyi növendék részvételével. Reggel indultak a kb. másfél óra járásra fekvő gesztenyésbe (a kicsik kocsin tették meg az utat). Délig gesztenyegyűjtéssel és sütéssel töltötték az időt, ebéd után vidám versenyjátékkal: a kicsik zsákbanfutásban, köcsögütésben, a nagyok versenyfutásban, céllövésben versenyeztek.

A gesztenyeszüret megrendezésével a turisztikai szempontokon és szórakozási lehetőség nyújtásán kívül az új növendékek „beszoktatásához” is hozzá akartak egyúttal járulni: „A gesztenyeszüret hivatva van különösen az újonc-növendékek szeméből a honvágy fakasztotta, utolsó könnyeket felszárítani, az eddig netán még kissé elfogult és zárkózott szíveket részünkre megnyerni és azokban bizalmat kelteni magunk iránt.”

Ugyancsak intézeti hagyomány volt az úgynevezett „kerti ünnep”, melyet május elején szoktak megtartani. Ennek lényege tulajdonképpen az volt, hogy a növendékek segítettek az intézet udvarának, parkjának tavaszi rendbehozatalában. Koruknak megfelelően csoportokba osztva, nevelői irányítás és segítség mellett gyomláltak, ástak, gereblyéztek, utakat kavicsoztak. Egészen modern gondolatokat vetett papírra ezzel kapcsolatban Laehne Miksa, melyek arra vallanak, mennyire tisztában volt az ilyenfajta munka pedagógiai értékével. Rámutatott, hogy fiziológiai hatása mellett tág teret enged a növendékek megfigyelésének, megismerésének; lehetőséget nyújt a tanulóknak egyéni kezdeményezésekre a munka megszervezését és végrehajtását illetően; ismeretek nyújtására is a nevelők részéről (kik valamennyien együtt dolgoznak a növendékekkel), kitartásra, a nehézségek legyőzésére nevel, s amellett, hogy kézzelfogható eredménnyel jár, „a siker, azonfelül, hogy büszke önértettel tölti el a növendékeket annak tudatában, hogy annak előmozdításához ők is hozzájárultak, még megtanítja őket mind a saját, mind pedig a más munkájának kellő megbecsülésére.”

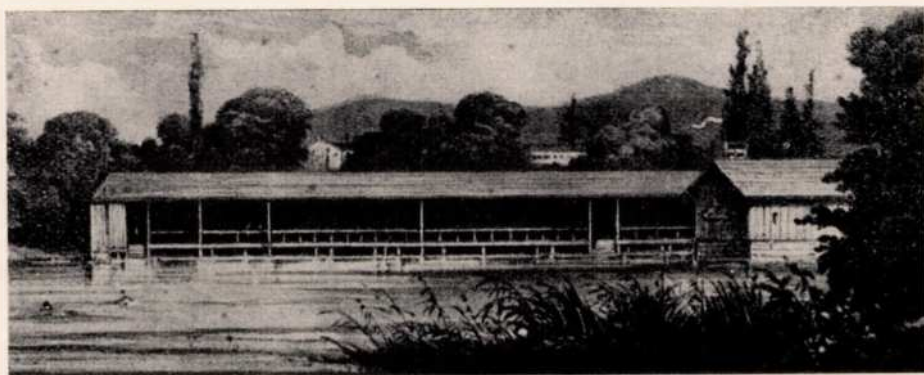
E sok jó lehetőség felismerése ellenére azonban nem törekedtek e nevelési eszköz rendszeres igénybevételére.

A testi nevelésnek a fent vázolt módja után s az intézet egészséges, szabad

fekvésének ismeretében, szinte természetesnek találjuk, hogy az igazgatók évről évre a növendékek kedvező egészségi állapotáról számolnak be. Számptalan példa volt rá, hogy az intézetbe lépéskor gyöngé, agyon kényeztetett, alig életképesnek tűnő gyermekek erős, edzett ifjakként távoztak.

Sokszor olvashatunk arról is az évkönyvekben, hogy a városban mutatózó járványos betegségeket sikerült távol tartani. Az 1880–81-esben például: „Hála elővigyázatunknak, szerencsésen kikerültük a belvárosban úgy, mint a külvárosokban dühöngő himlőjárványt. A várossal való minden kapcsolat azonnal be lett szüntetve.”⁶⁸

Betegség esetén a jól elkülöníthető betegszobákban orvosi ellátásban és gondos ápolásban részesítették a növendékeket. Az intézet háziorvosa egyébként rendszeresen ellenőrizte az egészségi állapotukat, elvégezte a szükséges újraoltásokat, kimutatásokat készített testi fejlődésükről stb.

14. kép. Az egykori Nagyszoda

A nemzeti szellem ápolása, hazafiságra nevelés

12. Lehetett-e egyáltalán, és ha igen, milyen, egy olyan intézetben, melynek alapítója külföldi volt, növendékeinek jelentős részét – az első 30 évben – a Lajtán túli területekről származók tették ki, s melyet az arisztokrata családok is alkalmasnak tartottak gyermekeik nevelésére?

Erre az ifjúság erkölcsi arculatának kialakítása, egész személyiségük formálása szempontjából, pedagógiai és nemzeti szempontból egyaránt fontos kérdésre a rendelkezéseimre álló adatok alapján sajnos csak igen vázlatos feleletet adhatok.

Vajon maga az alapító, Laehne Frigyes, hogyan vélekedett e kérdéstről? Miben látta a hazaszeretet lényegét?

„A művelt nép hazaszeretete ama nagy hivatás teljes megértéséből ered, melyet egy ország mint a földkerekség része és amannak népe mint népegyediség az egész emberiség irányában teljesíteni tartozik. Felfogásából szent kötelességeinknek és jogainknak, melyek által az egyes szintűgy mint az egész

68 Értésítő az 1880/81-es tanévről, 1, 6, 11.

nemzet tehetségének szerencsés kifejtését elérhetve, — földi boldogságát meg-
alapítja és soha nem enyésző erényre tesz szert.

E fogalmából a hazaszeretetnek kiviláglik, hogyan kell az érzelmek e leg-
szentebbikét az emberi szívben felköltetni, kiképezni, gyarapítani és megszilár-
dítani.

Hogy saját hazánk hivatását megismerjük, szükség mindenekelőtt, hogy
hazánk sajátosságainak mivoltával tisztába jöjjünk. A miért is egyik legfonto-
sabb feladata a tanügynek, hogy az ifjúság hazája viszonyaival mentől alapo-
sabb ismeretséget köthessen.

Údv a tanítónak, kinek kötelességében áll emberek számára teremtett oly
gyönyörűséges lakhelyet, minő Magyarország, üde vonásokban ecsetelni; ki
története könyvét felütheti, s abban halhatatlan férfiak hőstetteiből merít ta-
nulságot; ki egy Árpádról, Hunyadi Jánosról, Zrínyi Miklósról, az eperjesi és
végzetre az aradi vértanúkról regélhet; ki jogosítva van mondani, hogy az al-
kotmányos jog és a szabadsáért való küzdelem a polgári fejlődést s a művelő-
dést századokra visszavetette..., hogy Magyarországnak saját fekvésénél
fogva... és ezredéves története következtében egyedi rendeltetése van, mely
a nyugat műveltségében gyökerezik ugyan, ámde saját erejéből táplálkozva,
napkeletnek van fordulva, s miként az erdőszéli fa szabadabban és hatalma-
sabban terjeszkedhetik, s lombosodhatik.

Mindennek felismerése birt engemet is ezelőtt több mint harmincz eszten-
dővel arra, hogy legüdébb férfikorom eszményének megvalósítása végett itt
termékeny talajt keressek. És mivel komoly megfontolás és öntudatos szabad
választás után itt új hazát, — s e gyönyörű ország legnemesebb fiai körében
mindig legszívesebb barátokat találtam, bátor vagyok ama reményben ringatni
magamat, hogy hazaszeretetem tisztaságát senki kétségbe nem vonhatja, a ki
működésemet ismeri és nem rabja előítéleteknek."

Intézetében a magyar nyelv s a honismereti tárgyak tanítását kezdettől
fogva biztosította a magyar növendékek számára kötelező, a külföldiek részére
fakultatív jelleggel, erről, valamint a hazafiúi szellem ápolásáról az intézet fel-
ügyelői — mint már korábban említettem — kedvezően nyilatkoztak.

A nemzeti haladást — mint kortársai közül oly sokan — ő is a műveltség
terjesztésétől, az egyén s ezáltal az egész nemzet kiművelésétől várta. Vallotta,
hogy a műveltség áldásaiban az egész népet kell részesíteni, s e célból az ál-
lamnak lendületesebben kell felkarolnia a népoktatás ügyét, mert „A mire egy
tudományos akadémia, a pompás oszlopokkal ellátott könyvtár, az orvosi tan-
szék, a vegyészeti intézet s a legcifrább műcsarnok is alig nyújthat reményt,
azt a népiskolák által s a néptanítók kiképzésére szánt képezdék segítségével
legbiztosabban elérhetjük. Vajha ide irányulna az államszervezet egész fi-
gyelme. Vajha igazi nemzeti szellemben nevelnénk ott méltó ifjakat a legne-
hezebb, legszebb, legáldásosabb hivatás számára; s vajha minden lehető anyagi
segélyezésben részesítnék őket.”⁶⁹

Saját nevelő tevékenységét azonban a vagyonos osztály művelésének és
nevelésének szolgálatába állította. „A vagyonos állás fiai azzal tartoznak ön-
magok és a nemzet iránt, melynek tagjai, hogy a tudomány fáklyáját lobog-
tassák. Valódi műveltség nélkül, a jó vagyoni állás igen könnyen veszedelem
lehet az ifjúra s a leendő férfira nézve. Gondolják meg: a kinek sok adatott,
attól sok is fog követeltetni.”⁷⁰

69 Ertesítő az 1876/77-es tanévről. 4–5, 7.

70 Ertesítő az 1875/76-os tanévről. 7.

Hangoztatta, hogy a nemzeti kultúrának nem szabad elszakadnia az emberiség egyetemes kultúrájától. „Magyarország is az egyéni jogok megóvását, a nép valamint ország természetszerű tehetségét a legmagasabb fokra akarja emelni; ez által az emberiségnek a szépre és jóra irányzott nagy fáradozását előmozdítván. Ezt azonban nem érjük el azzal, ha magunkat a külvilágtól elzárjuk; a haladás sasröptű gyorsaságát követendő, nem merithetünk mindent magunkból.”

A más népek szellemi kincseiben való részesüléshez viszont elengedhetetlen feltétel az idegen nyelvek elsajátítása — mondja. Magyarország földrajzi fekvésénél fogva, a német területek szomszédságában, szükséges, hogy az itt lakók az idegen nyelvek közül elsősorban a német nyelvet sajátítsák el.

Ezért azzal, hogy intézetében nagy súlyt helyez a német nyelv elsajátítására, ezt egyúttal hazafias kötelesség teljesítésének tartja. És „ki a hazafiságot úgy fogja fel, miként én a mondottakban vázoltam —, ki a magyar nyelv megtanulását, a magyar irodalom, történet ápolását, a népdal felkarolását az ifjúság kötelességévé teszi, és a hazaszeretet lángjának gyarapítását mindig a legkomolyabb kultusz gyanánt állítja az ifjúság elé, és az intézeti élet nagy családjába is beoltja, miként azt naponkint cselekedjük, bizonyára hazafiakat nevel, kik hivatásuknak fogják ismerni hazájukat szintúgy mint magokat mindennel a mi szép, nemes, hasznos felékesíteni, bármi fáradságnak is bizonyulna is megszerzése.”⁷¹

Laehne Frigyes halála után az intézet lényegében az ő általa kijelölt és megkezdett úton haladt; a 80-as évek második felében azonban átmeneti visszaesés következett be fejlődésében. Következtetni lehet erre a növendékek és tanárok számának megfogyatkozásából, a reál osztályok nyilvánossági jogának megvonásából, az intézet életéről, munkájáról megírt szűkszavú, egyhangú évi tudósításokból. A magyar nyelv és irodalom, a hazai történelem szegényes anyaga, az írásbeli dolgozatok témáinak felsorolása egyáltalán nem vall arra, hogy a tanításban a nemzeti szempontok érvényre juttatása, a hazafias szellemenben való nevelés az intézet munkájának erős oldala lett volna. (Az 1883-as középiskolai törvény után!) Erélyes támadás éri németesítő törekvések vádjával (1889), s elgondolkodtató, hogy ezek ellen nem tudott hathatósabb és meggyőzőbb érveket felsorakoztatni a korábban már említettekénél.

A 90-es évek elejétől, miután Laehne Vilmos vette át az intézet vezetését, új fejlődési szakasz veszi kezdetét az intézet életében. Megvalósul a nyolc osztályú nyilvánossági joggal bíró gimnázium, emelkedik a tanulók, tanárok száma, színvonalasabbá válik az oktató-nevelő munka. A tananyagban egyre inkább érvényre jutnak a nemzeti szempontok. Ismét fokozottabb gonddal, részletesebben tanítják a magyar nyelvet és irodalmat, történelmet és földrajzot; kizárólagossá válik a magyar tannyelvűség, 1892-ben először, majd évente egyre szebb és színvonalasabb műsorral megünneplik március 15-ét; megalakul a Petőfi önképző kör, melynek egyik fő célja a nemzeti irodalom elmélyültebb tanulmányozása.

Mindezek azonban csak mozaikszerű adatok, s túlságosan keveset nyújtanak ahhoz, hogy teljes képet rajzolhassunk a nemzeti szellemenben való nevelés mértékére, illetve módjára vonatkozólag.

13. Áttekintve a Laehne-intézet történetének 1903-ig terjedő szakaszát, röviden összegezve a következőket állapíthatjuk meg:

71 Értesítő az 1876/77-es tanévről, 8, 9.

A nevelési célkitűzését, az oktatásra és nevelésre vonatkozó nézeteit és gyakorlati munkáját tekintve sok szempontból korszerűnek, modernnek, sőt haladónak is nevezhető intézet lényegében egy szűk, kiváltságos „elit” réteg szolgálatában állott, az ő érdekeit képviselte, az ő igényeit teljesítette. A grófok, bárók (Majláth, Lónyay, Batthyány, Solymossy, Sennyey, Bissingen, Bánffy, Csáky stb.), gazdag kereskedők és iparosok, jómódú értelmiségiek, katonatisztek, köztük soproni családok (Emresz, Lenk, Hämrich, Handler, Langer, Frivaldszky, Wosinsky, Lederer, Storno, Winkler stb.) gyermekeinek nyújtott drága pénzért alapos oktatást, színvonalas nevelést. Az intézeti növendékek szüleinek társadalmi állására és lakhelyére vonatkozó adatokat az évkönyvek csak 1860–1869 között közölnek, a későbbi években csak általános kimutatások találhatók, mint például 1876/77-ben:

I. Osztály	II. A tanulók száma		III. Vallásuk		IV. Minő nyelvűek				V. Szülei polgári állása			VI. A növendékek v. tanítványok								
	Bélepített	Meghalt	Kimaradt Az év végén volt	Róm. katolikus	Evangelikus	Izraelita	Görög nem egyesült	Német	Magyar és német	Magy. német és szláv	Francia és német	Magy. német francia	Magy. német francz. ang.	Ügyvédek, orvosok, hivatalnokok	Földbirtokok és bérlok	Kereskedők és iparosok	Tisztviselők	Benlakó növendékek	Bejáró növendékek	
I. Elemi-	2	—	2	—	2	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	1	2	—	
III. Elemi-	4	—	4	1	2	—	1	—	2	—	1	1	—	3	—	1	—	4	—	
IV. Elemi-	6	—	6	4	1	1	—	2	1	—	2	1	—	1	2	3	—	6	—	
I. Real-	7	—	7	6	—	—	1	6	—	—	—	1	—	3	—	2	2	5	2	
II. Real-	10	—	10	8	1	—	1	6	4	—	—	—	—	2	1	5	2	7	3	
III. Real-	5	—	5	3	1	—	1	4	1	—	—	—	—	1	2	2	—	4	1	
IV. Real-	3	—	1	2	2	—	—	—	2	—	—	—	—	1	1	—	—	1	1	
V. Real-	5	—	5	3	—	2	—	1	2	—	2	—	—	1	1	2	1	5	—	
VI. Real-	3	—	1	2	1	1	—	—	—	1	1	—	—	—	1	1	—	2	—	
I. Gymnasiun-	8	—	1	7	3	2	2	—	4	2	1	—	—	2	2	2	1	6	1	
II. Gymnasiun-	6	—	—	6	4	2	—	—	2	3	—	1	—	3	2	1	—	6	—	
III. Gymnasiun-	6	—	—	6	2	4	—	—	2	1	1	—	2	—	2	2	1	1	5	1
IV. Gymnasiun-	2	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	1	—	2	—
V. Gymnasiun-	2	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—
VI. Gymnasiun-	2	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	2	—	—
	71	—	4	67	41	17	5	4	28	19	3	8	7	2	20	18	21	8	58	9

Az intézet vonzási körzetére, társadalmi rétegződésére vonatkozó adatok további feldolgozást igényelnek, hiszen ezek nemcsak helyi, hanem országos

iskola-, oktatás- és így társadalomtörténeti szempontból is tanulságosak és hasznosíthatók. Az alapítástól kezdve lendületesen fejlődő, másfél-két évtizeden belül már javában virágzó intézet a 80-as évek második felének átmeneti stagnálása – sőt némi visszaesése – után a 90-es évektől ismét gyorsan fejlődő, jó hírű, ám a kiváltságosok szolgálatában álló intézményként lépett át a XX. századba.

Szigeti Kilián:

Halper János (1817–1888) orgonaépítő mester élete és működése

1. A magyar iparoslegények vándorútjának kalandos történetét ma már csak szórványos emlékek idézik, mint pl. Győrött a Széchényi tér házsorához állított „vándorfa”, amelybe a vándorlegények emlékszeget vertek, valamint a nagy számban fennmaradt vándorkönyvek, amelyek adatszerűen közlik a legények tapasztalatszerző útjának irányát.

A magyar orgonaépítők közül eddig csak Halper János vándorkönyvét ismerjük. Tanulmányunkban ennek tükrében rajzoljuk meg Halper János életét és orgonaépítő munkásságát.¹

2. A Halper (Holper, Halbert) családnak szerteágazó rokonsága volt Vas megye nyugati felében, Kőszeg és Szombathely között. Halper János nagyszülei, Halper Mihály és Fászel Erzsébet egyszerű földművesek voltak a Strém folyó völgyében fekvő Lődös (Litzelsdorf) mezővároskában.² Apja, Halper Márton (1791–1837) asztalosmester hasonlóképpen Lődösön élt feleségével, a Halper-nemzetség egy másik ágából származó Halper Annával. Itt született 1817. február 17-én az orgonaépítő Halper János.³

Lődös a Pinka menti Vörösvárott (ma Rotenturm) székelő Erdődy családnak volt birtoka. Ebben az időben 132 házat és több mint 900 lakost számlált.⁴

Az orgonaépítés elsajátítása régente az asztalosmesterséggel kezdődött. Halper János ezt Lődösön, apja műhelyében tanulta meg. Mivel azonban apja, tudomásunk szerint, nem épített orgonát, így az orgonaépítés alapismereteit más mester műhelyében kellett megszereznie. Első mesterét e téren valószínűleg Szombathelyen kell keresnünk, Dorner Gáspár Albert személyében.⁵ Annál is inkább feltételezhetjük ezt, mivel Halper később vándorútján elkerülte a közeli Szombathelyt, míg kétszer is hosszabb időt töltött Kőszegen.

1837. november 23-án meghalt édesapja, Halper Márton. A 20 éves H. János nem vehette át apja üzemét, mert még a kötelező vándorút előtt állott.

1 Halper vándorkönyve a soproni Liszt Ferenc Múzeumban (Néprajzi leltár 649) található. A vándorkönyvre Gábrly György hívta fel figyelmünket és ő ajánlotta fel feldolgozásra, amit ezúton is köszönök.

2 A lődösi plébánia anyakönyve alapján.

3 A lődösi plébánia anyakönyve alapján.

4 Kovács, T.: Das südliche Burgenland in den Konksriptionen aus der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Eisenstadt, 1967, 27, 46; Fényes E.: Magyar Országának 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. I. k. Pesten 1836, 360–361.

5 Dornerről lásd Szigeti K.: Dorner Gáspár Albert (1780–1858) szombathelyi orgonaépítő mester élete és munkássága. Vasi Szemle 1969, 288–299.

A következő 1838. évben tehát megindult, hogy a fontosabb dunántúli műhelyekben orgonaépítő tudását megszerezze, ill. kibővítsé.

A mesterlegények vándorútját Magyarországon az 1816. július 16-i 21 080. számú magyar királyi helytartótanácsi rendelet szabályozta. A vándorút ezek szerint föltétel volt a mesteri fokozat eléréséhez.⁶

Halper János „Vándorló könyv”-e 48 számozott lapot tartalmaz.⁷ A magyar és német nyelvű címlap és bevezető szöveg után a 4. lapon következik a „Személyes leírása a’ Birtokosnak”. Ebből megismerjük Halper személyének külső adatait: „Vezeték Neve: *Holper*. Köröszt neve: *János*. Születési helye: *Ledes*. Ideje: *21 eszt*. Házas v. Nőtlen: *Nőtlen*. Vallása: *Catholicus*. Termete: *Kicsin*. Haja: *Gesztenyeszin*. Szeme: *fekete*. Órra: *hosszu*. Különös jelei: — Maga alá írása: *Hálper János*.”

Miután a vándorkönyv mindezeket németül is megismétli, a 6. lapon „Rendelések és Rendtartások” következnek, „amelyeket a’ Vándorló a’ mérséklett büntetés elkerülése végett megtartani köteles”:

„1. A’ Vándorlónak nem szabad a’ Császári Királyi Örökös Birodalmakat különös engedelem nélkül elhagyni.

2. Köteles ezen Vándorló Könyvre jól vigyázni, és eztet minden Helység Elöljáróival a’ hol tsak megfordul, akár keres munkát akár nem, aláíratni.

3. Tartozik a’ Vándorlásra rendelt 3 Esztendőket hasznos munkába eltölteni, és erről hiteles Tanuirást, úgy arról is, hvgy Erkölsére nézve magát hogy viselte ide béíratni; — a’ koldulástól magát tartóztassa.

4. Minden Esztendőbe tartozik a’ maga Hazája vagy született földje Elöljáróinak Hollétét írás által tudtokra adni.

5. Mínekutánna a’ Vándorlásra rendelt Időt eltöltötte, tartozik Hazájába vissza térni, a’ hol is ezen Vándorló Levéllel tartozik magát az Elöljáróknál jelenteni, mivel ezen levél mutattya Vándorlását, és e’ nélkül Mester sem lehet.

6. Ezen Vándorló Könyvnek meghamisítása kemény büntetés alatt tilalmaztatik.” Az idézett szövegből megtudjuk, hogy a vándorút (külön engedély nélkül) nem terjedhetett a Habsburg birodalom határain túl. Időtartama legalább három év volt. Halper ennél jóval többet töltött tapasztalatszerző körúton.

Mielőtt útrakelt volna, 1838. június 9-én erkölcsi bizonyítványt kért Lődös bírói hivatalában. Mivel Lődös a vörösvári Erdődy uraság alá tartozott, meg kellett jelennie az urasági hivatalnál is, hogy vándorkönyvébe az erkölcsi bizonyítvány alapján bejegyezzék az engedélyt a vándorúthoz. Ez június 10-én meg is történt. Bár az engedélyt Sopronba utazásra adták ki, Halper mégis más irányban kezdte vándorútját.⁸

3. Először a közeli Felsőörött (Oberwart) szerződött le négy hétre *Golfuss János* asztalosmesternél.⁹ Innen négy hét után *Keszthelyre* ment, s ott *Tischler István* orgona- és zongorakészítőnél állt munkába. Nála töltötte az egész telet. Hét hónap után, 1839. március 3-án távozott tőle.

⁶ Lásd alább a „Rendelések és Rendtartások” szövegében.

⁷ A vándorkönyvét 1828-ban nyomták Komáromban Weinmüller Franciska betűivel.

⁸ A lődösi erkölcsi bizonyítvány szövege fordításban: A tekintetes Vas vármegyében fekvő és a tekintetes vörösvári urasághoz tartozó Lődös község bírói hivatala ezennel igaznak tanúsítja, hogy a fent nevezett vándor, Halper János valóban itt a községben született, és hogy mindenkor becsületesen és mindenkinek megalégedésére viselte magát. Ennek hitelességét aláírással és tanúval erősítjük meg. (Pecsét) Lődös mezőváros, 838. június 9-én. Jannisch Ferenc községi bíró, Halper István tanú, Hassl(er) Patrik esküdt, Kizmann Antal jegyző (Vándorkönyv 10. lap).

⁹ Az igazolást *Golfuss* 1838. július 30-án állította ki (Vándorkönyv 11. lap).

Tischlernek művészi pozitívját ismerjük Kisapátiban. A 6 változatú hangszer a magyar barokk szép és jellemző pozitívjai közé tartozik.¹⁰

Mielőtt Halper Keszthelyről továbbutazott volna, Bándy Péter keszthelyi városi jegyző 1839. március 4-i kelettel kiállította számára a vándorkönyvet. A könyvecske ezzel lett igazában hivatalos igazolvánnyá, Halper pedig ekkor vált jogszerűen orgonaépítő vándorló legénnyé.¹¹

Most Veszprémben köszöntött be *Wilde (Vilde) József* orgonaműhelyébe. Wilde József (1805–1875) mint káptalani zenész és orgonaépítő működött Veszprémben. A már fiatalon, 17 éves korában épített bakonybéli apátsági orgonája tehetséges mesternek mutatja. Orgonáira jellemző a 4' magasságú változatok uralkodó szerepe. Ezeknek száma mindig nagyobb, mint az alaphangot képviselő 8' változatoké.¹²

Veszprémben negyedévig dolgozott, 1839. március 8-tól június 18-ig. Ekkor Pestnek vette útját. Nem maradt azonban sokáig Pesten, nem is vállalt munkát, hanem hamarosan Pozsonyba utazott. Július 14-én már ott volt. De

1. kép.
Seidelmann Károly
soproni orgonaépítő
mester
pecsétjének rajza

2. kép.
A Klügel kőszegi
orgonaépítő család
pecsétjének rajza

úgy látszik Pozsonyban sem érezte jól magát. A reformországygyűlések izgalmaiktól felajzott város hangulata és légköre nem kedvezett a csendes tanuló munkának. Ezért a pozsonyi magisztrátus pecsétes engedélyével Sopronba folytatta vándorútját, ahol a városi hatóság július 17-én láttomozta vándorkönyvét.¹³

Sopronban *Seidelmann Károly* műhelyében dolgozott. Seidelmann Sziléziából (Weisswasser-ből) származott Sopronba. Amikor Halper hozzá szerződött, még nem volt polgárjoga a városban. A (katolikus) polgáresküüt 1840. feb-

10 Orgonatörténeti kutatásaink alapján. Ezenkívül 1840-ben 10 változatú pedálos orgonát épített Tischler a somogydőröcskei evangélikus templom számára. Tudunk még az 1860-ban Monoszlón, a református templomban felállított orgonájáról.

11 A vándorkönyv hivatalos kiállítása a keszthelyi városi jegyzőkönyv 22. száma alatt történt.

12 A Wilde Józsefnél töltött idő igazolása a vándorkönyv 13. lapján található. A Wildére vonatkozó adatokat részben dr. Pfeiffer Jánosnak köszönjük, részben orgonatörténeti kutatásainkon alapulnak.

13 Vándorkönyv 14–15. lap.

ruár 12-én tette le.¹⁴ Működésének részleteit sajnos nem ismerjük. Halper csak három hónapot töltött mellette.

Időközben özvegy édesanyja Kőszegre költözött. Halper János ekkor édesanyja kőszegi műhelyébe szegődött. Az 1839/40-es kőszegi összeírások szerint özv. Halper Anna a 442. helyrajzi számú házban lakott az Institutgasséban fiával, Halper Jánossal.¹⁵ Ez ma a Kiss János utcában kb. a 31. számú házban felel meg.¹⁶ Az édesanyja asztalosműhelyében letöltött négy hónapot a lődösi céh igazolta, mivel Halperné jogilag lődösi lakos volt még, s nem kőszegi polgár.¹⁷

A legjelentősebb és Halper későbbi munkájára leginkább hatással lévő mester *Klügel József* volt Kőszegen. Két részletben közel kilenc évet dolgozott vele.

A Klügel család három nemzedéke foglalkozott orgonaépítéssel (2. ábra). Id. Klügel József (1745–1812) 1787-ben vette át Jetter János Jakab orgonaépítő mester halála évében a kőszegi orgonaépítés irányítását. A nemescsói ev. templomban fennmaradt pozitívja a magyar barokk orgonahang egyik legszebb emléke. Fia, ifj. Klügel József János (1789–1853), Halper mestere 1815-ben szerzett polgárjogot Kőszegen. Megépült orgonáin kívül fennmaradt tizenegy tervrajza, amelyek a barokkból a klasszicista és a romantikus orgonastílusba való átmenetet szemléltetik a kőszegi orgonaépítészetben (3–4. ábra). Halper orgonái majd jórészt ezeket a rajzokat mintázzák. A rajzokat ma a kőszegi múzeum őrzi. A harmadik nemzedéket Klügel Károly Sándor (1824–1903) képviseli. Alatta lehanyaglott a kőszegi orgonaépítés és szerepét Szombathely vette át a nyugati határszélen. A Klügel család címere szobaorgonát ábrázol kitárt ajtószárnyakkal. Kétoldalt álló oroszlánok tartják a hangszert. Alul a család monogramja.¹⁸

Halper először 1840. február 12-től 1845. augusztus 30-ig dolgozott Klügel műhelyében, nem is annyira mint vándorlegény, hanem mint segítsége, segédje. Az említett idő leteltével Klügel nagyon meleg hangú igazolást adott a nála töltött éveiről:

„Én, alulírott ezennel tanúsítom, hogy ezen vándorkönyv tulajdonosa, Halper János orgonaépítő segéd öt és fél éven át nálam volt munkában. Ez idő alatt mind szorgalom és jó munka terén, mind egész magatartásában kitűnt a legnagyobb megalégedésre. Mivel kifejezte kívánságát, hogy mesterségének tökéletesítésére másfelé is körülnézzen, saját kérésére elengedtem. Mindenkinek a legmelegebben ajánlom.”¹⁹

Mivel az észak-dunántúli orgonaműhelyeket már végigjárta, így csak Ausztria jöhetett szóba. Meg is kapta 1845. augusztus 31-én a kiutazási enge-

14 A Seidelmenn Károlyra vonatkozó adatokat dr. Házi Jenő volt szíves rendelkezésünkre bocsátani, kutatásai alapján. Hálás köszönetünket ezúton is kifejezzük.

15 Kőszegi Consriptiones az 1839/40. évről (Vasmegeyi Levéltár Szombathely, Kő 40–52.)

16 A ház azonosítását Sághegyi Ferenc Medárd végezte el.

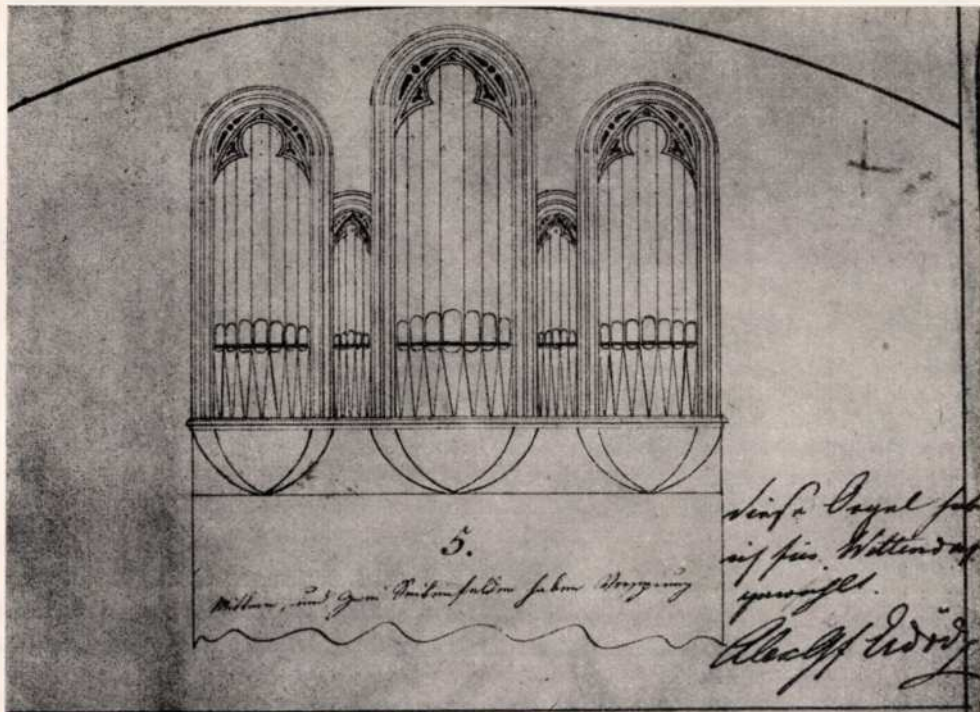
17 Az igazolás szövege fordításban: „Ennek a vándorkönyvnek felmutatója, Halper János, az édesanyja, alulírt özvegy Halper Anna asztalosmesterné mellett 1839. október 14-től 1840. február 12-ig mindenkinek megalégedésére hűségesen és szorgalmasan dolgozott. (Pecset) Lődös mezőváros, 1840. február 12. Hochwarter Egyed céhmester, Halper István mérőmester (Lot-schreiber)”. Vándorkönyv 16. lap.

18 A Klügel (Klügel) család orgonaépítő műhelyének történetét feldolgoztuk „A magyar orgonaépítészet történeti fejlődése Kőszegen” c. munkánkban. A kéziratot a Magyar Tud. Akadémia Zenetudományi Intézetében (Bartók Archivum) hozzáférhető mint dokumentációt anyag.

19 1845. augusztus 30-án állította ki. Vándorkönyv 17. lap.

délyt. Bécsben *Joseph Loyp* zongora-, orgona- és „verkli”-készítőhöz szegődött. Loyp korának legtevékenyebb bécsi orgonaépítője volt. Mintegy 40 ismert orgonája közül kb. 20 ma is jó állapotban van.²⁰ Magyarországon is dolgozott. Vértestolnai hét változatú pedálos orgonája ugyancsak jó karban és használható állapotban van.

1847-ben jött vissza Bécsből és újra Klügel mellett dolgozott tovább. Az 1847. május 9-től 1850. augusztus 11-ig tartó három év és három hónap alatt, amit másodízben Klügel műhelyében töltött, lezajlott a nagy szabadságharc a maga bizonytalanságaival, szenvedéseivel, a megszálló császári csapatok kő-

3. kép. Klügel József orgona-tervrajza a kőszegi múzeumban

szegi bevonulásával. Amikor elültek a harcok, Halper elérkezettnek látta az időt, hogy önálló műhelyt nyisson. Klügel 1850. augusztus 12-i elbocsátó írásával Halper befejezte vándoréveit. A kőszegi városkapitányság 1850. augusztus 14-én keltezett távozási engedélyének birtokában Halper a szombathelyi városi tanácshoz folyamodott letelepedési engedélyért. A tanácsi jegyzőkönyvben augusztus 17-én ezt olvassuk: „Halper János 33 éves r. kath. Lődös vasmegyei helységi orgona készítő az iránt folyamodik, hogy néki é városbani

²⁰ Heiling, H.: *Nachbarock und Klassizismus im Wiener Orgelbau*, Singende Kirche 1968, 206.

²¹ Szombathely város tanácsülési jegyzőkönyve 1850. aug. 17. (409. sz. végzés), Vas megyei Levéltár (Szombathely).

letelepülhetés és orgona készíthetési engedély adassék. ... A' folyamodó ezen kérése, minthogy felmutatott bizonyítványa és vándor könyve által erkölcsös viseletét igazolta, értékének kimutatása által feivételeztetik."²¹ Ugyanezen hónapban, 1850. augusztus 24-én „Halper János Orgona készítő, miután a' folyó évi augusztus 17-én tartott 409. számú végzés következtében vagyoni állapotát bemutató, csupán mint orgona készítő e' városbani letelepülhetésre feljogosítatik."²²

Szombathelyen előbb a 163. szám (a mai Náriai utca 2. sz.) alatti házban, majd 1853–56 körül az 56. számú (mai Kossuth Lajos utca 21. sz.) és végül öreg napjaiban a Kámoni út 28-as (mai Alkotmány utca 34.) számú házban lakott.²³

Szombathelyi letelepedése után hamarosan megnősült. Feleségül vette *Kecskeméty Juliannát*. Házasságukból három fiú született. Meghatóan kedves, ahogyan családi dokumentumnak a vándorkönyve utolsó, számozatlan lapjára bejegyzte gyermekeinek születési adatait. Még a születés óráját is feljegyzte, valamint a csillagzatot (a zodiakuszon), amely alatt a gyermek a világra jött. Mindháromnál ezekkel a szavakkal kezdi: „Unser liebes Kind...”

Az első fiú *Lajos*, 1851. június 21-én született, de már októberben meg is halt. A második, *Xavér Ferenc* 1852. november 14-én látta meg a napvilágot. Felnőve a Magyar Államvasutaknál helyezkedett el. Nevét 1898-ban *Halmágyira* magyarosította. A harmadik, *Károly* 1856. október 17-én jött a világra. Zongoratanításból élt és fiatalon, 24 éves korában halt meg 1880-ban. Hamarosan felesége, Julianna is követte. Halper János sokáig túlélte, és 71 éves korában halt meg gégesorvadásban, 1888. március 17-én.²⁴

4. Halpernek jelenleg 12 orgonáját ismerjük, s tudunk ezenkívül több orgonajavítási munkájáról.²⁵

Időrendben az első orgonáját még a Klügel mellett töltött kőszegi vándorévek idején, 1844-ben építette *Kemenessömjénben*. Az orgona 1950-ig állott, sajnálatos módon lebontották. Ma szétszedett állapotban a templom padlásán őrzik. Szekrényén ez olvasható: „Halper János orgonaművész csinálta 1844-ben Kűszögön.” A kezdetleges és szegényes külső kiállítás, a gyarló faragású, aranyozás helyett egyszerűen sárgára festett díszítések elárulják, hogy szerény műhelyben, talán Halper édesanyjának asztalosműhelyében készült. Négy regiszteres, pedál nélküli hagyományos barokk pozitív, hátul elhelyezett fekete billentyűs klaviatúrával.²⁶

Nem sokkal magasabb színvonalon áll Halper második pozitívja a szomszédos *Kemenesmihályfán*. Ez is szétbontott állapotban tanulmányozható a templompadláson. A lebontás előttről fennmaradt fényképfelvétel (5. ábra) fogalmat ad a két orgona külső alakjáról és egyszerű kivitelezéséről. A sípanyagból ítélve, négy változata megegyezhetett a kemenessömjéni pozitív regisztereivel.²⁷

Hasonló szekrényzetű, de lényegesen tökéletesebb kivitelezésű 8 változatú

²² Uo. 435. sz. végzés.

²³ A születési és halálozási anyakönyvek alapján; vö. még Horváth F.: Szombathelyi házszámok (Savaria. A Vas megyei múzeumok Értesítője I, 1963). Szombathely, 1963, 257–277. lapjaival.

²⁴ Halper Vándorkönyve, Halmágyi Ferenc leányának, Halmágyi Margitnak levele, valamint a megfelelő anyakönyvek alapján.

²⁵ Halper orgonáira vonatkozó adatainkat helyszíni kutatásainkon kívül dr. Pfeiffer János és Horváth Cirill szíves közléseinek köszönjük.

²⁶ Stojalowsky Sándor szíves közlése.

²⁷ Helyszíni szemle alapján.

pedálos orgonát épített Halper 1861-ben *Nagyalásonyban* az evangélikus templom számára (6. ábra). Díszítésén népies romantika hatása érződik.²⁸

A következő, 1862. évben a Balaton-felvidék kies fekvésű falucskájában, *Vászolyon* készült el 10 változatú újabb orgonája.²⁹ Majd a Vas megyei *Salköveskúton* épült meg ízléses klasszicista szekrényben 4 változatú pozitívja (7. ábra). Ezt azóta többször átépítették és önálló játszóasztallal és pedállal látták el. Ma 7 változata van.³⁰ *Gércén* az evangélikus templomban 1857-ben elkészült orgonáját időközben újjal cserélték fel, s így csak leírásból ismerjük.³¹

Halpernek sajátos orgonatípusát képviselik *Aszófő* (1868.; 8. ábra), *Felső-Iszkáz*, *Balatoncsicsó* és *Zalahaláp* (1874.; 9. ábra) orgonái. Ezeknek szekrénye kisebb-nagyobb módosítással Klügelnek a 3–4. ábrán bemutatott tervrajzait valósítja meg. Nem tudjuk, hogy a félkörösen záródó dobozszerű orgonaszekrény Klügelnek eredeti tervezése-e, vagy máshol látott rá mintát, de tény az, hogy Klügelnek az Erdődy Elek kegyúr rendelkezésre épített vépi, valamint a Bécsből 1860 táján Magyarországra költözött Moser Lajos kiskomáromi orgonáján kívül eddig ilyen orgonaszekrényt csak Halper orgonáin találtunk.³²

Utolsó élet éveiből még két orgonáját ismerjük. *Alsódörgicsén* 1885-ben épített 5 változatú pozitívot. Az eredetileg hátul elhelyezett klaviatúra helyett később ismeretlen mester önálló játszóasztalt készített a szekrény elé.³³

Minden bizonnyal utolsó orgonáját építette Halper *Szentgálon*. Az 1886. november 27-én keltezett szerződés aláírásakor Halper már 70. életévét töltötte. Az egyébként is kistermetű, összetöpörödött öregember iránt a szentgáli egyházközség úgy látszik bizalmatlan volt, s a 900 forintos költségvetés szerint az aláírásakor neki járó 300 forintból csak 50 Ft. foglalót fizetett ki. Alá kellett írnia azt, a számára bizonyára rosszul eső pótegyezményt, amely szerint a fennmaradó 250 Ft. akkor lesz „fizetendő a hitközség által, midőn tőlem az első részletről a nyugta beérkezett, illetve fiam által aláírott nyilatkozat, hogy az orgona el nem készülése esetén vagy az összeg vissza térítettik, vagy pedig az orgona üzletem átvevője által fog elkészíttetni.”³⁴ Halpernek ekkor már csak Ferenc nevű fia élt. Ő vállalt garanciát édesapja helyett a felvett összegről.

A 8 változatú szentgáli orgona ténylegesen elkészült; 1887 május havában, egy hónap késéssel a szerződésben vállalt időpont után maga Halper János állította fel a templomban.³⁵ Tíz hónap múlva a mester már halott volt.

Halpernek bizonyára nagy számú javítási munkái közül a *kislődíró* (1859) és a *kolontáriról* (1875) maradtak fenn levéltári adataink.³⁶

5. Halper orgonái között az első csoportot alkotják a pozitív orgonák.³⁷ Három pozitívjának hangképvezetékét ismerjük:

28 A helyszínen szerzett ismeretek alapján.

29 A helyszínen szerzett ismeretek alapján.

30 Az eredeti pozitívot Kámenesi Sándor, majd Ádám József építette át. Ádám József szíves közlése.

31 Trajtler Gábor rendelkezésünkre bocsátott adatai alapján.

32 Helyszínen szerzett ismeretek alapján. Moser Lajosra vonatkozó adatainkat Hans Heiling személyes közlésének köszönjük.

33 Helyszíni tapasztalatok alapján.

34 A szerződés szövegét (Veszprém, Püspöki levéltár Acta dioec. 813/1887) dr. Pfeiffer János volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.

35 Horváth Cirill adatai alapján.

36 Dr. Pfeiffer János szíves közlése.

37 A „pozitív” orgona elnevezése a latin *ponere* igéből származik. Olyan kis térfogatú, pedál nélküli orgonát jelent, amelyet lehet ugyan hordozni (*portare*), de játszaskor mégis le kell helyezni (*ponere*). Ezzel szemben a „portatív” orgonán hordozás (*portare*) közben is játszhat az orgonista kis térfogata és könnyű súlya miatt.

Kemenessömjén:		Salköveskút:		Alsódörgicse:	
Coppel	8'	Coppel	8'	Coppel	8'
Fuvola	4'	—	—	Fuvola	4'
—	—	Principál	4'	Principál	4'
Principál	2'	Oktáv	2'	Oktáv	2'
Quint	1 1/3'	Quint	1 1/3'	Quint	1 1/3'

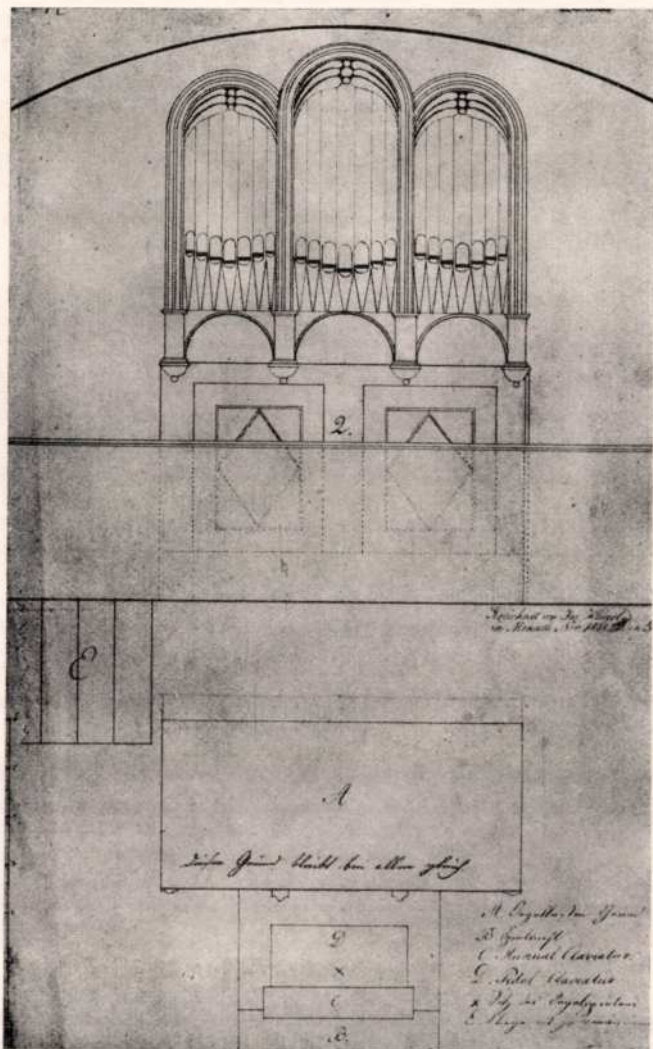
(N.B. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatainkon a lényeg szerint azonos változatokat mindig azonos névvel jelöljük, ha Halper az egyes orgonákon más-más elnevezést használ is!)

A barokk pozitívok Közép-Európában általában (Magyarországon szinte kivétel nélkül) principál és fődött változatokkal épültek. A principálkarhoz tartozó változatok (a táblázatban az alsó csoport) a magas hangfekvést képviselik, a fődöttek a mélyet. A pozitívok fuvola-változata rendszerint szintén fődött volt. A két regiszter-család a 4' magasságban találkozott. Kemenessömjénben a fődött regiszter-család, Salköveskúton a principál-kar adja a 4' változatot. Alsódörgicsén mindkettőben megtaláljuk azt. A kemenessömjéni inkább a kora barokkot idézi, a salköveskúti a java barokk kort, az alsódörgicsei hangképvizlat viszont a XVIII–XIX. század pozitívjaira egyaránt jellemző.

Halper pedálos, ún. „nagyorgonái”-nak típusát az aszófői orgonában találjuk meg. Ezt a minden részletében klasszikusan barokk regiszterösszeállítást, diszpozíciót igazában már id. Klügel kikísérletezte, és mint tapasztalatot adta át utódainak. De ugyanő megkezdte már Kőszegen a korai vonósváltozatok beékelését a barokk orgonaképbe. Így már az 1790-es pinkafői orgonáján megjelenik a Gamba 8' változat, az 1794-ben épült kertesi kegytemplomi orgonáján pedig a Salicionál 8' regiszter. Mindezeket megtaláljuk Halper orgonáin is, amellet, hogy a principál-kar teljes barokk kiépítése továbbra is megmarad.

Aszófő:		Felsőiskáz:		Vászoly:	
Principál	8'	Principál	8'	Principál (?)	8'
Oktáv	4'	Oktáv	4'	Oktáv	4'
Superoktáv	2'	Superoktáv	2'	Superoktáv	2'
Quint	1 1/3'	Quint	1 1/3'	Quint	1 1/3'
Mixtura 2 sor	1'	Mixtura	?	Mixtura	?
Fődött	8'	Fődött	8'	Fődött	8'
Fuvola	8'	Gamba	8'	Fuvola	8'
Fuvola	4'	Fuvola	4'	Salicionál	8'
Subbasszus	16'	Subbasszus	16'	Subbasszus	16'
Apertabasszus	8'	Apertabasszus	8'	Apertabasszus	8'

Mind a három orgona 10 változatú. A felsőiskázin ma a Mixtura helyett ugyan csak egy 1'-as sípsor van, a vászolyin pedig egy 2'-as, de ez minden bizonytalansággal későbbi alakítás. Ugyanúgy biztosra vehető, hogy Vászolyban a mai Gamba 8' helyén eredetileg Principál 8' volt. Az Oktáv 4' elnevezés ui. föltéte-

4. kép. Klügel József orgona-tervrajza a kőszegi múzeumban

lezi, hogy Principál 8' van az orgonán. Az pedig a vászolyi körülmények között csak a Gamba 8' helyén állhatott. Ami a három orgona hangképében különbözik, az csupán a principálkaron kívüli manuálregiszterek között található, s ezek a korai vonós hangszínek. A vonósok azonban ekkor még korántsem

voltak annyira szélsőségesen szűk menzurájúak, mint később a java romantika korában. A barokk hanghatást tehát még alig módosították.

Egy lépéssel továbbmegy Halper a romantika irányában a balatoncsicsói orgonán, amely egyúttal a legnagyobb műve a mesternek. Itt már feladja az alapvető barokk elvet, amely a principálkart a főművön 8'-tól szokta kezdeni, s helyette más három 8'-as változatot vesz fel alapnak. Ezek között találjuk a hagyományos Coppelt és mellette két vonós felé hajló regisztert: a Pordunt vagyis Portunalt, ami a Dulcián rokona és a Traversflötét, vagyis a szűk menzurájú fuvolát. Ezekre a kőszegi orgonaépítészetben nem találunk Halper előtt példát. De gyakorta szerepelnek a bécsi Loyp orgonáin, és nem is lehet kétséges, hogy Halper ezeket Loyp mellett töltött vándorideje alatt ismerte meg.³⁸

Ugyanezt kell mondanunk a Fugara változatról. Loyp Bécsben gyakran, de a Vértestolnán 1858-ban épített orgonáján is alkalmazott Fugara 4' regisztert. Ezt megtaláljuk a balatoncsicsói Halper-orgonán is.

Ezek után a balatoncsicsói orgona dispoziciója a következő:

Manuál:		Pedál:	
1. Pordun	8'	10. Subbass	16'
2. Coppel	8'	11. Octavbass	8'
3. Traver	8'	12. Cornetbass	
4. Principál	4'	3sor	5 1/3'
5. Flötten	4'		
6. Fugara	4'		
7. Octav	2'		
8. Quint	1 1/3'		
9. Mixtur 2sor	1 1/2'		

A romantika felé haladás mutatkozik Halper utolsó, szentgáli orgonáján. Hangképvázlata:

Manuál:	1. Fuvola	8'
	2. Coppel	8'
	3. Principál	4'
	4. Fuvola	4'
	5. Salicional	4'
	6. Octav	2'
	7. Quint	1 1/3'
Pedál:	8. Octavbass	8'

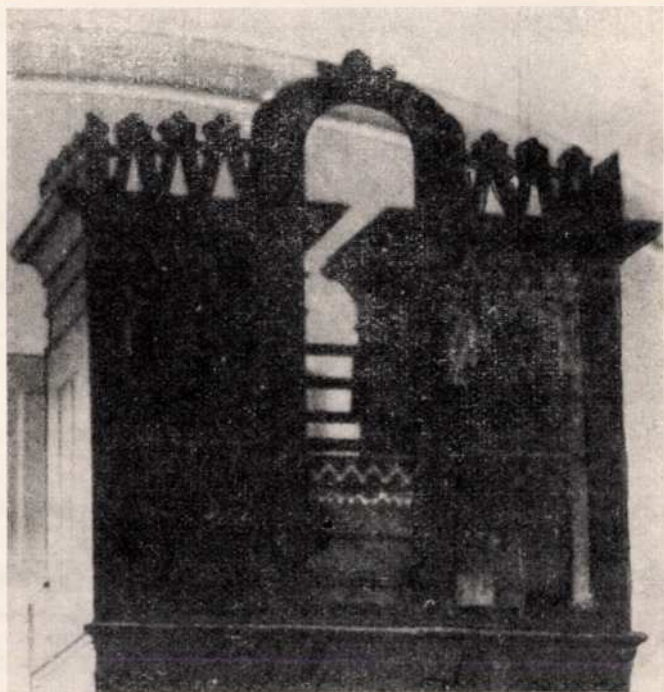
A romantika felé való tolódást nemcsak a Salicional változat jelzi, hanem a Mixtura és egyáltalában az 1 1/3'-nál magasabb sípsorok teljes hiánya. Ez 8 változatú orgonánál a barokk korban alig képzelhető el.

Halper egyetlen orgonáján sem találunk nyelvváltozatot. A nyelveknek takarékos alkalmazása jellemző a közép-európai (délnémet, cseh, osztrák, magyar) orgonavidékre, főleg az egyszerű falusi orgonákon, amint hogy Halper összes ismert orgonái ilyenek.

³⁸ Lásd Helling 1. m.

Az orgona klaviatúráját a kőszegi mesterek, mint a XIX. század elejéig általában Közép-Európában, ún. rövid oktávval kezdték. Ez azt jelenti, hogy a legmélyebb oktávban csak ezek a hangok szerepeltek: C, D, E, F, G, A, B, H, c. Hiányzott tehát a CISZ, DISZ, FISZ, GISZ. A hiányzó hangok számára nem készítettek billentyűt, és így külső látszatra olyan volt az első oktáv billentyűzete, mintha E-től kezdődően kromatikus lenne. Az E billentyűre esett a C, a Fisz-re a D, Gisz-re az E, míg az F-től a többi hang a szokásos billentyűn szólt meg.

Halper első két pozitívján (Kemenessömjén és Kemenesmihályfa), amelyeket még Kőszegen épített, szintén rövid mélyoktávval kezdi a billentyűzetet.

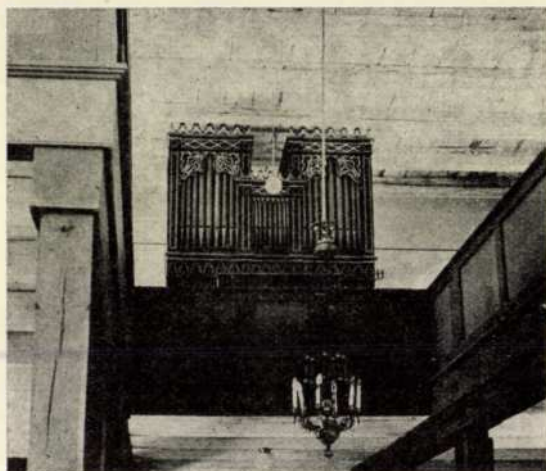
5. kép. Halper János orgonája Kemenesmihályfán a lebontás előtt

Bécsben azonban Loyp műhelyében megismerkedett a teljes kromatikus mélyoktávval kezdődő klaviatúrákkal, és további orgonáin kivétel nélkül így készíti a manuálliblentyűzetet.

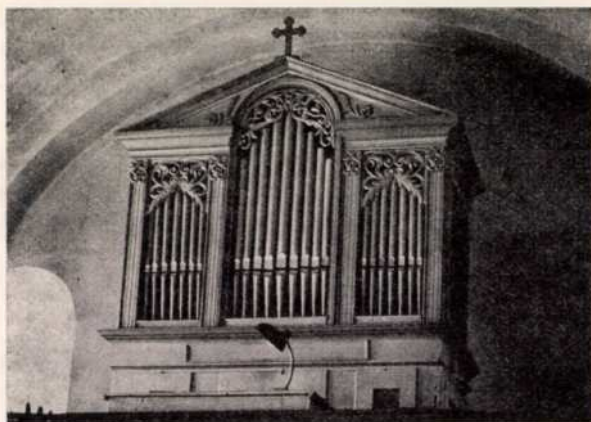
Ennek megfelelően első két orgonájának hangterjedelme C-c³-ig 45 hang, tekintve, hogy az első oktáv rövid. A további orgonák manuáletterjedelme általában C-c³-ig 49 hang, teljes kromatikus mélyoktávval. A romantika felé hajló vászolyi és balatoncsicsói orgonáján viszont C-d³-ig növeli a hangterjedelmet, ami 51 hangot és billentyűt jelent.

Nem így a pedálon. A közép-európai orgonavidéken a XIX. század végéig szokásban volt, főleg a kisebb igényű orgonákon, hogy a pedál minden egyes

regiszterének csak 12 sípja volt. Ennek elrendezése azonban változott a század folyamán. Magyarországon a század második feléig rövid mélyoktávot építettek, amelyhez a második oktáv kromatikusán csatlakozott. Mivel a rövid oktávban nem szerepelt a Gisz, azért a második oktávnak legalább Gisz-ig, de

6. kép. Halper János orgonája a nagyalásnyói ev. templomban

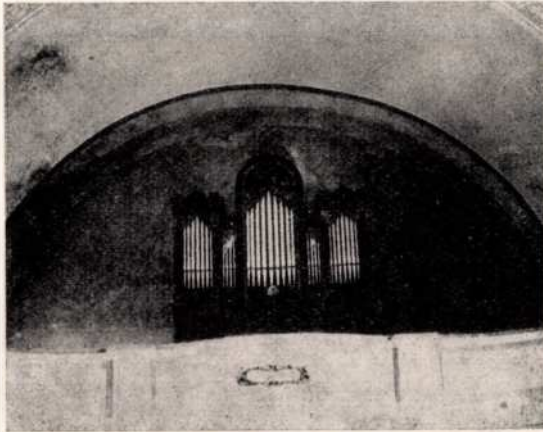
7. kép. Halper János orgonája Salköveskúton

inkább Á-ig kellett terjednie, hogy így mind a 12 hang játszható legyen a pedálón. Ez összesen 18 billentyűs klaviatúrát igényelt. Ilyen esetben a 12 hang a következőképpen helyezkedett el:

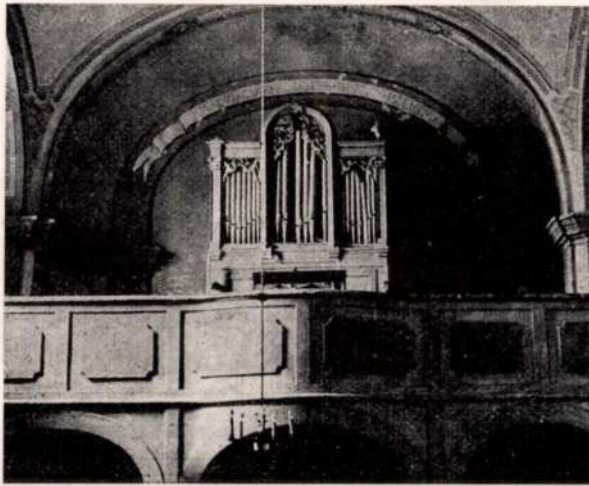
C D É F G Á B H C CISZ D DISZ É F FISZ G GISZ Á

Vagyis a 12 hangból előbb a rövidoktáv sorrendjében szólalt meg a 8 hang, azután ugyanezen sípokkal újra kezdődött a második oktáv, de az már kromatikusan. A C-D-É-F-G-Á sípja tehát két helyen volt megszólaltatható a klaviatúrán. Így építette Halper nagyalásnyi orgonáját.

De hamarosan meglátták Halper is és más orgonaépítők is, hogy a 18 billentyűn alkalmasabban is elrendezhető a 12 pedálsíp. Úgy, hogy az első oktáv-

8. kép. Halper János orgonája Aszófön

9. kép. Halper János orgonája Zalahalápon

ban kiépítik a teljes 12 hangú kromatikus skálát, majd ugyanezen sípok újramegszólaltatásával folytathatják a második oktávot F-ig. A hangok sorrendje ilyen esetben a következő:

C CISZ D DISZ É F FISZ G GISZ Á B H C CISZ D DISZ É F

Ilyen pedált készített Halper a vászolyi, balatoncsicsói és szentgáli orgonáján. Az aszófői és a felsőiszkázi pedált pedig még két hanggal megtoldotta és a második oktávot G-ig vitte. Így ezeken az orgonákon 20 billentyűs pedálklaviatúra található, de ez is csak a 12 sípnek ismétléséből adódik ki.

A pozitív orgonákon a manuál klaviatúra mindig beépült a szekrény hátsó falába. Így látjuk ezt a szétszedett első két pozitívján; Salköveskúton és Alsődörgicsén viszont később önálló játszóasztalt építettek az eredeti klaviatúra helyett. Az első két pozitív alsó billentyűi a barokk szokásnak megfelelően feketék, a felső billentyűk pedig a fehérek. Többi orgonáján már a mai gyakorlatot követi.

Szerkezet szempontjából Halper összes orgonái csuszkalásások s mechanikus trakturájúak.

38 éves önálló működése alatt Halper sok más, ma már nem létező vagy általunk nem ismert orgonát épített. Ezek azonban aligha tértek el lényegesen az általunk ismertetett hangszerektől, hisz rajtuk keresztül Halper egész működésének keresztmetszetét adtuk legelső orgonájától az utolsóig.

Halper működésének ideje fontos időszak az orgonaépítészet történetében. Ekkor megy végbe az átmenet a késő barokkból a romantikus ízlés felé. A magyar orgonaépítészet, amely Mátyás király halálától (1490) Hofheimer körén keresztül végérvényesen a közép-európai (osztrák, délnémet, cseh) irányhoz csatlakozott, Halper korában nagy vonalaiban lépést tartott nyugati szomszédaival. A kötelező vándorutak a legtöbb magyar orgonaépítőt elvitték Ausztriába vagy a cseh tartományokba, viszont a szomszéd országok orgonaépítői, osztrákok és csehek, sokfelé dolgoztak hazánkban. Nem egy közülük állandóan is letelepedett Magyarországon. Így a mindennapi élő kapcsolat rendszeresen biztosítva volt.

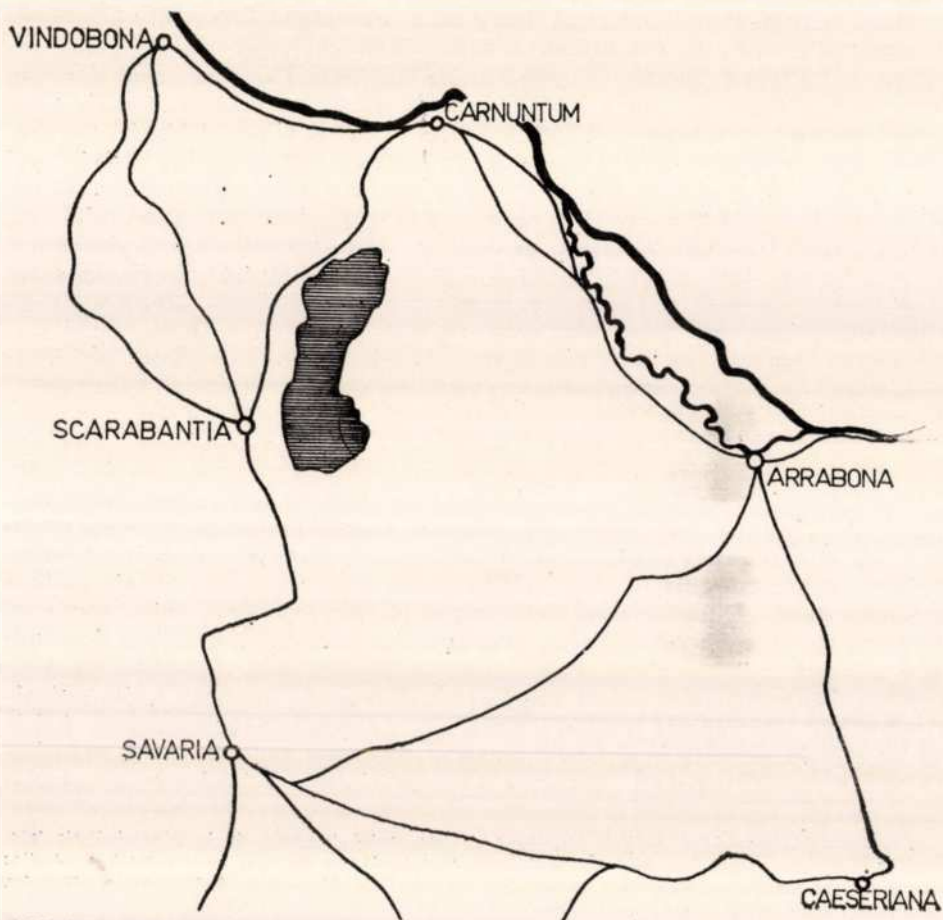
László Gyula:

„Inter Sabariam et Carnuntum...”¹

1. Hosszú ideig senki sem kételkedett abban, hogy az Annales Regni Francorum-nak azt a híradását, mely szerint Nagy Károly az avar capcan népét 805-ben Carnuntum és Sabaria közé telepítette, úgy kell értelmezni, hogy Deutsch-Altenburg és Szombathely közé történt a telepítés. Én mint régész nem láttam ennek az adatnak igazolt voltát, mert Szombathely és Deutsch-Altenburg között nincsen tömör avar település, de a történeti források világos beszéde miatt inkább arra gondoltam, hogy a terület nincsen eléggé feltárva, s ez az oka, hogy a Fertő tó nyugati térsége és Szombathely között alig ismerünk avar kori leletet. Most azonban úgy látom, hogy erre a hiányra más magyarázatot is találunk. A salzburgi II. szláv kongresszuson támadt bennem ez a gondolat, amikor Heinrich Koller professzor előadását hallgattam, később pedig, amikor dolgozatait is elolvastam, még inkább megerősödött bennem az

¹ Előadás a III. szláv történész és filológus kongresszuson (Salzburg 1970. júl. 1–7). Vö. még Heinrich Koller dolgozatai közül elsősorban: Der östliche Salzburger Besitz im Jahre 800. Burgenl. Heimatbl., 22 (1960), 89–106; Der „mcns Comagenus”. Mitt. d. Inst. für östr. Geschichtsforschung, 71 (1963), 237–245; Enns und Wien in der Karolingerzeit. Jb. für Landesg. von Niederösterreich, XXXVI (1964), 74–86.

avar telepítés másféle magyarázatának lehetősége. Az alapgondolatot az adta, hogy az Annalesben szereplő Carnuntum csak nevében azonos a római idők Carnuntumával, földrajzilag attól nyugatabbra feküdt. Most meg azt a feltevésemet terjesztem elő, hogy ez a *Sabaria* sem azonos az egykori római colonia-
val, tehát a mai Szombathellyel, hanem a középkor ezt a nevet a mai Pannon-
halmára, Györszentmártonra ruházta. Eszerint tehát az „inter Sabariam et
Carnuntum” nagyjából a Bécsi Erdőtől a Rába torkolatán túlíg terjedő terü-

1. kép. Fontosabb római utak a Dunántúlon (Gráf András után)

letet jelentette és feltehető szerepe az lehetett, hogy a morvákkal szemben biztosítsa a Duna északi vonalát, illetőleg az egész Dunántúlt. Eszerint tehát tudatos, célszerű telepítés történt, amit az is igazolni látszik, hogy az így megalakított területi egység még jó ideig meg volt a középkorban is. Ha ez a felismerésem helyesnek bizonyul, akkor jelentősen hozzájárulhat Német Lajos 860. november 20-i híres oklevelének magyarázatához.

Köztudomású, hogy az egykori római Közép-Európában a rómaiság minden nyoma elenyészett, nem volt folyamatosság legfennebb a déli, bizánci ura-

lom alatt maradó peremterületen. Ennek ékes bizonyossága például az, hogy Közép-Európában egyetlen római városnév sem maradt fenn a középkorra. Mármost — s ezt éppen Heinrich Koller dolgozataiból tudjuk — a karoling reneszánsz idején megindult a régi földrajz iránti érdeklődés is, és az antik földrajzi nevek felújítása a Tabula Peutingeriana s más térképek és itineráriumok alapján. Előbb Salzburgban (Virgil püspök alatt), majd a X. században Passauban tapasztalható az antik földrajz iránti tudós érdeklődés. Természetesen az egykori városok valódi helyét már nem ismerték, s ebből keletkeztek a zavarok. Hadd tegyem ehhez hozzá azt, hogy Magyarországon is hasonló jelenségeket tapasztalhatunk, Aquincumnak a középkorban hol Attila városa, hol Sicambria volt a neve². Nagyon jellemző az is, hogy sem Pannonia, sem Noricum antik földrajzi határait nem ismerték, középkori határai máshol vannak, mint a római koriak.³ A középkorban felelevenítették tehát a régi földrajzi neveket anélkül, hogy pontosan tudták volna, hogy egy-egy romterülethez melyik régi nevet párosítsák, hiszen a feliratos kövek és más dokumentumok, amelyek alapján ma már pontosan tudjuk egykori helyüket, még föld alatt rejtőztek. A középkorban használt térképek, például a XIII. század elejéről ismeretes herefordi térkép, csak nagyon tág határokat adhattak egy-egy római város helyének meghatározásához. Például az idézett térképen Sabaria, amelynek neve mellett utalás szerepel Szent Mártonra, rá van tapasztva a Duna mentére, s ez sehogyan sem illik az antik Sabariára, inkább a Duna közelében lévő Pannonhalmára.⁴ A továbbiakban minket éppen ezek az azonosítások érdekelnek, nem pedig a régészet által megadott antik-modern azonosítások.

2. Nézzük tehát át — legalábbis tallózva — azokat a forrásokat, amelyek a középkorban Sabariára vonatkoznak, és amelyeket a magyar kutatás régóta jól ismer. Kezdjük az Annales regni Francorummal, a 805. évhez fűzött szöveggel: „Non multo post capcanus, princeps Hunorum, propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus esse non poterat. Quem imperator benigne suscepit — erat enim capcanus christianus nomine Theodorus — et precibus eius annuens muneribus donatum redire permisit...”

E forráshoz egyelőre három megjegyzés. Először is az, hogy teljes egészében egyezünk Deér József értelmezésével, aki a capcan-t avar hercegnek (tehát nem kagánnak) mondja és így nem az egész avar nép menedékéről beszél, hanem csak a capcan népének (törzsének?) letelepítéséről.⁵ Másodszor arra szeret-

² A kontinuitásról lásd Székely György: A pannoniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei. Különnyomat: Budapest Múltja, 1957, 7–23; Kiss Attila: Arch. Ert. 1968, 93–101. Sicambriáról Alexandre Echart: De Sicambria á Sans-Souci (Histoire et légendes Franco-Hongroises). Paris, 1943.

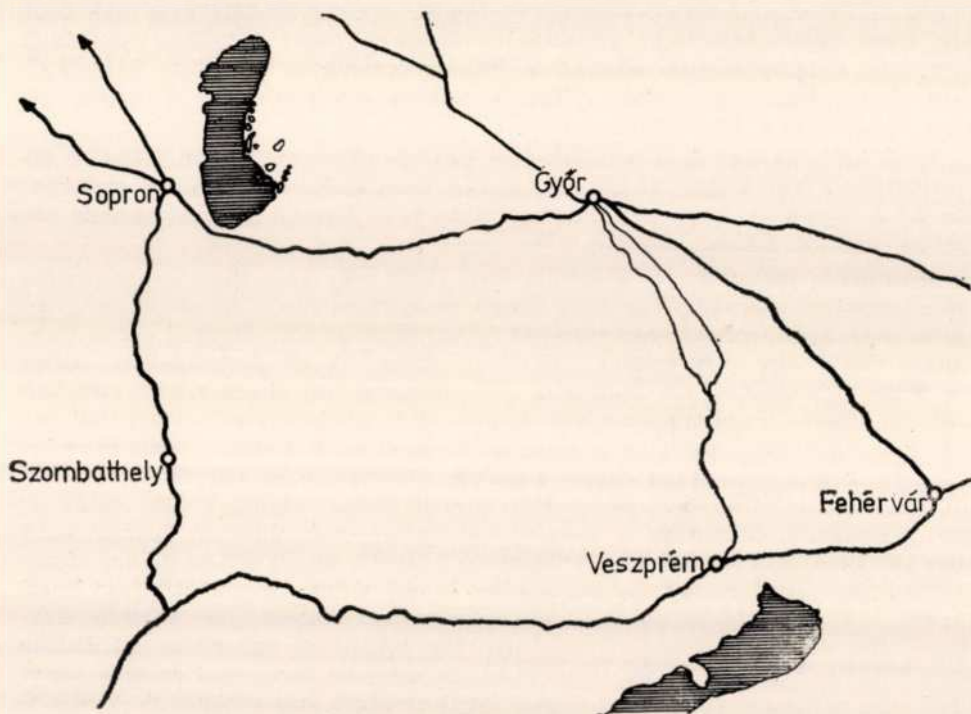
³ A megnevezések bizonytalanságára lásd H. Koller idézett dolgozatait (I. jegyzet) és Molay Károly: Odenburg. Bp. 1942, 28.

⁴ Richardi de Haldingham seu de Bello mappa mundi inter annos 1276–1283. p. Chr. conscripti. Herefordi Angalicae conservata. Lásd még: Bendeffy László dolgozatát: Vasi Szemle V, 163–168.

⁵ J. Deér: Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches (vö. Karl der Grosse. Ed. I, 774–775). Úgy látszik, mintha ennek meglenne az emlékezete a Conversio-ban (V), amikor arról ír, hogy a Dunától északra fekvő pusztákon lakó hunok átkeltek a Dunán és elűzték a rómaiakat, gótokat és gepidákat. Végleges feleletet arra a kérdésre, hogy a capcan népe honnan telepedett új helyére, csak a szlovákiai és a morvaországi leletekkel való pontos egybevetés adhat. Annyi bizonyos, hogy akárhonnan jöttek, a kereszténységnek — legalábbis a temetkezésben — senmi jelét nem látjuk, ha ugyan nem tekintjük keresztényeknek a melléklet nélkül eltemetetteket, amint ezt a II. saizburgi kongresszuson megpendítettem (Acta: 141–152).

ném felhívni a figyelmet, hogy ez a telepítés közvetlenül a cseh–morva háború előestéjén történt. A telepítés és a háború között én okvetlenül kapcsolatot látok. A harmadik megjegyzésem, hogy Nagy Károly feltehetően személyesen is ismerte a Duna-parti felvonulási területet a 791. évi hadjárat idejéről; 805-ben is a Fischa partján találjuk.

A második forráscsoport, amelyben Sabaria nevével találkozunk, Német Lajos 860. november 20-án kiállított híres oklevele⁶. A salzburgi érsekség birtokainak leírásakor – hogy csak a minket érdeklő részeket idézzem – szerepel:

2. kép. Fontosabb középkori utak a Dunántúlon (Glaser Lajos után)

„Sabariam civitatem et Peinihaa”, majd a Rába felé tartva: „ad Penninuanc, ad ecclesiam Anzonis, ad Uitanesperc, ad ecclesiam Ellodis, ad ecclesiam Minigonis presbiteri, ad Kundpoldesdorf, ad Rapam, ad Siccam Sabariam, item ad Painicahu, ad Salapiugin et ecclesiam ad Cuuartinahu, ecclesiam ad Kensi, ecclesiam ad Ternperch, ecclesiam Gundoldi, ecclesiam ad Sabnizam, ad Ne-

6 Urkundenbuch des Burgenlandes. I, 1955, 6, 10. Az oklevél kétségtelenül említ Duna-Rába közti helyneveket is (ilyen pl. maga *Sabaria civitas* is). Anélkül, hogy belemerülnék a részletekbe, hadd említsem meg, hogy egy Cundpald nevű avar térítőpüspök sírját találták meg az Ikva patak völgyében (lásd Bóna: Cundpald fecit. SSz. XVIII [1964], 320–321, ActaArch-Hung. XVIII. [1966], 279–325), és ez talán némi támpontot adhat az „ad Kundpoldesdorf” helységnevéhez.

zelinpach, item ad Rapam, ad Tudleipin, ad Sulpam, ad Labantam, ad Kurcisam" stb. Most ne foglalkozzunk az oklevél későbbi átírásával, valamint a helynevek értelmezésével, csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy az útvonal, amelyet a leírás követ, közvetlenül *Sabaria sicca* előtt lépi át a Rábát, majd elég hosszú utat tesz meg, amíg újból visszakanyarodik a Rábához. Ennek a megjegyzésnek értelmét akkor látjuk majd, amikor a győri püspökség Szent István kori határainak térképét nézzük, amely feltehetően pontosan ennek a határvonalnak mentén zárja körül a püspökség területét,⁷ szinte azt mondhatnók, hogy a győri püspökség „örökli” az egykori passzai térítési terület déli határát. Úgy látszik, nem véletlen, hogy Passau rendkívüli aktivitást fejt ki a magyar térítő-misszió terén. Visszatérve Német Lajos oklevelére még csak annyit, hogy mivel Salapiugin azonosítása Zalaszentgróttal (Zalabér közvetlen közelében) elfogadhatónak látszik⁸, a Rábától-Rábáig tartó út itt kanyarodhatik vissza nyugat felé, tehát a Rábától keletre egy ívet ír le, amelynek *Sabaria sicca* lenne a keleti határa.

Ezek után térjünk át a legfontosabb magyar adatokra. Ezeket többször át-és átvizsgálta már a magyar kutatás, s ezért most előljáróban inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy az adatokban *Sabaria* és *Pannonia*, mint egymás közelében lévő két község szerepel.

Kezdjük a pannonthalmi alapítólevéllel (1002-ből), amelyben Pannonhalma a montecassinoi apátsággal egyenlő rangú kiváltságot nyer. Az alapítólevélben a következő helymeghatározás szerepel: „De monasterio S. Martini supra Pannoniam sito”,⁹ egy XI. század végi (Szt. László kori) összeírásban pedig: „... primum praedium est Pannonia, ubi monasterium situm est.”¹⁰ 1102-ben tűnik fel először a számunkra olyan fontos adat, amelyben az egyik pápai oklevél a pannonthalmi egyházat: „ecclesia S. Martini in Sabaria”-nak nevezi s ugyanígy ír róla nagyjában ebben a korban Hartvik győri püspök is Szt. István nagyobb legendájában, pedig Hartviknak igazán tudnia kellett volna az ókori Sabariáról, hiszen az is püspöksége területén feküdt.¹¹ A legfontosabb talán IV. Béla tatárjárás kori birtokösszeíró levele, amelyből az alábbi részeket közöljük: „Ipse mons sacer Pannoniae, in quo situm est monasterium Beati Martini... Conterminales autem villas habet villam Toryan quae est communis sibi et aliis, deinde protenditur terminus eius usque ad Sabariam, ubi dicitur natus Sanctus Martinus et ibi in valle media est fons sacer, qui vocatus caput Pannoniae, qui cum aliis (sc. fontibus facit) rivulum sub ecclesia S. Vilibaldi et vocatus Panosa.”¹²

7 Lásd Balanyi György: Szent István mint a magyar kereszténység megalapítója és szervezője. Szent István Emlékkönyv (SzIE). Bp., 1938, I, 341.

8 A magam részéről elfogadom Marjalaki Kiss Lajos (Néhány Árpád-kori helynevünk. Miskolc, 1928, 10–11) érvelését, amely azon alapul, hogy 850-ben itt szentelték fel „sancto Hrodperto”, azaz Szent Grót templomát. Ezt a helyet a honfoglaló magyarság is megszállta (vö. Dienes István: X. századi magyar temető Zalaszentgróton. Göcseji Múzeum Közl. 7. Zalaegerszeg, 1960).

9 A pannonthalmi alapítólevél facsimiléje és a körülötte kialakult irodalom: Szentpétery Imre: Szent István király oklevelei, SZIE, II, 145–157.–A 9–12. jegyzetek pontos utalásait lásd a Pannonthalmi Rendtörténet I. kötetében, továbbá Klemm Antal: Pannonhalma nevének története. Pannonthalmi Szemle, 1935: 212–217.

10 Lásd Mihályi Ernő tanulmányában is (SzIE, I, 346).

11 Pannonthalmi Rendtörténet, I, 592. A Hartvik-legenda kritikai kiadása *Scriptores rerum hungaricarum* (SRH.) II, 363–440.

12 Lásd SzIE, I, 363–364. és még a 24. jegyzetet.

Az egyik legdöntőbb forrás Sabaria középkori helyéhez Anonymus¹³, aki feltehetőleg a XII. századi köztudatot rögzíti. Íme az 50. §-ban így ír: „Dux autem Arpad et (sic) sui militis sic eundo iuxta montem Sancti Martini¹ castra metati sunt et de fonte Sabarie² tam ipsi, quam eorum animalia biberunt et montem ascendentes et visa pulchritune (*recte*: pulchritudine) terre Pannoniae nimis leti facti sunt ... et inde aggressi usque ad Rabam et Rabuceam venerunt.” A szöveg gondozója, Pais Dezső a következő két jegyzetet fűzte ehhez: „1. Mons inde ab anno 1240. Mons Sacer Pannonie dicitur; 2. Huic fuit rivulus Pannosa: hodie „Pánzs ér”. Haec Sabaria, non Sabaria Romanorum, quae hodie Szombathely nominatus (in comitatu Vas, cuius caput est) est locus natalis Sancti Martini (cnf. M. Flor. FontDom. I/2: 281).” Ilyen értelemben is-

3. kép. A Dunántúl püspökségei
Szt. István korában
(Balanyi György után)

meri Sabariát és Pannonhalmát a francia hagyomány is, amikor Szt. Mártonról így emlékezik meg: „Cet enfant fut né en sabaria en un ville nommée pannonie”.¹⁴

Ismétlem: nem szeretnék a 860. évi oklevél helyneveinek magyarázatába bonyolódni, mert nem hivatásom, de mind a *Pannonia*, főként pedig a *Pannosa* neve igen erősen összecseng pl. a *Peinicahu* vagy valamelyik más hasonló névvel Sabaria közelében.

Pannonhalma jelentősége a X. század végétől nem szorul bizonyításra, mégis úgy gondolom, nem árt három kevésbé idézett tényt megemlíteni. Az egyik az, hogy Szent István halálától Szent Lászlóig (kisebb megszakításokkal) a magyar pénzek hátlapján, a verde neve helyén (tehát Szt. István Regia civitas-a helyén) *Pannonia* áll. Még mindig nem mérlegelték eléggé komolyan,

13 SRH. 99–100.

14 Király Ilona: Szent Márton magyar király legendája. Bp., 1929, 55.

hogy ez nem az országot jelenti, hanem Pannonhalmát, illetőleg a tövében lévő községet.¹⁵ Az ország feltüntetése verdehely helyett ebben az időben legalábbis szokatlan lenne. A második fontos tény, hogy Szt. László (1077–1095) II. törvénykönyvét (1077 körül) „a szent hegyen” (*in monte sacro*) szerkesztették az ország előkelői. A harmadik pedig, hogy Kálmán király itt a hegyen tárgyalt Bouillon Gottfrid-dal, a francia keresztshadak vezérével, s hogy az ilyen államközi tárgyalásoknak itt már hagyományai voltak, arról a jegyzetben szólok.¹⁶

Vonjuk le első, lényeges következtetésünket: a magyar írásbeliség megindulásától fogva Pannonhalma (*Pannonia*) és Sabaria azonos területet jelent,¹⁷ az antik Sabariáról csak a XIII. századtól kezdve esik szó.¹⁸ Ezt az eredményt a régészeti leletek a legnagyobb mértékben alátámasztják (lásd a 4. pontot).

3. Most vessünk egy pillantást az ókori, majd a középkori úthálózatra, s nézzük, mi értelme lett volna egy Petronell–Szombathely közti telepítésnek. A római úthálózat, amely Pannoniát Noricummal összekötötte, Carnuntum és Arrabona közt vezetett, s onnan ágazott szét (többek közt Pannonhalma felé is!). Savariába nyugatról semmiféle út nem vezetett, Savaria csak a Poetovio felől jövő borostyánútnak volt fontos állomása, de nyugat-keleti irányban semmiféle jelentősége nem volt.¹⁹ Ugyanez maradt a helyzet az Árpád-korban is, azzal a különbséggel, hogy a Fertő tó mocsaras nyúlványai mentén is keletkezett egy fontos útvonal Bécs felé Sopronon át.²⁰ Szombathelynek még a késő-középkorban is csak mellékes szerepe volt (1–2. kép).

15 Lásd Réthy László: *Corpus nummorum Hungariae* (CNH) I–II. Bp., 1899–1907; Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Bp., 1916. A *Pannonia* feliratról Jeszenszky Géza (Num. Közl. 1914, 54) megjegyzéseit fogadja el Hóman (i. m. 192). Ezt a kérdést kissé meg kell világítanunk, mert Hóman tekintélye miatt lekerült a napirendről. Nézzük tehát először, mit mond a kérdésről Jeszenszky Géza: „Csak közbevetve jegyzem meg, hogy a PANNONIA vagy hasonló körirat nem pénzverő helyet (Pannonhalmát) vagy az ország dunántúli részét (CNH. 10), hanem az egész országot jelenti. Nehéz volna megérteni, hogy az ország felső- és tiszántúli részét bíró hercegek miért s miképpen verethették volna pénzelket a velük sokszor ellenséges király (I. Endre és I. Béla, Salamon és I. Géza) pénzverőjében vagy területén. Állításhoz Salamon CNH. 20 pénze is bizonyosságul szolgálhat, amely expressis verbis PANONNIA TERA-t mond”. Eddig Jeszenszky Géza megállapításai. Ezzel szemben felhozható, hogy a REGIA CIVITAS a „Stephanus rex” pénzekben bizonyosan verdehely (Esztergom?) és valóban általános szokás e korban az antik örökségeként a verdehely feltüntetése a hátlapon. A hercegekkel kapcsolatos ellenvetésre meg azt lehetne felelni, hogyan nevezhette volna magát pénzein a ducatus ura egész Magyarország urának? Korai törvényeinkben és okleveleinkben a király nem Pannonia királya, hanem „rex Ungarorum.” Reálisabb az, amit e kérdésről Réthy László írt (CNH. I, 10): „Vajjon Pannonia verőhelyet jelentett-e, mely esetben azt kell feltennünk, hogy Pannonhalmán (*mons Pannoniae*) királyi pénzverő műhely volt, vagy archaizáló modorban a dunántúli Magyarországot jelentette-e? – e helyütt nem kutatjuk.” Mivel a magyar király valóban az egész ország királya volt, Pannonia – mint *pars pro toto*, amire példa nincsen – nem jelenthetett mást, mint az oklevelekből ismert Pannonia községet és pénzverőhelyet.

16 Gombos F. Albin: *Catalogus fontium hist. Hung.* Bp., 1937, 42, 968.

17 Lásd Szilágyi Loránd: *Árpád-kori törvényeink*. Bp., 1960, 23.

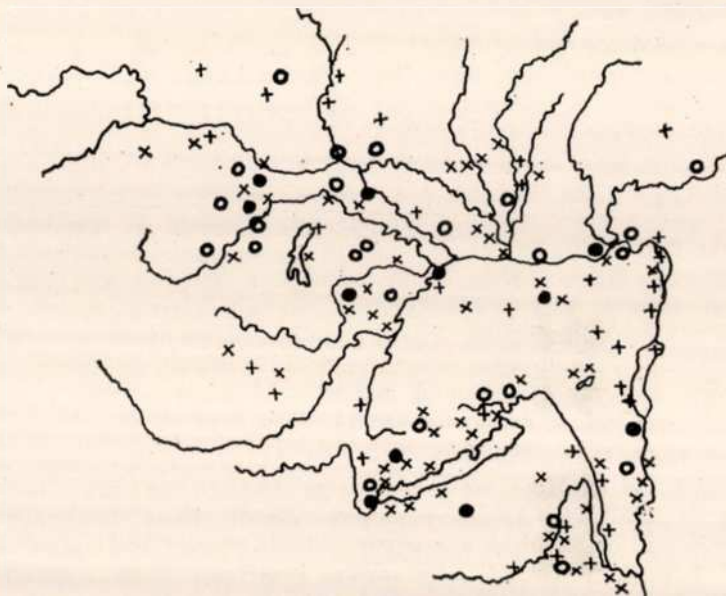
18 Lásd: Csánki Dezso: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, II. Bp., 1894 (*Szombathely* címszó).

19 Andreas Gráf: *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*. Bp., 1936; a II. százzadra már kialakult úthálózatról a Budapest története II. (1942), 680.

20 Glaser Lajos: *Dunántúli középkori úthálózat*. Századok, 1929, 139–167. Hogy a középkorban sem volt forgalmas út pl. Graz és Szombathely között, arra nézve lásd H. Koller megjegyzését (*Burgenl. Heimatbl.* 1960, 103). A karoling korra nézve – ma már úgy látom – elcsúszott volt egy Szombathelyről keletre vezető út feltevése (Bp. Tört. II, 796), mert a Szombathelyről előkerült lándzsá újabbkori (lásd Kovács László kéziratosa doktori értekezését: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsatemetkezésük. Bp., 1968, 31. l. és 9. kép).

Nézzük most *Sabaria sicca*-t. A római korban az Arrabona-Caesariana fontos összekötő út ment át rajta, és a középkorban is a Veszprém-győri út fontos helye maradt. Az úthálózatból megállapítható, hogy a Duna jobb partján vonuló út, a mosoni kapuval, volt a fő útvonal, amely a Nyugat és a Kelet, azaz a Karolingok birodalma és Pannonia közt az összekötő kapocs volt. Ezt igazolják a nagy seregeket mozgató hadműveletek és a keresztes hadjáratok, amelyek majdnem kivétel nélkül ezt az utat járták, csak egy-két esetről tudunk, amikor a Fertőtől délre vezető soproni mellékút is szerephez jutott.²¹

Vegyük most szemügyre Nagy Károly 805. évi katonai elgondolásait. Az avarok megbékéltetése után (Heinrich Koller és Deér József dolgozatai után ez

4. kép. Késő avar kori leletek a Kárpát-medence nyugati területein.
Jelmagyarázat: + szórványos lelet; X temetőrészlet; ● nagy temető; ∩ kis temető
(B. Szatmári Sarolta után)

jobb kifejezés, mint a „legyőzés”, vagy éppenséggel a „megsemmisítés”), 805-ben és 806-ban a „terra Sclavorum, qui vocabantur Cihu” ellen fordult.²² Éppen a régészeti tények (lásd alább) figyelmeztetnek arra hogy a karoling támadás előkészületei és a „szlávok zaklatásai” közt kapcsolatot keressünk. Ne feledjük, hogy a menedéket a már keresztény – tehát frank érdekeltégű! – capcan kéri törzse számára, éppen attól a Nagy Károlytól, aki személy szerint

²¹ Vö. K. Schünemann: *Deutsche Kriegsführung in Osten während des Mittelalters* (1938); Gombos F. Albin: *SzIE. II, 107–132*; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok korában*. Bp., 1899².

²² Václav Vanecek: *Der Staat der Mährer, das grossmährische Reich* (vö.: *Das grossmährische Reich*, Praha, 1963, 16); Jean Francois Verbruggen: *L'armée et la stratégie de Charlemagne* (vö. Karl der Grosse. Bd. I, 420–436).

is ismerte a veszélyeztetett területet. Theodor capcan törzse számára a Duna jobb partján elterülő, a morvákval farkasszemet néző területet kéri a Bécsi Erdőtől Pannonhalma–Sabariáig. A kérés és a karoling stratégiai gondolat találkozott (nyilván egyik a másikat sugalmazta). Mi történt avar részről: most már karoling oltalom alatt nézhetek szembe üldözőikkel. Mi történt morva részről: kiterjesztették hatalmi területüket egészen a Duna bal partjáig, valószínűleg a Garam folyóig (feltehetően még a capcan népének kivonulása előtt!). Végül: mi történt karoling részről? A legfontosabb: a cseh–morva támadás előestéjén biztosították hadseregüket délről, erős déli határtartományt teremtettek, amely a morvák dél felé való terjeszkedésének útját állta, s egyúttal védte a legfontosabb keleti útvonalat is. Nyilván szerepet kapott ebben az avar–szláv ellenségeskedés is, amely a karolingok számára az avar szövetségi hűség biztosítója volt.

Amint e vázlatos ismertetésből látszik, az útvonalak, a IX. század eleji stratégiai helyzet mind egy Bécsi Erdő–Pannonhalma közti telepítés mellett szólnak, mert ebben a helyzetben egy Carnuntum–Szombathely közti telepítésnek semmi értelme sem lett volna.

Nézzük most ezt a kérdést fonákjáról! Mit s ki ellen védene egy Carnuntum–Szombathely közti telepítés? A nyugati határt e vonal mentén legalább felerészben védi a Fertő, ide nem kellett más védelem. A szombathelyi területek nyugat felé majdnem teljesen zártak: katonailag használható tömegeket – mert bizonyos, hogy a Karolingok számára a telepítés amolyan foederati-féle katonai telepítés volt – idetelepíteni teljesen értelmetlen lett volna. Ennek a vonalnak csak később lett értelme, amikor Alsó-Ausztria és Stájerország sűrűn benépesült, és a magyar állam határait is sűrűn kitöltötte a népesség. Ám az ekkori magyar gyepűvonal legfontosabb része továbbra is a mosoni kapu maradt, amelyet az avar utód székelyek és a besenyők védtek.²³

A Bécsi Erdő–Győr–Pannonhalma közti települést kelet felé éppen Pannonhalma zárhatta le. Hogy ez a határhegy lehetett, arra utal, hogy 890-ben Szvatopluk itt találkozik Arnulf császárral. Nevét ekkor *Omuntesperch* alakban jegyezték fel, ez azonban a magyar kutatás szerint Pannonhalma melletti hely volt.²⁴ A magam részéről nem tartom kizártnak, hogy a települést mind nyugaton (*Uengariorum marcha*²⁵), mind pedig keleten (Sabaria–Pannonhalma) hegység zárta, s talán ebbe a rendszerbe tartozik az „inter Raba et Chuomberch” (amelyet egyes források *mons Cumanus*-nak is mondanak²⁶). Földrajzi feltevésekben bizonyos eltolódásokat jelenthet, hogy a Duna fő ága a minket érdeklő korokban a mai északi ág lett volna és a Rába is alább, Ószőny táján

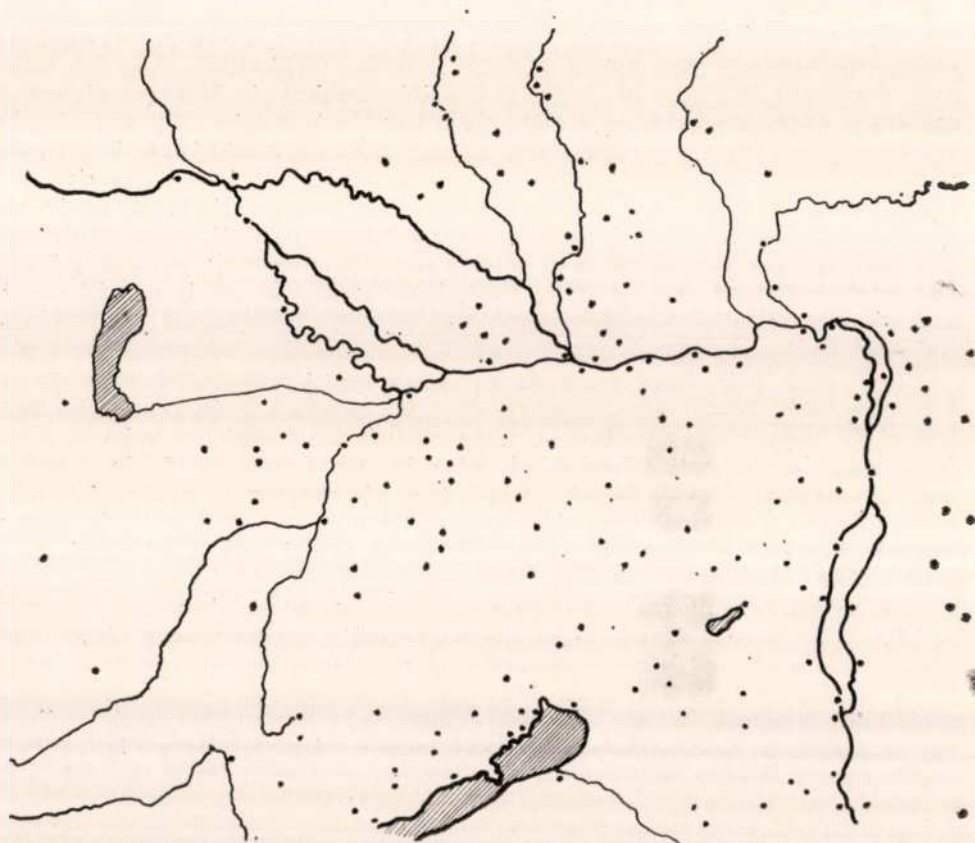
23 A kérdésnek igen nagy irodalma van, a legjobb tájékoztatást Kniezsa István (SzIE. I. kötet térképében és a hozzáfűzött magyarázatban) adja.

24 *Omuntesperch*-et a Pannonhalmától 1 km-re fekvő régi „Amandsweingebirg”-gel azonosítja Danczi Villebald és Csóka J. Lajos (Vigilia, 1969). Erről másként Deér (i. m. 742–747). Felvetődhetik ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy az „in Pannoniam” nem vonatkozhatik-e a pannonhalmi Pannonia településre? Csóka Lajos (i. h.) arra gondol, hogy Nagy Károly eddig hatolt előre és templomot emelhetett itt Szent Mártonnak, a frank királyok patrónusának, a katonaszentnek, aki innen származott. Ugyanilyen megfontolásokra készíttet a Pannonhalma közvetlen közelében lévő Szent Willebald domb, amely a 741-ben Salzburgban püspökké szentelt szent tiszteletét tanúsítja ezen a vidéken.

25 V. ö. Schünemann, Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jh. Berlin, 1923, 13; Olajos Teréz: Adalék a (H)UNG(A)RI(I) népnév és a késői avar kori etnikum kérdéséhez. Antik Tanulmányok XVI. (1969).

26 Lásd H. Koller: Der „mons Comagenus”, i. m. 238–241.

ömlött volna bele²⁷. Ez azonban az eddig feltett Carnuntum–Sabaria provincia létére és helyére nézve – nagy vonalait illetően – nem hozott semmiféle változást. Feltévésem szerint Német Lajos 860. november 20-i oklevele voltaképpen a capcan törzsének déli települési határait írja le, hiszen nyilvánvaló, hogy

5. kép. A Kárpát-medence nyugati területeinek honfoglalás kori és Árpád-kori leőhelyei (Éry Kinga és Kralovánszky Alán után)

e terület nem szorított egy dunai keskeny földsávra, hanem mélységi tagozódás is volt. Talán még ebbe a pontba tartoznék, hogy Nagy Károly hadjáratai után az avar terület, tehát a Rába–Duna köze, Passau térítési területe volt, ettől délre a Balaton vonalán a Duna torkolatáig Salzburg térítői működtek²⁸, s ez lett később Pribina területe. A térítési területek tehát alkalmazkod-

²⁷ Püspöki Nagy Péter: Püspöki mezőváros története. Bratislava, 1968, 48.

²⁸ Lásd erről Váczy Péter kitűnő tanulmányát (Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. SzIE, I, 215–265), amelyet a nyugati irodalom sajnos nem ismer.

tak az adott helyzethez, vagy talán az avar telepítés alkalmazkodott Passau területéhez.

4. Ezek szerint mind az írott emlékek, mind a stratégiai helyzet, mind a térítési területek határai a capcan törzsének Duna–Rába közti települése mellett szólnak. Ez a terület más szempontból is zárt egységnek mutatkozik: amennyire a helyneveket azonosítani lehet, belsejéből jóformán teljesen hiányoznak a frank helynevek²⁹, de — ami talán még fontosabb — hiányoznak a szláv helynevek is!³⁰ A terület helynevei majdnem száz százalékban színmagyarok. (Természetesen egy-egy terület feletti hatalom átvétele, egy-egy nép „teljes elköltözése”, nem jelenti egyúttal a terület népi-etnikai képének teljes megváltozását.) Nyilvánvaló, hogy a Dunától északra és Morvaországban is maradtak avar töredékek, és a Duna jobb partján is megjelentek szláv közösségek. A 800-as évek első harmadától a magyar honfoglalásig (amelyben a nyugati területeken önálló életet éltek az avarok, a keleti területek kiestek a karoling érdekövezetből, azaz a Dunántúlnak nagyjából a feléből) 60–80 év telt el, azaz két-három nemzedéknyi idő. Szó sem lehetett arról, hogy ez alatt az idő alatt az avar törzsek elszlávosodtak vagy elbajorosodtak volna. Napjainkban is jól láthatjuk, hogy a teljes civilizációs hatás ellenére is egy fél évszázad alig-alig változtatja meg egy-egy, más politikai hatalom alá jutott népeség etnikumát.

Említettük már, hogy a capcan törzsének szállásterülete mint egység jelentkezik Szent István egyházszervezetében is: azonos a győri püspökség területével (3. kép). Ezután szükséges, hogy megnézzük a legjelentősebb egykorú forrásunkat, a régészeti leleteket (4. kép) is. Az a lelőhely-térkép, amelyet magyar-osztrák–szlovák és más szerzők munkái nyomán B. Szatmári Sarolta állított össze³¹, rendkívül tanulságosan igazolja mindazt, amit eddig következtettünk. Egyrészt a Duna bal partján, tehát az északi parton felül egészen a morva földig nagyon sok az avar leleőhely, sőt pl. Mikulčicén gyártottak is az avarok számára (vagy csak avar mintára) övvereteket³². Alighanem a morvaországi és a Dunától északra lakó avarok kérték a császárt, hogy „inter Carnuntum et Sabariam” letelepedhessenek, mert a Bécsi Erdőtől kezdve az egész Duna vonalán széles mélységben sűrű avar temető-láncolatot találunk. A soproni úton nincsenek leletek, ellenben a Rába és a Rábca közt ismét találunk egy sorozatot, és Szombathely környékén (nem a város területén!) is található egy kisebb, a Bécsi-medence leleteitől elkülönített csoport. Most nem tárgyal-

29 Schünemann (Die Deutschen ... i. m. 12–17). Pedig bizonyára voltak itt bajor telepek (vö. a 24. jegyzet is, továbbá H. Koller: Bayerisch-fränkische Kolonisation in Pannonien im 8. Jahrhundert. Acta Congr. hist. sl. Salisb. 1966, 51–61). Érdekes, hogy Püspöki Nagy Péter az enyémtől teljesen eltérő vizsgálatai során a vetvári püspökség területét ugyancsak a Duna–Rába közére határozza meg (i. m. 50 és a térkép). Adolf Gauest (Zum Itinerar Karls des Grossen. In: Karl Der Grosse. Bd. I, 307–321) kb. ugyanazt az utat fratja le Nagy Károlyval 791-ben, mint amit a 860. évi Német Lajos-féle oklevél; a Rábán átívelő Nagy Károly egészen a későbbi Veszprémig ment volna le (Pannonhalma útbajtásával) a római úton, s úgy haladt volna visszafelé a mons Comagenushoz. Sajnos nem közli az adatokat, mi indokolná, ezt a számunkra annyira kézenfekvő vargabetűt.

30 Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. SzIE. II, 426; Püspöki Nagy i. m. 49.

31 B. Szatmári Sarolta, Das spätawarische Fundmaterial der Randgebiete. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Szeged, 1969, II, 163–174. Az ausztriai avar leletekről H. Mitscha-Märheim: Dunkler Jahrhundert goldene Spuren. Wien, 1963.

32 Lásd Zdenek Klanica: Vorgrossmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpathenbecken. Symposium. Nitra, 1966. 1–14. Azoknak a jelenségeknek egy része, amelyeket e dolgozat bemutat, kétségtelenül avar hatás alatt keletkezett.

juk azokat a leleteket, amelyek a „nyugati gyepűvonal” túlsó szélén, egészen az Enns mentén félkörben övezik az avar szállástömböt, mert ezek nyilván a „gyepű-kapuk” túlsó oldalára előretolt kisebb csapatok jelenlétét jelzik. Egyre azonban jó volt, hogy megemlékeztünk róluk: ezek nyilván nem a Nagy Károly hódításai utáni időkből valók, tehát időrendi szempontból pompásan kiaknázhatók. Természetesen nem szabad azt hinnünk, hogy a Duna jobb partján talált temetők meg mind 805 utánról valók. Inkább arra gondolhatnánk, hogy a karoling hadjáratok felőrölték a korábban itt letelepedett avar törzseket és Theodorus capcan az ő üresen maradt helyüket kérte a császártól.³³ Halunk ugyanis arról, hogy a 791. évi hadjáratban az avar férfiak, asszonyok és gyermekek „megszámlálhatatlan tömegét” hurcolták Nagy Károly hadai fogásba,³⁴ éppen innen, a szerintünk való Carnuntum és Sabaria közéről. 796-ban a hadifoglyokat szabadon engedték, ami példa nélküli ebben a korban. Mintha ebben már a térítéshez szükséges jóakarát megszerzését látnánk, vagy még messzebb tekintve: a szlávokkal szembeni szövetkezés előjátékát. Mindebből az is látszik, hogy szó sincsen az avarok megsemmisítéséről.

Hadd utaljak itt néhány szóval arra, hogy a mostani Burgenlandban húzózó egykori magyar védelmi vonalnak (amelyet helynevek bizonyítanak)³⁵ nincsen honfoglalás kori magyar lelete – csak kizárólag „késő avar”! Szabad legyen itt arra emlékeztetnem, hogy én a késői avarokat a Volga mentéről és a Kaukázusból a Kárpát-medencébe települt magyaroknak tartom, akik 670 táján telepedtek be³⁶. Ezek onogurok lehettek.

Nem jelentéktelen dolog tudnunk azt is, hogy magában Szombathelyen, de még a közvetlen környékén sincsen egyetlen avar lelet sem, pedig a városban lévő állandó földmunkák, házalapozások, sőt nagyméretű ásatások töméntelen leletet hoztak napvilágra (zömük természetesen római kori), elképzelhetetlen tehát, ha avar lelet került volna a felszínre, arról nem szereztünk volna tudomást. Ezzel szemben Pannonhalma közvetlen szomszédságában „Ravazdon... avar sírokat találtak. A Vilebald-dombon karoling kori fegyverek kerültek ki a földből. Nagyécs falu határában népvándorlás kori sír mellett egy Nagy Justinianus féle aranypénz, a Gyánti dűlőben egy másik népvándorlás kori bizánci arany...” – írja Lovas Elemér³⁷. Talán fűzzük ehhez még hozzá, hogy Pannonhalma környékén jelentős római település is található.

Még ennél is sokkal többet mond a honfoglalás kor és a korai Árpád-kor emlékeinek tanúsága. Szombathelyen egyetlen darab honfoglalás kori vagy kora Árpád-kori emlék nem került elő (5. kép)! Úgyszólván csak a XIV. századtól ismerünk itt emlékeket, azaz ettől fogva mutatható ki itt – az antik város romjain – az új élet. Ezzel szemben Pannonhalmán honfoglalás kori temető és – ami szinte még fontosabb – egy korai (IX. századi?) templom alapozása került elő. Ez utóbbi nyilván a helynek nevet adó karoling kori bajor szerzetesek emlékét őrzi. 1000-tól kezdve Pannonhalmán a mozgalmas élet soha

33 Lásd Deér i. m. 767.

34 Abrahám kagán kéri – s meg is kapja – Nagy Károlytól a régi kagánok hatalmát: „honorem antiquum quem caganus apud Hunos habere solebat” (vö. Deér i. m. 776.

35 Lásd Polány István: Vasi Szemle II (1935), 366–374, III (1936), 36–69, 163–179, 253–276.

36 László Gyula: Kérdések és feltevések a honfoglalásról. Valóság, 1970, I, 48–64; Les problèmes soulevés par le groupe a la ceinture ornée de griffon et de rinceaux de l'époque Avare finissante. Acta Arch. Hung. XVII (1963), 73–75.

37 Lovas Elemér: Pannonhalma környéke az ó- és középkorban. Pannonhalmi Szemle XII (1937), 24–33.

meg nem szűnt, az egyházi és állami életnek számolhatatlan emlékét ismerjük.³⁸

Bárhogyan is értelmezzük a leleteket, annyi bizonyos, hogy a X–XIII. században a magyar köztudat nem kereshette Sabariát a mai Szombathelyen, mert ott nem volt élet. Ismét hangsúlyozni szeretném, hogy csakis a középkori névazonosítás kérdését tárgyalom, nem szeretnék belekerülni abba a vitába, amely a középkori hagyományt az antik időkben is érvényesnek tartva Szt. Márton szülőhelyét Pannonhalmán keresi.³⁹ Láttuk a bevezetőben, hogy a középkor igyekezett feleleveníteni az antik városneveket, de Közép-Európában nem lévén meg a római élet, népesség és műveltség folyamatossága, nem tudta ezeket egykori helyükkel azonosítani.

5. Összefoglalva: 1. A korai magyar történeti köztudatban Sabaria nem azonos az antik várossal, hanem a Pannonhalma aljában lévő kis településsel, amely nemcsak a római korban, hanem a népvándorlás korában és az avar korban is településül szolgált. Valamilyen hagyomány révén – talán a IX. századi bajor szerzetesek hozhatták magukkal – Sulpicius Severus Szt. Márton életrajzában Savariájával azonosult, s ez messze a település jelentőségének egyébkénti fontossága fölé emelte ezt a helyet. Ez az oka annak, hogy talán a IX. században is állt itt templom, s hogy Géza fejedelem korában megkezdődött az a nagyszabású építkezés, amelytől kezdve mind a mai napig Pannonhalma a magyar kereszténység szent hegye.

2. Pannonhalma–Sabariáról való tudásunk alapján felülvizsgáltuk az *Annales* 805-re vonatkozó adatát, továbbá Német Lajos 860. november 20-i oklevelét. Alapul kellett vennünk, hogy a karoling reneszánszban újra ismertekké válnak a régi városnevek, de elhelyezésük bizonytalan (például Carnuntum is nyugatabbra keresendő, mint a mai Petronell). E dolgozatban kifejtettek alapján azt sem lehet pusztán téves szójátéknak tekinteni, hogy Paulus Diaconus Carinthiával azonosítja Carnuntumot⁴⁰. Úgy véljük, hogy a 805. évi avar letelepítéskor szerepet játszott az északi szlávok készülődése a várható karoling támadásra, ez lehetett az oka az avarok kiűzésének (pontosabban a capcan és törzse elűzésének), egyúttal karoling részről való befogadásának is. A karoling telepítés a Duna jobb partjának biztosítását szolgálta azzal, hogy Theodor capcan avarjait a Bécsi Erdő és Győr–Pannonhalma, valamint nagyjából a Rába mente közé telepítette. Megvizsgáltuk az ellenérveket is, s úgy láttuk, hogy egy Petronell–Szombathely közti telepítésnek semmi értelme sem lett volna. Feltevésünket messzemenően alátámasztották a késő avar és honfoglalás kori régészeti leletek. Egyrészt a meghatározott területen kimutatható sűrű jelenlétük, másrészt Szombathelyen való hiányuk. Megjegyeztük, hogy az így kirajzolódó avar provincia helynevei úgyszólván 100%-ig magyarok (a Lajtán innen), s ez újabb bizonyosság számomra, hogy a kései avar népességben az első magyar honfoglalókat kell látnunk. Ugyancsak emellett bizonyít, hogy a nyugati magyar gyeplővonal mentén egyetlen honfoglalás kori magyar lelet sem került elő, ezzel szemben itt vannak a nagy „avar” temetők.

38 Lovas i. h. 33–34. A St. Villibáld-i lelet egy karoling lándzsa (Nagy G.: *ArchÉrt.* 1913, 254). Pannonhalmán talált karoling kori építmény: Gyürky Katalin ásatása (Arrabona, 1963, 125–130).

39 A Sabaria–Szombathely felfogás mellett foglalnak állást Paulovics István és Horváth Tibor Antal az *Acta Savariensia* IV. kötetében (Szombathely, 1944, 1–77); a Sabaria–Pannonhalma azonosság mellett: Csóka J. Lajos (*Vigilia*, 1969), Mihályi Ernő (Szent István monostorai. *SzIE.* I, 363–374).

40 *SS. rer. Langob.* V, 22. Deér 1. m. 774 jegyzetében önkényesnek mondja Paulus Diaconus játékos szóazonosítását.

Nem tartozik tárgyunkhoz, de hadd említsem meg, hogy a források hiánya miatt csaknem teljes egészében a régészetre vagyunk utalva a meg nem szállt „szabad avarok” tekintetében és a bolgár uralom alá jutott avarok sorsát illetően.⁴¹

Hogy mennyi állja meg a szigorú kritikát azokból a gondolatokból, amelyeket itt felvettem, a jövő dönti el. Annyit azonban már is bizonyosnak vehetünk, hogy a középkori „mons Sacer” szerepe korábbi a magyar középkornál és az onogur magyarok meg a bajor szerzetesek menthették át a későbbi időkbe.

Hátramarad ezek után a másik Savaria kérdése, amelyet civitas-nak ír a későbbi oklevél. Mivel a régészeti leletekből bizonyos, hogy a mai Szombathely területén a karoling korban nemhogy civitas nem állt, de a hely lakatlan volt, részben csatlakoznunk kell Heinrich Koller nézetéhez, amely szerint a terület kijelölésekor nemcsak a hadjáratok idején szerzett helyszíni tapasztalatokra támaszkodtak, hanem valamilyen itinéráriumot, térképet is használtak, amely az antik térképek alapján egy Savaria civitast is feltüntetett azon a területen belül, amely az avar hódoltatás után a passauai püspökség téritési területe lett. Ezt a területet aligha ismerték tapasztalatból Nagy Károly udvarában, mert kiesett a hadiútból, a seregek nem jártak erre.⁴²

Az általam felvázoltak — számolva azzal, hogy a késői avarok onogurok voltak — lehetőséget adnak a Methód-legenda egyik részletének elfogadható magyarázatára is. Amikor Methód Morvaországból Bizáncba utazott, „megérkezvén pedig a Duna tájékára, egy magyar király akarta őt látni”⁴³. Ezután vetkezik az ünnepélyes beszélgetés leírása. Régebben (mivel a magyarokat 882-ben még valahol az Al-Duna tájára tették, úgy vélték, hogy ez a találkozás, valahol az Al-Dunánál történt. Kniezsa István legutóbb óvatosan csak annyit jegyzett meg, hogy „az esemény helyét közelebbről nem állapíthatjuk meg”. Azonban az út Morvaországból Bizáncba csak egyszer megy át a Dunán, talán Komárom vagy Esztergom táján, esetleg Győrnél, ettől fogva az évezredes szárazföldi út vezet Bizáncba, s máshol már nem érinti a Dunát. Methód tehát csakis valahol a capcan területén vagy a „szabad Avariá”-ban, esetleg éppen Pannonhalmán találkozhatott „a magyar királlyal”, aki természetesen a honfoglalás előtt itt élt onogurok (ungrok, ungarusok) királya volt, vagy talán közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a capcan vagy kagán kései utóda volt.⁴⁴

41 Semmiféle jogunk nincsen a Dunántúl egy részére vonatkozó források tanulságainak a „szabad avarok” többi területeire való átvételére. Más úton kell közelednünk e területek népességtörténetéhez (lásd a 36. jegyzetet).

42 A karoling jellegű, de későbbi lándzsáról lásd a 20. jegyzetet.

43 A Methód legenda szövege Pauler-Szilágyi: A magyar honfoglalás kútfeje. Bp., 1901, 353–354; Györfly György (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1958, 90.

44 E dolgozat lezárása közben vetődött fel bennem egy gondolat, amely az egyik részlet-kérdést más megvilágításba helyezné. Ha igaz lenne Kundpoldesdorf azonosítása az Ikva-menti Cundpald-kehely lelőhelyével, akkor ez annyit jelentene, hogy a Salzburgnak szóló adomány a Rába két partjának széles sávja lett volna csupán (ebbe jól beleillenek Sabaria civitas is!). Ezek szerint ez a sáv az avar település és a későbbi győri püspökség déli határát jelölné ki. Mindez természetesen nem változtat semmit a Bécsi Erdő-Pannonhalma-Sabaria feltevésünkön.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Hiller István:

Adatok a szervezett ismeretterjesztés soproni történetéből (1841—1972)

1. A tudományos ismeretterjesztésnek becses hagyományai vannak városunkban. A Természettudományi Társulatot — a mai Tudományos Ismeretterjesztő Társulat jogelődjét — 1841-ben alapította a nagy magyar tudósprofesszor, Bugát Pál. Ő szorgalmazta a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének eszméjét is. Az 1840 óta évente megtartott vándorgyűlések sorában a nyolcadikat 1847 augusztusában Sopronban tartották.¹ A vándorgyűlések célját a következőkben látták: „... a személyes ismeretség, orvosi és természettani ismeretek, tapasztalatok s új találmányok, mennyiben lehetséges, először általi rövid közlése és terjesztése, sőt a gyűlések helyének változtatásával a hazai vidékek helybeli ismertetése is”.²

A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni csoportjának alakuló ülésén — melynek ismertetésére a későbbiekben visszatérünk — a társulat első soproni elnöke, Gyulay Zoltán professzor jelentőségteljes eseményként értékelte a soproni vándorgyűlést. Kiemelte, hogy a 473 részvevő közül 175 soproni volt. A Líceumban tartott értekezleteken orvos-sebészi, mezőgazdasági s műtani, természettani, földrajzi, csillagászati s régiség- és történettani, földisme-, ásvány-, vegy- és gyógyszer-tani, élet-, állat- és növény-tani szakosztályok tanácskoztak. A város és környékének megtekintése, valamint a kirándulások elsősorban szakmai igényeket igyekeztek kielégíteni. Ezen a vándorgyűlésen hangzott el először az a javaslat, hogy alapítsanak egy „földisme-i bányászegyesületet”. E gondolatból született a mai Bányászati és Kohászati Egyesület, valamint a Magyarhoni Földtani Társulat. E soproni vándorgyűlés előtt pályadíjat tűztek ki a következő kérdésre: „Adassék elő a természettudomány jelentősége a két tesvérhon mind anyagi, mind szellemi jóléte kifejlődésére; egyszersmind mutattassanak ki azon eszközök és módok, melyek által hazánkban is általán, nem egyedül az iskolákban, de a nép között is ezen boldogító természettudományok legcélszerűbben, azaz legkönnyebben és hasznosabban terjeszthetnének el”. Az egyik pályázó a természettudományok további haladását az egyesületektől és társulatoktól remélte. Keveset várt az iskoláktól és tanítóktól, csaknem semmit a papoktól és földesuraktól, mivel „utóbbiak nem adhatnak oktatást abból, amit nem értenek”.³

Több mint hét évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy egységes és messzire tekintő elgondolás alapján kidolgozzák hazánkban az iskolán kívüli oktatás, a szabadoktatás rendszerét. A Tanácsköztársaság kikiáltása után néhány nappal már megjelentek az első rendelkezések, melyek az ismeretterjesztés új rendszerét körvonalazták. Egy 1919. április 30-án kelt rendelet szerint a Közoktatásügyi Népbiztosság a felnőttek oktatásának egységes megszervezésével az addig működött polgári jellegű szabadoktatási szerveket megszüntette, átvette azonban a Szakszervezeti Tanács küldötteiből alakult *Országos Ismeretterjesztő Bizottságot*.⁴ Sopronban ez a bizottság már a proletárállam első napjaiban is működött. Jellemző, hogy az akkor Selmec-

1 Az erről szóló részletes beszámolót lásd: Kelényi Ferenc: Az első soproni tudós-kongresszus és kiállítás 1847-ben. SSz. 1961, 78–81.

2 Gyulay Zoltán professzor beszédéből, melyet a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni csoportjának alakuló ülésén mondott a Kaszinóban 1954. június 6-án. A kézirat az Erdészeti és Faipari Egyetel Központi Könyvtára dokumentációs gyűjteményében található.

3 Lásd Gyulay Zoltán idézett beszédét.

4 Vö.: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rendezte: Petrák Katalin és Milei György. Bp. 1959, 118–128.

bányáról ideköltöztetett Bányászati és Erdészeti Főiskola már 1919. április 6-án szóbeli ígéretet tett az Országos Ismeretterjesztő Bizottság soproni csoportjának — majd ezt az ígéretet írásban is közölte április 9-én —, hogy a főiskola oktató személyzete készséggel hajlandó a munkások számára rendezendő ismeretterjesztő tanfolyamok keretében bizonyos ismeretkörökből előadásokat tartani. 16 tárgykörből ajánlkozott az oktatói kar az előadások megtartására.⁵

A proletárdiktatúra megdöntése után 1919 népművelési és ismeretterjesztési tervei megrekedtek. A Horthy-korszakban bár igen sokat beszéltek a munkások és parasztok kulturális szintjének emeléséről, a cél azonban nem annyira az igények felkeltése volt, hanem a „nevelés”. Ebben a tevékenységben az egyházak jártak az élen. Szervezeteik, egyesületeik az iskolás kortól végig kísérték az ember életét.

A Horthy-korszak második évtizedének elején Sopronban a következő egyházi, vagy egyházi befolyás, irányítás alatt álló szervezetek, egyesületek működtek:

Diakonissza Egylet (Halász utca). Alapítási év: 1894.

Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Soproni Főosztálya. Alapítási év: 1920.

Evangélikus Helyi Gyámintézet (Templom u. 17).

Előőrszafűzér (Széchenyi tér 4).

Izraelita Betegsegélyző Egylet. Alapítási év: 1892.

Izraelita Nőegylet. Alapítási év: 1879.

Jézus Neve (Credo) Férfi egyesület (Széchenyi tér 4).

Katolikus Bencés Diákok Egyesülete (Széchenyi tér). Alapítási év: 1923.

Katolikus Legényegylet (Várkerület 5.). Alapítási év: 1859.

Katolikus Népszövetség Soproni Csoportja (Várkerület 5.). Alapítási év: 1908.

Keresztény Alkalmazott Kereskedők és Tisztviselők Országos Szövetségének Soproni Csoportja. (Magyar u. 5.) Alapítási év: 1920.

Keresztény Nemzeti Egyesületek Soproni Titkári Hivatala és Népirodája (Erzsébet u. 7.). Alapítási év: 1926.

Kis Szent Teréz Szívőárda (Fürdőház u. 1.). Alapítási év: 1926.

Középosztályú Leánykongregáció (Halász utca). Alapítási év: 1922.

Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége Soproni Szervezete. Alapítási év: 1925.

Magyar Katolikus Nőszövetség Soproni Szervezete (Mező u. 14.). Alapítási év: 1925.

Mária Josefinum Egyesület (Bécsi u. 9.). Alapítási év: 1905.

Neolog Izraelita Nőegylet (Papret 12.). Alapítási év: 1885.

Orthodox Izraelita Nőegylet. Alapítási év: 1889.

Sopron és Sopron-Vidéke Keresztény-Szocialista Egyesület (Új utca 28). Alapítási év: 1907.

Soproni Evangélikus Gyámintézeti Nőegylet (Deák tér 13.). Alapítási év: 1864.

Soproni Evangélikus Leányegylet (Várkerület 4.). Alapítási év: 1922.

Soproni Evangélikus Liceumi Diákszövetség (Széchenyi tér). Alapítási év: 1914.

Soproni Evangélikus Lelkészek és Tanítók Segély- és Nyugdíjegyesülete (Templom u. 10.). Alapítási év: 1885.

Soproni Evangélikus Nőegylet. Alapítási év: 1853.

Soproni Evangélikus Olvasó és Ifjúsági Egyesület (Szentgyörgy u. 14.). Alapítási év: 1899.

⁵ Az Erdészeti és Faipari Egyetem irattárában őrzött 228/1919 sz. ügyirat bizonyítja, hogy a főiskola neves tudósokat jelölt az előadások megtartására A 16 tárgykör a következő: 1. Ásványtan és geológia (Dr. Vitális István); 2. Elektrotechnika (Boleman Géza); 3. Építéstan (Sobó Jenő és Spissák Béla); 4. Galvanotechnika (Jakóby István); 6. Géprajz (Láng Károly és Tettamanti Jenő); 7. Géptan (Láng Károly); 8. Szilárdságtan (Kövesi Antal); 9. Kohászat (Széki János); 10. Bányászat (Réz Géza, Finkay József); 11. Tüzeléstan (Dr. Barlay Béla, Széki János, Balázs István); Fémtechnológia (Széki János); 13. Vastechnológia (Dr. Barlay Béla, Balázs István); 14. Növényi betegségek (Dr. Kövessi Ferenc, Vadas Jenő); 15. Gyümölcsstermesztés (Dr. Kövessi Ferenc); 16. Méhészet (Krippel Mórle).

Soproni Evangélikus Testvéregyesület. (Templom u. 10.) Alapítási év: 1849.
Soproni Főoltáregylet. Alapítási év: 1862.
Soproni Izraelita Chewra Kadischa. Alapítási év: 1855.
Soproni Katholikus Kör (Új utca 28.) Alapítási év: 1865.
Soproni Katholikus Testvérület. (Várkerület 26.) Alapítási év: 1751.
Soproni Nemes Szívek Egylete. Alapítási év: 1891.
Soproni Orthodox Izraelita Chewra Kadischa.
Soproni Szent Vincze Egyesület (Fürdőház u. 1—3.) Alapítási év: 1862.
Szent Domonkos III. Rendje. (Széchenyi tér 4.)
Szent Erzsébet Egyesület. Alapítási év: 1860.
Szent Ferenc III. rendje (Széchenyi tér 1.) Alapítási év: 1863.
Szeplőtelen Fogantatásról Címzett Mária Kongregáció (Fürdőház utca 5.) Alapítási év: 1869.
Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Országos Egyesület Soproni Evangélikus Liceumi Fiókja. Alapítási év: 1912.
Úrinők Mária-Kongregációja. Alapítási év: 1911.
Soproni Concordia Férfidalegyesület (Balfi utca 1—3.).

Az egyesületek hivatalosan bejelentett taglétszáma megközelítette a 15 ezer főt. Az egyesületek egy része kétségtelenül nem foglalkozott neveléssel és ismeretterjesztéssel, többségénél azonban ez állt az első helyen. A felsorolt egyesületek megfogalmazott célkitűzései között ilyeneket találunk: keresztény hazafias iparosok nevelése, a katolikuság egy táborba tömörítése, tagjainak hasznos röpiratokkal, évi füzetekkel való ellátása, a tagok továbbképzése, öntudatos gyakorlatias keresztények nevelése, a héber nyelv és kultúra ápolása, a katolikus szellem terjesztése, a kultúra művelése, vallásérkölcsi továbbképzés, a katolikus irodalom és művészet pártolása stb. Ezek a szervezetek, egyesületek tehát szervezett ismeretterjesztést is folytattak. *Jól szervezett, nagyvonalú, erkölcsileg és anyagilag is sokoldalúan támogatott akció folyt az idealista világnézet terjesztése érdekében.* Nagy szerepet kapott ebben a munkában a cserkészlet is. Ebben az időszakban Sopronban 11 cserkészcsapat működött, jól felkészült vezetőkkel. Ezekon kívül még 82 (!) bejegyzett egyesület volt a városban. Ezek között a sportegyesületektől kezdve a zeneegyesületen keresztül a dalkörökig, a hadastyán egyesülettől a sakk-körig minden rendű és rangú egyesület megtalálható. Több egyesület nevében szerepelt, hogy a munkások megnyerésével foglalkozik. Célkitűzéseik között tagjaik szakmabeli továbbképzése, „kulturális szükségleteik ápolása”, „szakkulturális célokat szolgáló előadások rendezése” stb. szerepelt. Itt is folyt tehát szervezett ismeretterjesztés, nagyon sajátos módon ugyan és többnyire az uralgó osztályok ideológiájának alátámasztása érdekében. Külön kell megemlítenünk a Frankenburg Irodalmi Kör tevékenységét, amelynek rendezésében előre mutató és haladó jellegű előadásorozatokra is sor került, az irodalmi műveltség ápolása és terjesztése körül szerzett érdemeiről is jelent meg az utóbbi évtizedekben méltatás. Hibái ellenére az egyesület kétségtelenül jelentős tényezője volt a soproni ismeretterjesztésnek is.

1923-ban alapították a Természetbarátok Turista Egyesülete Soproni Helyi Csoportját. Céljával a testnevelést és kirándulások szervezését jelölték meg, ennél azonban több folyt ebben az egyesületben. Tagjai között sok szervezett munkás foglalt helyet, akik főleg a kirándulásokat használták fel arra, hogy terjesszék a marxista eszméket és annak főleg külföldről becsempészett irodalmát. Az egyesületben erős befolyása volt a helyi Szociáldemokrata Pártnak, amelynek keretei között egyébként később ideológiai szeminárium is működött, Molnár József vezetésével.

Ezek a haladó jellegű törekvések sajnos nem tudták ellensúlyozni — az alapítási évekből is látható — a nagy tapasztalatokkal rendelkező, ismeretterjesztéssel is foglalkozó egyesületek befolyását a lakosság nagy tömegeire.

A szervezett ismeretterjesztést folytató szervek között kell megemlítenünk *Sopronvármegye Iskolánkívüli Népmivvelési Bizottságát*, amely hivatalból folytatott ismeretterjesztő tevékenységet, természetesen az akkori tanügyi hatóságok és bizottság-

gok felfogásának szellemében. A bizottságnak Csuppy Lajos állami polgári leányiskolai igazgató volt a titkára, aki főleg ebben a minőségében vált ismeretessé Sopronban.

E hivatalból folytatott ismeretterjesztő tevékenység keretében hozták létre 1941 őszén érdekvédelmi és kulturális programmal az úgynevezett Munkás Főiskolát, Horváth Péter tisztviselő irányításával és Varga Ferenc tanító segítségével. Az előadások a Kaszinó épületében hangzottak el, heti 2—2 órában, kedden és csütörtökön. Az előadók mind tanárok voltak, jobbára fiatalok.

1942-ben ugyancsak a Kaszinó épületében Munkás Olvasó Kör is alakult, alapszabályokkal, törvényes jóváhagyással. Az előadások kulturális témákról szóltak, kimondottan politikai jellegük nem volt, fő céljukban azonban haladó vonás az, hogy a munkásokat kívánták összefogni az egyre erősebben szervezkedő *Volksbunddal szemben*. Később a kör szép könyvtárra is szert tett, főleg adakozásból. Tagdíj nem volt, az előadók is többnyire honorárium nélkül szerepeltek.

A felnőtt oktatásra is tettek kezdeményező lépéseket a munkások körében. A polgári iskolát be nem fejezettek részére tanfolyamot indítottak, amely sikeresnek bizonyult. 46 jelentkezővel kezdtek, ebből 38 sikeres vizsgát tett.

1943-ban a Horváth Lajos és Horváth Péter által irányított szervezet tevékenységét politikai nyomásra megszüntették. „Vagyonát” más intézménynek adták át.

**MEGHÍVOM, A TTIT SOPRONI CSOPORTJÁNAK
ÚJJÁALKULÓ ÜLÉSÉRE,
MELYET. 1958. ÉVI ÁPRILIS HÓ 24-ÉN —
CSÜTÖRTÖKÖN — 18 ÓRAKOR TARTUNK,
A LISZT FERENC KLUBBAN.**

Sopron, 1958. április 18.

GYULAY ZOLTÁN
egyetemi tanár,
elnök.

Meghívó a TTIT Soproni Csoportjának
újjáalakuló ülésére

2. 1945 tavasza, a felszabadult országban új távlatokat nyitott és nagy lehetőségeket kínált a tudományos ismeretterjesztés terén is. Az első időszakban — a koalíciós politikai viszonyok közepette — Sopronban is elfért mindenféle irányzat a kultúra közvetítésében, kivéve természetesen a fasiszta és népellenes szemléletű művek terjesztését. Ebben a mindenféle irányzatban viszonylag gyorsan felülkerekedett az előremutató. A 12.100/1945 számú rendelettel az *Országos Szabadművelődési Tanács* a szabadművelődés országos szerve megkezdte munkáját. A Tanács az ismeretterjesztés vonatkozásában is tanácsadó szerve volt a szakminisztériumnak. Hamarosan azonban megmutatkoztak a szabadművelődés gyengéi és hibái is. Egyoldalúan paraszti színezetűvé vált, nacionalista vonások jelentkeztek, hiányzott a természettudományos ismeretterjesztés. A gyorsabb fejlődés, a kikristályosodás folyamata a fordulat éve után kezdődött. Az egyesült munkáspárt határozott elképzelésekkel, koncepcióval vette kézbe az ismeretterjesztés irányítását. Bár az ösztönös művelődés nézetei még hosszabb ideig megmaradtak a népműveléssel korábban is foglalkozók között, *a tudományos ismeretterjesztés világnézete a marxizmus—leninizmus világnézete, a dialektikus materializmus lett.*

Eppen egy korai soproni példa mutatja, hogy a két munkáspárt egyesülése után alig három hónappal a Magyar Dolgozók Pártja kezdeményezte és szervezte városunkban is az első materialista világnézetű tudományos ismeretterjesztő előadásorozatot.

A Magyar Dolgozók Pártja Soproni Értelmiségi Csoportja 1948. szeptember 17-én hirdette meg 17 előadásból álló tudományos világnézeti előadássorozatát. A meghívón ez állt:

„A Magyar Dolgozók Pártja Soproni Értelmiségi Csoportja tudományos

világnézeti előadássorozatot

tart az alábbi munkaterv szerint, a Széchenyi-téri székház első emeletén:

- szeptember 17. Dr. Proszk János egy. tan.: Az atomtól a csillagokig
24. Dr. Szabó Tibor: A polgári társadalom válsága
október 1. Szádeczky-Kardoss E. egy. tan.: Az ember megjelenése a földön
8. Dr. Ujhelyi György: A civilizáció magyar úttörői
18. Dr. Esztó Péter egy. tan.: A klíma és munkaképesség
22. Mende Gusztáv festőművész: A művészi nevelés kérdései
29. Becht Rezső: Bevezetés a mai irodalmi problematikába
november 5. Fábján Lajos polgármester: Marx élete
12. Molnár József polgármesterhelyettes: A népi demokrácia művelődés-
politikája
19. Dr. Kup Gyula: Egysejtűtől az emberig
26. Dr. Tárczy-Hornoch Antal egy. tanár: Bányászati kutatások lehetőségei
december 3. Dr. Holló Lajos: Mai kultúrpolitika
10. Erdei László: Utópiától a tudományig. (A szocializmus története)
17. D. Egri Aranka: Népiség és népi romantika

Az előadások minden alkalommal este 6 órakor kezdődnek. Vendégeket szívesen látunk. Belépődíj nincs.

Sopron, 1948. szeptember 17.

Értelmiségi Csoport

Az előadásokat az egyesült párt Széchenyi téri székházában tartották, ahol szívesen láttak vendégeket is. E magas színvonalú előadássorozat lendületet adott az ismeretterjesztő munkának és példát is más városoknak.

A történelmi tapasztalatok figyelembevételével — a Természettudományi Társulat átszervezése révén — 1953-ban megalakult a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat (TTIT). A Társulat elnevezésében is kifejezésre juttatta, hogy a természettudományok mellett a társadalomtudományok ismertetését is céljául tűzte ki. A soproni csoport 1954. június 6-án a Kaszinóban (ma Liszt Ferenc Művelődési Központ) tartotta alakuló ülését.

A már idézett ünnepi szónok népes, lelkes hangulatú, napsütéses alakuló gyűlésre emlékezik, amely örömmel vállalta a Társulat célkitűzéseit, és amelynek energiájából — a derekas ismeretterjesztő munka mellett és azon felül — még olyan alkotásokra is telt, amilyen a Soproni Szemle életre keltése, vagy a képzőművészetek soproni barátainak tömörítése volt.⁶

A célkitűzéseket az ülés világosan megismerhette. A Társulatnak — a valóság összefüggéseinek megfelelően — a természeti-társadalmi törvényszerűségeknek ismeretében kellett közreműködnie a termelő és alkotó munkában, az új szocialista társadalmi rend kialakításának segítésében, a magyar nép nevelésében. A Társulat minden megmozdulását át kell hatnia a dialektikus materializmus serkentő és emberformáló szellemének — hangoztatta az alakuló ülés szónoka. Az új Társulatban a munka a következő tudományterületekre terjedt ki: biológia, agronómiai, egészségügyi, földrajzi-földtani, csillagászati-matematikai, kémiai-fizikai, műszaki, történettudományi, irodalomtörténeti, filozófiai, politikai és művészeti szakterületek. Az

⁶ A Soproni Szemle újbóli megindítását soproni közéleti személyiségek 1954. július 10-én beadványban kérték a népművelési minisztertől. Gyulay Zoltán, a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni szervezetének elnöke elsőnek írta alá az általa már korábban is felvetett javaslatot. Vö.: Mollay Károly: Gyulay Zoltán 70 éves. SSz. 1971, 193.

utolsó három szakterület új volt a felépítésben. A tevékenység alapja az egyes szakosztályok jó munkája volt. Éppen ezért a szakosztályi munkában való cselekvő közreműködésre kívánták megnyerni a város értelmiségét. Sopronban az ismertettét hagyományok mellett termékeny talaj kínálkozott az ismeretterjesztés modern alkalmazására. Sopron az egyik legműveltebb magyar városok egyikének hírében állt, harmonikus és termékeny kultúregységet képezett. Az iskolák városának is szokták nevezni Sopront. Középiskoláinak és egyetemének oktatóira méltán számíthatott a Társulat. Valóban ők vállalták az oroszlanrészét a szervezés és a megindulás nem mindig könnyű időszakában. A megalakulás kezdeményezésében elsősorban az egyetem, illetve főiskola tanári karának, valamint az akkor éppen jubileumára készülő Berzsényi Gimnázium igazgatóságának voltak nagy érdemei. Név szerint is meg kell említenünk a Bányamérnöki Kar akkori dékánját, Gyulay Zoltán professzort, aki a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni szervezőténnek első elnöke lett, valamint dr. Augusztinovicz Elemért, a Berzsényi Gimnázium akkori igazgatóhelyettesét. A titkári teendőket Horváth Kálmánné általános iskolai tanár látta el.⁷

A megalakulás évében mindenekelőtt a tagok szervezése folyt, de már *négy szabadegyetemi* előadás rendezésére is sor került. Laza volt a kapcsolat a megyeszékhellyel és más vidéki társszervezetekkel. Szükség volt tehát ilyen irányú kapcsolatfelvételi munkákra.

Az 1955-ös esztendő az izmosodás éve volt. Sok bátor kezdeményezés született, többet közülük meg is valósítottak. Itt kell megemlítenünk egy országosan is jelentős eredményt; 1955-ben elkészült az első magyar műemléki film, ez éppen Sopronról szólt és nem véletlenül a TTIT javaslatára. Neves művészettörténészünk, Dercsényi Dezső ebből az alkalomból azt írta, hogy a jó műemléki film nemcsak ismeretanyagot ad át, hanem látni tanít, olyan részletekre hívja fel a figyelmet, amit laikus néző talán sohasem venne észre. *„Ismeretterjesztő lehet tehát a film a szó legszorosabb és legnemesebb értelmében”*. Dercsényi külön kiemeli, hogy az első műemlék-film hazánk fővárosa után a műemlékekben leggazdagabb vidéki városról készült, mégpedig „a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat művészi szakosztályának javaslatára és annak eszmei támogatásával”. Az ismeretterjesztés azonban a filmtől függetlenül is nagyot fejlődött, ezt Dercsényi a film kapcsán is megerősíti, amikor azt írja: „Sopron eddig is sokat tett saját műemlékeinek megóvásán túl az egész magyar műemlékügyért, amikor az ott üdülők tízezrei számára városnéző sétákat rendszeresített és ezeken bemutatta a legfontosabb egyházi és világi műemlékeit s így hatalmas tömeget nyert meg a műemlékvédelem ügyének.”⁸ Folytatódott a szabadegyetemi előadássorozat is. Ebben az évben is négy előadást rendeztek.

1956 tavaszán jelentős eredmények születtek, fellendült a munka. Ebben az időszakban hozta létre a Társulat az egykori Kaszinó épületében első klubját. A „Liszt Ferenc Klub” alapszabályokkal, házirenddel működő, főleg az értelmiségiek számára létrehozott klub volt, mintegy 120 személy részére. A klub az egykori kaszinókávéház, majd a Danis cukrászda helyén három helyiségben működött. Bútorokkal a Városi Tanács rendezte be, fenntartásáról ugyancsak a Tanács gondoskodott. Napilapok, folyóiratok álltak a klubtagok rendelkezésére, akik vasárnap kivételével minden nap délutánján klubéletet élhettek, igen kulturált körülmények között. A Városi Tanács rendkívül nagy anyagi támogatását külön ki kell emelnünk. Hetenként egy alkalommal előadást hallgathattak az érdeklődő klubtagok. A klubot dr. Augusztinovicz Elemér vezette társadalmi irányítóként.

Az ismeretterjesztő tevékenységet az ellenforradalom kirobbantása törte meg. Amikor a Társulat soproni vezetősége később értékelte a végzett munkát, hangsú-

7 E korszak adatait dr. Augusztinovicz Elemér, a TIT jelenlegi városi elnöke volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

8 Vö.: Dercsényi Dezső: Sopron. Az első magyar műemlék-film. *Természet és Társadalom*. A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata. 1955, 641.

lyozta, hogy az ellenforradalmi támadás következményei súlyos eszmei zavart és szakadást idéztek elő a lelkekben, különösen az értelmiségében. Mindennek ellenére a Társulatba tömörült soproni értelmiség tudta, hogy igaz életet, jövőt, boldogságot csakis hazájában, népével egybeforrva, a szocializmus kérdéseinek eredményes megoldása útján találhat.

A TTIT Országos Elnöksége az ellenforradalom után 1957 áprilisában ült össze először. Itt határozat született a társulati munka továbbfejlesztéséről. Viszonylag hamar helyreállt a Társulat működése és belső élete is. 1957. november 29-én az Országos Elnökség már megállapíthatta, hogy az ismeretterjesztő munka — bár mennyiségileg nem éri el az ellenforradalom előtti szintet — színességében, sokrétűségében már megközelíti, sok esetben pedig túl is haladja az október előtti.

Városunkban az ellenforradalmat követő hetekben már ismét folyt a munka. Lényegében a társadalmi és természettudományi ismeretterjesztés Sopronban nem szünetelt, bár nem a TTIT szervezett keretei között folyt. Igen hasznos szolgálatot tett ebben az időszakban a Liszt Ferenc Klub Augustinovicz Elemér vezetése alatt. A klubban rendszeresen folytak a heti előadások, amelyek pótolták a TTIT feladatainak egy részét. A TTIT működési köre kétségtelenül szűkült, hiszen az ismeretterjesztés a klub falai közé szorult. A Városi Tanács ebben az időszakban is a legnagyobb anyagi és erkölcsi támogatásban részesítette a klubot. Amikor kiemeljük, hogy Sopronban megszakítás nélkül, folyamatosan és fáradhatatlanul folyt az ismeretterjesztés, azt is meg kell állapítanunk, hogy ez a munka elsősorban az általános és szakmai műveltség nyújtását célozta és kevésbé került előtérbe az ismeretterjesztés erkölcsi-politikai és eszmei nevelőhatásának érvényre juttatása, valamint a módszertani munka megjavítása.

Az ellenforradalom után a TTIT Győr-Sopron megyei elnöksége először 1957 decemberében ülésezett Győrött. Ezen az ülésen Sopron képviselőjében mint a TTIT 1954-ben megválasztott elnöke, Gyulay Zoltán professzor vett részt. Az ülésen beszámoló hangzott ell az Országos Elnökség november 29-i határozatáról, amely szerint az ismeretterjesztő munkát eredményesen folytatni kívánták, ahol pedig ez még nem folyt, ott gyors megindítását szorgalmazták. Az elnökségi ülés határozata értelmében Győr-Sopron megyében 1958. március 25. és április 15. között megyei tisztújító és küldöttválasztó közgyűléseket írtak elő, 1958 májusának második felére pedig országos küldöttközgyűlést jelentettek be. A megyei elnökségi ülésen Gyulay Zoltán professzor hivatalosan bejelentette, hogy a soproni csoport örömmel vállalja annak a munkának folytatását, ami 1956 októberében kényszerűen megszakadt.

1958. április 24-én a Liszt Ferenc Klubban tartották meg a TTIT soproni csoportjának újjáalakuló értekezletét. Gyulay Zoltán elnök a feladatokról a következőket mondta: feladatunk „továbbra is népünk műveltségi színvonalának emelése, tárgyi tudásának növelése, tudományosan megalapozott ismeretek útján. Népünk segítése hazánk földjének, történelmünknek, kultúránk értékeinek, szocialista adottságainak megismerésében, valamint a helyes, művelt nyelvhasználat szóban és írásban történő elsajátításában”.⁹ Kiemelte a szónok, hogy „népünk”-ön a munkásosztályt, a parasztságot, az ifjúságot és az értelmiséget érti. Ez a tagolás egyúttal a munka területi tagolását is jelentette.

Az újjáalakult társulat első programtervezete a következőket tartalmazta: felújítani a Soproni Szabadegyetemet, folytatni az Ifjúsági Akadémia előadássorozatát, a győri titkársággal való esetenkénti külön megállapodás szerint belépődíjas előadások tartása. Folytatni kívánták az üzemi ismeretterjesztő munkát. Ennek elvégzéséhez 2—3 tagból álló munkabizottságokat kívántak létrehozni, amelyek hivatva voltak kidolgozni a társadalomtudomány és a természettudomány tárgyköreiből az egyes előadássorozatokat. A tagság számára klubesteket terveztek meghívott és helyi elő-

⁹ Gyulay Zoltán beszéde a TTIT soproni csoportjának újjáalakuló ülésén 1958. április 24-én. A tárgyalás időszak ismertetésében is erre a beszédre támaszkodtam. Eredetije az Erdészeti és Falpari Egyetem dokumentációs gyűjteményében található.

adókkal. Hanglemez-klubot hoztak létre, a budapesti filmarchívum bekapcsolásával filmklub létrehozásán fáradoztak. Folytatni kívánták az országos viszonylatban Sopronban először kezdeményezett képzőművészeti mozgalmat, a művészeti ismeretterjesztés keretében. A korábban eredményesen működött szőlő- és gyümölcsstermesztési tanfolyamhoz hasonló szakismereti előadásorozatot terveztek. Lehetőséget kívántak teremteni a TTIT—IBUSZ Országjáró Mozgalomba való bekapcsolódásra. A későbbi években e kereterv alapján folyt az ismeretterjesztő tevékenység Sopronban. A részfeladatokat hosszabb lejáratú munkatervekben dolgozták ki. A társulati célkitűzések megvalósításához a tagság sok kivitelezhető javaslattal járult hozzá.

1958 krónikájához tartozik, hogy ebben az esztendőben vette fel a Társulat mai nevét: *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat* (TIT). A rövidebb elnevezés nemcsak praktikus célokat szolgál, hanem azt is kifejezésre akarja juttatni, hogy az ismeretterjesztés a tudomány minden ágára kiterjed.

1959 eredményei közül ki kell emelnünk a *Soproni Szabadegyetem* új alapokon való indítását. Ezt a nagy sikerű előadásorozatot a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és az akkori Erdőmérnöki Főiskola Művelődési Tanácsa szervezte Sopron dolgozói, középiskolai diáksága és főiskolai hallgatósága számára. A szervezési munkálatok eredményeként novembertől rendszeresen megindultak az előadások. A szabadegyetem előadói neves fővárosi és helyi tudósok, szakemberek voltak. A közművelődési előadásorozat három tagoltságúnak indult: világnézet, természettudományi és művészeti témákat ölelt fel. A figyelem felkeltő izléses nyomtatványt a rendező bizottság többszáz helyre juttatta el. Az első nagyalakú falragaszok 1959 október végén jelentek meg a következő címmel: *Soproni Szabadegyetem 1959—1960. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Soproni Erdőmérnöki Főiskola Művelődési Tanácsának Közművelődési Előadásorozata*. Az első években a Főiskola és a TIT között éppen ez a rendezvénysorozat is erősítette a gyümölcsöző kapcsolatot. A szervezés és a rendezés kifogástalan volt. A TIT Liszt Ferenc Klubja és az Erdőmérnöki Főiskola könyvtára készségesen állt az érdeklődők rendelkezésére. Az előadásorozat sikere a vártnál is nagyobb volt. A minden hónap második és negyedik szerdáján hat óraker tartott előadásokra 450—500 személy váltott bérletet és ami lényeges: a lakosság minden rétegéből. Az ismeretterjesztésnek ez a formája nagyon bevált. Ezt bizonyítja, hogy a Soproni Szabadegyetem ma is igen eredményesen, gazdag tematikával, országos hírű előadókkal és változatlanul nagy számú, igen igényes, érdeklődő közönséggel működik, a TIT rendezésében. Az első időszakban az előadások a Liszt Ferenc Művelődési Ház nagytermében folytak. Később, amikor a házat veszélyessége miatt bezárták, illetve megkezdődött az átépítése, az előadásokat a Petőfi téri iskola nagytermében, a Pedagógus Kultúrotthonban tartották. Egyidejűleg bezárt a Liszt Ferenc Klub is. Az előadások helye ezentúl a Berzsényi Gimnázium klubterme lett, majd 1965-től 1970-ig a Caesar-ház első emeletén megnyílt Művészklub. Miután másirányú rendelkezés miatt tovább ez sem fogadhatta be a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatot, átmenetileg visszakerült a Berzsényi Gimnáziumba.

Az ismeretterjesztés eredményességének elismerése is volt, hogy a TIT városi szervezete 1970. február 28-án reprezentatív otthont kapott. A Városi Tanács jóvoltából és segítőkészségéből a Társulat az Új utca 18. szám alatti helyreállított műemlékház legszebb termeit és helyiségeit vehette birtokba. A környezethez illő és a sokoldalú munkát is tökéletesen kielégítő berendezésről a TIT országos központja gondoskodott.¹⁰

Szeretnénk kiemelni, hogy a soproni szervezet 1956 ősztől kezdve minden hét szerdáján klubelőadást tart, a nyári szünet kivételével, lankadatlanul színes műsoralkítással.

10 A műemlékház részletes leírását, illetve a felújítási munkálatok eredményét lásd: Mórrotz László: *Későbarokk falfestmények feltárása az Új utca 18-as számú házban c. cikkében*. SSz. 1970, 86.

Külön kívánunk szólni az 1972-ben tizenhetedszer megrendezésre kerülő *Nyári Egyetemről*. A Soproni Nyári Egyetem gondolatát először Heimler Károly vetette fel 1925-ben. Javaslatát azonban nem találta akkoriban támogatókra. Megvalósításra csak később kerülhetett sor. A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem tanácsa 1936. június 22-én határozta el, hogy 1937-től Sopronban Nyári Egyetemet fog szervezni.¹¹ A korábbi Nyári Egyetemet ugyan nem a Természettudományi Társulat szervezte, azzal azonban állandó kapcsolatban állt. A Nyári Egyetem szervező bizottságának és vezetőségének például több tagja a Természettudományi Társulatnak ugyancsak elismert támogatója, előadója és munkatársaként szerepelt. A munkakapcsolat mindig igen szoros volt. A felszabadulás előtti Soproni Nyári Egyetem *országos szempontból is igen rangos helyet foglalt el a tudományos ismeretterjesztésben*.

Zimmermann Ágoston, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem rektora, a Nyári Egyetem negyedik évében mondott ünnepi beszédében hangsúlyozta, hogy ennek az intézménynek a kiindulópontja a tudnivalóság, amely a gondolkodó embert ide vezeti, ahol az ismeretterjesztés alapján felkelti és ébren tartja a figyelmet a tudományos kérdések iránt. „Amíg egyes kiválasztottak és beavatottak, többnyire azonban csak áltudósok, arisztokratikus szellemi elzárkózással, felsőbbeséssel, elefántcsonttornyaikba szeretnének bezárkózni, az igazi magvetők, gondolatok előharcosai nem elégedhetnek meg azzal, hogy a tudás birtokosai lehetnek, hanem *annak terjesztése is feladatuk*.” — mondotta hazai ismeretterjesztésünk kérdéseiről Zimmermann Ágoston 1940-ben Sopronban.¹²

Még egy gondolatot meg kell említenünk. A sopronit megelőző magyarországi nyári egyetemek csaknem mind humán témájúak voltak, mert leginkább tudományegyetemek szervezték. A Soproni Nyári Egyetem főleg a műszaki és az alkalmazott tudományokból állította össze tematikáját. Ez abban az időben országos igényként jelentkezett, hiszen az akkori magyar közállapotoknak egyik nagy baja éppen az is volt, hogy a műszaki és gazdasági kérdésekben az úgynevezett középosztály, de az értelmiség „művelt közönsége” is nagyfokú tájékozatlanságot mutatott.

A felszabadulás előtt a Soproni Nyári Egyetemet a Műegyetem szervezte és Sopron város adta az anyagi támogatást.

1944-ben tartották a felszabadulás előtti utolsó Nyári Egyetemet. A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1943-ban a forradalom és szabadságharc centenárius évében, egyúttal a fordulat évében és a megújulás, az új magyar szellemi felvirágzás jegyében, a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének közreműködésével rendezte meg a Soproni Nyári Egyetem IX. tanfolyamát.

1965-ben újították fel a Nyári Egyetemet. Ezúttal és azóta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, valamint az Erdészeti és Faipari Egyetem közös rendezvényeként, a TIT anyagi fedezet-vállalásával.

1970-ben a hagyományos ismeretterjesztő tevékenység mellett új igények kielégítésére is vállalkozott a soproni szervezet. 1970 októberében megkezdte munkáját a Kis Matematikusok Baráti Köre, valamint az Ifjú Matematikusok Baráti Köre.

Erősödtek a szervezet hazai és külföldi kapcsolatai is. 1970. június 26-án a TIT soproni szervezete és a Szlovák Szocialista Akadémia trnavai körzeti tanácsa együttműködési megállapodást kötött. Az együttműködés a következő főbb területekre terjed ki: ismeretek kicserélése a két szervezet között Nagyszombatban (Trnaván) és Sopronban, tanulmányutak szervezése, lektorok cseréje, kölcsönös részvétel szemináriumokon és nyári egyetemeken, tanulmányi anyagok cseréje. A csehszlovák test-

11 Lásd Hiller István: Adatok a Soproni Nyári Egyetem történetéből. Sopron, 1966. A továbbiakban csak néhány fontosabb megállapítást kívánunk tenni a Nyári Egyetemről, elsősorban az összefüggések világossá tételére érdekében.

12 Dr. Zimmermann Ágoston rektor beszéde a Nyári Egyetem IV. évében. Vö.: A Budapesti M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1940/41. tanévének megnyitására, valamint az 1939/40. tanév ünnepélyein tartott beszédek és az 1939/40. tanévi évkönyv. Bp. 1941, 110. p.

vérszervezet képviselői 1970 októberében látogatást tettek Sopronban, a TIT soproni képviselői pedig 1970-ben és 1971-ben két-két alkalommal ismerkedtek az ismeretterjesztő munkával Pozsonyban, Nagyszombatban és környékén. Eredményes munkakapcsolat jött létre a budapesti Kossuth Klubbal.

A TIT feladatának tekinti a képzőművészek támogatását is.

1970 óta három soproni festőművész kiállításának megszervezését és anyagi felelősségvállalását biztosította a Társulat (Szakál Ernő, Mühl Aladár és Gáspárdy Sándor).

3. 1971-ben a következő szakcsoportok működtek: Irodalmi, pedagógiai, művészeti, történelmi-közgazdasági, nemzetközi-jogi-filozófiai, hadtudományi, biológiai-földrajzi, matematikai-fizikai-kémiai, egészségügyi és műszaki. A Társulat tagjai szakképzésük szerint különböző megyei szakosztályokhoz tartoznak. A szakosztályok helyi szervei a szakcsoportok. A tagok száma százon felül van. Szinte valamennyi részt vállal az ismeretterjesztő munkából. Nemcsak előadások formájában, hanem írásos formában is. Sopronban az aktív tagságon kívül 40 fős pártoló tagság is van.

A szervezet szorosan együtt dolgozott a város kulturális életét irányító Művelődésügyi Osztállyal, a kultúrházakkal és a tömegszervezetekkel. A Társulat a városnak csaknem minden üzemével, intézményével szerződéses viszony alapján biztosítja — az üzemek igényeinek megfelelően — az ismeretterjesztő munka előadóit.

Az ismeretterjesztés formái az elmúlt évben a következők voltak: munkásakadémiai, ismeretterjesztő előadásorozatok és egyedi előadások. A sorozatok közül ki kell emelnünk a közlekedési sorozatot, a Nőtanács és a Hazafias Népfront előadásorozatait. A Szabadegyetem közlekedési tagozatának első előadását 1971. február 15-én tartották. 8 előadás hangzott el meghívott előadókkal. A sorozaton 35 gépkocsivezető vett részt.

Az év folyamán a Klubban országos jellegű rendezvények előkészítő tanácskozásai is folytak. 1970-ben a soproni Társulat adott otthont az IBUSZ—TIT országjárás vezetőinek tanácskozásához, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Földrajzi Társaság vándorgyűlésének, a TIT Irodalmi és Földrajzi Választmánya tanácskozásának, 1971-ben pedig a szervezet a Dunántúli Belgyógyász Vándorgyűlés lebonyolítását vállalta.

A klubmunka gerincét a szakcsoportos munka képezte, de a klubban folytak a különböző munkabizottságok, kiadványok szerkesztő bizottságainak, a Lackner Bizottságnak, valamint a Soproni Szemle szerkesztői tanácskozásai is.

A MŰM Iparitanuló Intézetében csillagászati szakkört működtetett a szervezet.

1971-ben is folytatta tevékenységét a Soproni Nyelviskola. Az iskola kötött tantervvel működött, a féléveket hallgatói indexben igazolták az oktatók. Alkalmanként szervezett bizottság előtt fakultatív nyelvvizsga tételére is volt lehetőség.

Az 1971. évi Soproni Szabadegyetemet a TIT és a Liszt Ferenc Művelődési Központ közösen rendezte. A nyolc előadásból álló sorozat erdészeti, társadalomtudományi, filmművészeti, irodalomtörténeti, nyelvtudományi, történelmi, építészeti és zenei kérdésekkel foglalkozott.

1971 márciusában a Magyar Szocialista Munkáspárt Városi Végrehajtó Bizottsága megtárgyalta a városban folyó ismeretterjesztő munkát és azt jónak ítélte. A TIT városi elnöke 1971-ben Munka Érdemrend kitüntetését kapott. Személyén keresztül az ismeretterjesztő munka is elismerésben részesült.

1971-ben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat szervezésében városunkban 1091 előadás hangzott el, és ezeket 25 366 fő hallgatta meg. Az előadások magas színvonalon, jó előadókkal folytak. Az év utolsó előadását név és cím szerint is meg kívánom említeni, éppen rendkívül magas színvonala és igen nagy sikere miatt. Decemberben Jordáky Lajos, a kiváló romániai magyar történész Magyarok a romániai haladó társadalmi mozgalmakban címmel beszélt népes hallgatóságának.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Kovács József László:

A Szent Mihály templom leltára 1551-ből

A leltárjegyzékek mindig becses művelődéstörténeti adatokat rejtenek egy-egy templom, intézmény múltjáról. A soproni Szent Mihály templom eddig nem ismert leltára a reformáció soproni diadalának küszöbén mutatja be a templom egyházi felszerelését, a plébániaépület borkészletét és szőlőfeldolgozó eszközeit.

A leltár több (de szám szerint meg nem határozott) nagy monstranciát említ, egy öreg selyemleplet, aranyozott ezüst tokot, melyben a pap az ostyát a beteghez viszi, a *Reseruakl* alighanem az utolsó kenetkezéshöz szükséges olaj tartályát jelenti. Az eddiginél többet tudunk meg Laindel Bernát oltárjavadalmas aranyozott kelyhéről és paténájáról. A soproni származású oltárjavadalmas humanista képzettséggel rendelkezett, 1513-ban a bécsi egyetem hallgatója volt, majd felszentelése után Peck Kristóf városplébános káplánja. Később elnyerte a belvárosi Szent György kápolna Minden-szentek oltára oltárigazgatóságát, és ezt haláláig, 1541-ig megtartotta. Ekkor végrendeletében miseruháját békefeszületével együtt a Szent Mihály templomra hagyta (vö. Soproni. II/2, 134–138; Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete 223). Folyóiratunk nemrég könyvbarátként is felidézte Laindelt (Mollay: Többszervezés a középkori Sopronban II. A latin nyelv, SSz. 1968, 51, 55).

Nössner Ferenc városi jegyző inventariumából, melyet Hummel Kristóf polgármester rendelkezésére készített, azonban kiderül, hogy a kelyhet és paténát végrendeletétől függetlenül elzálogosította Raichzer Imre harmincadosnak, és ezért a kehely csak egy harmadik személy közbelépése után került a plébániatemplomba. Talán az ezüst láncos pacificale (békekereszt) is azonos lehet azzal, melyet Laindel végrendelete emleget. A leltár az 1960-ban elhunyt helytörténeti kutató, Thier László bibliográfiai gyűjteményével került a soproni Liszt Ferenc Múzeumba. Semmiféle jelzet nincs rajta, jó szemű gyűjtője alighanem kallódó lomok közt találta. E szövegkiadással Thier Lászlóról, Sopron múltjának hangyaszorgalmú gyűjtőjéről is megemlékezünk, akinek fő műve, Sopron bibliográfiája megjelenéséig még kéziratos formájában is jól segíti a város múltjában tájékozódó kutatót.

A négyrészt hajtott irat címlapján, a jobb alsó sarokban az inventárium címe olvasható: Sanct Michaelis pfarrkirchen vnd kirchhauss Inuentari, so herren Cristoffn Hummel eingeantwort worden Anno domini 1551 (*Az 1.^r vége, az 1.^v üres.*).

A leltár szövege a következő:

Inuentar der Kirchguetter Sanct Michaels Kirchen Vnd Kirchhauss, beschriben den 7. tag des Monats Aprilis Anno etc. 51-ten Vnd Herrn Cristoffen Hummell Burger Vnd des Rats Verordnten Kirchmaister gemellter Kirchen die et anno quibus Supra Eingeantwort worden wie hernach volgt. Erstlich die gross Monstranctzen, dabeÿ ein allts seydens schlaidl. Item Ain sylbrene vergullte khapsen, darÿnn das Sacrament Zu den krancken getragen wirdet, dabeÿ ain Reseruakl vnd ain schüssl, bede sylbren. Item Mer ein sylbrener Vergullter kellich mit ainer Vergullten paten, so herrn Emrichen Raichzer weillandÿ dreissiger Zu Odenburg, durch Herrn Bartilme beneficiatn versetzt gewesen vnd ain pacifical so Herrn Bernhart Laindl sãligen Anno etc. 41 Zu der Kirchen geschafft. Mer ain pacifical mit ain sylbren khetten. Item Zway silbrene Kreitz, Ist das ain Vergullt. Item bey 6 elln schwarz Samet Vnd bey 8 elln weisse Khemptner leÿnwadt vorhanden, so des Herren Dietrich von Hartitsch¹ seligen par vnd grab decken gewesen (*A 2.^r vége*)

¹ Hartisch Detre 1527. febr. 1-től Sopron városkapitánya volt (Házi I, m. 67).

Inn Sanct Michaels Kirchhauss Vorhanden: Item So sein noch Wein Im 50-ten Jar gewachsen Vnuersilbert Im Kirchkeller vorhanden, wie In Herrn Leopoldten Stainer vorigs Kirchmaister raittung lautter Vnd Vnderschiedlich verschriben, befunden wirdet, mag derhalben besehen werden.

Less Vnd Pressassach

Item 4 poting, 3 gross, ain klainere.

Item 1 allte gütten, ain new tredtschaff,

2 allte tredtschaff

Item 2 mostschaffer oder handtschaffer

Item 4 allte stosser Vnd die press,

Item 2 Mostsechterle, ain schosskhar, ain kueffkhar, ain seiher.

Item Ettlich allte Vass Zu 6 Vnd 7 Vrn.

Weingart Zeug ist nichts vorhanden.

Actum die et Anno quibus supra

Frantz Nössner Statschreiber Zu Odenburg Manupropria scripsit (A 2.^v vőse).

Kovács József László:

Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben (1555–1556)

(A legrégibb magyarországi tanulmányi jelentés)

1. Évszázadokon át indultak fiatal diákok külföldi egyetemekre, kicsinyke csomaggal, kevés élelmiszerral, kevés, patrónusoktól összeadott útiköltséggel, csatlakozva külhonba igyekvő kereskedőkhöz, de nagy akarattal, őszinte tudásvágytól hajtva. Ha a peregrinációra indult soproni diákok jó részét jellemezni kívánánk, róluk sem mondhatnánk egyebet.

„E nemes tanulni vágyást a renaissance és reformáció nagy szellemi mozgalmi rendkívüli módon fejlesztették. Különösen a protestánsoknál volt ez nagy mértékben szokásban. Az egyes főurak és városok az ilyen külföldre menő ifjakat segéllyel látták el, kik azután a nevezetesebb egyetemeken 1–2–3 évig tanultak. Kimentelük előtt reverzálist írtak alá.”

Hellebrandt Árpád írta ezeket a sorokat a hollandiai, franekerei egyetemre járt diákok névsorát közölve, jellemző megállapítás ez azonban a XVI–XVIII. század közötti időszakra.

Erdemes idéznünk Szepsi Csombor Márton 1620-ban megjelent *Europica Varietas*-ának első sorait, az *Occasio Itineris*, azaz az utazás okát magyarázó bevezetésből. „GYERMEKSEGEMTől fogván kiválképpen való indulatimtul haytattam én az idegen helyeknek látására; de mivel hogy az mint amaz köz beszéd tartya peregrinatio absque aere est sui et temporis perditio, az járas kelés pénz nélkül mind magának embernek s' mint peng az időnek veztegetése: semmiképpen kívánságomnak eléget, mint hogy res erat angusta domi nem tehettem, ...” Tehát szűkösen álltak otthon a dolgok, írja az az Európát „mindenkor sárga száras csizma”-ban, „verőfény színű gránát posztóból csinált palást”-tal végigyalogoló diák, akinél vándorévei alatt „semmi nem egyéb egy ingnél és egy imádságos könyvecskénél”, nehezebb úticsomagja nem volt.

Bölcs Frigyes választófejedelem 1502-ben alapította meg a wittenbergi egyetemet, Németország első hercegi alapítású egyetemét. 1508-ban hívták meg a morálfilozófia tanszékére Luther Mártont, 1518-tól a városban tanított Philipp Melancthon is, akit az utókor Praeceptor Germaniae-ként emleget. 1533-ban már megjelenik az első soproni Wittenbergben Gregorius Faber Soproniensis személyében, 1545-ben Joannes Schreiner Suproniensis Ungarus az egyetem diákja.

A két első soproni származású wittenbergi diákot elfelejtette az a feljegyző, aki a krónikaszerkesztő Faut Márk kérésére a város régebbi nevezetes eseményeit a kró-

nika fogalmazásba kezdő humanistának összeírta. Az 1557. esztendőnél a következő olvasható az akkor Sopronból Wittenbergben tanulókról:

„Vmb dise Zeit haben zu Wittenberg studirt Michael Wirtt, Jacob Ratt oder Ruffinus, Hanss schreiner, Carolus Rosenkrantz, vnter Herrn Philippo Melanchtone von Ödenburg dorthin geschickt, Da zuuor kein Ödenburgerisch kindt ihemals Gehn Wittenberg gezogen ist”. Az idegen kéztől származó feljegyzésbe Jacob Ratt nevét Faut Márk iktatta be, ő írta a következő kiegészítést is: „Vnd hat her Philippus mit einem schonen lateinischen schreiben den Michel Wirt einem Ehrsamen rath alhie commendirt”. A többi soproni diák wittenbergi tanulmányi körülményeiről nem tudunk többet. A Melanchton ajánlásával hazaérkező Wirt Mihály wittenbergi egyetemi éveiről saját tanulmányi jelentéséből alkothatunk valóságos képet.

Nem véletlenül idéztük az előbb Szepesi Csombor Márton szavait. Ha talán valamivel jobb anyagi helyzetben is, mégis valahogy így indult a legtöbb diák egyetemi peregrinációjára, mert ha indulatai idegen helyek látására, tanulásra hajtották, és „res erat angusta domi”, akkor vállalni kellett a tanulással járó nehézségeket.

Wirt Mihály esetében az a szokatlan, hogy tanulmányait saját vagyonára támaszkodva végzi. Tanulmányai idejére a város gondnokot jelölt ki, aki vagyonát kezelte, abból biztosította a tanulmányokhoz szükséges pénzt. Wirt tudatában is van ennek, hivatkozik is rá, hogy nem lenne köteles elszámolni, hiszen saját vagyonából tanul. „Sonderlich die weil solchs von dem meinigen dargelegt wirdt,” azonban mégis készített elszámolást, mert így akarta a felesleges hangoskodást, fecsegést elkerülni. Bizonyára lehettek még rajta kívül örökösök, akik előtt a felesleges költsékezés vádjára alól tisztázni akarta magát.

Ha tutorjai mégsem tudnák a számára szükséges készpénzt küldeni, olvassuk a számadást bevezető levélben, úgy kéri a Belső Tanácsot, amelyet bizalmasan kedves urainak, hűséges atyáinak nevez, kölcsönözzék a szükséges pénzt sajátjukból, jól tudja, hogy a tutorság a megbízottaknak biztos pénz, („ein pfandt schilling”), így reméli, hogy hazaérkezéséig a pénzt kölcsönzik számára. A supplikáló, könyörgő diáklevelektől ugyancsak elütő hang ez! A segítségért testtel-lélekkel hűséges lesz, „will ich... Vngespertes Guets vnd Bluets von wegen meines lieben Vatterlandts... Zuuerdienen...”, ugyanakkor humanista öntudattal hivatkozik arra is, mekkora haszna lesz Sopronnak majdan tanulmányaiból: „Es werde... mit Der Zeit auss meinen Studieren Reipublicae grosser Nuz erfolgen”.

Az egyetemi tanulmányokat folytató Feurer János esetében 1601-ben kikötötte a Belső Tanács, hogy atyai és anyai örökségét azonos arányban felhasználva költsön tanulmányai folytatásakor. Talán ilyen indítéka is lehetett Wirtnek, amikor elszámolással igazolta magát. De szerencsénkre is készült ez a legkorábbi ismert neveléstörténeti emlékünkhöz. Wirt sorsa ugyanis annyiban is elütött a szokásos diákpályáktól, hogy kétszer is küldönc visz számára pénzt Wittenbergbe. „Mer hab ich den 17. Septembris von euch bei Dem Botten Empfangen — 30 taller. Mer habt ir mir negstmal bei dem Botten abermal geschickt — 50 tal. den.”

Az elszámolási időszakban (1555. február 17 — 1556. május 10.) a diák nem kevesebről, mint 100 dénárfontról számol el, június nyolcadikán kelt levelében pedig újabb 100 dénárfont összeg küldését kéri, ebből vonja le a Belső Tanács a levelét átadó bécsújhelyi Hanss Kuttner 5 dénárfontját, amit az már előre kölcsönzött neki. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy csak a hazaküldött küldöncnek egyszer másfél dénárfontot, másodszor pedig egy dénárfontot fizetett, láthatjuk, hogy Wirt jó anyagi helyzetben élt.

A részletes tanulmányi jelentés szinte feltérképezi a XVI. századi diákéletet. Utazásra készen állt, amikor először 15 dénárfontot kapott. Bécsben rájött, hogy a nagy útiládát nehéz szerrel cipelheti. Sebaj, útihordót szerzett be. Vett két ingéhez újabb kettőt, majd fizette az útihordó (Vassl) elszállítását Boroszlóba. Itt nyolc napig várt útitársakra, ruháit bőrnadrággal, meleg mellényvel egészítette ki. Holmiját tovább vitette Lipcsébe, és mikor holmija nem érkezett utána Wittenbergbe, visszautazott 8 mérföldnyit érte. Tanulmányai színhelyén egy hétig vendégfogadóban lakott, majd

beiratkozott az egyetemre, szállást fogadott. Ha beteg volt, külön ételeket, italokat fogyasztott orvosi tanácsra.

Otthoni felkészültsége azonban nem bizonyult elegendőnek, ezért Melanchton utasítására külön praeceptort fogadott. Tanulóasztalt, padot, könyvespolcot vásárolt. Egy konc papírért 1 dénárfontot fizetett ki. Szükséges könyvekért 11 és fél dénárfontot adott ki, sajnos nem jegyzi fel a címüket. Kiadásai voltak cipőjavításra, ruha-foltozásra, fát vett a téli tüzeléshez, feltűnteti elszámolásában a borbélyköltségeket, a mosást. Több mint 11 dénárfontért nadrágokat, mellényt, kiskabátot, nagykabátot készített, és mindezekhez még egy „spanyol” sapkát is vásárol magának („Spanier oder pirett”).

Összehasonlításként érdemes megemlítenünk, hogy az az ösztöndíj, melyet Miedl Jakab felesége, Gering Lucia 1585-ben alapított két külföldön tanuló soproni fiatal számára, évenként összesen 100 dénárfont kiadását tette lehetővé. Említett számadásában Wirt Mihály több mint 100 dénárfontot használt fel másfél éves tanulmányai során, ugyanakkora összeg megküldését várja még.

A következőkben közöljük ezt a hazai neveléstörténeti szempontból egyedülálló tanulmányi jelentést, amely Melanchton és Magyarország korabeli kapcsolataihoz is újabb adalékot szolgáltat:

2. Gottes genadt vnd fride durch Jesum Christum vnsern Herrn vnd Heřlandt etc.

Mein gehorsame vnd vnderthenige willige Dienst sein Ewer Weisheit In allen guetten von mir zuoran alzeit willig bereit, Günstige, gebietunde liebe herrn vnd getrewe Vätter, Eur gesundt Samentlichen, Vnd meines lieben Vatterlands glücklicher Wollstandt, erfreute mich mit dem aller höchsten, Desselbigen gleichen wist mich auch noch von den genaden des Allmechtigen Gotts In Zimlicher gesundtheit etc.

Dits mein schreiben Sondere gebietunde herrn vnd liebe Vätter thuet An Ewer Weisheit Vndertheniglich mit freundtlicher bitt langen, Ewer weisheit wölle dises Inhalts willig Zuuernemen genaigt sein, Vnd füeg Ewer Weisheit Zuwissen, wie das ich Zu auffenthaltung meines Studirens alhie Zu Wittenberg Vnuermeinte Zerung weiter hoh vnd seer Notturftig wäre. Ist derwegen nochmalss mein gehorsame vnd vnderthenige freundtliche bitt an Ewer Weisheit, dieselben wollen meinen Neuverordnten Tutori Zuegeben vnd beuelchen, das ich vorgedachter Zerung noch vor Michaelis (sept. 29.) Teilchafftig werden möge, Vnd mich In meinen fürhaben vnd Studÿs, So mir Khunfftiglichen ein Solatium sein wurde, Zuuerhindern mit dem allerwenigsten ein Vrsacher sein, Solchs will ich Vngespartes Vleiss Zuuerdienen mein lebenlang In gedenckh sein. Wo aber Solchs nicht beschäch² Vnd ich VngeZweifflter weiss, des Ainigherleÿ schaden näme, Wuerdte ich einen Eigenen Botten mit grossen Vncosten Zu schickhen, oder Ja selbst auffs echist heim Zu khumen vervracht werden, Versiech mich aber derer kheins Zu Ewer Weisheit, Sondern bin guetter Hoffnung Zu Ewer Weisheit, Das Irs von den Eurigen Darsträckhen wuerdet, Wo ichs anderst nicht vermöcht. Versiech mich auch gänzlichen Zu Ewer Weiheit Alss dieser Zeit meinen Lieben herren vnd Getreuen Vättern, Die wollen ob es meine Tutores Im parem geldt nicht vermechten, selber auff ein pfandt schilling, Vnd meine Ankhunfft die-

1 A Hellebrandt-Idézet „A franekeri egyetemen tanult magyarok” c. tanulmányából (Történelmi Tár 1886 való). Szepsli Csombor Márton-Idézetünk az *Europica Varietas Occasio Itineris* fejezetből (Összes művei, Bp., 1968, 127); a wittenbergi egyetem első soproni diákjairól Solyom Jenő: *Luther és Magyarország*, Bp., 1933, 173, 177; vö. Mollay Károly: *Többsz nyelvűség a középkori Sopronban*, SSz. 1968, 138; Faut Márk krónikája: *Országos Széchényi Könyvtár Quart. Germ.* 192; Wirt Mihály tanulmányi jelentése: *GySmLt.* 2: *Lad.* XII et M, fasc. I nr. 21. Melanchton magyarországi recepciójának irodalmában ez a kapcsolat eddig ismeretlen volt (vö. Borzsák, István: *Zur Frage der Rezeption Melanchtons in Ungarn*. In: *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*. Berlin, 1969, 52–69).

2 Az 1r. lap vége.

weill darstreckhen, vnd der Sachen Zum bösen Ratten. Solchs will ich wie vor gemeldt Vngespartes Guets vnd Bluets von wegen meines lieben Vatterlandts in Vn-Auss-schlieschlichen Diensten, wo mir Ie müglich vmb Ewer Weisheit vnd ettwo vmb Ewer Weisheit nachkhomen Zuuerdienen allZeit Im bösten Ingedenckh sein.

Sollen auch Ewer Weisheit nicht anderst gedenckhen, Es werde solche expenss woll, vnd alls vill nur die höchste Notturfft erfordert angewendt, Vnndt mit Der Zeit auss meinen Studiern Reipublicae grosser Nuz erfolgen, Werdet mich derwegen auffs aller Echist durch ein schreiben wess ich mich halten soll berichten etc. Datum Witteberg den 8. Junij Nach Christi gepuerdt Im fuffzehnhundert Vnd Sechs vnd funfzigsten Jar.

Ewer Weisheit Vnderthenigister Vnd gehorsamer pflegSon Michl Wierdt Manu-propria³

*Vermercht die Ausgab Solch Michael Wierdt
Sider meines Abzugss gethan hab etc.
Empfang*

Erstlichen, do ich wegferdtig gebesen bin, hab ich von euch Empfangen 15 tal. den. Mer hat mir der Leopoldt Vethan zu Haimburg dargelihen 10 taller. Mer hab ich den 17. Septembris von euch bei Dem Botten Empfangen 30 taller. Mer habt ir mir negstmals bei dem Botten abermals geschickt 50 tal. den.

Voligt die Ausgab

Erstlichenn hab ich Eurem Wagenkhnecht dem Christoffl auf lang würiger Zusagung geschenckht 2 sol. 12 den.

Vnd do ich gheen Wien Kham, Khaufft ich mir ein Vässl, nachdem die Truchen zu fieren nicht füglich war, thuet 2 sol. den.

Latus der Ausgab 4 sol. 12 den.⁴

Weitter nach dem ich mit mir nicht mer den 2 hemeter aussgefürt hab, ward ich verursacht noch ein par zu Kauffen, vnd also hab ich für zwei hemeter auss geben 12 sol. 20 den.

Mer hab ich von obgemeltem Vässl Von Wien bis geen Bresslaw zu füren geben 1 taller.

Demnach alls ich geen Bresslaw Kham, vnd alda In Die 8 Tag auf gferten wartete, vnd kheine Liderne Hosen selbimalss, wie Ihr wist, hette, liess ich mier Hosen vnd ein parchandtes Wammes machen, vnd dafür sambt dem macher loon geben 4 tal. den.

Mer gab ich von mergemeltem meinem Vässl von Bresslaw biss geen Leipsig(!) Zufüren auch 1 taller.

Vnd do ich geen witteberg Kham, hab ich die Zerung, so ich allenthalben von dem 17. Februarij an biss auff den 1. Maÿ gethan, zusammen gerechnet, vnd thuet 4 taller 1/2.

Vnd Zu Wittemberg hab ich von dem ersten Maÿ an biss auf den 7. Im gasthoff verzert 6 sol. den. Latus 13 tal. 7 sol. X den.⁵

Weitter nach dem mir der fuerman mein Vässl nicht gar geen Wittenberg gebracht, vnd mich die Zeit Zu lang In Wittenberg Täuchte, bin ich Zuruckh von Wittenberg geen Leipzig 8 meill wegs gezogen, vnd mein Vässl von dannen geen Witteberg geholet, dauon Zufüren geben 2 sol. den.

3 Az iv. lap vége.

4 A 2r. lap vége.

5 A 2v. lap vége.

Die Ausgab Zu Witteberg

Vnd die Zerung so ich selbignals gethan, ist 4 sol. den. Vnd alss ich Widerumb geen Wittenberg Kham, liess ich mich bei dem Herrn Rectore In der Vniuersität Zu Witteberg gewöndtlich Studenten Buch einschreiben, thuet 4 sol. den.

An den 10. May hab ich Zu Wittenberg einen Tisch angenommen, die woche per einen 1/2 gülden, vnd macht also das ganz Jar für Essen vnd Trinckhen, Vnd was ich sonst Vnder mittags biss weilen, Sonderlich wan ich khranckh bin gewesen, auss Ratt des Doctors, VerEssen vnd Verdrunckhen hab 35 taller.

So thuet der ganz Jar Zinss auss der Stuben, darin ich wone, für meinen teil 3 tal. den.

Latus 45 tal. 20 den.⁶

Demnach ist mir auss Verordnung Herrn Philippi Melanchtonis Ein Praeceptor Zugethan worden, dem ich für die Leer vnd Lectiones, so ich von Im dises ganzes Jar gehört hab, geben müessen 8 tal. den.

Mer hab ich auff ein ganz Jar Bettkheider gemüet, vnd dem Zinss darvon Ent-richt per 4 taller.

Vnd für einen Tisch, darauf ich Studier, für ein banckh, Bubprett, vnd Bücherstellen, hab ich aussgeben 1 tal. den.

Einen Riss papir Khaufft per 1 taller.

Mer hab ich Vmb die Nottwendigen Bücher, so ich mir alhie Khaufft, aussgeben 11 taller 1/2.

Mer vmb Schuach, so ich ein ganz Jar verbraucht hab, aussgeben 2 taller.

Mer das flückhwerg von meinen Khleidern ein gantzes Jar, thuet 1 taller.

Mer vmb Holz Zu Winters Zeit sambt meinem Stuben gesellen aussgeben 4 taler, thuet mein teil die aussgab vmb holz 2 taller. Latus 34 tal. 20 den.⁷

Item das Palbier vnd Wasch geldt thuet ein ganzes Jar 12 sol. den.

Mer hab ich dem Botten, do er Zum ersten mall von meinem wegen bei Euch ist gebesen, geben 1 taller. Latus 3. tal 5 sol. X den.

Nu macht mein Aussgab Ee wen ich geen Wittenberg bin Khumen XV. tal. 1 sol. 22 den.

Vnd die Aussgab Zu Wittenberg macht 81 tal. 20 den.

Voligt die Aussgab, So ich dits 56-isten Jar Von dem 10. Maÿ widerumb an Zu rech- nen Zu Wittenberg gethan hab etc.

Erstlichen hab ich dem Botten, alss er Zum andermall bei euch gewest, vnd dits mall meinethalben weitter den vorhin vmb lauffen hat müessen, geben 1 taller 1/2. Latus 1 tal. 6 sol. 0 den.⁸

Demnach alss ich Kheine Khleidung hatte, liess ich mir Hosen vnd Wammes, Ein leib Röckl, vnd einen grossen Rock machen, für solche Khleidung hab ich sambt dem macher loon allenthalben aussgeben 9 taller.

Vmb einen Spanier oder pirett geben 1/2 taller. Latus 11 tal. 20. den.

Aller Empfang macht C tal. 11 tal., sambt 5 sol. X den.

Macht dargegen allenthalben mein Aussgab C 9 tal. 2 den.

Ihr habt one Zweiffel auss meinen nagsten an euch schreiben woll vernumen, wie das ich euch geschriben hab. Ihr sollt mir auf dits mall bei dem Botten souill gelt schickhen, damit mein Empfang 100 taller machte, So ist mir noch 5 tal. den. daran abgangen, vnd nach dem Iezundt mein guetter freundt vnd Brueder Hanss

6 A 3r. lap vége.

7 A 3v. lap vége.

8 A 4r. lap vége.

Khuttner auss⁹ der Neustatt heim zogen ist, hat er die 5 tal. den. alchie dargelihen. Darumb Ihr ein beiligunde quittung finden weret etc.

Solche Rechnung hab ich auff das Treulichist vnd alss müglich gewest Khürz-lichist Zusammen gebracht. Wiewoll ich dieselbige Zu thuen on sonders Zweiffl nicht schuldig wer, Sonderlich dieweill solchs von dem meinigen dargelegt wirdt, Doch Zuerhüttung merers vnd Vnnottwendiger Viller böser leutt Sorg Vnd Nachredt, hab ich solches Zu thun mich nicht beschwärdt etc.

Gott weis, das ich nicht den waz, die höchste nott wie Ihr euch hierinnen Zuer-brieffen Vnd mit merern Von Hanss Khuttner Vberantwortor der brieff mündtlichen vernemen werdt, aussgeben hab etc.

Beschlossen Zu Wittenberg den 10. May Anno etc. Im 56- isten Michl Wierdt Manupropria¹⁰.

3. Wirt Mihály későbbi működését részletesen össze lehetne állítani. 1563-ban már városi jegyző, 1565-ben Gerengel Simon, Sopron első evangélikus papja megerősítése ügyében utazik, a humanista bécsújhelyi Hartmann Ferenc tanító meghívását Sopronba is ő intézte. 1578-tól azonban már nem áll a város szolgálatában, ekkor kér működéséről hivatali igazolást utódától, Nussbaum Györgytől. A tanácsi jegyző-könyvben is feljegyzik Wirt panaszát, „... dann er sey Ir notturftig in bedenckhung, das in ainer gescholten, darumb derselb gesagt, die von Oedenburg Redeten nichts guets von Ime, Wierdt”.

1575-ben úgy döntött a Belső Tanács, hogy Wirt hagyja el azt a belvárosi házat, melyben Lackner Ádámval együtt lakik, Lackner viszont térítse meg Wirt esetleges költségeit.

A Wirt utáni évtizedekben universitasra induló soproni fiatalok tanulmányait nagyban segítette Miedlné tanulmányi alapítványa. Payr egyháztörténete szerint az alapítvány hamar elenyészett, 1597 után már nem esett volna róla szó. Az anyagi nehézségekkel küszködő, vejével perlekedő Faut Márk 1615. március 16-án kéri Regensburgban, gimnáziumban tanuló fiának, melyet már két éve is megkapott Faut Jakab. Az iskola rektorától kellett ajánló levelet kérnie, sőt, kivételesen az egész ösztöndíjat megkapta az 1615. évre. 1616. április 18-án Steiner Jakab tanácsos útján egyetemre induló fiának kérte az ösztöndíjat „allbereit dass Muetliche Stipendium seinen Sohn Jacob Faut nach RegensPurg erlangt, wolt er gern solchen auf ein Aca-demiam Schicken, Vnd die Sumptus aber nicht vorhanden.” A Wittenbergben tovább tanuló Faut Jakabot a húszas évekig támogatta ösztöndíjjal a város.

Katona Imre:

Merkur-keresztes soproni ház

A Lenin krt. 31. sz. ház kapujának zárókövén érdekes jel található. A jel lényege: szívből kinövő szárú 4-es számjegy, két közel azonos hosszú keresztszállal. Ilyen vagy ehhez hasonló jel gyakran feltűnik XVII–XVIII. századi emblémáinkon, faragott köveinken, zárókövek díszeként, pecséteken, bábsütőmintákon, habán edények ornamentikájaként. Korábban mester-, illetve bottega-jelnek vélték és jelentését külföldi analógiákkal próbálták megfejteni. Éppen ezért meglepő, hogy a jellel Sopron egyik barokk házacskáján is találkozunk.

Csatkai topográfijában (250. l.) úgy szerepel, mint „házjegy (posztósé?)”, s ennek tartotta személyes találkozásunkkor Tompos Ernő is. Az Iparművészeti Múzeum egyik habán tálján (ltsz.: 20.389) lévő jelben szinte teljesen azonos a szív, a belőle kinövő 4-es és a keresztszál alakja, a szívben lévő betűk azonban mások. Ilyen alakú

⁹ A 4v. lap vége. Az említett nyugta nincs az iratok mellett!

¹⁰ Az 5r. lap vége.

címer-, illetve emblématartozék gyakori XVI., s főleg XVII. századi pecséteinken, címereinken. Egy másik hasonló jelű habán tálról is tudunk egyik budapesti magángyűjteményben (Krisztinkovich hagyaték, dr. Réti Gézáné tulajdona), sőt a Felsőmagyarországi Múzeum Egylet második évkönyvében (Kassa, 1876) szereplő három habán tál közül a harmadik „egy összefoglalt MP”-t ábrázol, az M fölött 4-es, valamint 1693-as évszám található. A selmecebányai kálvária egyik hasonló jelű stációja alapítójának nemcsak a címere maradt fenn, hanem a neve is. A stációt Johann Markini nevű kereskedő, selmeci polgár alapította a XVII. században. A szíven, illetve mellette lévő betűk megegyeznek nevének monogramjával. Többek között ebből is tudjuk, hogy a szíven vagy az e mellett lévő betűk a tulajdonos nevének monogramjai.

1. kép.

Markini-embléma (Selmecebánya).
Gyűrűspecsét-pacsolat (Országos
Levéltár: Kam. lt. Acta Jes. Res.
Schemn. fasc. 1, nr. 53, p. 205)

A furcsa alakú jel jelentését nem ismerjük. Annyi azonban bizonyos, hogy minden esetben kereskedők viselték emblémájukként. Eppen ezért, mert elsősorban kereskedők, árusok attributumául szerepel évszázadokig s a keresztet is magában foglalja, Merkur-keresztnek nevezik.

A soproni embléma szív-alakjában kivehetően három betű van: I C K. Az embléma fölött pedig 1684-es évszám látható, szép kalligráfiajú betűkkel. Ebből, valamint a már mondottak alapján nyugodtan megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a szóban forgó házat a XVII. században olyan kereskedő lakta, illetve bírta, akinek monogramja I C K volt. Sajnos Csatkai topográfiaja és az Új Sopronvármegyében megjelent cikke (1940. XI. 17.) Thirring Gusztáv alapján csak a XVIII. századtól kezdődően részletezi a ház egykori lakóit, tulajdonosait, XVII. századi lakóira vonatkozóan viszont semmiféle támpontot nem nyújt.

A kövön lévő 1684-es évszám világosan mutatja, hogy a ház ekkor, illetve alig ezután épült, vagy esett át alaposabb átalakításra, tehát a város 1686/87. évi telek-összeírásakor már állnia kellett. Az összeírásban néhány tájékozódó pont segítségével hamar sikerült azt a külvárosi környéket felismernünk, ahol az említett emblémás háznak emberi számítás szerint állnia kellett. Az összeírásban a lakók foglalkozására nincsen utalás, az adó összegéből mégis következtethetünk a lakó vagyoni állapotára, viszonyaira, sőt bizonyos vonatkozásban foglalkozására is. Közismert, hogy a város leggazdagabb, tehát legadózóbb rétege a kereskedők közül került ki. Az összeírásban legmagasabb adót fizető polgárok tehát — az esetek többségében — kereskedők voltak. A Lenin krt. 31. sz. ház a Katolikus Konvent és az Ikvahíd közötti negyedben állt. Ha a mai Lenin krt. 25-tel, a Konventtel — egykor céhházzal — kezdjük az összeírás alapján a negyed ismertetését, akkor két olyan névvel is találkozunk, melyek-

2. kép. Johann Christoph Klein gyűrűspecsétjének pacskolata

ből viselőjük vagyoni helyzete alapján nyugodtan feltételezhetjük, hogy kereskedéssel foglalkoztak. Ilyen volt Johann Andreas Preininger és Cristoph Klein, akik egyaránt 3—3 forinttal adóztak, szemben szomszédaikkal, Z. Huggerral és M. Hartmannal, akiktől az összeírás szerint csak 1—1 forint járt. Az említettek közül mindössze egynek, Cristoph Kleinnek monogramjában szerepelnek az említett embléma betűi (C K). Már pusztán ez a körülmény is azt bizonyítja, hogy benne kereshetjük legnagyobb biztonsággal annak az emblémának tulajdonosát, mely a Lenin krt. 31. sz. ház kapuzárókövén található. Hogy mégsem órá, hanem Johann Andreas Preiningerre terelődött figyelmünk, az elsősorban annak tulajdonítható, hogy a zárókő emblémájának pusztán első betűje, az *I* olvasható egyértelműen, a középső betű *M*-nek vagy *A*-nak ugyanúgy olvasható, mint az utolsó betű *K*-nak vagy *P*-nek, esetleg *R*-nek. A fizetendő 3 frt-os adó jómódú, gazdag, feltehetően kereskedő-embert sejtet Preiningerben, ezért ebből a megfontolásból indultunk ki, hogy Preininger címerének ugyanolyannak kellett lennie, mint az említett ház emblémájának, ha valóban ő volt a Lenin krt. 31-es számú ház gazdája a XVII. század végén. A legtöbb gyűrűspecsét-

tel végrendeleteken találkozunk, hiszen ezeket szinte minden esetben ellátták bélyegzőjükkel a nagyobb hitelesség kedvéért. Preininger János András 1688-ban végrendelezett (Lad. P. Fasc. 5. N. 332), felesége, Steiner M. Ágnes 1681-ben (Lad. P. Fasc. 5. Num. 213), fivére, Preininger Jakab pedig 1695-ben (Lad. P. Fasc. 5. Num. 242). Számításunk szerint a három okmány valamelyikén találkozunk kellett a Preininger címerével, ill. gyűrűpecsétjével. A véletlen azonban úgy hozta, hogy Lad. P. ötödik fasciculusából nem Preininger 213. sz. végrendeletét kaptuk kézhez, hanem a 201-est. Ez pedig Peingärtner György feleségének, Erzsébetnek a végrendeletét tartalmazta, melyet 1675. febr. 26-án tett a városi szenátus előtt. Meglepetésünkre a tanúk gyűrűpecsétjei között ott van a szívből kinövő keresztszálás 4-es forma is,

Johann Christoph Klein egykori háza (Lenin krt. 31) kapujának záróköve

még hozzá Hanntz Christoph Klein aláírásával. Egyébként Christoph Klein is ott van az 1686/87. évi összeírásban mint Preininger második szomszédja. A köztük lévő házban M. Hartmann lakik.

A zárókövön lévő embléma teljesen azonos Johann Christoph Klein gyűrűpecsétjével. A szívből kinövő betűk a tulajdonos nevének kezdőbetűi, melyek a pecséten ugyan úgy megvannak, mint a zárókövön, az évszám azonban nem az embléma kelléke, mert csak a zárókövön található, így feltehetően a házzal összefüggő jelentésű. Johann Christoph Kleinnek nemcsak a Lenin krt.-on, az egykori Kisvárkerületen állott háza, hanem a Szt. György utcában, illetve a Várkerületen is, a mai Lenckház helyén. Ezt „Klein und Lochnerisches hauss”-ként említi ugyanez az összeírás és évi adóját 6 frt-ban állapítja meg.

Ez a ház már a belvárosban állt, s így Házi Jenő gondosan összeállította a két családra vonatkozó legfontosabb XVII. századi adatokat. Ebből idézünk a Kleinekre vonatkozóan (A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. SSz. 1965, 127—141, 223—232, 132): A család őse: Jobst bécsi kereskedő volt, aki 1640-ben tette le

a polgáreskü. Megalapítója lett az egyik virágzó soproni családnak, amelynek le-
származottjai közül Jakab és Keresztély aranyművesek 1810-ben egy napon lépnek
a polgárok soraiba. Az összeírás már Jobst fiát, János Kristóf kereskedőt találta a
Szt. György utcai házban ugyanúgy, mint a kisvárkörületiben. Ez az János Kristóf
1668-ban nyert polgárjogot.

A Szt. György utcai ház Várkerületre néző traktusa a XVII. század végén Loch-
ner János Bernáté, aki 1648-ban emelkedik polgárrá. Szülei — miként Kleiné — bécsi
kereskedők voltak, akik evangélikus hitük miatt kényszerültek elhagyni a császár-
várost. A ház 1734-ben Reisinger Menyhért birtoka, aki azonban már csak 5 frt 18
dénár adót fizet utána.

Ez a ház csak átépítve maradt fenn, s így rajta a tulajdont bizonyító embléma
nyomai már nem találhatók meg. Érdekes feladat lenne a XVII. századi városi pol-
gárcímerek közzététele, publikálása. Ezek segítségével sok olyan probléma oldódna
meg, mely Sopron történetét teljesebbé, pontosabbá tenné.

Hárs József:

Az első idegenvezető-képzés Sopronban

A Soproni Idegenforgalmi Rt. 1933. évi üzletmenetéről az 1934. március 24-én
tartott XIV. rendes közgyűlésen számoltak be. Az erre készített igazgatósági jelentés
végén toldalék található, mely a közgyűlés jegyzőkönyvéből kimaradt. Szövege:

„Fentti beszámolóinkat megtoldjuk még azon bejelentésünkkel, hogy a vállalat
a lefolyt esztendőben több napos idegenvezetői tanfolyamot rendezett, amelyen 42
részvevő közül 19, az ezen célra összeállított és Dr. Heimler Károly elnöklete mel-
lett működő vizsgálóbizottság előtt a vezetői szerep vállalására alkalmasnak lett mi-
nősítve. Ezen vezetők a filléres vonatokkal érkezett vendégek kalauzolását általános
megelégedéssel végezték.”

A tanfolyam ténye eddig sem volt ismeretlen, de hiányzott hozzá a korabeli bi-
zonyíték. Ennek előkerülése után már könnyebb volt újabb anyagra bukkanni az új-
ságokban. A szóban forgó filléres gyors 1933. április 9-én, vasárnap 10.14-kor érkezett
Sopronba. Az állomáson Heimler fogadta az 1400 budapesti vendéget (Soproni Hírlap
1933. ápr. 9; Sopronvármegye 1933. ápr. 11.)

A Soproni Hírlap most idézett 1933. április 9-i számában olvasható Tanfolyam
idegenvezetők számára címmel az alábbi közlemény is:

„Megirtuk annakidején, hogy Sopronban párhetes tanfolyamot tartottak az ide-
genvezetők kiképzése végett. Persze sokan jelentkeztek a tanfolyamra olyanok is,
akiknek semmi kilátásuk sincs arra, hogy valaha is idegenvezetők lehessenek, mert
még a tanfolyam elvégzése után sem alkalmasak arra, hogy idegeneknek adjanak
felvilágosítást városunk történeti és művészeti viszonyairól. E tanfolyamon Pött-
schacher Rudolf, Csatkai Endre és Heimler Károly voltak az előadók. Tegnap este
tartották meg a záróvizsgálatot, melyen a 43 jelentkező közül kiválasztották azokat,
akikre idegenek vezetését rá lehet bízni. A város nevezetességeit vetített képekben
mutatták be és azokra kellett a jelölteknek megtenniök észrevételeiket.”

A jelentkezők számát a toldalék, az újság és Csatkai Endre (akinek közlését
használtam fel a SSz. XXI, 112—113 oldalain) másként adja meg. Az első kettő közti
eltérés lényegtelen, Csatkai viszont 52-t mond. Ez nem szükségképpen rossz szám, le-
hetséges, hogy a hallgatóság soraiban olyanok is ültek, akik eleve nem akartak vizs-
gára menni. Nagyobb az eltérés a források közt a tanfolyam idejét illetően. Az újság-
cikk első mondatának mindkét állítása pontatlan: a tanfolyam nem volt „párhetes”,
és nem is olyan nagyon „annakidején” írtak róla a Soproni Hírlapban. 1933. március
30-án jelent meg Tanfolyam idegenvezetők részére címmel ez a minden bizonnyal fi-
zetett közlemény:

„Az idegenvezetők részére április 4-én ingyenes tanfolyam nyílik. A tanfolyamra csak azok jelentkezhetnek, akik kellő helyismeretekkel rendelkeznek és legalább a magyar és német nyelvet tökéletesen bírják (!). Több nyelven beszélők előnyben részesülnek. Idegenvezetőknek a jövőben csak azokat fogják alkalmazni, akik a tanfolyamot sikerrel elvégezték. A tanfolyam egy hétig tart, előadások minden nap este 6—7-ig lesznek. Azok, akik a tanfolyamon részt akarnak venni, jelentkezzenek Hell Rezső irodaigazgatónál (Városháza I. em 8.) vagy az Idegenforgalmi irodában (Várkerület 47.)”.

Ha 8-án már vizsgáltak is, nem az ismeretanyag közlésén volt a hangsúly, hanem a megfelelő emberek kiválasztásán, tudásuk bizonyos fokú összehangolásán és talán azon, hogy újtát állják annak, hogy a feladatra alkalmatlan protekciók kerüljenek a csoportok élére. Ez a védekezés a vizsga szigorúságában is megmutatkozik.

További részletekkel egyelőre csak Csatkai Endre 1966 tavaszán kelt írásbeli közlése szolgál. Eszerint a jelentkezettek közt volt „kb. 15 érettségizett állástalan, állástalan iparosság (molnár), vagy elszegényedett iparos (köteles); számos állástalan, néhány városi tisztviselő (pl. Gereben Béla, a későbbi idegenforgalmi iroda vezetője). Tantárgyak voltak: Sopron látnivalói és kérdések a zene, irodalom múltjából, helyszíni és vetítettképes előadások (Csatkai Endre), gyakorlati tudnivalók (Pötschacher Rudolf). A vizsgán kb. 25-en feleltek meg. (Bizottság: Heimler, Pötschacher, Storno Miksa, Csatkai Endre, Lederer Gyula).”

Csatkai engedékenysége tükröződik az átengedettek „kb. 25”-ös számában, nehezebben magyarázható a márc. 30-i közlemény előadási óraszámára és a visszaemlékezés közti nyilvánvaló különbség. Heimler bizonyára beíatta, hogy négy nap négy órájában mindenről nem lehet beszélni, az állástalanok idejéből is tellett, s így elképzelhető, hogy Csatkai közismert lelkes önzetlenségével a tőle kért előadások többszörösét tartotta meg — részben a helyszíneken is.

A tanfolyam helye Csatkai egy későbbi szóbeli közlése szerint a Kaszinó Schlaraffia-terme volt.

Most már csak az a kérdés, hogy ennek az idegenvezető-képzésnek mi az országos jelentősége s helye a magyar idegenforgalom történetében.

Kunszery Gyula:

Aszalay József és Melezer István

A Soproni Szemle 1971. évi 4. száma közli Csatkai Endrének Sebestyén Gábor soproni anagramma-szerzőről szóló cikkét. Ebbe azonban — a mellékszereplőket illetően — két téves adat csúszott bele; legyen szabad ezeket az alábbiakban korrigálnom.

A cikk Sebestyén Gábor 264 anagrammát tartalmazó „Álmatlan könyv”-ét ismerteti, amelyet a szerző saját bevallása szerint „T. cz. Kanonok Aszalay József úr felszólítására készített Sopronban no. 30. 1857.” Csatkai ehhez hozzáfűzi: „Ami Aszalayt illeti, a derék sugalmazó egri kanonok volt, egyébként nagy műgyűjtő és efféle tréfák írója. 'Szellemi röppentyűk' című 1859-ben megjelent könyvében külön fejezetben hajtja meg a zászlót Sebestyén előtt.” Aszalay azonban nem volt valóságos egri kanonok, csak tiszteletbeli címzetes kanonokja volt az egri káptalannak, természetesen minden javadalom nélkül. (Erre utal Sebestyén „T. cz.” jelzése). *Aszalay József* (1798—1874) civil ember volt, ám a múlt században még lehetséges volt laikus híveket is egyházi címekkel kitüntetni. Aulikus érzelmű köznemes volt, előbb kancelláriai fogalmazó, majd helytartótanácsi titkár. Mintegy „másodállásként” térképészettel is foglalkozott, megcsinálta Magyarország nagy térképét, s ezért számos kitüntetésben részesült. Kuriozitásokat tartalmazó könyvein neve után fel is sorolja a főbbeket: „a portugál Krisztusrend vitéze, a luccai sz. Lajos-érdemkereszt tulajdonosa, a párisi statisztikai tudós társaság tagja.” A „Szellemi Omnibus” c. műve (Pest,

1861), amelyben szintén történik említés Sebestyén Gábor anagrammáiról, Aszalay könyvomas arcképét is közli, s ez egy magyarosan pödrött bajszú, diszmagyaros, mokány férfiút ábrázol. Legkevesbé sem papos megjelenés.

Csatkai cikkében említést tesz *Kellemesi Melczer István*ról is, akinek nevéből Sebestyén szintén számos anagrammát gyártott. Róla Csatkai csak annyit mond: „régészeti és címertani író”. Holott Kellemesi Melczer István (1810—1896) ennél sokkal rangosabb valaki volt. Ő volt az utolsó „királyi személynök”, azaz a régi idők legfelsőbb bíróságának, a hétszemélyes táblának elnöke. Mikor pedig a felső bíróságok át-szervezése után a hétszemélyes táblából magyar királyi kúria lett, ő lett ennek első elnöke. Főrendiházi taggá is kinevezték. Az ő kúriai beosztott bírója volt e sorok írójának dédapja, ezen a réven kerültek családunk birtokába Kellemesi Melczer István eredeti fényképei és életnagyságú olajportréja. (Az életrajzi adatokat Szinnyei József írói lexikona is közli).

S hogy a cikk „főhőséről”, *Sebestyén Gáborról* (1794—1864) is szóljunk valamit, ő olyan különleges anagrammát is csinált, amelyben betűcsere nélkül ugyanaz a szöveg — más-más szótagolással — kétféleképpen volt olvasható. A kuriozitás kedvéért érdemes egy ilyent idézni, amely még nem soproni termés, jóval korábbi Sebestyénnek 1850—1861 közé eső soproni tartózkodásánál. Még 1821-ben jelent meg „Rejtett vers” címmel a Szépliteratúrai Ajándékban (65. l.) „Hangzik és visszhangzik” a következőképpen:

Boris, te! nem ámor ostoba
Nyila zörömből. Tsője
Meg tompult a lángon.
Domboru tán Bora kedvellője.

Más olvasattal:

Bor Istene! mámoros tóba
Nyíl az öröm böltsője.
Megtompul talán gondom
Bor után. Bora a kedv Ellője.

Es még valamit. Csatkai idézi a Vasárnapi Újság 1863. évfolyamából Sebestyénnek ugyanazon évre szóló négyorosát:

Boldog új évet, Magyar
Ha csattog is az agyar,
Mely feléd nyúlni akar,
Ne félj, véd egy égi kar.

A vers sajátossága, mint erre Csatkai is rámutat, az, hogy minden sora 18 betűből áll, amennyi az 1863 számjegyeinek összege. Csatkai felteszi a kérdést: „Mire számíthatott a derék ember 1863-ra? Nem közölte...” Választ mi sem tudunk adni, csak általánosságban rámutathatunk: abban a korban elterjedt nézet volt, hogy a 63. év ún. „clymacterikus”, azaz válságos esztendő az ember életében. Erről éppen Aszalay értekezik hosszan a Csatkai által is megemlített „Szellemi röppentyű”-jében. Sebestyén úgy látszik, ezt a hiedelmet az évszázad 63. évére is vonatkoztatta. A lengyelekre nézve valóban válságos volt ez az esztendő, vérbe fojtott szabadságharcuk miatt; Magyarországnak csak a gazdasági életét rázkódtatta meg a vidékenként valóságos éhínséget okozó katasztrófálisan rossz termés. Vagy talán éppen sejtette az író, hogy (Csatkait idézve) „ez lesz életének utolsó teljes esztendeje, mert 1864-ben Pesten elhalálozott.”

Soproni műemlékek építési idejére vonatkozó adatok

Magyarország műemléképületeinek pontos jegyzékét az Országos Műemlék Felügyelőség által szerkesztett „Műemlékjegyzék”-ek tartalmazzák. A megyei bontásban kiadott épületjegyzékek az épületek építéstörténetével kapcsolatban is fontos adatokat tartalmaznak. A jegyzék a műemléképületekkel foglalkozó tanácsai szervek, a műemlékeket restauráló műtörténészek és építészek részére egyaránt fontos támpont, a műemlékvédelem egyik fontos okmánya. Győr-Sopron megye műemlékjegyzéke 1966-ban jelent meg, ez a kötet tartalmazza Sopron műemlékeinek, műemlékjellegű épületeinek és a városképi jelentőségű házak névsorát is. Sopron 19. századi építéstörténetével foglalkozva nagy számú levéltári kutatást végeztem és ezek során kiderült, hogy a jegyzék adatai közül néhány hiányos, pontatlan, egyes esetekben téves. A levéltári kutatások eredményeképpen szükségesnek látom ezeket az adatokat közzétenni, már csak azért is, mivel tudomásom szerint a Műemlékjegyzék új kiadás előtt áll, és ebben célszerű lenne már a helyes adatok felsorakoztatása. A közzétett adatok nagyobb része a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárból (Sopron) származik, a felsorolásban az épületek építésével kapcsolatos levéltári aktaszámok szerepelnek. A Műemlékjegyzék alábbi adatai szorulnak kijavításra:

1. Előkapu 3. A lakóház átalakításának időpontja: 1837 (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 3.).
2. Halász u. 38. Az épület átalakításának időpontja: 1883 (Fasc. XXIV. 8413).
3. Hátsókapu 6. A lakóház 1837-ben épült (Fasc. XXIV. 4927).
4. Ikvahíd 1. A lakóház 1828-ban épült (Tanácsjegyzőkönyv 2857, 3888).
5. Lenin krt. 10. A lakóház 1851-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 32).
6. Lenin krt. 20. A lakóház nem 1860 körül, hanem 1846-ban emeletráépítéssel nyerte el mai formáját (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 146).
7. Lenin krt. 21. A lakóház 1881-ben épült (Fasc. XXIV. 8239), 1885-ben átalakították (XXIV. 8578).
8. Lenin krt. 37. A lakóházat 1896-ban alakították át (Sopron és környéke műemlékei, 1953, 251).
9. Lenin krt. 49. A lakóházat nem 1860 körül, hanem 1850-ben építették (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 33).
10. Lenin krt. 54. A lakóház 1885-ben épült (Fasc. XXIV. 8317).
11. Lenin krt. 56. A lakóház 1861-ben épült (Fasc. XXIV. 5453).
12. Lenin krt. 62. A lakóház nem 1860 körül, hanem 1883-ban épült (Fasc. XXIV. 8411).
13. Lenin krt. 72. A lakóház 1862-ben épült, második emeletét 1883-ban építették (Fasc. XXIV. 5454 és 8345).
14. Lenin krt. 74. A lakóház 1859-ben épült (Fasc. XXIV. 4658).
15. Lenin krt. 77. A lakóház 1868-ban épült (Fasc. XXIV. 6232).
16. Móríc Zsigmond u. 10. A lakóház 1846-ban épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 6).
17. Ógabona tér 12. A lakóház 1851-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 7).
18. Ötvös u. 13. A lakóház 1846-ban épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 8).
19. Petőfi tér 2. A lakóházat nem 1835 körül, hanem 1844-ben építették (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 174).
20. Szt. György u. 9. Az iskolát 1874-ben építették.
22. Szentlélek u. 3. A lakóház 1849-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 2).
23. Széchenyi tér 5. A lakóház nem 1840 körül, hanem 1855—61 között épült, 1879-ben átalakították (Fasc. XXIV. 8193).

24. Széchenyi tér 14. A lakóház 1849-ben épült (Fasc. XXV. 7559).
25. Széchenyi tér 20. A lakóház 1855-ben épült (Fasc. XXIV. 3881 és 3964).
26. Széchenyi tér 21. A lakóház (ma kollégium) 1857-ben épült (Fasc. XXIV. 4162).
27. Színház u. 3. A lakóház nem 1860 körül, hanem 1850-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 9).
28. Színház u. 22. A lakóház 1852-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 68).
29. Színház u. 29. A lakóház 1847-ben épült, egy ütemben létesült, nem alakították át (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 1).
30. Színház u. 31. A lakóház 1839-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 57).
31. Templom u.: Evangélikus templom. A torony 1862—63 között épült meg (Allgemeine Bauzeitung, Wien, 1868, 17—19).
32. Templom u. 10. Az iskolaépület 1866-ban épült (Fasc. XXIV. 6024).
33. Új utca 5. A lakóházat nem 1880 körül, hanem 1841-ben építették, nem került átalakításra (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 93).
- A 19. század építészetének kutatása az épületek építéstörténetének pontosabb megismerése mellett néhány olyan épületre hívta fel figyelmünket, amelyek véleményem szerint nemcsak helyi, hanem országos viszonylatban is különös jelentőséggel bírnak a magyar építészet fejlődése szempontjából. Az említett épületek egy része nem szerepel a Műemlékjegyzékben, pedig jelentőségüknél fogva ugyancsak védelmet érdemelnének. Az érdekes építészeti emlékeket a Soproni Szemle egy következő számában szeretném ismertetni, ahol műemléki, műemlékjellegű, ill. városképi védettségük kiterjesztésére is javaslatot kívánok tenni.

Berecz Dezső:

A Nemzeti Színház és Sopron

A Pesti Magyar Színház a Kerepesi út elején, kívül a Hatvani-kapun, rosszhíré kocsmák, vásári bódék, mutatványos sátrak szomszédságában 1837. augusztus 22-én nyitotta meg kapuját, s Vörösmarty Mihály ébredő Árpádjaként id. Lendvay Márton mondta ki az első szavakat: „Ki kelt föl engem?” A színháznak Pest megye volt a gazdája, országos jellegűvé csak az 1840. évi 44. törvénycikk alapján lett, „Minek következtében ettől fogva az eddigi igazgatóság felügyelősége alatt a színháznak minden számadása a nemzet rovására vitetik”. Az 1840. aug. 8-i színlapon szerepel először a Nemzeti Színház neve.

A soproniak is új színházépületet avattak 1841. október 9-én, német társulat játszott benne 1842 május közepéig, ezután vonult be Győrből Fekete Gábor magyar társulata. Ennek keretében szólalt meg a nemzet színházának első fecskéje, Egressy Gábor 1842. június 5-én a Hamlet címszerepében. E darabnak ez volt az első magyar nyelvű előadása Sopronban (Első német nyelvű előadása: 1794. aug. 26).¹ Egressy a Hamletet Vajda Péter fordításában játszotta csakúgy, mint a Nemzetiben. Egressy június 6-án id. Dumas Kean avagy a könnyelműség és lángész c. darabjában lépett fel, amely a kötél-táncosból lett nagy angol színésze-ről szól. Harmadik este is fellépett még, de milyen darabban, az ma már nem állapítható meg. A vendégtájékról a Regélő c. pesti divatlap közölt tudósítást, nem hallgatva el, hogy Fekete színészei bizony gyengék voltak, s nem tudtak Egressy mellé emelkedni. A harmadik előadásról a Regélő nem írt tudósítást. A vendégtájké adatait a Regélő forrásanyaga alapján először Csatkai Endre dolgozta fel a Sopronvármegye 1925. szept. 23-i számában,

¹ Vatter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig. Bp., 1929.

majd soproni színháztörténetében is.² Megjegyzi, hogy Egressy párizsi tanulmányút előtt állott, s ennek költségei miatt vette nyakába a Dunántúlt.

Egressy Gábor (1808—1866) kora egyik legnagyobb és legműveltebb színésze volt, színháztörténetünk legértékesebb alakjai közé tartozik. Shakespeare-szerepei közül legnagyobb becsvéggel Hamletet játszotta. Ennek pesti bemutatója (1839. nov. 16.) előtt cikksorozatban magyarázta. A kritika eleinte kifogásolta érzelgős felfogását, de bécsi tanulmányútja után Vörösmarty már nagy haladást észlelt alakításában. Később Egressy és id. Lendvay Márton felváltva játszotta a szerepet, s a közönség szenvedélyes hangon vitatta egyikük vagy másikuk elsőbbségét (Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története. Bp. 1937.). Egressy a magyar írókat is pártolta. A Bánk bán az ő jutalomjátékként szólalt meg Kolozsvárott is (1934. aug. 30.), a Nemzeti Színházban is (1939. márc. 23.). Egressy Kolozsvárott még Ottót, a Nemzetiben már Bánkot játszotta, de Újházi Ede írja róla, hogy Katona tragédiájának minden szerepét eljátszotta.

A Hölgyfutár 1853-ban foglalkozik Szuper Károly és Szöllösi Mihály társulatának soproni működésével. E társulat jún. 11-től játszott Sopronban, a közönség eleinte támogatta, de később megszűnt az érdeklődés. Még id. Lendvay Márton (1807—1859) vendégszereplése alkalmával is üres maradt a színház olyannyira, hogy még a kiadások sem térültek meg. A Hölgyfutár persze nem tudhatta, hogy a soproni közönség a szép nyári estéket inkább a szabadban tölti, mint a színházban s ez a sajátosság, mint látni fogjuk, nem egy balsikert okozott. Lendvay Czakó Zsigmond Végrendelet c. darabjában lépett fel, amely 1845-től kezdve elég gyakran szerepelt a Nemzeti színpadán.

Prielle Kornélia (1826—1906), színháztörténetünk egyik legszínesebb, regénybe kíváncskozó alakja 1860-ban rándult ki Sopronba Hidassy Elek színikazgató meghívására. Május 14-én a Cigány c. népszínmű (Szigligeti) Rózsiját alakította, 15-én Melindát (ez volt a Bánk bán első soproni előadása), 16-án igazi elemében, egy francia darabban lépett színpadra (Ch. de Courcy és Dupeuty: Angyal és démon), 17-én Szigligeti Pünkösdi királynőjét játszotta, 19-én pedig, amikor valami énekes bohózat került színre, a felvonásközökben verseket mondott.

A soproni vendégszereplés idején Prielle Kornélia nem volt tagja a Nemzeti Színháznak, bár korábban többször szerepelt annak színpadán, sőt 1844-ben tagja is volt, ezt követően a vidék, főleg Kolozsvár ünnepelt primadonnája lett, és 1861-ben vonult be véglegesen a Nemzeti Színházba. Először Szerdahelyi Kálmánhoz, mindenkorai ideáljához ment feleségül, de rövid együttlét után elváltak, és „Nelly” Hidassy Elek huszárkapitányhoz ment feleségül, s egy időre férje birtokára vonult vissza. Amikor aztán Hidassy egy huszárvágással felcsapott színikazgatónak, felesége elvált tőle. Soproni szereplések tehát már nem volt Hidassy felesége, de még Szerdahelyi sem. 1864 júniusában ugyanis ismét Szerdahelyivel lépett házasságra. A kép teljessége kedvéért hadd tegyük hozzá, hogy Prielle Kornéliának a harmadik esküvője előtt szakítania kellett Radnótfáy Nagy Sámuellel, a Nemzeti Színház nagyhatalmú és jószándékú intendánsával. A szakítást bejelentő érdekes levelét M. Császári Edit közli Egy színészházaspár élete c. kitűnő könyvében (Bp. 1956.), amely a Szerdahelyi-pár élettörténetét foglalja magában. Ismét a kép teljessége kedvéért említém, hogy Prielle Kornélia Szerdahelyi korai halála (1872) után életét szeretett Kálmánja emlékének és saját művészetének szentelte, de 80 éves korában, halála előtt néhány hónappal, negyedszer is férjhez ment.

1867-ben Szerdahelyi Kálmán vándortársulatot szervezett, ezzel hosszabb vendégszereplésekre indult Pozsonyba, Sopronba és Szombathelyre, majd Szombathelyről visszatérve Sopronba, itt fejezte be a körutat. Ennek a rendkívül jelentős művészi eseménynek voltak előfutárai azok a művészek, akikről eddig szó esett. Talán voltak mások is, nem tudjuk, mert 1820-tól, a hivatásos magyar színészet soproni megjelenésétől kezdve több mint félszázadig, pontosan 1873-ig csak hézagos forrásanyag áll rendelkezésre.

² Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960.

Kugler Alajos³ röviden jelzi és nyomában Gantner Antal⁴ is, hogy „1867-ben Szerdahelyi Kálmán a pesti Nemzeti Színház művészeivel egy héti nagy hatással és telt házzal tart itt előadásokat”. Csatkai színészettörténetében már részletesebbek az adatok, Szerdahelyin kívül még Lendvayné, Nagy Imrét, Paulay Edét említi a gárdából, és a következőképpen közli hitelesen a vendégjáték műsorát: Júl. 13-án A király házasodik (Tóth Kálmán), 14-én II. Rákóczi Ferenc fogsága (Szigligeti), 15-én a Benoiton-család (Sardou), 16-án Az égben (Balázs Sándor) és Az elkényeztetett férj c. francia egyfelvonásos (Thiboust), 17-én A jómadár vagy a megbukott civilizátor⁵ (Szigligeti), 18-án A halottak emléke (Szigligeti), végül 25-én A csapodár (Sardou).

E vendégjáték történetét M. Császár Edit említett könyvében dolgozta fel, de ez is ki tudjuk egészíteni néhány soproni adattal. Császár Edit ezt írja: „1867 nyarán Szerdahelyi nagy vállalkozásba fogott, a kiegyezés évében Pozsonyba és Sopronba vezette a Nemzeti Színház tagjaiból összeállított társulatot, mintegy kesztyűt dobva az itt még mindig első helyet elfoglaló német színjátszásnak.” Utal a Fővárosi Lapok és a Pesti Napló cikkeire, melyek Szerdahelyi vállalkozásával foglalkoztak. Ezek szerint az előadásokat jún. 29-én kezdik Pozsonyban, innen Sopronba, azután Szombathelyre mennek, s mindenhova Horváth Boldizsár miniszter ajánlólevelét viszik magukkal. A Pesti Napló közli a társulat névsorát is, éspedig: Prielle Kornélia, ifj. Lendvay Mártonné Fáncsy Ilka,⁶ Niczkyné Szöllősy Rózi,⁷ Szerdahelyi Kálmán, Paulay Ede és felesége Gvozdanovics Julia,⁸ Szigligeti Ede,⁹ Benedek Lajos,¹⁰ Komáromy Alajos,¹¹ Sántha Antal,¹² a „jóízű” Egressy Árpád,¹³ Hubenai Ferenc,¹⁴ Udvarhelyi,¹⁵ Nagy Imre.¹⁶ A névsorban szerepel még Korcsek Leopoldina, Gábor Irma, továbbá a színiképezde három legjobb növendéke: Dulka Sarolta, Megyeri Emma, Tolnai Mari, ezekről további adatokat nem tudunk. Szigligeti neve sajtóhiba lehet, mivel a kirándulásra csak darabjaival vett részt. A Pesti Napló említi még, hogy Szigeti József¹⁷ felülmúlhatatlan Pater Knitéliusát „látandja” még a közönség s így tehát nem Szigligeti, hanem Szigeti tartozott még a társulathoz. Nagy szomorúsága volt Szerdahelyinek, hogy felesége, Prielle Kornélia betegsége miatt nem tudott részt venni a vállalkozásban. Pedig Prielle akart, még később is csatlakozott volna, de nem lehetett. Viszont betegségének köszönhetjük a múlt mi önző feszegetői, hogy Szerdahelyi sűrűn írogatta haza leveleit, szorgalmasan beszámolt a vállalkozás állásáról, levelei megmaradtak, s ezekből hiteles kép tárul elénk.

Császár Edit könyve az előadásra kerülő darabok közt nem említi Szigeti Egy jómadár c. darabját, viszont a Csatkai-féle felsoroláson kívül említi még Romeo és Juliát, a Kaméliás hölgyet, A szövetségeseiket (Paul Moreau), A falusiakat (Szigeti) és A fény árnyait (Szigligeti), ez érthető, hiszen Pozsonyban a társaság két héten át

3 Kugler Alajos: A soproni színészet története Sopron, 1909.

4 Gantner Antal: A soproni színház és színészet története Sopron, 1941.

5 Ismertebb címe: Egy jómadár vagy a hivatlan vendég.

6 Ifj. Lendvay Mártonné Fáncsy Ilka (1842–1904) romantikus hősnők, így Julia és Ophélia finom stílusú megzemélyesítője.

7 Niczkyné Szöllősy Rózi fiatalon elhunyt, szeretetre méltó színésznő.

8 Paulay Ede (1836–1894) e vendégjáték idején még színész, később rendező és a Nemzeti Színház nagynevű igazgatója. Első felesége Gvozdanovics Julia (1829–1880) súlyos drámai szerepeket játszott.

9 Szigligeti Ede (1814–1878) termékeny és sok sikert aratott színpadi szerző, a Nemzeti Színháznak megalakulása óta tagja, később rendező és igazgató.

10 Benedek Lajos (1858–1890) vígjátéki színész, csak 1876-ban szerződött a Nemzeti.

11 Komáromy Alajos (1823–1904) vidéki színész. 1871-ben szerződött a Nemzeti, ahol Egressy Gábor szerepeinek egy részét játszotta.

12 Sántha Antal (1836–1908) komikus színész.

13 Az utónév nyilván téves, Egressy Ákos lehet, Gábor fia (1832–1914) jellemszínész.

14 Eplzodista, de játszotta Szellemfit is.

15 Adatait nem ismerjük, az ismert Udvarhelyi Miklós 1864-ben meghalt.

16 Nagy Imre (1849–1893) nagyon kedvelt drámai hős, csengő hang, feltűnően szép külső.

17 Szigeti József (1822–1902) kiváló jellemszínész és sok sikert aratott színpadi szerző. Hálas szerepe volt Pater Knitélius a II. Rákóczi Ferenc fogsága c. darabban.

vendégszerepelt, ott terjedelmesebb műsorra volt szüksége. Szombathelyen csak öt előadás volt: A király házasodik, Benoiton-család, Az égben, II. Rákóczi Ferenc fogása és A halottak élén.

Pozsonyban jún. 29-én indult a vendégjáték, a közönség érdeklődése azonban mérsékelt volt. Szerdahelyi panaszos leveleket ír, cudarul állunk, írja, és kérleli feleségét, menjen utánuk, mert szükség van rá. Panaszolja, hogy Lendvayné és Niczky-né sokat primadonnáskodik. Bizonyára Prielle szerepein marakodtak. Prielle Kornélia még nem állt talpra, csak messziről aggódik és igyekszik férjét bátorítani: „Elmennék én ha lehetne, mert szent előttem az olyan akaratom mindig, mellyel művészi hírneved, hiteled van kapcsolatban”. A pozsonyi mérleg mégse kétségbeejtő. 2471 Ft volt a bevétel, s bár a német társulat igazgatójának 840 forint bért kellett kifizetni, a tiszta jövedelem mégis 1400 forint. Sopronban „mindig növekvő részvét” mellett játszott a társaság, az anyagi eredmény is jó, ennek bizonyossága, hogy Szombathelyről még egy előadásra visszatértek Sopronba. Szombathelyen nehezen melegedett a közönség, írja Szerdahelyi, azért minden este megtelt a színház, sokan nem is tudtak helyhez jutni.

Szerdahelyiek vendégjátéka idején Sopronban még nem volt magyar nyelvű újság, az Oedenburger Lokalblatt pedig nem vett tudomást a magyar színészek szerepléséről. Ellenben többet tudunk meg az Oedenburger-Kanizsaer Bote c. hetenként kétszer megjelenő lapocskából, amely szerény terjedelméhez képest igen tisztességesen foglalkozik Szerdahelyiekkel. Így köszönti (fordításban) a pesti színészeket: „Hazafias kötelességünk felhívni az intelligens közönség figyelmét, hogy támogassa ezeket az előadásokat annak igazolására, hogy a kitűnő hírű hazai művészeket olyan meleg rokonszenv fogadja, mint amilyenre jogosan igényt tartanak.” Az első három előadásról összefoglaló tudósításban írja a Bote, hogy a Nemzeti Színház művészei igazolták hivatottságukat s remélhető, hogy a színház látogatottsága továbbra is megfelelő lesz, mind a három előadás kitűnő volt, minden részletében kidolgozott, a szép jelmezek a Nemzeti Színház ruhatárából valók, a színészek teljes rátermettséggel alakították szerepeiket, de részletes jellemzésükre a lapnak nincsen helye. Megjegyzi, hogy a felvonások közti zene gyalázatos volt s nagyon helyes, hogy a harmadik előadáson már elmaradt. (Miféle zene volt, nem tudjuk.) A további előadásokról szintén összefoglaló tudósítást olvasunk, mely szerint a közönség érdeklődésével a művészek meg lehettek elégedve, a műsort jól válogatták össze, csak Szigeti Egy jómadár c. darabja volt üres, unalmas, ennek nincs helye ilyen kitűnő művészek műsorán, a színészek se játszottak benne olyan lelkesen, mint a többi estén. A búcsúelőadásról is megemlékezik a Bote: Sardou A csapodár c. finom vígjátékában minden szereplő kitűnő volt, de különösen Szerdahelyi játszott mesterien, mint Campignac, a darabot is ő fordította, a felvonások között a Dalfűzér énekelt „kellemes kiegészítésképpen” Altdörfer Keresztély vezényletével, a közönség koszorúkkal, virágcsokrokkal halmozta el a művészeket, akik szép emlékekkel távoztak. A lap megkockáztatja azt a véleményét, hogy a magyar színészek bármily elsőrendűek is, mégse érezhették magukat otthonosan a számukra idegen, francia hangulatokban. Hát ez tévedés, mert a Nemzeti Színház színpadára már a 40-es években betört a francia színjáték, a 60-as években pedig már teljes a francia hatás, Molière mellett Hugo Victor, a két Dumas, Scribe, Sardou, Feuillet Pesten is diadalmaskodik, sőt már Offenbach zenéje is megszólalt, s a francia játéktípus két legnagyobb képviselője ebben az időszakban éppen Szerdahelyi Kálmán és Prielle Kornélia.

Szerdahelyi vállalkozásának eredményét így foglalta össze a pesti sajtó: „A vállalkozás anyagilag nem volt káros, erkölcsileg pedig sok nyereséggel járt. Mindenütt felbresztették a magyar színészet becsülését s ha egy év múlva visszatérnének, mindhárom városban tárt karokkal várnák őket. Szerdahelyi e vállalkozásában is megmutatta, hogy nem a maga hasznát, hanem a színészet érdekét szokta főképpen tekintetbe venni.” (Idézet Császári Edit könyvéből.) A vendégjáték sajnos nem ismétlődött meg. Szervezője, Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) a Nemzeti Színház egyik legkiválóbb művésze volt, a természetes játék, az egyszerű beszéd úttörője. Negyvenhárom éves korában a szíve ölte meg, s amikor halálhíre tűzként terjedt el

a Nemzeti Színház nézőterén, a színpadon éppen Donizetti Don Sebastianjának gyászmenete vonult végig, s a zenekar a gyászindulót játszotta.

1885 őszén az első három hónapos önálló magyar színházi szezon megnyitásakor a Nemzeti Színház hivatalosan látogatott el Sopronba. Paulay Ede mint a színház igazgatója érkezett második feleségével, Adorján Bertával, Prielle Kornéliával, Szigeti Józseffel, „a humor örökifjú Nesztorával”, Vízváry Gyulával, Vízvárynéval, Újházi Edével és Bényei Istvánnal, a színészek központi irodájának titkárával. A szept. 26-i díszelőadáson Almásy Tihámér Aranylakodalom c. dramolettjében Prielle Kornélia, Szigeti és Újházi szerepelt s a közönség, miként Latkóczy Mihály a „Sopron”-ban írja, el volt ragadtatva „a fenomenális összejáték hatásától”. A darab után dr. Bognár Géza, az Irodalmi és Művészeti Kör elnöke nyílt színen üdvözölte a vendégeket s Paulaynak babérkoszorút adott át. Paulay válasza kis remekmű, írja Latkóczy.¹⁸ A vendégek nagy része másnap már tovább utazott Bécsbe, Jókai Könyves Kálmán c. darabjának bemutatójára. Csak Újházi és Vízváry maradt Sopronban, az ő vendéggjátékkal került színre szept. 27-én Tom Taylor Barátságból c. egyfelvonásosa, és R. Hahn A miniszter előszobájában c. dramolettje, melyben Újházi vonultatta fel Knabe Jeremiás hozzáértő szerepét, 28-án pedig John Pool Pry Pál c. nagy-sikerű vígjátéka.

Prielle Kornélia, aki 1881 óta örökös tagja volt a Nemzeti Színháznak, még egy alkalommal látogatott el Sopronba: 1892-ben három estén át szerepelt Somogyi Károly társulatánál. Három valóban parádés alakítását mutatta be: szept. 26-án Csiky Gergely Nagymama c. darabjának címszerepét, 27-én ugyancsak Csiky Buborékok c. darabjában Szidoniát, 28-án Pailleron Ahol unatkoznak c. vígjátékában Réville hercegnőt, idős korának ezt a legemlékezetesebb szerepét. A „Sopron” tárcarovatban méltatja a vendéggjátékokot: „Az egykori szöke fűrtök színezüstté váltak, de Prielle Kornélia még mindig hóditó, elragadó és művészete még mindig emelkedő. A naivák után következtek a drámai hősnők, majd a szalonhölgyek arcképcsarnoka, most pedig a nagymamák és anyósok legnagyobbika.” A társulat tagjai közül, írja tovább a tudósító, Dezséri Gyula, Szilágyi Vilmos és egy kezdő színész, Pethes Imre önmagát múlta felül.

Ha egy nagy művésznek kedvéért kicsit előreszaladtunk az időben, akkor egy másik nagy művész, Újházi Ede kedvéért megtehetjük, hogy kicsit visszakanyarodjunk az időben, mert Újházi Ede 1885. évi szereplésekor már nem volt ismeretlen a soproni közönség előtt, de nem volt az Knabe Jeremiás sem. Újházi már 1881 tavaszán szerepelt a soproni színpadon Beödy Gábor igazgató meghívására. Május 28-án mutatkozott be Az őszi napsugár c. francia egyfelvonásosban (Meilhac és Halévy), ezután következett Knabe Jeremiás, „az ágról szakadt napidíjas”. A „Sopron” megírja, hogy nem volt nagy közönség, hiszen szép nyári idő volt, a soproniak nem is nagyon ismerhették Újházi nevét, az igazgató se verte eléggé a dobot, sőt maga az újság se jelezte Újházi vendéggjátékát. Pedig olyan művész, írja a tudósító, aki bármely európai színpadon megállná a helyét, alakító tehetsége, az életből merített természetes játéka és finom komikuma elfelejtetik velünk, hogy mindez csak játék. Másnap már megtelt a színház, amikor Újházi Szigetinek A nagyralátó c. népszínművében Ferenc mindenest alakította, harmadnap pedig A sevillai borbélyban (Beaumarchais) Bartoló orvost játszotta „minden túlzás nélkül”.

1882-ben ismét visszatért Sopronba, május 12-én ismét Knabe maszkjában lépett színpadra, utána az Egy játszma piquet c. egyfelvonásos (Fournier és Meyer) következett. „Elegáns mozdulatai, finom játéka, a szókiejtés, a hangsúlyozás minden a nagy művészt igazolta” — írja a „Sopron”, hangsúlyozva, hogy a közönség ismét nem értetlen idejében a vendéggjátékról, s hogy Bogyó Alajos helybeli társulata botránnyosan készületlen volt. Második este a „Vén bakancsos és fia, a huszár” c. sokat játszott

18 A nevezetes esemény részletesebb feldolgozása A soproni magyar színjátszás kialakulása c. cikkemben (SSZ. 1957, 291–294.).

19 Újházi Ede (1844–1915) a Nemzeti Színház örökös tagja, a Színművészeti Akadémia tanára.

Szigeti-darab került színre, melyben a sváb Frici volt Újházi egyik legjobb szerepe. A színház megtelt, de a soproni színészek megint nem tudták a szerepüket. A vendég május 14-én Pailleron Ahol mulatnak c. egyfelvonásosában búcsúzott.

Arról is van hírünk, hogy Újházi Ede Sopronban lépett a színészi pályára. A Színészeti Lexikonban (Bp. 1930.) írja Rédey Tivadar, hogy Újházi szüleivel szakítva 1864-ben Szigeti Imre soproni társulatánál lett színésszé. A Magyar Életrajzlexikon (Bp. 1969) szerint Újházi Ede 1864-ben kardalosnak állt Szigeti Imre soproni társulatába. Csatkai színház történetében ezt olvassuk: „Kis híja, hogy Újházi nem Sopronban lépett színpadra először. Hajlama a színházhoz vonzotta és itt csatlakozott a 60-as évek egyikén Szigeti Imre társulatához, de fellépésre a következő állomáshelyen, Veszprémben került sor.” A Soproni Hírlap 1937. szept. 17-i számában Csatkai a százéves Nemzeti Színház és Sopron kapcsolatairól írva ezt közli: „Egy bécsi diák, Újházi csapódott Szigeti társulatához, amikor már éppen indulóban voltak Veszprém felé.” A közlések forrását nem ismerjük. Különös, hogy a soproni sajtó Újházi ismertetett látogatásai alkalmával, de később sem tesz említést, nyilván Újházi sem emlegette, talán akkor senki se tudta és ma is kevesen tudják, hogy Újházi színészi pályája Sopronban indult el. Ő maga egyetlen könyvében (Régi színészekről. Bp. 1918) önmagáról nem beszél, a könyv előszavában Bródy Sándor azt írja, hogy Újházi nem szeretett emlékezni, a memoárokat öreges kedvtelésnek tartotta, a jelenben élt, a jövőbe tekintett. Indulásáról nyilatkozott-e valahol, nem tudom. A fenti adatokból mindenesetre azt a következtetést kell levonni, hogy Sopronban történt a döntő lépés, Újházi itt szakított a filiszterséggel s rálépett arra az útra, amelyen a magyar színészet legnagyobbjai közé emelkedett. Lehet, hogy lába nem érte akkor a soproni színpadot, ha érte, akkor is csak a kórusban, de kétségtelen, hogy itt jelentkezett színésznek. Ha valóban Bécsben tanult, akkor ez megmagyarázza, miért a közeli Sopronban jelentkezett; de az is lehet, hogy Szigeti Imre (1831—1902) személye vonzotta, aki Szigeti József öccse volt, maga is jellemkomikus, mint később Újházi.

Újházi szívesen, sokat járt vidéki vendégjátékokra. Sopronban ismét 1896-ban találkozunk vele Komjáthy János érdemes társulatánál. Legjelentősebb szerepeiben szerepelt négy estén keresztül, mindig zsúfolt nézőtér előtt. Márc. 18-án Constantin abbét alakította (Halévy és Decourelle). „Játékát érzelmes művészi egyszerűség jellemezte s valami természetes báj ömlött el rajta” — írja a Soproni Újság. Másnap a Pont—Biquet-családban bővölte el a soproniakat (Bisson darabja), márc. 20-án Vahot Imre Országgyűlési szállás c. darabja került színre. Ennek egyetlen értelme, írja a soproni lap, hogy szegényes szerepet formált, amely Újházinak egyik legkitűnőbb produkciója lett. Negyedik este Lessing Bölcs Náthánjában búcsúzott a vendég s alaposan megérdemelte a tapsokat és tisztelői babérkoszorúját. 1905-ben Szendrey Mihály igazgató meghívására két menetben is szerepelt. Febr. 27-én Pierre Weber A titok c. bájos vígjátékában Juvenelt játszotta, másnap megismételte Constantin abbét, végül A lengyel zsidó (Erckmann és Chatrian) öreg kocsmárosaként búcsúzott. Márc. 17-én tért vissza idősebb korának egyik legnagyobb sikerével, Crampton mesterrel (G. Hauptmann), s ezúttal is mély hatást keltett annak ellenére, hogy az 5 felvonásos darab lerövidítve már 9 óra után végetért, írja a Soproni Napló. Másnap a Point—Biquet-családot ismételte meg, márc. 19-én pedig A falu rosszában (Tóth Ede) remekelt mint Gonosz Pista. Göndör Sándort ezúttal Hunyadi József játszotta, aki ugyanebben a szezonban indította el mint ideális Kukorica János a János vitéz soproni diadalútját. Gonosz Pistának az irodalmi kör küldött babérkoszorút. A következő évben ismét megjelent Újházi, márc. 25-én eljátszotta az elmaradhatatlan Constantin abbét, másnap Lebonnard apó (Aicard) c. újdonság címszerében lépett fel, 27-én még Bölcs Náthán alakját ismételte meg. A soproni közönség nagyon szerette. Ezúttal Nádaszy volt az igazgató, színészei bizonytalankodtak a vendég mellett, írja a sajtó.

1885-től kezdve a Nemzeti Színház sok vezető színésze szerepelt a soproni színházban, így Jászai Mari, Blaha Lujza, Nádaszy Ferenc, Márkus Emilia, Csillag Teréz. Beregi Oszkár, Ódry Árpád, hogy csak néhány nevet említsek, ezekhez a szereplé-

sekhez emlékezetes sikerek járultak, de Szerdahelyi-féle kirajzások nem adódtak és teljes együttesek csak négy évtized múltán jelentkeztek. 1927. jún. 29-én a Nemzeti Színház tagjai Garamszeghy Sándor vezetésével előadták a Gyermekek c. darabot, amelyet dr. Erdős László orvos írt, s melynek tárgya az egyke elleni küzdelem. Az előadás fővédnöke a népjóléti miniszter volt, ámde hiába voltak az öles plakátok, hiába harangozott a sajtó, a hivatalos propaganda-darabra a közönség nem volt kíváncsi, pedig a Sopronvármegye szerint a színészek teljesítménye művészi élvezetet jelentett. A gárdában az idősebb korosztályt két örökös tag képviselte, Bakó László és Mihályfi Károly, szerepelt még Szatmáry Lajos, Pethes Sándor, Cselényi József, Ráday Dénes, Ónódy Ákos, Rab Antal és a színház legifjabb tagja, Szabó Margit. Júli. 2-án a Nemzeti egy rangosabb együttese Bourdet A szerelem órája c. darabját adta elő kitűnő színészekkel, szintén gyenge látogatottság mellett. (Nyár volt!) A Sopronvármegyében sz. I. (Szentimrey Lajos) írja a kritikát: „Bájos, finom játék, pláne ahogy ezek a szeretetreméltó színészek csinálják: Mátray Erzsike olaszos zománcú okos szépsége, finom humora, Uray Tivadar végtelenül vonzó férfiportréja, Abonyi Géza telivér kamasza, Vízváry Mariska kedvessége, Gabányi László felejthetetlen humora, Aghy Erzsike párizsi divatillusztrációja”. Másnap ugyancsak francia komédia került színre, Maurice de Valier A kölcsönkért feleség c. tipikus nyári darabja Mátray Erzsikevel, Aghy Erzsikevel, Abonyival, Gabányival, Urayval. Utána Tóth László Májusfa c. verses egyfelvonásosa következett, benne Mátray, Aghy és Abonyi, de a poétikus, minden akció nélküli darabocskát a színészek minden igyekezete se tudta sikerre vinni, írja a Sopronvármegye. A közönség szívesen tapsolta a szereplőket.

A következő évben, 1928. jún. 25-én a Nemzeti Színház hatalmas együttesel adta elő Sopronban Arnoul Greban francia költőnek 1451 körül írt Igazi passióját Várad Antal fordításában és színpadi átdolgozásában. Az előadást Ráday Dénes rendezte, Jézust Abonyi Géza, Máriát Tasnády Ilona, Magdolnát Pethes Margit, Veronikát Rózsahegyi Mária, Péter apostol Ónódy Ákos, Kalifást Mihályfi Károly, Judást Mihályfi Béla, Pilátust Lehotay Árpád, János apostolt Somodi Kálmán alakította, aki néhány évvel előbb a Bodonyi-társulat drámai színésze volt. A többi szerepben Vízváry Mariska, Turányi Alajos, Pethes Sándor, Szőke Lajos, Szőke Sándor, Losonczy Zoltán egészítette ki az együttest. Az előadás tökéletes volt, a sajtó elragadtatott jelzőkkel dicséri, de inkább azzal foglalkozik, hogy a közönség megint nem mutatott nagy érdeklődést (Nyár volt!). Egyik lap felrója, hogy bezzeg egy héttel korábban zsúfolt nézőtér tapsolt egyik budapesti kabarétásulatnak.

A színpadon a rendezőség kérte a közönséget, hogy a passió végeztével tartózkodják a tetszésnyilvánítástól a kegyeletes hangulat megőrzése végett. Így is történt, a passiót néma csend követte. Azután 20 perc szünet, s akkor következett Az igazi törvény c. falusi idill Rózsahegyi Kálmán és Abonyi Géza remekléssel. Az Oedenburger Zeitung meg is írta, hogy a passió megrázó hangulata után stílustalan befejezés volt. A passió szereplői közül Abonyit, Tasnádyt, Rózsahegyi Máriát, Ónódyt, Lehotayt, Pethest, Vízváry Mariskát emelte ki.

A soproni közönség, legalábbis az idősebb korosztály, még emlékezhetett Vízváry Mariska és Bakó László századeleji vendégszerepléseire, Mátray Erzsike, Pethes Margitot, Szabó Margitot pedig az irodalmi kör pódiumáról ismerhette. Rózsahegyi Kálmán (1873—1961) is a közelmúltban szerepelt Sopronban. Először 1925. febr. 9-én a Cigányban (Szigligeti) Bodonyi Béla meghívására, aki súlyos anyagi helyzetén vendégek beiktatásával igyekezett enyhíteni. „Az elismerés elsősorban a páratlan emberábrázolásnak és a humoristának szült, de káprázatos bűvészete sem maradt hatás nélkül, mely a hangfestés, árnyalás, a meglepő gesztusok gazdag hangszerén is virtuozitással játszik” — írja a Sopronvármegyében Szentirmay. Másnap Zilahy Lajos Süt a napjában egyik leghíresebb szerepét, a falusi tanítómestert szólaltatta meg. Ugyanezen év őszén, nov. 18-án Faragó Sándor társulatához tért vissza s A vén gazemberben (Mikszáth—Harsányi Zsolt) mint Borly Gáspár aratott sikert. Nemcsak a közönséget ragadta magával, hanem színésztársait is. Másnap a Te csak pipálj, Ladányi c. vígjáték (Csathó Kálmán) következett s Rózsahegyinek tisztelői remekbe készült tajtékpipával kedveskedtek. A passió ismertetett előadása után még egy alka-

lommal, 1934. nov. 22-én szerepelt Sopronban, bemutatva Gárdonyi dramatizált regényalakját, az Öreg tekintetést. A Soproni Hírlapban (bd.) jelzéssel írtam: „A darab legfőbb érdeme, hogy megszorítja azokat az egyedülálló, izig-vérig magyar genrealakok sorát, amelyekkel Rózsahegy Kálmán művészete ajándékozta meg a magyar színháztársaságot. A színházban nemcsak a nagynevű színész tehetsége szárnyal, hanem a jó ember lelke, aranyos humora is előmlik a szíveken.”

Ferenczy Imre—Trostl Rudolfné:

A soproni eszperantó mozgalom kezdetei (1910—1914)

1. A világnyelv (nemzetközi nyelv, egyesek szerint műnyelv) problémája egyike azoknak a kérdéseknek, amelyek a világot régóta foglalkoztatják. Eddig közel háromszáz nyelvtervezetről, kísérletről tudunk. A nyelvalkotók között több magyar származású is akad.

A mesterséges nemzetközi nyelv fejlődésében három korszakról beszélhetünk. Az első korszak az utópisták korszaka. Filozófusok foglalkoznak a nemzetközi nyelv megalkotásának gondolatával. Figyelmen kívül hagyják a már meglévő nyelveket, és rendszereiket saját tudományos elgondolásaik szerint alkotják meg. Ide sorolható közel 100 kísérlet, többek között Descartes (1629), Leibnitz (1666), Delormel (1785), Comte (1854) kísérlete.

A második korszakban már a modern nyelveket is tekintetbe veszik. A kapitalizmus már kifejlesztette a világkereskedelmet és ez szükségessé teszi egy világnyelv megalkotását. E korszakra esik a volapük nyelv megjelenése, amely főleg angol, német, francia és olasz eredetű szavakat foglalt magában. Több mint 200 egyesület és 25 lap foglalkozott a volapükkel. A nyelv szerzője Schleyer volt (1879).

A harmadik korszakban már tisztán a meglévő nyelvekből indultak ki. E korszakra esik dr. Zamenhof Lázár Lajos lengyel szemorvos 1887-ben kiadott eszperantó nyelvtana. Az eszperantót ma már több mint 20 millió ember beszéli és ismeri.¹

Hazánkban Bálint Gábor kolozsvári egyetemi tanár ismertette meg a nyelvet 1897-ben. A következő évben jelenik meg Barabás Ábel eszperantó nyelvkönyve, majd két év múlva, 1900-ban kiadják az első magyarországi eszperantó újságot LINGVO INTERNACIA (Nemzetközi Nyelv) címmel. A nyelvkönyv és az újság megjelenését követte 1901-ben az első eszperantó csoport megalakítása Budapesten, Marich Ágost vezetésével.

2. Sopron város első eszperantistája Zsigmond Antal tanár volt, Már gyermekkorában nagy érdeklődést tanúsított az idegen nyelvek iránt. Ikervár községben született 1868-ban. Bécsben, Párizsban és Londonban tanult, majd visszatért Budapestre, tanári oklevelet szerzett. Az eszperantóról Fogarason hallott először, ahol a kereskedelmi iskolában tanította a francia nyelvet. Megvásárolta Bálint Gábor eszperantó nyelvkönyvét, majd autodidaktaként 1898-ban meg is tanulta az eszperantó nyelvet. Ebben az időben sokoldalú elfoglaltsága miatt nem tudott részt venni az eszperantó mozgalom szervezésében, de lelkes támogatója volt a kibontakozó nyelvi mozgalomnak.

Zsigmond Antal 1910-ben kezdte eszperantó mozgalmi tevékenységét Sopronban.² Kapcsolatot létesített a győri, a pozsonyi és a bécsi eszperantistákkal. Számos cikket írt, kiállítást is rendezett az eszperantó népszerűsítésére.

A soproni eszperantó mozgalom kibontakozása az 1912. évre esik. Május 25-én

¹ Tiborc: Az eszperantó Magyarországon. Bp., 1959.

² Zsigmond Katalin szíves közlése.

Budapesten megalakul a Magyar Országos Eszperantó Egyesület.³ Június 2-án Pozsonyban zászlóavató ünnepséget rendeznek az eszperantisták.⁴ Mindkét rendezvényen a soproni eszperantisták is képviseltetik magukat. A pozsonyi ünnepségen 14 országból közel kétszázan vettek részt. Az ünnepi beszédet Zsigmond Antal tartotta, Katalin lánya pedig eszperantó nyelvű szavallattal járult hozzá az ünnepség sikeréhez. A korabeli soproni sajtó részletes beszámolót közölt az ünnepség lefolyásáról.⁵

Az I. Magyar Eszperantó Kongresszust 1912. augusztus 21–23 között rendezték meg Budapesten 300 résztvevővel. Itt is jelen voltak a soproni eszperantisták.

Az országos és külföldi eszperantó rendezvényeken való részvétel fokozta az eszperantó iránti érdeklődést Sopronban. Ennek tulajdonítható, hogy ugyanezen év szeptember hó 12-én a Royal-kávéházban megtartották első összejövetelüket a soproni eszperantisták és a nyelv iránt érdeklődők.⁶ A szervezési munkával Zsigmond Antal polgári iskolai tanár és Röttig Odó, a Soproni Napló felelős szerkesztője, valamint Steiner György postatiszt foglalkozott.

A már említett első összejövetelen mintegy 40 fő vett részt. Steiner György először eszperantó nyelven, majd utána magyarul köszöntötte a megjelenteket. Röviden ismertette a nyelv alapját és elterjedtségét. Zsigmond Antal vállalta, hogy az érdeklődők részére ingyenes tanfolyamot fog vezetni. Röttig Odó a Soproni Napló részéről ígérte, hogy a lapban külön rovat nyílik a helyi eszperantisták részére. A résztvevők elhatározták, hogy a soproni eszperantó kör „Rondeto esperantista en Sopron” néven fog működni.

A díjmentes tanfolyam kezdők számára 1912. szeptember 22-én nyílt meg 40 fővel a Halász utcai polgári fiúiskolában.⁷ A nyelvtanfolyam sikere, a mozgalom iránti érdeklődés tette lehetővé, hogy a soproni eszperantisták hivatalos csoport szervezését kezdhették el. A Halász utcai iskolában 1912. november 17-én megalakították a Pacemo (Békeszeretet) elnevezésű eszperantó csoportot.⁸ Elnökké Leitner Ferenc polgári iskolai igazgatót, alelnökké Zsigmond Antal tanárt, titkárrá Röttig Odót választották meg. A lelkes hangulatú gyűlés az eszperantó himnusz eléneklésével zárult.

A Pacemo eszperantó csoport megalakulásáról a soproni levéltárban két dokumentum olvasható. Az „Esperanta Grupo Pacemo — Sopron” nyomtatott fejlécű kéziratot levélpapíron az alábbiak olvashatók:

„Tekintetes Rendőrkapitányi Hivatal!

Van szerencsénk tisztelettel bejelenteni, hogy a soproni társadalom néhány tagja, számszerint körülbelül 30 közös megállapodás szerint minden szerdán este 7 órakor és minden vasárnap délután négy órakor a polgári iskolában összejövünk, hogy az esperanto-nyelvet elsajátítsuk, azonkívül több társat is gyűjtünk ezen tanfolyamra. Egyelőre ezen összejöveteleinknek semminemű célja nincsen, az egyesület most még kifelé nem működik és csakis a házirend kedvéért történt, hogy Páris Ferencz díszelnökké, Leitner Ferencz elnökké, Zsigmond Antal alelnökké és Röttig Odo titkárrá választott. Ha idővel a tagok száma tekintélyesen emelkednék és látnók, hogy a nyelv terjesztésének itt alapjai vannak, szervezkedni és alapszabályszerűleg megalakulni fogunk. Addig is kérjük ezen bejelentésünk alapján tudomásul venni működésünket. Röttig Odo titkár, Leitner Ferenc elnök.”

A csoport (bár nem rendelkezett hivatalos működési engedéllyel) levelezéséinél a már említett eszperantó szövegű levélpapírt és körbélyegzőt is használt.

A rendőrkapitányi hivatalhoz küldött beadvány a polgármesterhez került, aki az egyesületekre vonatkozó alapszabályokra hivatkozással nem vette tudomásul a beje-

3 BULTENO, a Magyar Országos Eszperantó Tanács kiadványa 1958, 5–6. sz.

4 Nyugatmagyarországi Híradó (Pozsony) 1912. jún. 6.

5 Soproni Napló 1912, 130. sz.

6 Soproni Napló 1912, 209. sz.

7 Soproni Napló 1912, 218. sz.

8 Soproni Napló 1912, 267. sz.

lentést. Felhívta az elnök figyelmét, hogy az egyesület alapszabály-tervezetét „a kir. kormány által leendő láttamozás végett a 1508/1875 B. M. rendeletben írt módzatok betartása mellett” minél előbb terjessze be.

Feltehető, hogy önálló alapszabály-tervezet nem készült, ugyanis az 1912. május 25-én alakult Magyar Országos Eszperantó Egyesület alapszabályainak megfelelően működött a Pacemo eszperantó csoport, az országos egyesület irányításával.

A Pacemo megalakulásának és működésének híre az országhatárokon túlra is eljutott. Zamenhof, az eszperantó nyelv szerzője is üdvözölte a csoport tagjait.⁹ A ma már muzeális értékű postai levelezőlap évtizedeken át Zsigmond Katalin soproni eszperantista birtokában volt, tőle került a szegedi eszperantó múzeum és könyvtár tulajdonába.

3. Az első világháború kitörésével megszűnt az eszperantó mozgalmi tevékenység Sopronban. A két világháború közötti években azután ismét megindult a nyelv tanítása, a csoport szervezése.¹⁰ Ennek ismertetését egy másik dolgozatunkban adjuk közre.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Domonkos Ottó:

A Liszt Ferenc Múzeum 1971. évi munkája

A múzeum munkájában továbbra is az anyaggyarapítás és nyilvántartás volt az elsőrendű feladat. Ez következik a városban folyó ásatásokból, műemléki feltárásokból; másrészt a tervszerű és módszeres heiytörténeti és néprajzi kutatást napjaink gyors ütemű változása, régi háztartások felszámolása teszi sürgetővé és egyben eredményessé is.

Gyűjtemény gyarapítás. Régészeti szempontból kiemelkedő az OMF ásatásokban való részvétel az Előkapunál, a Városház utcában. Nagy tömegű az itt előkerült leletanyag, melynek restaurálása folyamatban van. Eredményes volt és folytatást kíván a Nemeskér—Tüskés forrás közelében, a vasolvasztó kemencék feltárása. Nagyszámú terepbejárásra és kisebb leletmentésre is sor került, ami részben már a Megyei Régészeti Topográfia előkészületi munkáit is jelenti. Különösen dicséretes a múzeum új régészének, a középkor-szakos Gömöri Jánosnak szorgalma és munkabírása, aki 14 hónapja került múzeumunk állományába.

Néprajzi vonatkozásban kettős feladat szerepelt az előzetes tervekben. Az egyik egy soproni pékműhely anyagának megvásárlása, illetve a Bécsi u. 5. számú pék-ház megvásárlása, ennek előkészítése, a helyreállítás feltételeinek biztosítása. Ezzel nemcsak az egyébként is jelentős kisipari gyűjtemény további gyarapítására törekedtünk, hanem az egykori céhes ipari emlékek helyszínen való megőrzését és bemutatását tartottuk szem előtt. A másik kiemelt feladat a Sopron környéki magyar, német és horvát népcsoportok viseleti és népművészeti emlékeinek gyűjtése egy későbbi állandó kiállítás és feldolgozás érdekében. Itt rendkívül jelentős eredmény egy kapuvári fiatalasszony teljes ruhatárának (27 öltözet és kellékei) megvásárlása. Az anyagot a kapuvári múzeum igazgatója derítette fel, a begyűjtést és az egyes darabok vise-

⁹ Kisalföld 1965, 298. sz.

¹⁰ Hungara Esperantisto (Bp.) 1970, 5. sz.

lésére vonatkozó szokások lejegyzését Laczkovics Emőke néprajzos muzeológus látta el nagy gondossággal. Utóbbi 1971. szeptember 1-e óta tartozik a múzeum állományába. A nemzetiségek anyagából az ágfalvi német viselet és bútorzat több darabja, Kóp-házáról pedig horvát vallásos képek kerültek a gyűjteménybe.

Helytörténeti tekintetben kiemelkedő gyarapodás a Csatkai-hagyaték megvásárlása a Megyei Tanács és a Városi Tanács közös anyagi támogatásával: Csatkai Endre teljes könyvtára 2300 kötetet tesz ki, ebből kiemelkedő értékű a több mint 1000 kötetnyi művészettörténeti mű. Az 1800 körüli időtől szinte napjainkig élt művészek, írók, zeneszerzők, művészeti írók kézírataiból az 1920-as évektől módszeresen gyűjtött anyaga szintén múzeumunkba került (730 tétel). Tovább folytatódott a több éve megkezdett gyűjtés a város és környékének gazdasági, társadalmi és politikai életére vonatkozóan: közel 700 tárgy és dokumentum került leltárba. Jelentős még a volt Orsolyita iskola anyagából átvett közel 500 pedagógiai és helytörténeti könyv és dokumentum. Külön is méltánylandó a híres soproni csellóművész, Scholz János ajándéka, aki öt Bartók-levelet, több megyei vonatkozású metszetet és néhány családtörténeti vonatkozású emléket juttatott a múzeumnak.

Művészettörténeti vonatkozásban gyér volt a gyarapodás, amit az a körülmény, magyaráz, hogy a múzeumi művészettörténeti munkakört csak heti 12 órában látja el Dávid Ferencné művészettörténész; másrészt a rendelkezésre álló hitelek korlátozzák a jelentősebb gyarapítást. Mégis kiemelendő a soproni katolikus egyház műkincseinek jegyzékbe foglalása, ami alapja lesz egy, az egyház helyi vezetőivel egyetértésben rendezendő egyházművészeti kiállításnak.

Nyilvántartás. Rendkívüli teljesítménynek számít a korábbi években vásárolt Diebold-fotók leltározása, szakszerű raktározása és ezzel a kutatás számára hozzáférhetővé tétele. A munka során közel 25 000 negatívot dolgoztunk fel. Hasonlóan jelentős a soproni Levéltártól átvett közel 1100 db pecsételő megtisztítása és leltározása. A volt Sopron megye községeinek az idők során változott pecsételői váltak így kutathatóvá. Mindkét munkálatot Környei Attila helytörténész végezte el, segéd-erők bevonásával. A *régészeti* anyagból a korábbi évek Nagy-rondella ásatásának anyaga, valamint az OMF feltárásokból előkerült kályhacsempe töredékek 670 tételben kerültek nyilvántartásba. A néprajzi és művészettörténeti gyűjteményben is naprakész a leltározottság. Megkezdődött az országos múzeumokban őrzött, Sopronból és környékéről elszármazott műtárgyak jegyzékbe foglalása (Nemzeti Galéria, Szépművészeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum).

Népművelés. Kiállítások: Csatkai Endre emlékkiállítás (március—június. Főépület). Liszt Ferenc emlékkiállítás (június—szeptember. Főépület); XV—XVIII. századi kályhacsempék (október—december. Főépület); Habán kerámia (Iparművészeti Múz.): október (Fabricius-ház). Az állandó és az időszakos kiállításokat összesen 59 169 fő tekintette meg (ebből a szombati és állami ünnepek ingyenes látogatása 20 621 főt tesz ki). A csoportoknak 916 tárlatvezetést tartottunk. *Előadást* a múzeum munkatársai összesen 24 alkalommal tartottak a legkülönbözőbb szervezésben, így a Nyári Egyetemen, a TIT, a KISZ, idegenvezetők továbbképzése, kapuvári honismereti napok, üzemi művelődési házak keretében stb.

Irodalmi munkásság: a múzeum munkatársai 7 tudományos dolgozatot készítettek el és ugyancsak 7 dolgozatuk jelent meg az Arrabonában, a Soproni Szemlében, Műemlékvédelemben. Részt vettek a Fertő bibliográfia néprajzi, régészeti, történelmi, művészeti, irodalmi és zenei anyagának feldolgozásában.

Diebold Károly önarcképe

A Liszt Ferenc Múzeum Diebold Károly emlékkiállítására

Diebold Károly, a kitűnő soproni fotóművész három éve halt meg.¹ Széles körű, de mindig Sopronra összpontosító munkássága, hatalmas életműve helytörténeti forrásértékű, ezért hátrahagyott munkáit az elmúlt években a múzeum megvásárolta. Így került a múzeumba 25 000 negatív és több ezer jó minőségű nagyítás, amely értékes bázisát alkotja a jövő helytörténeti és műemléki kutatásainak. Az óriási anyagból (rendezése után) kiállítást rendezett a múzeum, amivel az elhunyt mesternek kívánt emléket állítani és felhívni a figyelmet a fényképezés tudományos, helytörténeti értékeire. A kiállítás a Festőteremben 1972. május 21-től június 25-ig volt látható.

Diebold Károly mestere, művésze volt a fényképezésnek, ismerte és művelte annak minden művészi stílusirányzatát, ismerte és nagy rutinnal használta minden technikai újdonságát. Nem volt idegen tőle a különféle festészeti hatások és látásmódok felhasználása a fényképezés műfajában és a fényképezés technikai bravúrjainak sajátos képi megvalósítása sem. Ilyen képeiből azonban csak színesítőnek használt néhányat a kiállításhoz, gerincét a realista művek alkotják, amelyek Dieboldot mint Sopron kutatóját, történéseit mutatják be.

A kiállítás tematikusan tárja elénk Diebold Károly munkásságát: ez nem mesteres, nem erőszakolt csoportosítás. A 30-as évek elejétől kezdve Diebold tudományos alaposítással és sokoldalúsággal, technikailag is rendkívül szívós és igényes munkával tárt fel egy-egy témát és eredményeit albumokban rögzítette. Ezek az albumok összességükben a városképnek és a soproni életnek egészét adják. A fényképezés nem kereseti forrás volt Diebold Károly számára, még csak nem is a szépség-élmény keresése, hanem igazi munka, a megismerés tudományos eszköze és alapvető formája.

Sopron lényegének megértéséről tanúskodik, hogy munkájának legnagyobb részét a műemlékfelvételek teszik. Topográfiai aprólékosan fényképezte végig a várost és Sopron megyét, s a művészetben, a művészettörténetben jártas művész az ábrázolt műemlékeket, műtárgyakat dokumentációs hűséggel tudta megfogalmazni a fénykép nyelvén úgy, hogy egyben adta a tárgy művészi lényegét, atmoszféráját is. A soproni élet témáját is tematikusan gyűjtötte fel (üdülés, munka, piac, építkezések stb.) és különösen nagy szeretettel ábrázolta a soproni ember természeti környezetét, az erdőt. A népeletet bemutató albumai (szüret, cigányok, falusi életképek) és a Sopron vármegyei népviseletek egészét bemutató felvételei szintén a tudományos kutatás értékes forrásai. Nincs Sopronnak, egy emberöltő soproni életének olyan témája, amelyre ne találunk a Diebold-életműben néhány kitűnő felvételt. Ezeknek a kiállítás csak szűk válogatását, úgy érezzük, mind Sopronra, mind a művészre jellemző válogatását adta.

Diebold Károly munkáinak tudományos és illusztratív értékeit nem most fedezte fel a helytörténeti kutatás. Erről tanúskodnak azok a kiállított könyvek, amelyeket Diebold-fotók illusztrálnak. A legjelentősebbek:

Heimler Károly (szerk.): Soproni képeskönyv. Bp. 1932; uő.: Sopron belvárosa. Sopron műemlékei. I. k. Sopron, 1939;

Endrédi Zoltán Sándor: Boldogasszony Sopron felett. Sopron, 1948;

Csatkai Endre—Dercsényi Dezső stb.: Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953, 1956²;

Csatkai Endre: Sopron. Bp. 1953, azóta több kiadás.

¹ Vö. Lóránt Ödön: Diebold Károly (1896–1969) SSz. 1970, 93–95.

A Soproni Szemle képeinek zömét ő készítette 1937-től haláláig, s azóta is és ezután is sok képével fogunk a folyóiratban találkozni.

Diebold Károly a színes technikának is mester volt, ezt bizonyítják a kiállított nagyítások, amelyek eddig az idő romboló hatásának is ellenálltak. Ezeknek a képeknek nagy részét az Egyetem adta át a múzeumnak. A felszabadulás óta Diebold Károly az Egyetem fotólaboratóriumát vezette. Itt tudományos szinten művelte a mikrofényképezést. A témáról megjelent tudományos dolgozatait a művész özvegye adta át a múzeumnak.

A kiállításon még válogatást láttunk Diebold Károly kitüntetéseiből és kiállítási díjaiból, amelyek dokumentálják a kor fotóművészetében itthon és külföldön egyaránt elfoglalt jelentős helyét.

Losonci Miklós:

„Művésztelep '72”

(A XV. Soproni Ünnepi Hetek képzőművészeti kiállítására)¹

A mű gyönyörködtet, a mű boldogságot ígér. E megállapítások klasszikus fogalmak, s napjainkban azzal a módosítással vallhatjuk igaznak, ha részt vállalnak az emberi gondolkodás törvényeinek megismerésében. Századunk képzőművészete két részre szakad. Az egyik megmaradt a valóság rögzítésénél, a másik a felület minden lehetőségének kutatásával valóságfeltáró szerepre vállalkozik a jelképes tárgyiaság és az informale alakzat közegeiben egyaránt. Ez általános mérce, a megismerés bővülését a képzőművészet ezzel a módszerrel regisztrálja.

Vajon a magyar művészet ebben a sodrásban munkálkodik-e, vagy a periférián maradt? Képirásunk és plasztikánk európai szolgálata ott kezdődik, ahol a látvány megőrzésének és az elvonatkoztatások optimális arányrendszerének helyes mértékét kutatta, s ezzel egyszerre végzett századunk magyar festménye és szobra Csontváry, Derkovits, Egry, Medgyessy, Borsos Miklós közreműködésével valóságbrázoló és valóságfeltáró, regisztráló és teremtő tevékenységet, ezzel találta meg művészet, társadalom és a megismerés komplex követelményeinek együttesét. Mindez nem középser, hanem a képzőművészet többretű hivatásának vállalása, mely a gyönyörködtetést és történelemalakítást egyszerre tűzi ki céljául.

Napjainkban ez a kérdés még bonyolultabb: mi lehet a magyar művészet speciális feladata Jean Dubuffet, Alberto Burri, Antoni Tàpies, Soulages, Henry Moore után, akik a műfaj szinte végső határáig jutottak el; mi a teendő egy olyan általánosan riasztó pillanatban, amikor a 35. és 36. velencei biennálé is a képzőművészet ipari felhígulását, a természetes kényelem és a botránykeltés asszociatív zavarainak elmentéses pólusait jelzi, azt a tényt, hogy a cézanne-i, picassói műfagalom visszaszorult a képépítés nemzetközi gyakorlatában. Mindez még fontosabbá teszi művésztünk alapvető eszméken nyugvó és a közép-európai festői modellre eddig is hatást gyakorló kollektív munkáját. Nyilvánvaló, hogy hivatásunk: tájékozódás és teremtés, jó irány kutatása és jó minőség építése, melyet a századfordulón a Nyolcak, Nagybánya, Vásárhely együtt munkáltak, s ezt a megosztott vállalatot szükséges ma

¹ A XV. Soproni Ünnepi Hetek képzőművészeti kiállítását Baranyai Judit rendezte. 1972. június 30-án dr. Erdély Sándor tanácselnök nyitotta meg. A tárlatot a megnyitó közönségének dr. Losonci Miklós mutatta be, aki a kiállítás katalógusának előszavát is írta. E katalógus közli a kiállító művészek fényképét, egy-egy művük képét és a kiállított művek jegyzékét. A fentiekben a megnyitón elhangzott ismertetést közöljük. A kiállítás plakátját Kulinyi István készítette. (A szerkesztő)

is végezni az általános célkitűzéseknek és az egyéni ambícióknak, képességeknek megfelelően, elkötelezve, de szabadon, az általános és személyiséghez kötött esztétikai normák szellemében.

A soproni művésztelep kiállítói a festői, szobrászi kibontakozás felderítői, akik a konstruktív irányok folytatóiként azt a termő folyamatot építik, melynek áramlása révén a mű, Lützeler szellemes megálapítását kölcsönözve, nem előttünk, hanem bennünk jelenik meg. Egységen belüli sokrétűséget látunk, több műhely összegező tanulságait, a festői igazság sajátos megközelítését. Az adott pillanatban mindennél fontosabb, hogy egyéni formarendszerek asszociatív burjánzását tisztítva, meghaladott irányzatokat elhagyva, a festészet létrehozza azt az egyetemes felfogást, mely úgy biztosít szabadságot minden művész részére, hogy a valóságfeltárás elkötelezettjévé teszi. Ime ez a Sopronba érkezett útkeresők konstruktív szerkesztésen és látványkubizmuson érlelt kollektív vallomása. Ez a műhely mozgalom, a gondolkodás eredményeinek képzőművészeti átköltésén fáradozik, ehhez keresi eszközeit, esztétikai normáit, ebben s nem csupán a formában látja a korszerűséget, arra a kérdésre ad választ, hogy ma, 1972-ben mire való a festészet?

Barcsay Jenő e nemzedék alapvető kiindulása, nemcsak eszmesugallatként, hanem műveivel is jelen van a kiállításon, mintegy jelezve az alapozás fontosságát. Freskótervén az emberi csoport tektonikus erővonalait vizsgálja, a festői előrenyomulást rendezett rajzhálózattal biztosítja. *Kmetty János* a másik fókusz, akinek életműve a helyes mérlegelés és önkontroll példája. Festői laboratóriumában élményeit képi hódítássá alakítja, az összegezést szentendrei motívumok segítik.

A mai középemzedék derékhadának jelentős része képviseli magát a soproni tárlaton. A magyar festészet európai törvényeit fogalmazzák, emblematikus sűrítésekre törekcsenek, a valóság kiemelt központjainak képét teremtik a költői realizmus különböző mértékű elvonatkozásaival. *Bartl József* madárban tömöríti az ég-föld találkozását, *Baska József* sebességben feloldott alakzatok összetett mozgását figyeli sajátosan értelmezett festői violinkulcsaival, önkéntesen szabad társulások jelírásával. *Blaski János* a hangszert és a női test anatómiáját egységesíti úgy, hogy a melltagolások holdfogyatkozás-ábraként rögzítődnek a faintarzia felületén.

Csik István tördelt síkjai fokozatos gyorsításokkal jelenítik a „Reggel” energikus mozgásirányait, madárröptéje tavasztöredék. *Tassy Klára* gobelinjének csöndes örvénylése hegyek-völgyek ritmusát követik, *Eigel István* konstrukció és képzelet kardos terjeszkedését villantja föl az „Agavé” fölfelé törő lángolásában. Ellentétes egyéniség *Gerzson Pál* és *Hock Ferenc*. Gerzson emlékképeit geometrizálja, Hock „Kék lánj”-a a meghosszabbodott tavasz fának katedrális formáját jelzi a dunabogdányi táj motívumaival.

A csendélet külön erőssége a tárlatnak. *Kántor Lajos* ipari formái nyugtalanító aszimmetriájukkal hatnak, *Miskei László*, *Szabó István* művei lehetőségükkel.

A festői anyaghoz rokon szemléletű szobrok társulnak. *Kovács Ferenc* cápaalakú „Ciklon”-ja belső mozgalmakra utal az óceánt idéző, csíszolt, de monumentális cséppformátumával, *Segesdy György* színnel mozgatott kristályai a környezet továbbteremtő „részcseke-gyorsítója”, eszmélésünkig ér, fölismerésekkel gazdagít.

Sopron a szellemi kapcsolatok hídjá, nemcsak értékgyűjtő, hanem értékröppentő hely. Most is Kazinczy-szerepre vállalkozott e kiállítás patronálásával, s ezzel szerepet játszik képzőművészetünk fejlődésében, mely az új szintézis megteremtéséért fáradozik. Sokféle esztétikum létezik, még több születhez eltérő irányokban különböző minőséggel. Ki tudja számát a festőknek, akik a művészet aranyszarvasát kergetik; de nemcsak az a győztes, aki érinti, aki eléri a nagy „vad”-at, hanem az is, aki átélte az úzás iramának gyönyörűségét.

Fertődi Zenei Napok (1972. jun. 17—júl. 2)

Kéthetes zenei sorozat zajlott le a fertődi Esterházy kastélyban: hangversenyek, zenei találkozók, előadások követték egymást 1972. június 17-e és július 2-a között. Az első napon rendezték meg a fertődi Haydn Kórus 15 éves jubileumi hangversenyét, amely egyben minősítő hangverseny is volt. Az eredmény: aranykoszorús oklevél. Méltó jutalma ez a kórus munkájának, egyben Kovács Sándor karnagy lelkesedését és lankadatlan szorgalmát is megfelelően értékeli. A hangversenyen a győri Zeneművészeti Szakközépiskola zenekara működött közre. A műsoron először hangzott fel az Esterházyak egyik kitűnő zeneszerzőjének, Wernernek egy elfeledett nyitánya. A műsort Haydn Vihar című kompozíciójának és Kodály Kállai kettősének közös előadásával fejezték be Jancsovics Antal vezénylete alatt.

Június 18-án a megye kórusai léptek pódiumra. Közös műsorszámuk Kodály Forr a világ kezdetű kánonja volt, melyet kitűnően vezényelt Lomoschitz Pál karnagy. A találkozó jelentőségét, a legjobb együttesek teljesítményét kiváló zsűri értékelté Turcsányi Emil elnökletével.

Harmadízben gyülekeztek az ország legjobb muzsikus fiataljai Fertődön, hogy részt vegyenek a KISZ Zenei Táborának ének- és zenekarában. A megnyitó ünnepségen a Soproni Leánykar és a Győri Szakiskola fúvóegyüttese szerepelt, majd fáklyás felvonulás és Haydn emlékművének megkoszorúzása következett.

A két hét programjában Gábrly György, Turcsányi Emil, Eősze László és Homolya István zenei tárgyú előadásai, Pécsi Sebestyén és Werner Mária ének-organahangversenye, valamint a Fertődi Kórus életéről szóló kiállítás jelentett színvonalas eseményt. A tábor idejére kiállított régi hangszerek még fokozták a kastély csodálatos termeinek, bútorainak lenyűgöző hatását. Vendégekben sem volt hiány: a Stájer Férfikar, a Győri Filharmónia, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Győri Tagozatának Zenekara adott nagy sikerű koncertet. Tarjáni Ferenc kürtművész, Sándor János és Németh Gusztáv karmesterek tudásuk legjavát adták a lelkes közönségnek, amelynek soraiban több grazi muzsikus is ült.

Június 24-én mutatkozott be a tábor zenekara: Peter Michalica pozsonyi hegedűművész közreműködésével Mozart Figaro nyitányát és Mendelssohn hegedűversenyét játszották nagy sikerrel. A betanítás és a vezénylés Németh Gusztáv tagozatvezető remeklése volt, ugyanis mindössze hat nap állt rendelkezésére az először együttjátszó zenekarral, mégis kitűnően oldotta meg az új együttes a nehéz műsort. Vehner Tibor zongoraművész néhány Bach, Mozart és Beethoven mű előadásával színesítette az est programját.

A tábor 120 résztvevője június 25-én felejthetetlen kiránduláson vett részt. Sopront keresték fel, ahol Friedrich Károly és Szabó Lajos a Liszt Ferenc Művelődési Központban fogadta őket. Organabemutató, vetítettképes előadás Sopronról ejtette rabul a fiatalokat, akik közül sokan még nem jártak a városban.

A hátralévő napok komoly munkával teltek. Kovács Sándor és Valastyán Mihály karnagyok vezetésével énekkari bemutatóra készült a kórus. A zenekar vezetését Jancsovics Antal vette át. Július 2-án került sor a záróhangversenyre, amelyről a Südost Tagepost zenekritikusa, Kurt Hildebrand Matzak július 13-án számolt be. „Nagyszerű hangverseny, felejthetetlen környezetben!” — írta. Kiemelte Maros Éva hárfajátékát, Failloni Donatella közreműködését Beethoven Kórusfantáziájában. A legnagyobb élményt számára azonban Pröhle Henrik fuvolaművész játéka jelentette, aki hihetetlen finomsággal és bravúrral oldotta meg Haydn ritkán hallható fuvolaversenyének előadását. A műsor befejező száma, Berlioz Rákóczi-indulója a nagyzenekar lelkiismeretes felkészülésének köszönhető átütő erejét. Megéreződött a közös próbákon túl is gyakorló fiatalok lelkesedése s egy különös érzés: valami újfajta hazafiság áradt a műből.

A Fertődi Kórus is részt vett a hangversenyen, jelezve, hogy szívébe zárta a zenét, s nemcsak mint házigazda, hanem aktív szereplőként is egybeforrt ezzel a lassan hagyományossá váló rendezvénnyel, mely elsősorban az Esterházy-muzsikuskok, ezek közül is főleg Haydn József művészetének adózik, de a zenetörténet nagy mestereinek művészetén keresztül az ország és a megye zenekultúrájának immár ismert és vonzó zenei eseményévé vált.

E zenei napok kedves és megkapó epizódja volt Nyugat-Magyarország zeneiskolai növendékeinek találkozója. Aki hallotta a veszprémi, a szombathelyi, a győri zeneiskolák küldötteinek bemutatkozását, a kisebb létszámú iskolák ragyogó produkcióit, az teljes képet kaphatott országunk zenei neveléséről. Kodály Zoltán munkássága nyomán zenei életünk átformálódott. Alap-, közép- és felsőfokú intézményeinkben magas szintű művészeti képzés folyik. A múlt és a jelen mestereinek kompozíciói tisztán, üdén, elragadóan csendülnek fel a dalosok ajkán és a hangszereken. Büszkék lehetünk a csendesen, lelkiismeretesen dolgozó tanárookra, az áldozatot vállaló szülőkre és a tehetséges, szorgalmas ifjú muzikusnemzedékre, amelynek éppen Haydn működésének egyik színhelyén nyílik módja arra, hogy tudása legjavát adva, a magyar zenekultúra fejlettségét bizonyítsa.

László Balázs megyei kultúrfelelős búcsúszavait örömteli arccal hallgatták a táborozás résztvevői: „Amit itt láttatok és hallottatok, vigyétek tovább saját iskolátokba, falvaitokba és városaitokba” — mondotta, s ezzel mintegy kimondta a Fertődi Zenei Napok és a vele összeforrt Zenei Tábor feladatát, célkitűzését: erjesztő, élményt nyújtó, tanulságos, felemelő érzéseket kelteni, amelyek kihatnak közművelődésünk minden területére, elsősorban a komoly zenére.

Kívánjuk, hogy a Fertődi Zenei Napok további szép sikerekkel töltsék be nemes hivatásukat.

MEGEMLEKEZÉSEK

Becht Rezső:

Kónya Lajos
(1914 - 1972)

*Sopron! Jaj, hányszor hajt a vágy
hozzád...
...itt fogtam én egyszer dologba,
te tüzeltél fel.*

Ő is azoknak a soproniaknak egyike volt, akik ugyan nem Sopronban születtek, mégis ezt a várost érezték szellemi szülőjüknél, nevelőjüknél, ihletőjüknél, képességeik kibontójának. Ide kapcsolódott minden idegszálával, ide vágyott hűséges természete minden melegével. Ide tért vissza küzdelmes élete folyamán meg-megpihenni, friss alkotóerőt és vigaszt meríteni. „Sopron nekem a Pihenőkereszt” — vallja egyik versében.

Tavaly májusban járt itt utoljára, hogy átvegye a Sopronért érdemeket szerettek számára alapított *Lackner Kristóf-plakettet*. Boldog volt, hogy szeretetét és költészetét városa a nagy humanista polgármester emlékére vert éremmel jutalmazta, ahogy jólesett neki, hogy a soproni erdőkben, a Kecsképaták völgyében, a Bécsidombon, útmenti fatörzseken az ő soproni vonatkozású verseiből vett idézetek emlé-

keztetik a turistát az egykori soproni tanítóképzősből kétszeres Kossuth-díjas költővé magasodott hallgató fiúra.

Kónya Lajos 1914. november 2-án született Felsőgallán, ahol a bányászok nehéz létharca és a háború nyomasztó légköre a nyiladozó gyermeki értelmet észrevétlenül a későbbben vallott és hirdetett eszmék irányába terelte. Az I. világháborút követő gazdasági válság a családot vándorlásra kényszerítette, majd másfél évre Franciaországba űzte. Mivel az apa, kinek főfoglalkozása a szabóság volt, reményeiben csalódott, a család visszatelepedett és folytatta vándoréletét a Dunántúl községeiben, úgyhogy Lajos minden esztendőben más iskolába járt. Végre mégis sikerült Sárvárott elvégeznie a polgári iskolát és Sopronban az Ev. Tanítóképzőbe kerülnie.

Ezzel érkezett élete első nagy fordulópontjához, mert Sopron sok évszázados kultúrájában megkapta azt a táptalajt, amely a serdülő diákban rejtőző több irányú tehetséget szárba szökkenett és az első gyümölcsöket is megérlelte. Tanult, figyelt, tépelődött, olvasott. Gyűjtötte az élet színeit, örömeit és fájdalmait. Vasárnap délutánként elhozta hozzám új verseit és csöndben hallgatta észrevételeimet. Majd kérdezett, nem mohón, de konokul és halkán minden felől, ami a szellemi élettel kapcsolatos. Szelleme a szemem előtt növekedett hétről hétre egy belső irányzék parancsára, tisztán, öntudatosan. Ekkor, 1936-ban jelent meg Sopronban első vékonyka verseskönyve, az *Úti sóhaj*, melyet maga illusztrált linómetszetekkel. A következő év a *Té vagy-e az?* kötetet hozta, amelyben önmagát keresi.

A tanítói képesítés elnyerése és a katonai év után évekig a falusi tanítók rögzös dűlőútjait járta, most már kettesben, feleségével. Ennek az időnek költői tükre lett 1962-ben a *Virág Márton boldogsága* című regénye. Következett az erdélyi bevonulás, majd Voronyezs, a Don-kanyar minden keserve, a II. magyar hadsereg pusztulása és

a visszavonulás pokla, amelyből beteg tüdővel került vissza Sopronba. Idehaza aztán még a hátszági embertelenség tömény orgiái dúlták fel lelkét és idegrendszerét.

Ezek az évek hozták életébe a második fordulatot és végleg kijelölték számára az utat, melyet követnie kell. Költészete kitágult. Szerelem, család, emberi sorsok, táj, önvizsgálat mellett és felett az új eszmények, új remények, új emberek, az új élet- és világszemlélet alakította ki politikai világgképét és immár ezt szolgálta költészete teljes erejével.

Termékeny évek következtek. Az új társadalomban csakhamar szárnyára kapta a hírnév, és ő szerénységében nem is értette, hogyan lett közéleti emberré, oktatásügyi miniszterhelyettesé, képviselővé, majd az Írószövetség főtítkárává.

Most már egymás után jelentek meg verskötetei, egy pattanásig feszült lélek költői megnyilatkozásai: *Hazug éjszaka*, *Szegény emberek*, *Honfoglalók*. Az 1950-ben megjelent *Fények a Dunán* c. verskötete (benne a *Szerelmes dal a soproni erdőhöz*) meghozta számára az első Kossuth-díjat, melyet 1953-ban a második Kossuth-díj követett a *Bányászlámpák* című verskötete jutalmazásaként. 1956-ban hozta nyilvánosságra második prózai művét, a *Hej, búra termett idő* című vádiratot az „eladott hadsereg” sorsáról, a Don-kanyar borzalmairól, élete legmegrázóbb élményéről.

Szokatlanul bátor hangú cikkei jelentek meg az irodalom és az írók felelősségéről. Költészetébe szelíd szeme sugara helyett tompább, komorabb fények vegyültek. Így érkezett el élete harmadik fordulópontjára, amikor halk és szelíd természete védőburkában kellett évekig elviselnie a félreállítottság keserűségét. Ezekben az években lettek vigasztalóivá a művészi kifejezés más eszközei: az ecset, a grafika és a faszobrászat.

Lassan derengeni kezdett körülötte, neve újra feltűnt a folyóiratok egy-egy verse alatt, sőt egy-egy könyve címlapján is a kirakatokban. Az *Emlék és intelem* című kötete 1960-ban jelent meg, voronyezsi és soproni ihletésű versekkel, szabadabb ritmusban. Hangja lágyabbá, fátyolosabbá vált. A táj, a föld, a természet adományai és az emberek iránti segítő szeretet mintegy beüzüstözi következő kötetét, a *Hazai tájat*, benne legszebb vallomásai: az *Ének a szegénységről* és a *Soproni harangok* 25 verset magába záró sorozata. 1967-ben megjelent az *Aszú*, amely költői géniuszát már az érés fokán mutatja. Két évvel későbbi kötete, a *Szálló magvak*, a boldog balatoni nyaraktól a „hűséges szegénység” fájdalmas lírájáig ível. Ez a búcsúzás sejtelmét viselő, megrendítő líra lengi be utolsó verskötetét, az 1971 őszén megjelent *Kései ábrándot*. Ugyanez év tavaszán adta ki önéletrajzi regényének első kötetét, *Kicsi a világ* címen. A próza józanabb nyelvén ebben elmondja mindazt, amit verseiben már a líra felforrósodott zenéjével fejezett ki. A könyv a soproni tanítóképzőbe történt felvételével, tehát az 1932-es évvel zárul. Folytatása kéziratban kiadásra vár.

Kónya Lajos alkotóereje teljében állott, amikor testi ereje váratlanul cserbenhagyta, és a költő olyan szerényen, amilyen szerényen élt, csöndesen eltávozott. Néhány héten belül elhervadt, mert vörösvérsejtjei elapadtak. Utolsó öröme fafaragásainak kiállítása volt júniusban, de a balatonboglári Szabadság-telepen lévő nyaralója annyira áhított csöndjét és az esti úszások gyönyörűségét már nem élhette meg. Július 13-án hunyt el.

Benne a mai magyar irodalom egyik legtisztább lelkű költőjét veszítette el, ki-

nek költői hitvallása volt, hogy verseinek mindenki számára érthetőnek kell lenniük, akármilyen hagyományos vagy modern formában fejezi is ki az emberi élet mélységeibe és magasságaiba vezető, mindig emberközeli, emberségért küzdő, forradalmi érzéseit és gondolatait.

Sopron egyik leghűségesebb barátját gyászolja benne.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Mollay Károly:

**Dercsényi Dezső—Entz Géza—Havassy Pál—Merényi Ferenc (szerk.):
Magyar műemlékvédelem 1967—1968. Budapest, Akadémiai Kiadó 1970,
446 lap + számos kép.**

Az Országos Műemléki Felügyelőségnek ez az ötödik évkönyve lényegesen többet nyújt, mint amennyit a címben megadott két esztendő műemlékvédelmi és műemlék-helyreállítási eredményeinek összegezése jelentene. A magyarországi műemlékvédelem 1972-ben ünnepelt 100 éves jubileumára való tekintettel már ez a kötet is visszapillant a múltra. Borsos Béla a „Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságá”-nak működéséről, gyűjteményének kezdeteiről, Merényi Ferenc a felszabadulás utáni 25 év műemlékvédelméről ír, Barcza Géza pedig folytatja „A magyar műemlékvédelem fejlődése a jogszabályok tükrében” című, a negyedik évkönyvben megkezdett tanulmányát. Visszapillantó, de már konkrét műemlékvédelmi feladatokat tárgyal Román András tanulmánya a budapesti városkép alakulásáról. A többi 17 tanulmány egyes magyarországi műemlékek vagy műemléki együttesek műemlékvédelmi vagy műemlékhelyreállítási kérdéseivel foglalkozik, 12 jelentés pedig a 60 esztendő Dercsényi Dezsőt és munkásságát méltatja, ill. a Műemléki Felügyelőség 1967—1968. évi munkásságáról tájékoztat. Soproni vonatkozása több tanulmánynak is van (60., 217., 355., 373—4., 386. lapok), ezen a helyen közelebbről Császár László „A kései gótikus, hajlított bordás boltozatechnika és magyarországi hatása”, valamint Dávid Ferenc „Gótikus lakóházak Sopronban” című tanulmánya érdekel bennünket.

„A gótikus építészet boltozatszerkezetei közül a legtöbb építész fantáziát és technikai tudást a hajlított bordás boltozatok árulják el, amelyek már a fejlődés végső szakaszához tartoznak, és széles körű alkalmazásuk általában a kibontakozó reneszánsz időszakára esik. E boltozatfajták műszaki-technikai teljesítménye példázta legjobban a kései gótika mesterének hihetetlen felkészültségét s ugyanakkor művészi invencióját is” — írja Császár László. Ausztriai példákon kívül felsorolja a korabeli magyarországiakat is (Somorja, Csütörtökhely, Ruszt, Andocs, Siklós, Máriaölgy, Körmöcbánya, Besztercebánya, Selmecebánya), ezek közül kiemeli a soproni Szt. János templom boltozatát: „Talán e boltozat mutatja típusán belül a legtöbb szakmai felkészültséget: az alaprajzi ívonalrajz fejlettségén túl ugyanis a borda által összekötött vertikális távolságok növekedése jelzi a nagyobb tudást. Ez azonban nem is csodálatos, hiszen elég késői létrejöttű, évszámát és a mester nevét is ismerjük abból

a felirattól, melyet a nyugati homlokfal külső oldalán helyeztek el". E felirat szövegét a szerző Csemegi József (SSz. 1941, 18) után azonban pontatlanul idézi. Csemegi kifejezetten azt állítja, hogy a felirat Pullendorfer Mihály templomatya, tehát az építető nevét tartalmazza. Pullendorfer Mihály patríciusról, a Szt. György utca 3. sz. házának tulajdonosáról (1507—1547) pedig tudjuk, hogy nem építőmester, hanem gabonanagykereskedő volt (SSz. 1959, 193—200). A feliraton szereplő 1519-es évszám nem a boltozat építésének idejét jelzi, amint ezt Csemegi József állítja, sem „új átépítés” kezdetét (Sopron és környéke műemlékei 349), hanem a boltozat építésének befejezését. Pullendorfer Mihály templomatya számadáskönyvét Házi Jenő már 1938-ban közzétette. Ebből megtudjuk, hogy a belső térkiképzés 1518 júliusától 1521. márc. 26-ig, a templom beszenteléséig tartott, azután következett a mérnök (form, formwerich) ablakok, a tabernaculum kiképzése, a külső vakolás, a cseréptető elkészítése, ill. javítása 1530-ig. Az átépítéshez szükséges köveket Höflányból (ma: Grosshöflein), a boltozat állványozásához szükséges fát (tölgyfát) a soproni erdőkből hozták. 1521. márc. 21-én már befejezték az állványok kihordását és a templom takarítását, márc. 21—26-ig, tehát a beszentelés napjáig az ismeretlen festő kifestette a boltozatot: „Item dem maller von dem gwelb zu mallen geben am erichtag nach Palmarum V tal. IIII sol. den” (SoprOkI. II/5, 275—282). Mindennek a felemlítését azért tartjuk szükségesnek, hogy igazolhassuk: középkori művészettörténetünk még szegényes irodalma számára itt szokatlan pontosságú adatokkal rendelkezünk (vö. még Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete 140). A boltozatot tervező építőmester személyére egyelőre nincsen adatunk.

Dávid Ferenc, aki Sopron középkori házainak feltárásával, építéstörténeti kutatásával és helyreállításával a legtöbbet foglalkozott és foglalkozik, a három helyiség-tengelyű házak típusát tárgyalja (95—123). E típus soproni jegyeit állapítja meg, külön vizsgálva a már feltárt példákban a középkori építési periódusokat, az első periódus alaprajzát a földszinten, majd az emeleten, a végleges emeleti rendszert, megkísérli a feltárt emlékműanyag (pincehomlokzat, ülőfülkék, kőfaragványok, lépcsőzetes nyílás csoportok, faburkolatos belső) datálását és rokonítását. A belváros házainak első ilyen jellegű vizsgálatából leszűrte legfontosabb várostörténeti tanulság Dávid Ferencnek az a megállapítása, hogy a XIII. századra datálható házfalazat eddig nem került elő: „A kőépítkezés elterjedését helytörténetileg a XIV. sz. második felének kialakult, gazdagabb város életével, a bortermelés és borkivitel fejlődésével hozhatjuk kapcsolatba”. Ebből a szempontból lényeges Dávid hivatkozása I. Lajos 1365. évi oklevelére, amelynek alapján helyesen állapítja meg, hogy ebben az időben a préházak jelentős része még a szőlőkben volt, „a préház-as-pincés lakóház, kutatásunk tárgya, épp kifejlődésben lehetett”. Dávid az oklevél értelmezéséből következtet a soproni polgárok korábban elnyert kiváltságára, hogy a győri püspöknek tőlük a bordézsámat még mustban, a szőlőkben lévő préházakban kellett beszédetnie. E kiváltságot igazolhatjuk is, hiszen a város 1277. évi kiváltságlevelé tartalmazza: „... decime vero vini tempore vindemie per decimatores cum musto iuxta consuetudinem approbatam exigantur vel denarii pro ipsis decimis vini eo modo persolvantur, sicut tempore vindemie in torquulari mustum comparatur” (UB. I, 103). Dávid Ferenc a vizsgált középkori háztípusról többek között megállapítja: „A préházpince lényegében a föld színén épül meg, bár nem ritka a tároló pincerész kismértékű süllyesztése”. A Szt. György u. 3. sz. ház pinceről ezt 1534. évi leírása alapján már 1959-ben meg-

állapítottam (SSz. XIII, 194). Viszont a Fabricius-ház feltűnően mély pincéjéről 1964-ben állítottam, hogy eredetileg nem pincének épült (SSz. XVIII, 97—102). Dávid Ferenc nagyon tanulságos eredményei így további kérdéseket vetnek fel, többek között a város középkori határának, dűlőnévrendszerének kialakulását is.

Fogarassy László:

**Hochenbichler Eduard: Republik im Schatten der Monarchie.
Das Burgenland, ein europäisches Problem. Europa Verlag,
Wien—Frankfurt—Zürich 1971, 183 lap.**

A szerző az Osztrák Szövetségi Rendőrigazgatóság levéltárának vezetője Bécsben, aki érdekes adalékot szolgáltat könyvében a burgenlandi kérdés történetéhez, első sorban Johann Schober akkori szövetségi kancellár iratgyűjteményére támaszkodva. Munkájának a gerincét a velencei egyezmény története képezi, a melléletek közt közli az 1921. október 11—13-a közt lezajlott tárgyalások jegyzőkönyvét is. Az utolsó Habsburg uralkodó második restaurációs kísérletével kapcsolatban nem mulasztja el ismertetni Schobernek Károly császárral szemben elfoglalt álláspontját, halálával kapcsolatos feljegyzéseit faksimilében is közzéteszi. Új megvilágításban látjuk az olasz kormány és Benes küzdelmét a közép-európai hegemoniáért. Mind a Rennerrel kötött 1920. január 12-i, mind pedig a Schober által aláírt 1921. december 16-i prágai egyezményt megtaláljuk a szövegben. Ezeket annak idején mind a magyar, mind pedig az olasz diplomáciai körök nagy ellenérzéssel fogadták. A csehszlovák külügyminiszter Ausztriát be szeretne vonni a kisantantba, függetlenül attól, milyen kormány van Bécsben, az olaszok pedig Nittitől az akkor még hatalomra nem került Mussoliniig egyaránt Magyarországot támogatták az adriai rivális Jugoszláviával és közvetve a kisantanttal szemben. Ausztria pedig fontos összeköttetést jelentett Budapest és Róma között. Valójában ezen múlt fél évszázada Sopron és környékének sorsa is. Schober nem tudta hazájának Sopront megszerezni, viszont sikeresen dolgozott a génuai nemzetközi konferencián.

A szerző helyesbíti Walter Goldingert, aki könyvében jóhiszeműen Benest tartja az első közvetítőnek az osztrák—magyar határpörben. Ez egyébként a közzétett aktákból és Bánffy magyar külügyminiszter kéziratos emlékezéseiből is kiténik.

Amellett, hogy a mellékletben közzétett okmányok közel hatvan oldalt tesznek ki, a tulajdonképpeni szövegben közzétett okmányok is figyelmet érdemelnek: így a velencei egyezmény jegyzőkönyve (ezt németül először Miltshinsky közölte), báró Cnobloch budapesti osztrák követ jelentései a második királypuccsról, Schober hosszas demarsa Pietro Tomasi della Torretta márki olasz külügyminiszterhez, amelyet egyidejűleg Párizsba, a Nagykövetek Tanácsához és Prágába, dr. Benes csehszlovák külügyminiszternek is elküldött, a soproni Szövetségközi Tábornoiki Bizottság hirdetménye a népszavazásról, valamint Schobernek a népszavazási előkészületek folyamán küldött tiltakozó jegyzékei. Ezekhez kapcsolódik Ferrario tábornok Guglia könyvéből már ismeretes levele Schoberhez, amelyben figyelmezteti, hogy az antanttábornokok már 1921. november 6-án kiürítettnek nyilváníthatták volna Burgenlandot, amivel közel egy hónapot nyertek. Az osztrák népszavazási biztosok

visszavonásának stb. a Nagykövetek Tanácsánál negatív visszhangja volt, csak Benes támogatta az osztrák álláspontot. Ezt Schober 1921. december 19-én kelt memorandumában igyekszik igazolni, amelyet a szerző tizenkét oldalon teljes terjedelmében közöl.

Talán jó lett volna, ha a szerző figyelembe vette volna a Budapesten kiadott angol nyelvű okmánygyűjteményt.

Papp István:

**Markos György: Vándorló fegyház.
Bp., Magvető Kiadó, 1971, 489 p. +5 kép és 1 térkép.**

Mindvégig izgalmas és tanulságos olvasmány Markos György könyve, melyben negyedszázad után idézi élete legválságosabb hónapjait. Az idő: 1944 október—1945 május. A helyszín: a Margit körüti fegyház, Sopronkőhida, országút. Műfajilag leginkább memoárnak nevezhető, a műfajra jellemző szubjektív részletekkel, ítéletekkel. De egyúttal hiteles korrajz is a hazánk felszabadulását közvetlenül megelőző válságos hónapokról. A szerző naplót írt a jelzett időszak eseményeiről, s munkája közben — emlékei mellett — erre is támaszkodhatott.

A könyv első fejezete a Margit körüti fegyházban töltött hetekről szól. Markos kommunistaként mint a fővárosi antifasiszta ellenállás polgári vonalának (városháza és kapcsolódó intézményei) szervezője került Szálasi „nemzetvezető” csendőrnymozónak fogságába.

A soproni helytörténetírás számára értékes a könyv második fejezete (185—334. p.). 1944. december 11-én, hétfőn éjfél előtt a szovjet hadsereg közeledése miatt a nyilas kormány utasítására megkezdődött a Margit körüti fegyház kiürítése. A foglyokat és a védőrizetes személyeket járműveken és gyalogmenetben nyugat felé irányították. Markos György Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt tette meg a több mint 24 órás utat Sopronkőhidáig, ahová december 12-ről 13-ra virradó éjszaka érkezett meg.

Számunkra megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a szerzőnek Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó sorai, amelyek mögött kimondatlanul, de mindvégig ott izzik a nagy hazafi iránt érzett őszinte tisztelet. Találkoztak már a Margit körüti fegyházban: „... a folyosón fehér hajú férfit pillantottam meg, aki mereven, arccal a fal felé fordulva állt” (95. p.). Együtt érkeztek Sopronkőhidára: „Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt az első autóbuszba kerültem” (182. p.).

Itt külön megemlíjtük Markos észrevételeit arról az állítólagos szökési lehetőségről, amely útközben adódott volna és Bajcsy-Zsilinszky Endre nem élt vele. A szerző álláspontja ebben a kérdésben meggyőző és hiteles, hiszen ő itt koronatanú. Nem volt ilyen könnyű, sikerrel kecsegtető szökési lehetőség! Az autóbuszon erős fegyveres őrizet tartózkodott, hideg december volt, Bajcsy-Zsilinszkyt a Margit körúton kegyetlenül megkínózták és emiatt nehézkesen tudott járni is, és ismerve jellemét, a honvédtisztek kivégzése miatt (1944. december 9-én a nyilasok Budapesten felakasztották Kiss Jánost, Nagy Jenőt és Tarcsay Vilmost) nem is gondolt szökésre. Tudta és vállalta sorsát.

A Sopronkőhidáról szóló fejezet részleteinek ismertetése helyett csak felsoroljuk a bennünket különösen érdeklő és helytörténetileg is fontos részeket: séták és találkozások a sopronkőhidai tőrtőn udvarán, Bajcsy-Zsilinszky kivégzésének végrehajtása és hatása a foglyokra, a kőhidai zárkaélet, több fegyőr tárgyilagos bemutatása, foglyok és védőörizetek (Kallay Miklós miniszterelnök, Rajk László kommunista vezető, Antal István, Henyey Gusztáv, Hardy Kálmán miniszterek, Nagy Vilmos, Vattay Antal, Vöröss Lajos, Lázár Károly tábornokok, Révay Kálmán, Almásy Pál honvédtisztek, Töreky Géza kúriai bíró, Jávor Pál színművész), vesztegzár a fegyházban, Csáktornya környékén elfogott horvát partizánok Sopronkőhidán. Az itt található részletek, adatok, nevek értékét még inkább növeli az a körülmény, hogy a nyilas katonai szervek Sopronkőhidát szinte teljesen elzárták a külvilágtól, az ott történtekről még a közigazgatás felelős vezetőit sem tájékoztatták.

Markos György könyvének harmadik fejezete a fegyház kiürítésével és a foglyok 21 napig tartó gyalogmenetével foglalkozik. A menetoszlop 1945. március 29-én indult, 5 szakaszból állt, (nők, tisztek, súlyosabb polgári foglyok, egyszerű polgári foglyok, horvát partizánok), létszáma 316 fő volt, a vezénylest az SS vette át. A menetvonal: Ruszt, Kismarton, Ebenfurt, Linz, Salzburg. 1945. április 18-án érkeztek meg a Chiemsee melletti Bernau (Kelet-Bajorország) városkába. 500 km-t gyalogoltak és 21 nap alatt tizennégyszer kaptak valami enniavalót. Április 20-án, egy bajor parasztház szérűskertjében megjelent Dominich Vilmos alezredes és felosztatta a vándorló fegyházat, mondván „... a hátralévő büntetéseket le lehet ülni a háború után” (417. p.). Előttük az amerikai, nyomukban a szovjet hadsereg. Tragikomikus helyzet és bejelentés!

A fasizmus bukása és a fegyház felosztása után Rajk László (és Rajk felesége, Földi Júlia) társaságában indult haza könyvünk szerzője. 1945. május 11-én Dunakiliti határában léptek magyar földre: „Mindhárman vettünk egy-egy kétkilós, frissen sült, jóféle magyar kenyeret” (480. p.).

Végezetül álljanak itt Markos György önvallomással felérő szavai: „Senki sem megy félrekapott kalappal, füttyörészve az akasztófa alá, vagy a kivégző osztag elé. Velem is kétszer közölték, hogy másnap reggel kivégeznek. Tudom jól, mi ez. Nem éreztem hősnek magam. Túléltem. Azt hiszem, 1945 májusában ez volt a legtöbb, amit magamfajta ember magáról elmondhatott” (119. és 488. p.). Hazaérkezése után évekig az Országos Tervhivatalban dolgozott, majd a Közgazdaságtudományi Egyetemen gazdaságföldrajzot adott elő.

Markos György memoárja megindítóan szép tisztelgés azok emléke előtt is, akik nem élhették túl a Szálasi-terror nemzeti létünket is válságba sodró hónapjait.

Mollay Károly:

Keresztényi József: Az olimpiák története. Olimpiától Münchenig.

Második, javított és bővített kiadás.

Gondolat, Budapest, 1972, 238 lap + számos kép és rajz.

Keresztényi József sporttörténész, a Testnevelési Tudományos Tanács, a Magyar Olimpiai Bizottság tagja, a Nemzetközi Olimpiai Akadémia tiszteletbeli tagja soproni lövői származású. Könyvét ezen a helyen nem ezért ismertetjük, bár a harmincas évek elején — mint soproni kisdíák — a X. nyári olimpiára készülő magyar sportolók soproni bemutatóján kapta az ösztönzést a sport minden ága, egyetemi tanulmányai révén pedig a sporttörténet iránt. Folyóiratunk legutóbbi számában egy ismertetés kapcsán szegényesnek neveztem a soproni sporttörténeti irodalmat. Ha figyelmen kívül is hagyjuk a XVI. század óta kimutatható lövészversenyeket, amelyeknek tulajdonképeni célja a városvédelemre kötelezett soproni polgárok „tréning”-je volt, a modern sportok történetének a XIX. századtól, a Soproni Tornaegylet alapításától kezdve szép hagyományai vannak városunkban. E hagyományokból helytörténetírásunk aránylag keveset dolgozott eddig fel. Pedig Keresztényi könyvéből is kiderül, hogy három olimpiai bajnok is került ki Sopronból: 1936-ban a most 60. életévébe lépő Soproni II. József (labdarúgás), 1952-ben Goráczné Temes Judit (4 × 100 m-es női gyorsváltó) és 1968-ban Keglovich László (labdarúgás). A helyi sporttörténetnek természetesen a sportegyesületek, az egyetem és az iskolák sporttevékenységét kellene feldolgoznia. Ezt megelőzően össze kellene gyűjteni az egyes sportágak helyi meghonosodására, művelésére vonatkozó, még fellelhető emlékeket, ideértve az írásbeli forrásokat is. A magyar sporttörténeti irodalom, Keresztényi József kutatásai is azt mutatják, hogy e tekintetben még országos viszonylatban sem állunk jól. Különösen a kezdetek kibogozása nehéz, az utolsó évtizedek sporttörténetének feltárása aránylag a legkönnyebb feladat. Még sokan élnek azok közül, akik a két világháború közti, esetleg a régebbi soproni sportéletnek részesei voltak, akik a kutatónak segítségére lehetnek. Keresztényi József könyve ilyen szempontból is tanulságos lehet a helyi sporttörténet művelője számára.

LEVÉLSZEKRÉNY

Fogarassy László (Pozsony) írja: A Szlovák Tudományos Akadémia kiadásában ez évben jelent meg Duka-Zólyomi Norbert orvostörténésznek „Z. G. Huszty, Mitbegründer der modernen Sozialhygiene” (Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1972, 280 lap + 30 kép) című munkája. Huszty Zakariás Teofil (1754—1803), Pozsony város főorvosa, a soproni evangélikus gimnázium elvégzése után Bécsben és Nagyszombatban végezte orvosi tanulmányait. A felvilágosodás szellemében Pozsony határain túl is sokat tett az egészségügy, különösen pedig a gyógyszerterek fejlesztéséért, elgondolásait több munkájában is hirdette. Duka-Zólyomi könyve a soproni evangélikus gimnáziumból kikerült neves férfiokról szóló ismereteinket szaporítja.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis und kurze Auszüge:

- Losonczy, Susanna:* Geschichte der Laehne'schen Erziehungsanstalt und des Gymnasiums in Ödenburg (1853—1903) II. Teil
Szigeti, Kilian: Leben und Wirken des Orgelbauers Johann Holper (1817—1888)
László, Gyula: „Inter Sabariam et Carnuntum...“ Vortrag an der III. Slawistischen Historiker- und Philologentagung in Salzburg (1—7. Juli 1970)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

- Hiller, Stefan:* Geschichte der populärwissenschaftlichen Tätigkeit in Ödenburg (1841—1972)

Kleine Mitteilungen

- Kovács, Josef Ladislaus:* Das Inventar der St. Michaeliskirche aus 1551
Kovács, Josef Ladislaus: Der Ödenburger Michael Wirt an der Wittenberger Universität (1555—1556). Der älteste Studienbericht aus Ungarn
Katona, Emmerich: Ein Torschluss-Stein mit dem Merkurkreuz in Ödenburg
Hárs, Josef: Der erste Kurs für Fremdenführer in Ödenburg
Kunszery, Gyula: Josef Aszalay und Stefan Melczer
Winkler, Gabriel: Berichtende Angaben zur Bauzeit Ödenburger Kunstdenkmäler
Berecz, Desider: Das Nationaltheater und Ödenburg
Ferenczy, Emmerich—Trostl, Katharina: Die Anfänge der Esperanto-Bewegung in Ödenburg (1910—1914)

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Domonkos, Otto:* Tätigkeitsbericht des Franz—Liszt—Museums fürs Jahr 1971
Környei, Attila: Die Karl—Diebold—Gedächtnisausstellung im Franz—Liszt—Museum
Losonci, Nikolaus: Die Ausstellung non-figurativer Kunst in Ödenburg
Jancsovics, Anton: Musikfestwochen in Fertőd (17. 6.—2. 7. 1972)

Nekrolog

Becht, Rudolf: Ludwig Kónya (1914—1972). Der Dichter und seine Beziehungen zu Ödenburg

Bücherschau

Mollay, Karl: Dercsényi, Desider—Entz, Géza—Havassy, Paul—Merényi, Franz (red.): Kunstdenkmalschutz in Ungarn 1967—1968. Bp., 1970 (ung.)

Fogarassy, Ladislaus: Hochenbichler, Eduard: Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem. Wien—Frankfurt—Zürich, 1971

Papp, Stefan: Markos, Georg: Kerker auf Wanderung. Bp., 1971 (ung.). Memoiren des Verfassers (Oktober 1944—Mai 1945)

Mollay, Karl: Keresztényi, Josef: Geschichte der olympischen Spiele. Bp., 1972 (ung.). Beziehungen zu Ödenburg, Anregungen für Ödenburg.

Briefkasten

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKÁTÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. A kézirat gépelése. Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, Í, Ū* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat¹⁰.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. A lapalji jegyzetek. Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló pontos irodalmi utalások, pontos forrásjegyzetek. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk.

Könyvre (lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek változtatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43.). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

Folyóirat cikkére így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkre így; pl.: A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli, tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térképvázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

OLVASÓINKHOZ:

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félevenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066.

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Felelős kiadó: Ugróczy Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 8¹¹/₁₆ (A/5 ív) — Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme, 72. 853⁹
Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda

INDEX: 25.915